

*Raimondo Montecuccoli*

# A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL



Raimondo Montecuccoli

A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL



Sorozatszerkesztő  
Padányi József

Raimondo Montecuccoli

A MAGYARORSZÁGI  
TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

DIALÓG CAMPUS KIADÓ ❖ BUDAPEST, 2019

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú,  
„A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében jelent meg.

Fordította, a magyarázó jegyzeteket és a szómagyarázatokat készítette  
Domokos György

A fordítást az autográf kézirat alapján ellenőrizte  
Nagy Levente

Az olasz nyelvű jegyzeteket fordította,  
a magyarázó jegyzetek és a szómagyarázatok készítésében közreműködött  
Nagy Levente

*A Raimondo Montecuccoli és műve*  
című bevezető tanulmányt írta  
Czigány István, Domokos György, Nagy Levente,  
B. Szabó János, Tóth Ferenc

Szerkesztette és az előszót írta  
Hausner Gábor

A kötet szaklektora  
B. Szabó János

A latin nyelvű idézeteket azonosította és fordította  
Tóth Gergely  
Benei Bernadett

A térképeket készítette  
Csákvári Kristóf  
Domokos György

© A fordító: Domokos György, 2019  
© Dialóg Campus Kiadó, 2019

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

# TARTALOM

Előszó	9
Raimondo Montecuccoli és műve	11
A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL	33
[Dedikáció]	35
Előszó	37
Első könyv: Rövid oktatás a hadügyről általában	43
Első fejezet: A háborúról	43
Második fejezet: Az előkészületekről	44
Első szakasz: A katonákról	44
Második szakasz: A tüzérségről	75
Harmadik szakasz: A munícióról és az élelmezésről	89
Negyedik szakasz: A poggyászról	91
Ötödik szakasz: A pénzről	92
Harmadik fejezet: A diszpozícióról	93
Első szakasz: A diszpozícióról általában	95
Második szakasz: A diszpozícióról a haderő vonatkozásában	97
Harmadik szakasz: A diszpozícióról a terület vonatkozásában	100
Negyedik szakasz: A tervezésről	105
Ötödik szakasz: A támadó háborúról	105
Hatodik szakasz: A védekező háborúról	107
Hetedik szakasz: A felmentésről	108
Nyolcadik szakasz: A különleges diszpozícióról	108
Negyedik fejezet: A hadműveletekről	109
Első szakasz: A döntésekről	109
Második szakasz: A titoktartásról	110
Harmadik szakasz: A gyorsaságról	111
Negyedik szakasz: A menetről	112

## A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

Ötödik szakasz: A táborozásról	117
Hatodik szakasz: A harcról	123
Ötödik fejezet: Az erődítményekről	123
Első szakasz: Az építésről	126
Második szakasz: A támadásról	136
Harmadik szakasz: A védelemről	146
Hatodik fejezet: A mezei harcról	155
Első szakasz: A korlátozott harccselekményekről	156
Második szakasz: A csatáról	162
Második könyv: Aforizmusok, azaz elmélkedések a legutóbbi magyarországi háborúkban történekről	173
Első fejezet: Az 1661. esztendő	173
Második fejezet: Az 1662. esztendő	188
Harmadik fejezet: Az 1663. esztendő	194
Negyedik fejezet: Az 1664. esztendő	208
Harmadik könyv: Aforizmusok, melyeket a törökkel folytatott magyarországi háborúban lehet alkalmazni	237
Első fejezet: A háborúról	237
Második fejezet: Az előkészítésről	237
Első szakasz: Az emberekről	238
Második szakasz: A tüzérségről	278
Harmadik szakasz: A munícióról és az élelmiszerről	281
Negyedik szakasz: A poggyászról	285
Ötödik szakasz: A pénzről	287
Harmadik fejezet: A diszpozícióról	289
Első szakasz: A módszerről	289
Második szakasz: Az időről	292
Harmadik szakasz: A helyekről	294
Negyedik szakasz: A támadó háborúról	297
Ötödik szakasz: A védekező háborúról	306
Negyedik fejezet: A hadműveletekről	308
Első szakasz: A döntésekről, a titoktartásról és a gyors végrehajtásról	308
Második szakasz: A menetéről	309
Harmadik szakasz: A táborról	310

## TARTALOM

Negyedik szakasz: A csatáról	310
Ötödik fejezet: Az erődítményekről	311
Hatodik fejezet: A nyílt terepen folytatott harcról	316
Első szakasz: A korlátozott összecsapásról	316
Második szakasz: A csatáról	317
FÜGGELÉK	325
Katonai ranglisták	327
Lovassági és gyalogsági rangok	327
Tüzérségi rangok	329
Szakszavak magyarázata	331
Mértékegységek	351
Rövidítések	353
Irodalom	355
Montecuccoli műveinek kiadásai	355
A Montecuccoli által idézett/hivatkozott szerzők és művek	356
Kortárs katonai szakirodalom	365
Felhasznált irodalom	369
Személynévmutató	381
Helynévmutató	391
Rajzok, ábrák, térképek	401



Vákát oldal

## ELŐSZÓ

Hadtudományi és történeti forrásként egyaránt páratlan jelentőségű munkát vehet kezébe a tisztelt Olvasó. A 16–17. században ritka esetnek számított, hogy a legfelső hadvezetés tagja vesse papírra tapasztalatait az általa tevőlegesen is befolyásolt hadi eseményekről. Az 1670-ben elkészült *Della guerra col Turco in Ungheria* (A magyarországi török háborúkról) a kevés kivétel egyike. Szerzője a kor egyik legtapasztaltabb hadvezére, akkor már a bécsi Udvari Haditanács elnöke, az itáliai származású Raimondo Montecuccoli, akinek a művéből bepillantást nyerhetünk az 1661–1664. évi erdélyi és magyarországi török háború katonai részleteibe, egyúttal a császári és királyi fővezérnek a török elleni hadviselés általános kérdéseiről és a ’háború’ törvényszerűségeiről vallott nézeteibe.

Képzettsége, műveltsége, a *Della guerrában* is érvényesülő rendszerező hajlama és tudományos igénye alapján a nemzetközi szakirodalom joggal tekinti Montecuccolit az újkori hadtudomány megteremtőjének és klasszikusának. Legjelentősebb hadtudományi művének a *Pro Militum Artibus* sorozatban most először megjelenő teljes fordításával és szakszerű kommentálásával a magyar tudományosság régi adósságot törleszt. A 18. században még megbecsült, tisztelettel övezett Montecuccolit (akit Gvadányi József obsitolt generális, több, a maga korában népszerű verses munka szerzője 1790-ben „második Hunyadi Jánosnak” nevezett) ugyanis a következő században kibontakozott magyar romantikus történetírás csak a nemzeti hősnek tartott, költőként, íróként egyaránt nagyra becsült Zrínyi Miklós ellenfeleként, törekvései kerékkötőjeként említett, aminek eredményeként történelmi köztudatunkban Montecuccoli a magyarellenes osztrák bérenc szerepét kapta. A Magyarországon meggyökeresedett hamis Montecuccoli-kép megváltoztatását a kiváló hadtörténész, a Ludovikát végzett tisztként a második világháború szovjet frontján is harcolt Perjés Géza kezdeményezte a *Századok* című folyóirat 1961. és 1962. évfolyamában megjelent úttörő tanulmányában (A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita). Ebben számba vette az itáliai hadvezér katonai pályafutásának eredményeit, és együttesen vizsgálta Zrínyi és Montecuccoli hadművészeti írásainak gondolatvilágát, arra a következtetésre jutva, hogy valójában nem volt eredendő ellentét a két hadtudós elgondolásai között. Perjés utóbb egy terjedelmes magyar nyelvű szemelvényt is közzétett a *Della guerrából* A hadművészet középkori és újkori klasszikusai című, 1974-ben a Zrínyi Katonai Kiadónál napvilágot látott kötetben, s ennek bevezetésében így értékelte Montecuccoli életművét: „korának egyik legjelentősebb és legnagyobb katonai teoretikusa [...] A század egyik legolvasottabb,

legműveltebb katonájává képezte magát. Ismereteire és tapasztalataira támaszkodva elsőnek kísérelte meg, hogy a hadtudományt rendszerbe foglalja.”

Montecuccoli művei napjainkban reneszánszukat élik, egyre-másra jelennek meg új, olasz, francia kiadásai. Ezek és az életművét előtérbe állító, gyarapodó nemzetközi szakirodalom mellett a jelen munka szellemi inspirálója Perjés Géza volt, a *Della guerra col Turco in Ungheria* fordítását ezért az ő emlékének ajánlva nyújtjuk át a török kor magyar történelme, valamint a háborúk általános kérdései, törvényszerűségei iránt érdeklődő civil és katona olvasóknak.

# RAIMONDO MONTECUCCOLI ÉS MŰVE

## RAIMONDO MONTECUCCOLI PÁLYAFUTÁSA A TÁBORNAGYI RANG ELNYERÉSÉIG

Raimondo Montecuccoli 1609. február 21-én született a család ősi fészkeiben, a Modena közelében ma is álló Montecuccolo várában. Apja, Galeotto is katona volt, és harcolt Magyarországon a török ellen a hosszú háborúban. Édesanyja, Anna Bigi, Cesare d'Este ferrarai herceg feleségének udvarhölgye, egy ferrarai nemesi családból származott. Kilenc gyermekükből csupán Raimondo, Massimiliano (szül. 1613) és Giuliana (szül. 1618) érte meg a felnőttkort. Raimondo maga igen későn, 1657 májusában nősült meg, a nála harminc évvel fiatalabb Maria Margareta von Dietrichsteint (1637–1676), a kevéssel előbb elhunyt Fürst Max von Dietrichstein főudvarmester egyik leányát vette feleségül. Házasságukból három lány és egy fiú született, utóbbi szintén katonai pályára lépett, és altábornagyi rangig vitte. Raimondo 1668-ban az Udvari Haditanács elnöke lett. 1680. október 16-án hunyt el Linzben.<sup>1</sup>

A fiatal Montecuccolit természete, hajlama egyaránt alkalmassá tette az eljövendő katonai pályára, és feltehetően az is befolyásolta, hogy édesapja és kiterjedt rokonságának számos tagja is ezt a hivatást választotta. Közülük Ernesto húszéves kora óta a császári haderőben harcolt, s már egy vértesezredet parancsnokolt. Midőn 1625-ben egyik földije, Rombaldo Collato császári generális rokonlátogatás céljából hazautazott, Ernesto megkérte, hogy visszatértekor hozza magával a tettere kész ifjút. Így került Raimondo német földre, egyenesen a harmincéves háború (1618–1648) poklába.

Ernesto tapasztalt katona volt, aki úgy vélte, hogy aki egyszer majd parancsolni akar, az először tanuljon meg engedelmeskedni. Ezért beprotezsálta ugyan rokonát egy gyalogezredbe, de úgy intézkedett, hogy a fiatal rokon kezdje csak el a katonáskodást alulról, a pikától és a muskétától, nem pedig a grófi címének kijáró zászlósi rangtól. Raimondo életének következő évtizede így a felkészüléssel telt. Ernesto felügyelete alatt hosszabb-rövidebb ideig mindenféle csapategységénél, még a tüzérségnél is szolgált, a harc szüneteiben pedig különböző rokonai mellett már diplomáciai feladatokat is teljesített korábbi ura, a modenai herceg számára. A zászlósi rendfokozatot 1629-ben érte el az Ernesto parancsnoksága alatt Németalföldön harcoló seregben. Itt mutatta meg először kivételes bátorságát és vállalkozószellemét, midőn Amersfoort ostrománál a várfalon lőtt rés ellen indított roham élére állt, és elsőként tört be a városba. Tettét kapitányi ranggal és századparancsnoksággal jutalmazták.

<sup>1</sup> Montecuccoli életrajzát SCHREIBER 2000 alapján foglaltuk össze. Ehhez lásd még: CAMPORI 1876; LURAGHI 1988; MARTELLI 1990 és GHERARDI–MARTELLI 2009.

Nemsokára már a vérteseknél találjuk, és svadronja élén harcolt a breitenfeldi csatában (1631. november 7.). Itt sebesülten fogságba esett, de hamar felgyógyult, s a modenai herceg hathatós segítségével már 1632-ben kiváltotta magát. Csatlakozott Ernesto új gyalogezredéhez, immár őrnagyi rangban, ám még abban az évben „átnyergelt” a lovassághoz, ahol rögvest alezredessé lépett elő.

1633-ban súlyos veszteség érte Raimondót. Pártfogója és támogatója, Ernesto 49 évesen belehalt a Breisach védelme során szerzett sebeibe. Raimondo azonban már egyre inkább saját érdemei révén jutott előbbre, így például kitüntette magát Regensburg ostrománál. Miután ezredparancsnokával összekülönbözött, Don Annibale Gonzaga, egy másik olasz hadvezér vértesezredébe lépett át, s ennek élén küzdött a győztes nördlingeni csatában (1634. szeptember 5–6.). Kaiserslautern elfoglalásakor (1635) lóról szállított vértesei (!) élén újfent elsőként rohant a részre, és vezette győzelemre katonáit.

Montecuccoli katonai pályafutásában igazi áttörést jelentett ezredesi kinevezése és egy vértesezred parancsnokságának átvétele. Első önálló akciója során a Magdeburg felmentésére érkező három svéd ezred ellen küldték, amelyeket sikeresen szétugrasztott. A vesztes wittstocki csata után (1636) a hátvéd lovasságot vezényelte, és többször is sikeresen visszaverte az üldözőket.

Az újabb, Montecuccoli számára akkor kevésbé örvendetes, ám hosszú távon mégis nagyon hasznos fordulat 1638-ban következett pályafutásában. Ez év tavaszán Hofkirchen tábornok parancsnoksága alatt az Elba átkelőit őrizték a Johan Banér vezette svéd sereggel szemben. Banér azonban nem ott kelt át a folyón, ahol várták. A mesterien kivitelezett akció során nagy erőket dobott át a túlpartra, és a késve érkező császáriak már hiába támadtak, visszaverték őket. A legénység a tisztek példamutatása ellenére megfutamodott, így számos parancsnok, köztük Montecuccoli is fogságba esett. Később Stettin városába internálták, ahol a pomerániai herceg kastélyában felfedezte annak gazdag könyvtárát. Nem válogatott, mindent elolvasott, az ókori szerzőktől kezdve a jogtudományon át a matematikáig. Tanulmányai során ébredt fel benne a szándék, hogy az olvasottakból leszűrte következtetéseket, saját tapasztalataival kiegészítve, maga is papírra vesse. Így született meg 1641-ben a *Trattato della guerra*, amelyet maga Montecuccoli is kísérletnek szánt, nem óhajtotta kiadni, hiszen a hadvezetésben addig csak ezred-, illetve taktikai szintű gyakorlatot szerzett. A mű csak jóval később, már bőséges főparancsnoki és stratégiai ismeretek birtokában, alapos átdolgozás után jelent meg nyomtatásban. Fogsága alatt még egy nagyobb munkát írt *Delle battaglie* címmel, amelynek gondolatait még úgyszintén inkább olvasmányai, mintsem tapasztalatai inspirálták.<sup>2</sup>

<sup>2</sup> *Trattato della guerra (Értekezés a háborúról)*. Az autográf kézirat nem maradt fenn. A két legfontosabb, minden bizonnyal még a szerző életében és annak felügyelete alatt készült másolat a modenai könyvtárban (Biblioteca Estense, ms. a. P. 9. 15.) és a bécsi Kriegersarchivban (ÖStA KA Nachlasse, Memoires B/492:124) található. A *Delle battaglie (A csatákról)* című művet részben szintén a szcczini fogság idején írta, és 1645-re fejezte be. Autográf kézirat erről sem maradt fenn, korabeli másolatát szintén a modenai könyvtárban őrzik (Biblioteca Estense Universitaria, ms. a. F. 6. 17.).

A szabadulás 1642 tavaszán jött el. Rögvest csatlakozott a sereghez, és a Brieg felmentésére induló császári had elővédjét vezetve szétvert egy svéd hadtestet, majd elfoglalta Troppaut. Ekkor azonban a modenai herceg a pápával fennálló konfliktusának megoldásához segítséget kért a császártól, egy tapasztalt katonát, aki csapatait vezeti majd. A császár némi vita után Montecuccolit javasolta, akit Piccolomini közbenjárására 1642. szeptember 29-én vezérőrnaggyá nevezett ki. Montecuccoli 1644-ben győztesen tért vissza Itáliából, majd a sziléziai csapatok élén a főserghez küldték. Ott érte a hír, hogy a császár altábornaggyá léptette elő. Bár mindössze 35 éves volt, de már gazdag haditapasztalatokkal és kitűnő vezetői képességekkel rendelkezett.

Emelkedését segítette hűsége és számos, sikeresen végrehajtott diplomáciai jellegű küldetése, amelyekre a császár is felfigyelt. Nem véletlen tehát, hogy 1645 februárjában az Udvari Haditanács tagja lett, ami persze nem mentesítette a harctéri feladatok alól. Az újabb császári kegy sem soká váratott magára: júliusban az uralkodó kamarássá nevezte ki. Montecuccoli azonban nem akart a bécsi udvarban tétlenkedni, engedélyt kért és kapott, hogy visszatérjen a harctérre. 1645 őszén a franciák ellen vezetett egy hadtestet a Rajnánál, visszavetette őket a folyó túlszárjára, és gazdag zsákmányt ejtett. A következő évben Sziléziát fedezte csapataival a svédek ellen, több kisebb ütközetben győzött, és elfoglalta Frankenstein városát. Ezután haditervet dolgozott ki Morvaország és Alsó-Ausztria megtisztítására a svédektől, amelyet Puchheim tábornok sikerrel végre is hajtott. 1647-re azonban Montecuccolinak elege lett a nehézségekből, némely alkalmatlan parancsnok miatti vereségekből, és elbocsátását kérte a császártól. III. Ferdinánd nem akart megválni kitűnő hadvezérétől, és kilátásba helyezte, ha marad, a következő évben megkapja a lovassági tábornoki rangot. A császár jól számított, Montecuccoli visszatért a sereghez. Ott azonban semmi sem változott, a halogatás és a döntésképtelenség újabb kudarcokat eredményezett.

Az utolsó háborús év még egyszer próbára tette Montecuccoli katonai képességeit. Tavasszal az egyesített svéd–francia haderő betört Bajorországba, és visszaszorította a császári–bajor csapatokat. A hátvédet ismét Montecuccoli vezette. Zusmarshausennél az ellenség utolérte a visszavonulókat, és Montecuccoli kénytelen volt felvenni a harcot a túlerő ellen. A hat órán át dúló küzdelemben a segítségül érkező főparancsnok, Holzapfel is elesett. Montecuccoli végül lovasai élén egy vakmerő akcióval áttört az ellenségen, és csatlakozott a főserghez, bár súlyos veszteségeket szenvedett. Talán helytállása is szerepet játszott abban, hogy a császár beváltotta ígéretét, és Montecuccolit lovassági tábornokká nevezte ki. A császári sereg az új főparancsnok, Ottavio Piccolomini vezetése alatt védelembe ment át, bevárta ez erősítéseket, majd kemény harcokban szorította vissza az ellenséget, és végül október elején Dachaunál legyőzte azt. A csatában Montecuccoli a jobbszárnyat irányította. Ez volt számára a harmincéves háború utolsó fegyverténye.

Montecuccoli a következő években főleg diplomáciai küldetéseket teljesített, a svéd trónról lemondott Krisztina királynőnél többször is járt követségben. Számos jel mutat arra, hogy a tábornok diplomáciai küldetése mellett intim viszonyt is folytatott a királynővel. A már nyilvánosan is katolizált királynét Rómába is elkísérő Montecuccoli 1656

elején lépéseket tett, hogy katonai karrierjét egyházira cserélje fel. A fiatal korában állítólag papnak készülő Montecuccolit vélhetően a folyamatos szerelmi csalódások is arra indították, hogy a kardot bíborosi kalapra próbálja felcserélni. E kísérlet azonban végül csak epizód maradt, és Montecuccoli visszatért a katonai pályához.<sup>3</sup>

1655-ben kitört a háború Lengyelország, illetve Svédország és Brandenburg között, és a császár a pápa nyomására a katolikus lengyelek megsegítéséről döntött. Miután azok Varsónál vereséget szenvedtek, 1657 nyarán a császári csapatok átlépték a határt, és a hamarosan odaérkező Montecuccoli parancsnoksága alatt ostrom alá vették, majd megadásra kényszerítették a svédek kezén levő Krakkót. A tél folyamán Montecuccoli ismét diplomáciai küldetést teljesített: Frigyes Vilmos brandenburgi fejedelem Kelet-Poroszországiért cserébe különbékét kötött a lengyelekkel, és segítséget ígért a császárnak a svédekkel szemben, Pomeránia megszerzése reményében. A tárgyalásokat Montecuccoli vezette, és azok 1658 januárjában sikerrel zárultak.

Eközben a főparancsnok, Hatzfeld, 1658. január 6-án elhunyt, s így Montecuccoli, életében először, önálló parancsnoki beosztást kapott, ő vette át a teljes lengyelországi császári haderő irányítását, immár tábornagyi rangban. A tél folyamán a svédek csaknem egész Dániát megszállták, és ostrom alá vették Koppenhágát, ezért és az ellátási problémák miatt Montecuccoli még a tél vége előtt megindult ellenük. Szigetről szigetre szorította vissza az ellenséget, nagy tapasztalatot szerezve az átkelési és partraszállási műveletek terén. 1658 telén Dániában is ellátási problémák jelentkeztek, mint korábban Lengyelországban, ezért Montecuccoli már 1659 legelején ostrom alá vette Friedrichsortot, amely május végére megadta magát. Fyn szigetén azonban nem sikerült a partra szállás, az erős svéd tüzérség súlyos veszteségeket okozott a császáriaknak, s maga Montecuccoli is megsebesült.

A kudarc új tervet érlelt Montecuccoliban. Azt javasolta, hogy az ellenség erejét elterelő támadással osszák meg. Egy kisebb megfigyelő hadtest hátrahagyása után a főszereggel betört a svédek kezén levő Pomerániába. A svédek kénytelenek voltak követni őt, ezért erőik egy részét kivonták Fyn szigetéről, ám Montecuccoli többször megverte őket, számos erősséget elfoglalt, majd Fyn meggyengült védőit is legyőzte, gazdag zsákmányt ejtve.

A svédek továbbra sem nyugodtak, s bár királyuk, X. Károly Gusztáv 1660 februárjában meghalt, támadást indítottak a császáriak téli szállásai ellen. Montecuccoli épp Berlinben tárgyalt az újabb hadműveletekről, de sietve visszatért seregéhez, visszaverte

<sup>3</sup> A harmincéves háború lezárulta után – főként annak tapasztalatai alapján – Montecuccoli még több hadtudományi értekezést írt. A *Tavole militari (Katonai feljegyzések)* című művét 1653 márciusában fejezte be hohenegei kastélyában. Erről sincs eredeti autográf kézirat, a szerző életében készült másolat jelenleg az Österreichische Nationalbibliothekban található (ms. 10966). Valamikor 1653 és 1673 között készült a *Delle battaglie (A csatákról, második értekezés)*, amelynek címe azonos a már említett, 1645-ben írt mű címével, szerkezetileg és tartalmilag azonban teljes mértékben eltér attól. A kézirat autográf változata a bécsi Hadilevéltár Nachlasse gyűjteményében maradt fenn (ÖStA KA Nachlasse, Memoires B/492:133). A felsorolt műveletről lásd: PIERI 1955, 88–98.; LURAGHI 1988, 109–115. Magyarul lásd: F. MOLNÁR 2016, 23–26.

a svédek, és március 17-én bevette Warnemündét. Ezzel azonban a harcok véget is értek, mert május 1-jén a felek megkötötték az olivai békét.

Montecuccoli stratégiai gondolkodását jól jellemzi, hogy a harcok elültével javaslatot tett a császárnak a békekötés után felszabaduló haderő felhasználására, többek között Magyarországon. Ezért 1660 júniusában Grazba rendelték tanácskozásra. Talán mert javaslata meghallgatásra talált, csapataival együtt Magyarországra irányították. Montecuccoli 1660 novemberében bekerült a Habsburg Birodalom legfelsőbb irányító testületébe, a Titkos Tanácsba. Egy hónappal később meghalt Luigi Gonzaga altábornagy, győri végvidéki főkapitány. A császár és tanácsadói az Oszmán Birodalom háborús fenyegetései miatt a Bécs védőbástyájának számító főkapitányság élére egy tapasztalt, a politikában is jártas tábornok kinevezését tartották kívánatosnak. Választásuk Raimondo Montecuccolira esett.<sup>4</sup> Ettől kezdve sorsa egy évtizedre szorosan összefonódott a magyarországi eseményekkel.<sup>5</sup>

## MONTECUCCOLI A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

A harmincéves háború csataterét megjárta tábornagy az oszmánok elleni hadviselés terén újoncnak számított. Ráadásul a következő esztendőben egyből „mélyvízbe” került, mivel I. Lipót német-római császár és magyar király elhatározta, hogy Kemény János fejedelem oldalán beavatkozik az erdélyi–török háborúba. Montecuccoli 1661-ben és utóbb 1663-ban a császári hadsereg parancsnokaként, 1664-ben pedig a Német-római Birodalom altábornagyaként, a császári és a német birodalmi csapatok főparancsnokaként vezette a török elleni hadműveleteket.

Montecuccoli a *Della guerrá*-ban bő terjedelemben foglalkozott az 1661. évi erdélyi hadjáratával. Nem véletlenül, hiszen ez a hadművelet kapta talán a legtöbb kritikát a Magyar Királyságban, hadseregének működése pedig politikai válsághoz vezetett az ország keleti részében.

Várad török kézre kerülésével (1660. augusztus 27.) felborult a két nagyhatalom között az 1606-ban kötött zsitvatoroki béke óta fennálló stratégiai egyensúly. A Porta nemcsak Erdélyben avatkozott be, hanem jogot formált a vazallusa, II. Rákóczi György

<sup>4</sup> ÖStA HKR Prot. 1660. dec. No. 34. Exp. Bd. 321. fol. 550v., dec. 9. No. 61. fol. 555v., uo. 1660. dec. 20. No. 56. Reg. Bd. 322. fol. 236r.

<sup>5</sup> Montecuccoli először az 1655. évi országgyűlés idején töltött hosszabb időt (március 3. – június 13.) Pozsonyban. Erről írt rövid feljegyzéséből azonban nem derült ki, hogy e bő három hónap alatt végig a városban tartózkodott-e. Az biztos, hogy a császári udvarral együtt érkezett Pozsonyba, az uralkodó védelmét ellátó egyik katonai egység parancsnokaként. Ott volt, amikor Hainburgnál, a magyar határon az ország főméltóságai 2000 főt számláló kopjás lovas bandériumaik élén fogadták az uralkodót és családját. Montecuccoli aktív szereplője lett az országgyűlésnek: magyar honfűsítást (indigenátust) nyert, felesküdt a magyar királyra és az ország törvényeinek megtartására. Raimondo Montecuccoli: Aufzeichnungen während des Landtages zu Pressburg 1655. In VELTZÉ 1899–1900, III. 255–262. Honfűsítése: CJH 1900. 119. tc. 653.



erdélyi fejedelem által birtokolt két királyi vármegyére, Szatmárra és Szabolcsra is. Montecuccoli már az erdélyi–Habsburg szövetségekötés előtt kidolgozta a beavatkozás tervét. Mivel úgy vélte, hogy Felső-Magyarországról a hadtápellátás szűk kapacitása miatt Erdélyt komolyabb erővel nem lehet megsegíteni, Kemény János tehermentesítését a főszereg Esztergom vagy Buda ellen indított diverziójával kívánta elérni. A fejedelemséggel való közvetlen összeköttetést a Tokaj és Szatmár között felvonuló mozgó mezei hadtestnek („fligendes Corps”) kellett biztosítania.<sup>6</sup>

A Kemény János elűzésére érkező Ali szerdár pasa azonban nagyobb erővel és sokkal előbb támadott, mint azt a császári hadvezetés és személy szerint Montecuccoli gondolta. Így Ali pasa már akkor elfoglalta Erdély jelentős részét, amikor a császári csapatok még Komáromnál gyülekeztek. Ráadásul Felső-Magyarország keleti felét török–tatár csapatok támadták meg. A bécsi udvarban és az Udvari Haditanácsban többen úgy gondolták, hogy a Porta királyi területeket akar elfoglalni, és mire a császári csapatok akcióba lépnének, Ali pasa már jelentős erőket tudna átcsoportosítani az erődök felmentésére. Ez vezetett végül a tábornagy haditervének megváltoztatásához. A bécsi udvarban egy Erdélybe vezetett hadjárat mellett döntöttek, igaz csak korlátozott fegyveres akciót terveztek, amely nem vezet nyílt háborúhoz.

Montecuccoli az eredeti terv végrehajtásának érdekében több levelet intézett a Haditanácshoz. Jelentései nem maradtak fent, de más források igazolják a *Della guerrában* leírtakat, amely szerint Felső-Magyarországon „nem történt semmiféle előkészület fogadásunkra, hiányzott a pénz, az idő (már beköszöntött az augusztus), a magyar rendek egyetértése, nem voltak raktárak, és ahol a kevés ott állomásozó csapat is romlásra jutott a nélkülözések miatt, mit várhatott volna egy nagyobb létszámú sereg”. 1670-ben úgy vélte: „Mennyivel jobb lett volna Esztergomot és Budát visszavenni és elfoglalásukkal Várad elvesztését kiegyenlíteni, egyidejűleg az ellenség területére betörni, ott élni.”<sup>7</sup>

Montecuccoli aggályait a történések messzemenően igazolták. A megfelelő katonai infrastruktúra és ellátás, a magyar rendek hathatós támogatása nélkül mégis sikerült a 15 000 fős sereget mintegy negyven nap alatt a Komáromtól 370 kilométerre lévő Tokaj térségébe, majd onnan Kemény János 3000 katonájával egyesülve bő egy hónap alatt Kolozsvárhoz vezetnie. A város elérését követően azonban a császári sereg visszavonult. Ebben már a kortársak közül is sokan egy csatát megtiltó parancsot, illetve a szemben álló felek közötti titkokban tartott megállapodást sejtettek. Nagyrészt ezekre a forrásokra, illetve a Zrínyinek tulajdonított, 1662-ben született, Montecuccoli elleni röpiratra hivatkozva fogalmazta meg a szakirodalom a Montecuccolit elítélő véleményeket. Ismert azonban az uralkodó azon parancsa, amely Kemény János hatalmának megerősítésére, Erdély régi státuszának visszaállítására, a török visszaszorítására és minél több erődítmény elfoglalására adott utasítást.<sup>8</sup>

<sup>6</sup> I. könyv VII., VIII. fejezet.

<sup>7</sup> I. könyv VIII. fejezet.

<sup>8</sup> I. Lipót Montecuccolihoz, 1661. szeptember 11. ÖStA KA AFA 1661-9-25 ½.

Montecuccoli józanul mérte fel a helyzetet, amikor a katonai lehetőségeket mérle-  
gelve, a visszavonulás mellett döntött. Amit a *Della guerrá*ban leírt,<sup>9</sup> azt a Haditanácsnak  
írt jelentései és a korabeli erdélyi feljegyzések is megerősítik. Seregét betegség tizedelte,  
utánpótlás alig volt, a hadszíntér zömét felperzselte a török, az ellenség pedig nyo-  
masztó létszámfölénnyel rendelkezett.<sup>10</sup>

Ami a sokak által hiányolt döntő csata megvívását illeti, erre megfelelő körülmé-  
nyek között a tábornagy is hajlandó lett volna. Visszatekintésében leírta, hogy „[Ali]  
pasa elhatározta: vagy megáll Kolozsvárnál, vagy elénk jön. Ezért egy hosszúkás,  
könnyen elfordítható csatarendet képeztünk, középen a poggýással, amely lehetővé  
tette, hogy a vegyesen felállított gyalogság, lovasság és tüzérség egymást kölcsönösen  
támogathassa”.<sup>11</sup> Ezen szándékát Farkas Fábián putnoki kapitány jelentései is igazol-  
ják. Hiányoztak azonban a török–tatár lovasság elleni harcban jártas magyar könnyű-  
lovas-alakulatok. A magyar rendek ugyanis minden fogadkozás ellenére alig néhány  
száz katonát küldtek Erdélybe, de ezek zömét még Kolozsvár elérése előtt visszahívták  
a császári seregtől.<sup>12</sup>

Montecuccoli és a magyar rendi politikusok viszonyát beárnyékolta az 1661. évi  
erdélyi hadjárat és a nyomában, az 1662. évi országgyűlésen kirobbant „röpiratügy”.  
Az 1662. esztendőben egy olyan publicisztikai irat borzolta fel a megjelent követek  
indulatait, amelynek névtelen szerzője az előző évi erdélyi hadjáratmal kapcsolatban  
a császári hadvezetést ért vádakat igyekezett cáfolni, a magyarokat és erdélyieket téve  
felelőssé a kudarcért. A diéta résztvevői a brosúra szerzőjének Raimondo Montecuccoli  
tábornagyot, az erdélyi katonai akció fővezérét tartották, akinek tevékenységét teljes  
kudarcnak ítélték, mert nem tudta visszaállítani Kemény János fejedelem hatalmát,  
ráadásul a parancsnoksága alá tartozó császári katonaság a felső-magyarországi vár-  
megyékben hatalmas károkat okozott.<sup>13</sup> A magyarokat és erdélyieket vádló röpiratra  
hamarosan megszületett a válasz, amelyet az országgyűlésen Zrínyi Miklós horvát  
bánnak tulajdonítottak.<sup>14</sup>

Az esettel kapcsolatban egyes kutatók újabban azt valószínűsítik, hogy Montecuccoli  
az őt ért vádakat cáfoló *Risposta (Válasz)* címen fennmaradt feljegyzésének másolata,  
amelyet a Titkos Tanács elnökének, Johann Ferdinand Porcia hercegnek készített, vala-  
milyen módon eljutott a magyar politikusokhoz. Ők a rájuk vonatkozó kínos részeket  
kihagyva latinra fordították a szöveget, és terjesztetni kezdték a manifesztumot. Az ok

<sup>9</sup> I. könyv XII. fejezet.

<sup>10</sup> Az 1661. évi erdélyi hadjáratról legújabban: CZIGÁNY 2017 és CZIGÁNY 2018.

<sup>11</sup> I. könyv XI. fejezet.

<sup>12</sup> CZIGÁNY 2015, 25–28.

<sup>13</sup> FABÓ 1873, 149–150., 254–275.

<sup>14</sup> Az ominózus röpiratváltás jó két évszázad múltán a nemzeti romantikus történetírás nyomán,  
Zrínyi–Montecuccoli-vitaként kelt új életre. Lásd PAULER 1867; KANYARÓ 1887; KŐSZEGHY 1890.  
A vitáról lásd még: NAGY–HAUSNER 2011, 698–717.; NAGY 2018. A Zrínyi Miklósnak tulajdoní-  
tott válasz modern kiadásai: ZMÖM 2. k. 314–322.; ZMVL 103–106.

kézenfekvő, mivel a császári katonaság atrocitásai miatt nemcsak a protestáns ellenzék, de a katolikus rendek egy része is elégedetlen volt.<sup>15</sup>

Bárki is szivárogtatta ki a tábornagy jelentését, olyan politikai vihart kavart, hogy a magyarokat sértő röpirat ügyében maga Wesselényi Ferenc nádor emelt panaszt Porcia hercegnél. Végül Rottal János, a császár magyar ügyekben illetékes tanácsadója és Nádasdy Ferenc országbíró simították el az ellentéteket a tábornagy és a magyar főurak pozsonyi találkozóján. Ezen Montecuccoli kijelentette, hogy a nagy port kavart röpiratnak nem ő szerzője, és tiszteli a magyarok hősiességét.

Nem tudni, hogy ekkorra megszületett-e az *Optimae Dux* (*Legkitünőbb vezér*) kezdetű, a korábbi szakirodalomban Zrínyi Miklós munkájának tartott ellenröpirat. Zrínyi szerzőségére vonatkozóan eddig nem került elő közvetlen bizonyíték, és nem ismerjük a horvát bánnak az erdélyi hadjárattal kapcsolatos véleményét sem. A Montecuccolit kifigurázó gúnyirat megíratására viszont elsősorban a felső-magyarországi protestáns és katolikus nemességnek lehetett a legtöbb oka, akik egyaránt elszenvetdék a császári sereg atrocitásait és a török pusztításait. Köztudott volt, hogy Csáky István országbíró, Homonnai Drugeth György felső-magyarországi főkapitány, illetve Rákóczi László Sáros vármegyei főispán kifejezetten rossz viszonyban voltak a tábornaggal.<sup>16</sup>

Montecuccoli tiszttában volt az országban tapasztalható németellenes, pontosan a császári hadsereg ellen irányuló hangulattal. Az uralkodónak Magyarország és Erdély megtartásáról 1662 februárjában készített emlékiratában, amelyben az előző hadjárat tanulságait összegezve a török elleni felkészülés teendőit vázolta fel, a németekkel szembeni közhangulatot a következőképpen festette le: „A magyarok a németekkel szemben akkora gyűlöletet táplálnak, hogy még azokat is utálják, akik a németekkel jóindulatúan viseltetnek. Forgách Ádámot például azért nem szeretik a magyarok, mert a németekkel udvarias. Két Turóc vármegyei nemes házáat pedig azért gyűjtötták fel, mert jó kapcsolatban voltak a német tisztekkel.” Jelentésében azt is megemlítette, hogy az előző évben az egyik legbefolyásosabb főúr nyíltan megmondta néhány, Bécsből az ottani (a magyarországi) erődökbe tartó kalandornak, hogy biztosak lehetnek abban, hogy a német seregből egyetlen ember sem fog visszatérni, mert azok, akiket az éhség, a pestis, a háború viszontagságai és a törökök kardja megkímélt, a magyarok szabályainak fognak áldozatul esni.<sup>17</sup>

## HÁBORÚ A TÖRÖK ELLEN 1663–1664-BEN

Az említett 1662. évi országgyűlés végül a protestáns követek kivonulása miatt teljes kudarccal végződött. Így a tizenhárom felső-magyarországi vármegye nem hajtotta végre a diéta végzéseit, ráadásul a következő évben abban egyeztek meg, hogy

<sup>15</sup> NAGY-HAUSNER 2011, 700–701.

<sup>16</sup> DEÁK 1883, 341.

<sup>17</sup> VELTZÉ 1899–1900, IV. 104–107.

nem lépnek fel támadólag a török ellen. A csonka országgyűlés viszont a hadi terhekre hivatkozva elfogadta azt a protestánsok által is támogatott követelést, amely szerint az országban lévő császári katonaságot Szent György napjáig (április 23.) 9 ezer főre csökkentették. Ezt 1663 tavaszán azzal toldották meg, hogy új császári ezredeket csak akkor hozzanak az országba, ha ezt a rendek szükségesnek ítélik. Mindennek tragikus következményei lettek: 1663. szeptember 26-án elesett az oszmán hadak által időközben körbezárt Érsekújvár, majd Fülek kivételével a főkapitányság összes erődítménye török kézre került.

Történet- és hadtörténetírásunk máig adós az 1663–1664. évi török háború reális feldolgozásával. A magyar történeti munkák középpontjában ugyanis általában Zrínyi Miklós, illetve a hozzá köthető hadiesemények (az eszéki diverzió, Kanizsa ostroma) állnak. Montecuccoli műve most egy másik főszereplő szemszögéből nyújt képet az okokról és a történekről. Eszerint a tízszeres túlerőben levő ellenséget megtámadni felért volna egy öngyilkossággal, emellett Montecuccoli azt a parancsot kapta, hogy Bécsset védje, és nem azt, hogy Érsekújvárat mentse fel. Ha valakit vagy valamit az az évi kudarcokért hibáztatni lehet, akkor az a bécsi kormányzat, és annak tétova viselkedése, illetve a magyar rendek követelése a német katonaság kivonásáról.<sup>18</sup>

Az 1664. évi hadjáratot vizsgálva egy jóval összetettebb eseménysor bontakozik ki. Először is, a harcok már 1663 késő őszen megkezdődtek, midőn Zrínyi az általa kezdeményezett téli hadjáratra engedélyt kapott. Az Érsekújvár elvesztése miatti magyar és nemzetközi felháborodás lecsillapítására Bécsnek kapóra jött a sikert ígérő vállalkozás. Ha az általa kiváltott politikai és morális hatás felől nézzük, az akció valóban eredményesnek bizonyult. Katonai hasznáról már megoszlottak és azóta is megoszlanak a vélemények. Montecuccoli szerint olyan területet pusztítottak el, ahol keresztények laktak, és az eszéki hídban sem tettek maradandó kárt, mivel a törökök gyorsan kijavították a hódoltsági magyar alattvalók munkájával, és a híd lerombolása amúgy sem akadályozta jelentős mértékben a török sereg felvonulását, mert az a Dráván úgy-ahogy meg tudta oldani az utánpótlást, így az elpusztított vidékre nem volt szüksége.<sup>19</sup>

Mindez azért kíváncsított Montecuccoli 1664. évi tevékenységének értékelése elé, mert az eszéki hadjárat, majd Kanizsa ostromának elrendelése alapvetően megváltoztatta az 1664-re korábban elfogadott haditerveket. Ezek alapját Montecuccoli dolgozta ki még 1663 októberében, és a Haditanács hosszas viták, illetve számos politikai indíttatású módosítás után fogadta el. Ennek értelmében a Montecuccoli vezette főszereg a Duna mentén, a biztos utánpótlási útvonalra támaszkodva, Esztergom ellen intézett volna támadást, míg a Felvidéken a Souches tábornagy vezette erőknél az 1663-ban elvesztett várakat, Nyitrát, Lévát, Nógrádot kellett visszavenni, a déli hadtest pedig Kanizsát veszi ostrom alá.<sup>20</sup> A terv észszerűnek tűnt, hisz ha Montecuccoli magára vonja a török főerőket, a másik két hadtest szinte zavartalanul végrehajthatja

<sup>18</sup> CZIGÁNY 2017, 16–18.

<sup>19</sup> Török források alapján ettől eltérő véleményt fogalmaz meg SUDÁR 2018, 282–285.

<sup>20</sup> DOMOKOS 2012, 37–38.

feladatát. Klasszikus diverziós terv volt ez, és Montecuccoli 1659-ben, a lengyel háborúban a svédek ellen már megmutatta, hogy ért ehhez.<sup>21</sup>

Ismét a politika szólt közbe. A Regensburgban 1664 elején Montecuccoli nélkül megtartott tanácskozáson, részben a téli hadjárat sikerén felbuzdulva, részben politikai nyomásra, felrúgták a korábbi tervet, és Kanizsa ostroma kapott elsőbbséget. Montecuccoli tiltakozott, de érvei süket fülekre találtak. Ám amikor a Kanizsa elleni vállalkozás kudarcba fulladt, a császár „elővette” Montecuccolit, és kinevezte fővezérré.<sup>22</sup>

Montecuccoli elkeseredése, amelynek jelen műben is hangot adott, teljesen érthető. Nagy ellenlábasa, Souches sikert sikerre halmozott a Felvidéken, neki pedig nem maradt egyéb, mint a kármentés. Gúnyosan megjegyezte, hogy ha a nehézségeken nem tud úrrá lenni, akkor is ő lesz a felelős, ha viszont sikerül, az eredményt úgyszólván elvitatják tőle.<sup>23</sup>

Egyértelműen kijelenthető, hogy a problémákról nem Montecuccoli tehetett. Kanizsa ostromának engedélyezése *ab ovo* magával vonta az előzetes, egyébként az Udvar által is jóváhagyott tervek felborulását. Kétségtelen, hogy ezzel Zrínyi a törököket is kitűzött stratégiai céljuk, Győr ostromának feladására kényszerítette.<sup>24</sup> Ebből adódóan mind a császári, mind az oszmán hadvezetés kényszerpályára került, rögtönözniük kellett, s ennek a hadjárat során mindkét félre nézve súlyos következményei lettek. A keresztény oldalon csak úgy lehetett volna elkerülni, hogyha a főserég is megindul Esztergom ellen. A főserég azonban még nem volt sehol, az a csekély erő, amely akkor Montecuccoli rendelkezésére állt, még egy kisebb diverzióra sem volt elegendő. Amikor pedig a kanizsai kudarcotól megrémült Udvar a szokásos fejtelten kapkodással a Dunánál levő erőket is délre rendelte, a nehézségeket, amelyekre Montecuccoli is célzott, borítékolni lehetett.<sup>25</sup> A délen harcoló haderőt ugyanis vagy Grazból kellett volna ellátni, ami óriási akadályokba ütközött, vagy a Dunánál felhalmozott készleteket kellett volna odaszállítani, ami már a lehetetlenség határát súrolta.<sup>26</sup>

Montecuccoli tehát átvette a parancsnokságot, és minden emberi és katonai kvalitását bevetve megakadályozta az összeomlást. Perjés Géza szerint Montecuccoli számára Zrínyi-Újvár „elhanyagolható mennyiség” volt, csak az időnyerés miatt védelmezték, hogy a még úton levő keresztény erők számára lehetővé tegyék az egyesülést.<sup>27</sup> Ezek valóban fontos indítékok voltak, de forrásszinten sikerült bizonyítani, hogy bár Montecuccoli és sokan mások is jelentéktelennek tartották az erődítményt,<sup>28</sup> a hadvezetésnek igenis szándékában állt azt megvédeni, legalábbis a katonai észszerűség határain belül. Teljes mértékben tudatában voltak ugyanis az erőd stratégiai jelentőségének.

<sup>21</sup> I. könyv LI. fejezet.

<sup>22</sup> Ennek körülményeire lásd: DOMOKOS 2012, 55–56.

<sup>23</sup> II. könyv XLV. fejezet.

<sup>24</sup> SUDÁR 2018, 279–280.

<sup>25</sup> II. könyv XLV. fejezet.

<sup>26</sup> PERJÉS 1999, 156.

<sup>27</sup> PERJÉS 1999, 156.

<sup>28</sup> DOMOKOS 2012, 49–52.

Montecuccoli azonban nem csupán időhúzásra játszott, hanem az ellenség kifárasztására, kivéreztetésére is.<sup>29</sup>

Zrínyi-Újvárat az adott körülmények között nem lehetett megtartani, noha a keresztény haderő mindent megtett ennek érdekében. Az erőd végül a több mint háromhetes ostromot követően, 1664. június 30-án elesett. Elpusztítása és a Kanizsát fojtogató magyar várövezet szétverése után a török hadvezetésnek egy ideig sikerült bizonytalanságban tartani a császári sereget további szándékait illetően. Hogy ez mennyire volt tudatos vagy csak a körülményekből fakadó tétovázás, nem tudjuk. Abban biztosak lehetünk, hogy felismerték: bármerre is fordulnak, az utánpótlást biztosító folyótól el kell szakadniuk, ami ekkoriban egyet jelentett az ellátási problémákkal.

Montecuccoli dilemmája abban állt, hogy ha a Muraközben vagy annak közelében marad, a török szabad utat kap Bécs felé, ha viszont Bécs védelmében a törökök elé vág, azok elvben könnyen a fedezetlenül maradt Muraköz és Stájerország ellen fordulhatnak. Csakhogy a törökök utánpótlási gondjai ekkor sem csökkentek volna, ráadásul a stájer hegyek közt ekkora sereggel manőverezni szinte képtelenség, legfeljebb a tatárokat küldhették volna ki. Ez nyilván jelentős pusztítással járt volna, de nem a tartomány megszállásával. Ezt mérhette fel Montecuccoli, amikor a Rábához indult, hogy megelőzze a nagyvezírt.

A szentgotthárdi csatát a mindkét felet szorító körülmények kényszerítették ki. Mindkét sereg éhezett, az utánpótlás akadozott. A keresztény sereg együtt volt, újabb erősítésekre nem lehetett számítani, és nem volt hova hátrálni már. A nagyvezír sem fordulhatott vissza, hiszen eredményt kellett felmutatnia.

Ilyen körülmények között került sor a csatára a Rába egyik kanyarulatánál 1664. augusztus 1-jén. A szentgotthárdi csata azonban nem hozott döntést a háborúban. Az egyik fél csupán serege egy töredékét küldte harcba, a másik pedig alapvetően védekezésre rendezkedett be, és csak akkor támadott, amikor az ellenség taktikai hibát vétett. A kibontakozott küzdelem alapvetően „csak” egy átkelési kísérlet volt. A nehezen kivívott győzelmet a jól működő propagandagépezet emelte világra szólóvá, nem a tényleges katonai eredmény.<sup>30</sup> Ennek ellenére Montecuccoli ott is példásan teljesítette feladatát. A döntő támadást nem ő kezdeményezte, ám az mit sem von le abból, hogy az első török rohamoknál megakadályozta a pánik kitörését, felismerte és a csapatok megfelelő mozgatásával megoldotta a kritikus helyzetet.

Montecuccoli hadvezéri nagysága ebben a hadjáratban mutatkozott meg leginkább, hiszen egy kritikus stratégiai szituációban vette át a parancsnokságot egy fáradt, legyengült, az utánpótlás hiányától szenvedő, a kanizsai kudarc miatt hitét veszített sereg felett. A nehézségek ellenére képes volt e haderőt újjászervezni, és a Zrínyi-Újvárnál elszenvedett újabb vereség után Szentgotthárdnál győzelemre vezetni azt.

<sup>29</sup> DOMOKOS 2012, 56–59.

<sup>30</sup> Szentgotthárd katonai, szakmai értékelése: PERJÉS 1981 és PERJÉS 2004, újabban TÓTH 2007, 107–110.

Montecuccoli lelkes híve volt a török elleni harcnak. Hadtudományi munkáiban, köztük a most megjelenő műben harctéri tapasztalatai alapján kidolgozta az oszmánok elleni háború tervét, és az ehhez szükséges harcászati, logisztikai, anyagi és emberi feltételeket. Jóllehet az oszmánokat döntően megverni, sőt kiűzni az országból ekkor még vágyalom volt csupán, de a következő évtizedekben az Udvari Haditanács elnökeként épp Montecuccoli teremtette meg reformjaival azt a haderőt, amely végül a század végén elérte e rég vágyott sikert. Emellett életstílusával és tudományos, illetve művészeti műveltségével nagymértékben hozzájárult a bécsi udvarban a 17. században elterjedő itáliai kultúra megerősödéséhez, amelynek révén Bécs jellegzetesen olaszos barokk várossá vált.<sup>31</sup>

### A TÖRÖK HÁBORÚK TAPASZTALATAINAK ÖSSZEGZÉSE: A DELLA GUERRA COL TURCO IN UNGHERIA

Montecuccoli a *Della guerra col Turco in Ungheriát* az addigi katonai tevékenysége összegzéseként, már az Udvari Haditanács elnökévé választása után írta. Az olvasónak szóló előszó szerint az a szándék is vezette, hogy az 1661–1664. évi magyarországi háborúk után róla megjelent negatív véleményeket megcáfolja.<sup>32</sup> A mű azonban sokkal több, mint egy vitairat.

Munkájának elején meghatározza a háború általános fogalmát, fajtáit és legfontosabb elemeit, majd ezeket a mű utolsó részeiben a magyarországi törökellenes háború egyedi példáin keresztül mutatja be. Rendkívül aprólékosan írja le a háborúhoz szükséges előkészítő munkát, valamint annak anyagi és emberi feltételeit. Itt kifejezetten nagy jelentőséget tulajdonít az olyan logisztikai kérdéseknek, mint például a szállítás vagy az utánpótlás problémái. Katonai gondolkodását igyekezett a magyarországi hadszíntér földrajzi adottságaihoz igazítani. A történelmi Magyarország földrajzi területe

<sup>31</sup> Lásd: THIRIET 1989.

<sup>32</sup> ORM II. 257–258. Raimondo Luraghi, Montecuccoli műveinek legutóbbi olasz kiadója egyenesen úgy vélte, hogy a *Della guerra col turco in Ungheria* című mű Zrínyi Miklós török elleni háborúkról szóló írásainak cáfolatára született. Bár Montecuccoli Szentgotthárdnál megállította az oszmán sereget, a magyarok jelentős részének szemében győzelme szinte elenyészett a tíz nappal később, augusztus 10-én a szövetségesek és a magyar rendek tudta nélkül a Habsburg uralkodó és a szultán között megkötött vasvári béke (valójában fegyverszünet) miatti felháborodásban. Vasvár után azt terjesztették Montecuccoliról, hogy elszalasztotta az alkalmat a török teljes legyőzésére. Ehhez járult, hogy Zrínyi Miklós már 1664. június 30-án, Zrínyi-Újvár estelének napján a grazi Belső-ausztriai Haditanácsnak írott levelében, majd július 17-én I. Lipótnak címzett jelentésében Montecuccolit tette felelőssé vára elvesztéséért, s vádja a nemzetközi propaganda útjain viharos gyorsasággal eljutott az európai udvarokba. Montecuccoli a kibontakozott publicisztikai háborúban időlegesen alulmaradt. Valójában a béke Montecuccolit is váratlanul érte, s bár a sereg harc képessége komoly kívánnivalókat hagyott maga után, folytatni akarta a hadjáratot. NAGY-HAUSNER 2011, 708–713. Montecuccoli előszavának magyar elemzését lásd: BENE 1999, 267. Montecuccoli ars historicájáról részletesebben uo. 279–281.

egységes természetes határokkal rendelkezett: északról, keletről és nyugatról a hegységek jelentettek természeti akadályt az ellenséges támadásokkal szemben, déli irányban pedig számos folyóvíz alkotott egyszerű védelmi rendszert. Itt természetesen az ekkor még szabályozatlan Dunára és mellékfolyóira, valamint hatalmas árterületeikre gondolhatunk, amelyek mentén a fontosabb stratégiai pontoknál helyezkedtek el az ország védelmének kulcsai: Nándorfehérvár, Buda, Komárom, Győr erődítményei. A folyóvizek a hadjáratok során is rendkívül fontosak voltak. A korabeli tökéletlen útviszonyok és fejletlen közlekedési eszközök miatt a folyók a háborúk során nagy fontosságra tettek szert mint felvonulási útvonalak. A folyók voltak a legkiválóbb országutak, de egyben védelmet is nyújthattak az ellenség támadásaival szemben. Nem véletlen tehát, hogy a hadjáratok során a legtöbb sorsdöntő ütközet is folyóvizek, mocsarak mentén zajlott. Montecuccoli Magyarország visszafoglalását előirányzó haditerve is a folyókra alapult: optimálisan a főerők támadásának a Duna mentén, az oldalerőkének pedig a Dráva és Tisza folyók irányából kellett előrenyomulni. A híres hadvezér halála után – *mutatis mutandis* – így is zajlott le a 17. század végi magyarországi visszafoglaló háború, amely rövid időn belül látványos sikert hozott, jól bizonyítva, hogy milyen hatása lehetett Montecuccoli stratégiai gondolkodásának Lotharingiai Károly és Savoyai Eugén császári fővezérek terveire.

Raimondo Montecuccoli igen nagy jelentőséget tulajdonított a háború megfelelő logisztikai előkészítésének. A nevéhez fűződő leggyakoribb mondás szerint a háborúhoz három dolog kell: „pénz, pénz, pénz”. A más nézetek szerint Francesco Guicciardini marsallhoz kötődő idézetnek a korban megkülönböztetett jelentősége volt. Hasonlóan Zrínyi Miklóshoz, Montecuccoli a sikeres törökellenes háború elengedhetetlen feltételének tekintette egy állandó hadsereg létrehozását. Ennek felállításához és ellátásához viszont fontos gazdasági erőforrásokra volt szükség, amelyeket leegyszerűsítve pénzügyi forrásnak tekinthetünk. A pénz hadászati jelentősége nem volt új keletű a 17. században. Már az ókori történetírók munkáiban – különösen Tacitus műveiben – megfigyelhetők azok a fordulatok, amelyek visszaköszönnek Montecuccoli és kortársai munkáiban. A pénzt már az antikvitás korában is a háború mozgatórugójának, vagy más szóval a háború lelkének (szó szerint „idegszálának”, latinul *nervus belli*) tekintették,<sup>33</sup> és a kora újkori ún. hadügyi forradalom vagy fiskális hadsereg időszakában a pénz szerepe nagymértékben felértékelődött a korábbi lovagi eszményekkel szemben.

Montecuccoli gondolkodásának modern jellege még a 21. századi olvasót is képes meglepni. Ahhoz, hogy megérthessük katonai gondolatainak máig ható sikerét, érdemes megvizsgálni, hogy milyen kútfőkből merítette ezeket a 17. századi itáliai szerző.

<sup>33</sup> Jó példa erre a Tacitus *Korunk története* című munkájának második könyvéből vett következő idézet: „Tehát a hajók, katonák, fegyverek előkészítése közben nagy volt a sürgölődés a tartományokban, de semmi sem okozott annyi gondot, mint a pénz előteremtése. 'Ez a háború lelke' – hajtogatta Mucianus, és amikor hozzájárulást vetett ki, nem a jogra, nem is a méltányosságra, hanem egyedül a vagyonok nagyságára volt tekintettel.” (Tacitus, *Historiariae*, lib. 2. cap. 84. Borzsák István ford.) Vö. *Commentarii bellici* 1718, 33.



Páratlan klasszikus műveltsége mellett három fő élmény gyakorolt meghatározó hatást gondolati rendszerére: saját katonai tapasztalatai, kora nagy hadvezéreinek szellemi hagyománya és az olasz reneszánsz humanista gondolkodóinak művei. A neves hadvezér személyes katonai tapasztalatainak gazdag és sokrétű jellegét nem szükséges külön kihangsúlyoznunk. Összesen 41 hadjáratban vett részt különféle európai hadszíntereken, és saját személyes megfigyelései alapján ismerhette meg a hadseregek felállításának, vezényletének és fegyelmének legkülönbözőbb problémáit. A logisztikai problémák iránti érzékenysége kiválóan tükrözi a 17. századi úgynevezett hadügyi forradalom következtében létrejött nagyméretű hadseregek általános nehézségeit, amelyek gyakran okozták a vereségüket. Katonai pályafutását egy hihetetlen felemelkedés jellemzi, amelynek során egyszerű pikás katonából a császári Udvari Haditanács elnökévé vált. Hosszú katonai szolgálata során rendkívül sokszínű ellenséges haderővel szemben kellett küzdenie, így harcolt például a svédekkel, a lengyelekkel, a szászokkal, a magyarokkal, a franciákkal és a törökökkel. E sokoldalú tapasztalatának köszönhetően igen nagy jelentőséget tulajdonított a különféle nemzetek katonai érényeinek és jellegzetességeinek, aminek nagy hasznát vette akkor, amikor nemzetközi erőkből álló hadseregeket kellett főparancsnokként irányítani. Ebből a szempontból tekintve mindenképpen egyik első képviselője volt a stratégiai gondolkodás úgynevezett kulturalista irányzatának.<sup>34</sup> Ennek megfelelően igyekezett a nyugati hadviseléstől eltérő ellenséges erőkkel – például oszmán és lengyel seregekkel – szemben megfelelően kiválasztott taktikai eszközökkel fellépni. Nagy érdeklődést mutatott a kisháborús harcászatot sikerrel alkalmazó csapatok – mint például a magyar huszárok – keleti és nyugati hadszíntereken való alkalmazásának lehetősége iránt is. Ugyanakkor a kisháborús taktikát minden esetben alárendelte háborús stratégiai céljainak.<sup>35</sup>

Montecuccoli katonai gondolkodásának második fontos forrását korának nagy hadvezérei nyújtották. Már a harmincéves háború során a császári hadseregben számos neves hadvezér parancsnoksága alatt szolgált – például Collalto, Tilly, Spinola, Wallenstein és Gallas –, és a katonai irányítás művészetét elsősorban a hadjáratok logisztikai előkészítése során és a csatamezőkön szerzett tapasztalataiból sikerült elsajátítania. Elméleti tudását elsősorban a nagy itáliai katonai szakírók – például Giorgio Basta, Niccolò Tartaglia, Giorgio Martini – műveiből merítette, elméletét folyamatosan pallérozta az újabb és újabb matematikai, erődítés- és ostromlástan munkák olvasásával. A magyarországi hadjáratok során kezdett el érdeklődni a török elleni háborúk kora újkori teoretikusainak művei iránt. Ez utóbbiak közül fontos kiemelnünk Schwendi Lázár császári hadvezér és kassai főkapitány nevét, aki nemcsak a császári hadsereg megreformálásának, hanem a 16. századi törökellenes magyarországi háborúknak is az egyik fontos főszereplője volt. Montecuccoli csodálattal adózott az ellenséges haderők kiváló hadvezéreinek is. Elsősorban a svéd II. Gusztáv Adolf és Banér,

<sup>34</sup> COUTAU-BÉGARIE 2011, 301.

<sup>35</sup> TÓTH 2009.

illetve a francia (Nagy) Condé herceg és Henri de Turenne katonai teljesítménye nyerte el csodálatát.<sup>36</sup>

Végül, a széles körű humanista műveltséggel rendelkező Raimondo Montecuccoli rengeteget merített az itáliai reneszánsz filozófiájából. Logikus leírásaiban a Galilei-féle metódust követte, amely alapján a megfigyeléseiből és tapasztalataiból racionális módon létrehozott rendszert alkotott. A természettudományok iránti érdeklődéséből fakadt azon igyekezete is, hogy a katonai világ elemeit matematikai módszerekkel igyekezett modellezni. Megpróbálta a véletlen eseményeket kizárni a hadvezetési rendszeréből, és ezáltal megvetette a modern hadtudomány alapjait. Tommaso Campanella természetfilozófiája is nagy hatással volt rá, akinek a *Spanyol Monarchia*, a *Politikai aforizmák* és a *Napállam* című munkáit előszeretettel forgatta.<sup>37</sup> Szintén nagy hatással voltak rá honfitársának, Niccolò Machiavellinek munkái. Természetesen kora francia hadtudósainak – mint például Erhard de Bar-le-Duc vagy Henri de Rohan – műveit is jól ismerte.

Montecuccoli katonai gondolkodása átmenetet képvisel a klasszikus hadtudomány és a modern hadászati gondolkodás között. Noha még a „stratégia” kifejezést sem használják a korban, mégis Montecuccolit a kora újkor első stratégiai gondolkodójának tekinthetjük. Munkájában megtalálhatjuk napjaink hadászati elveit, amelyeket korának viszonyaihoz képest igen pontosan fogalmaz meg.

## A MŰ KÉZIRATAI ÉS KIADÁSAI

A *Della guerra col Turco in Ungheriának* két kéziratot szövegváltozata van. Az egyik az autográf változat, amelynek címlapján ez áll: „A[nno] 1670. Della guerra col Turco in Ungheria.”<sup>38</sup> A kézirat első lapján található dátum („Vienna li 5 luglio 1669”) azt az időpontot jelölheti, amikor Montecuccoli elkezdte lejegyezni a szöveget.<sup>39</sup> A szerző ezt a változatot nem kiadásra, hanem munkapéldánynak szánta. Rengeteg benne a kihúzás, a betoldás és a javítás. A főszöveget a jobb oldali hasábra írta, majd a bal oldali hasábra javított, és ugyancsak oda írta egyéb megjegyzéseit és betoldásait is. Így egy olyan zavaros szerkezetű szöveg jött létre, hogy azt szerzői útmutatás nélkül a másoló egyedül nem lett volna képes letisztázni. Ha mindehhez még hozzávesszük Montecuccoli nehezen olvasható kézírását is, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy a későbbi kiadók ezt a változatot egyáltalán nem használták. Sajnos a kritikai kiadást sajtó alá rendező kiváló olasz hadtörténész, Raimondo Luraghi sem nézte meg alaposan az autográf szövegváltozatot. Akkor ugyanis észre kellett volna vennie, hogy abban a letisztázott változattól (és az azt követő nyomtatott kiadásoktól) eltérő előszó

<sup>36</sup> BOIS 2004, 29.

<sup>37</sup> THIRIET 2000, 75.

<sup>38</sup> ÖStA KA Nachlasse, Mémoires B/492:130b, fol. 1.

<sup>39</sup> ÖStA KA Nachlasse, Mémoires B/492:130b, fol. 5.

szerepel.<sup>40</sup> A további kutatásoknak kell majd azt eldönteni, hogy Montecuccoli végül miért írt új előszót művéhez.

Az autográf szövegből később letisztázott változat készült, amelyet maga Montecuccoli is átnézett és javított. A letisztázott változat címlapján az áll, hogy 1670-ben készült el a mű („scritto nell’Anno 1670”). Jóllehet Montecuccolinak minden lehetősége (pénz, befolyás stb.) meg lett volna arra, hogy fő művét megjelentesse, a *Della guerra col Turco in Ungheria* a szerző életében mégsem került sajtó alá.

A munka kéziratának története megvilágítja a keletkezéstörténet érdekes magyar vonatkozásait. Annak ellenére ugyanis, hogy Montecuccoli a kézirateit a bécsi udvar belső szűk köreinek, illetve magának a császárnak, I. Lipótnak szánta, számos másolata terjedt el a korabeli könyvtárakban és főúri archívumokban. A tábornagy halála után utódai valószínűleg kereskedelmi forgalomba is bocsátottak nem keveset ezen értékes kéziratok közül. Kiemelkedők a Lotharingiai V. Károly herceg hadvezér tulajdonában lévő apokrif változatok, amelyeket az első francia nyelvű kiadás tanúsága szerint felhasználáltak a kiadók is.<sup>41</sup>

A mű *Aforismi* címmel is ismert első részéből készült válogatás 1693-ban jelent meg spanyol kiadásban Milánóban, inkább szabad átdolgozásban, semmint fordításban (*Arte universal de la guerra del principe Raymondo Montecuccoli*). Az eredeti, teljes olasz szöveg két kötetben 1704-ben látott napvilágot Kölnben, teljesen más címmel, mint amit maga Montecuccoli adott a műnek: *Memorie del general principe di Montecuccoli, che rinfermano una esatta instruzione dei generali ed ufficiali di guerra, per ben commandar un’armata assediare e diffendere città, fortexze e particolarmente le massime politiche militari e stratagemmi da lui praticati nelle guerre d’Ungheria, d’Italia, e contro li suedesi in Germania, colle cose successe più memorabili* (A fővezér Montecuccoli emlékiratai, melyek tartalmazzák a hadvezérek és a tisztek számára a hadsereg helyes vezetéséhez, a városok és erődítmények ostromához és megvédéséhez szükséges pontos instrukciókat, és különösképpen a magyarországi, itáliai és a svédek elleni németországi háborúkban az általa követett stratégiai, katonai és politikai maximákat, a leginkább emlékezetre méltó eseményekkel együtt). A kötet kiadója Heinrich von Huysen (1666–1739), I. Péter cár flamand származású tanácsadója, és Alekszej nagyherceg nevelője volt, aki a kiadványt Jakob Heinrich von Flemingnek (1667–1728), a lengyel

<sup>40</sup> ÖStA KA Nachlasse, Mémoires B/492:130b, fol. 303r–309r.

<sup>41</sup> E kéziratokból számos igen különleges fordítás is született. Ezek közül a legérdekesebbek a török (oszmánli) nyelvű változatok, amelyek élő bizonyítékai annak, hogy a Habsburgok ellenségei is élénken érdeklődtek Montecuccoli gondolatai iránt. Több változata is ismert e török fordításoknak, amelyek közül a legdíszesebb a párizsi Bibliothèque Nationale de France könyvtárban található (Département des mss orientaux, Suppl. Turc 226). E kéziratot a hagyomány szerint a magyar származású Ibrahim Mütefferrika fordította latinból, és egy bizonyos Szeid Mehmed másolt le 1787-ben. De létezik egy másik másolat is az isztambuli Nuruosmaniye könyvtárban (inv. n° 3237, dátum nélkül). Lásd: TÓTH 2011, TÓTH 2012. Zeki Velidi Togan történész egy másik, a Kayseriben lévő Rasid Pasa könyvtárban található példányra (inv. n° 1220. fol. 42b–85a) is felhívja a figyelmet. Lásd erről: ZEKI VELIDI TOGAN 1949, 69. Frédéric Hitzel szíves közlése.

királyi testőrség százsz származású kapitányának ajánlotta.<sup>42</sup> A mű második olasz nyelvű kiadására hamarosan szintén Kölnben került sor, igaz, dátum nélkül. A két olasz kiadás sikere hozzájárult a mű más nyelvekre (francia, latin<sup>43</sup> és német) való átültetéséhez, Montecuccoli európai hírnevét és elismertségét azonban nem ezek, hanem első francia nyelvű edíciója teremtette meg.

A francia fordítás 1712-ben jelent meg Párizsban *Mémoires de Montecuccoli, generalissime des troupes de l'empereur, ou principes de l'Art militaire en général* (A császári csapatok generalisszimusza, Montecuccoli emlékiratai, avagy az általános hadművészet alapelvei) címen.<sup>44</sup> A francia nyelvűség 18. századi diadalmenete következtében e szöveg referenciaértékűvé vált – a műre vonatkozó kommentárok, kritikai megjegyzések jelzik annak fontosságát a század teljes tartama alatt –, és bizonyíthatóan nagy hatást gyakorolt a következő évszázadok európai katonai gondolkodóira.

Az első francia kiadás dedikációja Montecuccoli műveit nagy szeretettel ajánlja Conti hercegnek, kiemelve apjának e kiadás keletkezésében játszott szerepét.<sup>45</sup> A fiatal Conti herceg apja, François-Louis de Bourbon (1664–1709) kora egyik neves katonája és művelt gondolkodója volt. Gondosan megválogatott tanulmányai után a francia királyi hadsereg soraiba lépett, és részt vett az 1683–1684-es németalföldi és luxemburgi hadjáratokban. 1685. március 20-án testvérével együtt elszökött a magyarországi hadszíntérre, és ezzel elveszítette az ezredét. Lotharingiai Károly rangjához méltó fogadtatásban részesítette, és hamarosan baráti bizalmába fogadta a francia herceget, amelynek nyomán ceremóniáktól mentes személyes kapcsolat szövődött a két barát között.<sup>46</sup> Conti herceg és kísérete többször is kitüntette magát a magyarországi törökellenes hadjáratokban, különösen Esztergom és Érsekújvár ostroma során, emellett fontos közvetítő szerepet játszott Montecuccoli kéziratának francia földre való eljuttatásában. Az első

<sup>42</sup> FÖRKÖLI 2016, 59.; ORM. I. 116.

<sup>43</sup> Commentarium 1716 és főleg Commentarii bellici 1718.

<sup>44</sup> Modern kiadását lásd: MONTECUCCOLI, Raimondo (2017): *Mémoires ou principes de l'art militaire en général 1712*. Sous la direction de Ferenc Tóth, préface de Jean-Pierre Bois. Budapest–Paris, Centre de Recherches en Sciences Humaines de l'Académie Hongroise des Sciences – Institut de Stratégie Comparée.

<sup>45</sup> Montecuccoli szövegeinek neves osztrák kiadója, Alois Veltzé kapitány szerint e munkát Conti hercegnek ajánlva fordította le annak nevelője, aki a nagy Condé herceg unokája volt. Ugyanakkor, ha figyelmesen olvassuk a könyvet, evidenssé válik számunkra, hogy tévedésről van szó: maga Conti herceg volt a nagy Condé herceg unokája, miközben a fordító személye, akire még visszatérünk, egyáltalán nem szerepel a mű címlapján. VELTZÉ 1899–1990, I. XI–XII.

<sup>46</sup> „Son Altesse marque dans ses lettres qu'il a vu les Princes de Conty et de la Roche-sur-Yon dans les formes ordinaires. (...) Ils le sont voir après dans le camp de Barcand et l'ont prié de ne point faire de cérémonies avec eux, il leur a donné une tante et autres choses nécessaires pour leur accommodement ayant laissé leur équipage derrière. Ils lui ont ensuite fait faire compliment qu'ils seraient tous les jours dans sa tente et à le suivre s'ils n'étaient obligés de garder des mesures pour leur Roy, ayant pour Son Altesse une estime et une vénération sans égal.” ÖStA HHStA Lotharingisches Hausarchiv, 50. doboz Journaux de campagnes de Charles de Lorraine avec diverses lettres qu'il a écrites sonnets et félicitations qu'il a reçues. 624–625.

kiadás előszavában a kiadó így ír erről a herceg fiának: „Conti hercegnek köszönheti Franciaország e *Visszaemlékezéseket*. Ő hozta el ezeket Magyarországról Lotharingiai Károly eredetijének másolatában. Ő fordította le velem még mielőtt a szolgálatába fogadott volna, hogy Őméltóságát oktassam, és azóta a lehető legpontosabban átnéztem.”

Tehát a kézirat Lotharingiai V. Károly herceg (1643–1690) könyvtárából származott, aki a török elleni felszabadító háború legnevesebb hadvezére volt, Savoyai Eugén mellett. V. Károly Lipót, Lotharingia hercege már a szentgotthárdi csatában, 1664. augusztus 1-jén, beírta a nevét a török elleni harcok történetébe, ahol személyesen is megismerhette Montecuccolit. 1675-ben, a császári hadak főparancsnoka és nagybátyja halála után a lotharingiai és bari hercegi cím viselője. Minden európai hatalom elismerte e címét, kivéve Franciaországot, amely ez idő tájt elfoglalta területeit. Innen származik a kissé gúnyos elnevezése is: „a hercegség nélküli herceg”. 1683-ban, III. Sobieski János lengyel királlyal együtt szabadította fel Bécs városát a török ostrom alól. Ezt követően a törökellenes felszabadító háború egyik vezéralakja lett.

A Montecuccoli-kézirat az ő ajándékként került Franciaországba Conti herceghez, aki egy tudományosan képzett fordítóra és kiadóra bízta a kötet megjelentetését. Ellentétben a többi korábbi kiadással, a francia kiadó nagy jelentőséget tulajdonított a magyar földrajzi és helynevek kijavításának és a szöveg kritikai jegyzetelésének. A jegyzetek olyan jól sikerültek, hogy még a jó évszázaddal későbbi, Guiseppe Grassi által kiadott olasz kiadás is ezeket használta fel. A kiadó mindenképpen egy tájékozott és alapos filológiai tudású személy volt, aki jól ismerte Montecuccoli magyarországi hadjáratait. A kiadó azonosításához az első kiadás 441–442. oldalán találhatunk információkat, ahol a cenzúra által kiadott engedély a fordító Jacques Adam nevére van kiállítva. Jacques Adam (1663–1735) a 17–18. század fordulójának neves irodalmárai közé tartozott. Szegény, tehetséges gyermekként került Fleury kardinális szolgálatába, akinek történeti kutatásokat végzett, és így lett Conti herceg nevelője, aki később rábízta a fia nevelését is. 1723-ban az Akadémia tagjává választották, és a Conti ház szolgálatában maradt egészen haláláig. A kor nagy fordítója volt, neki köszönhetők Montecuccoli *Visszaemlékezéseim* túl *De Thou Egyetemes története* és az *Athénée* francia fordításai.

Összehasonlítva a francia fordítást az eredeti kézirattal, valamint az 1704. évi olasz kiadással, a legfeltűnőbb különbség az, hogy a francia szövegből hiányzik a két előszó, valamint a Montecuccoli által készített több száz lábjegyzet. Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy az eredeti kéziratról Lotharingiai Károly egy olyan másolatot készíttetett magának, amelyből már eleve hiányoztak az előszavak és a jegyzetek. Ennek az lehetett az oka, hogy Lotharingiai nem elsősorban olvasni, hanem alkalmazni szerette volna a Montecuccoli művében leírtakat, azaz ő a visszafoglaló háborúk során a gyakorlatban is használni kívánta Montecuccoli hadászati elképzeléseit.

Az 1712. évi francia kiadás sikere megalapozta Montecuccoli gondolatainak európai hírnevét. A francia nyelv századában a francia nyelvű kötet nagy sikernek örvendett az európai elitek, köztük a franciául általában jól olvasó katonai elit körében. Az első

kiadás sikere után Jacques Adam 1722-ben újra kiadta a könyvet Kölnben két kötetben *Nouveaux mémoires de Montecuculi* címmel. Ezt követte 1734-ben egy amszterdami, majd 1735-ben egy strasbourgi kiadás, amelyet 1740-ben újranyomtak. 1746-ban újra megjelenik a munka Párizsban. Egy átdolgozott és bővített kiadás 1752-ben hagyta el az egyik amszterdami nyomdát, és nyolc évvel később ismét Párizsban jelenik meg a kiadás. Még ha figyelmen kívül is hagyjuk a kommentárkiadásokat, a részleges és antológia kiadásokat, Montecuccoli szövegeinek francia nyelven való elterjedése tekinthető a legjelentősebbnek Európában. Talán ennek is köszönhető a munka általános jelenléte a nagy francia, az európai főúri és nagypolgári könyvtárakban, ami csak a legutóbbi időszakban került újrakiadásra.<sup>47</sup>

Montecuccoli munkáit nemcsak vásárolták, hanem széles körben olvasták is. Neves olvasói között találjuk a hadtudományi gondolkodás jelentős személyiségeit, mint például II. Nagy Frigyes, Folard, Szász Móric, Guibert, Napóleon, Rogniat, Scharnhorst és természetesen Clausewitz. Montecuccoli művének franciaországi fogadtatásáról számos adatunk van. Se szeri, se száma a róla készült kéziratok feljegyzéseknek, recenzióknak, megjegyzéseknek és kommentároknak. E katonai források elsősorban a Vincennes-i Service Historique de la Défense levéltárában találhatóak.<sup>48</sup> A francia népszerűsége egészen elfranciásította a nevét is: Montecuculi néven vált híressé Voltaire századában. Sikere nyomán történtek próbálkozások további műveinek franciára való fordítására is. Szintén a vincennes-i katonai levéltárban található egy magyar vonatkozású munka, a *Dell'Ungheria* francia fordítása, amely Charles Robineau d'Ennemont francia főhadnagy műve a 19. század első feléből (1840 körül). A fordító alapos munkáját pontos jegyzetek és kronológia dicséri.

A modern Montecuccoli-kiadások sorát Ugo Foscolo (1778–1827) monumentális, illusztrált munkája nyitja meg. A csupán 170 példányban megjelent díszes Foscolo-kiadás<sup>49</sup> magán viselte a 19. század eleji szövegkiadási technikák filológiai következtelenségeit és önkényességeit. Foscolo alapforrása az 1704. évi kölni olasz edíció volt, amelynek szövegét jócskán átírta, mivel nem volt elégedett a Montecuccoli által használt barokk stílussal.<sup>50</sup> Nem sokkal Foscolo kiadása után jelentette meg Giuseppe Grassi (1779–1831) ismét a *Della guerra col Turco in Ungheriát*. Grassi forrásszöveggént nem az addigi nyomtatott kiadásokat, hanem két kéziratot használt, de ezek közül egyik sem volt Montecuccoli eredeti szövege, hanem csupán két arról készült másolat.

Az első, aki a bécsi Hadilevéltárban lévő Montecuccoli-gyűjteményben található eredeti kéziratok alapján adta ki Montecuccoli műveit, Alois Veltzé volt. Az olasz kutatók olasz származásúnak mondják Veltzét,<sup>51</sup> aki 1864-ben a magyarországi Tatán szü-

<sup>47</sup> Mémoires 2017.

<sup>48</sup> Az SHD *Mémoires et reconnaissances* (série 1 M) szekciójában található következő forrásokról van szó: 1 M 1703, 1 M 1786, 1 M 2394.

<sup>49</sup> Foscolo 1807–1808.

<sup>50</sup> Foscolo kiadásának elemzését lásd: RAIMONDI 1964, 236–238.

<sup>51</sup> Így például Luraghi és Andrea Testa is: ORM I. 120.; TESTA 2009, 36.

letett. 1884-ben végezte el a katonai akadémiát, majd 1894-ben a bécsi Hadilevéltár (Kriegsarchiv) alkalmazottja lett. Ilyen minőségében kezdte el összegyűjteni és kiadni Montecuccoli iratait, amelyeknek első kötete 1899-ben jelent meg. A *Della guerra col Turco in Ungheria* a második kötetben, a katonai iratok között kapott helyet.<sup>52</sup> Az alább említendő Luraghi-féle kritikai kiadás megjelenéséig Veltzé kiadása számított mind filológiai, mind hadtudományi szempontból a legmegbízhatóbbnak. Egyetlen hátránya volt mindössze Veltzé kiadásának: nem az eredeti olasz Montecuccoli-szövegeket tette közzé, hanem azok német fordítását. Ettől függetlenül munkájának akkora hatása volt, hogy az olasz hadtörténész, Piero Pieri (1893–1979) 1955-ben keserűen panaszolta fel, hogy még az olasz kutatók is kénytelenek Veltzé német fordítását tanulmányozni, ha megbízható Montecuccoli-szövegekkel akarnak dolgozni.<sup>53</sup>

A *Della guerra col Turco in Ungheria* olasz szövegét Raimondo Luraghi adta ki a Montecuccoli összes műveit megjelentetni kívánó sorozat második kötetében.<sup>54</sup> Luraghi a Nachlass Montecuccoliban található letisztázott és Montecuccoli által részben átnézett kéziratot használta. A kiadás során csak minimális változtatásokat eszközölt a kézirat szövegén (központoszás, személynevek egységesítése, a h betű kiiktatása az olyan régies szavak esetében, mint *huomini*, *havere* stb.). Kétségtelen, hogy a Luraghi által megállapított szöveg az eddigi olasz kiadások közül a legjobb és a legmegbízhatóbb.

## A MAGYAR FORDÍTÁSRÓL

Fordításunk Veltzé német szövege alapján készült, amelyet összevetettünk a bécsi Kriegsarchiv Nachlasse Memoires gyűjteményében található letisztázott kézirattal és Luraghi olasz nyelvű kiadásával is. Az olasz szöveggel való egybevetést Nagy Levente végezte. Munkája során kiderült, hogy Luraghi kiadásának is vannak hiányosságai. Az egyik a tárgyi és magyarázó jegyzetek szinte teljes hiánya. Ezek nélkül ugyanis a mai, még a hadtörténetben jártas olvasó számára is sok esetben nehézségekbe ütközik egy-egy kifejezés vagy haditechnikai leírás értelmezése. Egyes korabeli haditechnikai fogalmak, Montecuccoli által használt (olasz, német vagy francia) megnevezések jelentése esetében a kritikai kiadás szövegváltozatára sem hagyatkozhattunk teljes mértékben a fordítás során, mert láthatóan annak sajtó alá rendezői sem mindig értették meg pontosan, mire is gondolt Montecuccoli. Át kellett hidalnunk majd 350 év nyelvi, fogalmi változásait. Be kell vallanunk, ez nem minden esetben sikerült, és a megoldások megtalálásában a francia és német nyelvű, egyébként többnyire jól használható fordítások sem mindig segítettek. Ilyen esetekben a katonai terminológiai szótárak, leginkább a *Gran dizionario teorico-militare* (Italia, s. n., 1847) segítségével lehetett

<sup>52</sup> VELTZÉ 1899–1900, II. 195–564.

<sup>53</sup> TESTA 2009, 201. Ugyancsak Veltzének köszönhető az is, hogy komoly hadtörténészek még ma is úgy vélik, hogy Montecuccoli eredetileg nem olaszul, hanem németül írta műveit. GAT 2001, 17.

<sup>54</sup> ORM II. 252–540.

megalkotni a magyar szöveget, illetve a szükséges szöveghelyek magyarázatát vagy a helynevek pontos azonosítását. Munkánkban Perjés Gézának a mű 1704. évi kölni kiadásából készült fordításrészletét is segítségül hívtuk.<sup>55</sup>

Az értelmezési nehézségeket fokozta, hogy Montecuccoli kézírása kifejezetten nehezen olvasható, közel áll a macskakaparáshoz. Aki egyszer is látta, és megpróbálta megfejteni, az sosem felejt el a megpróbáltatásokat. Jóllehet, a fordítás alapjául szolgáló bécsi kézirat már tisztázat, 98 százalékan gond nélkül olvasható, de Montecuccoli olykor ebbe is belejavított, továbbá idegen, azaz német, francia és latin kifejezéseket kevert szövegébe.

A fordítás során az eredeti szöveg megértése mellett az is komoly problémát jelentett, hogy a megértett gondolatokat hogyan formáljuk a mai kor embere számára is értelmezhető szöveggé. Itt nem csupán a szakszavak megfelelő fordításáról van szó, hanem két teljesen eltérő kor – a 17. és a 21. század – két különböző gondolkodásmódú nyelvénél – az olasznak és a magyarnak – összeegyeztetését kellett elvégezni, ami rengeteg buktatót rejtett magában. Montecuccoli például igen gyakran használt barokk körmondatokat, amelyek esetében – a korabeli nyelvi szokások miatt – nem volt könnyű megtalálni az összetartozó, de olykor egymástól messzire került mondatrészeket. A korai német fordítások igyekeztek felbontani és dagályos mellékmondatokká alakítani az olasz igeneves szerkezeteket, míg a 19. század végi, Alois Veltzé-féle fordítás az ellenkező végletbe esett, megpróbálta szinte szó szerint visszaadni az eredeti szöveget, néhol szinte érthetlenné téve a fordítást. Hosszas töprengés után úgy döntöttünk, hogy az érthetőséget helyezzük előtérbe, és nem ragaszkodunk következetesen az eredeti szöveg nyelvi struktúrájához. Már csak azért sem tehattük ezt, mert sok esetben magyarul semmilyen formában nem lehetett visszaadni az eredeti olasz nyelvű fordulatokat.

A különböző kiadások a szöveg beosztását sem mindig követték. A bécsi kézirat tagolása eléggé egyértelmű, csak apróbb következtelenségeket lehet találni (ezeket lábjegyzetben megjelöltük). A tisztázat eleve három különálló kötetben maradt fenn, amelyeken belül egy-egy nagyobb témát átfogó fejezetek követnek. Ezek tematikus szakaszokra, majd pedig római számmal jelölt *caputokra* bomlanak. Ezt a beosztást alapvetően mi is megtartottuk, miként a Montecuccoli által használt számozási rendet is. Ettől csak indokolt esetben tértünk el, midőn például néhány lábjegyzet tartalmát, a jobb értelmezhetőség kedvéért, beemeltük a főszövegbe.

A mű tagolása alapvetően logikus, katonai szempontból mindenképp. Az egyes szakaszokon belül azonban már találkozunk következtelenségekkel, legalábbis az utókor olvasójának olykor úgy tűnhet, Montecuccoli gondolatai mintha „elkalandoztak volna”.

Külön magyarázatot érdemel, miért hagytuk meg Montecuccoli jegyzeteit, amelyeket egyébként a korai kiadások szinte kivétel nélkül mellőztek. Részint azért döntöttünk e mellett, mivel a bécsi Nachlasse Memoires-ban található autográf kéziraton világosan látszik, hogy e jegyzeteket Montecuccoli a főszöveg mellé ugyanarra a lapra

<sup>55</sup> PERJÉS 1974.



írta, a főszöveg keletkezésével egy időben. Részint, mivel úgy véltük, hogy az ezekben található latin idézetek is szerves részét képezik a műnek, nem beszélve azokról, ahol Montecuccoli saját korának – gyakran személyesen átélt – eseményeivel támasztja alá mondanivalóját. Ugyancsak közlésük mellett szólt, hogy a jegyzetek visszatükrözik Montecuccoli sokoldalú személyiségét, érdeklődését, valamint azt, hogy az adott korban miként igyekeztek akár a görög–római idők katonai tapasztalatait is felhasználni saját hadügyi problémáik megoldására. Montecuccoli a főszövegben is gyakorta felemlegeti az ókori elődöket, és hangsúlyozza, hogy taktikai és hadszervezési, hadellátási kérdésekben még mindig lehet rájuk támaszkodni.

Kortársaihoz hasonlóan Montecuccoli meglehetősen szabadon bánt az idézetekkel, hozzájuk tett, elvett belőlük, módosította azokat. Hivatkozásai gyakorta pontatlanok, tévesek, bár ezek egy része valószínűleg annak tudható be, hogy sokszor nem az eredeti műveket használta, hanem úgynevezett aforizmagyűjteményeket. Montecuccoli jegyzeteiben a hivatkozott helyeket dőlttel szedtük csakúgy, mint az idegen (magyarázott) szavakat. Ugyanott a hivatkozott helyek hibás részei [] között, javítva szerepelnek, az eredeti, hibás hivatkozást jelzés nélkül elhagytuk. Ha Montecuccoli jegyzeteihez hozzáfűzni valónk volt, azt „—”-lel, azaz hosszú gondolatjellel választottuk el az eredeti szövegtől.

Montecuccoli jegyzeteit minden esetben lefordítottuk, és klasszikus idézeteit azonosítottuk. Mivel a szerző általában átírta idézett forrásait, ezért ha a szóban forgó forrásnak van is magyar fordítása, csak akkor használtuk azt, ha Montecuccoli szó szerint idézett, vagy ha az általa hozott szöveg magyarázatra vagy kiegészítésre szorult, egyéb esetekben saját fordításban közöljük. Az idézetek azonosítása és fordítása Tóth Gergely és Benei Bernadett munkája.

Montecuccoli olykor eredeti olasz szövegébe és a hozzájuk fűzött jegyzeteibe is idegen, azaz német, francia és latin kifejezéseket kevert, ezeket kiadásunkban más betűtípussal (Legacy Sans) emeltük ki. Az egyszerűség kedvéért minden ilyen szót, kifejezést kerek zárójel közé tettünk, közvetlenül a fordítása után, akár magyarázatként, zárójelben, akár az olasz kifejezés helyett állnak. Ez utóbbiakat \*-gal jelöltük.

Függelékben hozzuk Montecuccoli idézeteinek azonosított forrásait, az általa használt mértékegységek, a (többségében haditechnikai, erődépítészeti) szakkifejezések magyarázatait.

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen munkát sohasem lehet igazán befejezni, lezárni, mindig marad javítani- és (újra)értelmezni való. Munkánk során igyekeztünk Montecuccoli szövegét a mai kor számára érthetővé tenni, megfelelő magyarázatokkal, kiegészítésekkel ellátni. Azt, hogy jelen fordítás és kiadás mennyire állja meg a helyét, az Idő és a Tisztelt Olvasók döntenek majd el.

A MAGYARORSZÁGI  
TÖRÖK  
HÁBORÚKRÓL



RAIMONDVS COM. MONTECVCLI. S.C. R. M.  
CONS. BEL. CAM. MARESCHAL. LOCVMTENENS.

*P. Aubry excud.*

## [DEDIKÁCIÓ]

A Császárnak!  
Megszentelt császári és királyi Felség!

Hatvan éve élek e világon, és abból negyvenháromat megszentelt császári Felséged katonai szolgálatában töltöttem. A tapasztalat különféle dolgokra tanított meg, amelyek e szolgálatot elősegítették. A kegy, amely engem a legalacsonyabb katonai rangról a legmagasabbra, a hadsereg főparancsnokságáig emelt, és még sok más hivatalt is hozzáadott, melyek röviddel azelőtt több személy között oszlottak meg, most azonban személyemben egyesülnek, még inkább sarkallta igyekezetemet. Ám a terhek, az erőfeszítések, a sebek és a kor meggyengítették erőmet. Teljesíteni fogom azt, amit szellemem (hajlamom) és a kötelességem diktál, előbb életemmel, majd, amíg kezem engedelmeskedik, művemmel, ha pedig ez utóbbi már tehetetlen lesz, tanácsaimmal, ha immár kezem és tanácsaim is alkalmatlanná váltak, akkor e lapokra lejegyzett és a törökkel vívott háborúkról szóló emlékirataimmal,<sup>1</sup> melyeket most legalázatosabban Felséged lábaihoz helyezek.

Ez a vállalkozás teljes egészében méltó megszentelt császári Felségedhez, megfelelő ájtatos lelkének, trónjának, országai állapotának. És mely fegyverek lennének jobban megszentelve, mint azok, amelyeket Krisztus sírjának felszabadításáért forgattak! És kit illet inkább, hogy az elnyomottakat felemelje, a tirannusokat a trónról letaszítsa, a világot a jogos egyensúlyban tartsa, mint az emberek közt az elsőt és legnagyobbat,<sup>2</sup> aki egyedül Istent ismerte el maga felett, és egyedül annak engedelmeskedett? És hol szerezhető nemesebb, gazdagabb és hasznosabb babér, mint ott, ahol az embernek a jogtalanul elbitoroltat visszafoglalva és tágas tartományokon sereggel átvonulva, az elnyomottak hívását, a bölcsek jóvendőléseit meghallgatva végül a folyók folyását kell követnie? Egy olyan császár,<sup>3</sup> mint Lipót, aki szeme fényében, arcának élénkségében, élete virágjában, csodálatra méltó jellemében csak erőt, csak nagylelkűséget és nagyságot mutat, megteheti, hogy fel se vegye az ellene irányuló ellenségeskedéseket. Neve és cselekedetei folytán az első,

<sup>1</sup> **M:** A bátrak cselekedetei egyszeri tettek, de azok, amelyeket a köz hasznára leírnak, örökké megmaradnak. *Vegetius, De re militari, lib. 2. cap. 3. [13–14.] de Catone majore.*

<sup>2</sup> **M:** Így tiszteljük a császárt is, mint Isten után a másodikat az emberek közül, és csak Istennél kisebb, mert úgy nagyobb mindenkinél, hogy csak Istennél kisebb. *Tertullianus, Ad Scapulam, cap. 2. [7.]* — Montecuccoli rövidítve, kihagyásokkal közli a szöveget.

<sup>3</sup> **M:** A sas nem kapkod legyek után.

aki miután a királyoknak a királyságot<sup>4</sup> fegyverrel visszaállította és számtalan utódával birodalmaknak királyokat adott, miután az isteni kegyet és seregének bátorságát a barbárokkal szemben bizonyította,<sup>5</sup> Isten segedelmével folytatni fogja saját személyes és politikai sikereit. És a Föld két részre szakadt birodalmát, melyet két nagy ember teremtett meg, Konstantin,<sup>6</sup> amennyiben ő a lehetőséget adta, Károly,<sup>7</sup> amennyiben ő azt törvényre emelte, ő, a legnagyobb, fogja újra egyesíteni, és ezáltal eléri a jól megérdemelt győzelmet, csillagokkal koronázva, az égben. Ezt kívánja

megszentelt császári Felségednek  
 legalázatosabb és legodaadóbb  
 hűbérese és szolgálója  
 [Raimund Graf Montecuccoli]<sup>8</sup>

<sup>4</sup> **M:** Ahány éve uralkodsz, annyi királyt állítottál vissza: császárhoz méltó így számolni az éveiket. *Ferdinandus Curtius, anno 1660.* — Nem sikerült kideríteni, hogy a Montecuccoli által megadott szerző, Ferdin[and] Curtius ki lehetett. Az epigramma nyomtatásban először Franz Anton von Dietrichstein (Franciscus Antonius de Dietrichstein, 1642–1721) Balthasar Geraldino jezsuita professzornál tartott filozófiai disputációjának (*Quaestiones philosophicae*, Viena, Cosmerovius, 1661) előszavában jelent meg. Az előszó szerint az ismeretlen költő a verset akkor írta, amikor I. Lipót Lengyelország és Dánia királyát visszahelyezte a trónjára. Montecuccoli felesége a Dietrichstein családból származott, így nem kizárt, hogy Franz Anton is a rokona volt, és többek között ezért is idézte ezt az epigrammát.

<sup>5</sup> **M:** Az 1661., 1662., 1663., 1664. évi háborúkbán.

<sup>6</sup> **M:** Aj, Konstantinus, látod, mennyi rosszat szült nem megtérésed! *Dante, Inferno, cap. 19. 115.*

<sup>7</sup> **M:** A Nyugatnak is voltak a császárai, (sőt) ama részekről mentek át a keleti vidékekre; vissza kell adni a nemzeteknek a saját dicsőségüket; mert ugyan mit lehet remélni a keleti császároktól? *Bussières, [Historia Francica] lib. 4. num. 23. [I. 300.]* — Montecuccoli apró kihagyással közli a szöveget.

<sup>8</sup> Az általunk használt bécsi eredeti kéziratban ez az aláírás nem szerepel, de Luraghi sem hozza, aki a modenai kéziratot használta. Valószínűleg csak Veltzé szúrta be azt.

## ELŐSZÓ

Az értelemnek veleszületett tulajdonsága az, hogy az érzékelt tárgyak fogalmait megőrzi emlékezetünkben. Az emlékek sokaságának összegzéséből származik a tapasztalat, a sok tapasztalatból ered az általános értelem, amely minden tudomány és művészet alapja. Amiképp pedig a gyakorlat inkább az egyes fogalmak alapján ítéli meg és magyarázza azt, amelynek itt egy adott időben meg kell történnie, úgy az elmélet is ezt teszi az általános szabályok alapján. Amaz enélkül kevésbé van kitéve a tévedéseknek,<sup>9</sup> emez anélkül sokkal messzebb terjed, és végül behatol az általánosság és az okok ismeretébe. Egyik a másik nélkül hiányos, és csak amennyiben az ember egyiket a másikkal összekapcsolja,<sup>10</sup> akkor jut el a tökéletességhez; mert a mérték a tudás ideája,<sup>11</sup> a gyakorlat pedig a véghez vivendő dolgok mestere.<sup>12</sup> Emellett az alábbi értekezésben a matematikusok szokásait követve, első helyen tárgyaljuk a hadművészet alapelveit és axiómáit, egyszóval azokat az aforizmákat és főtételeket, melyekre a szillogizáló (vagy következtetéseket levonó) értelem támaszkodik.<sup>13</sup> Másodsorban az aforizmákból levonható következtetéseket soroljuk fel, a Magyarországon nemrég lezajlott háborúra alkalmazva azokat, hogy az általános alapelveket az egyedi esetek

<sup>9</sup> **M:** Ezért a gyakorlott ember, akiből hiányzik a művészet, kevésbé fog hibázni a cselekvésben, mint aki ismeri a művészetet, de nincs tapasztalata; mégis többet tudunk a művészet által, mert aki a művészetnek a birtokában van, ismeri az általánost és az okot. *Arisztotelész, Metaphysica, lib. 1. cap. 1.* [Opera, quae exstant omnia tom. 5., Metaphysica lib. 1., De generibus cognitionum, cap. 1., p. 5. Róma, 1668.] — Montecuccoli kihagyásokkal és módosításokkal közli az eredeti szöveget, amely nem az eredeti Arisztotelész-mű, hanem annak latin fordítása.

<sup>10</sup> **M:** A tapasztalat sok mindennel járul hozzá a közügyek irányításához, de mégis kívánatos, hogy a tapasztalat mellett az általános dolgokat is ismerjék. *Arisztotelész, Ethika, lib. 10. cap. 9.* – De necessitate politicae, Op. om., tom. 2., p. 305., Róma, 1666. Montecuccoli itt a kommentárt idézi.

<sup>11</sup> **M:** A művészet ismerete és eszméje a mércéje mindannak, amit a művészet teremt. [*Arisztotelész, Metaphysica, lib. 10. cap. 3.*] – Opera, quae exstant omnia tom. 5., Róma, 1668. Metaphysica lib. 10. cap. 3., p. 259.

<sup>12</sup> **M:** Minden dolog tanítómestere a tapasztalat. *Caesar, De bello civili, lib. 2.* [cap. 8.] Atyám a tapasztalat, anyám pedig az emlékezet volt. *Lipsius, [Politica, lib. 1. cap. 8.] Ex Afranius.* — A szállóige Lucius Afranius ókori római költőtől ered. Lipsius *Politica* című művében idézi, Montecuccoli a hivatkozása szerint innen vette. — Nem érhetjük el azt a képességet, hogy megítéljük, mit kellene tennünk egyes körülmények között, hacsak a gyakorlat révén nem tapasztaljuk meg, hogy mások mit cselekedtek hasonló körülmények között. Tapasztalatot azonban nem lehet szerezni, csak hosszú idő alatt. *Arisztotelész, Ethika, lib. 6. cap. 8.*

<sup>13</sup> **M:** Az előzetesen ismertből. *Arisztotelész.* — Valószínűleg *Arisztotelész, Analytica posterioria, I. 1., 71a 1.* helyéről van szó.

körülményeihez igazítva, harmadsorban levonhassuk mindezekből azokat a következtetéseket, melyek a törökkel vívandó háború során előnyünkre vagy hátrányunkra szolgálnak. Ezekből megtudhatjuk, hogy egy ilyen háború során mi az, amit követünk, és mi az, amit kerülnünk kell.

Minden bemutatott esethez hozzáfűzünk majd régi háborúból vett példákat és e háborúkról szóló írásokból vett bizonyítékokat, melyeket a jelen század háborúiból vett gyakorlati példától nem különítünk el, mivel, eltekintve a tüzérség feltalálásától, amely a harc külső formáit bizonyos mértékben megváltoztatta, a régi háborúk egyéb szabályai ma is érvényesek. A nagy emberek tekintélyéből származik a tudás nagy része. Ez ugyan csak külső, önmagában álló [értsd: a gyakorlati tapasztalat által meg nem erősített], de azért erős bizonyítéka a Püthagorasz tanítványai által hangoztatott „Ő mondta ezt” mondásnak, a mester iránti tisztelet okán olyan súlya volt, hogy az sok bölcs értelmét béklyóba kötötte. Ilyen esetekben persze sok múlik azon is, hogy kinek a szájából hangzik el ez vagy az a kijelentés. A nyilvános<sup>14</sup> eltérő erővel száll el ugyanazon újról, ha különböző kezek lövik azt ki. Ha minél többen egyetértenek<sup>15</sup> egy kijelentés igazságtartalmával, akkor az egyre inkább olyan lesz, mintha magáról az igazság ajkáról elhangzó jövendölés volna. A tekintélyeket ezért pontosan, saját szavaikkal fogjuk idézni azért, hogy gondolataikat, miközben azokat közérthetővé tesszük, ne változtassuk meg. A hivatkozott eruditus szerzők különböző nyelveken írtak, ezért a tőlük idézett részeket nem a főszövegben szerepeltetjük, mivel ez az eljárás megtörné az értekezés fonálát, és összezavarná az olvasót. Épp ezért a vonatkozó idézeteket a szövegen kívülre, a lapszélre tettük.

A gyakorlati tapasztalatok,<sup>16</sup> amelyeket majd elővezetünk, mind a legutóbbi magyarországi hadjáratokból származnak, mivel a példák annál tanulságosabbak, minél újabbak, kézenfekvőbbek, mivel így több analógiát kínálnak számunkra, az idő és a hely szempontjából; valamint a modern viszonyokhoz is jobban illeszkednek.

<sup>14</sup> **M:** Ahogy ugyanazon kopja vagy kard esetében is sok múlik azon, hogy mely kéz forgatja azt, úgy egy kijelentés hatását és súlyát is az adja meg, hogy mennyire elismert tekintély mondja azt. *Lipsius, [Politica] praefatio. (De consilio et forma nostri operis) 1590.*

<sup>15</sup> **M:** A legkiválóbb bizonyítás az, ha mindenki egyetért azzal, amit mondunk. *Arisztotelész, [Ethika, lib. 1. cap. 6.] — Steiger Kornél fordítása nyomán. — Az igazság bizonyossága, hogyha valamit mindenki lát. Seneca, [Epistulae moralis, 117, 6.] — Pázmány Péter fordítása, Isteni igazságra vezérlő Kalauz. — Mert amiben mindenkinek a véleménye megegyezik, arról elmondhatjuk, hogy úgy is van. Arisztotelész, [Ethika] Nikom[acheia], lib. 10. [cap. 2.] — Szabó Miklós fordítása nyomán.*

<sup>16</sup> **M:** Én nem az egyes dolgokat kutatom, hanem a sok közül a híreseket, és ahogy ő mondta, az események legfontosabb nyomait. *Pontanus, Introductio ad Florum (1667. 193.).* A történetírás méltóságából fakad, hogy csak a legfontosabb eseményeket írjuk le, és nem fürkészzük az apró-cseprő, lényegtelen dolgokat. *Ammianus [Marcellinus, Rerum gestarum] lib. 26. [cap. 1.] — Montecuccoli mindkét idézetben módosította az eredeti szöveget.*

A hasonlóság<sup>17</sup> minden oktatás lelke, ezért az a jó, ha az általános eset és annak gyakorlati alkalmazása között minél több hasonlóság van. A saját érzékeinkkel felfogott, minden illúziótól mentes tapasztalat vezet a valódi megismeréshez. Ezt az irányelvet vallotta magáénak az evangelista<sup>18</sup> is, aki csak azt írta le, aminek szemtanúja volt, olyannyira, hogy ha csak egyetlen körülmény is megváltozott, akkor az egészet átalakította.

Igazán csak nevetni lehet azokon a fecsegő firkaázokon, akik azt képzelik, hogy nyomban igényt tarthatnak a historikus névre, ha néhány gúnyos megjegyzést sziszegnek szét. Kaotikus elbeszéléseik zavaros fejük hű utánzatai, hiszen fecsegéseikben<sup>19</sup> nincs egy értelmes mondat. Oh, mekkora dolgokat tudtak a régiek néhány sorban elmondani,<sup>20</sup> és milyen keveset mondanak a mostaniak vaskos kötetekben!<sup>21</sup> Azt gondolják, hogy ha összefércelt újságjaikban egybegyűjtik a piactéri pletykákat és hetet-havat összehordanak, mindjárt a dicsőség csúcsaira jutnak. Keveset, sőt néha semmit sem adnak az igazságra,<sup>22</sup> a dolgok állására,<sup>23</sup> a körülmények árnyalt vizsgálatára, tehetség

<sup>17</sup> **M:** Nem minden történet egyformán hasznos számunkra: úgy vélem, leginkább azok a hasznosak, amelyek a mi időnkhez hasonlatosak, és annak képét mutatják. *Lipsius: Ad Annales Cornelii Taciti Liber Commentarius, Praefatio (1581)*. A hadügy és az egész államtudomány az évkönyvek történeti emlékeiből ismerhetők meg a legkönnyebben. *Pontanus, Ex Marco Tullio*.

<sup>18</sup> **M:** ...amit hallottunk, amit szemünkkel láttunk, amit szemléltünk, és amit a kezünkkel tapintottunk, hirdetjük nektek. *IJán, 1:1* — Montecuccoli módosítva közli az igeverset.

<sup>19</sup> **M:** Tudatlanság a legtöbb dologban és rengeteg beszéd. *Lipsius, Politicorum sive Civilis doctrinae, ex Laert. in Cleob.* — Lipsius *Politicájában* Diogenész Laertiosz: *De vitis dogmatis et apophthegmatis eorum qui in philosophia claverunt* című művét idézi, Montecuccoli pedig Lipsiustól idézi Laertioszt. — Cicero tagadta, hogy bármi édesebb lenne a történetírásban, mint a tiszta és világos rövidség. *Pontanus, Introductio ad Florum.* — Ioh. Isaci Pontani oratio isagogica sive introductio ad Florum... In *Lucii Annaei Flori Rerum Romanarum Libri IV. Ex Museo Iohannis Isaci Pontani...* *Accedunt eiusdem breves notae...* (1635). Amsterodami, Janssonius.

<sup>20</sup> **M:** Curtius, Caesar, Tacitus, Livius.

<sup>21</sup> **M:** Kevesebben olvassák azt, ami többkötetesre duzzad – a történeti mű nem kis kárára. *Bussières, Historia Francica, monit. ad lectorem*.

<sup>22</sup> **M:** A történetírás a megtörtént nyilvános dolgok hiteles elbeszélése, a megtörtént pedig azt jelenti, hogy minden, az elménk által kitalált, mesés dolog kizárandó. *Pontanus, Introductio ad Florum.* — Ioh. Isaci Pontani oratio isagogica sive introductio ad Florum... In *Lucii Annaei Flori Rerum Romanarum Libri IV. Ex Museo Iohannis Isaci Pontani...* *Accedunt eiusdem breves notae...* (1635). Amsterodami, Janssonius. Montecuccoli némileg módosított az eredeti szövegen.

<sup>23</sup> **M:** De ez a híres történetíró [Johannes Cuspinianus] e vereség történetét úgy írta meg, hogy én szégyellem magam, amiért ő ennyire ostobán számára ismeretlen dolgot merészkedett a nyilvánosság elé tárni. *Sambucus, Rerum Ungaricarum Decades, fol. 771.* — Kulcsár Péter fordítása nyomán. Montecuccoli valójában Brodaries Istvánnak a mohácsi csatáról írt levele (*De conflictu hungarorum cum Solymano turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*) Zsámboki János által 1568-ban kiadott változatából idéz rövidítve. — A történetírók, hogy azt ne mondjam, hazudozó költők! *Bussières, Historia Francica, lib. 4. nr. 18. p. 282.* — Montecuccoli rövidítve idézi a szöveget.



és érdemi információk nélkül,<sup>24</sup> csupán saját képzelgéseikkel írnak tele hosszú oldalakat, visszaélve az emberek idejével és türelmével, akik a História nevű álarc alatt, Aesopus majmához hasonlóan<sup>25</sup> csak a semmit találják. Oh, szerencsétlen História! Sarlatánok és tudatlanok kezére jutott a te ügyed, akik szégyentelenül rántanak le a becstelenségbe.<sup>26</sup> Mert ugyan hogyan tudnák a közrendű emberecskék megítélni az állam dolgait?<sup>27</sup> Azok, akik soha nem láttak sem hadsereget, sem katonát? Akik soha nem fordultak meg egy udvarban, és akiknek halvány fogalmuk sincs a tárgyalótermek rejtélyeiről. A török háborúk idején is az történt, mint mikor a svédek Németországban hadakoztak, melyről Mascardi<sup>28</sup> megvetéssel így írt:

„Manapság, midőn Svédország királya prédálva pusztítja végig Germániát, az írók egész hadserege szökkent talpra, mely telehinti árkusaival a világot, és megdolgoztatja a nyomdászokat is. Szerencsétlen sors jutott részül ennek a nemes, de egyszersmind hálátlan mesterségnek, amelyet manapság tucatmunkának tartanak, amelyet egyként művelhet tudós és tudatlan.<sup>29</sup> Súlyos igazságtalansága ez századunknak, amivel ha egyetértenénk, az utókort sértenénk meg.”

Minél inkább ismeretlen régiókról és barbár ellenségről van szó, annál inkább nagyobb teret kapnak az újdonságot, a csodát és a szélhámosságot hajhászók, akik a legnagyobb lelkesedéssel ragadnak tollat, hogy túrhetetlen hibáktól hemzseggé és fizetett

<sup>24</sup> **M:** A siker záloga a tudás, a titkos és fontos döntések meghozatala, a rendelkezések kihirdetése, a körülmények mérlegelése, ami nem olcsó mesterség. *Mascardi, Arte istorica*. Az igazság többféle módon megrokkant; először is mivel nem ismerték a közügyet, mintha az a más ügye volna, azután mivel helyeselni vágytak az uralmon levőknek, vagy gyűlölték őket. *Tacitus, Historiarum, lib. 1. cap. 1.* — Borzsák István fordítása.

<sup>25</sup> **M:** Ó egek! Semmit sem találsz bennük! *La scimmia d'Esopo*. — Az idézet valójában Plinius Secundus: *Historia naturalis* című művének bevezetőjéből való. Plinius a hangzatos című, ám haszontalan könyvekre utal.

<sup>26</sup> **M:** A történetírás mindig a nagy emberek feladata volt: a zsidóknál Mózes, Jozsué és a próféták; az egyiptomiaknál a papok; a perzsáknál a mágusok; a rómaiaknál a főpapok, a keresztényeknél az evangélisták, majd a protonotáriusok – szentszéki kabinetiroda főnöke –, Velencében pedig a szenátorok művelték azt. *Mascardi, Arte istorica, trat. 1. cap. 2.* — A király följegyeztette a történeteket az események könyvébe. *Eszt, 12:4* — Az idézett rész a mai beosztás szerint Eszter könyvének a bevezetőjében található.

<sup>27</sup> **M:** Olyan dolgokról beszélni, amit még nem tapasztaltunk meg, együgyűség és bárdolatlanság. *Arisztotelész, Rhetorica, lib. 2. cap. 22.* — Adamik Tamás fordítása nyomán. — Aki nem tanult festeni, nem tudja jól megítélni, mit ábrázolt jól a takács. *Varro, De lib. educ.* — A költöket csak az tudja megismerni, aki maga is képes verset írni. *Hieron ad Eustach.* — Tóth Gergely fordítása. Hieronymus (Szent Jeromos) egyik leveléből való az idézet; Montecuccoli nem pontosan idézi. Lásd Hier. Epist. 66. 9.

<sup>28</sup> **M:** *Mascardi, Arte istorica, trat. 3. cap. 1.* — Az Augustino Mascarditól idézett rész Bene Sándor fordítása. BENE 1999, 267.

<sup>29</sup> **M:** Egyként verseket ír nálunk a tanult s tanulatlan. *Horatius, Epistola ad Pisonem [Epistulae, lib. 2. verso 117.]* — Muraközy Gyula fordítása.

hízelgésekkel teli,<sup>30</sup> zagyva meséiket papírra vessék.<sup>31</sup> Oh, hány bábfigura<sup>32</sup> szeretne színre lépni! Oh, mennyi irigység homályosítja el a szemeket, hogy azok ne láthassák mások kiváló tetteit; hány álnok, gyáva, ódon toll játszadozik mások egyszerűségével, és tölt meg oldalakat szörnyűséges, vad metszetekkel,<sup>33</sup> kimérákat ábrázoló rajzokkal, fantasztikus ütközetekkel és mesés hősökkel, megérdemelt és bitorolt dicséretekkel? Hiába öltöztetik fel az istenség<sup>34</sup> ruházatával, hiába a tevékeny és megdicsőült életút, az ilyen hírnév csak pillanatnyi és neveléses, mert amint ráesik az igazság fénysugara, menten szertefoszlik és eltűnik.<sup>35</sup> Akiket nem vigasztal az igazi hírnév, azok a közvélekedésnek hízelegnek, ahogyan magnanimitásának Nagy Károly.<sup>36</sup> A hamis dicsőítőik azonban semmit sem hánynak a szemére annak, aki ezt pedig megérdemelné, ezért

<sup>30</sup> **M:** Egyesek, hogy ne haljanak éhen, falánk varjakat árulnak azoknak, akik készek fizetni a hírnévéért, és a varjak ezután nem azokról éneklük, hogy 'Győztes Császár', aki valóban győz, hanem azokról, akik táplálják őket. *Bartoli, Dell'uomo di lettere.*

<sup>31</sup> **M:** Egyesek köztük hiszékenyek, mások meg hanyagok; egyesek nem veszik észre a hazugságot, míg mások kedvüket lelik benne. Az előbbieket nem tudják elkerülni [ti. a hazugságot], az utóbbiak pedig törekednek rá. *Seneca, Naturales questiones, 7. [16. 1–2.]* — Tóth Gergely fordítása.

<sup>32</sup> **M:** Fabius és Cato, akik bölcsnek akarnak tűnni, számomra csak azt sikerül mutatniuk, hogy birák és kosok. *Machiavelli, L'asino d'oro, [cap. 7.]* — Nagy Levente fordítása.

<sup>33</sup> **M:**

Bel vedere scolpito un tartaro col collo di  
cammelo, cui (uno) tronca un braccio  
di sabla armata;

Così se di repente in ciel rosseggia  
Con infausto splendor nuova cometa,  
Il minacciante crine ogn'un vagheggia  
E in quei torbidi rai la mente acqueta,  
Può bene 'l sol della suprema reggia,  
Illustrar co' suoi lumi ogni pianeta,  
Recar vita, e tesoro, ch'al fin' appella  
Gl'occhi di tutti una mentita stella.

Szép látvány az egyik metszeten a teve nyakú tatár,  
kinek valaki épp a szablyát tartó karját vágja le.

Hirtelen vörös fény villan az égben,  
Baljós pompával vonja be azt az új üstökös.  
Fenyegető sörényét mindenki csodálja  
És abban a zavaros fényben a lassú elme  
a fenséges királyi palotát, min a nap  
az ő fényével [az üstökös] minden bolygót.  
Életet és kincset hoz, és a hamis csillag  
magára vonja mindenki szemét.  
[Nagy Levente fordítása]

*Palemonio* — Nem sikerült azonosítani. Elképzelhető, hogy maga Montecuccoli írta a verset.

— Elnyomtatok-e – látva barátaim ezt – nevetétek? *Horat. [Ars] Poet. [5. sor.]* — Muraközy Gyula fordítása. — Te viszont, aki hiú módon a nép kegyét keresed, miért dicsekszel e nem túl ragyogó dolgokkal? *Laertius, De Arcesilao.*

<sup>34</sup> **M:** Caligula elkezdett magának isteni méltóságot követelni, és megbízást adott, hogy az istenek szobrait hozzák el Görögországból, szereljék le a fejüket, hogy helyükbe az övét tehessek. *Suetonius, Vita Gaii, cap. 22.* — Kis Ferencné fordítása nyomán. Montecuccoli rövidítve idézi a szöveget. — A szobrok fejét kicserélik: régóta közismertek az ezzel kapcsolatos tréfák. *Plinius Secundus. [Historia naturalis, lib. 35. cap. 2.]* — Montecuccoli kihagyással idézi a szöveget.

<sup>35</sup> **M:** Amit gyorsan kérünk, nem tetszik az isteneknek. *Vulgatum oraculorum.*

<sup>36</sup> **M:** A nagy emberek jobban ügyelnek az igazságra, mint a véleményre. *Arisztotelész, Magna Moralia, lib. 4. cap. 12.* — Károly, a kiváló fejedelem arra törekedett, hogy kiérdemelje a tiszteletet, s tartózkodott attól, hogy elnyerje; minél jobb volt, annál szerényebben viselte magát, s egyedüli mércéje saját lelkiismerete volt. *Bussières, Historia Francica, lib. 4. nr. 23.* — Tóth Gergely fordítása.

azok nem is képesek szégyellni magukat. Az igazi dicsőség mellett azonban a lelkiismeret tanúskodik, mert mit ér a hírnév, ha a lelkiismeret vádol? És mit árthat bárki rágalmazása, ha a lelkiismeret védi?

A katonai stratégia azon előnyök kihasználásából áll, melyek megfelelővé, kényelmessé, hatékonyá és hasznossá teszik a dolgokat. Fel kell mérni és össze kell hasonlítani a saját és az ellenség előnyeit, azért, hogy megtudhassuk, mi az, amit meg kell tartanunk, és mi az, amit nem, azért, hogy saját gyengeségeinket orvosolni tudjuk, az ellenség gyengeségeit és tévedéseit<sup>37</sup> pedig kihasználni. A jó vívó is ekként cselekszik, aki a kard gyengeségét<sup>38</sup> azzal igyekszik kiküszöbölni, hogy mindig a védtelen testrészt támadja, és arra törekszik, hogy elkerülje a csapásokat.<sup>39</sup>

<sup>37</sup> **M:** Mikor az ellenség vigyázatlanul rohamra készült, Caecina és Valens nyugodtan s éberben várt – ami felér a bölcsességgel – a másik fél oktalanságára. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. cap. 34.* — Borzsák István fordítása. — Ellenfeleik hibáiból kovácsolnak seregüknek dicsőséget. *Tacitus, Agricola, cap. 32.* — Borzsák István fordítása.

<sup>38</sup> **M:** A gyengéjénél kell elkapni az ellenséget. *Francia közmondás.*

<sup>39</sup> **M:**  
Ruggier cerca il pagan tener a bada,  
Lungi da sè, nè di accostarsi ha caro,  
Per lui non fa lasciar venirsi addosso,  
Un corpo così grande e così grosso.

*Ariosto, [Orlando,] can. 46. [st. 128.]*

A pogánynak nem ment a közelébe  
Ruggiero, s nem engedte közelebb őt  
magához: hagynia, hogy a nehéz test  
teljes súlyával rárontson, veszélyes.

[Simon Gyula fordítása]

# ELSŐ KÖNYV

## RÖVID OKTATÁS A HADÜGYRŐL ÁLTALÁBAN

### ELSŐ FEJEZET A HÁBORÚRÓL

#### I.

A háború olyan cselekvés,<sup>40</sup> melynek során a hadseregek minden módon igyekeznek kölcsönösen kárt okozni egymásnak. Minden háború célja a győzelem.<sup>41</sup>

#### II.

A háború a hely, a mód és a benne részt vevő személyek állapota szerint lehet belháború vagy külső ellenséggel vívott, támadó vagy védekező, tengeri vagy szárazföldi.

#### III.

A győzelem a hadsereg felkészítésével, elrendezésével és hadműveletekkel érhető el.

#### IV.

Mindhárom tényezőt akadályozhatják vagy segíthetik a természeti viszonyok, az idő, a hely vagy a fegyverek és más dolgok állapota, amelyek ezáltal megkönnyítik vagy megnehezítik az ellenség legyőzését.

#### V.

Az előkészületek során fel kell készíteni az embereket, a tüzérséget, a muníciót és a málhát. Előkészíteni az embereket, a tüzérséget, a muníciót, a málhát és a pénzt kell.

<sup>40</sup> **M:** Cicero szerint a háború nem más, mint a vita erőszakkal való folytatása. *Hugo Grotius, De jure belli ac pacis, lib. 1. cap. 1.* A háború az erőszak alkalmazásával vitatkozók állapota. *Uo.* — Ez a jegyzet Montecuccoli kéziratából hiányzik, csupán a szó van megjelölve jegyzetelésre. Luraghi sem közli, Grassi viszont igen, saját hivatkozással ellátva: Hugo Grotius, *De jure belli et pacis lib. 1. Veltzé valószínűleg tőle vette át, és még hozzátette: cap. 1.* Grassi szerintünk önkényesen járt el, vagy nem a bécsi kéziratot használta. Az eredeti autográf fogalmazványban sincs benne ez a jegyzet.

<sup>41</sup> **M:** A vég a legnagyobb dicsőség, mert semmit sem nyersz, ha azt nem nyered meg. *Bussières, Historia Francica, n. 27.* — Ugyanaz a helyzet, mint az előző jegyzetnél. Az nem derül ki, hogy Veltzé honnan vette, hogy ez az idézet Bussières-től származik, ugyanis az eredeti olasz kéziratban nincs megjelölve az idézet forrása, és a Veltzé által megadott helyen sem található. Valószínűbb, hogy a szentenciát maga Montecuccoli alkotta meg.

VI.

Az előkészítés az erőviszonyok, a terep és azon szándék szerint történik, hogy támadni, védekezni, vagy megsegíteni akarunk valakit.

VII.

A hadműveletet céltudatosan, titokban és gyorsan kell végrehajtani, felvonulással, táborozással és harccal.

MÁSODIK FEJEZET  
AZ ELŐKÉSZÜLETEKRŐL

Első szakasz  
A katonákról

VIII.

Az előkészületeket időben kell megkezdeni,<sup>42</sup> akkor, amikor az országban még béke honol.

IX.

A katonákat

fel kell fogadni,  
egységekbe kell szervezni,  
fel kell fegyverezni,  
ki kell képezni és  
fegyelmezni kell.

X.

Ne a nép söpredékét fogadjuk fel vagy azokat, akiket a véletlen kínál, hanem a jobbak közül válogassunk,<sup>43</sup> akik egészségesek, serények, erősek, életük virágjában vannak, a tábori élet nehézségeivel és a fáradságos munkával szemben megedződtek, nem lusták, nem elpuhultak és nem bűnözők.

1. A felfogadottak átessenek a mustrán, majd az eskü során hűséget, engedelmességet és bátorságot fogadnak.

<sup>42</sup> M: Mert ha az ellenség gyorsabb, mint azok, akik ezzel vannak elfoglalva, a félelemtől mindenki összezavarodik, és az utak elzárása révén nem jutnak hozzá ahhoz a segítséghez, amelyeket más városoktól kellene kérniük. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 3.* — Pontatlan idézet.

<sup>43</sup> M: Galba kijelentése: ő sorozza, nem veszi a katonát. *Tacitus, Historiarum, lib. 1. cap. 5.* — Borzsák István fordítása nyomán. Idézet kihagyásokkal.

XI.

Ezután a katonákat tehetségük és hivatásuk szerint [csapatokba] osszuk be.

1. A rend az elsődleges törvény, mely meghatározza, hogy a későbbiekben mi fog történni, a dolgok helye, szabályai és módja szerint. Ahogy a rendből szerencsés végkimenettel, úgy a rendtelenségből zűrzavar keletkezik. Számos olyan példát hozhatunk a történelemből, amikor az erősebb, de rendetlen hadsereget legyőzte a kisebb, de fegyelmezettebb.

2. Az emberek lehetnek:

	tisztek	magasabb rangú
<b>harcolók</b> vagy katonák		alacsonyabb rangú
	közkatonák	lovasság
		gyalogság

A **nem harcolók** lehetnek: mesteremberek, kézművesek, vezetők,<sup>44</sup> kémek, sáncmunkások, markotányosok, kereskedők, szolgák és a szolgálathoz gyenge katonák, papok, orvosok, gyógyszerészek, sebészek, ácsok, [patkoló]kovácsok, kőművesek, pécek, fegyverkovácsok.

3. [A katonákat osszuk be]

(1) tizedekbe (Decurie\*/Decurias\*/Rotten),<sup>45</sup> amelyekben 8-10 fő van, de lehet több vagy kevesebb, egy tizedes (Decurione\*/Rottenmeister) alá;

(2) szakaszokba (Korporalschaft), amelyek több tizedből (Decurie\*) állnak;

(3) századokba, amelyek több szakaszból állnak;

(4) ezredekbe, amelyek több század egyesítéséből keletkeznek.

4. A gyalogezredek<sup>46</sup> zászlóaljkat alkotják, amelyek sorokba és oszlopokba tagolt egységek;<sup>47</sup> a zászlóaljakat a lovasezredeknel svadronoknak nevezik.

<sup>44</sup> A kéziratban Montecuccoli a *guide* szót használta, amelyet a német fordítások a *Führer* szóval adtak vissza. A korszak egyik mérvadó szakkönyve, Leonhard Fronspurger *Kriegsbuchja* szerint a Führrert az adott egység közkatonaí közül választják, és egyrészt egysége vonulási rendjét felügyeli, másrészt ő vezeti egységét az új táborhelyre. FRONSPERGER 1596, I. LXXXVr. Tulajdonképpen ugyanazt mondja DILICH 1607, 50–51. A katonai szótár szerint viszont „Olyan helyi lakosok, akik jól ismerik az adott terület útvonalait, és arra kapnak megbízást, hogy a csapatot az általa ismeretlen terepen vezessék. A hadseregben, főleg, ha az teljesen ismeretlen területen tartózkodik, nagyon nagy szükség van a helyi vezetőkre, ezért jól meg kell őket fizetni, és mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy ne váljanak árulóvá”. Gran dizionario 1836, 367.

<sup>45</sup> Montecuccoli a latin vagy latin eredetű szavakat használta, de nyilván a biztosabb megértés kedvéért odatette zárójelben a német kifejezést is.

<sup>46</sup> A magyar nyelv ebben a korban még nem az *ezred* szót használta, hanem a tágabb értelmű *regiment* elnevezést. Mi azonban a könnyebb érthetőség kedvéért amannál maradtunk.

<sup>47</sup> A német nyelv a katonai alakzatok soraira és oszlopaire a köznyelvtől eltérő szavakat használt: „Alle Männer, die nebeneinander standen, sich also mit dem Ellenbogen berührten, bildeten ein Glied oder einen Rang. Alle Leute, die hintereinander waren, nannte man Rotte oder Reihe.” ORTENBURG 1984, 123. Wallhausen is a *Glied* és *Reihe* kifejezéseket használta. WALLHAUSEN 1615, passim.

(1) Sornak vagy hosszanti vonalnak<sup>48</sup> nevezzük a több, egyenes vonalban egymás mellé állított katonát.

(2) Oszlopnak<sup>49</sup> vagy mélységi vonalnak nevezzük a több, egyenes vonalban egymás mögé állított katonát.

5. Több zászlóaljából és svadronból egy nagyobb csapattest, a hadsereg alegysége képezhető:

(1) A brigád.		
	Az elővéd	mely az élen halad.
(2) A főszereg	az a rész,	mely középen menetel.
	Az utóvéd	mely hátul vonul.
	A jobbszárny	mely jobbra áll.
(3) A középp	az a rész,	mely középen áll.
	A balszárny	mely balra áll.
		az első vonal vagy front.
(4) A hadsereget három csatasorba rendezik:		a második vonal. a harmadik vonal vagy tartalék.
(5) A menetoszlop egy csapategység, amelyben több zászlóalj vagy svadron egymás mögött menetel.		

6. A magasabb és alacsonyabb rangú tisztek a következők:

(1) a tábornokok,<sup>50</sup>

A tábornoki kar:<sup>51</sup>

a főhadparancsnok, aki vér szerinti herceg szokott lenni, és akit II. Miksa régi Bestallungjaiban<sup>52</sup> a császár Feldobristernek<sup>53</sup> vagy Unser Obristernek nevez

<sup>48</sup> Az olasz eredetiben itt egy kihúzott jegyzet található, ahol maga Montecuccoli is megmagyarázta a *fila di fronte* jelentését: Glied, Rang, Jugum. A *fila di fronte* fordítható arcvonalnak, frontvonalnak is, de itt nyilván csak egy alakzat bármely, annak arcvonalával párhuzamos soráról van szó. A *fila di lunghezza* sem értelmezhető itt másképp. Lásd 45. oldal, 47. jegyzet.

<sup>49</sup> Itt is van egy kihúzott lábjegyzet a *fila di fondo* magyarázatára: Reu [azaz Reihe], File, versus. Lásd 45. oldal, 47. jegyzet.

<sup>50</sup> Az (1) és (2) pont az eredeti kéziratban különállóan, mintegy jegyzetként szerepel, logikailag azonban a főszöveg szerves részét képezi, ezért – Veltzét követve – mi is ez utóbbiba illesztve közöljük.

<sup>51</sup> Az egyes rangok, tisztségek és beosztások összehasonlító táblázatát lásd a Függelékben. A rangokra és a tisztségviselők feladataira lásd DILICH 1607, 25–52.; WALLHAUSEN 1615, 24–32.; BÖCKLER 1668, 37–68.

<sup>52</sup> A *Bestallung* az uralkodó által valamely tisztségre történő kinevezés hivatalos okirata, amely a kinevezett összes jogát és kötelességét felsorolja.

<sup>53</sup> Az ebben és a következő bekezdésben felsorolt rangok szó szerint persze lefordíthatók lennének, de a fordítások nem fednék a valódi jelentéstartalmat, ezért eltekintünk ettől. Az *Obrister* például, amely alapjelentésében megfelel a modern *Oberst*, azaz ezredesi rangnak, emellett „parancsnok, főparancsnok” jelentést is hordoz. BAGI 2011, 57. Így nevezték továbbá a török korban a végvidéki főkapitányokat is. PÁLFFY 1997. passim.

(Reiterbestallung,<sup>54</sup> Art. 53., 89.; Articul auf die deutsche Fußknechte<sup>55</sup> Art. 6., 62.). Az újabb kinevezési iratokban Feldhauptmannak nevezik, ezt a címet viselte Wallenstein is.

A főhadparancsnok-helyettes szintén egyedül áll rangjával a seregben. II. Miksa régi kinevezési irataiban a császár Feldobristler-Leutenantnak vagy Unser Obristlieutenantnak nevezi (Reiterbestallung, Art. 89.; Bestallung der Reiterrechts, Art. 6.; Artikulbrief auf die deutsche Fußknechte, Art. 1., 19.). Az újabb kinevezési iratokban Feldhauptman-Leutenantnak nevezik, miként abban is, amelyet jómagam Bécsben 1664-ben kaptam.<sup>56</sup>

A tábornagyok száma nincs meghatározva.

Lovassági tábornok.

Táborszernagy.<sup>57</sup>

Altábornagy.

Vezérőrnagy.

Hadsereg-főfelügyelő.

Főszállásmester.

Főhadbíró.

Főlelkész és főkáplán.

Főhadsegéd.

Főélelmester.

Főpoggyázmester.

Főhadmérnök.

Titkárok.

Porkolábok.

Orvosok.

Felcserek.

Gyógyszerészek.

(2) az ezredben az ezredtörzs; a századokban a *prima plana*.<sup>58</sup>

A lovasezred törzse: ezredes, alezredes, főstrázsamester, szállásmester, káplán, hadbíró, szekereszmester az embereivel, porkoláb a hóhérsegédekkel (Henkersknecht).<sup>59</sup>

<sup>54</sup> Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen elfogadott, 111 pontból álló lovassági hadiszabályzat. Nevezték *Reiterrechtnek* vagy *Reiterartikelbriefnek* is. Részletesebben lásd PÁLFFY 1995, 29–33.; BAGI 2013.

<sup>55</sup> Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen elfogadott, 74 pontból álló gyalogsági hadiszabályzat. Részletesebben lásd PÁLFFY 1995, 29–33.; BAGI 2013.

<sup>56</sup> ÖStA KA HKR Zst. Bestellungen, No. 1735. 1664. aug. 6.

<sup>57</sup> Ebben az időben ez tulajdonképpen a tüzértábornoki rangot jelentette, aki Fronsperger szerint a harmadik a rangsorban. FRONSPERGER 1596, II. XXXVIv–XXXVIIr.; BÖCKLER 1668, 49–50.

<sup>58</sup> Kb. századtörzs. Lásd erre: BAGI 2011, 143–147.; BAGI 2018, 4–7.

<sup>59</sup> BÖCKLER 1668, 40. pontosan ugyanígy sorolja fel a rangokat.



A gyalogezred törzse: ezredes, alezredes, főstrázsamester, hadbíró, szállásmeister, hadsegéd, káplán, titkár, élésmester, borbély, porkoláb, ezreddobos.<sup>60</sup>

*Prima plana* a lovasságnál: kapitány, hadnagy, zászlós, strázsamester, káplár, szállásmeister, írnök, borbély, nyerges, fegyverkovács, patkolókovács, trombitás.<sup>61</sup>

*Prima plana* a gyalogságnál: százados, hadnagy, zászlós,<sup>62</sup> strázsamester,<sup>63</sup> vezető (Führer\*),<sup>64</sup> furir, káplár, tizedes (Gefreiter\*),<sup>65</sup> Fourierschütze,\* írnök, borbély, dobos és sípos.

<sup>60</sup> Wallhausen idejében még *Fähnlein*nek hívták a tulajdonképpeni századot, amely 300 főből állt. Összetétele a következő volt: 150 muskétás, 120 pikás, 9 tizedes (Gefreiter), valamint a kapitány, a hadnagy, a zászlós, 3 káplár, 3 Landspassate (valószínűleg azonos a Führer/furirral), 3 őrmester (Feldwebel), a tizedesek káplára (Korporal der Gefreiten), egy fegyvermeister (Kapitän des Armes), egy felcser, egy tábori írnök, 3 zenész, a kapitány két testőre, a hadnagy és a zászlós egy-egy szolgálója. WALLHAUSEN 1615, 15. Böckler viszont itt is Montecuccolival megegyező módon sorolja fel a rangokat. BÖCKLER 1668, 40–41.

<sup>61</sup> Böcklernél hiányzik az írnök és a patkolókovács. BÖCKLER 1668, 40.

<sup>62</sup> Wallhausen szerint a zászlós egyetlen feladata, hogy a százados és a hadnagy távollétében a *Fähnleint* vezesse. WALLHAUSEN 1615, 27.

<sup>63</sup> A korszak kiváló ismerője, Thomas F. Arnold igen hatásosan foglalta össze a stázsamester, modern szóval őrmester, illetve tulajdonképpen az altiszt feladatait és jellemzőit: „A kiképzés és a menetütem önmagában nem elegendők a rend fenntartásához. Itt lép be az őrmester, aki a tizedestől a főtörzsőrmesterig különböző rangokban irányította a hivatásos, jól szervezett hadsereg részeit és egészét. A parádékon és a csatatéren az őrmesterek valahogy úgy viselkedtek, mint a juhász-kutyák, folyamatosan felügyelték és rendezték az alájuk rendelt katonákat. Az őrmester munkáját az éppen új gyalogsági taktika szókinccse teszi világossá. Az angol *file* szó, mint sorban és oszlopban, az olasz *filából* származik, ami (vékony) fonalat jelent (eredetileg nem tettek különbséget a széltében és mélységében felállított sorok között: mindkettőt *filának* neveztek). Egy 16. század végi kézirat a (látszólag angolul beszélő) skót katonák számára *madzag*, *zsinog* szóval fordította. Az alakzatot ruha- vagy szövettarabnak tekintették, és minden szálat emberekből álló sornak. Az őrmester német fogalma egyértelművé teszi az analógiát: a *Feldwebel* jelentése *mezei takács*. A korabeli nyomtatványok és festmények világosan mutatják az őrmesterek munkáját: az emberekből álló »fonalakat« fegyelmezett négyzetekbe »szövik«, és e formációkban tartják őket. Ezekben az illusztrációkban az őrmesterek egy egység szárnyain, sarkain, frontján és hátulján helyezkednek el, nyújtott karokkal mutogatva, kijelölve az emberek vonalát, alabárdjukat vízszintesen és derékmagasságban tartva, hogy az embereket egyenes vonalban tartsák. Ehhez még kétségtelenül erősen ordibáltak is. Az őrmester megkülönböztető fegyvere, az alabárd szimbólum és eszköz volt egyszerre, valami olyasmi, mint egy pásztor botja. Használhatták a lassú és ügyetlen katonák irányítására – vagy ütlegelésére. Bár a kézikönyvek türelmet javasoltak, ám világos, hogy annak teljes megértését, hogy a dríllt pontosan be kell tartani, gyakran veréssel tanították, az alapvető fegyvelmről nem is beszélve. A katonáskodás a reneszánsz idején végül is kemény szakma volt egy kemény időszakban. Az egyszerű katona szemszögéből a reneszánsz őrmester már ugyanaz volt, ami mind mai napig maradt: egy mindent látó szem, egy kényszerítő kéz. Az őrmester azonban nem csupán egy fegyvelmező volt. Pozíciója mentális készségeket is követelt – meglepően éles mentális képességeket. A kézikönyvek egyetértettek abban, hogy az őrmestereknek tudniuk kellett olvasni és számolni, ami abban az időben valóban rendkívüli képzettségnek számított.” ARNOLD 2001, 68.

<sup>64</sup> Lásd 45. oldal, 44. jegyzet.

<sup>65</sup> Montecuccoli itt a német *Gefreiter* kifejezést használja, míg korábban a *Rottenmeister* szót.

7. Ahol több, azonos rangban levő tiszt kerül össze, ott a legidősebbnek van elsőbbsége, tekintet nélkül az egyéb rangokra és méltóságokra. E megváltoztathatatlán hierarchia minden véleménykülönbséghez és vitához vezető alkalomnak és ürügynek elejét veszi, és ennek következtében a legfőbb irányítás egyetlen személy kezében összpontosul. A sok parancsnok<sup>66</sup> ugyanis a szolgálatra nézve igen káros, ahogy a betegnek a sok orvos.

(1) [Tisztnek] csak gyakorlattal rendelkező személyt lehet kinevezni, akinek pusztán rangja van, de gyakorlata nincs, az szóba sem jöhet.

(2) Ha a császári katonaság egy másik uralkodó katonáival egyesül, a következő rendelkezést kell szem előtt tartani: az azonos rangban levők közt mindig a császári tisztéke az elsőbbség, tekintet nélkül a rangidősségre, a különböző rangúak között viszont a magasabb rangú parancsol az alacsonyabb rangúnak. Hasonlóképp csaták és ostromok idején a császáriaké a jobbszárny, menetben, első alkalommal pedig az elővéd.

## XII.

Attól függően, hogy a tábornok milyen szintű szolgálatot lát el, a tőle megkövetelt természetes és megszerzett tulajdonságok az alábbiak lehetnek:

1. A természetesek:

(1) Harcos szellem, egészséges test, erős temperamentum,<sup>67</sup> robosztus termet nagy vétagokkal, éles elméjű, ezáltal rettenthetetlen a veszély közepette, méltóságos magatartásában, és a szükségben fáradhatatlan.

(2) Megfelelő életkor, mert amíg az ifúság még éretlen és tapasztalatlan, addig az öregség megöli az életerőt.

(3) Előkelő származás, mely minél előkelőbb, annál nagyobb tiszteletet vált ki már önmagában is az alárendeltekéből.

2. A megszerzettek:

(1) Az okosság, az igazságosság, az állhatatosság és a mértékletesség.

<sup>66</sup> **M:** A dolgok nem akarnak rossz irányítást, sok előljáró nem jó, egy előljáró igen. *Arisztotelész, Methaphüszika, lib. 22. cap. 10.*

<sup>67</sup> **M:** A test harci képessége nagyságból, erőből és gyorsaságból tevődik össze. *Arisztotelész, Rhetorika, lib. 1. cap. 5. (p. 708., 1668, tom. 1. Róma)* — Adamik Tamás fordítása. Idézet Arisztotelész latin fordításából kihagyásokkal. — Akik szélsőséges tulajdonságokkal bírnak, azok erősek és bátrak, ahogy az oroszlánoknál láthatjuk. *Arisztotelész, Analitika protera, 2. cap. 35.* — Grassi és Luraghi hivatkozása: Arisztotelész, Physiognom. cap. 3. Grassi (81.) szerint itt a szélsőség azt jelenti, hogy nagy vétagjaik vannak.

(2) Az elméleti és a gyakorlati hadművészet ismerete,<sup>68</sup> valamint jártasság a szó-  
noklás<sup>69</sup> és a parancsnoklás<sup>70</sup> művészetében.

### XIII.

A katonák kiválogatása és csapatokba osztása tekintetében a görögök és a rómaiak  
hagyták ránk a leginkább követendő példákat:

1. A görögök a katonákat lovasokra és gyalogosokra osztották (1. kép). Az utóbbi-  
akat 16 főből álló *decuriák*ba (*Rotte*) szervezték. Ezt a célszerűség diktálta így, mert  
a 16 főből álló alakzatokat könnyen lehetett változtatni,<sup>71</sup> miáltal a falanxot hosszában  
vagy széltében két- vagy többszörösére lehetett növelni, vagy ha a helyzet úgy hozta,  
akkor felére vagy még kisebbre csökkenteni és összevonni, mivel a 16 megkétszerezve  
32, kettővel osztva pedig 8 és így tovább, mindig lehetett a katonák számát megdup-  
lázni vagy felezni.

Két egymás mellé állított *decuriát* *dilochiának* neveztek. Több egymás mellé  
állított *dilochia* képezte a falanxot, amely 16 384 harcosból állt, 16 fő mélységben  
és 1024 fő szélességében.

Ha a falanxot középen, frontvonalára merőlegesen kettéosztották, két felet kap-  
tak, amelyet jobbszárnynak vagy *capónak*, illetve balszárnynak vagy *codának* nevez-  
tek. Ha pedig e feleket közéjük még egyszer merőlegesen felosztották, akkor négy  
négyrészt kaptak.

2. A rómaiak katonaságukat gyalogosokra, lovasokra és haditengerészekre osz-  
tották. A lovasságot turmákba osztották, a gyalogságot pedig légiókba (az eligere,  
kiválasztani igéből) (2. kép).

<sup>68</sup> **M:** A hadügyekben valójában több múlik a tapasztalaton, mint a becsületességen; kevesebben  
járatosak azonban a hadügyekben, mint a becsületességben. *Arisztotelész, Politika, lib. 5. cap. 9.*  
— Az idézet helye: *Aristotelis opera, quae extant omnia, breui paraphrasi, ac litterae perpetuo inhae-  
rente explanatione illustrata a P. Syluestro Mauro Societatis Iesu* (1666). Romae, Bernabò (a továb-  
biakban: *Aristotelis Opera omnia*). Tom II. 689., lib. 5. cap. 9.

<sup>69</sup> **M:** Csúf dolog, hogy az ember nem képes testi erejével segíteni magát, de még csúfabb dolog, ha a beszé-  
dével nem tudja ezt megtenni, jóllehet a beszéd használata sokkal inkább az ember tulajdonsága, mint  
a testi erő igénybevétele. *Arisztotelész, Rhetorika, lib. 1. cap. 1. art. 4.* (1658, Róma, 688., *Op. om. tom. 1.*)  
— Adamik Tamás fordítása nyomán. A latin szöveg jelentősen eltér az eredeti görög szöveghelytől.

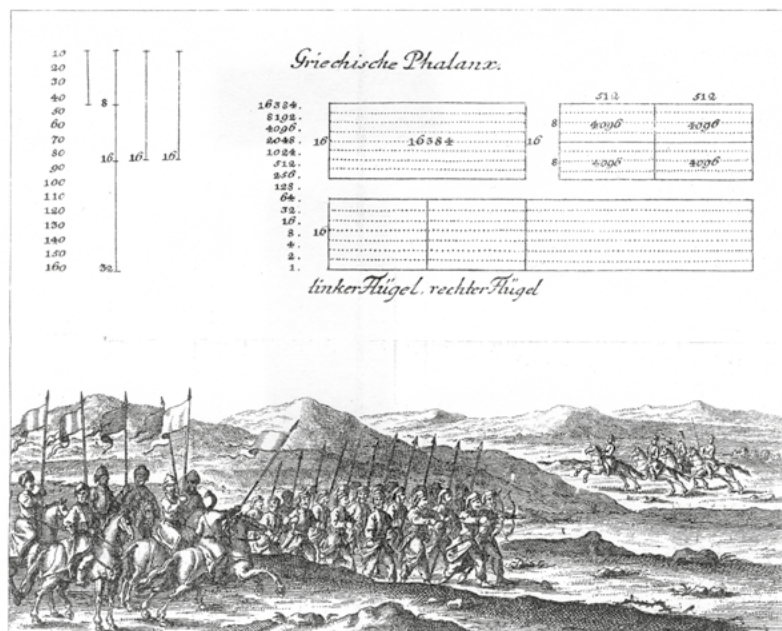
<sup>70</sup> **M:** Egy állat sem önfejűbb az embernél, és egyik kezelése sem kíván nagyobb odafigyelést. *Seneca, I.*  
*De clementia. [lib. 1. cap. 17.]* — Montecuccoli apróbb módosítással idézi Seneca művét. — A paran-  
csolás nemcsak méltóság, hanem művészet is, és valójában a legmagasztosabb művészet. *Hug. Grotius,*  
*De jure belli ac pacis, lib. 2. cap. 20. ex Chrysost [III. ad Corinthios VII. 13. de Mose]* (1670-es kiadás, 356.).

<sup>71</sup> **M:** Közismert, hogy olyan számokat kell választani, amelyek megfelelnek az alakzatváltásokhoz,  
vagyis ha akár a falanx kiterjedését akarjuk megkétszerezni vagy megsokszorozni, akár csökken-  
teni akarjuk azt; ez okból olyan számokat találtak ki, amelyeket az egységekig egyenlően fel lehet  
osztani. *Cl. Aelianus Tactica, cap. 7.* — Montecuccoli apró kihagyással idézi az eredeti szöveget  
(1613-as kiadás).

## AZ ELŐKÉSZÜLETEKRŐL

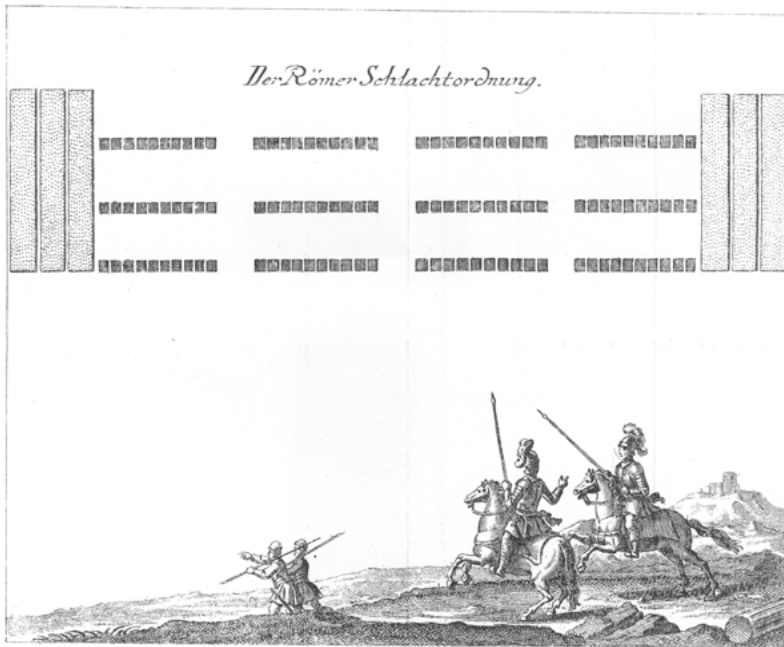
A légiók a nehéz- és a könnyűfegyverzetűek cohorsaira oszlottak; minden cohorsban voltak gyalogosok és lovasok. A cohorsok manipulusokra, ezek centuriákra, a centuriák pedig contuberniákra oszlottak.

3. Ezekről a katonai intézményekről a régi történetírók műveiben eleget olvashatunk, amelyeket később sok<sup>72</sup> más író szedett egybe; mind a mai napig tele vannak velük a hadtudományi művek, bármely nyelven íródtak. Miért lenne hát szükség fölösleges és unalmas ismétlésükre?



1. kép

<sup>72</sup> M: Leo császár; Vegetius, De re militari; Frontinus, De stratagemis; Aenea, Degli assedi; Polybius, Della milizia romana; Claudius Aelianus, Della tactica; Justus Lipsius, Della milizia romana, in: Politica, lib. 5. — Az itt említett művek címeinek feloldását lásd A Montecuccoli által hivatkozott/ idézett szerzők és műveknél.



2. kép

#### XIV.

A ma érvényben lévő, új hadiszabályzatot az ezredesek kinevezési iratai (Bestallung), a mustrafelügyelők vagy a mustrabiztosok utasításai, V. Károly és II. Miksa császár artikuluslevelei (Articulbrief)<sup>73</sup> és lovassági szabályzatai (Reuterrecht) alapozták meg és mondták ki. Ezek pontjait az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen<sup>74</sup> erősítették meg, és azért, hogy teljesebbé tegyék azokat, később a svéd, a holland és a brandenburgi katonai szabályzatokat is – melyek szintén a német minta alapján készültek – hozzáfűzték.

#### XV.

A katonákat, a helyhez és a szokáshoz való alkalmazkodás alapján, különböző támadó- vagy védő-, nehéz- vagy könnyűfegyverekkel látják el.

<sup>73</sup> Erre vonatkozóan lásd BAGI 2013.

<sup>74</sup> Erre vonatkozóan lásd BAGI 2001.

1. A régiek buzogánnyal,<sup>75</sup> gerellyel, *pilummal*, dárdával, nyíllal, melyet az íjból lőttek ki, kövekkel, amelyeket kézzel vagy parittyával vetettek, karddal, *astával*, *sarissával*, pajzsral, vérttel, sisakkal, combvasakkal és lábvasakkal szerelték fel magukat.<sup>76</sup>

2. Manapság a fegyverek, a lőpor feltalálásának következményeként, különböznek a régiektől, az újak azonban mégis sokféleképpen utánozzák a régieket.

3. A mi fegyvereink lehetnek

(1) védőfegyverek:<sup>77</sup> teljes páncélzat mellvérttel, hátvérttel, sisakkal, kar- és combvasakkal, vaskesztyűvel; félvért mell- és hátvérttel, morionnal vagy nyitott sisakkal,<sup>78</sup> kerek vagy hosszúkás pajzsral;

(2) támadófegyverek: amelyek lehetnek távolra ható fegyverek, vagyis muskéták, karabélyok, lovassági karabélyok, pisztolyok, kézzel vagy parittyával vetett kézigránatok; vagy a kézitusához használt fegyverek, azaz lándzsák, pikák, kardok, alabárdfélék.

(3) A védőfegyverek fedjék le jól a testet, de ne akadályozzák a mozgást. Épp ezért a tetőtől talpig vassal borított vértezett lovasok<sup>79</sup> ma már kikoptak a gyakorlatból. Különbölegyen a védőfegyverzet nehéz, mint egy vasfal,<sup>80</sup> szilárd és mozdíthatatlan, hogy minden csapást kibírjon.

(4) A támadófegyverek fő tulajdonsága, hogy velük az ellenséget felfedezésének pillanatától kezdve egészen a teljes vereségig és a csatáról történő elűzéséig folyamatosan lehet szorongatni és csapást mérni rá. Minél közelebb jön az ellenség, annál sűrűbb legyen a rájuk leadott lövések vihara. Amíg távolabb van az ellenség, addig az ágyúkból, amint közeledik, muskétákból, azután karabélyokból és pisztolyokból löjünk, végül lándzsával, pikával és karddal, majd a csapatok összeütközésével harcoljunk.

(5) A rómaiak a könnyű-, illetve nehézfegyverzetű lovasságot és gyalogságot egy légióba fogták össze. A spártaiak<sup>81</sup> és a makedónok a hadigépeket is, azaz a korabeli tüzérséget a falanxok közé osztották be. V. Károly császár kinevezési irataiban

<sup>75</sup> **M:** Vegetius, *De re militari*, lib. 1. cap. 14., 15., 16., 17.; *uo.*, lib. 2. cap. 16., 17.; Polübiosz, cap. 2.

<sup>76</sup> A *pilum* a római gyalogság által használt hajtófegyver, az *asta* tulajdonképpen lándzsa, a *sarissa* pedig a makedón phalanx által használt 4-4,5 m-es lándzsa. Ez utóbbi a kor alapvető gyalogsági fegyverének, a pikának az elődje. Montecuccoli valószínűleg tudatosan adja meg e fegyverek elnevezésének archaikus formáit.

<sup>77</sup> **M:** Szükségképpen nagyobb bátorságot érez a harchoz az, aki feje és melle védettsége folytán nem fél a sebekről. Vegetius, *De re militari*, lib. 1. cap. 20. — Montecuccoli apró kihagyással idézi a szöveget.

<sup>78</sup> Az eredeti szövegben olvasható *celata aperta* szó szerinti fordítása, jobb híján. Ez a sisaktípus hosszúkás, felül csúcsos formájú, az arcot viszont teljesen szabadon hagyja.

<sup>79</sup> Az olasz szövegben *catafratti* áll, latinosan *cataphractarius*. Az egykori bizánci nehézlovasságot nevezték így az általuk viselt jellegzetes pikkelyvértről.

<sup>80</sup> **M:** A nehézfegyverzetűek vállalták a harcot, [és] mint vasfal álltak, és nemcsak hajtódárdával, hanem karddal is harcoltak a közelharcban. Vegetius, *De re militari*, lib. 2. cap. 17. — Montecuccoli apró módosítással idézi a szöveget.

<sup>81</sup> **M:** Leo. *Imp. in Apparatu bel.*

(Bestallung) egy lovas zászlóalj 60 páncélos lovasból, 120 félvértesből és 60, hosszú arkebúzzal<sup>82</sup> felszerelt könnyűlovasból állt.

Egy 400 fős gyalogos zászlóalj 100 pikásból, 50 kardosból és alabárdosból, 200 arkebúzosból és 50, a hiányok kitöltésére rendeltetett tartalékos katonából állt.

(6) A különböző fegyvernemek egyesítésének az a célja, hogy egyik a másikat támogassa, és az emberek minden helyzetben, ami csak lehetséges és ami adódhat, megfelelő eszközökkel rendelkezhessenek, hogy megvédjék magukat, és az ellenséget támadják.

(7) Később azonban a hadvezérek felismerték, hogy a lovasság és a gyalogság menetben nem egészen illik össze, mivel az előbbi gyorsabban, az utóbbi pedig lassabban mozog. Ugyanilyen kevésbé illenek össze a táborozásnál is, ahol a gyalogság a lovak számára szükséges takarmány nélkül könnyedén elvan a sátrakban, míg a lovasság teljesen tönkremenne. Hasonló a helyzet a vezetés és parancsnoklás tekintetében is, amely a kettőnél teljesen különböző. Ez okból jobbnak tartották a gyalogságot és a lovasságot külön csapategységekbe szervezni, és a lovasság esetében külön ezredeket képeztek a lándzsásokból, a kúrasszírokból és a lovas lövészekből, és a tábornokok ügyességére és belátására bízta, hogy az ezredeket a csatákban oly módon állítsák fel, hogy azok egymást megfelelően támogathassák.

## XVI.

Ennek megfelelően a mai gyalogezredek kétharmad részben muskétásokból, egyharmad részben pedig pikásokból állnak.

1. A német seregekben az arkebúzt már nem használják, mivel a muskéta messzebbre hord, és az, aki elbírja az arkebúzt, elbírja a muskétát is.

3.<sup>83</sup> Azért, hogy a muskétások pontosabban célozhassanak, magukkal visznek egy villás rudat is.<sup>84</sup> Különösen előnyös lehet a lovassággal való harcban, ha ennek a rúdnak a vége ki van hegyezve (Schweinfeder<sup>85</sup>), mint egy nyárs.

4. A muskéták csöve ugyanolyan átmérőjű legyen, hogy ne kelljen különböző űrméretű golyókat használni.

2. Magam a várvédők számára olyan muskétákat készítettem, amelyek csöve hátul erősebb, valamivel nehezebbek és hosszabbak a szokásosnál, hogy ott is lehessen használni, ahol a bástyák közti védvonal hosszabb, mint a közönséges muskéták hordtávolsága. Ha ugyanis a bástyaszárnyak kicsik, és csak kevés löveg számára adnak helyet, akkor minden védtelen marad, ha a muskéták nem hordanak a védvonal egyik végétől a másikig. A többi[fajta muskétát] a hadsereg lövészei használják, akik egy-egy hadjárat során gyakorta kétszáz vagy akár több mérföldet is kénytelenek menetelni.

<sup>82</sup> Mivel az arkebúz (ném. Arkebuse, fr. arquebuse, ol. archibugio) névvel jelölt kézi lőfegyver paraméterei korszakról korszakra jelentősen változtak, így eltekintünk fordításától.

<sup>83</sup> Az eredeti olasz szövegben a bekezdéseket átszámozták, s ezt mi is megtartottuk.

<sup>84</sup> Lövéskor erre a villára támasztják a muskétát.

<sup>85</sup> Disznónyárs.

(1) Hasonlóképp még kétezer másfajta muskétát is csináltattam olyan szerkezettel, amely úgy működik, hogy midőn a kakas az égő kanóccal a gyújtóserpenyőhöz ér, ez magától kinyílik, amivel annyi időt nyerünk, amennyi ennek nyitásához szükséges, miután a kanócot megfújtuk. Ezen túlmenően biztosak lehetünk abban, hogy a muskéta nem sül el véletlenül, továbbá az eső nem nedvesíti meg, illetve a szél nem fújja el a lőport.

(2) Ezenkívül szintén csináltattam még kétezer olyan muskétát, melyeket kovás és kanócos lakattal is elláttak. Az elsőt főleg a titkos vállalkozásokban érdemes használni, mert ezzel a módszerrel az ellenség nem láthatja meg az égő kanócot, és nem érezheti meg annak szagát, továbbá esős és szeles időben is használható, amikor a többi típusú muskéta működésképtelen. A kanócos lakat akkor használatos, ha a kovásra nincs szükség. Ilyen muskétákkal harcolnak a törökök is.

5. A pikák legyenek erősek, egyenesek, 15, 16 vagy 17 láb hosszúak, pontnyelv formájú hegygel ellátva,<sup>86</sup> felső részén hosszában vaslemezzel megvasalva. A pikások hordjanak mell- és hátvértet, valamint sisakot.

6. A gyalogságnál pajzshordozókból lehetséges egy sort formálni, akik, miközben fedezik a pikásokat, karddal és pajzzsal felfegyverkezve, kézitusában az ellenségre vetetik magukat, megzavarva annak sorait.

7. Gránátosokból is lehet századokat alkotni, akik a csatákban a gránátokat kézzel vagy inkább parittyával vetik. Főleg a *contrascarpa* és a külső védművek elleni támadásnál, rohamoknál vagy valamely állás elfoglalásánál lehet őket alkalmazni.

A dragoonosok<sup>87</sup> lóra ültetett gyalogos katonák, könnyű muskétával, amely kissé rövidebb, mint a többi, valamint félpikával és karddal felszerelve. Hogy gyorsan állást foglaljanak, hogy az ellenséget az átkelésnél megelőzzék, fejszét és ásót is visznek magukkal. Lóra ülve középre vagy a zászlóaljnak [az elesett katonák következtében] megüresedő részébe lehet állítani őket, hogy így a többiek [saját bajtársaik] feje felett tüzeljenek az ellenségre. Egyébként a dragoonosok szokásos esetben gyalog harcolnak.

## XVII.

A lovasezredeket manapság félvérttel látják el, vagyis mell- és hátvérttel, hasonlóképp morionnal, amelyet több vaslemezből állítanak össze, s ezeket hátul és a fej két oldalán fogják össze, hogy a nyakat és a füleket védjék;<sup>88</sup> továbbá vaskesztyűvel, amely a kezét könyéig befedi. A mellvértnek ki kell bírnia egy muskétalövést, a többi darabnak

<sup>86</sup> A *lingua di carpa* szó szerinti fordítása, de itt valószínűleg a bronzkortól ismert *spada di lingua di carpa*-ról lehet szó, amely tövénél keskenyebb, majd kiszélesedő, de szúrásra alkalmas hegyben végződő pengével rendelkezett.

<sup>87</sup> M: Ezért hatezer válogatott lovasához még háromszáz katonát sorolt, úgynevezett dimakhákat. Ezek lóháton vonultak, de szükség esetén gyalogos csapatot alkottak. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. V. cap. 13.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi a szöveget.

<sup>88</sup> E leírás alapján itt nem a valódi morionról, hanem az úgynevezett huszársisakról van szó.



a pisztoly és a szablya ellen kell védeniük. Támadásnál az ezredek pisztolyt és hosszú kardot használnak, mely szúrásra és vágásra való. Az első sor karabélyt is hordoz.

1. A lándzsa<sup>89</sup> a lovassági fegyverek királynője, miként a pika a gyalogságnál; ám beszerzésének, fenntartásának és forgatásának nehézségei okozták, hogy nálunk használatára visszaszorult. Amennyiben ugyanis a lovak nem a legjobbak, és fegyelmeztelenek, a lándzsa használhatatlan. A lovasokat tetőtől talpig páncélozni kell, emellett lovászokra, lovakra és még sok más dologra is szüksége van egy lovasnak. Ezért igen költséges ez a fegyvernem. Emellett, ha a talaj nem szilárd és egyenletes, de tele van bokrokkal meg árkokkal, akkor a lovak nem vágthatnak szabadon, és így a lándzsával semmit sem lehet elérni.

2. Az arkebúzosok vagy karabélyosok, mivel nem viselnek páncélt, nem alkothatnak szilárdan összeháró csapategységet, és ezért nem lennének képesek ellenállni egy támadásnak. Nem volna tehát jó egy csatában nagy számban alkalmazni őket, mivel nehéz őket felállítani úgy, hogy ha meg kell fordulniuk, ne keletkezzen kavarodás. Midőn ugyanis a karakol során kilövik a fegyvereiket, majd megfordulnak és hátramennek, továbbá, ha az ellenség gyalogosan követi őket, ők pedig sietve mennek hátra, könnyen megtörténhet, hogy katonatársaik számára ez a hátramenet menekülésnek tűnik, akik így elbátortalanodnak, beleütköznek a többiekbe, teljes zűrzavarba taszítva azokat is. Ez indította Wallensteint, a császári haderő egykori parancsnokát arra, hogy az 1632. évi lützeni csatában szerzett rossz tapasztalatok alapján külön rendelettel tiltsa meg ezt a seregben.

3. A teljes vértetzet<sup>90</sup> mind támadáshoz, mind védekezéshez különösen alkalmas. Ha azonban meggondoljuk, hogy ezek a vértetek nem golyóállóak, akkor már kevésbé hasznosak (hisz az ellenséges lövedék által átfúrt vas darabjai akár súlyosabb sebeket is okozhatnak), emellett a golyóálló vértetzet túlon túl nehéz, és ha a ló összerogyott, akkor akadályozza a lovaszt, aki ezáltal nem tud magán segíteni, továbbá a kar- és lábvasak tönkréteszik a nyergeket és a lószerszámot, ráadásul az egész páncél súlya a lóra nehezedik és túlon túl igénybe veszi azt; egyszóval az az általános vélemény, hogy meg kell elégedni a félvérttel.

## XVIII.

A felfegyverzett embereket gyakorlatoztatni kell, minthogy gyakorlatozás nélkül nincs hadsereg, csupán mindenholnan összesereglett emberek rendetlen tömege.

1. A katonákat egyenként vagy másokkal együtt gyakorlatoztatják.

2. Egyedül gyakorlatoznak,

(1) midőn a futáshoz, ugráshoz, birkózáshoz, úszáshoz és a fáradsághoz szoktatjuk őket;

(2) midőn a jeleket és a hangjelzéseket tanítjuk nekik;

<sup>89</sup> **M:** Giorgio Basta és Lodovico Melzo a *Regole militari della cavalleriában*.

<sup>90</sup> Veltzé jegyzete: A teljes vértetzet (Cürass [*le corazze intiere*]) alatt Montecuccoli olyan katonát ért, aki nemcsak dupla vértetzettel (azaz mell- és hátvérttel), hanem kar- és lábvasakkal is védve van, a félvért alatt pedig olyat, aki csak dupla vértet, azaz mell- és hátvasat visel.

(3) midőn elsajátítják, hogyan hordozzák a fegyvert, amelyet használniuk kell, hogy jól löjjenek, hogy megfelelően öltsek fel vértetüket. A lovas katona emellett azt is [elsajátítja], hogyan szerelje fel a lovát, hogyan szálljon fel és le egyedül, hogyan nyergelje fel és le, hogyan szerszámozza fel, hogyan legeltesse, patkolja és ápolja, tanítsa úszni, szoktassa a kantárhoz.

3. Közösen gyakorlatozik a katona, midőn másokkal együtt oszlopban és sorban áll, és a saját tengelye körül fordul, vagy a helyét változtatja, és aközben helyzete a szomszédjához képest marad vagy változik.

(1) Ahhoz, hogy a katona a tengelye körül jobbra, balra vagy hátra elforduljon, ami minden alkalommal megtörténik, amikor oldalirányba vagy hátrafelé akarnak menni, elegendő, hogy arcát arra fordítja, s azután egyenesen előre menetel; és ekképp közelítenek egymáshoz vagy távolodnak egymástól az oszlopok, így tudnak utat, térközt és távolságot teremteni a csapatok közt, ahogy azt célszerűnek tartják.

(2) Amikor helyváltoztatással másik terepszakaszt foglalnak el, aközben az egység alakzatát, vagyis az oszlopok és a sorok helyzetét arcvonalban és mélységben változtatják, vagy helyváltoztatás nélkül [másik terepet elfoglalva] az oszlopokat megkettőzik vagy kontramarsot (evolutio)<sup>91</sup> hajtanak végre, amellyel teret engednek a többieknek, hogy egyik a másik után harcba lépjen, majd újra visszahúzódjon; vagy fordulatot hajtának végre (a lovasságnál karakolt végeznek), vagyis olyan fordulatot, amelyet a zászlóalj egész tömegével visz végbe, mintha egyetlen egész lenne, hasonlóan a vízen úszó hajóhoz: negyed, fél, háromnegyed és egész fordulatot végezve.

(3) Az imént felsoroltak a legfőbb gyakorlatok, amelyekre az összes többi visszavezethető. Ezekről a görögök és a rómaiak írtak a legkitünőbbben, ezért az utókor mindent tőlük kölcsönzött.

(4) A parancsok legyenek rövidek, világosak és egyértelműek. Azért, hogy a katonák meghallják azokat, először csendet kell parancsolni.

(5) Minél gyorsabbak, egyszerűbbek és rövidebbek a mozdulatok és az alakzatváltások, annál jobbak, különösen az ellenség szemé láttára történő visszavonuláskor.

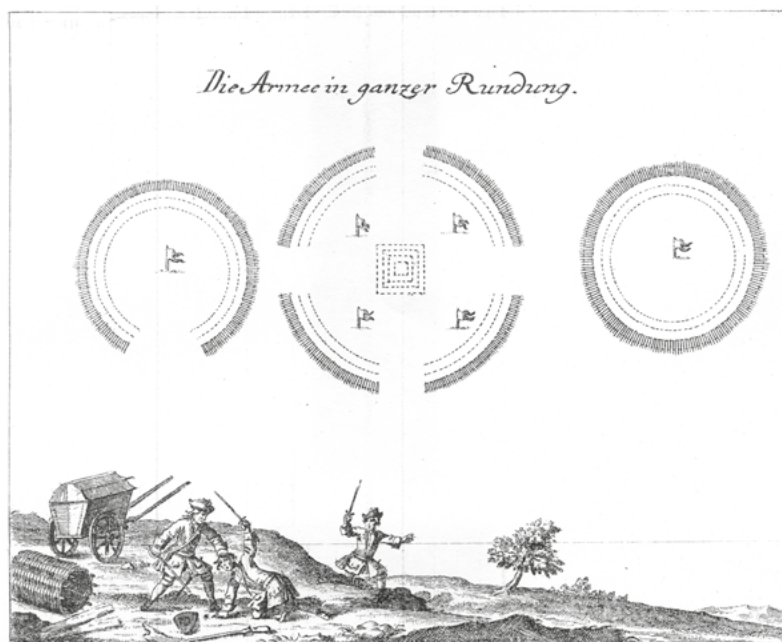
(6) A lovasság ellen a pikát le kell engedni, miközben az alsó végét a jobb lábhoz kell támasztani, bal lábbal messzire előre kell lépni, a pika nyelét pedig kézzel meg kell ragadni. A gyalogság ellen a pika alsó végét jobb kézzel kell fogni, amelyet az övhöz kell támasztani, bal könyökkel a csípőre vagy a valamelyest előrenyújtott és behajlított bal térdre kell támaszkodni, főként akkor, ha alulról felfelé kell szűrni. A pika hegyét az ellenség övére vagy a ló mellére kell irányítani, vagy a nyeregkápára, ahová egyébként a muskétások is céloznak. A jobb kézbe vehetik a kardot is, a pikát pedig középen a ballal foghatják, és annak alsó részét maguk után húzhatják, ami éjszakai akcióknál, kapuk alatt, utcákon és szűk helyeken igen célszerű.

<sup>91</sup> Felfejlődés, alakzatváltás. „Olyan mozgáskombináció, mely révén egy vagy több zászlóalj vagy svadron oszlopba vagy vonalba fejlődik fel, avagy ezekből oszlik szét. Általában minden, a zászlóaljnál és svadronnál nagyobb katonai egység mozgását is ezzel a szóval írják le.” Gran dizionario 1836, 306. Lásd még: Rüstow 1858, 157–158.

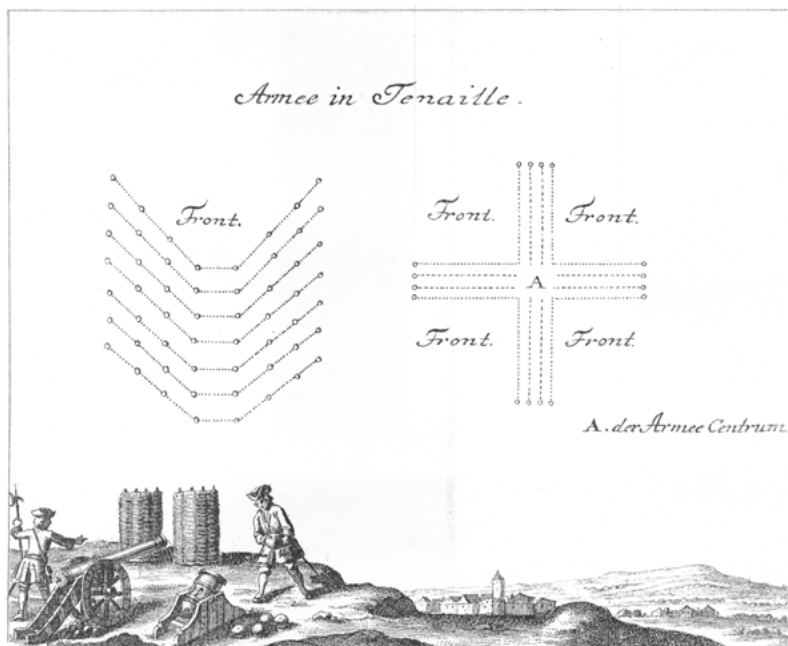
XIX.

Egy négyszögben álló zászlóaljból könnyű bármely más alakzatot létrehozni, mint például az ollót, amelyet az ékkel ellentétes módon képeznek; a félholdat, amelyet az előregró ívvel ellenkezőleg alakítanak ki; valamint a sündisznót, ami nem más, mint egy több sorban álló zászlóalj, középen üres térrel (3. és 4. kép).

Így el lehet végezni a felosztást is, az összeállítás alapelveinek és viszonyainak a figyelembevételével, úgy a századoknál, mint az ezredeknél vagy akár az egész seregben, hisz mindez úgy működik, ahogy a rész az egészhez, illetve a modell az elmélethez viszonyul, már csak azért is, mert a század éppúgy tekinthető egy kis seregnek, ahogy az egy nagy századnak.



3. kép



4. kép

XX.

Midőn a sereget csatához állítjuk fel, a következő alapelveket kell figyelembe venni:

1. A fegyvernemeket előnyeiknek megfelelően kell felállítani, hogy sehol se keletkezzen fölösleg, és így egyesek közülük ne kényszerüljenek tétlenségre, hanem a feladatukat hasznosan és biztosan el tudják végezni.

2. Úgy álljanak fel, hogy az ellenségnek távolról és közlelről is folyamatosan kárt okozhassanak, feltartóztathassák és visszaúzhassék azt.

3. Az elrendezés során egy olyan alapelvet kell felállítani, melyhez minden további szabály viszonyulhat, mert ahogy a görbe vonal is csak az egyeneshez viszonyítva értelmezhető, úgy az egyes dolgok is csak egy fő principiumhoz viszonyítva nyerik el értelmüket, melyhez minél inkább közelebb vannak, annál tökéletesebbek, és minél inkább távolodnak attól, annál tökéletlenebbek.

XXI.

Ütközetben a nagyszámú tiszt messze kevesebb hasznot hoz, mint amennyibe eltartásuk kerül. Ha viszont kevesen vannak, akkor nem tudnak mindenütt megfelelni az elvárásoknak: nem tudják a katonákat harcra készíteni, sem pedig a hiányzókat és az elesetteket pótolni, valamint a sebesültek ellátásáról gondoskodni. Legjobb megoldás a középút: békeidőben és ha a hadsereg a saját országában tartózkodik, akkor a tisztek számát érdemes csökkenteni, háború idején, vagy ha a hadsereg más országba vonul,

akkor a tisztek számát növelni kell. Ha egy század<sup>92</sup> 150 fős, egy ezred<sup>93</sup> pedig tíz századból áll, akkor az 1500 fő számára a szokásos számú tiszt elegendő ahhoz, hogy őket, ahogy fentebb mondtuk, irányítsák és vezessék.

1. Egy szorosan összeházt, pikákkal felfegyverzett egység a lovasság számára áttörhetetlen,<sup>94</sup> mivel képesek jó 22 lábnyira is távol tartani és akár vissza is verni a lovasságot, amelyet közben a muskétások folyamatos tüzeléssel elűznek, az alabárdosok<sup>95</sup> pedig megtámadják a lovasságot, és elűzik azt.

2. A muskétások magukban, a pikások nélkül nem alkothatnak olyan csapategységet, amely képes lenne akár a lovasság rohamának, akár a rájuk rohanó pikások támadásának szilárdan ellenállni. Ilyenkor a muskétásoknak el kell hagyniuk a csatateret. Továbbá a könnyűfegyverzetűek a görög seregekben csupán egyharmad részt tettek ki, a rómaiaknál pedig, akik veliteseknek nevezték őket, nem többet, mint egynegyed részt. Jó okkal cselekedtek így, mert ha az ütközet során közelharcra kerül sor, akkor a könnyűfegyverzetűek és a tűzfegyverek eléggé haszontalanok.

## XXII.

Kétféle térköz vagy távolság van a katonák közt, úgymint nyitott és zárt sorok.

1. Többé-kevésbé nyitottnak számít a 4-5 láb távolság, mely az emberek és a lovak előtti, valamint mögötti szabad teret jelenti. A távolság attól függ, hogy milyen manővereket akar a sereg végrehajtani: gyakorlatozni akarnak, tehát hogy egyik a másikat a fegyverével ne akadályozza; vagy kontramarsot akarnak végrehajtani; vagy valamely csapat számára szabaddá kell tenni az utat az átvonuláshoz, esetleg egy ágyúnak, amelyet addig cselből a hátuk mögött rejtve tartottak; vagy a pikás tizedek között a muskétás tizedek számára teret kell biztosítani, amelyek kilövik fegyvereiket és újból visszahúzódnak, amíg közelharcra kerül sor; vagy egy nagyobb rést kell kialakítani, hogy az ellenséges ágyútűz, amelynek védtelenül ki vannak téve, elkerüljék.

2. Zárt soroknál úgy kell számolni, hogy a gyalogos széltében és mélységében három-három lépésnyi helyet igényel, a lovas pedig négyet széltében és nyolcat mélységében.

3. Zárt soroknál, megőrizve persze a hadsereg minden irányú korlátlan felhasználhatóságát, annál jobb, minél szorosabban állnak a katonák; hasonlóképp a lovasoknak is a legszorosabbra kell zárniuk, fenntartva persze azt, hogy a ló ne tudjon lépni és rúgni.

<sup>92</sup> M: 6 tiszt, 96 muskétás, 48 pikás, összesen 150. Ha nyolc főt muskéta helyett pajzzsal szerelünk fel, akkor: 6 tiszt, 88 muskétás, 48 pikás, 8 alabárdos, összesen 150.

<sup>93</sup> M: 60 tiszt, 960 muskétás, 480 pikás, összesen 1500; vagy 60 tiszt, 880 muskétás, 480 pikás, 80 alabárdos, összesen 1500.

<sup>94</sup> M: Az 1631-ben a lipcsei síkon lezajlott csatában [a breitenfeldi csata] a császáriak kiürítették a csatateret, de a sok pikással megerősített Holstein ezred szilárdan tartotta magát, és mindaddig nem tudták legyőzni, amíg az ellenséges ágyútűz el nem érte őket. Éppígy a Wangler ezred is, a svéd sereg ellenében sétretlenül vonult vissza a városba.

<sup>95</sup> SCHWARZ 1977, 238. szerint az eredeti szövegben szereplő „rondaccie” kifejezésen ekkor már az alabárdost értették. Magyarra is ennek megfelelően fordítottuk, miként előzőleg már a 92. és a 93. jegyzetben is.

4. A gyalogosok és a lovasok, a svadronok, a muskétások és a pikások között az arcvonalal párhuzamosan és arra merőlegesen szükség szerint szélesebb vagy keskenyebb átjárókat kell hagyni.

5. Egy lépésre két nagy mértani lábat számolva öt lépés tíz lábbal egy rajnai rudat<sup>96</sup> tesz ki. Háromszáz lépés tehát hatvan rudat jelent, vagyis egy közönséges muskétalövésnyit. Megjegyzendő itt, hogy a rajnai rúd tulajdonképpen tizenkét láb, itt azonban a könnyebb számolás kedvéért tíz lábra osztottuk. Emellett ez az utóbbi láb hosszabb, mint az előbbi, miközben a rúd változatlan maradt.

### XXIII.

A pikák olyan hosszúak, hogy azok hegyükkel a hatodik sortól az elsőig érnek. Ha azonban a zászlóalj száz sor pikásból állna, abból csupán négyet-ötöt tudnánk használni, mivel ha a pikák 18 láb hosszúak, akkor azokból 3 vagy majdnem 3 lábnyit a két kezükkel fognak. Így az első pikából csak tizenöt láb marad szabadon, a másodikból azon kívül, ami a kezeknek kell, még további három láb hiányzik, ami az első és második sor közti távolságra esik, tehát a pikából csak tizenkét láb marad a harcra, s így a harmadiknál kilenc, a negyediknél hat, az ötödiknél csak három láb marad, ezért azután a többi pika nem használható támadásra, csak támogatásra és az elől keletkező lyukak kitöltésére.

1. Ez okból a régiek az első sor *sarissáit*<sup>97</sup> rövidebbre vették, míg hátrafelé sorról sorra hosszabb lándzsákat használtak úgy, hogy ha azokat a harmadik és negyedik sorból előredöntötték, hegyük az első és második sor lándzsáival egy vonalba került.

2. A muskétások a pikások előtt, az első sor pikái alatt letérdelnek, és úgy tüzelnek.

3. A szárnyakon, a pikások oldalán tüzelnek a muskétások oszlopai, egyik a másik után a következő módon: az elől levők, miután kilőtték fegyvereiket, vagy kontramarssal hátra-mennek a többiek mögé, vagy féltérdre ereszkednek, hogy újratöltsenek, és addig maradnak hason fekvé, amíg a hátrébb levők egyenes oszlopokban az elől levők feje felett tüzelnek.

4. A muskétásokat legfeljebb hat ember mélységbe kell elrendezni, mivel ekképp a lövés folyamatát úgy tudják felosztani, hogy midőn az utolsó sor lött, az első már újratöltött és újból tud löni. Így az ellenséget mindig tűz alatt lehet tartani. Ha hat sornál kevesebb volna, akkor az első sor idő hiányában nem tudna újratölteni, mire az utolsó sor lő, ezért nem lehetne folyamatos tüzet fenntartani. Ha azonban túl sok sor áll egymás mögött, az elsőnek, miután újratöltött, túl sokáig kellene haszontalanul várakoznia, mire újra rá kerül a sor, hogy lőjön.

5. A muskétásokat nem szabad túl széles – 70, 80 vagy 100 főből álló – arcvonalban felállítani, mert ha az ellenséges lovassággal lenne dolguk, vagy pikásokkal találkozónak, és szükségessé válna, hogy visszavonuljanak, nyomukban oly széles rés támadna, hogy azt az ellenség könnyen kihasználhatná, oda benyomulhatna, a többi egységet pedig oldalba kaphatná, és halomra ölhetné.

<sup>96</sup> Az eredeti olasz szövegben *verga di Rinlandia* szerepel, amely a német *rheinlandische Ruthe*, azaz a rajnai rúd megfelelője.

<sup>97</sup> **M:** *Claudius Aelianus, Tactica, cap. 14.*

6. E kellemetlen helyzet elkerülése végett a szárny ötszáz muskétását ne egyetlen olyan frontvonalba állítsuk fel, amelyet amúgy elfoglalhatnának, hanem 83 főt állítsunk fel 124 és fél lépésnyi szélességben, miután a szárnyakat megfelelően megerősítettük, a többieket pedig a csatasor más részeire [állítsuk fel], ahogy erről a továbbiakban szólunk majd.

XXIV.

A század a következőkből áll (5. kép):

	Három főtizst:	kapitány hadnagy zászlós
Tisztek		örmester <sup>98</sup>
	Három altiszt:	vezető (Führer*) <sup>99</sup> fegyvermester (Capitan d'Arme*, Rüstmeister <sup>100</sup> )
(A furir <sup>101</sup> sokszor akadályoztatva van, tehát nem tud mindig jelen lenni.)		
	muskétás	88
Közkatonák	pikás	48
	alabárdos	<u>8</u>
	összesen	144
	tiszt	<u>6</u>
Mindösszesen kombattáns		150
Hozzájuk számít	káplár	6
	tizedes <sup>102</sup>	18

<sup>98</sup> Lásd erre WALLHAUSEN 1615, 28.: *Cherganten oder Feldweibel*.

<sup>99</sup> Lásd 45. oldal, 44. jegyzet.

<sup>100</sup> „...Capitän des armes, aki a kapitány számára ügyel a fegyverzetre [...] szorgalmasan odafigyel, hogy a katonák szép [állapotban] tartják-e fegyvereiket is, hogy minden más is rendben van-e; ami eltörött, azt mutassák meg neki, hogy megjavítsa, felolvassa, hogyan menetteljenek együtt, utánanézik, hogy mindenki jelen legyen, s hogyha valaki beteg vagy elszökött vagy ezenkívül valami [létszám]hiány lenne, ő ezeknek a fegyvereit hűségese átadja a kapitánynak, mivel azok a kapitány tulajdonát képezik, továbbá köteles a fegyverekről elszámolást készíteni. Ugyancsak ügyelnie kell arra, hogy a század kanócban, lőporban és golyóban, vagy ami még szükséges, ne szenvedjen hiányt. Hadjáratban és helyőrségben törődik a betegekkel, figyel, hogy ezek fegyverét, poggvászát elszállítsák, a kiképzés során vizsgáztatja a katonákat, hogy azok kellő tapasztalatot szereztek-e fegyverükkel, az újoncnak fegyvert ad...” WALLHAUSEN 1615, 29. Lásd még: RÜSTOW 1859, 183.; GRIMM Bd. 14. Sp. 1552, 7.

<sup>101</sup> Az 1712. évi francia fordításban a *forier*ót helyüzt *maréchal des logis*ként magyarázza, amely szintén az elszállítást végző tevékenységre utal. MONTECUCCI, Raimondo (2017): *Mémoires ou principes de l'art militaire en général, 1712*. Sous la direction de Ferenc Tóth., Budapest–Paris, Centre de recherches en Sciences Humaines de l'Académie Hongroise des Sciences – Institut de Stratégie Comparée. (Hautes Études Militaires, 36) 61.

<sup>102</sup> M: Rottmeister, Gefreiter, chef de file. — Montecuccoli itt újabb, ezúttal olasz kifejezést hoz a tizedesre: *capofila*.

1. Hat fő képez egy tizedet,<sup>103</sup> négy tized egy szakaszt, két szakasz egy szárnyat, három szárny egy zászlóaljat, középen a pikások, a muskétások oldalt, a második és harmadik sor között masíroznak, csatában azonban a jobbszárny legszélére vonulnak.

Egy szakasz áll

1 káplárból

3 tizedesből

20 katonából

összesen 24 főből.

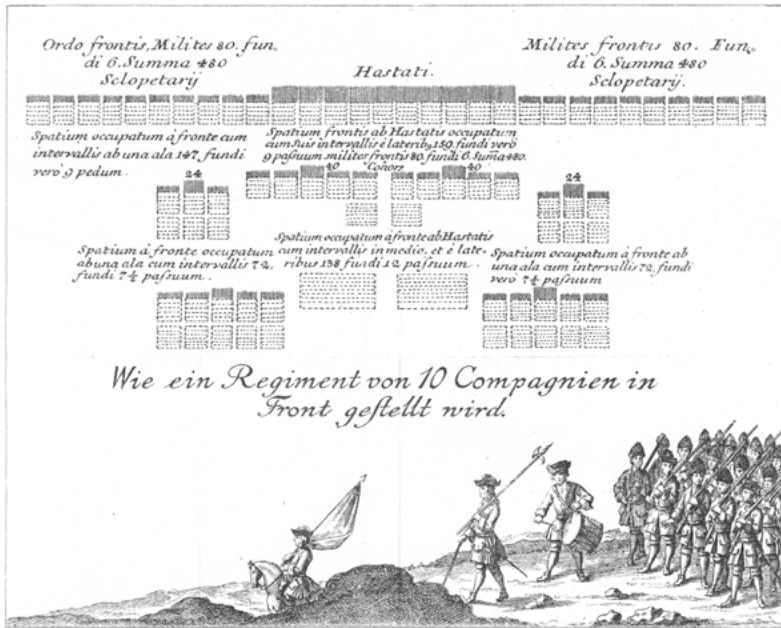
A káplár vezeti az első, a tizedesek a többi tizedet. A szakaszok közt 3, a szárnyak közt 6 láb térközt tartsanak.

2. A pikásoknál, a többiekhez hasonlóan, a 6 ember mélységű és 4 ember szélességű csapat alkot egy szakaszt, mivel ha nem állnának ilyen mélységben, akkor túlságosan gyengék lennének; ha pedig nagyobb mélységben állnának, a pikások egy része a már mondott okok miatt hasznavehetetlen lenne. Egyébként, ha egy zászlóaljnak mindkét oldalán arcvonalat kellene képeznie, mindkét irányba 3-3 sort fordítva, megfelelő ellenállást tanúsítana, mivel őket további két sor muskétás és alabárdos fedezné, akik előttük állnak.

3. Ha egy szoroson kell átkelni, ahol egyik embernek a másik mögött kell menni, az első szakasz első sora megy elöl és követi a második, harmadik és a negyedik, amíg az egész szakasz át nem ér; majd követi a második szakasz, azután pedig a többi. Ha lehetséges négy-nyolc vagy még több ember szélességű oszlopokban vonulni, akkor szakasz szakaszt, vagy szárny szárnyat követ, vagy a zászlóalj teljes vonalban vonul.

<sup>103</sup> Montecuccoli itt már a tizedet is olaszul nevezi meg: *fila*.



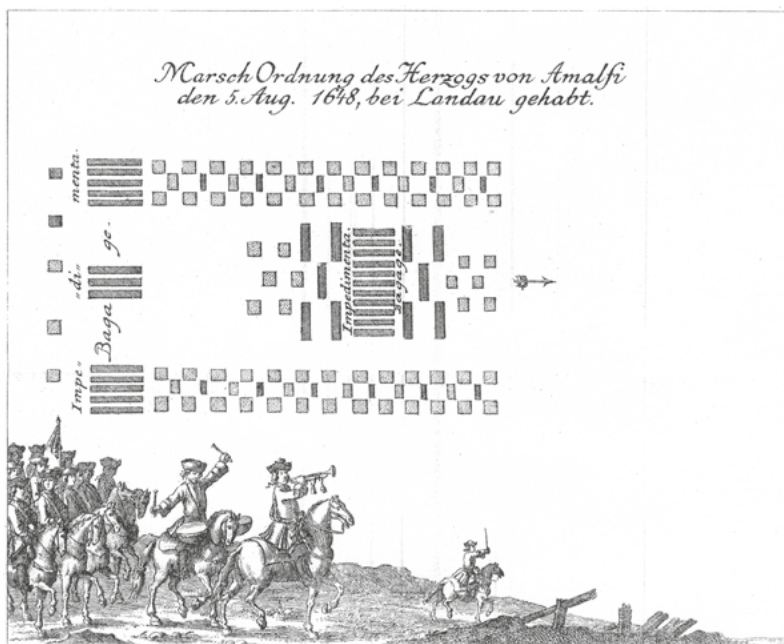


5. kép

XXV.

Az ezred a századhoz hasonlóan vonul fel vagy fejlődik csatarendbe (6. kép): vagy egymás mellé állítják a századokat, vagy pedig az ezred összes pikását és összes muskétását összevonják, és az előbbiekből képezik a centrumot, az utóbbiakból pedig kétoldalt a szárnyakat. Mindezt a következőképp lehet könnyedén véghez vinni:

Az első öt század, melyek a jobbszárnyat alkotják, saját muskétásaikat szakaszokba osztva ugyanerre a szárnyra, az elválasztó vonalakra [értsd: a századok közötti térre] állítják; tőlük balra csatlakoznak hozzájuk a pikások, a szükséges térközzel, valamint a másik öt század egyesített pikásai, míg annak muskétásai a balszárny legszélén maradnak. Így lehet a tüzfegyvereket összevonni, vagy mindkét szárnyon, a pikások oldalán, vagy egyik felüket az arcvonalba, a másikat a szárnyakra, vagy mindannyiukat az arcvonalba, vagy a pikások mögé, akik letérdelnek, a muskéták pedig a fejük felett tüzelnek, vagy felváltva, egy pikás és egy muskétás osztagot egymás mellé beosztani. Lehetséges még a tüzfegyvereket a zászlóaljok közötti térköz mögé állítani, amelyen keresztül a tüzeléshez előretörnek, majd oda visszatérnek, hogy töltsenek.



6. kép

XXVI.

Több zászlóaljból és svadronból áll össze az egész sereg csatarendje. Így például egy 40 ezer katonából álló sereget a következőképpen lehetne csatarendbe állítani (7. és 8. kép):

1. A 24 000 főnyi gyalogságot 16 ezredbe osztva, amelyek 16 „zászlóalj” képeznek;
    - a 12 000 lovas 16 ezredbe, amelyek 80 svadront alkotnak;<sup>104</sup>
    - a 2000 dragonyost 2 ezredbe, amelyek 4 svadront képeznek;
    - a 2000 könnyűlovas 2 ezredbe, amelyek 4 svadront képeznek.
- Összesen 40 000 harcos, 36 ezred.

A tüzérség:

félágyú	4	
negyedágyú	6	
falkony	8	
mozsár	2	
ezredágyú	<u>80</u>	
összesen	100	löveg

<sup>104</sup> Veltzé jegyzete: 1. Az ezred 5 svadronból áll; 2. az „ezred” többi 160 muskétása nem tartozik a „zászlóalj” közvetlen egységébe (ez mindenesetre a gyalogságra vonatkozik; vö. Pct. 6.).

2. Egy gyalogezred 1500 katonát számlál,  
ami 60 tisztet,  
480 pikást,  
80 alabárdost,  
880 muskétást,  
összesen 1500 főt jelent.

3. Egy zászlóaljban  
480 pikás,  
80 alabárdos,  
720 muskétás,  
összesen 1280 közlegény van.

Az alegységek<sup>105</sup> legyenek nagyszámúak és kisebbek, inkább római módra felosztva, mivel így könnyen egyesülhetnek vagy szétválhatnak, nem pedig makedón módra, ahol azok mozdulatlanok, és az emberek minden kis ároknál elszakadnak egymástól.<sup>106</sup>

4. Egy lovasezred 750 főből áll.

5. Egy svadronban 150 fő van, 3 fő mélységben és 50 fő szélességben állnak, mivel nagyobbat nehéz vezetni, kisebb erő<sup>107</sup> viszont a gyengeség benyomását kelti, és ellenállása is gyenge. Ha azonban erősebb svadronokat akarunk, akkor kettőt is egyesíthetünk.

6. Egy zászlóaljat 480 pikából alakítanak ki, 6 fő mélységben, 80 fő szélességben, előttük 80 muskétás az arcvonalban, akik a pikák védelme alatt akár felegyenesedve, akár féltérdén biztonsággal tüzelhetnek anélkül, hogy egyetlen mozdulatot kellene tenniük, mert ha mozognának, az rendetlenséghez vezethetne (9. kép). A muskétások elé állítják a 80 alabárdost, akik a csapásokat és lökéseket felfogják, amelyek a mögöttük állók ellen irányulnak.

A pikásokat oldalról védő muskétások oldalanként tíz szakaszt képeznek, mind-egyikben 40 katonával. Hat szakasz a két szárnyon két sorban felállítva alkotja a szárnykülönítményt.<sup>108</sup> Két szakasz a pikások mögött lóra száll, vagy szekerekről és más magaslatokról tüzel a zászlóalj feje felett, vagy megerősíti a kifáradt szárnykülönítményeket, vagy más feladatot kap. Végül a két utolsót [ti. szakaszt] pelotonszerűen a szomszédos lovasság közé állítjuk, minél közelebb, ahol azután folyamatosan tüzelnek, amíg a tényleges csata el nem kezdődik, amikor is azon zászlóaljak mögött találunk menedéket, ahonnan kivonták őket.

<sup>105</sup> **M:** Mindkét sereg katonái hadirendben, sorokba osztva álltak fel, de az ő mozdulatlan phalanxuk teljesen azonos fegyverzetűekből állt, a különféle harcosokból álló, több részre osztott római hadsorokat pedig könnyen lehetett szükség szerint széttagolni vagy összevonni. *Livius, lib. 9. [cap. 19.]* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>106</sup> **M:** a phalanxot még a kismértékben egyenlőtlen terepen sem lehet használni. *Livius, lib. 44. [37.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással, módosítva idézi Liviust.

<sup>107</sup> **M:** Az erővel erőt kell szembeállítani. *Noue, Discours politique et militaire [609.]*.

<sup>108</sup> Fordítására és értelmezésére lásd *Szakszavak magyarázata*.

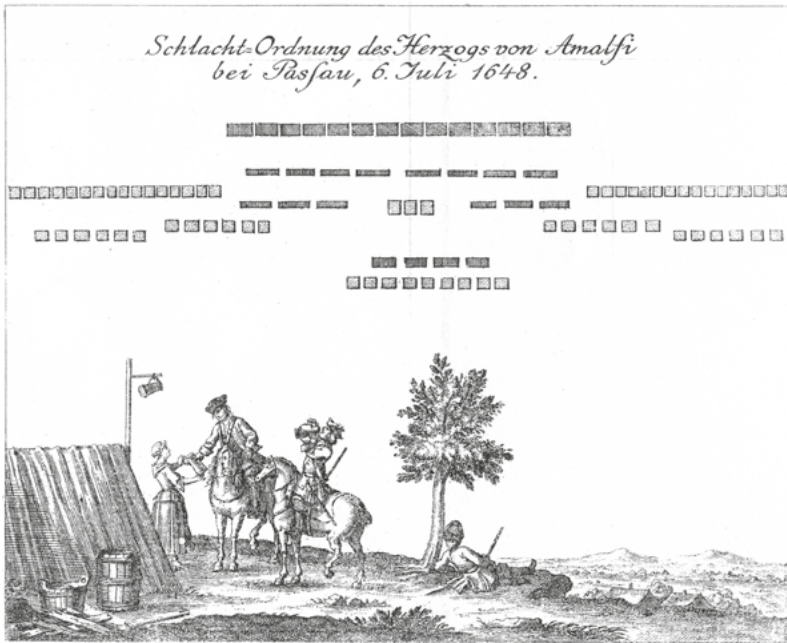
## AZ ELŐKÉSZÜLETEKRŐL

Azáltal, hogy ilyen módon a muskétásokat pelotonokban a pikások elé és a zászlóalj mögé osztják be, a térköz csökken, ami túlságosan nagyra tágulna, ha valamennyi muskétást a pikások oldalán egyetlen vonalba állítanák, mégpedig ott, ahol két egymás mellé állított zászlóaljnak össze kellene kapcsolódnia; mert ha a muskétások azután támadáskor nem tudnának kitartani, akkor hátrahúzódásukkal oly széles rést okoznának, hogy az ellenséges lovasság széles arcvonalba betörhetne, és amint mondtuk, mindent rendetlenségbe hozna.

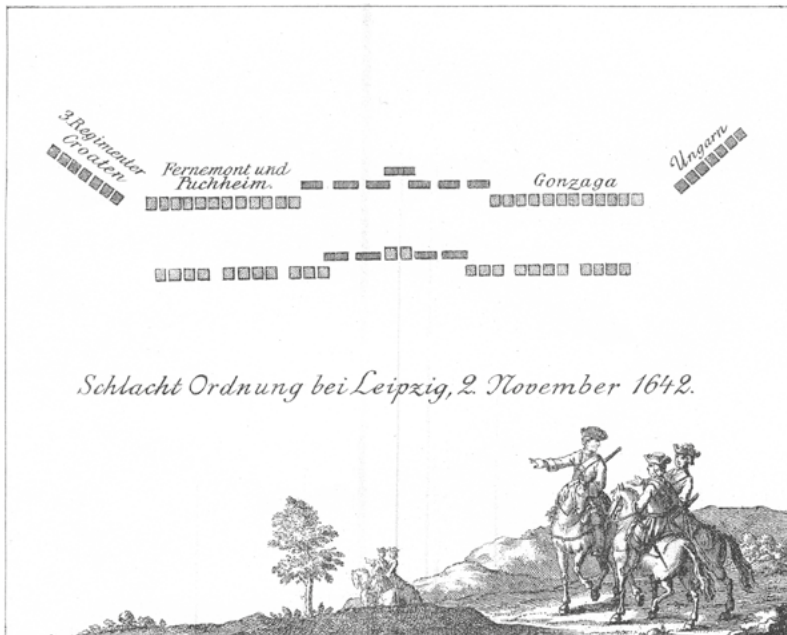


7. kép

A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL



8. kép



9. kép

## XXVII.

A legnagyobb figyelmet arra kell fordítanunk, hogy az arcvonal szárnyait biztosítsuk, mivel a tapasztalat azt mutatja, hogy a lovassági szárnyak veresége esetén a gyalogságot bekerítik, és annak sem eszköze, sem akarata nem lesz, hogy magát megvédje, hanem fegyverét eldobja, és kegyelemért könyörög. A szárnyak fedezését leginkább a melljük állított zászlóaljakkal lehet biztosítani, amelyek folyamatosan lövik az ellenséget, és megakadályozzák, hogy közelítsen, ha pedig [az ellenség] ezt mégis megteszi, a pikákkal és az alabárdokkal nemcsak feltartóztathatják, hanem vissza is verhetik azt.

Mivel a muskéta mintegy háromszáz lépésnél nem hord messzebbre, a szükség viszont megköveteli azt, hogy az egész arcvonal fedezve és védve legyen, ezért gondoskodni kell arról, hogy minden hatszáz lépésre legalább egy, a pikások által fedezett muskétás egység jusson.

1. Néha a terep is képes a szárnyakat fedezni, mivel azonban ez mozgásképtelen, és nem követi a csapatokat, csak annak segít, aki ki akarja várni az ellenség támadását, ám annak semmiképp sem, aki a támadásnak elébe megy, vagy az ellenséget a saját állásaiban akarja megkeresni. A hadművészet segédeszközeit azonban mindenütt alkalmazni lehet. Ha épp nincs semmilyen más eszközünk, akkor osszunk ketté egy zászlóaljat, amelyek így, mivel egymás közelében maradnak, minden irányba formálhatnak arcvonalat, a szárnyon levő muskétásoknak részben a középén üresen [maradt részen], részben oldalt adva helyet, ahol a tüzéség is fedezi őket. Egy ilyen zászlóaljat mozgó bástyának is nevezhetünk, ahonnan állandó, heves tűz fogad mindenkit, aki előlről, oldalról vagy hátulról akarja támadni azt.

2. Az a szokás, hogy a csatarendben az egész lovasságot vonalba fejlődve a gyalogság mellé állítjuk. Ebből azonban az a fogyatékoság származik, hogy mivel a csatarend kétezer vagy még több lépésnyire terjed, a szárnyak legszélén levő svadronokat a távol levő gyalogság már nem tudja támogatni, és így az oly nagyon szükséges kölcsönös támogatás elvész. Egyébként, hol tudnák a mondott svadronok soraikat rendezni és összegyűlni, ha egyszer hátravetették és menekülésre kényszerítették őket, ha erre nincs biztos helyük, és a távol álló gyalogságtól el vannak választva és vágva, és hol lennének biztonságban a [muskétás] pelotonok akkor, ha netán a lovasságot megfutamítja az ellenség?

3. Két svadron közti térköz 18 lépés, mely elegendő arra, hogy oda egy peloton muskétást állítsanak, arcvonalában 8, mélységében 5 emberrel. Ha ez [a peloton] a köztes teret elhagyja, akkor a svadronok anélkül nyomulhatnak előre és mozoghatnak, hogy egymásba ütköznének, és nem keletkezik zűrzavar. Mindazonáltal a svadronok ezen mozgása mégsem lesz olyan nagy, hogy az ellenségnek alkalmat adjon az áttörésre. A muskétás és pikás szárnyak közti, illetve a mondott szárnyak és a mellettük álló svadronok közti térköz csak hatlépésnyi legyen.

4. A zászlóaljak mögé elhelyezett tartalékokat úgy kell felállítani, hogy az ellenség ne támadhassa őket hátba, és semmi más ne zavarhassa meg őket. Az esetleg szétugraszott egységek a legközelebbi gyalogság vagy a tartalékos svadronok mögött rendezhetik soraikat.

5. Az első és második vonal közti háromszáz lépésnyi távolság azzal jár, hogy az első sort elérő lövések nem találják el a másodikikat, és hogy az első sornak, ha szétverik, tere van visszavonulni anélkül, hogy a második vonal csapataiba ütközne, amelyek mivel még teljesen frissek, alkalmasak arra, hogy vitézül megújítsák a csatát. Az ellenség az első vonal lovasságát, amennyiben azokat is hátravetik, sem űzheti tovább, mivel az első vonalban lévő gyalogság oldalba és hátba támadhatja őt, továbbá beleütközik a rendezett és friss csapatokból álló második vonalba. Ha azonban az első vonalból csak egy vagy két svadront vetne vissza az ellenség, úgy a tartalékból lehetne [csapatokat] odaküldeni, hogy a rendtelenséget megszüntessék, és a megverteknek időt és teret adjanak arra, hogy soraikat rendezzék. A [csatasorok közti] nagy távolságból egy másik előny is származik, mégpedig az, hogy ez [a nagy távolság] a csatarend szárnyait és hátát is biztosítja, mivel az ellenség nem képes olyan nagy ívű kerülőt tenni [ti. hogy az egész csatarend mögé kerüljön] anélkül, hogy maga szét ne szakadna, és ezzel egész hadseregét veszélybe ne sodorná.

XXVIII.

Az arcvonalat általánosságban az alább ismertetett módon alakíthatjuk ki, de a terep adottságainak és egyéb körülményeknek megfelelően változtathatunk rajta:

1. Lovasság

(1) kúrasszírsvadronok az első vonalban	25	
kúrasszírsvadronok tartalékban	10	
kúrasszírsvadronok a második vonalban	25	
kúrasszírsvadronok tartalékban	10	
kúrasszírsvadronok középen a jobbszárnyon	5	
kúrasszírsvadronok középen a balszárnyon	<u>5</u>	
összesen	80	svadron
(2) Könnyűlovások vagy horvátok:		
mindegyik vonal közepe előtt	500	
	500	
minden oldalon	500	
	<u>500</u>	
összesen	2000	fő

úgy felállítva, hogy az ellenség ne tudja se megtámadni, se a saját, mögöttük álló csapatainak ne tudja nekiszorítani őket, hanem mintha pórázon tartanák őket, készen álljanak, hogy szabadjára engedjék őket, ha arra elérkezik a kedvező alkalom. Ha a könnyűlovasság a mondott kétezer főnél több lenne, nehéz lenne őket az arcvonalba beilleszteni és [azon] kívülre, oldalra kellene állítani, hogy szükség esetén onnan vessék be őket, vagy ha a támadás esetén nem vehetik rá őket a védekezésre, a hadsereg mögött vagy egyéb biztonságos helyen kellene őket felállítani.

## 2. Gyalogság

(1) zászlóalj az első vonalban	6	
hátrébb, hogy az oldalakat és sarkokat megerősítsék és hogy egy dupla zászlóaljat tudjanak kialakítani	2	
zászlóalj az a második vonalban	6	
hátrébb	<u>2</u>	
összesen	16	
(2) dragonyosok az arcvonal mindkét oldalán	800	
a gyalogosok helyett	800	
minden vonal mögött	200	
összesen	<u>2000</u>	fő
(3) a svadronok közé beosztott pelotonok gyalogosai a zászlóalj közepében, amelyekből kivonták őket	32	

3. A tüzérség az egész arcvonalon széteszlik, a nehéztüzérség a gyalogság oldalán és előtt [helyezkedik el], ahol azt megfelelően fedezik, és ahonnan az ellenséget könnyen észre lehet venni, és rögvést tüzet lehet nyitni, amint észreveszik azt. [A tüzérség] egyenesen és keresztben is képes tüzelni anélkül, hogy saját csapatainknak mozgását gátolná. A könnyű lövegeket a svadronok és a [muskétás] pelotonok közé állítjuk. Ily módon nem áll fenn az a veszély, hogy szerencsétlenség esetén elveszítjük azokat, ahogy ez a császáriakkal a wittstocki és jankauai csatákban 1636-ban és 1645-ben megtörtént,<sup>109</sup> mivel a teljes tüzérséget összevonták.

## 4. A szállítóeszközök és a málha

A csatarend mögött a poggyással szekérvárat (Wagenburg) alakítunk ki, őrséggel, amely védelmezi azt éppúgy az ellenség, mint a saját katonáink ellen, akik olykor fosztogatni akarnak. Ezáltal még jobban fedezzük az arcvonal hátát is, és a sereg számára világossá válik, hogy ha elveszti a csatát, akkor azzal együtt asszonyait, gyermekeit<sup>110</sup> és vagyonukat is elvesztik. Ez a körülmény pedig még keményebbé teszi őket a harcban.

<sup>109</sup> Wittstocknál (Berlintől északnyugatra, 92 km-re), 1636. október 4-én lezajlott csata, amelyben a Johann Banér vezette gyengébb svéd sereg legyőzte a Melchior Graf von Hatzfeld parancsnoksága alatt álló, másfélszer erősebb császári és szász hadakat. A Jankauánál (Jankov, Csehország, 50 km-re délkeletre Prágától) 1645. március 5-én vívott csatában a Lennart Torstensson vezette svéd sereg megsemmisítő vereséget mért Hatzfeld nagyobb létszámú császári csapataira, noha a svédek is elvesztették erejük egyötödét.

<sup>110</sup> Az asszonyok és gyerekek szerepéről a hadjáratokban lásd: BAGI 2018, 80–89.



## XXIX.

Mivel ebben a csatarendben minden részt úgy állítunk össze, hogy abban minden fegyvernemből legyen, és amelyek önmagukban is nagyon erősek, ezért [az így felállított sereget] nem könnyű legyőzni, mert mindaddig, amíg az egész kitart, addig annak egyes részei is kitartanak.<sup>111</sup> Ezen túlmenően a seregek megvan az a képessége is, hogy más formációt vegyen fel, amelyet a terep, az előzetes szándékok és a [csata] közben fellépő körülmények megkövetelnek.

## 1. A terep

(1) Ha a tábor jobb vagy bal oldalán liget, falu vagy domb található, azt a szárnyakon levő gyalogság vagy a dragonyosok azonnal megszállják, és ott megvetik a lábukat.

(2) Ha a sereg egyik szárnyát folyó vagy mély szakadék teljes mértékben biztosítja, az egész lovasságot a másik szárnyra állítjuk, ahol így, miközben minden erőt az ellenség egyetlen szárnya ellen összpontosítunk, sokaknak kell kevesek ellen harcolni, azokat bekeríteni és körülzárni.

(3) Ha erdő vagy más fedező tereptárgy található azon az úton, amely az ismerős helyekről kivezet, a teherhordókat ott csapattá formáljuk, hogy midőn a seregek a csata szándékával közelednek egymáshoz, azok azt a látszatot keltsék, mintha nagyon széles arcvonallal nyomulnánk előre, és ez az ellenségben aggodalmat kelt, amiként a főparancsnok elestének a híre is félelmet okoz a csata folyamán.

(4) Ha az ellenség oldalában vagy a háta mögött erdő vagy völgy található, ahová észrevétlenül eljuthatunk, oda küldhetjük a könnyűlovasságot vagy a dragonyosokat, akik a csata hevében az ellenséget hátba vagy oldalba támadhatják, vagy a poggyászát támadhatják meg, hogy ott zavart okozzanak, mivel a felkészültek mindig legyőzik a készületleneket.

(5) Amennyiben a terep adottságai megengedik, próbáljuk meg az ellenséget titokban megközelíteni, és akkor megtámadni, amikor épp csatarendbe áll, miként ez a franciák ellen Svábföldön, Tuttlingennél 1643-ban történt.<sup>112</sup>

(6) Ha szűk a terep, osszuk a sereget három, négy vagy több vonalba.

(7) Ahol árok vagy mocsár van, előretolhatunk a túloldalra néhány egységet, amelyek az ellenség közeledtére a magunk készítette, az ellenség elől elrejtett átjárókon visszavonulnak, és így az ellenséget csapdába csalhatjuk.

## 2. Szándék

(1) Ha jobbszárnyunkkal az ellenség balszárnyára akarunk lecsapni vagy fordítva, akkor erre a szárnyra a legtöbb és a legjobb katonákat kell állítani, akiknek gyorsan kell

<sup>111</sup> **M:** Mert ahol a részek ingadoznak, ott megrendül az egész. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 3. cap. 8.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán.

<sup>112</sup> Tuttlingen a Bodenseetől kb. 30 km-re, északnyugatra fekvő település, ahol 1643. november 24-én a császári–bajor, illetve a francia–weimari seregek csaptak össze, melynek során az előbbieket rajtaütötték és szétverték a téli szálláson levő ellenfelüket.

előrenyomulniuk. Eközben a balszárny első és második vonala ugyancsak előrenyomul, de lassan, oda, ahova a másik [a jobb]szárny katonái is, vagy egyáltalán nem mozdul, mert mialatt az ellenség tanácstalan, és még mielőtt észrevenné az alkalmazott cselet, és annak kivédésére ellenlépéseket tenne, addig mi a seregünk erősebb részével támadhatjuk az ellenség gyenge pontjait; ráadásul az ellenséges sereg erősebb része arra kényszerülne, hogy tétlenül nézze mindezt, és ez a semmittevés egyre inkább reménytelen-séggel töltené el. Ha azon a helyen, ahol az ellenség valamelyik szárnyát megtámadjuk, netán egy falu lenne, akkor azt fel kell gyújtani, hogy az ellenség a mi balszárnyunkat ne támadhassa meg, és ne tájékozódhasson arról, ami történik.

(2) Ha az ellenség mindkét szárnyát át akarjuk karolni, egyenes vonalban kell magunkat megmutatni neki, hogy megtévesszük, és addig kell a centrummal lassan, a szárnyakkal pedig gyorsan masírozni, amíg félholdat nem formálunk, éppen úgy, ahogy Banér svéd tábornok Melniknél, Csehországban 1639-ben<sup>113</sup> a császáriakat körülzárta. [Az átkarolást úgy is végre lehet hajtani, hogy] az arcvonalt közepét üresen hagyjuk, és az egész sereget két szárnyra osztjuk, vagy meghagyjuk az első vonalat összefüggően, és a másodikat kettéosztjuk [a szárnyakra], miáltal az előbbi hossza megkétszereződik. Ez a manőver ködben, porban, füstben vagy minden olyan alkalommal jól fog sikerülni, amikor az ellenség a mozgásunkat nem veheti észre. Hogy az ellenséget még jobban megtévesszük, az üres centrumba lovasságot állíthatunk egy hosszú vonalban, amely meggátolja, hogy a keletkezett rést észrevegyék.

(3) Azért, hogy az ellenség erejét a mi gyengébb [csapatainkkal] kifárasszuk, majd pedig [a mi] pihent, erősebb [csapatainkkal] annak már elfáradt [erőit] megtámadjuk, állítsuk az egész [seregünk] elére a könnyűlovasságot és néhány tartalék svadront, hogy az ellenség velük szemben vezesse le első dühét, és ellenük indítsa első támadását, és ezáltal kifáradva fogadja a mi bátor és friss csapataink rohamát és szorongatását. Ám hogy ez utóbbiakat nehogy félelem fogja el, ha az elővédet visszafordulni látják, előtte tudatnunk kell velük az alkalmazni tervezett hadicselt.

### 3. Kedvező körülmények

Ha az ellenségnél láthatóvá válnak a félelem és a zavar jelei, amit a felbomló rendből, a csapatok térközök nélküli összekeveredéséből, a zászlók ingadozásából, a pikák egyidejű mozgásából és megfordulásából ismerünk fel, akkor azonnal követnünk kell az ellenséget, hogy ne hagyjunk időt neki arra, hogy újból bátorságot merítsen. Ezért a *dragonyosokkal*, a könnyűlovassággal, a *pelotonokkal* és a mozgékony egységekkel követjük, amelyek azután arra szolgálnak, hogy mialatt a sereg csatarendben előrenyomul, megszálljanak [minden olyan] helyet, amelyeket az ellenség is elfoglalhat, egy árkot, mélyedést, erdőt, vízfolyást vagy bármit, ami az arcvonalt előtt, a szárnyakon vagy hátul hasznos lehet.

<sup>113</sup> Melnik, 1639. máj. 30. Ebben a csatában esett svéd fogságba Montecuccoli, majd ezt követően három évig raboskodott Stettinben. Fogsága idején írta *Trattato della guerra* című nagyszabású összefoglaló művét.

XXX.

A katonának mindenekelőtt fegyelemre<sup>114</sup> van szüksége, mert anélkül a fegyveres népesség sokkal inkább kártékony, mint hasznos, sokkal félelmetesebb a magunk számára, mint az ellenségnek. Épp ezért a hadijog és a hadiszabályzatok<sup>115</sup> hosszasan foglalkoznak a katonai fegyelemmel, amely megköveteli tőlük az engedelmisséget feletteseik iránt, a bátorságot az ellenséggel szemben, a tisztességet az életben, és mindezek elérése érdekében jutalmat és büntetést is kilátásba helyezhetünk.

1. A legjobb eszköz megnyerésükre, hogy minden előléptetést<sup>116</sup> csak a rang[sor] szerint vagy a legkiemelkedőbb teljesítmények jutalmaként<sup>117</sup> foganatosítsunk.

XXXI.

A helyi vezetők<sup>118</sup> a hadseregben olyanok, mint a szemek az állat testében. Nagyon kell rájuk vigyázni,<sup>119</sup> jutalmakkal,<sup>120</sup> ígéretekkel és a büntetéstől való félelemmel kell őket megnyernünk magunknak. Hűségük zálogaként néha egy-egy túszt is adnak nekünk.<sup>121</sup>

Többet is kell belőlük tartani, hogy a sereg különböző részeihez oszthassuk szét őket; a helyek és az utak kiválasztásában meg kell érteniük egymást.

XXXII.

A kémekeket pénzzel szerezzük és tartjuk meg. Elővigyázatosnak kell lennünk velük, és színlelnünk kell előttük, mert néha nemcsak nekünk, hanem az ellenségnek [is]

<sup>114</sup> **M:** A fegyelem tartotta fenn elődeink köztársaságát; ha ez összeomlik, római nevünket és uralmunkat elveszítjük. *Lampridius, de Alexandro Severo* [cap. 53.].

<sup>115</sup> Lazarus Freiherr von Schwendi már az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen megfogalmazta a felfogadott katonaság fegyelmének fenntartását előíró *Artikelbriefet*. Lásd: JANKO 1871. passim; PÁLFFY 1995, 28–33.; BAGI 2013, 41–58.

<sup>116</sup> **M:** Hogy azok, akiket előléptetnek, minden cohorsban szolgáljanak. *Vegetius, De re militari, lib. 2. cap. 21.* Hogy egyetlen olyan katona se lehessen kapitány, aki nem volt három évig „Sargente” [örmester] vagy „Alferesz” [zászlós], kivéve azt, aki kiemelkedő teljesítményt nyújtott. *Aytona, Discurso militar, punto 4.*

<sup>117</sup> Veltzé jegyzete: A rómaiaknál, mielőtt az ember egy magasabb rangot elérhetett volna, egymás után a légió mind a tíz cohorsánál szolgálnia kellett; „minden cohorson átjutni” körülbelül azt jelenti, mint a ranglétrán előrejutni.

<sup>118</sup> Lásd 45. oldal, 44. jegyzet.

<sup>119</sup> **M:** Itt huzamosabb tartózkodásra kényszerült, mert a felügyelet nélkül hagyott vezetők elszöktek. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 9. cap. 9.* — Kárpáty Csilla fordítása.

<sup>120</sup> **M:** Másnap [Nagy Sándor] a lükiainak, aki a Perzsiába vezető úton kalauzolta, harminc talentumot ajándékozott. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 7.* — Kárpáty Csilla fordítása.

<sup>121</sup> **M:** A tanácstalan Nagy Sándor elé járult két fiával egy öregember, aki jól ismerte a környéket, és felajánlotta, hogy megmutatja a hegyre vezető utat, ha jól megfizetik a fáradságát. Nagy Sándor nyolcvan talentumot ígért neki, aztán az egyik fiút visszatartotta túsznak, az öreget pedig elküldte, hogy teljesítse, amit ígért. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 8. [cap. 11.]* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi az eredeti szöveget.

szolgálnak.<sup>122</sup> Jó, ha bebiztosítjuk magunkat velük szemben, és az sem árt, ha feleségeiket és gyerekeiket túszként magunknál tartjuk. Ha bármilyen vállalkozást javasolnak, tervüket nem mondjuk el se másoknak, se társaiknak. Kémként lehet alkalmazni a foglyokat, a trombitásokat, a katonaszökevényeket<sup>123</sup> – akik vagy önszántukból szöktek meg, vagy akiket szökevényként [álcázva] küldött az ellenség –, továbbá parasztokat, hírvivőket, kivetkőzött vagy leszerelt katonákat és azokat, akik önként megadják magukat. Az elfogott ellenséges kémeket fel kell akasztani.<sup>124</sup>

Második szakasz  
A tűzérzésről

XXXIII.

A tűzérzés vonatkozásában az előállítást, a többi fegyvernemhez való viszonyt, a használatot és a tartozékokat kell figyelembe venni.

1. Ami az előállítást illeti, ügyelnünk kell arra, hogy a régi arzenálokban a sokféle és aránytalan<sup>125</sup> lövegek zavaros káosza<sup>126</sup> uralkodott, és nem találunk elegendő nevet, hogy azokat megkülönböztessük egymástól. Nincs olyan kigyó, olyan vadállat és olyan madár, amelynek nevét ne adták volna valamelyik lövegnek. Minden fejedelem, tábornok vagy ágyúöntő ötletszerűen talált ki új kalibert és méreteket anélkül, hogy többségük a gyakorlatban tudta volna bizonyítani találmányának hasznosságát

<sup>122</sup> **M:** Egy szolga az urát megölte, majd titokban Caesar erődjéből Pompeius táborába távozott, majd parittyalövedékekre írott üzenetet küldött, amellyel értesítette Caesart, hogyan készülődnek a védekezésre a városban. *Caesar, De bello Hispanico* [cap. 18.] — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi a művet.

<sup>123</sup> **M:** Kiválasztottak kettőt a gaetulusok közül, nagy jutalmat ígértek nekik, és szökevényekként átküldték Caesar táborába, kémkedés céljából. *Caesar, De bello Africo* [cap. 35.] — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi. — Kiválasztott egy jó eszű gall embert. Nagy jutalmakkal és ígéretekkel rávette emberét, hogy menjen át az ellenséghez, és tudja meg, mi a szándékuk. *Caesar, De bello Gallico, lib. 3.* [cap. 18.] — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi Caesar művét.

<sup>124</sup> **M:** Az elfogott kémeket keresztre feszítik. *Caesar, De bello Hispanico* [cap. 20.] — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>125</sup> Jobb híján történt fordítás. Az eredeti olasz szövegben *sproporzionata*, a francia fordításokban *sans proportion*, a német szövegekben *unproportioniert* szerepel, amely terminusokat a korabeli tűzérzési szakmunkák is használták. A kifejezés részben arra vonatkozik, hogy az adott cső különböző arányai-ban eltért az általánosan elfogadottól. A lövegcsövek paramétereit akkoriban saját kaliberük szorzatában adták meg, így például a cső falvastagsága a lőporkamránál általában egy kaliber, a csőszájnál fél kaliber volt. Ugyanígy határozták meg a cső három részének (szájrészt, középrész, fenékrész) hosszanti méreteit is. A kifejezés azonban ezen túlmenően magában foglalja azt is, hogyha a cső a helytelen tömegarányok miatt nem volt jól kiegyensúlyozva, s emiatt nem lehetett vele pontosan löni. Lásd e pont utolsó bekezdését. A lövegek arányaira vonatkozóan lásd: FAULHABER 1702a, 38v–44r.

<sup>126</sup> **M:** Ezért törekszünk arra, hogy a tűzérzés azonos kaliberű legyen. *Aytona, Discurso militar, punto 20.*

és hatékonyságát. A kipróbálás ugyanis sokba kerül, és ezt igazából csak valóságos háborúban lehet megtenni.<sup>127</sup>

(1) A jó löveg megtalálásához nagyszámú löveget kellett öntetni,<sup>128</sup> a legrövidebbtől a leghosszabbig, a legvékonyabbtól a legvastagabbig. Azután pedig a lövés irányába, különböző távolságokra, a legrövidebbtől a leghosszabbig, kifeszített vásznakat állítanak fel egymás mögé, majd többféle lövést adnak le lazább vagy tömörebb földtöltésekre azért, hogy a lövegek tartósságát, pontosságát és erejét szemmel megfigyelhessék, és azt, hogy milyen és mekkora az az egyenes és görbe vonal, melyet a golyó röppályája során a levegőben leír.<sup>129</sup>

(2) Ezen próbák során jöttek rá a helyes arányokra, amelyek nyomán az ágyú elérte a tökéletességet, miközben a régi formákat elhagyták. Ezen arányokat most a legpontosabban be kell tartani, meg kell határozni, és semmiféle más arányt nem kell elfogadni, csak azt, amelyet a siker is igazol.

2. A túl nagy és nehéz ágyúknál nagyon sokba kerül a fém, az öntés, a szükséges lőpor, a vontatást végző lovak, és a kiszolgáló legénység. Emellett szállításuk és kezelésük kényelmetlen és nehéz, lövéskor pedig károsítják és rombolják a sáncokat, a földtöltéseket, az ágyútalpakat, a sánckosarakat és a lőréseket.

(1) A túl könnyű ágyú a belétöltött kevés lőpor miatt nem képes hatékonyan tüzelni, túl erősen rúg vissza, hamar felmelegszik, és ha nem hűl le eléggé, akkor hol ide, hol oda lő,<sup>130</sup> néha pedig szétrobban.

(2) A feleslegesen hosszú csövek szintén nehezek, ezért a golyó erejének egy részét elveszti,<sup>131</sup> mielőtt még elhagyná a csövet.

(3) A túl rövid csövet az előtt hagyja el a golyó, mielőtt még a lőpor teljesen elégett, és a golyónak elegendő lendületet adott volna, azonkívül a csőszáj nem ér túl a sánckosarakon és a deszkamellvédeken,<sup>132</sup> amelyek az üteget fedezik, ezért ezeket szétszaggatják, felgújtják és tönkreteszik.

#### XXXIV.

Itt következik egy könnyen megjegyezhető, különböző arányokat tartalmazó vázlat, amely megadja az egyes részek egymáshoz és az egészhez viszonyított legmegfelelőbb

<sup>127</sup> A tüzérség 16. század előtti történetének mind a mai napig legkiválóbb összefoglalása: SCHMIDTCHEN 1977. Fontos még: ESSENWEIN 1969.

<sup>128</sup> Azaz ki kell kísérletezni a megfelelő arányokat, a *proportiót*.

<sup>129</sup> Teszik ezt a vásznakon ütött lyukak alapján.

<sup>130</sup> Miután a lövedék az öntés pontatlanságai miatt szükségképpen amúgy is a csőfuratnál kisebb átmérőjű, a lövések hőhatása miatt kitáguló cső furata még nagyobb lesz, tovább növelve ezzel a lövedék „kotyogását” és a találati pontatlanságot.

<sup>131</sup> Bár nyilvánvaló, hogy Montecuccoli tapasztalatból vagy tapasztalt szakíróktól származó olvasmányából veszi ezt, de azért megjegyzendő, hogy elvben a hosszabb cső jobban (tovább) gyorsítja a lövedéket. A magyarázatot ő maga adja meg erre a (3) pontban.

<sup>132</sup> Az eredeti szövegben *candeliere* szerepel, amely az árkászok használta, deszkából összerótt, két rúddal kitámasztott, az ellenséges muskéták tüze ellen védő eszköz. Gran dizionario 1836, 148.

arányait. Ezt a becslést általában a legpontosabbnak tartják, melynek alapján Itáliában és a császári arzenálban magam is nagyon sok ágyút öntettem, anyagát tekintve részben erőseket, részben gyengéket, de összességében nagyon jókat.

1. Ami az anyagot illeti, az ágyút bőrből,<sup>133</sup> vasból és [ágyú]bronzból<sup>134</sup> állítják elő, amely réz, ón és harangbronz keveréke különböző arányokban.

2.

	hengeres (végig egyforma):	ágyúk <sup>135</sup>
Ami a formát illeti, csak két fajtája létezik a gyakorlatban, amelynek furata:		colubrinák <sup>136</sup>
	nem egyforma, kamrás:	ágyúk haubicok, mozsarak petárdák, orgonák. <sup>137</sup>

3. Az ágyúk a következők (10. kép):

	vasgolyó súlya fontban <sup>138</sup> [kg]	kaliberhossz [cm]	súlya mázsában [kg]
egész	48 [22,45]	18 [317]	72 [3368]
fél	24 [11,23]	20 [279]	43 [2011]
negyed <sup>139</sup>	12 [5,61]	24 [266]	27 [1263]
nyolcad vagy falkony <sup>140</sup>	6 [2,81]	27 [238]	21 [982]

<sup>133</sup> Jó lenne tudni, honnan vette ezt Montecuccoli: csak hallott arról, hogy a svédek ilyet használtak, vagy maga is látta, esetleg működés közben. Mindenesetre igencsak kérdéses, hogy akár kisebb méreteken is kibírta volna egy ilyen szerkezet a löporrobbanás erejét.

<sup>134</sup> Az ágyúbronz (németül *Metall*, olaszul *metallo*) 89% rézet és 11% ónt tartalmazott.

<sup>135</sup> **M:** Karthaune.

<sup>136</sup> **M:** Schlangen. — Lásd a *Szakszavak*nál a *colubrina* címszó alatt.

<sup>137</sup> A Montecuccoli által adott leírást lásd alább a (3) pontban.

<sup>138</sup> Montecuccoli feltételezhetően itt is rajnai mértékegységet használt, mint alább. Lásd 126. oldal, 383. jegyzet.

<sup>139</sup> **M:** 1669. augusztus végén két negyedágyút öntettem, a Balthasar Herold által megadott arányokkal, melyek a kipróbálásnál nagyon jónak mutatkoztak.

<sup>140</sup> **M:** Éppígy próbáltattam ki 1669. május 24-én hat Falkaunt.

(1) A colubrinák<sup>141</sup> a következők (11. kép):

	vasgolyó súlya fontban [kg]	kaliberhossz [cm]	súlya mázsában [kg]
egész	16 [7,48]	32 [391]	56 [2619]
fél	8 [3,74]	33 [320]	33 [1543]
negyed	4 [1,87]	34 [261]	20 [935]
falkonéta	2 [0,94]	35 [214]	11 [514]

(2) A könnyű bronzágyúk csúcsos vagy harang formájú kamrával a következők:

	vasgolyó súlya fontban [kg]	kaliberhossz [cm]
fél	24 [11,23]	12 [168]
negyed <sup>142</sup>	12 [5,61]	14 [155]
nyolcad <sup>143</sup>	6 [2,81]	16 [141]
tizenhatod (ezredágyú)	3 [1,40]	18 [126]

(3) A kölvő ágyúk<sup>144</sup> nem vasat vagy ólmot, hanem 12–48 font súlyú követ vagy kartácsot és tüzet<sup>145</sup> lőnek. Az orgonalövegek több, egymással összekapcsolt csőből állnak, kétkerekű lafettán,<sup>146</sup> amelyeket egyetlen kígyózó tűzzel sütnék el.<sup>147</sup> Némelyiküket *bragának*<sup>148</sup> is nevezik, és hátulról, az ágyúkamrán keresztül töltik meg.

<sup>141</sup> A német tipológiában csupán egy bizonyos lövegtípust jelentő nevet Montecuccoli láthatóan általában a mezei ágyúkra érti.

<sup>142</sup> M: Ezen negyedágyúk közül négyet, amelyeket csekélyebb értékűnek tartottak, 1669. november 19-én Bécsben próbáltattam ki, és ezek is nagyon jónak bizonyultak.

<sup>143</sup> M: Két ilyen típusú, vékony csőfalú [lásd a 150. jegyzetet] Falkaunt 1670. július 24-én Bécsben próbáltattam ki.

<sup>144</sup> Lásd a *haubic* címszót a *Szakszavak*nál.

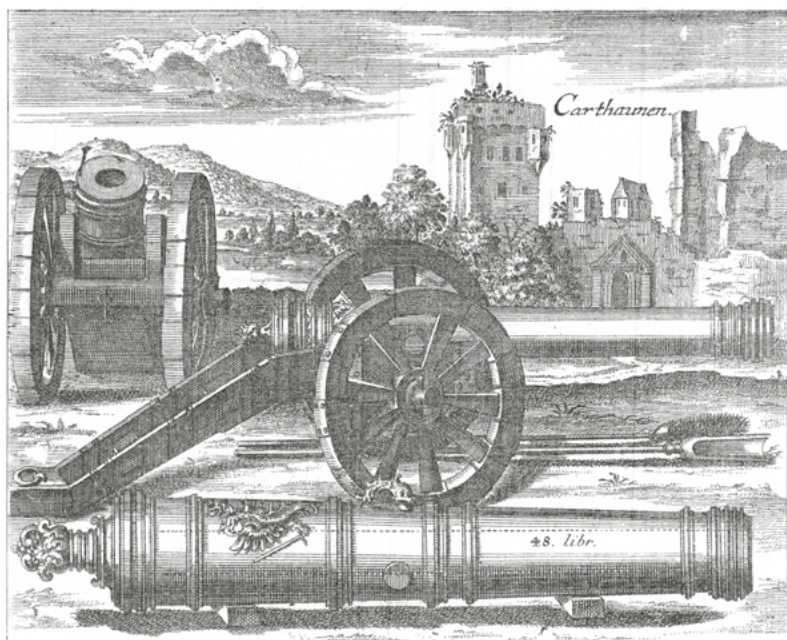
<sup>145</sup> Az eredeti szövegben egyszerűen *fuochi* szerepel, Montecuccoli feltehetően a különféle robbanó- és gyújtólövedékeket értette alatta.

<sup>146</sup> A lafetták fajtáira lásd a 164. jegyzetet

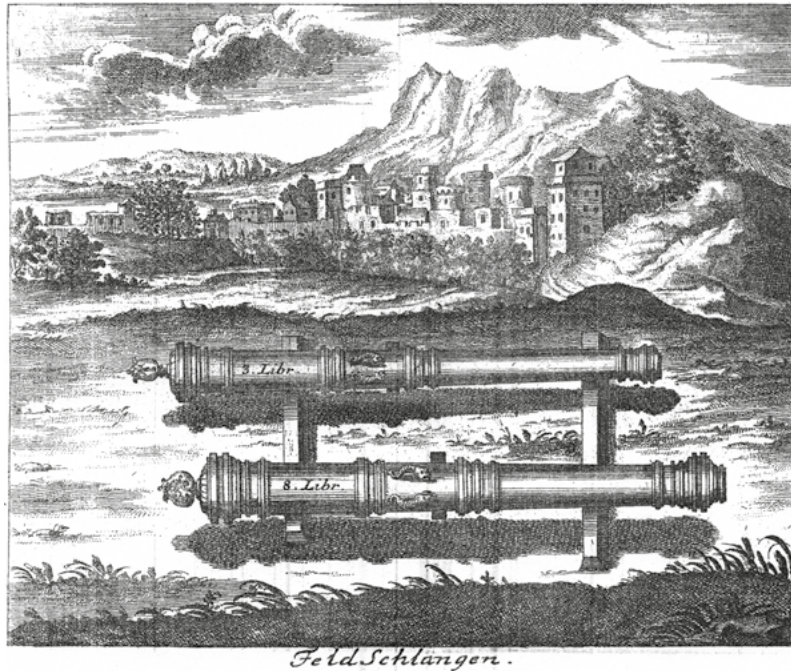
<sup>147</sup> Egyelőre nem értjük pontosan, mire gondolt Montecuccoli. Az eredeti szöveg így hangzik: *che con un sol fuoco serpeggiante si sparano.*

<sup>148</sup> „Két erős vaslemezből álló szerkezet, mely a régi *petrierik*nél [lásd a *haubic* címszót a *Szakszavak*nál] és az orgonalövegeknél a kamrát [*mascolo*] a helyén tartotta. Ezeket nevezték *petrieri a bragának* és *organi a bragának*.” Gran dizionario 1836, 118. E lövegek az első kísérletet jelentették a hátultöltés megvalósítására. Ebben a korban azonban ezt a töltési módszert két ok miatt még nem lehetett hatékonyra tenni: egyrészt a lövegcsövek anyaga nem bírta a nagyobb tűzgyorsaság miatt keletkező erős hőterhelést, és gyorsan megrepedtek, másrészt a „kamrák” és a cső csatlakozását nem tudták megfelelően tömíteni, így a lövés többnyire sokat veszített erejéből egy azonos ürméretű, de elől-töltős löveghez képest. Részletes leírását és képét lásd: CAPO BIANCO 1647, fol. 7r–v.

AZ ELŐKÉSZÜLETEKRŐL



10. kép



11. kép



## XXXV.

Mindkét lövegfajta alkalmas a mezei harcokra és erődök védelmére is.

1. A vastag csőfallal öntött ágyúk az ütegekhez és az ellenütegekhez valók, és ki-próbáláskor a golyóval azonos súlyú löporral, a közönséges lövéskor fél, réstörésnél háromnegyed golyósúlynyi löporral töltik meg azokat. A dupla ágyúk<sup>149</sup> az erődökben arra szolgálnak, hogy a támadók ostromműveit szétrombolják, ez utóbbiaknál viszont az erődök ágyúzására, mivel azokat a vízen kényelmesen oda lehet szállítani. A colubrinák a távoli célpontok lövésére valók.

2. A vékony csőfallal öntött ágyúk,<sup>150</sup> amelyeket tábori ágyúknak neveznek,<sup>151</sup> arra szolgálnak, hogy az ellenséget lőjék velük, kiszolgálásuk könnyű, és rendszerint egy-harmad vagy fél golyósúlynyi löporral töltik meg, néha patronnal<sup>152</sup> és kartáccsal.

Gránát lövéséhez a szokásos löpormennyiség harmadát veszik, mivel úgy számolnak, hogy a gránát és a kő súlya azonos, ez utóbbi súlya pedig csak harmada a vas súlyának.<sup>153</sup> Így például egy feles ágyút közönségesen 12 font löporral (fél golyósúlynyival) töltenek meg, ha gránátot lőnek vele, akkor viszont csak négy fonttal.

<sup>149</sup> A dupla (*doppi canoni*, *Doppelkarthaune*) a „normál” löveg, azaz az egész ágyú (*canoni intieri*, *Ganze Karthaune*) kaliberének kétszeresét jelenti. Az egész (*Ganze*) *Karthaune* általánosan elfogadott űrmérete 48 font volt, a dupla tehát 96 fontot jelentett, de ilyen ágyúkat ekkoriban már nem öntöttek, csupán a megmaradt darabokat használták esetenként, akkor is leginkább a védelemben. FAULHABER 1702a, 33v.

<sup>150</sup> Az eredeti olasz szövegben *alleggerita di metallo* szerepel, amely kifejezés megfelel a korban használatos német *verjüngte* szónak. Ez olyan löveget jelent, amely kaliberét tekintve ugyan azonos a „normál” súlyúakkal, de vagy letört az elejéből egy darab, vagy lepattant róla egy darab, s így a cső fala vékonyabb lett, vagy pedig nem felelt meg a „normál” lövegekre megadott ideális arányoknak, vagyis eleve gyengébbre öntötték. Emiatt csak kisebb löpörtöltettel működhetett, és kevesebb lövést lehetett vele egyhuzamban leadni, így leginkább csak közeli és úgynevezett puha célpontok (élőerő) elleni támadásra használták. Ilyenekről ír a korszak egyik legjobb tüzére, Michael Mieth is, aki Buda 1686. évi ostromakor esett el. MIETH 1683, II. Teil, 1–3.

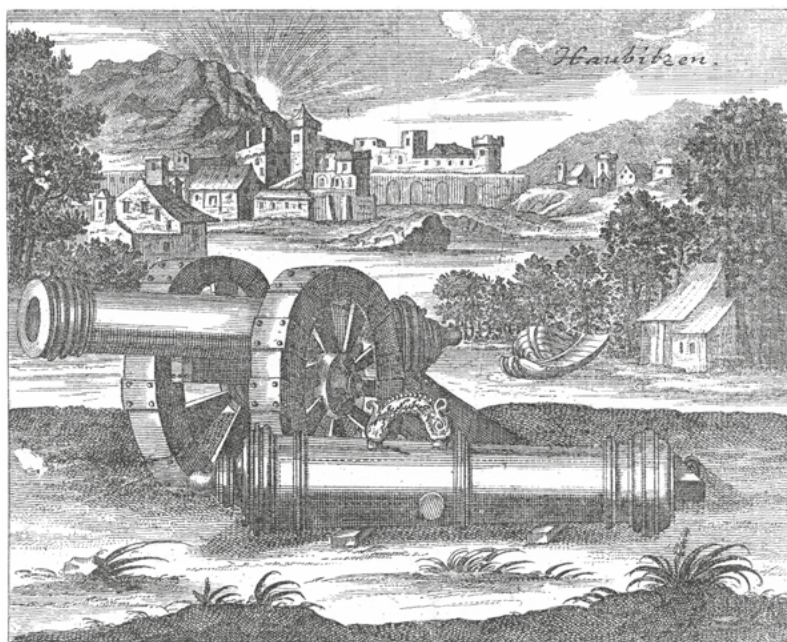
<sup>151</sup> Montecuccoli ezen kategorizálása teljesen ellentmond a korabeli tipológiának, holott bizonyosan jól ismerte a tüzérséget is, lévén a Habsburg Birodalom *General Haus- und Landeszeugmeistere*, azaz főhadzszerárnoka.

<sup>152</sup> A patron ekkoriban az előrecsomagolt löszert jelentette, vagyis egy olyan papír vagy vászon „zsákot”, amelybe előre betöltötték a löport, a fojtást és a golyót. Lövés előtt a borítást egy hosszú tüvel a gyúlyukon keresztül át kellett szűrni, hogy a gyújtópor biztosan érintkezzen a töltettel.

<sup>153</sup> A vas fajsúlya 7,86 kg/dm<sup>3</sup>, a kőgolyókhoz általánosan használt mészköké pedig átlagosan kb. 2,8–2,9 kg/dm<sup>3</sup>.

XXXVI.

A kőlövő ágyúk<sup>154</sup> (12. kép) gránátok és falgolyók<sup>155</sup> lövésére valók, mely utóbbiak, midőn a földtöltésbe csapódnak, abban felrobbannak és rést nyitnak; ha söréttel, zsákocskákkal,<sup>156</sup> apró kődarabokkal, vagy söréttel, kis vas- vagy láncdarabokkal teli szelencével, vagy kis hordócskával töltik meg (úgy, hogy összességében ne lépje túl az oda való golyó súlyát), akkor a védelem szárnyaira helyezve arra szolgál, hogy az ellenséget a megszállt külső védművekből elűzze; használják továbbá a terepet megvilágító tüzes golyók lövésére is. Ezek az ágyúk 12–48 fontos köveket lőnek. Egyeseknél a kamra a golyó [átmérőjének] harmada, a hossza annak kétharmada, másoknál a golyó átmérőjével azonos hosszúságú. Teljes hossza 4–8 golyó[átmérő]nyit tesz ki.



12. kép

<sup>154</sup> **M:** 1669. május 24-én két haubiccal tettem próbát, az egyiket két gyújtócsövel ellátott gránáttal, a másikat kartáccsal töltötték meg, és [a próba] nagyon jól sikerült.

<sup>155</sup> **M:** Wallkugel. — Faulhaber egy, a mai tüzérségi gránátokhoz meglehetősen hasonló lövedékről beszél: hegyes, hengeres testét vasból öntötték, üreges belsejét lőporral töltötték meg, aljába pedig fa gyújtócsövet raktak, amelynek begyújtását az ágyú lőportöltete végezte el. Ostromágyúkból lőtték a földtöltésekre, amelyekbe befűrődve felrobbant és megbontotta azokat. Az egyszerű vas ágyúgolyókat ugyanis a földtöltések minden különösebb károsodás nélkül elnyelték. FAULHABER 1702a., 356r–357r.; FAULHABER 1702c, 95r., fig. 172.

<sup>156</sup> **M:** Hagel, Kartatschen. — Valószínű, hogy Montecuccoli itt a kővel, vasdarabokkal töltött zsákokra gondolt.

## XXXVII.

A nagy mozsarak<sup>157</sup> (13. kép) 400–600 font követ vetnek, és az ütegek, zárt sáncok, rak-tárak, bástyák és más, korlátozott kiterjedésű ellenséges művek ellen valók. Rombolják a fedett folyosókat, a házakat és a fedett helyiségeket, a tüzérség lövegtalpaikat, gránátokat<sup>158</sup> és tüzes szerszámokat vetnek, a szalmával és zsindellyel fedett házak nagy kárára, vassulymokat,<sup>159</sup> amelyeket gyantás anyagba és folyékony tűzbe merítenek és faszelen-cében tartanak, amely a levegőben szétrobban, és így a vassulymok, ahol lehullanak, fennakadnak és tüzet okoznak, ahogy a nyíl is teszi, amelyet számszeríjből lőnek ki, vagy íjjal, tatár módra, vagy közönséges arkebúzzal. A tüzes golyókat kézi muskétá-ból<sup>160</sup> lövik, ha pedig távolabbra kell lőni, akkor közönséges ágyúból, ahogy a tömör vasból készült, izzított<sup>161</sup> golyókat és gránátokat is. A kis mozsarak, melyek hosszabb kamrával rendelkeznek, 100 fontos köveket vetnek,<sup>162</sup> és arra szolgálnak, hogy a szoká-sosnál nagyobb távolságra lőjenek velük. Ebben az esetben azonban a gránátokat úgy készítik, hogy ellen tudjanak állni a löpornak, amely kiröpi azokat.

Holst tüzérezredes<sup>163</sup> sok kis mozsarat rögzített egy deszkaágyazatra, amelyeket így együttesen megemeltek, valamennyivel egyszerre céloztak. Kiszolgálásuk könnyű, és pontosan lőnek. 1669. május 24-én próbálták ki ezeket.

<sup>157</sup> **M:** 1670. július 24-én két újonnan öntött mozsárral tettem próbát, amelyek egyszerre 200 font követ vetnek. Az első lövés egy 185 font súlyú követ 900 lépésnyire vetett, a második 1045 lépésre. Ezután egy 265 fontos gránátot lőttünk ki, amely alig hagyta el a mozsár torkolatát, amikor darabokra robbant. Ezek egyike fejen találta a mellettem álló titkáromat, az olasz Giuseppe Minaccit, és halálosan megsebesítette. Ez szerencsétlen módon történt, mert a gránát nem illeszkedett jól a csőbe, elfordult, és a gyújtó-csővek, miközben a gránát a mozsárból kirepült, letörték, így a gránát idő előtt begyulladt és felrobbant.

<sup>158</sup> **M:** Regenfeuer. — Szó szerint tüzeső, megolvasztott gyúanyaggal egymáshoz rögzített kézigrá-nátokból és aprópuskákból összeállított gránát, amelynek a levegőben kellett robbannia, hogy égő permettel és repeszekkel terítse be az alatta levőket. BRAUN 1687, 161.

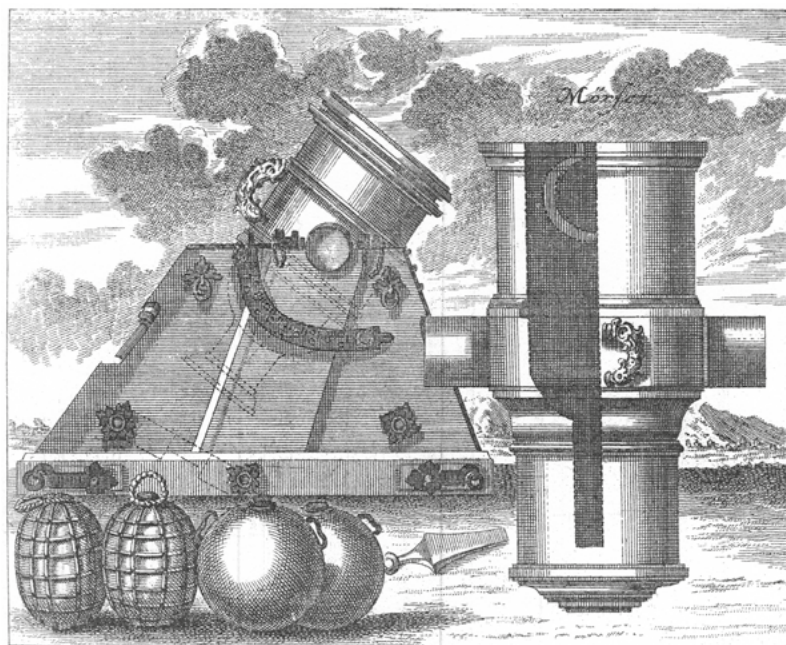
<sup>159</sup> **M:** Fußängel, murices, chausser trappe — Ez utóbbi helyesen *chasse trappe*.

<sup>160</sup> Az eredeti olasz szövegben is *moschettoni da mano* szerepel. Egyelőre nem tudjuk, pontosan mire gondolt Montecuccoli.

<sup>161</sup> A tömör vasgolyót izzó állapotban töltötték a csőbe, ami meglehetősen veszélyes eljárás volt. Általában fából készült célpontok felgyújtására használták.

<sup>162</sup> Itt valami ellentmondás van, mivel a 100 fontos kőgolyó átmérője kb. 40 cm, tehát az ezt kilövő mozsarat semmiképp sem nevezhetjük kicsinek, kivéve persze, ha a fentebb említett 400-600 fontos példányokhoz hasonlítjuk őket.

<sup>163</sup> Jacob von Holst (1609–1674) brandenburgi származású tüzér és hadmérnök. 1660-tól haláláig állt a Habsburgok szolgálatában. Részt vett az 1660-as és 1670-es évek harcaiban, a szentgotthárdi csatában a császári tüzérséget irányította. Fennmaradtak tervei és leírásai Tokaj és Szatmár erődítményeinek át-, illetve újjáépítésével kapcsolatban. Korábban a legfontosabb brandenburgi erődítmények modernizálásán dolgozott. Terveket készített a spandauai citadella (Berlin), Küstrin, Peitz kiépítésére, és erődítette Landsberg a.d. Warthe (ma Gorzów Wielkopolski, Lengyelország) városát. Lásd: [www.heidemuseum.de/index.php?ber=katalog&pos\\_top=4&pos\\_left=6&hk=3&uk=24&click=3&tiefe=0](http://www.heidemuseum.de/index.php?ber=katalog&pos_top=4&pos_left=6&hk=3&uk=24&click=3&tiefe=0) (A letöltés időpontja: 2018. 05. 21.)

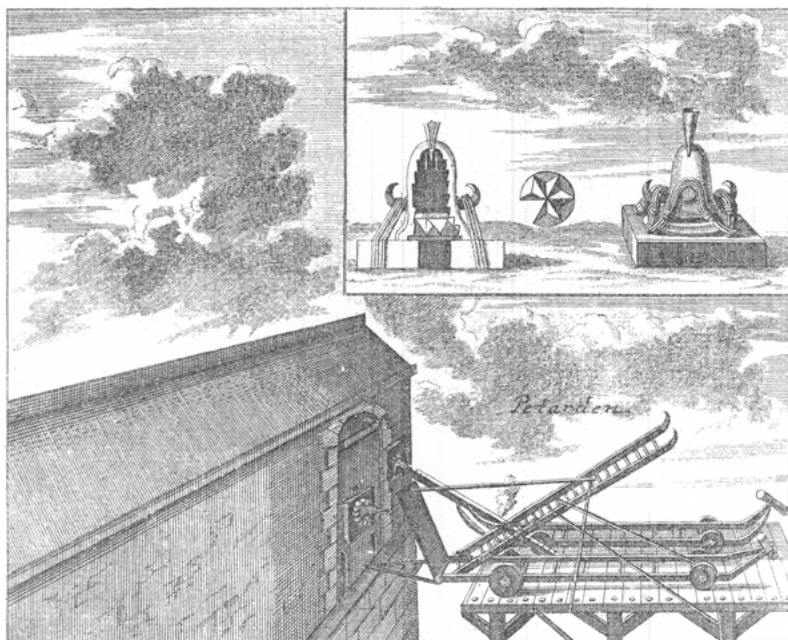


13. kép

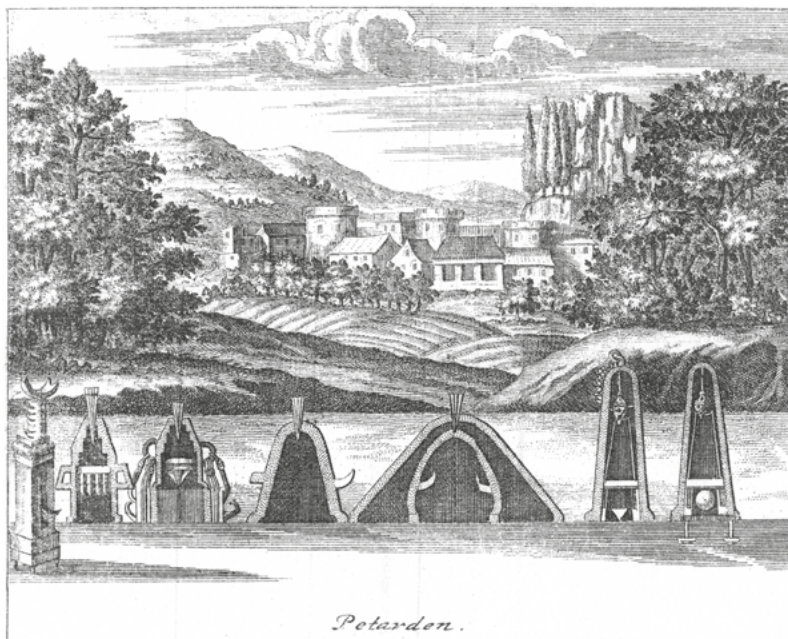
XXXVIII.

A petárdákat (14., 15. és 16. kép) többféle módon és különböző formákban állítják elő azzal a céllal, hogy kapukat, palissádokat, barikádokat, vaskerítéseket, felvonóhidakat, csapórácsokat, láncokat, fedett folyosókat, aknákat stb. robbantsanak fel velük.

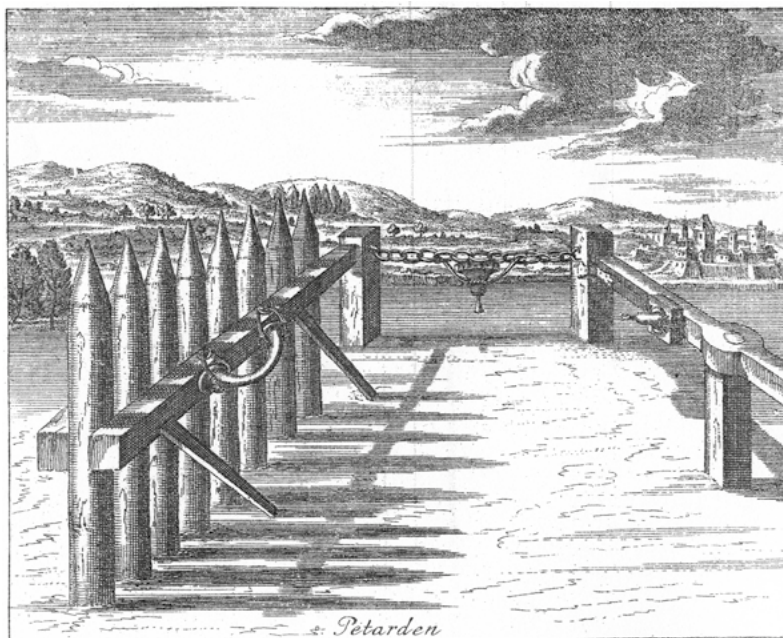
A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL



14. kép



15. kép



16. kép

### XXXIX.

A tüzéség használatához szükségesek:

1. közönséges lafetták vagy nagyon pontos arányokkal készült ágyazatok és állványok,<sup>164</sup> valamint kerekcsapok is; alacsonyabb lafetták görgőkön (Waltzen\*), vagy egyetlen darabból készített kis, alacsony kerekcsapokon (Blockräder);<sup>165</sup> a haubicokhoz való ágyazat,<sup>166</sup>

<sup>164</sup> Az eredeti olasz szövegben három fajtát különböztettek meg: *lavetta*, *cassa*, *letti*. Ezek közül a *lavetta* a klasszikus, kerekcsapú ágyútalpat jelöli. A *láda* jelentésű *cassa* talán a 15. század közepén használt ágyútalpra vonatkozik, amelynél az ágyúcsöveget, mivel ekkor még hiányzott rólkuk a két oldalsó csap, még egy hosszú, kivájt, ládaszerű faszervezetbe fektették, és olykor vaspántokkal rögzítették. Egyszerű, négy lábú bakokkal támasztották fel, de előfordult már kerekcsap változatban is. Ezt egyébként a német terminológia is *Lade* névvel illette. Az ágyú jelentésű *letto* talán a legkorábbi, még egyszerűen a földre fektetett lövegekre utal, ahol a csövet fadarabokkal, kövekkel, cövekekkel, rudakkal ékeltek ki, támasztották meg, mintegy „megágyazva” nekik.

<sup>165</sup> Montecuccoli itt valószínűleg az ún. várlafettára gondolt, amely nagyon hasonlított a hadihajókon használt hajólafettákhoz.

<sup>166</sup> A *paiuolo* a szótár szerint: „A mellvédek mögé épített deszkafal, palló, melyre az erődítmények támadásakor, vagy védelmekor a már lövegtalpra fektetett ágyúkat helyezik.” *Gran dizionario* 1836, 482–483. Ennek alapján arról a deszkaalapzatról lenne szó, amelyet a tábori útegeknél a lövegek alá építettek, hogy azok ne süllyedjenek a talajba; a várakon belül pedig egy hasonló, de a lőrés felé lejtő talapzat, amely a lövés után hátravágódó löveg helyére gurítását segítette. Itt azonban kifejezetten a *petrierik*-hez, azaz a haubicokhoz való eszközről van szó, ráadásul a kihúzott *letti*, azaz lafetta fölébe írták, tehát minden valószínűség szerint ezt is várlafettaként kell értelmeznünk. Lásd az előző jegyzetet.

batteria, nyergesszekerek (Sattelwagen),<sup>167</sup> társzekerek, börcökök (Protzwagen),<sup>168</sup> szánok, létrák és emelők (Hebezeug),<sup>169</sup> töltőkanalak (Ladeschaufel),<sup>170</sup> ékek (Handkeile), tisztítók (Wischer, Stampfe\*),<sup>171</sup> döröklő (Setzkolben\*), Lumpenzieher\*,<sup>172</sup> gyújtópálcák<sup>173</sup> (Zündruthe);

2. hozzávaló golyók a szükséges holtjátékkal,<sup>174</sup> amely a bronzágyúknál a golyóátmérő minden tíz fontra egy font, a vaságyúknál azonban két fontot tesz ki;<sup>175</sup>

<sup>167</sup> Az olasz *carro matto* egyszerűen társzerket jelent, az eredetiben mellette zárójelben megadott *Sattelwagen*, azaz a *nyergesszekér* viszont egy speciális, kifejezetten a nehéz ágyúcsövek szállítására kialakított eszköz.

<sup>168</sup> *Carrino o berro*, mindkettő börcököt jelent. Grassi szerint a *berro* lombard szó a *carrinóra*. GRASSI 1833, 125. 3. jegyzet. A börcök, németül *Protze*, amelyet később ágyúszekérnek vagy ágyútaligának neveztek, egy kétkerekű, a lófogatoláshoz felszerelt vontató, amelyre a lafettát akasztották vontatáskor.

<sup>169</sup> Az olasz eredetiben *scaletta o capra* szerepel, azaz *létrácska* vagy *emelő*. Az előbbi „Olyan szerkezet, mely emeléskor támasztékul szolgál, és amelyet a kívánt magasság szerint lehet állítani. Két fajtája van. Az egyik csak fából készül: fa talapzatba két egyenes fa oszlopot rögzítenek, melyeken különböző magasságban lyukak vannak. Ezekbe vasból készült csapszöveget helyeznek. Az egyik oszlopon a csapszöveget egy kis lánc vagy szigony segítségével rögzítik, így az horizontális lesz, és az emelés támasztékául fog szolgálni. A másik szerkezet piramis alakú piederstálra állított vékony oszlop, melybe vertikálisan egy kampó, vagy villaszerű vágóval rendelkező forgó kapcsoló (keresztvasat) illesztettek, és az szolgál az emelés támasztékául. A keresztvasat, melyen különböző távolságokra lyukak vannak, a kívánt magasság szerint állítani lehet, és egy vasékkal a kívánt magasságnál az oszlophoz lehet rögzíteni. Gran dizionario 1836, 620. Leírását és képét lásd: CAPO BIANCO 1647, fol. 15r–v. A *capra* „Nehéz tárgyak függőleges felemelésére szolgáló szerkezet, mely lényegében három, piramis formában felállított oszlopból áll. Két oszlopot (ezeket nevezik »lábszárnak« [gambe]) egy keresztgerendával kötik össze, és ezekben vízszintesen egy négyyszögű lyukakkal ellátott csörlőt csapolnak be, ebbe pedig egy kart illesztnek, amely a csörlőt forgatja. A harmadik oszlop (melyet »lábnak« [piede] neveznek) támasztékul szolgál a másik kettőnek. A piramis csúcsa alá a két lábszárat összefogó keresztgerenda segítségével két mozgatható csigát helyeznek, és ezeken átvezetik a súly felemelésére szolgáló kötelet.” Gran dizionario 1836, 162. Leírását és képét lásd: CAPO BIANCO 1647, fol. 16v–17r. Ez utóbbit magyarul *hévére*nek is mondták, a német *Heber*, *Hebebock* nyomán.

<sup>170</sup> Az olasz eredetiben *cucchiari o cazze* szerepel, mindkettő töltőkanalat vagy -lapátot jelent. Gran dizionario 1836, 272., 216. Grassi szerint a *cazze* lombard szó a *cucchiarira*. GRASSI 1833, 125. 4. jegyzet.

<sup>171</sup> Az olasz eredetiben *scovolo o lanata o scopatoi (scopatore)* szerepel, mindegyik tisztítót jelent. A szótár szerint a *scovolo* „Henger alakú, sörtéből készült tisztító eszköz, mellyel lövés után tisztítják ki az ágyúcső belsejét. [...] A mezei ágyúkat, a tarackokat és a mozsárágyúkat töltőfejes tisztítókkal tisztítják, mivel ezeknél a rúd egyik felén található a tisztító, a másik felén pedig a töltő (calcatoio). A *scovolót* egyesek *scopiatónak* is nevezik; mások pedig, helytelenül, *lanatának*.” Gran dizionario 1836, 635., 393., 629. Az utolsó mondat, figyelembe véve a Montecuccoli által használt kifejezéseket, meglehetősen érdekes. Ugyanakkor a *Stampfe* nem tisztító, hanem a lőpor tömörítésére, a fojtás és a golyó leverésére szolgáló verőt, döröklőt jelent. A meglehetősen kusza, Montecuccoli által is javított szövegből azonban valószínűsíthető, hogy nem Montecuccoli használt itt rossz szót, hanem az átiró tévedett.

<sup>172</sup> Nehezen olvasható német kifejezés, értelmezése egyelőre bizonytalan.

<sup>173</sup> Az olasz eredetiben a nyelvből már kihalt *cavafieno* szerepel, amely szénavillát jelent. CASTELLI 1759. Ebből következően arról az eszköztől van szó, amellyel a tüzekek az ágyút elsütötték. Ennek ugyanis valóban villás, kétágú vége volt, s erre csavarták fel az égő kanócot.

<sup>174</sup> M: Sok golyó szabálytalan, egyenetlen és göröngyös, ezért kell holtjátékot hagyni.

<sup>175</sup> Magyarán a 10 fontos golyóra járó bronzágyút 11 fontosra, a vaságyút 12 fontosra kellett felfűrni.

a lőpor, amelyet salétromból, kénből és szénből kevernek össze különféle adagokban (Sätz).<sup>176</sup> Szerszámok:<sup>177</sup>

Két tisztítótű (Raumnadel), az egyik hegyes, hogy a gyúlyukat megtisztítsák és felporozzák,<sup>178</sup> a másik hegyén horog van az ágyúk harmadolásához;<sup>179</sup> mérték az ágyúk kaliberéhez és a mértani lábhoz (Nürnberger Kaliber-, Visier- und Maßstab<sup>180</sup>); szögmérő, vonalzó, egyenes vagy görbe hegyű körző, háromszög, derékszög vagy hasonló eszköz, hogy a löveg közepét előlről vagy hátulról mérve megállapíthassák; viasz, spárga, függőön vagy szintező függőönal (Bleiwaage, Pulverfaßlein, Brillen<sup>181</sup>), bőrveder, széna, szalma és kóc, fadarabok, fadugók, kötél (Handseile für Hebel, eiserne Schrauben oder Kugel zum Richtscheit<sup>182</sup>), [golyó]mérték (Kugellehr), fafojtás (Spiegel<sup>183</sup>).

3. Az ágyú legyen jól megöntött, jól megedzett, kipróbált, harmadolt,<sup>184</sup> görbe körzővel vagy zsinórral<sup>185</sup> vagy tüvel kiegyengetett azért, hogy az egyes részekben az ágyú-bronz vastagságának különbsége egyik ponttól a másikig egyenletesen oszoljon el, amit úgy hívnak, hogy csökkenteni az ágyúcső anyagát,<sup>186</sup> szabályozni a lövedékek méretét;

<sup>176</sup> M: 4-5-6 rész salétrom, egy rész kén és egy rész faszén.

<sup>177</sup> Bár Montecuccoli a szerszámok felsorolását eredetileg jegyzetbe tette, mi azonban technikai és formai okokból logikusabbnak láttuk a főszövegbe beemelni, ahogy fentebb Montecuccoli is ott sorolta fel a tüzérség működéséhez szükséges eszközöket.

<sup>178</sup> Az olasz eredetiben *inescare* szerepel, amelynek ez egy régi, már eltűnt jelentése.

<sup>179</sup> A horgas végű tű, amely a szöveg szerint az ágyúk harmadolásához (*terziare*) kellett, valójában a csőfal vastagságának mérésére szolgált. Így például átdugták a gyúlyukon, a horoggal belül megakasztották, kívül megjelölték, majd kihúzva meg lehetett állapítani a fém vastagságát. Gran dizionario 1836, 719.; WALLHAUSEN 1617, 34.; FAULHABER 1702a, fol. 42r-v.

<sup>180</sup> Magyarul: nürnbergi kaliber-, irányszög- és mértékrúd. A nürnbergi tüzérségi mértékek a tüzérségnél szakmai leírásokban és valószínűleg a gyakorlatban is általánosan használt mértékegységek.

<sup>181</sup> Magyarul: függőösön szintező, lőporos hordócska...(?). A *Brille* szóra nincs elfogadott magyar kifejezés; egy kerek, középen lyukas bőrdarab, amely lyukat a köré befűzött zsinórral szorosan össze lehetett húzni; a nyitott lőporos hordók szájára rögzítették, hogy a lőport a nedvességtől védjék. WALLHAUSEN 1617, 32., 33., Fig. 3. No. 4.

<sup>182</sup> Magyarul: kézikötél az emelőkhöz, vascsavar vagy vasgolyó a szintező vonalzóhoz.

<sup>183</sup> Bár a „Spiegel” alapvetően tükröt jelent, és használták is, hogy a visszavert napfény segítségével a csőfuratot meg tudják vizsgálni, jelen esetben azonban az eredetiben szereplő olasz kifejezés, a *coccone* igazít el, amely dugót jelent. Gran dizionario 1836, 232. A gránátok kilövéséhez pedig ebben az időben egy igen vastag, a csőbe jól illeszkedő falapot, tulajdonképpen dugót használtak, mert erre rögzítve a többnyire kerek gránát nem fordult el a csőben, hogy beszorulva robbanást okozzon, ahogy erről fentebb Montecuccoli is beszámolt. Lásd 82. oldal, 157. jegyzet. Képét lásd: FAULHABER 1702c, fol. 93r.

<sup>184</sup> A harmadolás tehát az ágyúcső megfelelő falvastagságának, s ezzel együtt helyes tömegarányainak ellenőrzését jelentette. Lásd 87. oldal, 179. jegyzet. A görbe körző használatával tulajdonképpen a cső külső átmérőjét mérték meg, és feltehetően táblázatok alapján állapították meg, hogy megfelelő-e. A folyamatot leírja és illusztrálja COLLADO 1606, 44–51.

<sup>185</sup> A korai német és a francia kiadásban itt függőön szerepel.

<sup>186</sup> A körülményes leírás mindössze annyit takar, hogy a csőfal vastagságának csökkentése a lőpor-kamra hátsó falától a csőszájnyílásig egyenletesen történjék. GRASSI 1833, 206–207.



a célzovonál legyen párhuzamos a csőfurattal.<sup>187</sup> Meg kell vizsgálni (Visirt), hogy elég erős-e a fém, a csőfurat párhuzamos-e,<sup>188</sup> a gyúlyuk, a csapok, a delfinek a helyükön vannak-e, a cső nem ferdül-e el, ha a furatot teljesen egyenesen tartjuk,<sup>189</sup> és ...,<sup>190</sup> belül sima-e, lyukak, mélyedések és domborulatok nélkül, meg van-e töltve, be van-e irányozva, el van-e sütvé, le van-e hűtve, vissza lett-e a helyére állítva, ha hosszabb ideig nem volt megtöltve, vagy be volt szegelve stb.

## XL.

A tüzérség a hadsereg fő gépezete, hozzá tartozik az összes hadakozó szerszám, anyag, a kézművesek és mesteremberek, akik ott szolgálnak és ott találhatóak.

1. A tüzes szerszámokat (Pyrobolia, Feuerwerke), úgy a készítésükhöz szükséges anyagokat,<sup>191</sup> mint a gyúleget,<sup>192</sup> minden nyelven több könyvben leírták, amiként sokan vakmerően arról is írnak, amihez kevésbé értenek, vagy csak azt másolják le, amit mások mondtak; ennél fogva csak azokra szabad hallgatni, akiknek saját tapasztalatuk van.

<sup>187</sup> Értsd: a csőfurat tengelyével.

<sup>188</sup> Vagyis átmérője mindenütt egyforma-e?

<sup>189</sup> Vagyis ha a csőfuratot igazítják vízszintesbe, akkor kívülről nézve a cső megfelelően áll-e.

<sup>190</sup> A kéziratban *col dado o con tinirella* szerepel, amelyek pontos értelmét eddig nem sikerült megállapítani. A *dado* kockát vagy a kínzásnál használt fogót jelenti, a katonai szaknyelvben viszont a trombonokba töltött, kockára vágott ólmot. GRASSI 1833, II. 5. Franciára fúrónak fordították. A *tinirella* eredetileg ácsfurót jelent. Tehát a helyes fordítás feltehetően így lenne: [a csőfurat] a fúróval egyenesen lett-e kifúrva.

<sup>191</sup> M: Löpor, salétrom, kén, faszén, szurok, kolofónium, terpentín, bórax, benzoin, szalmiák, timsó, antimónium, arzénvirág, higany, kámfor, aqua vitae [borpárlat], sárga borostyánkő, aloé, alsa... plumoscen, viasz, olaj, oltatlan mész, ólom, selyem, lenvászon, vasreszelék és fűrészpor (Sägenmehl, Feilspäne), üvegtermék, korhadt fa, kóc. — Az „alsa... plumoscen” hiányzó részét Luraghi sem tudta kiolvasni, és a kifejezést sem tudta értelmezni, Grassi egyszerűen kihagyta. GRASSI 1821, 127.; LURAGHI 1988, 297.

<sup>192</sup> M: Gyújtózsínór, tapló (Zündschwemme), olvasztott tüzes gyúanyag (geschmolzene Zeug) a csillagtűzhöz, a tüzes golyócskához, a ...hoz [1], az eső-, a világító-, a robbanó-, a roham-, a mérgező-, a füst- és a falgolyókhoz (für Sternfeuer, Feuerbutzen, racchette, Regen-, Licht-, Spreng-, Sturm-, Gift-, Dunst-, Wallkugeln\* [2]), egy vagy két tüzellel lehető [3], ágyúbronzból, agyagból, üvegből, vasból, ólomból [készült] gránátok, kézzel dobott vagy mozsárból, haubicból, ágyúból kilőhető gránátok, kartács, patron (Kartatschen, Patrone), szurkos koszorú, tüzes labda, tüzes hordó, tüzes csupor, tüzes dárda, tüzes koszorú (Pechkränze, Feuerballen, Sturmfässer, -töpfen, -spiesse, -kränzen [2]). — [1] A tisztazatban itt Montecuccoli maga írt bele szokásos, nehezen olvasható kézírásával. Talán *Taccho...* vagy *Tacche...* van odaírva. Az olasz–német szótár szerint kihalt *tacchia* megfelel a mai *truciólónak*, amely viszont darabkát, töredéket jelent. Ha ez a megfejtés jó, akkor feltételezhetően valamilyen kartácsszerű, de gyúanyaggal vegyített tüzes szerszámról van szó. [2] A felsoroltak különféle tüzes szerszámok és robbanó lövedékek, melyek mibenlétét hosszadalmas lenne kifejteni. Lásd ezekre FURTTENBACH 1627. passim. [3] Egy tüzellel löni azt jelenti, hogy a gránátot az ágyú löpörtöltete gyújtja be, két tüzellel löni pedig annyit tesz, hogy a gránátot égő kanóccal töltik a lövegbe.

2. A tüzérség állománya<sup>193</sup> és a kézművesek.<sup>194</sup>

3. Járművek és lovak mindezek szállítására. Egy ló öt mázsát képes elhúzni; hosszú távon és göröngyös, nehéz terepen viszont csak három mázsát számítunk a lóra, hogy a szállítmány súlya ne okozzon gondot.

Harmadik szakasz  
A munícióról és az élelmezésről

XLI.

A lőpor, a golyó (Kreut und Loth)<sup>195</sup> és a kanóc alkotja a muníciót.

1. A hadsereg ebből többet vagy kevesebbet visz magával, azon terep adta lehetőségeknek megfelelően, ahová tart, a tervbe vett vállalkozás alapján és aszerint, hogy a hadseregnek munícióval történő ellátását könnyen vagy nehezen, közelről vagy távolról lehet-e biztosítani.

2. Általában minden egyes ágyúhoz, mocsárhoz és haubichoz száz lövésre valót visznek magukkal és napi 16 lövésre valót a muskétásoknak, ha az ellenség közelében járnak. 16 lövéshez egy font ólom szükséges, mivel egy golyóra két latot vagy egy unciát számolnak. Vannak olyan kaliberű muskéták, amelyeknél 1 fontból 14 golyót lehetne készíteni, mégis inkább 16 golyót csinálnak belőle, mivel az előbbieket túl nehéz lenne a csőbe nyomni, az utóbbiakat viszont a szükséges holtjátékánál fogva könnyű betölteni. A jó porból fél golyósúlynyit, a kevésbé jóból kétharmad súlynyit számítanak, tehát egy font ólomra fél font por jön. A pisztolygolyó 1 latot nyom. A kanócot folyamatosan használják, és úgy számolnak, hogy óránként kilenc coll ég le belőle, vagyis 24 óra alatt 21 láb. Egy mázsza kanóc kb. 450 öl hosszú.

<sup>193</sup> M: Tábornok, ezredes, alezredes, főkapitány (Oberhauptmann\*), kapitányok, felügyelők, szállásmeister, hadbíró, porkoláb, tüzérapród (Stückjunker\* [1]), furirok, hadszertári írnok (Zeugschreiber\*), mérnökök, hadszertárnokok (Zeugwarter\*), [munka]vezetők (Werkmeister), lőportáros (Krautverwalter\* [2]), káplárok, tüz mesterek [3], segédek (Büchsenmeister, Handlanger\*), petárdakészítők, gránátkészítők, aknászok (Bergknappen), árkászok, utászok (Pioniers, Schanzgräber mit ihren Schanzzeug), tüz mesterek (Feuerwerker\*) anyagaikkal, szekereszek, üteg-, fogat-, szekér-, és hídmesterek (Fuhrleute, Batterie-, Geschirr-, Wagen-, Brückenmeister\*). — [1] A *Stückjunker* Faulhaber szerint nemesifjú, akinek el kell még sajátítani a tüzértudományt. [2] Fäsch szerint „Kraut und Loth, egy, a hollandoktól átvett, a katonák között szokásos kifejezés, amely annyit tesz, hogy lőpor és ólom.” FÄSCH 1735, 454. [3] A kéziratban *connestabili* szerepel, amely Böckler és Faulhaber szerint azonos a tüz mesterrel. Mivel itt külön fel van sorolva a tüz mester, elképzelhető, hogy az ugyancsak Faulhabernél említett *Ober Connestabel*ről van szó, aki a tüz mesterek parancsnoka. BÖCKLER 1668, 39.; FAULHABER 1702a, 394r. A tüzérségi rangok felsorolását lásd még a *Függelék*ben.

<sup>194</sup> M: Kőművesek, fegyverkovácsok, öntők, orvosok, seborvosok (Wundartz\*), borbélyok, ló-doktorok, kovácsok, lakatosok (Schlösser\*), kardcsiszárok (Schwerterfeger\*), bádogosok (Blattenschlagner\*), kerékgyártók (Radmacher\*), bognárok (Fassbinder\*), lőporgyártók, ácsok (Zimmermeister\*) számszámaikkal és segédekkel, talicskák (Schiebkarren\*), bárkák szekéren.

<sup>195</sup> Lásd a 193. jegyzet [2] magyarázatát.

XLII.<sup>196</sup>

Csak az menjen a harcmezőre a szükséges élelmiszerkészlet nélkül, aki képes evés nélkül is létezni! Az éhség kegyetlenebb,<sup>197</sup> mint a vas, és az [élelmiszer]hiány több hadsereget tett tönkre, mint a csata. Minden más szerencsétlenség ellen lehetséges orvosságot találni, de az élelmet nem lehet helyettesíteni, ha nem gondoskodunk róla időben. Így akár egyetlen puskalövés nélkül is le lehet minket győzni.

1. A legeslegsúlyosabb élelmiszerek: a kenyér, a só, a kétszersült, az ecet és egyéb innivaló az embereknek, a zab, az abrak, a széna, a szalma és a fű a teherhordó állatoknak. Ehhez jön még a friss és a sózott hús, vaj, sajt, szalonna, dohány, sózott hal és zöldség.

2. Egy katonára naponta 2 font kenyeret, 1 font húst, 1 pint bort vagy 2 pint sört, hetente fél font sót, egy lóra naponta 6 font abrakot vagy 4 font zabot vagy búzát, 10 font szénát, hetente 3 kötés szalmát számítunk. A polgári háztartásokban szokás szerint egy személyre évente 4 véka vagy zsák gabonát és 2 hordó sört számítanak.

3. Több helyen, erődítményben kell lennie raktárnak a sereg közelében, hogy a bárkákkal, szekéren vagy teherhordó állatokkal történő utanszállításnak jól megfeleljenek. Ez utóbbiaknak azonban kétszeres létszámban kell rendelkezésre állniuk, hogy mialatt az egyik részük a táborba tart, addig a másik onnan jöjjön, az új terhek elszállítására. A raktárakat úgy kell felállítani, hogy a legegészségesebb szelek érijék azokat, gyakorta újra fel kell tölteni új készletekkel, és el kell látni víz-, szél- és állati erővel hajtott, illetve kézimalmokkal, valamint sütőkemencékkel a kenyérsütéshez.

4. Az élelmezést illető legfőbb rendelkezések a pékekre, a korcsmárosokra, a marcotányosokra, az élelmiszerárakra és az italokra vonatkoznak.

(1) A prófuntmestereknek és a hadbíróknak mindent észszerűen kell beárazni, ezért az eladási árat a beszerzési árra, valamint a szállítás nehézségeire és veszélyeire való tekintettel kell megállapítani.

(2) A mértékek, súlyok és áruk legyenek jók, ne hamisak.

(3) A seregben az élelmiszert figyelemmel és szorgalmasan kell őrizni a rablásokkal, lopásokkal, a romlással és a tűzveszéllyel szemben. Azokat rendben és a valós állapotot tükröző listákkal egybehangzóan kell szétosztani, mert ha egyszer hiány lép fel, a takarékoság<sup>198</sup> már mit sem ér.

(4) Élelemhez juthatunk beszerzés révén, amikor a termést magunk szedjük le, vagy úgy, hogy a legközelebbi helységeket arra készttetjük, hogy beszolgáltassák azt. A sütőkemencéket a föld alá szoktuk építtetni, a kézimalmokat pedig a házak tégláiból vagy kövekből, amire csak rákadunk.

<sup>196</sup> A hadsereg-élelmezés problematikájára mindmáig a legjobb összefoglaló: PERJÉES 1963. Magyarországra vonatkozóan lásd: KENYERES 2002; BAGI 2011, 73–82.

<sup>197</sup> **M:** *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 3. 26.* — Montecuccoli a *fame* = éhség, *ferro* = vas és *fiero* = szilaj, vad, féktelen szavakkal folytatott szójátékot: „Più fiera del ferro è la fame.”

<sup>198</sup> **M:** Késő a takarékoság, ha csak azután teszünk félre, ha már a hiány fellépett. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 3.*

Negyedik szakasz  
A poggyásról

XLIII.

Egyetlen szó sem fejezi ki oly jellemzően a poggyász természetét, mint a latin, amely a poggyászt „impedimentának”<sup>199</sup> [akadálynak] mondja. Igaz ugyan, hogy a vállalkozásokat poggyász nélkül lehetne a leggyorsabban véghez vinni, én mégis úgy vélem, hogy a poggyászt meg kell szabadítani minden szitoktól, amit a tapasztalatlanok ellene fáradhatatlanul harsognak: úgy akarnak egy testet megvilágítani, hogy az ne vessen árnyékot. Mivel megkerülhetetlen és természetes szükséglet az, hogy igyunk, együnk, az időjárás káros hatásait kiheverjük, és néha megpihenjünk, ugyanúgy szükséges az is, hogy főzzünk, élelmet vegyünk magunkhoz, öltözzünk, aludjunk, sátrunk legyen, élelmet szerezzünk be, tábori eszközöket vigyünk magunkkal, és mindeközben a szolgálatnak ne ártsunk. Épp ezért külön embereket kell rendelni arra, hogy a poggyász ügyeivel foglalkozzanak, mialatt a katona harcol, és ezek a málhások (Troß).

1. II. Miksa Reiterbestallungja<sup>200</sup> minden 12 lovashoz egy málhás állatot (Troßklepper) rendel. Egy másik rendelkezés<sup>201</sup> minden tisztnek bizonyos poggyászt és bizonyos számú igavonó lovat (Wagenpferd) rendel, ahogyan manapság is minden magyar helyőrségben szabályoztuk a poggyászt és a szolgákat.

A császári seregnél a táborban az a szokás, hogy minden egyes századhoz négy szekér és egy markotányos, minden egyes lovashoz a harci lován kívül egy málhás ló tartozik. A gyalogosokhoz a táborban asszonyok és teherhordó állatok társulnak. Ehhez még külön hozzá kell számítani az élelmiszeres kocsikat, valamint a betegek és a kézművesek szerszámainak szállításához szükséges szekereket.

2. A poggyász méretét lehetőség szerint csökkenteni kell; a poggyászra vonatkozó jó rend és fegyelem megtartásáról számos figyelemre méltó pontot találunk a hadi rendtartásokban, nevezetesen a svédkében.<sup>202</sup>

3. „Szervíz” alatt a császári kvártélyokban az ágyat, a fát, a gyertyákat és a sót értik. A spanyol „szervizbe” beleértik a konyhai és evőeszközöket, valamint a fehérnemű mosását is.

<sup>199</sup> Lásd erre Finály szótárát: „impedimentum, i, kn. [impedio] 1) az a mi valakit (külön. valaki lábait) bebonyolít és akadályoztat, akadály [...] 2) t. podgyász, málhá (amennyiben a gyors haladást akadályoztatja), néha utasé, de rendszeren mint hsz. a katonáké vagy seregé...”

<sup>200</sup> M: 15. articulus.

<sup>201</sup> M: Kiadták az 1658. évi birodalmi gyűlésen, Frankfurt am Mainban.

<sup>202</sup> M: A svéd főbírói rendeletek, 5. cím.

Ötödik szakasz  
A pénzről

XLIV.

A pénz mindent átfogó, mindent eltető és mozgató egyetemes szellem és általános hatóerő,<sup>203</sup> minden szerszámok szerszáma, képes még a legbölcsebbek szellemét és a legfagaratlanabbak indulatát is elcsábítani.

A történelem tele van olyan példákkal, melyek a pénz csodálatos hatásait tárgyalják, épp ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy ha valakit megkérdeznek, mi kell a háborúhoz, ezt válaszolja: „Három dolog: pénz, pénz és újfent pénz.”<sup>204</sup>

1. Mivel azonban a pénz a halandók lelke és vére<sup>205</sup> is egyben, az embereket nehezen lehet rábeszélteni arra, hogy adjanak belőle a katonaság eltartására is. Épp ezért meg kell nekik magyarázni, hogy pénzbeli hozzájárulásuk a hadsereg fenntartásához hasznos, szükséges és nélkülözhetetlen, és később, ha eljön annak az ideje, akkor már nem is kell fizetniük.

(1) Fegyverek nélkül egyetlen állam se őrizheti meg a nyugalomát,<sup>206</sup> nem torolhatja meg a sértéseket,<sup>207</sup> nem védheti meg a törvényeket,<sup>208</sup> a vallást és a szabadságot.<sup>209</sup> Isten maga tisztelte meg a fegyvereket, midőn magát a seregek urának<sup>210</sup> nevezte. Nélkülük nem tisztelik az uralkodót<sup>211</sup> sem az övéi [ti. az alattvalók],<sup>212</sup> s ezért lázadások törnek

<sup>203</sup> M: Pénzteli markod kérje, amit vágysz, s úgy ládádba kerül még maga Iuppiter is. *Petr. Arbitr. [Satyr., cap. 137]* — Horváth István Károly fordítása. Montecuccoli apró módosítással közli az idézett szöveget.

<sup>204</sup> M: De semmi sem okozott annyi gondot, mint a pénz előteremtése. „Ez a polgárháború lelke” – hajtogatta Mucianus. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. cap. 84.*; Cicero, *Pro lege manilia, cap. 7. § 17.*; Bodin, *Les six livres de la république, lib. 6. cap. 2.* — Borzsák István fordítása.

<sup>205</sup> M: Cicero, *II. de off.*

<sup>206</sup> M: Sem a népek békéjét fegyverek nélkül, sem a fegyvereket zsold nélkül, sem a zsoldot adók nélkül nem lehet fenntartani. *Tacitus, Historiarum, lib. 4. [cap. 74.]* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli apró módosítással idézi Tacitust. — Amikor az erős fegyverrel őrzi a házat, biztonságban van a vagyona. *Luc. 11, 21.*

<sup>207</sup> M: Légy mindig éberem figyelő, fegyveres készenlétben; ne mulasd el a számodra kedvező alkalmat, ne juttasd jó lehetőséghez az ellenséget. *Livius, Ab urbe condita, lib. 22. [cap. 39.]* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>208</sup> M: Az államok legfőbb védelme két dologban gyökerezik, mégpedig a fegyverekben és a törvényekben; ezek mindig is kölcsönösen egymás segítségére szorultak. *Justin. ad Memnam.* — Szükségesek a fegyverek, ezek ugyanis a hatóságok iránti engedelmességre kényszerítik az engedetleneket, és elhárítják a külső támadást. *Arisztotelész, Politika, lib. 8. cap. 8.* — Az idézet helye: Aristotelis Opera omnia, tom. II. 747., lib. 7. cap. 8. — A törvényeket a fegyverek védelme teszi szilárddá. *Justin. in Cod.*

<sup>209</sup> M: Akik nem szállnak szembe bátran a veszéllyel, azoknak a rabszolgái lesznek, akik országukra támadtak. *Arisztotelész, Politika, lib. 7. cap. 15.* — Az idézet helye: Aristotelis Opera omnia, tom. II. 764., lib. 7. cap. 15.

<sup>210</sup> M: „...nagy és erős Isten, akinek Seregek Ura a neve!” *Jerem, 32:18.*

<sup>211</sup> M: A császári felséget fegyverekkel kell ékesíteni. *Justin. Instit. Prooemium* — Montecuccoli némi kihagyással idézi Justinianust, amivel megváltoztatja az eredeti szöveg jelentését.

<sup>212</sup> M: A legtöbb alattvaló azért kel fel ura ellen, mert nem tiszteli azt. *Arisztotelész, Politika, lib. 5. cap. 10.* — Az idézet helye: Aristotelis Opera omnia, tom II. 695., lib. 5. cap. 10.

ki, sem az idegenek,<sup>213</sup> amiért pedig a háborúk törnek ki. Fegyverek nélkül a gazdagság, a kényelmes élet sem tartható fenn. Az egyiptomiak<sup>214</sup> birodalmuk teljes bevételel három részre osztották, egy részt az áldozatok és a papok számára, egyet a királynak és a minisztereknek, egyet pedig a hadseregnek adtak. Vegyük figyelembe, hogy egy rablócsapat egyszerű portyája egyetlen óra alatt annyi pusztítást, a tűzvészek miatt pedig a mezőkön, a javakban, a termésben, a földművelő eszközökben, emberekben és állatokban annyi kárt okoz, hogy annak költségeit nem sokkal lépik túl meghatározott számú katona fenntartásának kiadásai.

(2) A hadiadó beszédésénél nagy könnyebbség, ha azt jogszerűen, egyenletesen, mértani arányban vetik ki, az adószedők erőszak és bántalmazás nélkül szedik azt be, anélkül, hogy személyes érdekeiket követnék, akkor is, amikor pénz hiányában egyebet, például posztót, élelmet stb. szednek. Könnyítés lehet az adófizetők számára az is, ha saját országunkat, amilyen gyorsan csak lehet, elhagyjuk, és a sereget az ellenséges vagy más idegen országba vezetjük. Ott annyit foglalunk le, amennyi ahhoz szükséges, hogy a sereget részben vagy egészben életben tartsuk, a határt védő erődítmények őrségét ellássuk, s így [az adófizetők] saját szülőházájukban nyugodtan élhessenek.

### HARMADIK FEJEZET A DISZPOZÍCIÓRÓL

#### XLV.

A diszpozíció<sup>215</sup> a dolgok mennyiségük és tulajdonságaik szerinti rendezettségé. Az értelmes elrendezés a világgal egyszerre keletkezett, mert amint ez a káoszából kiemelkedett, a céljának megfelelően rendeztetett el.

#### XLVI.

Az alapos megfontolás az anyagot a formához, az eszközt a célhoz, a részt az egészhez igazítja.

1. A megfontolás minden cselekvés alapja, amihez a következő tanácsok adhatók:
  - (1) Lassan tanácskozz<sup>216</sup> és gyorsan cselekedj.
  - (2) A sereg megtartása a legfőbb törvény.
  - (3) Hagyj néhány dolgot a szerencsére.

<sup>213</sup> **M:** Senki sem merészeli azt a királyt vagy azt a népet kihívni vagy megsérteni, amelyről tudják, hogy mindig készen állnak magukat megvédeni. *Aelius Lampridius, de Alexandro Severo.* — Az idézet valójában Vegetius két szöveghelyéből van összeillesztve. Lásd Veget. II. praef.; IV. 31.

<sup>214</sup> **M:** *Diod. lib. 2.*

<sup>215</sup> **M:** A diszpozíció pedig a dolgok alkalmas elhelyezése és a jó minőségben kivitelezett mű választékos hatása, valamint milyensége. *Vitruvius, De architectura, lib. 1. cap. 2.* — Gulyás Dénes fordítása. Montecuccoli apró módosítással idézi a szöveget.

<sup>216</sup> **M:** *Demoszthenész, exord., 22.; Arisztotelész, 6. Ethica, cap. 9.; Lipsius, Politicorum sive Civilis doctrinae libri.*

(4) Használd ki a körülményeket.<sup>217</sup>

(5) Tedd híressé<sup>218</sup> fegyvered.

(6) Aki mindent figyelembe vesz, az semmit sem fog cselekedni, aki viszont csak kevés<sup>219</sup> dologra figyel, az csalódní fog, mivel minden dologban sok tulajdonság, különlegesség és körülmény található. Ha ezekből csak keveset ismerünk, akkor nem ismerhetjük meg a dolgot eléggé, de ugyanakkor megismerni a dolog minden tulajdonságát, azokról véleményt alkotni, azokat egymással összehasonlítani szinte lehetetlen. Ha csak tíz szót is veszünk, azokat oly sokféle módon lehet egymás mellé sorolni a különböző egyszeri, kétszeri vagy háromszori permutációk révén, hogy az millió változatot<sup>220</sup> eredményezhet. Micsoda elme és milyen végtelen idő kellene ahhoz, hogy mindezt véghez vigyük? Épp ezért a túl sok és a túl kevés között kevés, de hasznos, fontos és a dolog

<sup>217</sup> M: Minden emberi dologban sokat jelent a kedvező alkalom, de legfőképpen a katonai dolgokban. *Polübiosz, Historiai, lib. 9. cap. 5.*

<sup>218</sup> M: Corbulo, hogy növelje hírét, ami új kezdeményezéseknél igen sokat nyom a latban. *Tacitus, Annales, lib. 13. cap. 8.* — Borzsák István fordítása. — (Caesar), hogy hírnevét és az emberek jó véleményét megőrizze, és hogy Pompeius tekintélyét csökkentse. *Caesar, De bello Civili, lib. 3. [cap. 55.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli rövidítve és pontatlanul idézi Caesar művét, ráadásul az utolsó szavakat valószínűleg ő toldotta hozzá. — Az egyszer gyűlöletessé vált uralkodóra jó és rossz tettei egyaránt nyomást gyakorolnak. *Tacitus, [Hist. lib. I., cap. 7.]* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli jelentős módosítással közli Tacitus szövegét.

<sup>219</sup> M: Akik csak kevés dolgot vesznek figyelembe, azokat könnyen becsapják. *Arisztotelész.* — Az el-sietett ítéletet egy angol közmondás kigúnyolja, amely szerint az ostobák hamar eldobják dárdáikat. *Bigbaeus, de anima ration. cap. 2. [Demonstratio immortalitatis animae rationalis, sive tractatus duo philosophici [...] authore Kenelmo equite Digbaeo, Carolo Primo Magnae Britanniae regi a secretiori conclavi etc. Francofurti, 1664. tract. 2., IX.]* — Montecuccoli rövidítve idézi az eredeti szöveget.

<sup>220</sup> M: Ahhoz, hogy megtudjuk, hogy egy szám számjegyeit milyen módon lehet különbözőképp kombinálni, (lásd [Christoporus] Clavius: *In sphaeram [Ioannis de Sacro Bosco Commentarius, cap. 1. 34–35. (1596-os kiadás)]*): vegyünk sok számot azok természetes sorrendjében, az eggyessel kezdve: 1, 2, 3, 4, 5 stb., úgy, hogy a számjegyeket állítsuk a különböző kombinációkba, és szorozzuk össze az egyes számokat egymással, például:

1/1  
2/2  
3/6 → a b c  
4/24 a c b  
5/120 b a c  
6/720 b c a  
7/5040 c a b  
8/40320 c b a  
6

A talált szám megmutatja, amit kerestünk. Így négy számot 24 különféle módon tudunk egymás mellett sorba állítani, mivel az 1, 2, 3 és 4 egymással megszorozva ennyit (24) tesz ki. Így 10 számjegyet 3 628 800-szor tudunk különféleképpen sorba állítani, mivel 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 és 10 egymással szorozva ennyit tesz ki.

szempontjából lényeges tényezőt kell kiválasztanunk, melyek alapján a tudomány általános szabályait<sup>221</sup> az egyedi esetekre alkalmazhatjuk, figyelembe véve egyúttal azokat az eszközöket is, melyekkel a kitűzött célt elérhetjük, a felmerülő akadályokat legyőzhetjük, és megvalósíthatjuk a múlt,<sup>222</sup> a jelen és a jövő<sup>223</sup> egységét.<sup>224</sup>

Első szakasz  
A diszpozícióról általában

XLVII.

Az általános diszpozíció a háború egészére vonatkozik, és előírja azokat az általános szabályokat,<sup>225</sup> amelyek szerint azt meg kell vívni, és amelyek azt a legelőnyösebb útra vezetik. A kezdeti lépésekből kifejlődő játék befolyásolja a játszma egész menetét, ezért a győzelem megkönnyítése érdekében ezekre különösen figyelni kell. Ha ugyanis a figurák felállítása kezdettől fogva hibás, igen nehéz lesz később a hibákat javítani. Az orvosok tapasztalata az, hogy ha az első<sup>226</sup> főzet [értsd: orvosság] rossz, akkor annak hatásait nem lehet javítani a másodikkal. Ehhez hasonlóan azokat a hibákat, melyeket a kormányzati hivatalnokok a rendeletekben elkövetnek, az alárendelt hivatalnokok a végrehajtáskor nehezen tudják kijavítani,<sup>227</sup> akiknek azután gyakorta a felelősséget is viselniük kell azért, amit az előbbiek kezdetben elhibáztak. Ezért kérte Dávid is Istent, hogy őt a mások bűnei alól mentse fel.

1. Frontinus<sup>228</sup> az általános diszpozícióról „De custodiendo statu belli” címmel értekezett, amelyet mi „a háború jó elrendezésének módjáról” szavakkal fejeznénk ki.

<sup>221</sup> **M:** Fogalmak. Aforizmák (thesis–tézis; quaestio juris–jogi tétel; propositio maior–főtétel); caso–eset (hypothesis–hipotézis, quaestio facti–valóságra vonatkozó tétel, propositio minor–altétel); végkimenetel (cél), eszközök, akadályok, koherencia. — Itt Montecuccoli a retorika, valamint a logika kategóriáit és szabályait sorolja fel.

<sup>222</sup> **M:** A vonatkozó érintkezési pontokban többnyire a jövődöbéli dolgok az elmúltakhoz hasonlóvá válnak. *Arisztotelész*. — Arisztotelész műveiben nem azonosítható pontosan ez az idézet. Ebben a formájában Aegidius Romanus *De regimine principum* című művében található meg. (Lásd AEGIDIUS ROMANUS [1556]: *De regimine principum...* Romae, Bladus. 41.) A vonatkozó szöveghely Arisztotelésznél: *Rétorika* II. 19.

<sup>223</sup> **M:** Bárcsak eszesek és értelmesek lennének, s fontolóra vennék végüket! [5Móz, 32:29.]

<sup>224</sup> Azaz a mostani tettünk, mellyel a múlt példáját követjük, a jövő nemzedéke számára szintén példaként fog szolgálni.

<sup>225</sup> **M:** Caesar korábbi terveit meghiúsulása után úgy döntött, hogy egész hadviselésén változtatnia kell. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 73.]* — Ürögdi György fordítása.

<sup>226</sup> **M:** Mindig kezdetben történik a hiba, s a kezdet, mint mondják, az egésznek a fele, úgyhogy a kezdetkor elkövetett kis hiba felelős a többi részért. *Arisztotelész, Politika, lib. 2. cap. 4.* — Szabó Miklós fordítása nyomán. Az idézet helye: Aristotelis Opera omnia, tom. II. 673.

<sup>227</sup> **M:** Lám: a király örjög; de ki sýnyli meg ezt? Az achívok. [*Hor. Epist. I. 2.14.*] — Urbán Eszter fordítása.

<sup>228</sup> **M:** *Frontinus, Strategemata, lib. 1. cap. 3.*



Ez azt jelenti, hogy a formát jól kell meghatározni és elrendezni azért, hogy a háborút győzelemre vigyük.

2. Midőn a svéd király, Gusztáv Adolf,<sup>229</sup> sok gyalogosból és kevés lovasból álló seregével Lengyelországban háborúzott,<sup>230</sup> nem tette azt kockára az ottani széles síkságokon, hanem Poroszországban maradt, ahol miután az erődített helyeket elfoglalta és megvetette lábát, a békekötésnél megtartotta azt, amit a háborúban elfoglalt.

Ezzel ellentétben Károly Gusztáv,<sup>231</sup> midőn szintén ugyanott 1656-ban kirobantotta a háborút,<sup>232</sup> a belviszályoknak köszönhetően egyik végétől a másikig átszelte a Lengyel Királyságot, ám mire ezek a viszályok elültek, serege elfáradt és meggyengült, és ezért újból mindent elvesztett. A nehézkes svéd had portyázásra alkalmatlan volt, a könnyűfegyverzetűekből<sup>233</sup> álló lengyel sereg pedig arra volt alkalmatlan, hogy lábát megverve harcoljon.<sup>234</sup> A lengyelek Varsó alatt kemény és nehéz csatát vívtak a svédekkel, és vereséget szenvedtek, de a svédek is tönkretették magukat a folytonos ide-oda vonulással.

Miután a nagyvezír a krétai (kandia) háború során többször tapasztalta, hogy a velenceiek a török flottát, amikor az csak kifutott a tengerre, mindannyiszor megverték és szétszórták, megváltoztatta a katonaság és a hadianyag szállításának addigi módszerét: többé nem vonta össze a flottát egyetlen kikötőbe, hanem több kisebb kikötőbe osztotta szét a hajókat, amelyek többször, különböző időben és helyekről, amint kedvező szél támadt, azonnal kifutottak, és így néhány közülük mindig sértetlenül megérkezett [rendeltetési helyére].

<sup>229</sup> Gusztáv Adolf svéd király (1611–1632). Kiváló hadvezér volt, a svéd haderő és ezen keresztül az európai hadseregszervezés és taktika megújítója. 1630-ban a protestánsok oldalán belépett a harmincéves háborúba, de számos sikere és hódítása ellenére hamarosan, 1632. november 6-án elesett a lützeni csatában.

<sup>230</sup> Luraghi szerint Montecuccoli itt Gusztáv Adolf 1625–1629 közötti lengyelországi hadjárataira utal.

<sup>231</sup> X. Károly Gusztáv svéd király (1654–1660).

<sup>232</sup> **M:** Nem egyetlen, súlyos rajtaütéssel kell üldözni a szerte kószáló ellenséget. *Tacitus, Annales, lib. 6. cap. 24.* — Borzsák István fordítása. A pontos szöveghely: Tacitus, Annales, lib. 4. cap. 24.

<sup>233</sup> **M:** Tacfarinas kiterjeszti a háborút; valahányszor szorongatták, meghátrált, majd ismét hátba támadta az elvonulókat. És a barbár, míg ez volt a harcmodora, büntetlenül üzött csúfot a hasztalan fáradozó rómaiakból. *Tacitus, Annales, lib. 3. cap. 21.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi Tacitus szövegét.

<sup>234</sup> Ez valószínűleg azt jelenti, hogy a lengyel haderő nem volt alkalmas egy szabályos nyílt csata megvívására.

Második szakasz  
A diszpozícióról a haderő vonatkozásában

## XLVIII.

A haderőt fel kell mérni, és ahogy egy pártatlan bíró a felek érveit összeveti egy közönséges, nem főbenjáró jogvitában, úgy kell azt összevetni az ellenség haderejével.<sup>235</sup>

1. Ha a saját fő erőnk a lovasságban<sup>236</sup> van, keressük a síkságot és a tágas, nyílt mezőket, ám ha jobban bízunk a gyalogságban, a hegyes, szűk,<sup>237</sup> kevésbé járható helyeket. A gyalogság jó az erődök ostromára, a lovasság pedig a csatára.

2. Ha seregünk erős és harcedzett, az ellenséges haderő viszont újonnan felállított, gyenge, tapasztalatlan vagy a tétlenségben ellustult,<sup>238</sup> keressük a csatát, ahogy Sándor<sup>239</sup> és Caesar is tette a veteránokból álló győzelmes hadával. Ám ha az ellenség e tekintetben felülmúl bennünket, tanácsos a csatát elkerülni, és inkább előnyös állást keresni, magunkat szorosokban elsáncolni, és megelégedni annyival, hogy előrenyomulásukat akadályozzuk. Ebben [tanácsos] követni Fabius Maximus<sup>240</sup> példáját, akinek táborba szállása Hanniballal szemben az egész ókorban a leghíresebb, miképp őt is a hadvezérek közül a legnagyobbnak<sup>241</sup> (maximus) nevezték. Fabius olyan időszakban<sup>242</sup> cselekedett, amikor a római katonákat, sőt az egész római népet az oly sok vesztes csata, a sereg többszöri teljes veresége, és számos szerencsétlenség szörnyű kétségbeesésbe taszította. Vizsgáljuk csak meg Fabius Dictator<sup>243</sup> tevékenységét, és meg fogjuk érteni, hogy hasonló esetekben:

(1) a hadvezetés módját meg kell változtatni, és a halogatást kell választani, mivel az elszenvedett szerencsétlenségek vagy vereségek után hagyni kell múlni az időt,<sup>244</sup>

<sup>235</sup> M: Nehezen győzik le azt, aki saját és az ellenség csapatait helyesen tudja megítélni. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 9., 26.* — A pontos hely: *Veget. III. 26.*

<sup>236</sup> M: *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 9.* Olyan helyet választottak csatára, melyet földsánc övezett, és csak szűk bejáraton lehetett megközelíteni. *Tacitus, Annales, lib. 12. cap. 31.* — Borzsák István fordítása.

<sup>237</sup> M: Örvezedett Nagy Sándor, hogy szíve vágya szerint éppen a hegyszorosban vívhatják meg az ütközetet. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 3. [cap. 8.]* — Kárpáty Csilla fordítása. Montecuccoli apró módosítással idézi a szöveget.

<sup>238</sup> M: Azok, akik régóta elszoktak a harctól, újoncoknak tekintendők. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 9.*

<sup>239</sup> M: *Frontinus, Strategemata, lib. 1. cap. 3.*

<sup>240</sup> M: *Livius, Ab urbe condita, lib. 22.*

<sup>241</sup> M: Nagyatyját, Rullust számos győzelem és jelentősebb ütközet tette híressé, de mindezt kiegyenlítette egyetlen ellenfél: Hannibal. Annál semmi sem biztosabb, hogy – mint Ennius mondja – ez az egyetlen ember mentette meg késlekedésével a római államot. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. [cap. 26.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi Livius szövegét.

<sup>242</sup> M: *Livius, Ab urbe condita, lib. 22.*

<sup>243</sup> M: *Livius, Ab urbe condita, lib. 22. cap. 8., 9., 32.*

<sup>244</sup> M: Fabius okos halogató taktikájával elérte, hogy a rómaiak vereségük után rövid időre lélegzethez juthattak. *Livius, Ab urbe condita, lib. 22. [cap. 23.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi az eredeti szöveget.

eközben pedig valami máshoz kell fognunk, és nem szabad mindent egy lapra feltéve kockáztatnunk;<sup>245</sup> mivel a gyenge seregnél a legkisebb veszteség is nagy súllyal esik latba, miként a roskatag és gyenge test a kisebb ütésre is érzékenyebb, mint az erősebb [test] a nagyobbra, nem az ütés ereje, hanem a betegség okozta gyengesége miatt;

(2) a harcot nem elkerülni, hanem keresni kell, ha ez előnyösnek<sup>246</sup> tűnik;

(3) inkább az alapos megfontolásra,<sup>247</sup> mint a véletlenre kell hagyatkozni;

(4) a nép haszontalan fecsegésével<sup>248</sup> nem kell törődni;

(5) áldozattal,<sup>249</sup> imával és fogadalommal kell Istenhez fordulni;

(6) az ellenség előtt kell táborni, mellettük [elvonulva] magaslatokra<sup>250</sup> és előnyös terepre kell menetelni, a táboruk körül levő kastélyokat és szorosokat meg kell szállni és azokat a helyeket is, ahol [az ellenségnek tovább] kell vonulnia; ki kell tartani a vonalak mögött,<sup>251</sup> nem szabad hagyni, hogy kedvezőtlen körülmények között csatába bocsátkozzunk;<sup>252</sup> nem csekély nyereség már az sem, ha az ellenséget feltartjuk<sup>253</sup> és tétlenségre kényszerítjük, ha oda juttatjuk, hogy időt veszítsen, ha megtevéstjük őket, vállalkozásukat megghiúsítjuk, előrenyomulásukat megakadályozzuk vagy késleltetjük;

(7) az erődöket mindennel el kell látni,<sup>254</sup> a hidakat le kell bontani, a védhetetlen helyeket fel kell adni, a hadinépet azokból ki kell vonni és biztonságba kell helyezni,

<sup>245</sup> M: (Paulinus) úgy vélte, elég gyorsan kezdődik a győzelem annak biztosítása után, hogy őket ne győzhessék le. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. cap. 25.* — Borzsák István fordítása.

<sup>246</sup> M: Hacsak alkalmas hely és kedvező alkalom nem kínálkozik. *Caesar, De bello Gallico, lib. 3. [cap. 17.]* — Szepešy Tibor fordítása.

<sup>247</sup> M: a háborút nem a szerencsére bízni, hanem józan megfontolás alapján vezetni. *Livius, Ab urbe condita, lib. 22. [cap. 23.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással idézi Livius szövegét. — Hiszen a hadvezérnek nem kisebb kötelessége ésszel, mint fegyverrel legyőzni az ellenséget. *Caesar, De bello civili, lib. 1. [cap. 72.]* — Ürögdi György fordítása.

<sup>248</sup> M: A bölcs nem törődik az emberek csúf vagy szánalmas ítéletével; nem tart a tömeggel, hanem ahogyan a csillagok a világgal ellentétes úton járnak, azonképpen ő is mindenki véleményével szemben halad. *Sen. cap. 14. In sapientem non cadit iniuria.* — Az idézet Seneca *De constantia sapientis* („A bölcs ember állhatatosságáról”) című művéből származik, amelynek alcíme az *In sapientem non cadit iniuria.* — Az a mód, ahogy az orániai hercegről beszéltek, mert ő addig az időpontig hatalmas seregével semmi jelentősre nem vállalkozott, olyannyira sértette őt, hogy inkább elhatározta egy nehéz vállalkozás végbevételét, semmint hogy őt ily csúnyán rágalmazzák. *Kézirat 1645-ből, amikor Hulstot megtámadta.*

<sup>249</sup> M: Az istenekkel kezdve szavait. *Livius, Ab urbe condita, lib. 22. [cap. 9.]* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>250</sup> M: Fabius a magaslatokon nyomult csekély távolságban az ellenség után úgy, hogy ne tévessze szem elől, de ütközetbe se keveredjék vele. *Livius, Ab urbe condita, lib. 22. [cap. 12.]* — Muraközy Gyula fordítása. — És úgy döntött, hogy a magasabb fekvésű úton halad. *De bello Alex. Hirtius [cap. 35.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása.

<sup>251</sup> Azaz az elfoglalt pozícióban.

<sup>252</sup> M: Szántszándékkal ingerli a vezért, hátha lecsalogathatja a síkságra, és megütközhet vele. *Livius, Ab urbe condita, lib. 22. [cap. 13.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal idézi az eredeti szövegét.

<sup>253</sup> M: Ne higgye, hogy nem csináltak semmit, mikor szinte egész nyáron át megghiúsították az ellenség szándékait. *Livius, Ab urbe condita, lib. 22. [cap. 18.]* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>254</sup> M: *Livius, Ab urbe condita, lib. 22. cap. 8., 11.*

a területet, ahol az ellenségnek át kell vonulnia, teljesen el kell pusztítani, vagyis a házakat fel kell gyújtani,<sup>255</sup> az élelmiszerkészleteket meg kell semmisíteni;

(8) az utánpótlást biztonságba kell helyezni, az ellenséget olyan helyre kell vezetni, ahol semmit<sup>256</sup> sem talál, élelembeszerzőit rajtaütésekkel állandóan nyugtalanítani kell, a portyáit<sup>257</sup> meg kell akadályozni, vonulását figyelni kell, velük együtt kell haladni, s amiben csak lehet, károkat kell neki okozni.

(9) Ha így<sup>258</sup> járunk el, az ellenség fölé tudunk kerekedni anélkül, hogy a kisujjunkt meg kellene mozdítani. Mi a saját földünkön állunk, és minden segítség a rendelkezésünkre áll. A velünk szemben álló haderőnek mindebből viszont semmije sincs, ellenséges területen áll, a sajátjaitól távol, nincsenek erődítményei, raktárai, olyan helyei, amelyekre támaszkodhatna, nincsenek eszközei a háború folytatására; naponta láthatja embereinek, haderejének s azok bátorságának fogyatkozását, ezeket tehát, mint mondtam, el tudjuk pusztítani<sup>259</sup> anélkül, hogy meg kellene mozdulnunk.

3. Ha a katonák száma és minősége nyilvánvalóan gyengébb, mint az ellenségé, és így nem tudunk vele szembeállni, akkor el kell hagyni a nyílt terepet, és csapatainkat erődítményekbe kell szétosztani,<sup>260</sup> ahogyan Bizánc tette Fülöp ellen vagy Hasdrubal Scipio ellen.<sup>261</sup> Ezáltal az ellenséget portyázásai során az épp ott állomásozó helyőrségek nyugtalanítani és gyengíteni tudják, így tehát az ellenség semmilyen jelentős akciót nem lesz képes végrehajtani: vagy lemond<sup>262</sup> arról, hogy ostromokba kezdjen, vagy arra kényszerül, hogy egyik ostromot a másik után folytatva időt és erőt veszítsen.

<sup>255</sup> M: Hogy [az ellenség] semmi élelmet ne találhasson. *Livius, Ab urbe condita, lib. 22. cap. 11.* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>256</sup> M: Hannibalt az élelemhiány kényszerítette. *Uo. lib. 22. [cap. 32.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán.

<sup>257</sup> M: *Caesar, De bello gallico, lib. 5.*

<sup>258</sup> M: Hannibal ellen egyetlen módon lehet háborút viselni, úgy, ahogy én (Fabius) viseltem. Ezt nemcsak az eredmény igazolja – az ostobák tanítómestere –, hanem ugyanaz a megváltoztathatatlan módszer, amely eddig volt, és ezután is lesz, amíg a körülmények ugyanazok maradnak. *Livius, Ab urbe condita, lib. 22. cap. 39.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosításokkal idézi az eredeti szöveget.

<sup>259</sup> M: Caesar azt remélte, hogy harc és veszteség nélkül befejezheti a hadjáratot. *Caesar, De bello civili, lib. 1. [cap. 72.]* — Ürögdi György fordítása. — Az egy helyben veszteglést és a halogatást alkalmazta. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 22. cap. 24.* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli kihagyással idézi a szöveget. — Kételkedsz-e hát abban, hogy mi csendes várakozással fölébe kerekedhetünk? *Ab urbe condita, lib. 22. cap. 39.* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró módosítással idézi Livius szövegét.

<sup>260</sup> M: *Frontinus, Strategemata, lib. 1. cap. 3.* negyedik és ötödik példa: a svédek Pomerániában 1659-ben, a spanyolok Németalföldön 1668-ban.

<sup>261</sup> Publius Cornelius Scipio Africanus Maior (Kr. e. 236–183), római hadvezér, Hannibal legyőzője a zamai csatában Kr. e. 202-ben. E győzelméért kapta az *Africanus* melléknevet.

<sup>262</sup> M: A pun vezér seregét szétosztotta a városokba, hogy megoltalmazzák önmagukat a falak segítségével, a falakat pedig fegyvereikével. 3. Scipio, mikor látta, hogy hosszadalmas, bár veszélytelen vállalkozás lenne seregével körbevonulva ostrom alá venni minden egyes várost, a visszatérés mellett döntött. *Livius, Ab urbe condita, lib. 28. cap. 2–3.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal és módosításokkal idézi az eredeti szöveget.

Harmadik szakasz

A diszpozícióról a terület vonatkozásában<sup>263</sup>

XLIX.

Midőn az athéniek<sup>264</sup> sem nyílt mezőn, sem erődítményekben nem tudtak a perzsákkal szemben kitartani, feladták a területet, és a tengerhez közelítettek, hogy tengeri csatává alakítsák a háborút.

1. Franciaország látván, hogy a környező tengeri hatalmak<sup>265</sup> ma vagy holnap kelemetlenségeket okozhatnak neki, és alkalmas időben diverziót indíthatnak ellene, ma minden erejét egy hatalmas flotta felszerelésére fordítja.

2. Midőn Domitianus<sup>266</sup> szembekerült a germánokkal, akik őt biztos menedéket nyújtó erdeikből kiindulva zaklatták, kivágatta a fákat, és így sikerült az ellenséget leigázni és a háborút befejeznie anélkül, hogy harcmódorát megváltoztatta volna.

3. Ha az ellenség által megtámadott területünk olyan adottságokkal rendelkezik, hogy ott kevesen képesek sokaknak ellenállni, diverzióval kell próbálkozni,<sup>267</sup> miként az orvosok is teszik, mikor az egy helyütt túlságosan felgyült nedveket máshova vezetik.

Így Franciaország manapság a németalföldi határon levő erődítményeit erősíti meg leginkább, hogy ott, amikor csak akarja, védelmi háborút folytathasson, és azalatt támadó seregeit máshová tudja irányítani.

4. Hogy a diverzió eszközével előnyösen tudjunk élni, a következő alapelveket kell követnünk:

(1) Államunknak erősebbnek kell lennie az ellenségénél, mivel természetes dolog, hogy először a sajátunkat védjük meg, és csak utána támadjuk meg az idegenét.

<sup>263</sup> M: Lásd a 2/9. pontot.

<sup>264</sup> M: *Frontinus, Strategemata, lib. 1. cap. 3.* hatodik és hetedik példa.

<sup>265</sup> M: *Frontinus, Strategemata, lib. 1. cap. 3.* tizedik példa.

<sup>266</sup> M: *Frontinus, Strategemata, lib. 1. cap. 3.* tizedik példa.

<sup>267</sup> M: A praetor hajóhaddal átkelt Africába, hadd érezze meg az ellenség a maga földjén is a háborút, s ne küldhessen oly könnyen csapatokat Hannibal támogatására. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 22. cap. 37.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli módosítva idézi Liviuszt. — És hogy a háború ne egyetlen tömegben zúduljon rájuk, Caecinát negyven cohorszal elküldi az ellenség szétzilálására. *Tacitus, Annales, lib. 1. cap. 60.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal idézi Tacitus szövegét. — Juba a kényszertől hajtva csapataiból, amelyeket Caesar ellen vezetett, hat cohorsot elküldött birodalma határvidékére, hogy legyenek annak védelmezői a gaetulosok ellenében. *Caesar, De bello Africo, lib. 1. [cap. 55.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi Caesar szövegét. — Juba úgy gondolkodott, hogy hasznosabb lenne saját birodalmának a segítségére mennie inkább, ezért újra visszafordult, és a segédcapatait is visszavette Scipiótól. *Caesar, De bello Africo, lib. 1. cap. 25. ibid.* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal idézi az eredeti szöveget. — Felvilágosította, milyen fontos lenne, ha megakadályozhatnák az ellenség fegyveres erőinek egyesülését, hogy ne egyszerre kelljen ekkora emberáradattal megküzdeniük. *Caesar, De bello Gallico, lib. 2. [cap. 5.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi az eredeti szöveget. — Az ellenség figyelmét rólatok elterelve magunkra vonom. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 7. [cap. 11.]* — Kárpáty Csilla fordítása.

(2) Az az ellenséges terület, amelyet diverzióval akarunk megtámadni, kedvező legyen az invázió számára. A diverziót határozottan vezessük, és érzékeny ponton csapjunk le.

(3) A diverzióknak kedvezzen a szerencse,<sup>268</sup> amely Isten adománya.

L.

A leghíresebb diverzió,<sup>269</sup> amelyről olvashatunk, amelyet a rómaiak Scipio vezetésével a karthágóiak ellen intéztek épp akkor, amikor Hannibal Itáliában hadakozott. Ez a diverzió tükörként tárja elénk az alábbi, mindenekelőtt figyelembe veendő megfontolnivalókat:

(1) Itália védelme Hannibal többszöri – különösen a Nolánál Claudius Marcellustól<sup>270</sup> elszenvedett – veresége,<sup>271</sup> a katonáit szorongató pestis<sup>272</sup> és éhínség következtében, valamint Licinius konzul serege révén már biztosítva volt.

(2) Scipio azt állította, hogy nagyon könnyű<sup>273</sup> lesz Afrikában háborút viselni, minthogy a rómaiak kezén lévő Szicíliából a több mint 35 ezer főt számláló seregét minden nehézség nélkül el tudja majd juttatni Afrikába.

(3) Nem kisebb súllyal esett latba a rómaiak hírneve sem,<sup>274</sup> akik nem elégedtek meg csupán saját országuk védelmével, hanem azon kívülre tették át a hadszínteret,<sup>275</sup>

<sup>268</sup> **M:** Valóban szerencsés az, aki érdek nélkül törekszik a jóra, és el is éri azt. Mivel azok, akiket Isten vezet, érdek nélkül törekednek valamit cselekedni. *Scotus. In Quolibetis [cap. 9., 1519-es kiadás, Johannes Duns Scotus: Questiones quolibetales, fol. 9r.]*

<sup>269</sup> **M:** *Livius, Ab urbe condita, lib. 28., 29., 30.*

<sup>270</sup> **M:** Claudius Marcellus Nolánál legyőzte Hannibal seregét, és az oly sok vereségtől kifáradt rómaiakba még nagyobb reményt öntött. *Bren. [?] Livius, Ab urbe condita, lib. 23. [Periocha lib. 23.]* — Hannibal Kr. e. 216-ban, 215-ben és 214-ben háromszor próbálta meg elfoglalni Nola városát, de mindháromszor kudarcot vallott, először a Marcus Claudius Marcellus vezette római seregtől szenvedett vereséget.

<sup>271</sup> **M:** Amikor Hannibalt leverték és szinte megtörték erejét. *Livius [Ab urbe condita, lib. 28. cap. 44.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán.

<sup>272</sup> **M:** A pun sereget a járványon kívül még az éhség is gyötörte. *Livius, Ab urbe condita, lib. 28. cap. 46.* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>273</sup> **M:** Carthágóban nincs saját polgárságból sorozott hadsereg, csak pénzért felfogadott zsoldosaik vannak, africaiak és numidák, akik rendkívül hajlamosak a hűség megszegésére. Csak itt ne tartasson vissza, s egyszerre fogjátok hallani, hogy átkeltem a tengeren, hogy Africát lángba borította a háború, hogy Hannibal végre elvonult innét, s hogy Carthago ostroma megkezdődött. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 28. cap. 44.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli minimális módosítással közölte az eredeti szöveget.

<sup>274</sup> **M:** A római nép méltósága s a külföldi népek és királyok körében élvezett hírneve arra kötelezett minket, hogy bizonyítsuk: erőnk nemcsak Italia megvédésére elég, hanem Africa megtámadására is. *Livius, Ab urbe condita, lib. 28. cap. 44.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közölte Livius szövegét.

<sup>275</sup> **M:** Africa legyen színtere a háború utolsó felvonásának. *Uo.* — Muraközy Gyula fordítása.

így a földek elpusztítását, a vérfürdőt, a félelmet, a menekülést, a tűzvészt, a polgártársak árulásait saját országukból az ellenségébe vitték át.<sup>276</sup>

(4) A jó szerencse, amely Scipiót állandóan kísérte, és amely nélkül egy ilyen vállalkozást – amely legalább annyira nehéz volt, mint amennyire könnyűnek állította be Scipio – nem lehet véghez vinni, most elhagyta. Syphax<sup>277</sup> ugyanis, akitől ő oly sokat várt, rögtön az elején cserben hagyta, és azt mondta, hogy egyáltalán nem lett volna szabad Afrikába jönnie [ti. Scipiónak]. Utica<sup>278</sup> pedig, ahol [Scipio] partra szeretett volna szállni, hogy ott szervezze meg a további vállalkozásokat, negyvennapos hiábavaló ostrom után segítséget<sup>279</sup> kapott Hadsrubal és Syphax 80 ezer gyalogosból és 13 ezer lovasból álló seregétől. Scipiónak most már ezt a sereget is le kellett győznie, ezért táborukat tűzbe borította, és így győzte le őket. Syphax azonban újból talpra állt,<sup>280</sup> és újonnan toborzott csapatokból az előzőhöz hasonló létszámú új hadsereget állított fel. Scipiónak így ezzel is össze kellett mérnie erejét.

Végül [a karthágóiak] visszahívták Hannibalt Afrikába, akinek hadban jártas, győzelmes és érintetlen serege a rómaiaknak több félelmet<sup>281</sup> okozott, mint magában Itáliában, mivel úgy tűnt nekik, hogy sokkal inkább csak a hely, semmint a veszély változott. De Scipiónak a mindent eldöntő napon ezzel a sereggel is jutnia kellett valamire. Ez a nap azonban véget is vetett<sup>282</sup> a háborúnak, mivel ekkor 20 ezer ellenséget mészároltak le, ugyanennyit fogságba ejtettek, a többit menekülésre kényszerítették.

<sup>276</sup> **M:** Intézni a külső ügyeket és tartózkodni a fegyverektől. *Tacitus, [Annales, lib. 6. cap. 6.32.]* — Borzsák István fordítása nyomán.

<sup>277</sup> **M:** Ha Scipio nem marad távol Africától, akkor ő (Syphax) is arra kényszerül, hogy harcba induljon hazájáért, atyjáért és háziisteneiért. *Livius, Ab urbe condita, lib. 29. cap. 23.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és módosításokkal idézi Livius szövegét. Syphax Numidia nyugati részének királya volt a Kr. e. 3. század utolsó negyedében, előbb Róma szövetségese, később azonban a karthágóiak pártjára állt.

<sup>278</sup> **M:** Minden haderejét Utica ostromára vonta össze (Scipio), hogy ha majd elfoglalta, ez a város legyen támaszpontja további vállalkozásaihoz. *Livius, Ab urbe condita, lib. 29. cap. 35.* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>279</sup> **M:** (Hadsrubal és Syphax) megérkezésükkel azt mindenestre elérték, hogy Scipio, miután Uticát – közben minden lehetőséget megkísérelve – majdnem negyven napig hiába tartotta ostromzár alatt, dolgvégezetlenül elvonult a város alól, ugyanis már közeledett a tél. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 29. cap. 35.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyásokkal és módosításokkal idézi Livius.

<sup>280</sup> **M:** (Syphax) a seregével, amely nem volt kisebb az előzőnél, azonban majdnem teljesen nélkülözötte a tapasztalatot és gyakorlatot, megindult az ellenség ellen. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 11.* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>281</sup> **M:** Jobban kellett félni (Hannibaltól) amiatt, hogy sértetlen seregével átkelt Afrikába: csupán a hadszíntér változott meg, s nem a veszély. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 28.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán.

<sup>282</sup> **M:** Hannibal kijelentette, hogy nemcsak az ütközetet veszítette el, de a háborút is. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 35.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli módosítással közli Livius szövegét.

Igaz, Scipio nagy kockázatot vállalt,<sup>283</sup> de megérte, mert ezzel a győzelemmel nem csekély hírnevet szerzett, és az Africanus<sup>284</sup> elnevezéssel tüntették ki. Mindebből jól látszik, hogy egy ilyen hatalmas vállalkozás sikeréhez az égiek sok jóindulata és a legnagyobb hadvezéri tehetség egyaránt szükséges.

## LI.

Nem kevesebb figyelemre méltó az a diverzió, amelyet a császári haderő szövetségeseivel együtt a svédek ellen hajtott végre 1659-ben. A császáriak Jütlandban állomásoztak, és minden módon át akartak jutni Fünen[ szigeté]re, hogy a sereget, amelyet a svéd király Carl Gustav Wrangel birodalmi admirális<sup>285</sup> parancsnoksága alá adott, ott győzzék le. A császáriak tervezett átkelése fontos és súlyos következményekkel járó, nehéz és merész vállalkozás volt. Arról volt szó, hogy tenger árkán<sup>286</sup> kell átkelni, azután pedig a tengerpartra felkapaszkodni egy párkányon keresztül, amelyet sáncok és ütegek védelmeztek, ráadásul egy csatarendben álló sereg tartotta azt megszállva. Nemcsak hogy ki voltak szolgáltatva a szél járásának, hanem, ami még rosszabb, olyan hajókat kellett használniuk, amelyeknek kormányosai és kapitányai „nem dagadó vitorlákkal hajóztak,” azaz elszántság és energikus akarat nélkül segédkeztek a vállalkozásban. Ennek ellenére újra és újra megpróbálták az átkelést, nagy vitézséggel és vérükkel megfestve a hullámokat, de mindannyiszor visszaverettek. Akkor azt mondtam, hogy Fünen megközelítésének [legjobb] módja, ha eltávolodunk tőle, és a legrövidebb úton, egy 50 mérföldes kerülővel Pomeránia és nem Mittelfahrt vagy Alsen felől megyünk a szigetre. A gondolat tetszést aratott, és a császáriak a Peene folyón több helyen átkelve gyorsan Pomerániába meneteltek, majd egyetlen rohammal bevették Damgartent, Triebseest, Loitzot, Treptow-t és más erődített helyeket, mint Garz, Damme, Wollin, Demmin, és közvetlenül a Balti-tenger partján egészen Stralsundig, Wolgastig, Anklamig stb. portyáztak. E hír okozta félelem úgy hatott, mint a villámcsapás, és a svéd admirális rögvést kimozdult Fünenről, hogy haderejének egy részével a leghamarabb segítséget nyújtson Pomerániának. Így azonban serege két részre oszlott, melynek azon része, mely Pomerániába jött, nem bizonyult elegendőnek ezen terület megvédésére, és jelentősen meggyengülve elhagyta a tartományt. Ezért a velünk szövetséges hátrahagyott haderő betört [Fünenre], legyőzte az ellenséget, és arra kényszerítette, hogy feltétel nélkül megadja magát. Másfelől a pomerániai betörés úgy megváltoztatta az ottani

<sup>283</sup> M: Várakozásunk sehol sem teljesül kevésbé, mint éppen a háborúban. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 30.* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>284</sup> M: Az biztos, hogy ő volt az első hadvezér, akit az általa legyőzött nép nevével tiszteltek meg. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 45.* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>285</sup> Karl Gustav Wrangel Montecuccoli *grand Ammiraglio*-nak nevezte, svédül viszont *riksamiral*, amely szó szerint birodalmi admirális jelent. A cím viselője a birodalmi tanács tagja és a flotta főparancsnoka volt.

<sup>286</sup> A szövegben szó szerint *fosso di mare* szerepel, minden bizonnyal arról a keskeny, kb. 1 km széles tengerszorosról van szó, amely Middelfartnál választja el Fyn (Fünen) szigetét a szárazföldtől.



viszonyokat, hogy ha nem jön közbe az olivai béke, teljesen visszafoglalhattuk volna a tartományt.<sup>287</sup> Mindezt [a sikert] a diverziónak köszönhattük.

LII.

A törökök azért áldoztak oly sok vért, pénzt és időt Kandia szigetének elfoglalására,<sup>288</sup> mert minden bizonnyal átgondolták és pontosan figyelembe vették a sziget természeti adottságait és fekvését, és így tudták, hogy a sziget elfoglalásával biztosíthatják uralmukat Görögországban és [Kis-]Ázsiában. Emellett megalapozzák uralmukat a tengeren és annak szigetein, valamint „lóra ülnek” Szicília felé [azaz biztosították vagy előkészítették maguknak az utat Szicília felé]. Ezeket a megfontolásokat, ahogy arról Arisztotelész<sup>289</sup> is tudósít, Kandia régi uralkodói is mindig szem előtt tartották.

LIII.

Némelyek hagyják, hogy az ellenség nagy területeket foglaljon el, és hosszú menetelésekkel mélyen betörjön az országba, hogy ott könnyebben legyőzhessék, mivel az itt is, ott is hátrahagyott helyőrségek miatt az ellenség meggyengül. Ekképp engedték 1657-ben a lengyelek, hogy Károly Gusztáv svéd király az egész országon átvonuljon, s ezzel erős seregét a romlásba döntse. Erre mondta valaki tréfásan, midőn a Dániában állomásozó svéd haderőt megszámozták, hogy ehhez még hozzá kell számítani azt a 40 ezer fős sereget, amely Lengyelország belsejében maradt, jóllehet ezek csak a fel-támadás napján tudnak majd talpra állni.

LIV.

Mások félelmet tettetnek, hogy az ellenséget elbizakodottá és elővigyázatlanná tegyék, visszavonulásukkal az ellenséget számára hátrányos helyre csalogatják, miközben saját erősítéseikhez közelednek, majd hirtelen visszafordulnak, és megtámadják az ellenséget.

<sup>287</sup> Az 1660. május 3-án aláírt olivai béke a svédek, valamint a lengyel–litván állam, Brandenburg és a Habsburgok között lezajlott második északi háborút (1655–1660) zárta le.

<sup>288</sup> A Velence birtokában levő Kandiát (ma Iráklío, Kréta) az oszmánok 1648-tól 1669-ig tartották ostrom alatt, és a többszöri felmentési kísérletek ellenére sikerült végül elfoglalniuk. Ez az ostrom hadmérnökök egész nemzedékének szolgált tanulóiskolául.

<sup>289</sup> **M:** Úgy látszik, hogy Kréta szigete azért jött létre, hogy a hellének felett uralkodjék. Fekvése ragyogó: szinte az egész tenger felett parancsol, mivel szinte az összes görög körülötte helyezkedik el a tengeren. Egyfelől nincs messze a Peloponnészosz, másfelől Ázsia a Triopion fok magasságában és Rhodosz. Így Mínosz megszilárdíthatta a tengeri uralmat, a szigetek egy részét meghódíthatta, más részét betelepíthette, míg végre Sziciliára csapván, életét Kamikosz városnál befejezte. *Arisztotelész, Politika, líb. 2. cap. 8.* — Szabó Miklós fordítása nyomán. Az idézet helye: Aristotelis Opera omnia, tom. II. 574.

LV.

Némelyek szakadatlanul masíroznak,<sup>290</sup> vagy azért, hogy az ellenséget állásaikból kiszalják, s azután megtámadják, vagy hogy az állandó vonulgatással, amelyhez az ellenség nincs hozzászokva, felőrölkék azt, vagy hogy ezáltal saját maguk számára folyton friss ellátmányt szerezzenek.

Negyedik szakasz  
A tervezésről

LVI.

A tervezésnek<sup>291</sup> az a fő célja, hogy az ellenséget megtámadjuk, magunkat megvédjük, másoknak pedig segítséget nyújtunk.

Ötödik szakasz  
A támadó háborúról

LVII.

Egy másik ország ellen indítandó támadó háború esetén a következő alapelveket kell figyelembe vennünk:

1. Legyünk erősebbek az ellenségnél, uraljuk a [harc]mezőt, és rendelkezünk jobb hadsereggel. Gyakran mondogatta Caesar, hogy két dologgal<sup>292</sup> lehet országokat elfoglalni, megtartani és növelni: katonával és pénzzel. Manapság Franciaország sok helyet megvásárol, míg másokat seregével hódít meg.<sup>293</sup>

2. A megtámadandó tartomány viszonyait alaposan vizsgáljuk meg: van-e ott például polgárháború, vagy vannak-e pártok, amelyek közül az egyik esetleg behívhat minket.

<sup>290</sup> **M:** Caesar azt hitte, hogy semmiképpen nem tudja csatára csalni Pompeiust, ezért a legalkalmasabb hadműveletnek azt tartotta, ha továbbvonul, és állandóan úton van; azt remélte, hogy menetelve, egyik helyről a másikra vonulva, kényelmesen élelemhez juthat, hadmozdulatai közben kedvező alkalmat talál az ütközetre, s Pompeius fáradtságához nem szokott seregét ellankasztja. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 85.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és módosítással idézi Caesar szövegét.

<sup>291</sup> **M:** Mennyiben kellene siettetni vagy halogatni a háborút? *Tacitus, Historiarum, lib. 3. [cap. 56.]* — Borzsák István fordítása.

<sup>292</sup> **M:** *Dio, lib. 42.*

<sup>293</sup> Utalás XIV. Lajos devolúciós háborújára, amelynek során 1667–1668-ban a franciák elfoglalták Spanyol-Németalföldet (tulajdonképpen a mai Belgiumot) és Franche-Comtét, de amelynek nagy részét a háborút lezáró, Aix-la-Chapelle-ben 1668. május 2-án aláírt béke értelmében vissza kellett adniuk.

3. Vívjunk csatát, terjesszük a félelmet az országban, és híreszteljük, hogy erősebbek vagyunk náluk. A haderőt annyi hadtestre osszuk, amennyivel veszélytelenül megtehetjük, hogy egyszerre több vállalkozást is véghez tudjunk vinni.

4. Aki megadja magát, azzal bánjunk jól, azzal viszont, aki ellenáll, rosszul.

5. Fedezzük a hátunkat,<sup>294</sup> ezért otthon és a határnál nyugodt és rendezett állapotokat hagyjunk hátra.

6. Vessük meg a lábunkat egy helyütt, ahonnan mint szilárd középpontból minden hadmozdulatot támogatni tudunk. Uraljuk a fő folyókat és szorosokat, gondosan szervezzük meg a kommunikációt és a hírvivő vonalakat.

7. Az ellenséget szorítsuk ki erődítményeiből, azokat foglaljuk el, őrizzük ki a nyílt mezőre, és ott győzzük le. Álomkép azt képzelni, hogy a háborúban harc nélkül is lehet hódítani.

8. Az ellenséget vágjuk el élelmiszerkészleteitől, rajtaütésekkel vagy nyílt támadással foglaljuk el raktárait; maradjunk a közelében,<sup>295</sup> szorítsuk sarokba; vágjuk el utánpótlási vonalait,<sup>296</sup> szálljuk meg az állásait körülvevő helyeket, zárjuk körül erődítményekkel; fokozatosan pusztítsuk, közben támadjuk járőreit, élelembeszerzőit, konvojait, gyűjtsuk fel táborát és municióját, hogy a fojtogató füst szétterjedjen, körös-körül pusztítsuk el földjeit, falvait, malmait, mérgezzük meg a vizet fertőző betegségekkel, végül szítsunk viszályt népe körében.

9. Uraljuk országát oly módon, hogy

(1) építsünk erődöket<sup>297</sup> és citadellákat, s ha elkészültek, szálljuk meg azokat;

(2) szerezzük meg lakosainak jóindulatát;

<sup>294</sup> **M:** Nem szívesen hagyott volna ellenséget a háta mögött. *Caesar, De bello Gallico, lib. 4. [cap. 22.]* — Szepessy Tibor fordítása.

<sup>295</sup> **M:** A császáriak ily módon szorongatták meg a svédeket Nürnbergnél 1632-ben, a svédek pedig a császáriakat Bernburgnál 1644-ben.

<sup>296</sup> **M:** Mert mindenki arra gondolt, hogy a viszontagságoknak vége szakad, ha az ellenséget elvágják a Hiberustól és az élelmiszer-utánpótlástól. *Caesar, De bello civili, lib. 1. [cap. 68.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli Caesar szövegét. — Ugyanaznap Ariovistus előrenyomult seregével, másnap elvezette csapatait Caesar tábora mellett, azzal a céllal, hogy elvágja Caesart a sequanusok és a haedusok gabona- és élelmiszer-kiüldeményeitől. *Caesar, De bello Gallico, lib. 1. [cap. 48.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal idézte Caesart.

<sup>297</sup> **M:** Megfigyelték a hozzáértők, hogy egyetlen vezér sem választotta ki bölcsebben az alkalmas helyeket; az Agricolától épített erődök közül az ellenség egyet sem foglalt el erővel, egy sem jutott a kezére alku útján vagy mert az őrség elmenekült [mivel az elhúzódo ostromra esztendei tartalékokkal voltak megerősítve], sűrűn hajtottak végre kirohanásokat. *Tacitus, Agricola, cap. 22.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli Tacitus szövegét. — Didius Gallus megtartotta, amit elődei szereztek, éppen csak néhány határerődítményt tolt előbbre. *Tacitus, Agricola, cap. 14.* — Borzsák István fordítása.

- (3) létesítsünk helyőrségeket<sup>298</sup> és (katonai) telepeket<sup>299</sup> az országban;
- (4) szerezzünk követőket, kössünk szövetségeket, alapítsunk pártokat;
- (5) szorongassuk állandó portyákkal, zsákmányolással, fenyegetéssel, gyűjtogatással, és kényszerítsük, hogy fizessen kontribúciót és adót, majd végül hódoljon be;
- (6) rendezkedjünk be otthonosan;
- (7) vegyük védelmünkbe a gyengébb szomszédokat, az erősebbeket<sup>300</sup> hódoltassuk meg, és különösképp azt ne tűrjük, hogy egy erős idegen [hatalom] megvesse ott a lábát;
- (8) a vezető személyiségeket vigyük túszként magunkkal, de úgy, mintha ez megtiszteltetés lenne számukra;
- (9) fosszuk meg őket akarattuktól és erejüktől, hogy felkelést robbantsanak ki.

Hatodik szakasz  
A védekező háborúról

LVIII.

A védekező háborúban a következő szabályokra kell ügyelnünk:

1. Legyen legalább egy, de inkább több, megfelelő helyen álló erődítményünk,<sup>301</sup> amelyek a támadót mindaddig feltartóztatják, amíg seregeinket összevonjuk, vagy pedig segítség<sup>302</sup> érkezik egy másik uralkodótól, aki féltékeny a támadó hatalmára.

2. Az erődítményeket támogassuk és bátorítsuk mozgó hadtesttel, amelyet viszont az erődítmények támogassanak és bátorítsanak.

3. A belső felkelések megakadályozására országunkon kívül viseljünk háborút, hogy a nyugtalan és rossz (szándékú) elemek ott gőzölögtessek és párologtassák el [rossz energiájukat].

<sup>298</sup> **M:** Caesar négy légiót a belgák földjén helyez el; ugyanannyit a haedusok földjére küldött, mert úgy vélekedett, hogy Gallia akkor lesz a legnagyobb biztonságban, ha a belgákat és a haedusokat hadseregek tartják féken. *Caesar, De bello Gallico, lib. 8. [cap. 54.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal és módosításokkal idézi Caesar művét.

<sup>299</sup> **M:** Provinciává szerveződött Britannia egy része, amelyhez még egy veterán települést is csatoltak. *Tacitus, Agricola, cap. 14.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal közli Tacitus szövegét. — Camulodunum néven kiszolgált katonákból népes telepet alapítanak az elfoglalt földeken, védelmiül a zendülők ellen, és hogy beleoltsák a szövetségesekbe a törvények megtartását. *Tacitus, Annales, lib. 12. cap. 32.* — Borzsák István fordítása.

<sup>300</sup> **M:** Hatalmasokat levett a trónról, és kicsinyeket felemelt. Éhezőket betöltött jöggel, és üresen bocsátott el gazdagokat. [*Zsolt, 147:6; Zsolt, 107:9; Luk, 1:52*]

<sup>301</sup> **M:** A hesseni tartományi gróf 1647-ben megmentette az országot, amikor a császári hadsereggel Kassel, Ziegenhain és Marburg erődítményeit állította szembe.

<sup>302</sup> **M:** Mondhatjuk, hogy 1668-ban a hármasszövetség tagjainak féltékenysége segített Németalföldnek. — Valószínűleg az 1668. évi hágai egyezményről van itt szó, amelyben Hollandia, Anglia és Svédország szövetezett XIV. Lajos ellen, aki Németalföldnek a Habsburgokhoz tartozó részét, azaz tulajdonképpen a mai Belgiumot akarta elfoglalni.

4. Ha nincs seregünk, vagy csak csekély erőnk, vagy csak lovascsapataink vannak:
- (1) mindent, amit csak lehet, az erődökbe és erődített helyekre vonjunk vissza, a többi erődítményt pusztítsuk el, különösen azokat, ahol az ellenség megvetné a lábát.
  - (2) húzzuk szét erődített vonalainkat, ha úgy látjuk, hogy az ellenség át akar karolni bennünket; váltsunk állást, ne maradjunk olyan helyen, ahol körülzárhatnak és megakadályozhatják, hogy támadhassunk<sup>303</sup> vagy visszavonulhassunk; ehhez támaszkodjunk egyfelől a szárazföldre, másfelől a tengerre vagy egy nagy folyóra.
  - (3) akadályozzuk az ellenség szándékait úgy, hogy minden alkalommal erősítést küldünk ahhoz az erődítményhez, melyhez az ellenség közelít, a lovasságot az ellenséghez közeli helyekre osszuk szét, hogy állandóan annak nyakán legyenek; szállják meg a szorosokat, rombolják le a hidakat és a malmokat, okozzanak árvizet, vágják ki az erdőket, elzárva ezzel az átjárókat.

Hetedik szakasz  
A felmentésről

LIX.

Segítséget nyújtunk, ha

1. összevontuk seregünket;
2. diverziót hajtunk végre;
3. pénzzel, készletekkel és hadianyagokkal támogatunk valakit;
4. nem feledjük, hogy biztonságos helyen rendezkedjünk be, túsokat szedjünk és biztosítsuk a visszavonuláshoz szükséges szabad utat.

Nyolcadik szakasz  
A különleges diszpozícióról

LX.

A különleges diszpozíció a csapatok minden egyes részéről külön rendelkezik. Főként három dolgot érint: a pontos felderítést, a jól átgondolt irányítást, és végül a bátor végrehajtást.

<sup>303</sup> M: A dán hadsereg Wen?i?al [nehezen olvasható név, Veltzé egyszerűen kihagyta ezt a részt, Grassi és Luraghi sem tudta megfejteni] szigetén ....-ben; Della Torre gróf Sziléziában [1647-ben], Rákóczi Lengyelországban [1648-ban], a svédek Sondenburgnál és Fünen szigetén 1658-ban és 1659-ben. — A zárójelbe tett évszámok a kéziratban hiányoznak, helyük ki van pontozva. Úgy tűnik, Montecuccoli sem tudta már beírni ezeket. Grassi kihagyta, Veltzé és Luraghi önkényesen kiegészítette az évszámokat, minden magyarázat nélkül. GRASSI 1821, 155.; VELTZÉ 1899–1900, 271.; LURAGHI 1988, 313.

NEGYEDIK FEJEZET  
A HADMŰVELETEKRŐL

Első szakasz  
A döntésekről

LXI.

1. A bölcsek ajánlása szerint lassan<sup>304</sup> gondolkodjunk, de gyorsan és állhatatosan cselekedjünk.

2. Ha a döntést egyszer meghoztuk, ne hallgassunk többé a kételyekre<sup>305</sup> és aggályokra, hanem tételezzük fel, hogy nem fog minden olyan lehetséges rossz<sup>306</sup> megtörténni, ami megeshetne, akár azért, mert az isteni könyörületesség megakadályozza ezt, akár azért, mert ügyességünk révén el tudjuk ezt kerülni, vagy akár azért, mert az ellenség figyelmetlensége folytán nem tudja azt [a rosszat nekünk megtenni.]

3. A végrehajtást egyetlen személyre kell bízni, mert ahol egyforma tekintélyek vannak, ott a vélemények gyakorta különböznek, és ha egy vállalkozás nem személyes, hanem közös<sup>307</sup> ügy, akkor annak végrehajtása kevesebb igyekezettel történik, mint fordítva.

4. Miután derekasan nekifeküdtünk a dolognak, a [had]művészet szabályait mindenben követtük, és meggyőződünk arról, hogy semmit sem felejtettünk el, ami céljaink sikeres eléréséhez bármivel hozzájárulhat, akkor a vállalkozást az isteni gondviselésre<sup>308</sup> kell hagyni. A gondviselésre való hagyatkozás sokak számára úgy tűnhet, hogy így figyelmen kívül hagyjuk az emberi ész szabályait, valójában azonban nem, mert az nem más, mint egy kis fénysugár az isteni gondviselésből, amely értelmünknek megnyilatkozik. Dávid mindenestre bízott Istenben, de legkevésbé sem mulasztotta el, hogy mindent, amit csak lehet, elszántan megtegyen királyságának megerősítése érdekében.

<sup>304</sup> **M:** Lassan kezdj hozzá ahhoz, amit véghez kell vinned, de ha már hozzáfogtál, végezd állhatatosan. *Bias*. [Diog. Laert, *De vita et moribus philosophorum*, *Bias élete lib. I.*, aeg. 87. 1561-es kiadás] — Biasznak, az ókori hét bölcs egyikének tulajdonított mondás.

<sup>305</sup> **M:** „A kocka el van vetve!” *Suetonius, Vita Iuli Divini, cap. 32.* — Kis Ferencné fordítása. Montecuccoli apró módosítással idézte Suetoniust. — (Caesar) egy pillanatig sem habozott: ki vezette a táborból – málnha nélkül – négy légióját és összes lovasát. A hadművelet sikere a gyorsaságtól függött. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 40.]* — Szepessy Tibor fordítása. Montecuccoli kihagyással közli Caesar szövegét.

<sup>306</sup> **M:** Valójában nem történik meg minden rossz, ami megtörténhetne, vagy azért, mert az isteni kegy megakadályozza azt, vagy azért, mert ügyességünk, avagy ellenfeleink óvatlansága miatt sikerül elkerülnünk azt. *Balzac, Aristippe.*

<sup>307</sup> **M:** A legkevésbé törődnek azzal, aminek sok gazdája van: a magáéval mindenki a legjobban törődik, a közössel már kevésbé; elhanyagolják ugyanis, úgy gondolva, hogy más majd törődik vele. *Arisztotelész, Politika, lib. 2. cap. 2.* — Szabó Miklós fordítása nyomán. Az idézett hely: Aristotelis *Opera omnia*, tom. II. 545.

<sup>308</sup> **M:** A sors azonban, mely minden számításnál erősebb, megghiúsította az okosan kiesztelt tervet. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 3. cap. 8.* — Kárpáty Csilla fordítása.

Mindazt, amit Isten elrendez, kezdettől nyugodtan tűrjük el; ami még megtörténhet, állhatatossággal, elszántsággal és higgadtsággal fogadjuk; ha a szerencse mellénk pártol, ne legyünk elbizakodottak, szerencsétlenség esetén ne legyünk csüggedtek és gyávák, mivel ezek e világon kinek-kinek úgy változnak, mint az apály és a dagály. Ezért a sikertelen vállalkozáson ne szomorkodjunk és ne bánkódjunk, mert a dolgok egy pillanat alatt kiegyenlíthetik egymást. Ha minden körülményt körültekintően mérlegelünk, rájövünk, hogy a kezdeti szerencsétlenség is érhet boldog véget, ezért ha a körülmények ugyanazok, akkor a következő alkalommal is úgy cselekedjünk, ahogy előtte.

Második szakasz  
A titoktartásról

LXII.

1. Sokakkal kell tanácskozni,<sup>309</sup> de csak kevesekkel vagy egyedül kell dönteni.

2. Szándékainkat az ellenség elől el kell rejtteni, ha pedig mégis kiderülne, akkor azt meg kell változtatni.

3. Óvakodjunk az ellenséges kémektől. A foglyokat őrizzük jól, a csavargókat és ismeretlen személyeket a seregben ne tűrjük meg. A szökevényekben ne bízunk meg, azokat pedig, akik az ellenséggel tárgyalnak,<sup>310</sup> vagy titkokat árulnak el,<sup>311</sup> a legkeményebben büntessük meg.

4. Színleljünk, az ellenség [éberségét] altassuk el, alapos okokkal és látható külső jelekkel hitessük el azt, amit valójában nem akarunk megtenni. Ha erősek vagyunk, mutassunk gyengeséget és fordítva. Tegyük úgy, mintha megtámadnánk egy helyet, de valójában egy másikat támadjunk meg.

<sup>309</sup> M: Vegetius, *De re militari*, lib. 3. cap. 26.

<sup>310</sup> M: Hadi artikulusz és törvény.

<sup>311</sup> M: A perzsák úgy vélekednek: semmi fontosat nem lehet rábízni arra, akinek nehezére esik a hallgatás, ami természettől fogva a legkönnyebb dolog a világon. Curtius, *Historiarum Alexandri Magni*, lib. 4. cap. 6. — Kárpáty Csilla fordítása. Montecuccoli módosítással és kihagyással idézte Curtius művét.

Harmadik szakasz  
A gyorsaságról

LXIII.

1. A gyorsaság jól szolgálja a titoktartást, mert nem hagy időt arra, hogy a hírek elterjedjenek.

2. Váratlanul induljunk meg, hogy az ellenséget mindez készületlenül találja,<sup>312</sup> és előbb érezze a villám csapását,<sup>313</sup> minthogy látná annak fényét.

(1) A tenger, a folyók, a hegyek, a szorosok, valamint a köztünk és az ellenfél között lévő távolság<sup>314</sup> a megtámadottat a saját elképzelt biztonsága révén könnyelművé teszik.

(2) Mindent hagyjunk hátra egy biztos helyen, ami csak késlekedést okozhatna, mint a trént, a nehéztüzérséget és néha a gyalogságot<sup>315</sup> is, vagy ez utóbbiakat ültessük szekérre, lóra, vagy a lovasok vegyék maguk mögé a nyeregbe.

(3) Éjjel sietősen nyomuljunk előre,<sup>316</sup> titkos, nem pedig járt utakon.

<sup>312</sup> **M:** Caesart előbb látták meg a szárazföldön, mint ahogy elterjedt az érkezéséről szóló hír ezen a vidékeken. *Caesar, De bello [civilis], lib. 3. [cap. 7.]* — Ürögdi György fordítása. — (Sándor) felszerelt és ütöképes hadseregével olyan gyorsan lepte meg Görögországot, hogy alig hitték: azt látják szemük előtt, akinek észre sem vették jövetelét. *Justinus, Historiae Philippicae, lib. 11. cap. 2.* — Horváth János fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással közli az eredeti szöveget. — Gyorsan megjárta az utat, gyorsabban, mint bárki gondolta volna, úgyhogy sok, mit sem sejtő gallt a földeken, munka közben ért. *Caesar, De bello Gallico, lib. 6. [cap. 30.]* — Szepessy Tibor fordítása.

<sup>313</sup> **M:** Méghozzá oly gyorsan csinálta ezt, hogy mire hírt kaptak közeledtéről, már ott is volt. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 36.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. — Silanus a lehető legnagyobb napi menetekben haladva nemcsak a hírnököket, de érkezésének a hírét is megelőzte, s érkezett meg az ellenséghez. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 28. cap. 1.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással és kihagyásokkal közli Livius szövegét.

<sup>314</sup> **M:** Télidőben az Alpok jéghegyei is magasabbra nőttek, úgyhogy a gallok azt hitték, hogy el van vágva az út előtte. De ő (Caesar) az egymástól nagy távolságra lévő téli táborhelyekről összegyűjtötte katonáit, s előbb termelt Gallia szívében, mintsem a peremterületeken észébe jutott volna az embereknek, hogy megijedjenek. *Florus, Epitomae de gestis Romanorum, lib. 3. cap. 10.* — Havas László fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi az eredeti szöveget.

<sup>315</sup> **M:** (Sándor) a gyalogos csapatait hátrahagyva, lovasaival egész éjszaka nyargalt, s az óriási úttól elcsigázott katonákkal pirkadatkor az Araxészhez érkezett. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 5.* — Kárpáty Csilla fordítása. Montecuccoli apró kiegészítéssel közli Curtius szövegét.

<sup>316</sup> **M:** Nyomban útnak eredt csapatával, inkább nyargaltak, mint meneteltek, s még éjszakai nyugovással sem pihenték ki nappali fáradalmaikat. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 13.* — Kárpáty Csilla fordítása.



3. A gyorsaság volt Sándor<sup>317</sup> és Caesar legsajátabb erénye, és a gyakorlatban is csodálatos eredményeket<sup>318</sup> hozott. Ha gyorsak vagyunk, akkor az ellenség nem talál egyetlen helyet sem, ahol biztonságban<sup>319</sup> tudná magát, és így minden kedvező fejleményt azonnal ki tudunk használni.<sup>320</sup>

4. Ha halogatás miatt elszalasztanánk a kedvező alkalmat, a sietség azonban erőnket kifárasztja, úgy a jót és a rosszat tegyük mérlegre.

## Negyedik szakasz

### A menetről

#### LXIV.

1. A menetre vonatkozó különleges intézkedések célja az, hogy a legkevesebb mozgással és alakzatváltoztatással azonnal csatarendbe tudjunk állni.

2. A kigondolt vagy tervezett csatarendből kell a menetalakzatot levezetni, amennyiben a csatarend szárnyából a menet arcvonala lesz. A svadronoknak és zászlóaljoknak ugyanabban a rendben kell egymás után vonulni, ahogyan egymás mellett álltak, s belőlük annyi csapategységet vagy oszlopot alakítsunk, amennyit akarunk.

3. A menethez figyelembe kell venni a helyet, az időt, azt, hogy jelen van-e az ellenség vagy nincs, és a menet célját.

<sup>317</sup> **M:** (Sándor) panasolta, hogy ágyhoz szegezve kell feküdnie, holott azelőtt senki sem menekülhetett gyorsasága elől. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 7. cap. 7.* — Kárpáty Csilla fordítása. — Ama király egyetlen erényét sem dicsérhetném méltóbban, mint gyorsaságát. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 5.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli apró kiegészítéssel közli az eredeti szöveget.

<sup>318</sup> **M:** Őbenne (Dariusban) ölt tetet győzedelmünk, s gyorsaságunknak nagy dicsőség lesz a gyümölcse. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, [lib. 5.] cap. 13.* — Kárpáty Csilla fordítása. — Hogy a hátralevő feladatokkal gyorsan végezhesen – eddig is a gyorsaság volt sikereinek fő forrása. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 12.]* — Szepessy Tibor fordítása. — A sereg megmentésének egyetlen eszközét továbbra is a gyors cselekvésben látta. *Caesar, De bello Gallico, lib. 5. [cap. 48.]* — Szepessy Tibor fordítása. — Az egész harc most már a gyorsaságon múlt, hogy ki foglalja el hamarabb a szorosokat és hegyeket. *Caesar, De bello civili, lib. 1. [cap. 70.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. — Az (Bardanes), mint vakmerőségekre kész ember, két nap alatt háromezer stadiumot rohant le, a mit sem sejtő és megrettent Gotarzust elkergette, és késlekedés nélkül hatalmába kerítette a szomszédos tartományokat is. *Tacitus, Annales, lib. 11. [cap. 8.]* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosításokkal idézte Tacitus művét. — Belviszályban legbiztonságosabb a gyorsaság, amikor inkább tette, mint tanakodásra van szükség. *Tacitus, Historiarum, lib. 1. cap. 62.* — Borzsák István fordítása.

<sup>319</sup> **M:** Nagy Sándor 1500 stádiumra volt tőle (Dariustól), de az ő gyorsaságával szemben már semmiféle távolság nem látszott elég messzinek. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 8.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással idézte az eredeti szöveget.

<sup>320</sup> **M:** Mindketten siettek, hogy övéiknek segítséget vigyenek, és el ne mulasszák az alkalmat, amikor az ellenséget megsemmisíthetik. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 79.]* — Ürögdi György fordítása. Montecuccoli apró módosítással idézi Caesár szövegét.

## LXV.

A terep lehet szűk vagy nyílt, meredek, lesvetésre alkalmas,<sup>321</sup> sík vagy hegyes, egy vagy több úttal ellátott, puha vagy szilárd talajú, mely a tüzéség számára is alkalmas, kerítésekkel, erdőkkel, árkokkal, mocsarakkal, folyókkal szabdalt, avagy utak nélkül való.

1. A menetet úgy kell megszervezni, hogy az az igénybe vett útnak és rá fordítandó időnek megfelelően, és hogy az emberek legyenek jól elosztva zászlóaljakra, svadronokra, a tüzéséghez és poggyászhoz, és jól számítsuk ki, mennyi ember, ló és szekér tud egymás mellett vonulni. Egy lovas öt lépés szélességet, nyolc lépés hosszút igényel, egy gyalogos hármat szemből, ötöt pedig oldalról.

2. Terjesszük ki többé vagy kevésbé a felvonulás frontját az utak száma és szélessége szerint, menetoszlop, brigád, ezred vagy svadron formációban vonulva.

3. Szűk terepen több hadtestben,<sup>322</sup> egymás mögött vonuljunk és [a hadtestek] külön táborozzanak, vagy tegyük szabaddá a terepet azért, hogy a csapatok menetelni tudjanak, miközben a tüzéség a főúton vonul két oldalán gyalogsági fedezettel, azokon kívül pedig lovassági biztosítással.

(1) Küldjük ki a lovasságot felderítésre, hogy híreket hozzanak,<sup>323</sup> és hogy az ellenség körül a szorosokat, erdőket és átjárókat szállják meg, továbbá azon ellenséges állásokkal szemben, amelyek előtt el kell vonulnunk, foglaljanak állást, és azt mindaddig kössék le, amíg a sereg tovább nem vonul.

(2) A menetoszlop frontját válogatott legénységből alakítsuk ki, és azt a fegyvernemet tegyük oda, amely (a terepviszonyoknak megfelelően) természeténél fogva jó ellenálló képességgel rendelkezik, és nem egykönnyen lehet szétzilálni.

(3) Az elővédet és a hátvédet erősítsük meg gyalogsággal és tábori tüzéséggel, a középhadat pedig úgy alakítsuk ki, hogy a tüzéség, a poggyász és a lovasság nagyobb része, amely távolabb már nem tud működni, maradjon együtt középen.

4. Ha folyón kell átkelnünk, akkor

(1) azzal a hellyel szemben, amelyet el akarunk foglalni, a parton állítsuk fel a tüzéséget; nagy előnyünkre szolgálhat egy olyan hely, ahol a folyó beszögellő ívet<sup>324</sup> ír le, vagy egy gázló van a közelben;

<sup>321</sup> **M:** Már nem az ellenség, hanem a környék leselkedő veszedelmei miatt, csak lassan és óvatosan haladhattak előre. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 5.* — Kárpáty Csilla fordítása. — A királyt nemcsak a harag fojtogatta, de a szégyen is, hogy ily meggondolatlanul e hegyszorosba vezérelte seregét. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 3.* — Kárpáty Csilla fordítása.

<sup>322</sup> **M:** Parmeniónnal megosztotta a csapatokat, s azt a parancsot adta neki, hogy a síkságon keresztül vonuljanak tovább, ő pedig könnyű fegyverzetű embereivel a hegygerinceket foglalta el. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 3.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán.

<sup>323</sup> **M:** Azután útra keltek négyszögű, zárt hadirendben; (Nagy Sándor) időről időre felderítőket küldött előre, hogy a környéket kifürkésszék. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 6. cap. 4.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyással idézte az eredeti szöveget.

<sup>324</sup> Az *angolo reintrante* tompaszöveget jelent, amit az olasz katonai szótár tovább pontosít, mondván, hogy „olyan szög, melynek csúcspontja befelé fordulva az erődítmény vagy a tábor [belseje] felé néz”. Gran dizionario 1836, 32.

- (2) a hídverés előrehaladtával muskétásokat kell előreküldeni, hogy átlőjenek a vízen;  
 (3) amint a híd elkészült, gyalogosokból, lovasokból, kis mezei ágyúkból, illetve árkászokból álló különítmény keljen át, hogy a túloldali hídfőt megerősítsék; tegyük meg ezt az innenső hídfőben is, hogy a hídon történő visszavonulásról is gondoskodjunk;  
 (4) alaposan nézzünk utána, hogy nincsenek-e a közelben felfegyverzett vagy tüzes hajók, vagy más gépezetek, amelyek a hidat elpusztíthatják, midőn csapataink fele már átkelt rajta.

(5) Ha a hídnak továbbra is maradnia kell, állítsunk fel biztosító csapatokat, és sáncoljuk el a híd mindkét végét.

5. Minden egyes csapategység (elővéd, középhad, hátvéd) vagy hadoszlop, amely önállóan menetel, rendelkezzen lapátokkal, kapákkal, árkászokkal és vezetőekkel, hogy az utakat meg tudják javítani, illetve hogy az utat ne tévesszék el.

6. A következőket tartsuk szem előtt:

- (1) senki se lépjen ki a sorból és az oszlopból;  
 (2) a poggyásznál szolgálók ne próbálkozzanak a csapatok közé vegyülni;  
 (3) ezeknek mintegy száz lépés távolságot<sup>325</sup> kell tartaniuk egymás között; azért nem többet, hogy egymást támogatni tudják, kevesebbet pedig azért nem, mert ha az egyiket visszavetik, akkor szükségképpen nekiszorul a másiknak és zűrzavart okoz.

#### LXVI.

Nyári időszakban kora reggel meneteljünk, a hűvösben, a gabonaföldeken kívül, hogy könnyű legyen az utat felderíteni, őreket állítani, járőröket kiküldeni, barakkokat és sátrakat felállítani, élelmet beszerezni. Téli időszakban rövid szakaszokban meneteljünk, és mindenekelőtt tüzelőanyagról gondoskodjunk.

1. Éjszaka a felderítők és járőrök ne menjenek olyan messze, mint nappal.  
 2. A keresztutaknál hagyjunk hátra katonákat, hogy a bennünket követő csapatok ne vétsék el az utat.  
 3. A legelől haladó egységek kapjanak parancsot, hogy minden további nélkül támadjanak mindenkire, akivel csak találkoznak.

#### LXVII.

Ha az ellenségtől egyáltalán nem kell tartani, vagy csak kevésbé, vagy pedig nagyon.

1. Ha nem kell félni tőle, akkor  
 (1) minden egység külön menetel a poggyászával együtt,  
 (2) a tüzérség a fedezetével és parancsnokával;  
 (3) a nehézlövegeket szekéren szállítjuk;  
 (4) a menetparancsot előző este írásban közöljük minden egységgel;  
 (5) az előőrsnél az indulás meghatározott időpontjában megjelennek a tábornokok, a főszállásmester és a vezetők kapitánya;

<sup>325</sup> M: (Nagy Sándor) úgy irányította a menetelést, hogy az előharcosokat egyesíteni lehessen a háttérrel. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 13.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán.

(6) a tábor körüli árkokat be kell tölteni, hogy szélesebb oszlopban lehessen kivonulni;

(7) a tábor őrsege nem hagyhatja el őrhelyét addig, ameddig mindenki el nem indult;

(8) küldjük előre az árkászokat, hogy megjavítsák az utat, illetve járőröket, kisebb változott csapatokat, felderítőket és lovas őrsegeket, hogy a terepet elől, hátul és mindkét szárnyon felderítsék; [adjunk] öröket a tüzéségnek, a tábornokoknak és a poggyásznak; örök szállják meg a magaslatokat, derítsék fel a csapdákat és jelentsenek mindent, ami történik;

(9) a lovasság fele az elővéddel, a gyalogság, az árkászok és a tábori tüzéség pedig a középhaddal tartson; az utóbbi előtt ekevashoz (das Gleiß) hasonló szerkezet haladjon, amely megjelöli a keréknyomot az úton, amelyet a szekereknek követniük kell; azután jöjjen egymás után a nehéztüzéség, annak trénje, a tábornokok poggyásza; a háttel vonuljon a lovasság másik fele, a sereg poggyásza és még egy lovasezred;

(10) ha a sereg nem marad együtt, a találkozásra írásban jelöljük ki az útvonal egy alkalmas helyét; ennek azonban biztonságosnak kell lennie, nehogy az ellenség előbb megszállja, titokban is kell tartani, nehogy az ellenség megtudja; határozzuk meg az órát [ti. a találkozót] és az egyéb körülményeket, küldjük ki kémeket és felderítőket.

2. Ha van okunk félni, akkor a körülményeknek megfelelően több vagy kevesebb elővigyázatossággal éljünk:

(1) Olyan rendben vonuljunk, amellyel csatát tudunk vívni, azaz csatához rendezzük el a sereget, hogy arcvonala az ellenség felé nézzen, és a szárnyakkal előre meneteljünk.

(2) A menetoszlop azon részei, amelyet veszélyeztetettnek vélünk, legyenek tábori tüzéséggel, munícióval, kapákkal, ásóval, lapáttal, kirendelt gyalogsággal és lovasággal megerősítve. A trénnek azon az oldalon kell vonulnia, ahol a leginkább védett, és biztonságban van.

(3) A tüzéség az élen meneteljen saját lafettáin. A zászlóaljok közé állítandó svadronok képezzék a két első vonalat, utánuk a tüzéségi trén következzen, annyi oszlopban egymás mellett, amennyit az út szélessége megenged, utána jöjjenek az élelmiszert szállító szekerek, a poggyász és végül a tartalék.

(4) A szorosok túloldalán a csapatok álljanak meg, hogy az őket követők felzárkózhassanak. Ha sík terepre érünk, álljunk csatarendbe, amikor pedig az út újra összeszűkül, újból álljunk oszlopokba, elől az elővéd, utána a középhad, végül a tartalék.

(5) A menetoszlop szárnyát folyókkal, gátakkal, hegyekkel, szekerekkel, láncokkal és spanyollosokkal vagy bármely más, arra alkalmas dologgal fedezzük, a terep adottságainak, valamint a katonák számának és elrendezésének megfelelően.

## LXVIII.

Különböző céljaink eléréséhez más-más szabályokat kell figyelembe venni:

1. Ha titokban menetelünk,

(1) akkor éjjel<sup>326</sup> erdőkön át, völgyekben, rejtett utakon vonuljunk, a lakott helyeket kerüljük el;

<sup>326</sup> M: Kivezették a csapataikat, Pompeius éjjel, titokban, Caesar nyíltan, fényes nappal. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 30.]* — Ürögdi György fordítása nyomán.

(2) csak a tompa hangú trombitát használjuk,<sup>327</sup> ne gyújtunk tüzet,<sup>328</sup> csak akkor, amikor már elhagytuk a táborn, hogy az ellenség azt higgye,<sup>329</sup> hogy még ott vagyunk; az égő kanócokat rejsük jól el, vagy használjunk keréklakatos vagy kovás arkebúzt,<sup>330</sup>

(3) küldjük előre a lovasságot, hogy az mindenkit ejtsen fogságba, akivel találkozik, és minden átjárót próbáljon megszállni;

(4) ha felfedezhetnek bennünket, térjünk át egy másik útra<sup>331</sup> arról, amelyet választottunk, és azután térjünk vissza arra, amelyen eredetileg vonulni akartunk; amikor egy városból vagy helységből kivonulunk, azonnal zárassuk be a kapukat, és jól vigyázunk, nehogy egy kém a csapatainkkal együtt jöjjön ki a városból;

(5) lássuk el magunkat elegendő élelmiszerral a vállalkozás tartamára.<sup>332</sup>

2. Nem küldünk előre felderítőket akkor, ha lerohanunk egy táborn, ha egy erődítménynek segítséget viszünk, ha váratlanul rajtaütünk az ellenségen, bozotos terepen, vagy ha ködös idő van, és nem lehet messze látni, valamint minden olyan alkalommal, amikor a végsőkre is elszántuk magunkat.<sup>333</sup>

3. Ha egy, az ellenség által őrzött szoroshoz közelítünk, hogy azt erővel elfoglaljuk, akkor

(1) tegyünk úgy, mintha egy adott ponton indítanánk támadást, de támadjunk egy másikon; vagy forduljunk vissza és tegyünk úgy, mintha másfelé [akarnánk fordulni], ám azután oly gyorsan térjünk vissza ugyanoda, hogy megelőzzük az ellenséget;

(2) a szorostól nem messze állítsunk lesbe csapatokat, azután vonuljunk a sereggel tovább, és ha az ellenség követ bennünket, a csapatok rohanják le azt a szorost, és foglaljanak ott állást. Ily módon erőszakolta ki Gallas főparancsnok 1644-ben,

<sup>327</sup> M: A harmadik őrségváltás idején teljes csöndben felsorakoztak, úgyhogy még kürtjel sem harsant, majd (Nagy Sándor) megindult a jelzett hegyi ösvényen. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 4.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán.

<sup>328</sup> M: Figyelmeztette, hogy tiltsa meg táborában a tűzgyújtást, nehogy jövetelét már messziről észrevehessék. *Caesar, De bello Gallico, lib. 6. [cap. 29.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán.

<sup>329</sup> M: (Nagy Sándor) rájuk bízta, hogy őrizzék meg az állandó tábor látszatát, gyújtanak a szokásosnál több tüzet, hogy a barbárok azt képzeljék, maga a király is a táborban tartózkodik. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 4.* — Kárpáty Csilla fordítása.

<sup>330</sup> Az olasz eredetiben csak *focili* szerepel, de egyértelmű, hogy *archibugio a pietra focaiáról* van szó. A keréklakatos arkebúz olaszul *archibugio a ruota*. Vö. <https://it.wikipedia.org/wiki/Archibugio>; [www.steamfantasy.it/blog/2007/11/17/il-moschetto-a-pietra-focai-introduzione-e-caricamento](http://www.steamfantasy.it/blog/2007/11/17/il-moschetto-a-pietra-focai-introduzione-e-caricamento) (A letöltés időpontja: 2018. 03. 04.)

<sup>331</sup> M: A menetirány eltért ugyanis a kitűzött célponttól, és az volt a látszat, mintha éppen ellenkező irányba mennének. *Caesar, De bello civili, lib. 1. [cap. 69.]* — Ürögdi György fordítása.

<sup>332</sup> M: Elrendelte, hogy a katonák háromnapos ételmezt vigyenek magukkal. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 4.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán.

<sup>333</sup> M: Ily módon leptük meg és szórtuk szét 1659-ben a Friedrichsödéből kijött, válogatott legénységből, többnyire tisztekből álló svéd sereget. Mialatt én arra készültem, hogy az erősséget felderítsem, éjnek idején találok az erődöt folyamatosan ostromló Gscheiddal[?], aki akkor még alezredek volt, és a mi elővédünket vezette. — A kérdéses és nehezen olvasható nevet Luraghi *Pfund*nak értelmezte, más olasz kiadások pedig kipontozták ezt a helyet.

Pomerániában az átkelést a Peene folyón a svéd sereg orra előtt, midőn Breda vezér-  
őrnagyot<sup>334</sup> hátrahagyta lesen, aki azután az átkelőt rajtaütéssel megszerezte.

4. Ha gyorsan akarunk vonulni, akkor

(1) a trént hagyjuk hátra;

(2) a lovasságot küldjük előre;<sup>335</sup>

(3) a gyalogságot ültessük lóra vagy kocsira, vagy a lovasok mögé;

(4) vigyünk magunkkal vezetéklovakat, hogy a tatárok<sup>336</sup> módja szerint váltogat-  
hassuk azokat;

(5) éjjel és nappal<sup>337</sup> nagy útszakaszokat tegyünk meg;

5. Ha az ellenség elől visszavonulunk, akkor ezt oly módon tegyük, hogy az ne  
tűnjön menekülésnek.<sup>338</sup>

## Ötödik szakasz A táborozásról

### LXIX.

A sereg különbözőképp táborozik<sup>339</sup> attól függően, hogy mennyire tartunk az ellen-  
ségtől. Baráti területen a sereg vagy szét van osztva egy, két, három faluban, vagy pedig  
együtt, egy zárt [köriúlsáncolt] táborban helyezkedik el. Ha az ellenség közel van, akkor  
a sereg csatarendben táborozik.

<sup>334</sup> Johann Ludolf von Breda. Életrajzát lásd: [www.30jaehrigerkrieg.de/breda-bredaw-bredau-brettau-brede-breda-bredon-hans-johann-ludolf-rudolf-freiherr-von](http://www.30jaehrigerkrieg.de/breda-bredaw-bredau-brettau-brede-breda-bredon-hans-johann-ludolf-rudolf-freiherr-von) (A letöltés időpontja: 2018. 03. 04.) Haláláról érdekes leírást olvashatunk az interneten: [www.unser-riebelsdorf.de/index.php/ueber-riebelsdorf/breda-und-muhly](http://www.unser-riebelsdorf.de/index.php/ueber-riebelsdorf/breda-und-muhly) (A letöltés időpontja: 2018. 03. 04.) A csata időpontját tekintve Montecuccoli minden bizonnyal tévedett, hiszen 1644-ben Breda már nem élt, és Gallas sem volt főparancsnok.

<sup>335</sup> **M:** Minuciust teljes lovas hadereje élén előreküldte, hátha a gyorsan mozgó lovasok számára adódik valami kedvező alkalom, amelyből hasznot húzhatnak. *Caesar, De bello Gallico, lib. 6. [cap. 29.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézte Caesar szövegét. — Könyűfegyverzetű lovascsapatával (Nagy Sándor) elindult az úton, és megparancsolta, hogy a phalanx a lehető leggyorsabb iramban kövesse. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 13.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal idézte az eredeti szöveget. — Ahogy én is 1664-ben Magyarországon, Körmendnél.

<sup>336</sup> **M:** A numidák két lovat szoktak magukkal vinni, s gyakran, bárhogy is tomboljon az ütközet, a fáradt lóról teljes fegyverzetben a pihentre ugranak át, akárcsak a mesterlovasok. *Livius, Ab urbe condita, lib. 23. [cap. 29.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással közli Livius szövegét.

<sup>337</sup> **M:** Útját se nappal, se éjjel nem szakította meg. *Caesar, De bello [Gallico], lib. 7. [cap. 9.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. — Megszakítás nélkül, nappal és éjjel siettették a menetet. *Tacitus, Annales, [lib. 15.] cap. 12.* — Borzsák István fordítása.

<sup>338</sup> **M:** Hogy indulása, melyre csupán a fenyegető lázadás bírja rá, ne csúfos menekülésnek tűnjék. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 43.]* — Szepessy Tibor fordítása.

<sup>339</sup> Lásd: BAGI 2011, 65–101.

1. Ami az időt illeti, le lehet táborozni egyetlen éjszakára, néhány napra, de lehet egy egész télre is.

2. Ha a közelben fekvő falvakban szétosztva táborozunk,

(1) akkor a fegyverteret rendszerint ott jelöljük ki, ahol a főhadiszállás van, általában a centrumban, ahol a küldöncök is tartózkodnak;

(2) akkor a gyalogság a falvakba bevezető utakat barikádokkal, kocsikkal, főtörzsekkel, gerendákkal vagy hasonlókkel zárja el; a lovasság hasonlóképp tegyen, majd nyissanak új kijáratokat; a lovasság írásban is kapja meg azon helyek neveit, amelyek felé utat kell nyitnia, és őrzáratokat kell küldenie;

(3) akkor a riasztást ágyúlövéssel, tűz- és füstjelekkel vagy a szokásosnál<sup>340</sup> nagyobb trombitákkal adjuk;

(4) akkor az egyes szállások fegyverterei éjjel a falvak mögött, nappal előttük legyenek, ha azonban a lovasság tart valamitől, hagyja a lovakat felnyergelve, és táborozzon a szállás mellett a mezőn;

(5) akkor a tábor védelmére állítsunk fel őrszemeket, és a szabályoknak megfelelően küldjünk ki őrzáratokat, felderítőket, különítményeket és kémeket;

(6) olykor a gyalogság és a tüzérség a főhadiszállásnál táborozik, a lovasság pedig egy-egy erdőben vagy egy-két faluban a közelben, a gyalogság fedezetében, amely gyorsabban tud fegyverre kapni.

(7) Ha attól tartunk, hogy az ellenség rátör a táborra, meg kell előznünk ezt, ezért nyugtalanítani kell az ellenséget, vagy megtámadni egy olyan ponton, amely mellett el kell haladnia, mivel megdöbbsenti az ellenséget az, ha váratlanul titokban csatarendbe állított csapatokba ütközik, ezáltal megzavarodhat, ami alkalmat teremt arra, hogy vereséget mérjünk rájuk.

(8) Azokat a csapatokat, amelyek másnap az elővédet alkotják, a menetvonalon a legtávolabb fekvő helyen kell elszállásolni.

3. Ha csupán egy éjszakára verünk tábort az egész sereggel, akkor

(1) a főszállásmester és egy további magas rangú előjáró vizsgálja meg a környéket a lovasság egy részének kíséretében;

(2) legyen víz,<sup>341</sup> fa, abrak, nyáron árnyék, télen fedél;

(3) a tábor előnyös<sup>342</sup> helyen feküdjön, folyó, hegyoldal vagy valami más fedezze az egyik oldalát, hogy ne lehessen rajtaütni, ágyúval ne lehessen belőni, és ne legyen

<sup>340</sup> M: Ilyenekkel rendelkezett Károly Gusztáv svéd király 1657-ben Lengyelországban, és ilyenek voltak a törököknek is.

<sup>341</sup> M: Gabonát szerez be, megfelelő terepen táborhelyet választ. *Caesar, De bello Gallico, lib. 6. [cap. 10.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán.

<sup>342</sup> M: Vercingetorix olyan helyet választott tábornak, amelyet mocsarak és erdők védtek. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7.* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. — A tábor igen alkalmas volt a háború elnyújtására, részben fekvése és védelmi berendezése, részben a tenger közelsége, valamint a bőséges ivóvíz és só miatt. Sok erdő volt, így nem láhattak hiányt fában, a földeken lábön állt a sok gabona, így éhezniük sem kellett. *Caesar, De bello civili, lib. 2. [cap. 37.]* — Ürögdi György fordítása. Montecuccoli Caesar szövegét kihagyással idézi.

semmiféle akadály, amely a különálló szállásokon levő csapatok közti kommunikációt gátolná, amikor arra lenne szükség, hogy egymást támogassák;

(4) a tábort a kémek, akik azon kívül tartózkodnak, illetve az osztagokba, őrzőjáratokba, felderítő különítményekbe, járőr csapatokba beosztott őrök gondosan vigyázzák;<sup>343</sup>

(5) a tábort erősítsük meg szekérvárral (Wagenburg) vagy paliszáddal, amelyet erre a célra magunkkal viszünk, vagy pedig kisebb, hat láb magas, három láb széles sánccal;

(6) a tüzérség trénje a tábor közepén álljon, néhány kisebb ágyút pedig azokra a bejáratokra kell irányozni, amelyeken át az ellenség bejuthat;

(7) amint tábort vertünk, a sereget csatarendbe kell állítani, az őröket fel kell állítani, a járőröket ki kell küldeni a környékre;

(8) a tábort korán, még nappal állítsuk fel, hogy legyen időnk az őröket kihelyezni, a tábort megerősíteni, a sátrakat felverni, élelmet beszerezni, az ellenség viselkedését megismerni.

4. Ha táborba szállunk, legyenek élelmiszer<sup>344</sup> és hadikészleteink, és ezeket biztonsággal szállíthassuk a táborba; az élelmiszer, a segítség és a visszavonulás számára, továbbá állandóan nyitva kell tartani az utakat. Az összeköttetési vonalak legyenek biztosak, és figyeljünk arra, hogy a hátunkban ne legyen komolyabb ellenséges erődítmény.

(1) A kereskedők és a markotányosok számára tegyük biztonságossá az utakat, a kiváltságaikat biztosító hadirendeleteket nagyon pontosan tartsuk be. Ne engedjük, hogy a zsákmányolt állataikat a táboron kívül adják el.

(2) A víz<sup>345</sup> forrásokból, folyókból vagy ásott kutakból származhat, tehát figyelni kell arra, hogy az ellenség ne tudja elvenni.

<sup>343</sup> Szinte lehetetlen pontosan visszaadni magyarul az őrségek helyüitt felsorolt különböző fajtáit. Az eredeti szövegben a következőt olvashatjuk: „guardie che si dispongono in corpi, sentinelle, ronde, patruglie, corridori, partite”. A német fordításban ezt találjuk: „...Wachen, die in Hauptwachen, Schildwachen, Ronden, Patrouillen, Eclairure und Partheien zerfallen.” Az olasz katonai szótár szerint a *sentinella* az őrszem, aki vigyáz arra, hogy az őrzésére bízott csapatot ne lephesse meg az ellenség; *ronda* az éjszakai járőröző tiszt és csapata, aki ellenőrzi az őrszemeket; *patruglie* (régies alak, ma: *patruglia*) a patrula, őrzőjárat, egy tizedes vagy egy káplár által vezetett, öt-hat katonából álló őrcsapat, mely főleg a városok, erődítmények biztonságára vigyáz, gondoskodik arról, hogy a polgárok és a katonák ne hagyják el helyüket és lakhelyüket, bezáratja a kocsmákat és a mulatókat, megszüntet minden rendtelenséget; a *corridore* az ellenség mozgásait figyelő és a felderítést végző katonák csoportja; *partita* könnyűfegyverzetű csapatokból álló kis hadtest, mely a hadseregtől elszakadva zavarja az ellenséget, elvágja annak kommunikációs vonalait, rajtaüt szállítmányain, „megcsipkedi” az ellenség szárnyait és hátvédeit. Gran dizionario 1836. passim. Lásd még erre: WALLHAUSEN 1615, 134. skk.

<sup>344</sup> M: Kedvező területre jutott, a földeken betakarította a már majdnem beérett termést, s elhatározta, megvárja Pompeius érkezését, és itt veszi fel a harcot. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 81.]* — Ürögdi György fordítása. Montecuccoli Caesar szövegét módosításokkal és kihagyással idézi. — A tábort biztonságos helyen kell felverni, ahol elegendő mennyiségű fa, takarmány és víz áll rendelkezésre. *Vegetius, De re militari, lib. 1. cap. 22.* — Montecuccoli kihagyásokkal és módosításokkal idézi.

<sup>345</sup> M: Ő maga (Caesar) is rájött, hogy tekintettel a vízhiányra, nem helyezheti táborát közelebb az ellenséghez. *Caesar, De bello Africo [cap. 79.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása. Montecuccoli apró módosítással idézi Caesart.



(3) A takarmányt a mezőkről és a szomszédos helyekről szerezzük be, takarmánybeszerzőket küldjünk ki megfelelő fedezettel, hogy azokat az ellenséges járőröktől megvédjék, a zavargást és a fosztogatást pedig megakadályozzák; különböző időpontokban és váratlanul menjenek ki, hogy az ellenség ne tudjon róluk híreket kapni, a takarmányt először a legtávolabbi helyekről kell elhozni, majd egyre közelebről és közelebről.

(4) Legyen elég fa a barakkoknak, valamint az öröknek és a konyhában tűzgyújtásra.

(5) A [tábor] fekvése legyen kellemes, sík, vagy egy lágymedern, jó<sup>346</sup> levegőben (ha ez elromlik, váltsunk tábort), ne legyen magasabb pont a közelben, árvíznek és tűzvésznek ne legyen kitéve.

(6) Ha van erdő<sup>347</sup> a közelben, vágjuk ki, zárjuk körül vagy gyűjtsük fel, vagy menjünk távolabb; ha árvízveszély van, építsünk gátat vagy tereljük a vizet másfelé.

(7) Tartsuk tisztán a tábort, minden szemetet ássunk el, és nagyon vigyázzunk a tűzre.

(8) A közeli helyeket szálljuk meg,<sup>348</sup> lássuk el helyőrséggel, hasonlóképp az átjárókat, főként a távol lévő raktárak irányába esőket.

(9) Ha lehetséges, legyen a szárnyunkon egy folyó,<sup>349</sup> amely fedezi a sereg egyik oldalát, vizet szolgáltat, elviszi a szemetet, lehetővé teszi a közlekedést mindkét irányba, és megkönnyíti az ellátmány szállítását.

A hidat<sup>350</sup> oly módon kell felállítani, hogy az ellenség azt ne ágyúzhassa, ne gyűjt-hassa fel, és a folyásirányban leúsztatott gyújtószerkezetekkel se rombolhassa le; továbbá mindkét feljáratát meg kell erősíteni.

(10) A tábor formáját és kiterjedését igazítsuk a gyalogság, a lovasság, a tüzérség és a poggász létszámához és elhelyezkedéséhez. Ha a tábor túl szűk, az kényelmetlen

<sup>346</sup> **M:** Ha sokáig kell időznünk valahol, egy egészséges helyet kell választanunk. Vigyázzunk, hogy magasabb hegy ne legyen a közelben, amely ha megszállja az ellenség, veszélyes lehet. Ügyelnünk kell arra is, hogy áradáskor a helyet a víz ne öntse el, és a sereg ez esetben ne szenvedjen kárt. *Vegetius, De re militari, lib. 1. cap. 22.*

<sup>347</sup> **M:** Caesar kiirtatta az erdőt, és a kivágott fákból az ellenség felé valóságos falat rakatott, nehogy fegyvertelen katonáinkat valami váratlan oldaltámadás érje. *Caesar, De bello Gallico, lib. 3. [cap. 29.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és apró hibával idézi.

<sup>348</sup> **M:** (Pompeius) érkezéséig Caesar – biztonsági okokból – több erődöt elfoglalt, néhányba lovas, néhányba gyalogos katonákat helyezett el, hogy azok őrhelyen és őrállásban a tábora védelmére legyenek. *Caesar, De bello Hispanico [cap. 6.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli apró hibával közli.

<sup>349</sup> **M:** Sietve átkelt seregével az Axona folyón, s ott tábort veretett. A hadmozdulat eredményeképpen tábortát egyik oldalon folyó védte, azonkívül a mögötte elterülő vidéket sem zaklathatta az ellenség, s a remusok és a többi törzs is teljes biztonságban szállíthatták az utánpótlást. *Caesar, De bello Gallico, lib. 2. [cap. 5.]* — Szepessy Tibor fordítása. Montecuccoli kihagyásokkal és apró hibával idézi az eredeti szöveget.

<sup>350</sup> **M:** A folyón híd vezetett át; ide őrséget rendelt, és hat cohorsot a túlsó hídfőnél hagyott, s parancsot adott, hogy a tábort tizenkét láb magas fallal és huszonkét láb mély árokkal erősítsék meg. *Caesar, De bello Gallico, [lib. 2. cap. 5.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és módosítással idézi.

szállásnak, veszélyes a tűz miatt,<sup>351</sup> amely odabent keletkezik, vagy kívülről vetik be, és az ellenség nem fog tiszteletet mutatni, mert úgy tűnik, mintha a haderő csekély lenne.<sup>352</sup> A túl nagy kiterjedés megnehezíti<sup>353</sup> az őrzést és a védelmet.<sup>354</sup>

(11) Az egyes táborhelyek<sup>355</sup> derékszögű négyszögek legyenek. A hosszát pontosan tartsuk be, mivel egy lovasszázadra elől 12–15 lépésnyit, egy gyalogoszázadra 8 lépésnyit számítunk.

(12) A magaslaton álló tábornak fogszerű vagy fűrészfog alakú árkokkal,<sup>356</sup> redoute-okkal, kiserődökkel, olló-, szarv és koronaművekkel, illetve ágyúkkal vegyük körül, 150–200 lépés távolságra a szálláshelyektől. A köztes terület pedig fegyvertérként szolgáljon. Néha kettős tábornak csinálnak, hogy nagyobb legyen a kiterjedése<sup>357</sup> és több területet foglaljon el. Néha a táboron belül egy másik kisebbet<sup>358</sup> is megerősítenek, hogy kevés emberrel is védhessék, ha a sereg egy része távol van.

(13) Az öröket vagy a hajnali szürkületben, vagy este váltjuk fel. Úgy állítsuk fel az öröket, hogy ne lehessen őket meglepni, a legtávolabb levőket pedig ne lehessen [a tábornál] elvágni. A számuk a szükségnek feleljen meg. A táboron kívül a bejáratoknál állítsuk fel

<sup>351</sup> M: Mint a császári táborban Bernburgnál 1644-ben, ahol a svédek éjjel-nappal szakadatlanul tüzes gölyókat és izzó vasat lőttek, hogy a tábornak lángba borítsák.

<sup>352</sup> M: A tábor csekély méreteiből kiszámították, milyen kis létszámú a katonaság. *Caesar, De bello Gallico, lib. 4. [cap. 30.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. — A füstoszlopokból és a tüzekből ítélve a tábor több mint nyolc mérföld szélességben húzódott. *Caesar, De bello Gallico, lib. 2. [cap. 7.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán.

<sup>353</sup> M: Beszámolnak arról, hogy ostrom alá vették a tábornak, s míg azok sűrűn váltogatták fáradt csapatukat friss alakulatokkal, a mieinket teljesen kimerítette a küzdelem, hiszen nekik a tábor hatalmas méretei folytán szünet nélkül helyt kellett állniuk a sáncokon. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 41.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. — Mivel a védők összegyülekeznek a szűk helyeken, és a kellenél jobban szétszóródnak a széles helyeken. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 8.*

<sup>354</sup> M: Ahogy a keresztény tábor Kanizsa előtt 1664-ben. — Az ostromlók reménykedését pedig növelte a sánc kiterjedése: két légió számára építették, de alig ötezer fegyveres védte. *Tacitus, Historiarum, lib. 4. cap. 22.* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli kis kihagyással idézi.

<sup>355</sup> M: A tábor elrendezésével, formájával, kiterjedésével és erősítésével van tele minden könyv.

<sup>356</sup> M: Majd a várostól két stádiumra megerősített táborhelyet jelölt ki számukra. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 5. cap. 5.* — Kárpáty Csilla fordítása. — Nagy Sándor jobbnak látta, ha egyelőre tábornak ütnek a dombon, ezért földsáncot emeltetett. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 4. cap. 12.* — Kárpáty Csilla fordítása. Montecuccoli apró kiegészítéssel és hibásan közli. — Miközben a legionáriusok az erősítési munkálatokkal foglalatostkodtak, ezalatt egy részük az erőd előtt felállt hadrendben, az ellenséghez közel. *Caesar, De bello Africo [cap. 51.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyással idézi. — Parancsot adott, hogy az első és második hadsereg maradjon harci készenlétben, a harmadik pedig fogjon hozzá a táborveréshez. *Caesar, De bello Gallico, lib. 1. [cap. 49.]* — Szepessy Tibor fordítása.

<sup>357</sup> M: *Caesar, De bello gallico, lib. 1.*

<sup>358</sup> M: Így a nagyobb sáncokkal körülvett kisebb tábornak egyfajta erősített várat alkotott. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 66.]* — Örögdí György fordítása. Montecuccoli hibásan idézi Caesar szövegét. — Az eredeti latin, amelyet Montecuccoli is idéz: *Ita minora castra inclusa maioribus castelli atque arcis locum obtinebant. Franciára így fordították: „A nagyobb tábornak befoglaltatott kisebb tábornak egyfajta erősített várat alkotott.”*

öket, azon belül pedig a tüzérségnél, a municiónál, a zászlónál, a szekereknél, a foglyoknál, a főhadiszállásnál, a tereken és piacokon. Különösen figyeljünk oda a jelszavakra,<sup>359</sup> az őrzőjáratokra, a lovas küldöncökre, felderítő különítményekre, járőrökre,<sup>360</sup> a kémekre.

(14) Ha csatarendben táborozunk, a zászlóaljok és svadronok maradjanak ott, ahol vannak [azaz a csatarendben meghatározott helyükön], annyi különbséggel, hogy a vonalak közötti távolságot megduplázzuk kétlépésnyire, az oszlopok közöttit nyolclépésnyire azért, hogy a legénység kényelmesebben pihenhessen, és hogy elől is hagyjunk üres helyet a közlekedésre.

4. A téli szálláson a következőképpen gondoskodjunk a csapatok biztonságáról:

(1) a tábort a területet védő, közelben lévő nagy kereskedőváros vagy nagy folyó segítségével erősítsük meg;

(2) védett helyekre és nagy helyőrségekbe osszuk szét a csapatokat<sup>361</sup> úgy, hogy azok kölcsönösen segítsék és támogassák egymást;

(3) a szállások határát erődítményekkel, folyókkal,<sup>362</sup> hegyekkel és szorosokkal fedezzük; ott őrség és lovasság álljon, amely ha az ellenség közeledik, hírt ad, és megakadályozza, hogy az körös-körül portyázzon, vagy ha az ellenség nagy erővel nyomul előre, elvágja annak utánpótlását és megtámadja annak utóvédjét; ezért az élelmiszert a terület belsejébe, védett helyekre kell hordani;

(4) a katonáknak a hadjáratok fáradalmi után pihenést<sup>363</sup> biztosítunk, ezért a szállásokat szép szóval vagy erőszakkal elfoglaljuk.<sup>364</sup>

<sup>359</sup> Bár az eredetiben *nome*, azaz egyszerűen *név* szerepel, bizonyos, hogy Montecuccoli a jelszóra gondolt. A franciák is *mot*-nak fordították, ami jelszót is jelent, és régen a *nome*-t az olaszban is használták ebben jelentésben. Nuovo dizionario 1786, 1063. hasáb.

<sup>360</sup> Lásd 119. oldal, 344. jegyzet.

<sup>361</sup> **M:** (Caesar) kijelölte légiói számára a téli táborokat: négy légiót a belga földön helyezett el, ugyanannyit vezényelt a haedusok földjére, úgy vélekedett ugyanis, hogy akkor tudja a békét leginkább megőrizni Galliában, ha csapatai féken tartják a belgákat és a haedusokat. *Caesar, De bello Gallico* [lib. 8.] [cap. 54.] — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal és módosításokkal idézi. — Arra kényszerült, hogy a hadsereget téli táborban helyezze el, és a légiókat több törzsnél ossza szét, hogy a gabonahiányt orvosolja. *Caesar, De bello Gallico, lib. 5.* [cap. 24.] — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal és módosításokkal idézi. — Seregét téli táborokba küldte, és úgy osztotta szét, hogy Galliának egyetlen része se maradjon római csapatok nélkül. *Caesar, De bello Gallico* [lib. 8.] [cap. 46.] — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és saját kiegészítésével közli.

<sup>362</sup> **M:** Caesar tábort ver az Apsus folyó mentén, hogy őrségekkel és erődítményekkel védelmezze azokat a városokat, amelyek különösen megérdemelték. Elhatározza, hogy itt várja be a többi légió megérkezését Italiából, és borsátrakban telet át. *Caesar, De bello civili, lib. 3.* [cap. 13.] — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és saját kiegészítésével közli.

<sup>363</sup> **M:** Ezután a katonaság, szívében örvendve, hogy a tengeri veszteségeket sikeres vállalkozással ellensúlyozta, visszatért téli táboraiba. *Tacitus, Annales, lib. 2. cap. 26.* — Borzsák István fordítása.

<sup>364</sup> **M:** Tacfarinas fennhíjazásában odáig vetemedett, hogy lakóhelyet követelt magának és seregének, ellenkező esetben végeláthatatlan háborúval fenyegetőzött. *Tacitus, Annales, lib. 3. cap. 73.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal és módosítással idézi.

## AZ ERŐDÍTMÉNYEKRŐL

### Hatodik szakasz A harcról

#### LXX.

1. Vagy az erődítmények körül, vagy a nyílt mezőn harcolunk.
  - (1) Az erődítmények kapcsán vegyük tekintetbe az építést, a támadást és a védelmet.
  - (2) A mezőn zajlanak a kisebb ütközetek és a csaták.

## ÖTÖDIK FEJEZET AZ ERŐDÍTMÉNYEKRŐL

#### LXXI.

1. Hogy ne az oktalan állatok közt kelljen élni, az emberek már kezdettől fogva körülzárt helyeken<sup>365</sup> gyűltek össze, és rájöttek annak tudományára, hogy ha magukat más emberek vadsága ellen meg akarják védeni, miként erősítsék meg azokat, hogy bennük kevesen<sup>366</sup> sokak ellen védekezhessenek.

2. A helyeket a természet<sup>367</sup> vagy az [emberi] tudás<sup>368</sup> vagy mindkettő erősíti meg.

(1) Az előbbiek hegyes, meredek, mocsaras helyen vagy a tengernél, tónál vagy nagy folyóknál vannak.

(2) Az utóbbiakat az emberi kezek által a folyókhoz és hegyekhez hasonlóan megépített mesterséges árkok és mellvédek erősítik meg.

3. Régebben a politikusok sokat vitatkoztak arról, hogy az erődítmények hasznosak-e vagy sem.<sup>369</sup> Egyesek azt mondták, hogy az erődített helyek a fejedelmeknek a zsarnokságra, a népeknek a lázadásra, az ellenségnek az ostromokra, a polgároknak pedig a tértelenségre adnak lehetőséget. Akik azonban ezt mondták, nem gondolták át, hogy el kell választani a [megfelelő] használatot a visszaéléstől, a cselekvő bűnét az eszköz

<sup>365</sup> **M:** Az emberek kezdeti, mezei, műveletlen életét először a városok építése választotta el a vadállatok vagy bestiák közösségétől. Ezekben a városokban a közös érdek hozta létre az úgynevezett államot. *Vegetius, De re militari, lib. 4. előszó.* — Montecuccoli módosítással idézi.

<sup>366</sup> **M:** Caesar tehát az eddigi védőművek kibővítésére gondolt, hogy kevesebb katona is megvédelmezhesse az ostromműveket. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 73.]* — Szepessy Tibor fordítása. Montecuccoli apró kihagyással idézi.

<sup>367</sup> **M:** A helybeli lakosság *Kapuk*nak nevezi a természetes fekvésével emberi kéz emelte erődre emlékeztető, roppant szűk hegyszorosokat. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 3. cap. 4.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. — Svájc, Németalföld, Velence, Mantova.

<sup>368</sup> **M:** A városokat és a várakat a természet vagy emberi kéz erősíti meg, vagy mindkettő. *Vegetius, De re militari, lib. 4. cap. 1.*

<sup>369</sup> **M:** *Bodin, Les six livres de la république, lib. 5. cap. 5., Machiavelli, discorso, Tensini, fortif.*

ártalmatlanságától, mert ha az efféle érvek érvényesek lennének, akkor olyan más értékek<sup>370</sup> ártalmosságára is következtetni lehetne, mint a szónoklat, az erő, az egészség, a bőség, a kormányzás művészete és mások. A mai szokás<sup>371</sup> és néhány zabolátlan nemzet példája döntött e kérdésről (nem akarok szabadot mondani, mivel a velenceiek és a németalföldiek államuk virágzását az erődítményeknek köszönhetik, és ha az erődítmények bármely köztársaságnak is netán hátrányt okoztak, az nem az erődítmények miatt történt, hanem az erődítmények parancsnokainak helytelen viselkedése folytán, akik nem tudtak az erőd uraiként viselkedni és a helyőrséget kordában tartani), amelyek nem akarják az erődítményeket, de épp az erődítmények helytelenítésével, indirekt módon mégiscsak méltányolják azokat, mert az erődítmények a kormányok kincsei, a lázongó és elnyomott népek gyepői és béklyói, a jogszolgáltatás [a jogrend, a törvényes hatalom] jelképei,<sup>372</sup> a köznyugalom<sup>373</sup> hatékony eszközei, miközben biztosítják az uralmon levők hatalmát és az alattvalók engedelmisségét, tehát szavatolják a belső rendet és a külső fenyegetés elleni védelmet. Ezért az uralkodók nem engedhetik meg, hogy vazallusaik erődítményeket építsenek, ezért tartják a törökök Tatár földön az összes erődített helyet megszállva, és váltják le kedvük szerint a kánokat, miként ezt 1668-ban is tették.

<sup>370</sup> M: Az a tény, hogy sok kárt tehet az, aki igazságtalanul él a beszéd képességével, az minden jóról elmondható, különösen a leghasznosabbakról, például az erőről, az egészségről, a gazdagságról, a hadvezéri tehetségről. Ha valaki jog szerint használja fel ezeket, a lehető legtöbbet használ, ha viszont jogtalanul, a lehető legtöbbet árt. *Arisztotelész, Rhetorika, lib. 1. cap. 1. [art. 4.]* — Adamik Tamás fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal idézi. Az idézet helye: Aristotelis Opera omnia, tom. I. 688.

<sup>371</sup> M: Itália, Németország, Belgium, Franciaország, Kandia, hány éven át voltak a kereszténység védelmezői az oszmán fegyverek ellen! Megerősítette Franciaország az 1668-ban Németalföldön elfoglalt erődítményeket citadellákkal? Ráadásul a törökök 1669-ben az erdélyi és a kozák erősségeket lerombolták; az 1664. évi békepontokban azonban meghatározták, hogy nem szabad újabbakat építeni. A szkíthák királya úgy vélte, hogy a makedónok az ő vesztükre építettek várost a folyóparton. Ezért (sereget) küldött a lerombolására. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 7. cap. 7.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal idézi.

<sup>372</sup> M: Hat erőd építésére választottak ki alkalmas helyet egymáshoz közel, hogy ne kelljen messzire menniük segítségért. Magas dombtetőkön építették fel mind a hatot, mintegy a leigázott népek fékentartására. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 7. cap. 10.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli módosításokkal és kihagyásokkal idézi.

<sup>373</sup> M: Drusus a tartomány védelmére helyőrségeket és biztonsági alakulatokat állított fel végig a Mosa folyó, az Albis és a Visurgis mentén. A Rhenus partján pedig több mint ötven erődöt létesített. *Florus, Epitomae de gestis Romanorum, lib. 4. cap. 12.* — Havas László fordítása nyomán, Montecuccoli kihagyásokkal idézi. — A várak és városok építését először a királyok kezdeményezték, egyrészt hogy az ország nagyobb biztonságban legyen a külső ellenséggel szemben, másrészt hogy a király megszilárdítsa a fennhatóságát saját alattvalói felett. *Polübiosz [Historiai].* — Tóth Gergely fordítása. Polübiosz-fordításokban nem találtuk meg az idézetet, de az tudható, hogy ez a szövegrész aforizmaként népszerű volt akkoriban, több ilyesfajta gyűjteményben szerepelt. Lásd például DANEAU, Lambert (1620): *Politicorum aphorismorum silva...* Lugduni Batavorum, Maire. 164.

Az Angol Királyságot, mivel nincsenek erődítményei, [az ellenség] hat hónap alatt háromszor is elfoglalta.<sup>374</sup> Pfalzi Frigyes, akit a lázadók cseh királynak kiáltottak ki, a Prága melletti egyetlen elvesztett csatával 1620-ban az egész királyságot is elvesztette.<sup>375</sup> Néhány büszke barbár fejedelem úgy vélte, hogy seregének nagy száma miatt nincs szüksége erődítményekre. Ám nagyot tévedtek, mert így vagy a sereg folyamatos fenntartásával vesznek magukra elviselhetetlen terhet, vagy fennáll annak a veszélye, hogy ellenséges portyákat kell elszenvedniük.

4. Legyen kevés<sup>376</sup> és jó<sup>377</sup> erődítmény, azok pedig legyenek a határokon, a szorosoknál, a kikötőknél és a székvárosoknál.

(1) Az erődök legyenek képesek olyan erős helyőrségeket befogadni, hogy azok formális ostrom esetén is ki tudjanak tartani, vagy pedig az ellenség kénytelen legyen figyelmet fordítani rájuk, és csapatokat kelljen hátrahagynia,<sup>378</sup> hogy az országban tovább nyomulhasson előre.

(2) Az erődítményeknek a kereskedelem, felmentés, továbbá az egészséges levegő, a tiszta víz és a termékeny terület szempontjából előnyös helyen kell feküdniük.

(3) Az erődítményeket mind saját, mind az ellenség szempontjából a fekvés, a [hadi]cél és az erő tekintetbevételével kell elhelyezni, hogy azokat hadinépvel, készletekkel és más szükséges dolgokkal el tudjuk látni.

5. Citadellákat az elfoglalt<sup>379</sup> vagy az engedetlenkedő helyeken építsünk azért, hogy a lázadókat féken tartsuk, és a helyőrséget védjük. [Építsünk citadellákat] a határ menti helyeken, hogy a védelmet megkettőzzük, továbbá a nagy kiterjedésű helyeken, amelyek nem alkalmasak arra, hogy erődítésekkel övezzék azokat.

[A citadellákat] a legmagasabb pontra építsük, ha van ott folyó, akkor a mellé; vagy vegyük körül két bástyával befelé, néhány másikkal a helységtől kifelé, hogy a folyót, a környéket és magát a települést is egyidejűleg uralni tudják.

<sup>374</sup> M: Bodin, *Les six livres de la république*, lib. 5. cap. 5.

<sup>375</sup> Az 1620. november 8-án lezajlott fehérhegyi csatáról van szó, ahol Pfalzi Frigyes cseh király döntő vereséget szenvedett a császári seregtől. Ezt tekintjük a harmincéves háború kezdetének.

<sup>376</sup> M: Nem is volt annyi erőnk, hogy az őrség megszilárdítására és a háború folytatására meg lehetett volna osztani. Tacitus, *Annales*, lib. 13. cap. 41. — Borzsák István fordítása.

<sup>377</sup> M: Az alkalmas helyeket megerősítette. Tacitus, *Annales*, lib. 4. cap. 24. — Borzsák István fordítása.

<sup>378</sup> M: Hogy biztosítsa magát a hátbatámadástól. Curtius, *Historiarum Alexandri Magni*, lib. 3. cap. 1. — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. — Miután elérte Vellaunodunumot, a senók városát, hozzáfogott a megostromlásához, hogy a hátában ne maradjon ellenség, és a gabonautánpótlást se gátolja semmi. Caesar, *De bello Gallico*, lib. 7. [cap. 11.] — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>379</sup> M: A thébaiak azon fáradoztak, hogy a makedón helyőrséget elűzzék a thébai várból, amelyet ők Cadmeának neveztek; ostrom alá vették a várat, továbbá nagyon mély árkokkal és igen erős sáncsal övezték körül. Curtius, *Historiarum Alexandri Magni*, lib. 2. — Valójában az első két könyv elvesztett, csak Christoph Bruno, egy 16. századi német kiadó pótolta „saját kútfőből”. Lásd Q. CURTIUS RUFUS (1604): *Historiae de rebus gestis Alexandri Magni... libri decem...* Coloniae Agrippinae, Cholinus. 18. Montecuccoli ebből idéz, némi módosítással.

Első szakasz  
Az építésről

LXXII.

1. Az erődítmény legyen nehezen megközelíthető a sok akadály miatt. A helyőrségnek legyen sok helye a védekezésre, az ellenségnek kevés a támadásra. Általánosságban legyen alkalmas az időnyerésre és a halogatásra.

2. Az építmény lehet szabályos vagy szabálytalan; ha szabályos, akkor az alakzatok szögei és oldalai egymáshoz viszonyítva mindig egyformák és változatlanok, és a szabályt jelentik annak,<sup>380</sup> amely nevét alakzatainak szabálytalanságáról nyerte.

3. A tervezés:<sup>381</sup>

(1) Az erődben ne legyen olyan pont, amelyet nem lehet több helyről belátni, fedezni<sup>382</sup> és védeni.

(2) Az a vonal, ahonnan védekeznek, legyen hosszabb, és több embernek adjon helyet, mint a védvonal.

(3) Minél több bástyával rendelkezik egy erőd, annál erősebb.

(4) Az erődnek az egész környék fölé kell magasodnia, és uralnia kell azt.

(5) A védművek az erőd középpontja felé közeledve legyenek egyre magasabbak.

(6) A védvonal ne legyen hosszabb 60 rúdnál [226 m],<sup>383</sup> mivel a muskétalövés<sup>384</sup> vagy nem hat messzebbre, vagy nem elég erős, vagy ilyen nagy távolságon nem lehet pontosan célozni.

(7) Minél hosszabb az egyenes vagy a ferde szárny, valamint a bástyatorok, annál jobb.

(8) Minden külső védműnek nyitottnak kell lennie az erőd felé.

(9) A bástya csúcshétszöge ne legyen kevesebb 60 foknál, és ne legyen több 90-nél, továbbá az alaprajzi vagy poligonszögek se legyenek kisebbek 90 foknál.

(10) A szárny és a kurtina által bezárt szög legyen derékszögű.<sup>385</sup>

<sup>380</sup> M: A ferdét az egyeneshez képest ismerjük fel, a tökéletlent a tökéleteshez képest.

<sup>381</sup> M: Ichnográfia, alaprajz, terv (Icnnographia, Grundriß, le plan). — A görög *ikhmosz*=terv és a *graphiein*=írni szavakból. A fogalmat Vitruvius határozta meg, mint bármely építkezés geometriai tervét, alaprajzát.

<sup>382</sup> M: Nem egyenes, hanem megtört vonalú (erőd)falakat kell építeni, hogy ha valaki [hadi]gépeket akar a falakhoz vinni, akkor nemcsak előlről, hanem oldalról, sőt szinte hátulról is támadni lehet. Vegetius, *De re militari*, lib. 4. cap. 2. — Montecuccoli átfogalmazva, kihagyásokkal közli az eredeti szöveget.

<sup>383</sup> M: Itt a rajnai rúd értendő, amely 12 lábra oszlik, de hogy könnyebb legyen vele számolni, 10 lábra csökkentették.

<sup>384</sup> M: Mások a védvonalat az ágyúlövés szerint akarják kiszámolni, ez azonban nem jó.

<sup>385</sup> M: Egyesek hegyesnek, mások tompaszögűnek építik, a nyolcszögig bezárólag, de még ők maguk is mindenekelőtt derékszögűnek tervezik, hogy a lejtő kimérésekor aszerint irányítsák. A találmány nem új, hanem 100 éve javasolta Michael Potier d'Estein, sokat vitatkoztak rajta elméletben, és többször kipróbálták a gyakorlatban is, de végül elvetették, és inkább a derékszög mellett döntöttek. — Potier d'Estein életére lásd: SCHÄRLIG 2008, 40–41.

(11) A tompaszögeket<sup>386</sup> el kell tüntetni az erődítményből.

4. A profil<sup>387</sup> szabályai:

(1) A földtöltések mérsékeltén magasak és vastagok legyenek. A túl magas [földtöltések] megnövelik a költségeket, és az ellenségnek is fedezetül szolgálhatnak; a túl alacsonyakon könnyű átjutni és uralni a környező magaslatokról, mivel az erőd belseje belátható. A túlon túl vastag [földsáncok] haszontalanul sokba kerülnek, a túl gyengék pedig nem állják az ellenség tüzét, és nem biztosítanak elegendő helyet saját lövegeinknek.

(2) Az árkot a [falak mögötti] földtöltések méretei szerint kell kiásni, hogy az azokhoz szükséges földmennyiséget kinyerjük belőle. Az árok legyen embermagasságúnál mélyebb, és egy magas fa hosszánál szélesebb. Ha vízzel van feltöltve, jobban fel lehet ismerni, hol akar az ellenség átkelni rajta; a szárazárok viszont alkalmasabb a kitérősekhez, a legénység és az ellenaknák fedezésére, a külső védművek támogatására.

Külön az árok védelmére építik a *falsa bragát*.

5. A külső védművek az árkon túl felépített védművek, és arra szolgálnak, hogy a gyengébb pontokat megerősítsék, elősegítsék a kitérőseket és az ellenaknákat, továbbá hogy az ellenséget távol tartsák.

(1) Megkülönböztetünk ravelint, félholdat, szarv- és koronaművet.

6. Összességében a bástyacsúcs, a védvonal, az egyenes és ferde szárny, a homlok-vonal és a [bástya]torok között olyan szimmetriát kell fenntartani, amely egyiket sem részesíti előnyben a másikkal szemben.

(1) Hányféle kombinációt lehet ezen részek viszonyának meghatározásával kialakítani? Hány szerző írt már erről? Elképzeléseikben mekkora különbségek vannak? Bizonyára végtelenül, az unalomig sok a rengeteg egymást utánzóhoz és kompilátorhoz viszonyítva, akik agyrémeket fabrikálnak gyakorlat nélkül. Igazi Próteusz [ez a téma], mely ezerszer és ezerszer vált alakot.

(2) Az erődítményekhez alkalmas anyagok közül egyesek természetes követ, mások égetett és nyers téglát, földet vagy fát akarnak használni. Gusztáv Adolf király, mivel Svédországban sok vasbánya van, megpróbált építőköveket előállíttatni vasból.

(3) Forma tekintetében szintén sok az egymásnak ellentmondó vélemény:

A védvonal az ágyúk vagy a muskéták lőtávolságának feleljen meg?

A bástyákat feltöltsék [földdel], vagy üresek, hegyes-, tompa- vagy derékszögűek legyenek? Ellássák azokat bástyafülekkel és kazamatákkal, vagy maradjanak azok nélkül?

Vizes- vagy szárazárok legyen?

A kurtina rövid vagy hosszú legyen? Egyenes vagy tört vonalú legyen? Ez utóbbi befelé vagy kifelé irányuljon? A szárny a kurtinára merőleges legyen (amelyet

<sup>386</sup> **M:** Angle rentrant, todter Winkel. — Ez utóbbit holttérnek szoktuk fordítani, ám ez az olasz rendszerben akkor már egy évszázada eltűnt. Figyelembe véve tehát a Montecuccoli által használt olasz *angoli di tenaglia*, illetve a jegyzetben levő francia kifejezést, valószínűbb a *tompasszög* értelem. A holttér francia szakkifejezése *angle mort*. Glossarium Artis 1979, 72., FAULHABER 1703, 6r.

<sup>387</sup> **M:** Ortográfia, Durchschnittprofil. — Keresztmetszet.



egyenes szárnynak neveznek)? Vagy pedig hegyes- vagy tompaszögben csatlakozzon a kurtinához?

A ferde szárny, amelyet második szárnynak is neveznek, hasznos vagy káros-e?

A *falsa braga* és a külső védművek hasznosak vagy károsak-e?

(4) Ezen vélemények mindegyikének megvannak a maga híres szerzői<sup>388</sup> és alapos érvei; bármilyen erődítményben is tartózkodjon valaki, nem kell azonban kétségbe esnie e sok véleménytől, hanem örülhet nekik, mert azok alapján nem eshet nehezére ilyen vagy olyan módon az erődöt jó védelmi állapotba hozni, ha megérti, hogy miként kell az elméleti dolgokat hasznos formába öntenie,<sup>389</sup> és a szabályokat a viszonyokhoz<sup>390</sup> igazítani.

7. Röviden, mindazok az erődítmények, amelyeket a fenti alapelvek figyelembevételével építettek, jók, tágasak, azokban egyszerre sok katona képes harcolni, sok löveget tud befogadni, sok szárnyal és elsáncolással rendelkezik.

8. A gyakorlat által – mely nélkül minden elmélet tévedésnek van kitéve<sup>391</sup> – meg erősített arányok (értsd: felosztások) közül jómagam a Morshausen<sup>392</sup> (17. kép) által javasoltakat szoktam használni, mivel ezeket sokszor láttam sikerrel és eredménnyel alkalmazni. Ezek a következők:

(1) a bástya csúcsháromszögének a poligonszög kétharmadát vesszük, amíg az előbbi 90°-ot tesz ki, amelynek értékét nem lépi át;

a kurtina 36 rúd,

a homlokvonala 24,

a szárny négyszögnél<sup>393</sup> 8,

a többi alaprajznál egészen a nyolcszögig mindig 1 rúddal több, amelynek szárnya 12 rúd, amelynél azonban már nem lesz több.

<sup>388</sup> M: Marolois nem akar ferde szárnyat, hogy az egyenes annál nagyobb legyen. Tensini egy olyan *barbacanét* készített, amelyet mi *falsa braga*-nak nevezünk, csak a kurtina előtt, amelyet ő nagyon hosszúnak akar. Dögen nagyon nagyra tartja a szarvművet, nem annyira a ravelint és a félholdat. Freitag rövid kurtinákat választott és üres bástyákat. Pagan és Ruis azt akarják, hogy a szárny tompaszögben csatlakozzon a kurtinához. Lorini, Bar-le-Duc, Speckle, Stevin, Fournier, de Ville, Melder, Heidemann nagy gyakorlati mesterek voltak.

<sup>389</sup> M: A jelenleginek a múltbélihez kell alkalmazkodni.

<sup>390</sup> M: Amit a véletlen hoz, azt a saját szándékaink szolgálatába kell állítani.

<sup>391</sup> M: Balgaság előnyben részesíteni az értelmet érzékeinkkel szemben. *Arisztotelész*. — Montecucoli több kortársa is Arisztotelésznek tulajdonítja ezt a mondást, de ahogy Montecucoli, úgy más sem ad meg pontos hivatkozást.

<sup>392</sup> M: Gusztáv Adolf svéd király hadmérnöke volt, tanítványa volt Reich, a császári sereg hadmérnöke, később főszállásmester és vezérőrnagy. — Morshausen és Reich kilétére eddig nem sikerült fényt deríteni, az előbbi szakirodalmi tevékenységéről Jähns sem tud. JÄHNS 1890, 1378–1379.

<sup>393</sup> Azaz a négybástyás elrendezésnél, ahol a poligon szabályos négyszög.

(2) Ha egy egyenes vonalon egy piattaformát<sup>394</sup> akarunk elhelyezni, akkor

a torok	16	rúd,
a szárny	14,	
a bástyatengely	31,	
a kurtina	36	rúd.

(3) Amennyiben elfogadjuk ezeket az adatokat, akkor a trigonometria vagy egy mérték segítségével nagyon könnyen megkapjuk a többi vonal és szög értékét. Tervezzünk táblázatot is, amely fokról fokra, a 90°-os négyszögtől a 180°-os egyenesig halad, s amely a szabálytalan alaprajz tervezésénél is jó szolgálatot tesz.

(4) Könnyű és változatlan arány áll fenn minden alaprajzra Melder<sup>395</sup> (18. kép) tervében, tekintet nélkül a szögekre, amely szerint

a belső poligon	60	rész,
a bástyatengely	23,	
a torok	12,	

a szárny a négyszögnél 9, különben 10 rész.

[Melder] saját arányait alaposan összehasonlítja Marolois, Freitag és Ruse számításaival,<sup>396</sup> és azt bizonygatja, hogy az övé a legjobb mind közül, mivel az általa javasolt védvonal a legrövidebb, a szárny pedig a leghosszabb.

9. Ha ennél a két rendszernél, amelyekben a kurtinára merőleges egyenes szárny mellett egy nagy második szárny is van, még egy, a védvonalra merőleges szárnyat akarunk kapni azért, hogy a szárny mindkét változatát megnöveljük, azt könnyedén hozzá tudjuk tenni a meglévő szerkezet megváltoztatása nélkül, amennyiben csak a harmadikat<sup>397</sup> tesszük magasabbra,<sup>398</sup> s mivel az árok védelmére legalkalmasabb *falsa bragát* sokan elvetik, mert minden alkalommal, amikor az ellenség elfoglalja a *contrascarpát*, akkor betör oda [ti. a *falsa bragába*], s így azt használhatatlanná teszi, ezért a bástya csúcsát kitolják addig a pontig, ahol a *falsa braga* van, s így azt [ti. a *falsa bragát*] a tér és a szárnyak megnövelése révén fedezik. (19. kép)

(1) Néhány mérnök azon új találmánya, hogy a bástya csúcsától a *contrascarpa* csúcsáig egy vonalat<sup>399</sup> húzzunk, első látásra az általános szabályokkal ellentétesnek tűnik, mivel ez a fedett folyosó mintegy átjárót képez, amely megkönnyíti

<sup>394</sup> Az eredetiben *baloardi piani* szerepel, amely szó szerint lapos bástyát jelent. Nagyon valószínű azonban, hogy itt a *baloardi piattiról* van szó, amely lefordítva ugyanazt jelenti, de az ún. *piattaformára* értendő.

<sup>395</sup> MELDER 1664.

<sup>396</sup> MAROLOIS 1627. Marolois-nak számos matematikai tárgyú munkája is megjelent, amelyekben szintén foglalkozott erődítéstani kérdésekkel. JORDAN 2003, 168–170.; FREITAG 1631; RUSE 1664.

<sup>397</sup> M: Ruse javaslatának megfelelően Parchimnál, Mecklenburgban, 1660-ban négy üteget építtettem, egyet a többinél magasabbra, amelyek kitűnően működtek, és nem okoztak nehézségeket.

<sup>398</sup> Konkrétan arról van szó, hogy a bástyaszárnyon és a kurtinán levő szárnyon kívül egy, a védvonalra merőleges, ún. mellékszárnyat is be lehet építeni, de ezt lényegesen magasabbra kell emelni, hogy az előbbieket felett ellőhessen.

<sup>399</sup> Értsd: sáncot, lásd a szómagyarázatoknál: árokoldalvéd.

a közlekedést az árkon át. Másfelől viszont nemcsak a *falsa bragát* védi az oldalazás ellen, hanem a szemben levő bástya szárnyát is a *contrascarpa* áttellenes pontjával szemben is, ahol az ellenség szokás szerint a szárnyat romboló lövegeit felállítja.

Erre a felvetésre azt mondhatják, hogy ez a keresztsánc könnyen megvédi saját magát, mivel kevés lehetőséget ad arra, hogy azt elfoglalják, már csak a belül megépített aknák és zárósáncok sokasága miatt is. Ezen túlmenően eme keresztsánc nélkül az ellenség által egyenesen a bástya egyik homlokvonala ellen irányított fedett folyosót csak az egyik oldala felől lehet támadni. Ez a javaslat, miként a következők is, valódi támadások során szerzett tapasztalatok révén honosodott meg és terjedt el.

(2) A hegyesszögű bástyacsúccsal és a befelé megtört kurtinákkal rendelkező erődítményekről.<sup>400</sup>

Az újírtásra vágyó világ ugyanazt teszi a művészetekben, mint az öltözködésben. Az emberek örömeiket lelik a divatban, és ha már nem tudnak semmi újat kitalálni, akkor a régit porolják le újra. Ekképp ásta elő korunk néhány filozófusa az atomok és a földgolyó mozgásának már rég eltemetett tanát, és ekképp éleszti újra néhány mai mérnök azokat a halott kérdéseket, amelyeket a matematikai iskolák már régóta ízekre szedtek, és amelyeket észszerűségi okokból az általános gyakorlat, valamint a tekintély elvetett.

Galeazzo Alghisi da Carpi már 1570-ben kiadott nyomtatásban egy nagy, folióméretű kötetet<sup>401</sup> az erődépítészetéről, amelyet [Habsburg] II. Miksa császárnak ajánlott, s amelyben valamennyi törekvése arra irányult, hogy bizonyítsa annak helyességét, minél hegyesebb szögű a kurtina beszögellése, annál jobb.<sup>402</sup> Ám ezen kijelentésnek több érv és számos tapasztalat mond ellent. (20. kép)

#### 10. Érvek

(1) A hegyes bástyák szűkek, ezért kevés hely jut bennük a tüzéségnek, a legénységnek, a *piazza bassé*nak, a keresztsáncoknak és hogy [a bástyák] középen üresek legyenek,<sup>403</sup> ami azért szükséges, hogy az ellenség a belső föld[töltés]ben ne tudja beásni magát vagy aknával levegőbe repíteni azt.

(2) A [bástya]csúcsot könnyű rombolni és az ellenségnek fedezékül szolgál, ahol elbújhat.<sup>404</sup>

(3) A fűrészfogszerű vagy az ollószerű, vagy a bármely más módon megtört kurtina csökkenti a helyet, és nagy kerülettel kevés teret foglal magába. Az egyenes kurtina ezzel ellentétesen nagyobb területet ölel körül, csekélyebb költség mellett nagyobb haszonnal jár, és könnyebb őrizni.

<sup>400</sup> Egyszerűbben, arról van szó, hogy a kurtinák „V” alakban, az előtér felé nyitott szögben meg vannak törve.

<sup>401</sup> ALGHISI 1570. A szakirodalom egy 1575-ös kiadásról tud még. JORDAN 2003, 12.

<sup>402</sup> Lásd a 400. jegyzetet.

<sup>403</sup> Azaz ne legyen feltöltve a lövéssók magasságáig.

<sup>404</sup> Értsd: ha a bástyacsúcsot szétlövik, vagy a homlokvonalon rést nyitnak, a törésben már holttér keletkezik a szomszédos bástyák szárnyain elhelyezett ágyúknak.

(4) Ha a beszögellések tompák,<sup>405</sup> az oldalak nem lehetnek egymással szemben, ferde helyzetük és a mellvéd vastagsága miatt nem lehet azokat megfelelően védeni, és ahányszor csak az ellenség a beszögelléshez közel kerül, nem tudjuk támadni.<sup>406</sup>

(5) Ott, ahol a természetes fekvés miatt egy efféle beszögellés keletkezik, mint hibásat, ki szoktuk javítani, amikor egy kijebb levő egyenes vonallal átvágjuk.

11. A szerzők:

(1) Carlo Theti, I. könyv, 7. fejezet.<sup>407</sup>

(2) Daniel Speckle, XI. fejezet.<sup>408</sup>

(3) Sardi, Trattato, 2. fol. 47., 48., 49.<sup>409</sup>

(4) Deville, I. könyv, 3. rész, 46–47. fejezet.<sup>410</sup>

(5) Cellarius, 2. könyv, 7. fejezet, 3. könyv, 5. fejezet.<sup>411</sup>

12. Használat:

(1) Az egyenes kurtinát és a 90 fokos bástyaszőget szokás szerint ott használják, ahol ezzel más részek szimmetriáját nem bontják meg. Olyan dolgokban, amelyekről a nép jóléte és az állam megtartása vagy elvesztése függ, nem történhet olyasmi, ami nem a legnagyobb valószínűségen alapul, és nincs sokszoros tapasztalatokkal alátámasztva.

(2) Végül az általam kitalált, *cavaliere*-szerűen megemelt, a védvonalra merőleges szárnyak betöltik a hegyes bástya és a beszögellő kurtina szerepét, ahogy mondtam, anélkül, hogy a szokásos formákat megváltoztatnák.

Nem szeretném azonban tagadni azt sem, hogy ez a hegyesszőgekkel és beszögellésekkel létrehozott konstrukció az erődítéstan egyik nagy titkát rejti, ahogy azt Bonaiuto Lorini, Adam Freitag<sup>412</sup> és sokan mások is már kifejtették.

<sup>405</sup> Értsd: ha a megtört kurtina az előterep felé tompaszögben nyitott.

<sup>406</sup> Majd kétszáz évvel később a szintén tapasztalt, az erődépítészetben igencsak jártas Zastrow határozottan állította, hogy még a leggyakorlottabb katonákat sem lehetett rávenni, hogy a mellvédre merőleges iránytól eltérő szögben löjjenek. ZASTROW 1839, 44.

<sup>407</sup> THETI 1575, 30–36.

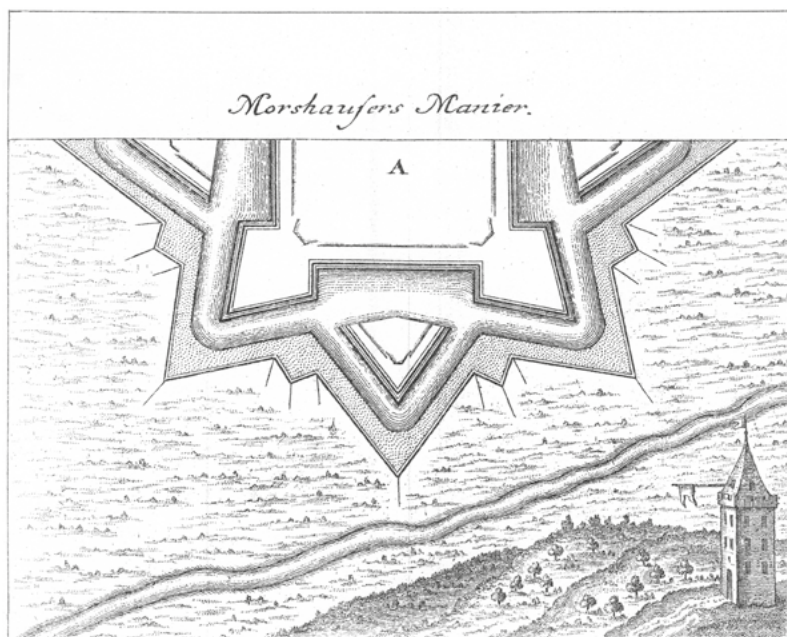
<sup>408</sup> SPECKLE 1599, fol. 19–22.

<sup>409</sup> SARDI 1618.

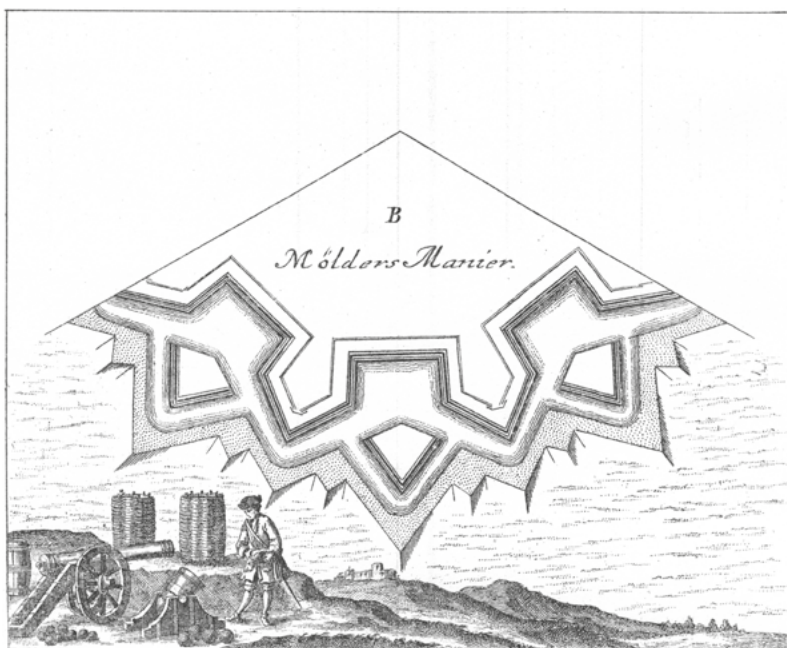
<sup>410</sup> DE VILLE 1628, 149–154.

<sup>411</sup> CELLARIUS 1645, 207–216.

<sup>412</sup> LORINI 1597 (javított kiadása: LORINI 1609); FREITAG 1631.

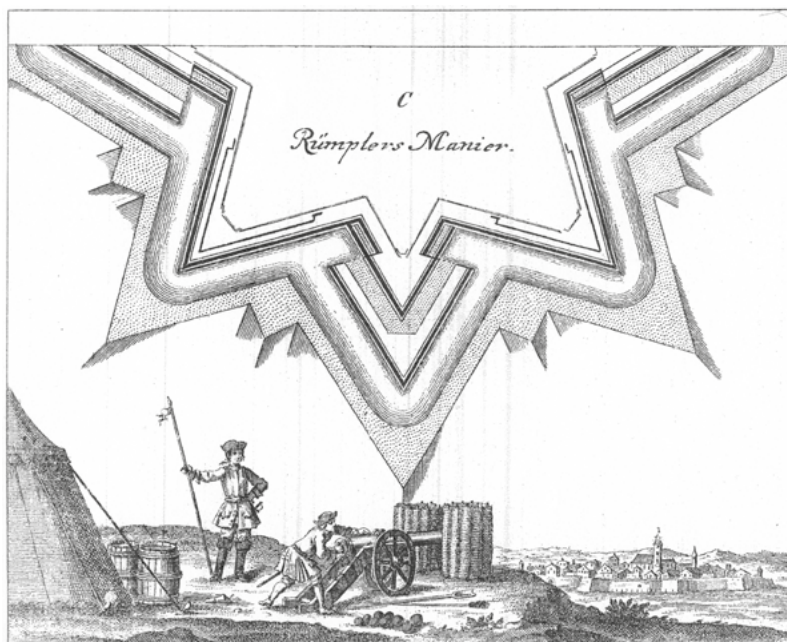


17. kép

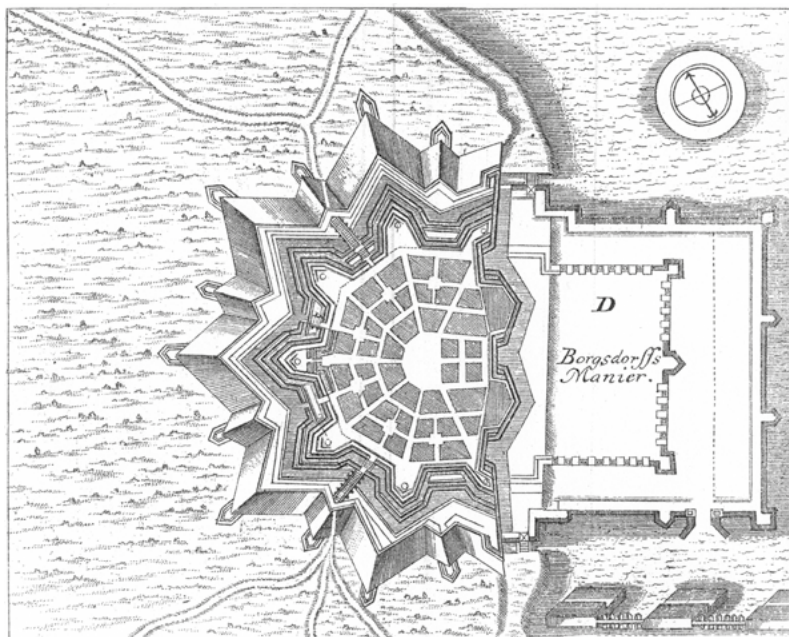


18. kép

AZ ERŐDÍTMÉNYEKRŐL



19. kép



20. kép

LXXIII.

A szabálytalan erődítéseknel a következő szabályokat kell figyelembe venni:

1. Minél jobban közelítenek a szabálytalan erődítések a szabályoshoz, annál jobbak lesznek.

2. A bástyák közti távolság ne legyen kisebb 60 rúdnál, és ne legyen nagyobb 80 rúdnál.

3. A belső poligon [oldala] legalább 40 vagy 36 rúd legyen.

4. Következésképpen a szögeknek és vonaloknak mindannyiszor igazodniuk kell, azaz a kerület szögei nem kisebbek 90 foknál, a vonalak<sup>413</sup> pedig nem rövidebbek 36 rúdnál. Amennyiben a vonalak hossza eltérő, ki kell azokat egyenlíteni, tehát vagy kifelé húzzuk, vagy befele toljuk azokat néhány középre állított merőleges segítségével, amelyek a vonalakat két egyforma részre osztják. Ennek következtében a bástyák maguktól szabályosak és egyformák lesznek, és megfelelnek az alaprajz szögének, amelyhez a korábban említett táblázatok igen hasznosak.

5. Ha a szögek és vonalak nem igazodnak egymáshoz, úgy kell javítani, hogy a vonalakat kifelé húzzuk, vagy befelé toljuk, ha azonban ez nem segítene, a következőképp kell eljárni:

(1) A túl hosszú vonalakat erősítsük meg *piattaformákkal* vagy ravelineekkel, a túl rövideket félbástyákkal; vagy az egészet alakítsuk kurtinákká, a bástyatorkot a csatlakozó vonalra igazítva.<sup>414</sup>

(2) A túl hegyes szögeket alakítsuk át a bástyák, félbástyák vagy félholdak szögéivé, vagy egy egyenes vagy beszögellő vonal segítségével tompítsuk azokat, hogy ezáltal egy ollóművet hozzunk belőlük létre, vagy erősítsük meg egy szarvművel vagy egy szabályos háromszöggel [ti. a túl hegyes szögeket].

(3) A beszögelléseket vagy vágjuk át úgy, hogy kijebb egy egyenest húzzunk, vagy erősítsük meg egy ravelinnel vagy egy bástyával, a szög nyílásának megfelelően.

6. A régi módon megerősített városokat

(1) kifelé haladva erődítsük, megfelelő teret hagyva a régi árok és az új fal között;

(2) bástyákkal vagy ravelineekkel vagy más külső védművekkel lássuk el;

(3) részben vagy egészében szabályosan erődítsük, amit könnyen megtehetünk, amennyiben az erősség alaprajzára átlátszó papírra rajzolt, különböző, azonos léptékű terveket fektetünk, amelyek így megmutatják, melyik a legmegfelelőbb közülük;

<sup>413</sup> Értsd: a belső poligon oldalai, lásd az előző pontot.

<sup>414</sup> Valószínűleg arról van szó, hogy a szabálytalan alaprajzú erődítmények tervezésekor a kurtina vonalának kifelé vagy befelé mozgatásával kell megtalálni annak optimális helyét úgy, hogy a bástyatorkok mindkét oldalon a kurtina meghosszabításához igazodjanak. A rövid falszakaszok félbástyákká alakítása úgy értelmezhető, hogy ezzel ki lehet váltani egy egész bástyát, amely a rövid falszakasz túlsó végén állna, és az egészet a következő rövid falszakaszt védő bástyával kell összhangba hozni. Lásd erre Győr várának nyugati oldalát, amely tökéletes példája a félbástya alkalmazásának, bár teljesen eltérő okokból.

(4) a régi falakon belül készítsünk lövészpadot, kívül pedig fából épült blokkházakat,<sup>415</sup> amelyek szárnyként szolgálnak.

7. A fekvés tekintetében:

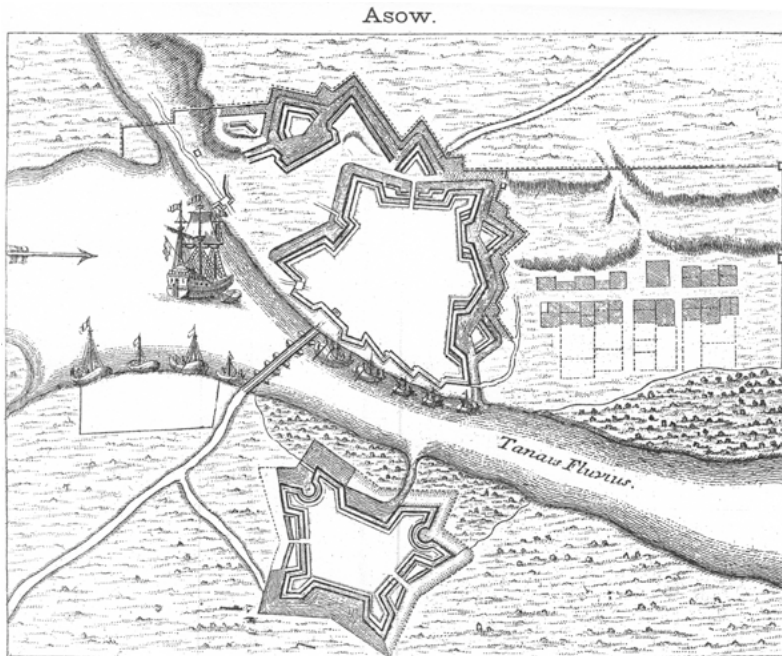
(1) A környező magaslatokat, amelyek uralják [az erődítményt], vagy hordjuk el, vagy alakítsuk meredekre, vagy foglaljuk bele [az erődítménybe], vagy különálló védművekkel erősítsük meg úgy, hogy egyiket a másik elé tesszük, vagy azokkal [a magaslatokkal] szemben építsünk *cavalierekkel* ellátott bástyákat, ahonnan az előbbieket pásztázni lehet, vagy építsünk keresztsáncokat és *spallákat*, amelyek fedezékül szolgálnak.

(2) A meg nem erődített külvárosokat le kell rombolni.

(3) A sziklára épült helyeknél az előbbi meredekké kell tenni, a hasadékokat be kell tölteni, hogy az egész környéket jól beláthassuk és szabadon belőhessük.

(4) A folyó mentén levő helyeknél az átellenes partot is meg kell erődíteni, és ahol a folyó nagyon széles, ott két félbástyát kell a folyóba építeni.

(5) Amennyiben a folyó az erődön átfolyik, akkor a víz a kurtina közepén folyjon át, még akkor is, ha a kurtina így a szokásosnál hosszabb lesz, ezért a ki- és befolyáshoz szárnyakkal ellátott ravelineket vagy szarvműveket tegyünk. (21. kép)



21. kép

<sup>415</sup> M: Blockhäuser. — Az olasz szövegben a *gabbie di legno* szerepel, amely deszkákból a bástyák csúcsa elé épített védmű, amelyből az árokban és a fal tövében tevékenykedő ellenséget figyelték és lötték. Gran dizionario 1936, 339. Tulajdonképpen ugyanaz a funkciója, mint a *caponnierának*.



LXXIV.

A profilt illetően

1. tartsuk magunkat a szokásos arányokhoz, amihez csak annyit kell hozzáfűzni, hogy:
2. a vastag [kő]falak<sup>416</sup> sok pénzt és időt igényelnek, és alkalmatlanok az ellenség-gel szembeni ellenállásra;
3. a legjobb a földből készült töltés,<sup>417</sup> amelynek lábazata hat láb vastag [kő]fal, hét láb vastag alapozással, lőrésekkel, amely [kőfal] mögött hat láb széles út található az őr-járatok számára, hogy az ellenséggel alacsonyan harcolni, az árkot pedig muskétákkal pásztázni lehessen. A fal magassága azonos legyen a *contrascarpáéval*, ami 21 láb.
4. A földtöltés és a mellvéd ne legyen meredek, hogy annál könnyebben tartsák meg magukat, és az ellenség ágyúinak kisebb legyen a hatékonysága.
5. A bástyák csúcsánál a falat 24 láb hosszúságban vastagítsuk meg, hogy az őrség útját<sup>418</sup> fedezzük, hogy ez [utóbbi] az előtrep felől ne legyen belőhető. [A bástyán] belül legyen egy boltozatos folyosó, amely révén [a katonák] a homlokvonalak között közle-kedhetnek. A fal teljes hosszában készítsünk két láb széles és hét láb magas fülkét, ahol a katonák a kövektől és gránátoktól védve vannak.
6. A védelemnek három módja van: magas, alacsony, középső.
7. Ezt a Holst ezredes<sup>419</sup> által javasolt és a Haditanács által méltányolt profilt alkal-mazzák most Prága erődítésénél.

Második szakasz  
A támadásról

LXXV.

A támadás történhet titokban, ravaszság, avagy hadicsel révén, vagy történhet nyíltan és váratlanul. Ez utóbbi lehet gyors (nyílt támadás és rajtaütés), lassú (blokád és körül-zárás), valamint részben lassú, és részben gyors (formális vagy fegyveres ostrom).

Nincs olyan erődítmény, amelyet vagy vassal, vagy tüzzel, vagy éhséggel, vagy áru-lással ne lehetne megadásra kényszeríteni.

1. Megegyezhetünk<sup>420</sup> a polgárokkal vagy a katonákkal, akiknek lelkét ajándékok-kal, ígéretekkel vagy rábeszéléssel nyerjük meg.

<sup>416</sup> Bár az olasz *muro*, illetve a német *Mauer* önmagában pusztán falat jelent, de itt egyértelműen kő-falról van szó, amelyet megkülönböztettek a *terrapieno* vagy *Wall*, *Erdwall* kifejezésektől.

<sup>417</sup> Itt pedig egyértelmű, hogy a *terrapieno* valóban csak a földtöltést, esetleg a földből emelt falat jelenti.

<sup>418</sup> Újabb hely, ahol a fogalmak valami módon keverednek. A 3. pontban *stradella per le ronde* sze-repel, itt pedig *camín* [cammino] *delle ronde*, amely azonos a francia *chemin de ronde* jelentésével. Tulajdonképpen mindkettő a várfal tövében körbefutó őrzési utat jelent, ugyanakkor szerkezetü-ker és funkciójukat tekintve semmilyen sem különböznek a *falsa bragától*. Glossarium Artis 1979, 141., 166.

<sup>419</sup> Lásd 82. oldal, 163. jegyzet.

<sup>420</sup> **M:** *Aeneas comm. A lesről*.

(1) A katonák végrehajthatják a tervet azzal, hogy kinyitják a kaput,<sup>421</sup> megnyerik társaikat vagy egy őrszakaszt, állítottatú katonákat eresztenek be, megnyitják a börtönt, a mieink közül való foglyokat felfegyverzik, tönkreteszik a muníciót, beszegeznek az ágyúkat, veszekedést szítanak, pánikot gerjesztenek, a feladással egyetértőket keresnek, jelzésekkel<sup>422</sup> tárgyalnak [velünk].

(2) A tárgyaló felektől azonban a biztonság kedvéért legyen a kezünkben biztosíték, különben magunk eshetünk abba a verembe, amelyet másnak ásunk.

2. A hadicselt véghez vihetjük petárdával, létrán történő bemászással, a falon levő nyílás révén, vagy az örök nemtörődömségének a kihasználásával.

(1) A katonákat csapategységekben vagy szétszórtan küldjük ki, hogy azután titokban egyesüljenek, vagy pedig egy egységként vezetjük őket [a támadás helyére].

A végrehajtási parancsot pontosan és írásban adjuk ki. Válasszunk szeles, borult időt, hogy se látni, se hallani ne lehessen bennünket. Amikor a legénység eléri a rajtaütés célpontját, akkor az egyik csapattest harcol, a másik támogatást nyújt, a harmadik pedig a terepet biztosítja. Amint az utcákat és tereket megszállták, lefegyverzik a lakosságot, a házakat pedig kifosztják.

(2) Petárdával és más rombolóeszközökkel, mint emelőkkal, fűrészekkel, kalapácsokkal,<sup>423</sup> tüzes szerszámokkal stb. nyitjuk meg a vaskerítéseket, paliszádokat, akadályokat, gyenge falakat.

(3) Létrákkal egyszerre több ponton mászunk fel, és egyidejűleg áliadót fújunk. Ha az árok vízzel teli, akkor fagyban [támadunk], vagy kis bárkákkal, amelyekre a létrákat állíthatjuk. A létrák<sup>424</sup> megfelelő hosszúságúak, erősek, könnyen hordozhatók és zaj nélkül felállíthatók legyenek; a létrák megmászása idejére a muskétásoknak parancsoljuk meg, hogy a szárnyakat és védelmi vonalakat tartsák folyamatos tűz alatt.

(4) A fal hiányos, ha beomlott, alacsony vagy gyenge, vagy ha az alsó állások lövésein és a levezető csatornákon át, vagy ott, ahol a folyók befolyanak, be lehet jutni.

(5) Az örök hanyagságának következményeképp elfoglalunk egy kaput, lerohanjuk az őrcsapatot azon katonáinkkal, akik egyenként és titokban beszivárogtak, vagy szekereken, hajókon, hordókban rejtőztek el, vagy menekültekként érkeztek oda, vagy parasztnak, nőnek, kereskedőnek, szerzetesnek, betegnek, az őrség elfogott és később szabadon engedett katonáinak öltöztek be. Gyűjtsuk fel a külvárost, és mielőtt a városból kijönnek oltani, rohanjuk le a kaput, jussunk be a lakosokkal összekeveredve, és tegyünk úgy, mintha beszélgetni akarnánk velük, vagy mintha az övéikhez tartoznánk. Hamisítsunk írást és parancsot, hogy a helyőrséget kivonulásra bírjuk. Rémisszük meg a helyőrséget úgy, hogy hamis győzelmi jeleket, zászlókat, foglyokat stb.

<sup>421</sup> **M:** *Aeneas comm. A kapuőrökről. Aeneas comm. A blokádról. Aeneas comm. A jeladásról, cap. 4., 5.*

<sup>422</sup> **M:** *Aeneas comm. A jeladásról, cap. 11.*

<sup>423</sup> Az eredeti olasz szövegben *martelli sordi* olvasható, de ennek pontos jelentését eddig nem tudtuk megállapítani.

<sup>424</sup> **M:** Lásd a különböző mérnökök által leírt számtalan találmányt.

mutogatunk, és az elért győzelem hírért elterjesztjük. Az egyik oldalon áliadót csinálunk, míg valójában a másikon támadunk.

3. Nyílt támadás esetén határozottan, az ostromeszközök minden fajtájával támadjuk meg az erődítményt minden irányból és persze egyszerre; [támadjunk] amikor a helyőrség gyenge, ha viszály, félelem vagy valami másfajta hiányosság adódik az erődítményen belül.

4. Azokat a helyeket,<sup>425</sup> amelyeknek sok lakója van, vagy jól megerősítettek, vagy nagy a kerületük, könnyebben bevehetjük blokáddal vagy körülzárással, mint erővel.

(1) A támadásra az a megfelelő időpont, amikor bent élelmiszerhiány lép fel, ami röviddel a betakarítás előtt szokott megtörténni, vagy ha ott ünnep vagy vásár okán sok ember gyűlik össze.

(2) Azokat a helyeket, amelyeken áthaladunk, erődítsük meg az utánpótlás biztosítása végett.

(3) A csapatokat telepítsük a környező helységekbe, vagy építsünk *circumvallációt*.

(4) Sáncokkal, tűzzel és ütegekkel akadályozzuk meg, hogy a város a kapukat, hidakat és a malmokat használhassa.

(5) Ha a városon folyó folyik át, emeljünk sáncokat annak mindkét partján és állítsunk hidakat, hogy a szállásokat összekössük. A hidak előtt feszítsünk ki láncokat, vagy helyezzünk oda paliszádokat, vashegygel ellátott, vaskapcsokkal összeerősített, úszó fatörzseket.

(6) Zárjuk el a helyet a víztől, vagy áraszuk el<sup>426</sup> azáltal, hogy feduzzasztjuk [a folyót]. Ahol azonban a megszállás nem segít, ott a macacsságot erőszakkal törjük meg.

## LXXVI.

Szabályszerű és erővel történő támadáskor a következők szükségesek (22. kép):

Építsünk tábort.

Zárjuk körül az erődítményt.

Nyissuk meg a futóárkokat.

Közelítsük meg ezekkel az erődítményt.

Építsünk ütegeket.

Foglaljuk el a külső védműveket.

Törjük át a *contrascarpat*.

Keljük át az árkon fedett folyósókkal.

Aknákkal kapaszkodjunk meg a falban.

Lőjünk réseket.

Rohamozzunk.

<sup>425</sup> M: Így sikerült Friedrichsödét blokád alá vonni, jöllehet a tenger felől segítség érkezhett volna a felmentésére. Ennek ellenkezője történt azonban Stettinnél Pomerániában, és Kanizsánál, amelyeket erővel próbáltunk megszerezni, az egyiket 1659-ben, a másikat 1664-ben.

<sup>426</sup> M: Ekképp rémisztgették a svédek Wolfenbüttelt 1641-ben az Ocker folyóval.

1. Ha állást foglalunk, hogy egy erődítményt megostromoljunk:

(1) akkor kell támadnunk, amikor védtelen és nincs felkészülve, amikor úgy teszünk,<sup>427</sup> mintha egy másik erődítményt akarnánk megtámadni, ám küldjük előre a lovasságot, hogy az előbbit körülzárja;

(2) uralnunk kell a környéket vagy az ellenségnél sokkal erősebbnek kell lennünk, legyen két<sup>428</sup> vagy három seregünk, amelyből egy szembezáll<sup>429</sup> az ellenséggel és sakkban<sup>430</sup> tartja azt, mialatt a másik folytatja az ostromot, a hátunkat és az utánpótlást fedezi, vagy csupán időt nyer, hogy elsáncoljuk magunkat az ellenség megérkezése előtt;

(3) az ellenség beérkezése előtt el kell döntenünk és fel kell készülnünk, hogy kiépített állásokban várjuk be, vagy elébe megyünk egy általunk ismert, kedvező állásba, vagy mindkettőt megteesszük, amennyiben csapatokat hagyunk hátra a futóárkok őrzésére, a sereggel pedig előrenyomulunk, de nem túl messzire, mert ha a másik irányból érkező felmentő had az erődítményt megközelíti, akkor a kitörő helyőrséggel együtt a futóárkokban levő csapatainkat szétverhetik; [ezért, ha ezt látjuk, akkor] időben vonuljunk vissza;

(4) a sereget oly közel kell táboroztatni, amennyire csak lehet, de mégis az ágyúk lőtávolságán kívül és a fedező erők többségét azon az oldalon kell felállítani, ahonnan a legvalószínűbb a felmentő sereg<sup>431</sup> érkezése;

(5) víz, gabona, takarmány, fa és az ostrommunkálatokhoz szükséges [építő]anyag legyen kéznél, vagy legyen a táborban ezekből az egész ostrom idejére elegendő készlet;

(6) gondoskodjunk arról, hogy a sereget sem a rossz idő, sem a túl nagy hideg vagy meleg, sem a rossz ivóvíz vagy áradás ne tehesse tönkre vagy ne örömlhesse fel;

<sup>427</sup> **M:** 1629-ben az orániai herceg megtámadta Bois-le-Ducöt, hogy szándékait, Wesel és más erősségek felderítését, elrejtse. *Kézirat*, mely pontosan leírja az orániai herceg hadjáratait és amit a brandenburgi választó közölt velem.

<sup>428</sup> **M:** Lajos nagyszámú csapatait három részre osztotta: az egyikkel ott maradt Roussillon grófságban, amely tartományt segítségnyújtásra, élelmezésre és szükség esetén a visszavonulásra kellett megtartani; a második részt, amelyet Rostany gróf parancsnokolt, a város ostromával bízta meg; a harmadik, bizonyos tekintetben őrszolgálatra irányított résznek megparancsolta, hogy mint egy portyázásra küldött csatasor, húzódjék széjjel, hogy minél nagyobb területet bejárhasson, az utánpótlást fedezze, és a segélycsapatokat tartsa távol az ostromlottaktól. *Bussières, Historia Francica, lib. 4. n. 25. I. 307.* — Montecuccoli kihagyásokkal közli az eredeti szöveget.

<sup>429</sup> A mondat második feléből következően itt a felmentő sereg ellen készenlétkben tartott hadtestről lehet szó.

<sup>430</sup> **M:** Minden alkalommal, amikor az orániai herceg Flandriában egy vállalkozást akart véghez vinni, a Maasnál, Nymwegen környékén hátrahagyott egy mozgó hadtestet, hogy az figyelje a spanyolok mozgását, és hiúsítsa meg szándékaikat. *Kézirat*. 1629-ben az orániai herceg 24 ezer gyalogosal és négyezer lovassal és más hadfelszerelésekkel megtámadta Bois-le-Ducöt, ezenkívül a hollandok komoly intézkedéseket hoztak az ország többi részének megvédésére. *Kézirat 1629-ből*. 1645-ben a Wittenberg tábornok vezette svéd sereget Sziléziában sakkban tartottam, mialatt Puheim gróf császári tábornok visszafoglalta az erődítményeket, amelyeket a svédek Ausztriában és Morvaországban megszállva tartottak.

<sup>431</sup> **M:** A Bois-le-Ducnél egyesült holland sereg több táborra oszlott a főkapuknál, hogy a felmentési kísérleteket megakadályozzák. *Kézirat 1629-ből*.

(7) az utánpótlási vonalakat folyó vagy tenger révén, vagy egymástól nem messze elhelyezkedő erődök sorával kell biztosítani;

(8) legyen meg nekünk az erődítmény, saját táborunk és a környék térképe;

(9) a bűz, a kényelmetlenség, a fertőző járványok és a tűzveszély miatt a tábor ne legyen túl szűk, sem pedig túl tágas a védelem miatt; ha lehetséges, egyik oldalával egy folyóra támaszkodjon; annyi tábort állítsunk fel, ahány támadást tervezünk.<sup>432</sup>

2. Az erősséget zárjuk körül circumvallációs vonallal.<sup>433</sup> Ez egy kétszeres [sáncvonal] az erősséggel szemben, hogy az ostromlókat fedezze, illetve kifelé, hogy a felmentéssel szembeszálljanak, és hogy a szállások közt az összeköttetést biztosítsák.<sup>434</sup>

3. Nyissuk meg a futóárkokat, és kezdjük meg az árkolást.<sup>435</sup>

(1) a muskétalövés hatótávolságán kívül, ha nappal ez nem menne, éjjel, deszka-fedezékek<sup>436</sup> védelmében, kihasználva az árkokat, magaslatokat, mélyedéseket stb., vagy rögtön az elején vessünk fel egy jó sáncot.<sup>437</sup>

(2) Az árkokat ne lehessen végigpásztázni, vagy legyenek elég mélyek, vagy legyenek kettős mellvéddel ellátva,<sup>438</sup> rőzsekötegekkel, deszkákkal és más fedezékekkel biztosítva.

(3) Az árkokat vezessük a legrövidebb vonalon, vagy ha szükséges, akkor traverzekkel [erősítsük meg]; duplássuk meg az árkokat, hogy egymást kölcsönösen védhessék; vezessük az árkokat az erőd leggyengébb pontja ellen, amely rendszerint a bástya homlokvonaláé vagy a túl hosszú kurtina szokott lenni, vagy oda, ahol a terepadottságok és más körülmények a megközelítést megkönnyítik.

(4) Az árkok legyenek elég mélyek és szélesek, és minél közelebb vannak az erődhöz, legyenek annál mélyebbek, egy vagy két lövészpaddal, és földdel töltött sánckosárrakkal a mellvéden, amelyek nem szórnak szét szilánkokat, ha átlövik őket.

(5) Egy bizonyos távolságra, kb. 30-40 rúdnyira emeljünk zárt sánccokat és kis-erődöket, hogy azokba őrséget állíthassunk a kitörések megakadályozására, valamint a vonalak és a munkások védelmére és oltalmazására.

<sup>432</sup> Vagyis az erődítmény ellen különböző irányokból megindított támadások számának megfelelően.

<sup>433</sup> **M:** Az ostromló sereg két circumvallációt hányt fel (Bois-le-Ducnél): a külső 50 ezer lépés, a másik, a várossal szemben fekvő hossza pedig valamivel kevesebb volt. Ezenkívül erődöket, *redoute*-okat és más védműveket is építettek. *Kézirat 1629-ből*. — Fulvius igyekezett ezeket sánc és árkok segítségével úgy összekötni, hogy a körülzárt városból se lehessen kitörni, s kívülről se találjon bejárást senki. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 38. cap. 4.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró kiegészítéssel közli.

<sup>434</sup> **M:** A szállásokat elkezdték igen magas (9 láb) mellvédekkel, valamint széles és mély árkokkal összekötni a kijövők ellen. *Kézirat 1632-ből*. — Ez utóbbit a szaknyelv kontravallációnak nevezi.

<sup>435</sup> **M:** Boyaux, lignes, approchen, brachia accessus, Laufgräben. — Boyaux: futóárkok, lignes: vonalak, approches: közelítőárkok; brachia accessus: közlekedőárkok.

<sup>436</sup> *Mantelletti, Blendungen:* deszkákból ácsolt, mozgatható „falak”. *Glossarium Artis* 1979, 102.

<sup>437</sup> **M:** Azért, hogy embereink előrenyomulhassanak anélkül, hogy kitöréseket kelljen elszenvedniük, szakaszonként őrcsapatokat állítottak fel, hogy összekössék az árkokat, és segítséget nyújtsanak egymásnak. *Kézirat 1632-ből*.

<sup>438</sup> Azaz mindkét oldalán legyenek mellvédek és lövészpadok.

4. Az ütegeket rögvest állítsuk fel, hogy az ellenség védelmét szétromboljuk, munkálatait megakadályozzuk és az árkok építését megkönnyítsük. Az ütegek ugyanannyira közelítsenek az erősséghez, amennyire a futóárkok előrehaladtak. Különböző formában épülhetnek: a földbe süllyesztve, ahol a terep jó és valamennyire kiemelkedik; duplán, azaz kétszeres mellvéddel, a terep szintjén, földből, rőzsekötegekből, gyapjú- vagy homokzsákokból, sánckosarokból, fűzfafonatból<sup>439</sup> és ládákból készült mellvéddel; megemelve, főleg ott, ahol az ütegnek uralnia kell a terepet.

(1) Ha az ütegek elég közel kerülnek [a falakhoz], akkor rést lőnek, de ilyenkor húzzunk [az ütegek] köré mély árkot, vagy ássunk aknát belül, hogy az ellenaknáktól megvédjük azokat. Vigyük fel az ütegeket a *contrascarpára*, a szárnnyal szemben, amelyet nagyobb számú ágyúval lőjünk, mint amennyi ott az ellenségnek van.

(2) Az ágyúkat három ütegbe osztjuk, amelyből a középső egyenes vonalban és merőlegesen tüzel [a falra], hogy fellazítsa a földet, a két másik oldalsó pedig keresztbe lő, hogy a fellazított földet leomlassza. Tizenkét láb jól ledöngölt föld ellen áll az ágyúgolyónak, egy láb a muskétagolyónak. A réstöréshez szükséges ágyúk száma függ az [ostromra szánt] időtől, a védművek keresztmetszetétől és a terepviszonyoktól. Számoljunk legkevesebb két közelítőárral, mindegyikhez három-három négyágyús üteggel, azaz 24 ágyúval. Ha a lövés iránya tompaszögben éri a földtöltéses falat, a golyó nem hatol bele, hanem elcsúszva visszapattan.

(3) Lőjük a ciszternákat és a tornyok lépcsőit, hogy használhatatlanná tegyük azokat.

(4) A lőréseket [az ütegállásban] a lövés után erős deszkákkal vagy más anyagokkal zárjuk el, hogy azután a löveget biztonságban tölthessük újra és irányozhassuk be.

(5) Az üteg magassága az [ostromlott] helység magasságához és távolságához igazodjon, hossza az ágyúk számához, amelyek mindegyikére egy rudat számoljunk, a széleken levőkre további hat lábat, hogy körbe lehessen azokat járni. Így tehát egy hatágyús üteg hét rúd hosszú lesz. Az üteg szélességét a lövegek és lafetták hosszához igazítsuk, hogy körbe lehessen azokat járni, amelyhez a hátrarúgás<sup>440</sup> miatt még egy rúd öt lábat tegyünk hozzá. Az üteg hátsó része másfél lábbal legyen magasabb, mint az eleje, hogy az ágyút könnyebb legyen a helyére visszaurítani [ti. a lövés után].

(6) Ostende előtt a főherceg<sup>441</sup> egymillió arany értékű lőport használt el.

5. A külső védműveket ütegekkel, árkokkal, aknákkal, gránátokkal, tüzes szerszámokkal és repülő hidakkal kell bevenni. Ha elfoglaltuk, vessük meg ott a lábunkat, ássuk

<sup>439</sup> A salcicione alul, felül és középen összekötött zöld növényekből áll, szükség szerinti hosszúságban, és az árkásműveletek során a katonák fedezésére használták. Jószerével sem különbözik a rőzsekötegektől. Dizionario teorico-militare 1849, II. 200. A fordítás azon alapul, hogy a *salcio* fűzfát, fűzfavesszőt jelent.

<sup>440</sup> Lövéskor a lövegek messze hátragurultak, amit a lőrés irányába lejtő deszka alépítménnyel, illetve a lövegtalphoz csigákon átvezetett kötelekkel hozzákötött, ellenirányban mozgó homokzsákokkal igyekeztek csökkenteni, lefékezni.

<sup>441</sup> M: Erzherzog Leopold Wilhelm; Melder, Fortif., cap. 16.

be és sáncoljuk el magunkat. Midőn a spanyolok 1656-ban felmentették Valenciennes-t, 30 ezer kézigránátot használtak fel.<sup>442</sup>

6. A *contrascarpát* petárdákkal, beásott gránátokkal és a fedett út alatt vezetett árkokkal<sup>443</sup> nyissuk meg, miután a fedett utat védő szárnyakat szétlőttük. A *contrascarpa* aljában [fúrt árok] ott végződjön a várakokban, ahol a fedett folyosó helyét terveztük. A *contrascarpát* néha nyílt rohammal kell elfoglalni, vagy kifejezetten erre a célra emelt ütegekkel fogjuk le és pásztázzuk. Használhatunk kettős árkot is.

Fel kell készülnünk, hogy a lövedékeknek, tüzes szerszámoknak, gránátoknak, a mérgező füstnek, aknáknak, szóróaknáknak, trombonoknak stb. ellenállhassunk, mégpedig a *contrascarpa* hosszában ásott futóárkokkal, amelyekből a várárkot oldalazó tűz alá lehet venni, és az ellenségtől meg lehet tisztítani.

7. Ami a várárkot illeti,

(1) ha nem vizesárok, készítsünk elsáncolásokat, foglaljunk állást azokban, vagy töltsük fel a várárkot, és keljünk át rajta fedett folyosókkal, rőzsekötegekkel, kereszt-sáncokkal az árok fenekén vagy az alatt,<sup>444</sup>

(2) ha vizesárok, töltsük fel rőzsekötegekkel, zsákokkal, fűzfafonatokkal, sáncosarakkal, földdel és hasonlókcal; vagy ürítsük ki úgy, hogy a vizet az alacsonyabban fekvő területre eresztjük le; vagy a *contrascarpában* vagy készítsünk az árok alatt lyukakat és csatornákat, amelyek a vizet oda vezetik, ahonnan pumpákkal, vízkerekekkel kimerhetjük; vagy tereljük<sup>445</sup> új mederbe a vizet és emeljünk gátakat; vagy építsünk keresztfalakat a vízfolyásba (amelyeken nyílásokat hagyunk az áramlásnak), és helyezünk a keresztfalakra repülőhidakat fából, bőrből, lenvászonból, parafából, csövekből,<sup>446</sup> üres hordókból, vagy tegyük [a repülőhidakat] kerekekre és görgőkre.

8. A fedett folyosót akkor kezdjük építeni, ha az árkot feltöltöttük és utat készítettünk, mégpedig úgy, hogy a földet magunk előtt dombként felhalmozzuk, kétoldalt a muskétagyolyóknak ellenálló palánkokat állítunk fel, vagy a szemben fekvő bástya ellenében földhányást készítünk, amelyet ágyúgolyóval sem lehet átlőni. Ugyanígy védjük

<sup>442</sup> M: Colonello e General-Quartiermaestro Andreumont.

<sup>443</sup> M: Transfossio, Untergrabung.

<sup>444</sup> M: Mivel az árok betöltéséhez annak rendkívüli mélysége miatt nem volt eszközük, minden közelítőárokknál készítettek két nagy aknát a *contrascarpához* vezető bejáratnál, 20–25 láb átmérővel, az árok aljánál 6 lábbal mélyebben, lépcsővel a kijáráshoz. Ezeknek a kutaknak az alapjától kezdtek meg fedett folyosóinkat, és haladtunk tovább az árok alja alatt. Ily módon végtelen fáradozással elértük végül a falat. *Kézirat 1632-ből*.

<sup>445</sup> M: Mivel egyedül a folyó gátolta a falakhoz jutást, ezt elhárítandó új medret nyitottak a víznek egy, a várostól csekély távolságra húzott árkokkal, hogy ebbe folyassák és elvezessék a vizet, és a régi meder kiszáritásával a szárazra került hajókat és az ezen az oldalon nem eléggé védett várost kiszolgáltatassák az ostromlók fegyvereinek. *Bussières, Historia Francica, lib. 6. n. 3. I. 411.*

<sup>446</sup> M: Mikor az árok és a *contrascarpa* széléhez ért, úgy döntött, hogy ott, ahol a repülőhidat fel akarja építeni, három, egyenként hat-hat ágyúból álló üteget állít fel a hely védelme érdekében. *Kézirat, az 1645. évnél*.

magunkat földdel és friss marhabőrökkel a tűz ellen. A [fedett folyosó] oldalain nyílásokat hagyunk, hogy fényhez és friss levegőhöz jussunk.

(1) Különböző pontokon építsünk több fedett folyosót, ahogy löjünk több rést is.

(2) Néha fedett folyosó nélkül, hidak verésével is átjuthatunk [a várárkon].

(3) Kössünk szerződést a munkásokkal a fedett folyosó meghatározott időre és rögzített áron, hármezer, négyezer vagy ötezer tallérért történő megépítésére, többé-kevésbé az árok szélességének és mélységének és a munkával összefüggő veszélynek megfelelően. Az orániai herceg egy fedett folyosó megépítéséért<sup>447</sup> Bois-le-Ducnél 30 ezer forintot, míg egy másikért egy másik ostromban 80 ezer forintot fizetett.

9. Az aknát<sup>448</sup> a fal lábánál kezdjük, ott, ahol az ágyúk nyílást vágtak, vagy védőtők fedezékében, egy lábbal magasabban a vízszintnél, vagy a fedett útban, az árok alatt,<sup>449</sup> vagy aláássuk és alátámasztjuk a falat, és végül a támasztékokat<sup>450</sup> felgyújtjuk.

(1) Titokban kell dolgoznunk, hogy az ellenség ne készítsen ellenaknát; ott, ahol a falat áttörjük és zajt kell ütnünk, folyamatosan ágyúzzunk, hogy az ellenség azt ne hallja, a földet pedig, hogy az ellenség ne lássa, titokban hordjuk el.

(2) A függőlegesen, ferdén vagy lépcsőzetesen lefelé haladó aknát építsük keresztirányú és függőleges járatokkal; a folyosókat és a vízelvezetőket vezessük azonos szinten, a kanyarokban derékszögben; ha elérjük azt a helyet, ahol robbantani akarunk, a folyosó végén akkora kamrát készítünk, hogy abban annyi hordó lőpor férjen el, amennyit a hely ellenállása megkövetel. A lőpor mindig a leggyengébb ellenállás irányába hat, ezért tehát számoljunk úgy, hogy egy mázsa lőpor egy köbrúdni földet tud a levegőbe repíteni.<sup>451</sup> Néha egy bástya vagy egy kőből épült védmű felrobbantásához 30, 40, 60 hordónyi lőport töltenek be. A 6, 8 vagy 10 hordó lőporhoz való kicsiny aknákat „kemencének”<sup>452</sup> mondják, és akkora nyílást ütnek, amely alkalmas arra, hogy ott csákánnyal és lapáttal megvessük a lábunkat, hogy egy újabbat [ti. kis aknát] készítsünk az ellenség védősáncainak szétrombolására. Néha több aknafolyosót és több aknakamrát készítenek.

<sup>447</sup> M: Obrist Holst.

<sup>448</sup> M: Az ostrom másik fajtája föld alatti és rejtett, amelyet *cuniculus*nak neveznek a nyulakról, amelyek a föld alatt ásnak. *Vegetius, De re militari, lib. 4. cap. 24.* — Montecuccoli apró módosítással közli.

<sup>449</sup> M: Így tett a főherceg Glogaunál 1642-ben. — Glogaut 1642 áprilisában foglalta el Torstensson, a császáriak, Lipót főherceg és Ottavio Piccolomini megpróbálták visszavenni az erősséget, de szeptember 12-én fel kellett adniuk az ostromot.

<sup>450</sup> M: A svédek Prágánál 1648-ban, a törökök 1663-ban Érsekújvárnál. Amikor a falak alapjáig előrenyomulnak, nagyrészt aláássák azokat, és száraz fákat odahelyezvén megakadályozzák annak összeomlását; azután alulról felgyújtják. *Vegetius, De re militari, lib. 4. cap. 24.* — Montecuccoli kihagyásokkal és módosításokkal közli. — Vagy betörnek ilyen módon a városba, és éjszaka jönnek ki egy ilyen járaton. *Uo. [cap. 23.]* — Montecuccoli kihagyásokkal és módosításokkal közli az eredeti szöveget. — Ekkor a válogatott csapatokkal tele alagút hirtelen önteni kezdte a fegyvereseket Iunónak a veii fellegvárban lévő templomába. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 5. [cap. 21.]* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>451</sup> Egy mázsa kb. 50 kg-nak felel meg, egy köbrúd 53-54 m<sup>3</sup>.

<sup>452</sup> *Fornelli*, németül *Ofen*, franciául *forneaux*: kisebb méretű, egyetlen lőporkamrából álló akna.



(3) A legnagyobb figyelmet arra kell fordítanunk, hogy az aknakamra nyílását és körben mindent jól tömítsünk, csak a gyújtózsínórnak<sup>453</sup> hagyjunk helyet, amelyet úgy kell elhelyezni, hogy az összes lóporos hordó egyszerre fogjon tüzet, mivel az akna hatása ettől függ, mert a lópor mindig a leggyengébb ellenállás irányába hat.

(4) Ha vízbe vagy forrásba ütközünk, el kell azt tömíteni, vagy le kell eresztetni, vagy el kell vezetni, vagy az ér alá kell ásni. A homokos talajt erősítsük meg és támaszszuk alá, mint egy folyosót, vagy addig ássunk, amíg szilárd talajba jutunk. A szilárd kőzetet távolítsuk el vagy kerüljük meg, hasonlóképp az ellenaknákat is. A kőfalat ecettel és pálinkával lazítsuk meg.<sup>454</sup> Az aknászokkal állapodjunk meg egy bizonyos összegben lábanként, hogy annál nagyobb igyekezettel dolgozzanak.

(5) Ha az aknát késleltetve robbantjuk fel, akkor figyeljünk, hogy az ellenség azt ne fedezze fel, vagy a nedvesség ne tegye tönkre. Ha begyűjtjük az aknát, maradjunk távol tőle, és tartsuk készenlétben a környező futóárkok katonaságát, hogy a fedett folyosókon át rohamra induljanak.

10. Rést<sup>455</sup> a bástya csúcsánál törjünk, aknával vagy tüzéséggel vagy árokkal, hogy ott fedezéket találjunk; vagy a szárny közelében, hogy az esetleg ott levő keresztáncot a levegőbe repíthessük, vagy a homlokvonaltól közepén.

(1) Kívánatos, hogy a rés széles, könnyen megmászható legyen, és oldalról ne lehessen védeni.<sup>456</sup> Ezért derítsük azt fel pajzzsal és morionsisakkal felszerelt embereinkkel.

(2) A roham valamely egyezményes jelre kezdődjön, például ágyúlövésre vagy bármi másra.

(3) Néha csak akkora nyílást készítünk résként, hogy ott egy-két ember fér el, hogy abban aknázás céljából elrejtőzzenek.

11. Amint az akna felrobbant, a roham kellő határozottsággal történjék meg úgy, hogy egyik egység kövesse a másikat, hogy legyenek friss csapatokkal megerősítve, és gyakorta válthassák egymást.

(1) Ha nem tudunk betörni az erősségbe, akkor a rés lábánál, közepén vagy a tetején sáncoljuk el magunkat, a [rés mögötti] védősáncokat ágyúzzuk, további

<sup>453</sup> M: *Seminelle la train??* [olvashatatlan] Leutfeuer. — Az eredeti szövegben *stoppino o salciccia* szerepel, németül *Zündwurst*.

<sup>454</sup> M: Mivel a sziklátak szét kellett darabolni, a környéken kidöntött és lecsonkolt hatalmas szálfákból roppant máglyát raktak, majd a tűzgerjesztésre alkalmas erős szélet megvárva alágyújtottak, s az izzó sziklatömböket rájuk locsolt ecettel porlasztották szét. A tüztől áthévílt sziklákon vas szerszámokkal törtek átjárót, a meredek hegyoldalt enyhén lejtős, kanyargó utakkal tették járhatóvá, s így nemcsak a málhás állatokat, de az elefántokat is le tudták hajtani. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 21. cap. 37.* — Muraközy Gyula fordítása. — A spanyolok nyolc napig szakadatlanul öntözték a falat ecettel és pálinkával, hogy egyszerre le tudják dönteni, amit azután meg is tettek. *Guise herceg emlékiratai, 5. könyv, 682.* Három vagy négy napig locsoltattam a falat ecettel és pálinkával, amely ezáltal meglazult, az egész magától, minden zaj nélkül összeomlott. *Uo.*

<sup>455</sup> M: Védőtöket, faltörő kosokat, fal[mászó]kampókat, deszka mellvédeket és (ostrom)tornyokat vittek oda. *Vegetius, De re militari, lib. 4. cap. 13.* — Montecuccoli apró módosítással közli.

<sup>456</sup> M: A császáriak Nördlingennél 1634-ben meg gondolatlanok voltak.

## AZ ERŐDÍTMÉNYEKRŐL

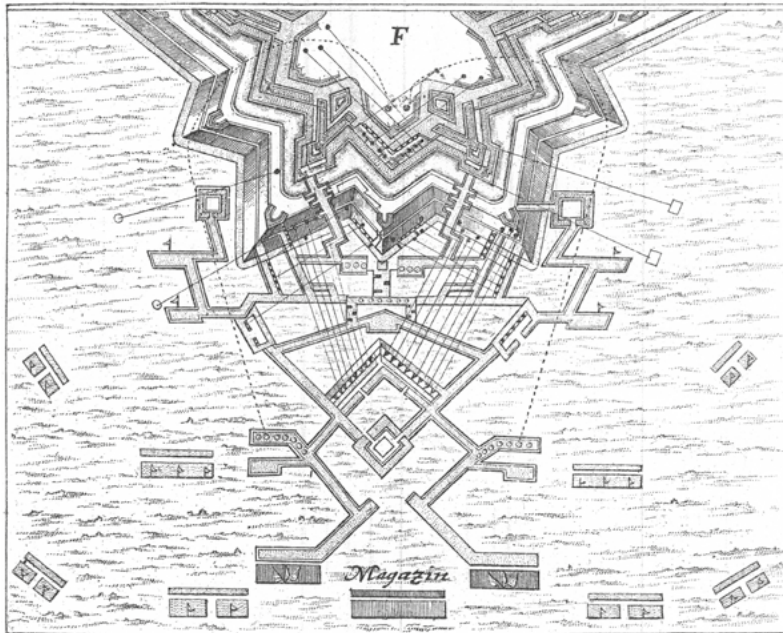
aknakemencékkel<sup>457</sup> nyomuljunk előre, néha a védősánc árka alatt. Az elsáncolás akkor történik meg, ha a földet elegyengettük, és több sorban sánckosarakat állítottunk fel magunk előtt, földdel és deszkákkal fedezve, amelyek védelmében, valamint oldalról néhány katona által biztosítva az aknászok középen folytatják munkájukat.

(2) Több oldalról indítsunk támadást, a valódiakat támogassuk áltámadásokkal.

12. Ha elfoglaltuk az erődítményt, a sérült védműveket javítsuk ki, az árkokat temessük be.

(1) A gyanús embereket távolítsuk el, az erősséget vagy állítsuk helyre, vagy romboljuk le a falait.

(2) A tüzérség, a muníció és az élelmiszer a fejedelmet illeti, a zászmány a katonákat.



22. kép

<sup>457</sup> Lásd 143. oldal, 452. jegyzet.

Harmadik szakasz  
A védelemről

LXXVII.

A támadás tanítja<sup>458</sup> a védelmet.

(1) Az erődítményből el kell távolítani az összes gyanús elemet vagy erőszakkal, vagy bármilyen mondvaszínált ürüggyel; váltsuk le a helyőrséget; a fontos őrhelyekre ne [a gyanús elemeket] állítsuk; a környékre küldjünk ki kémeket; az öröket sorsolással jelöljük ki.

(2) A foglyokat különítsük el egymástól, gyakran ellenőrizzük őket, a börtönök ajtajai elé állítsunk öröket, a kulcsokat adjuk megbízható személyeknek.

(3) Ígérjünk büntetlenséget és jutalmat azoknak, akik az esetleges árulást felfedik.

(4) Ne ajándékozzunk örökös erődparancsnokságot olyan személynek, akinek hűségéről nem győződünk meg, sem olyannak, akit túl nagy becsvágya vagy önzése miatt meg lehet vesztegetni.

(5) A citadella parancsnoka legyen független a város parancsnokától.

LXXVIII.

A hadicsel ellen:

1. A hadicselt rendszerint azzal akadályozhatjuk meg, hogy az erőd közeli és távoli környékét állandóan átfésüljük, járőröket, kémeket és előretolt biztosító egységeket tartunk a közelben levő helységekből, s néha-néha álradiókat tartunk. Különösen

2. a petárdák ellen:

(1) a védművek gyenge pontjait földdel és paliszádokkal erősítsük meg;

(2) a kapukat külső védművekkel fedezzük, amelyeket több homlokvonallal és szöglettel készítsünk, belülről vágjunk lőrészeket, a felesleges kapukat földdel tömjük be, a többinél pedig éjjel, kapuzárás után egymás mögé állított és földdel töltött ládákat tartunk készenlétben;

(3) sokszorozzuk meg az akadályokat gáttal, paliszádokkal, védőrácsokkal, spanyollosokkal, felvonóhidakkal, sorompókkal, csapórácsokkal, láncokkal, lőrészekkel;

(4) ne építsünk egyenes bejáratokat, azok közepén tartsunk őrséget, helyezzünk oda egy régi vasdarabokkal töltött haubicot.

3. A fal megmásítása ellen:

(1) a falak legyenek magasak, a mellvéden tartsunk készenlétben gerendákat, köveket, tüzes szerszámokat;

(2) ha fagy, öntsünk vizet a mellvéd falára;

(3) ott, ahol létrát lehet állítani, legyen *falsa braga*, vizesárok vagy árok vízelvezetővel vagy más kisebb árok;

<sup>458</sup> M: Egy dolog ellentéte magát a dolgot ismerteti meg.

- (4) legyen függőleges vagy kifalazott *contrascarpa*;
- (5) legyenek jól őrzött külső védművek;
- (6) legyenek palisádok a falak lábánál vagy az árok közepén;
- (7) a bástyaszárnyakon az ágyúk legyenek láncokkal vagy vasdarabokkal töltve;
- (8) télen az árok jegét csákányokkal, fűrészekkel és megvasalt csónakokkal fel kell törni.

4. Ha a fal sérült:

- (1) javítsuk ki;
- (2) a kapuknál és falaknál levő házakat romboljuk le;
- (3) az árkokban és nem oldalazható helyeken létesítsünk *caponierákat*;
- (4) a folyók be- és kiömlési pontjainál karósorokat és palisádokat helyezzünk el több sorba, de a bárkák áthaladásához középen hagyjunk egy nyílást szabadon, melyet ha szükséges, láncokkal vagy vastüskékkel borított fatörzsekkel zárunk el;
- (5) ha a folyam széles, akkor legyen őrhajónk, tengeri kikötőben pedig egy kis erődünk.

5. Ami az őrséget illeti:

- (1) minden kapunál, a fegyvertereken, a kormányzó házánál, a folyók beömlési pontjainál, a [védművek] sérült helyeinél és minden második bástyán legyen őrcsapat;
- (2) az őrcsapatokat biztosítsuk palisádokból készült erődítéssel;
- (3) a polgárokat, ha megbízhatók, a kevésbé veszélyes és fontos helyekre állítsuk, egyébként fegyverezzük őket le; nyilvánosan hirdessük ki, hogy a tárgyalás és egyezkedés az ellenséggel, a gyülekezés, a csoportos járás-kelés, a kijárás éjszaka, világítás nélkül, idegen elszállásolása bejelentés nélkül, a házak elhagyása riadó esetén, világítás elhelyezése az ablakokban, vagy pedig a tetőkre mászás ostrom idején halálbüntetés terhe mellett tilos, és fenyegezzük meg őket, hogy felkelés vagy zavargás esetén a várost felprédáljuk és tűzbe borítjuk, tekintet nélkül a lakosok korára és nemére;
- (4) a katonákat a kapuk közelében, vagy a falak mentén egy, két vagy három szálláson helyezzük el;
- (5) küldjünk lovasőrséget az erődön kívülre, és adjunk nekik a bent maradó őrségtől eltérő jelszót vagy jelet;
- (6) kapuzárás után váltsuk fel az őrséget, hogy senkivel se közölhessék, melyik őrhelyen találhatók;
- (7) gyűlések, piacok, ünnepek, szüret és aratás idején, vagy bármilyen gyanú esetén kettőzzük meg az őrséget;
- (8) minden gyülekezés az erődítményen kívül történjen.

6. Ami a kapukat illeti:

- (1) ha a nap lement, zárassuk be azokat, ha felkelt és világos van, nyitassuk ki, éjjel azonban sose, csak rendkívüli esetben. Ilyenkor legyen jelen a kormányzó, és adjuk parancsba az őrmesternek,<sup>459</sup> hogy ő is segédkezzen, az őrcsapat álljon fegyverben,

<sup>459</sup> Sergente maggiore = Feldwebel. Egy század őrmestereinek a vezetője [főtörzsőrmester?], a kapitány titkára. Ő felel a század ügyeiért: a katonák szolgálatra való beosztásáért, valamint azok élélemmel, fegyverzettel és ruházattal való ellátásáért. Gran dizionario 1836, 647.

a gyalogkapukat egymás után nyissák ki, és a legbelső addig maradjon zárva, ameddig kiküldjük az embereket megvizsgálni és kideríteni, miről van szó;

(2) mindent át kell vizsgálni, ami a kapukon keresztül ki- és bejut, botokkal vagy valami mással a társzekerek rakományát át kell kutatni, továbbá azokat a helyeket is, ahol egy embert vagy tiltott dolgot el lehet rejteni;

(3) soha ne engedjük elzárni [ti. a kapukat mások által];

(4) minden közeledőt, akit az örök messziről meglátnak, annak jelet adva, tartóztassanak fel;

(5) [mindenkinek] fel kell írni a nevét, a fogadót, ahová megy és más körülményeket, le kell rakni a fegyverét; azután a listát össze kell hasonlítani azzal, amelyet a fogadósok minden este a kormányzóhoz visznek a náluk megszálló személyekről.

7. A jelszóról:

(1) kapuzárás után adjuk ki, minden alkalommal változtassuk meg, ha a kaput éjjel kinyitották, ha riadó volt, vagy valamelyik katona dezertált. Az erődítményen kívüli őrségnek más jelszót adjunk, mint a bentieknek.

8. Az őrjáratról:

(1) a parancsba kapott időpontban küldjék ki és kapjanak jelszót;

(2) egyszer vagy többször járjanak körbe a falakon, eközben ellenőrizzék az öröket, és időről időre nézzenek ki a falon túlra, és hallgatózzanak;

(3) küldjünk ki rendkívüli őrjáratot, amely magasabb rangú tisztekből áll, és amely az őrcsapatokat ellenőrzi, és ügyel arra, hogy [az örök] egy része fegyverben álljon és rendben legyen, hogy a tűz, a világítás, az égő kanóc kéznél legyen, a katonák és tisztek létszáma teljes legyen.

9. A járőrökről:

(1) az őrcsapatból állítsuk össze;

(2) a város utcáin vonuljanak, mindenkit állítsanak meg, akivel találkoznak, és ellenőrizzék, hogy az illetőnek valóban akkor, valóban oda és valóban oly módon kell mennie, ahogy mondja.

10. Az őrszemeket

(1) muskétával, municióval és pikával felszerelve állítsuk a falra;

(2) a mellvéden legyen szúrófegyver, pika vagy hasonló, hogy esős időben, midőn a löfegyverek gyakorta használhatatlanok, [az őrszemek] tudjanak védekezni.

11. Riadó esetén:

(1) ha az nappal, ellenséges járőr miatt történik, elővigyázatosan küldjünk lovasságot, s hogy a hátukat fedezzük, küldjünk gyalogságot a külső védművekbe;

(2) ha belső felkelés miatt történik, zárassuk be a kapukat, és fegyverezzük fel azokat, akik abban nem vesznek részt;

(3) ha az tűzvész miatt történik, csak az erre kijelölteket engedjük a tűzhöz, a többiek pedig ragadjanak fegyvert; a kézműveseket szerszámaikkal együtt küldjük a tűzhöz, hogy a szomszédos házakat bontsák le, a férfiak és nők vizet, létrákat,

fecskendőket, tűzikampókat és hasonlókat hordjanak oda, az őrséget erősítsük meg, küldjünk ki őrzáratokat;

(4) ha az éjszakai támadás miatt történik, küldjünk erősítést a támadás helyére, vessünk tüzet az árokba, lámpásokat dugjunk ki, hogy az előterepet bevilágítsuk; a katonák, akiket azon a napon váltott fel az őrség, térjenek vissza őrhelyükre, azok, akik az őrséget adták, vonuljanak a fegyvertérre, a kormányzó pedig a fő őrcsapathoz; a fogadósok pedig ne engedjék ki az idegeneket a házból.

LXXIX.

Nyílt támadás ellenében:

1. legyenek jó erődítések, külső védművek, paliszádok, akadályok, sok katona, készlet és szerszám.

2. A katonák létszámát illetően:

(1) mérjük meg a töltések külső alapvonalának területét, és minden lépésre számítsunk egy katonát vagy minden egyes bástyára kétszázat;

(2) számolhatunk az őrcsapatok alapján is, csak ezekből vonjuk le az őrszemeket, az őrzáratokat, a járőröket és a tiszteket, akiknek jár két őrségmentes nap.

3. A tüzérségnek és a muskétákhoz muníció kell. A tüzes szerszámok, az aknák, a gránátok, a bombák és a mozsarak sok löport igényelnek. A golyók számát a lövések gyakorisága alapján számítjuk ki; kisebb golyóból több kell, mint a nagyobbból. A kanócoknak állandóan égniük kell.

A raktárakat egy évre kell ellátni, a készleteket gyakran kell ellenőrizni, a gabonaféléket, a hüvelyeseket, a gyümölcsöt, a bort, az ecetet, az olajat át kell vizsgálni, fel kell frissíteni, és tartósítani kell. A raktárakban legyen kút, ciszterna arra az esetre, ha a vízvezetékek mérgezővé válnának.

4. A legfontosabb hadfelszerelések: az ágyúk, a fegyverzet, a tüzes szerszámok, a lőpor, a golyók, a kanóc, a hozzájuk való alapanyagok és mindenféle más [nyers]anyag, a kézművesek szerszámjai, az építő-, tüzi- és a főzéshez való fa.

Ágyúkból minden egyes bástyára négy-öt darabot számoljunk, különböző kaliberűeket a különböző feladatokra: egész[löveg]eket az ellenség munkálatainak rombolására, *colubrinákat* a távoli lövésekre és a munkálatok zavarására, rövid [csövű] lövegeket nagy kaliberrel a külső, rövid [védvonallú] védművekbe, haubicokat a résekhez, keréklakatos arkebúzokat a kitörésekhez, dupla szakállasokat<sup>460</sup> azon fegyveresek ellen, akik a tüzérségtől biztonságban vannak. A tartalék legnagyobb részét a megtámadott védművek szárnyain használjuk fel.

5. A tüzek ellen:

(1) szedjük le a tetőket, és a házakat fedjük le nagy szálfákkal, azokra pedig tegyünk homokot, trágyát és földet.

(2) A szénát és szalmát hordjuk el, vagy jól fedjük le.

<sup>460</sup> *Spingarda*. FAULHABER 1702a, 206v–209r., képét lásd: FAULHABER 1702b, fol. 180v–180ar., fig. 252., *Gran dizionario* 1836, 684.

- (3) A gránátokat vizes marhabőrökkel oltuk, ha felrobbantak, akkor a tüzet is azokkal.
- (4) Készítsünk traverzeket és gödröket a függőlegesen vagy gurulva, vagy íven aláhullva érkező gránátok ellen, és a közelben ássunk pincéket, hogy fedezzük magunkat.

LXXX.

Ha ostromtól tartunk.

1. Lássuk el magunkat egy évre való élelmiszerral, gyógyszerrel, fegyverrel és felszereléssel, emberekkel, akik ezeket használják, és minden más szükséges anyaggal.

- (1) A raktárakat, a kolostorokat és a magánházakat vizsgáljuk meg.
- (2) A felesleges kenyérpusztítókat üzzük el, az élelmiszert takarékosan osztogassuk.
- (3) Égessünk fel mindent a környéken, amit nem tudunk az erődítménybe hordani, de az ellenségnek hasznos lehet.

LXXXI.

A formális támadás ellen:

1. Minden elsáncolás legyen a talajszinten vagy alatta, vagy felette.

(1) A talajszint alatt vannak az árkok, vízelvezető árkok, aknák, aknakemen-  
cék, szóróaknák, *cateratték*<sup>461</sup> és hasonlók. Ezek több fáradságot és időt igényelnek,  
mint a többi; ezeket nem lehet mindenütt alkalmazni, és nem mindig sikerül közvetle-  
nül a felrobbantani kívánt ellenséges védműveknek függőlegesen aláinni.

(2) A talajszint felett vannak a magas falak, a *piattaformák* és a *cavalierek*, amelye-  
ket az ellenség számára láthatóvá teszünk, és arra szolgálnak, hogy az ellenséges mun-  
kálátokat lőjük, mégpedig felülről lefelé.

(3) A talajszinten vannak: a *falsa braga*, a *cofano*, a *caponiera*, a fedett út, a *piazze  
basse* és a földből emelt mellvédek. Ezek a védművek a terepszint védelmére szolgálnak,  
és ebből a szempontból [azaz ha a terepszint védelméről van szó] jobb szolgálatot tesz-  
nek, mint a magas védművek. De ha az ellenséges [ostrom]művek is a magasba emel-  
kednek, akkor azok tűz alá vehetik emezeket.

(4) Mind a három fajtaival élnünk kell azért, hogy ha az egyik fajta hiányos lenne,  
akkor a másik helyette használható legyen.

2. Mindenkit meg kell esketnünk és írásban köteleznünk, hogy együtt akarnak  
élni és halni, és halállal fenyegetjük meg azt, aki egy szót is ejt a feladásról.

(1) Adjuk meg a felmentés reményét, és tegyünk úgy, mintha erre vonatkozó levelet  
vagy hírt kaptunk volna.

(2) Nyissuk meg a zsilipeket és áraszuk el a környéket.

<sup>461</sup> Valamiféle csapda, verem, de lehet zsilip vagy csapórács is.

### 3. A közelítőárkokról

(1) Akadályozzuk [építésüket] a munkások lövetésével, gyakran riadóztassunk, ellenárkokkal törjünk előre, határozott, meglepetésszerű, de elővigyázatos<sup>462</sup> kitöréseket hajtsunk végre (nehogy csapdába kerüljünk, mivel az ostromlók tíz emberének elvesztése sem kompenzálja a védők egy emberének elvesztését). A kitöréseket a munkálatok szétrombolására, foglyok ejtésére, ágyúk beszögezésére, a kerekek és laftták tönkretételére, emberek kiküldésére vagy beeresztésére, és minden előnyös alkalom megragadására használjuk.

(2) Azok, akik kitörnek, rendelkezzenek ismertetőjellel, és vigyék magukkal a kitörés végrehajtásához szükséges fegyvereket és szerszámokat, a lovasság pedig nyargaljon az ellenséges őrségek háta mögé.

(3) A visszavonulásra szolgáló helyeket, amelyek a *contrascarpán* kívül vannak, a szárazárkot, a *falsa bragát* szálljuk meg muskétásokkal és tüzérséggel, hogy azok a kitörőket támogathassák.

(4) Ne hajtsunk végre kitöréseket, ha a helyőrség túl gyenge és a benti polgárságban nem bízhatunk.

### 4. Az ütegekről

(1) Ellenütegekkel szálljunk szembe velük, építsünk *cavaliereket*,<sup>463</sup> hogy azok fölébe keredjünk.

(2) Ahol hiányzik a föld, ott fából készítsünk deszkafalat és állványzatokat. Ha az ellenség [eléggé] közel van, hogy támadhassuk, ássuk be magunkat (eingesenkt) a föld felszínéig, az ágyúkat, miként a hajókon, állítsuk kis kerekre, hogy ne váljanak használhatatlanná, vagy ne sérüljenek meg, ha lőrés<sup>464</sup> nélkül tüzelnek.

### 5. A külső védműveket

(1) alá kell aknázni, vagy szóróaknát kell oda elhelyezni azért, hogy ha már nem tudjuk magunkat tovább tartani, amint az akna felrobbant, váratlanul kitörhessünk.

### 6. A *contrascarpáról*

(1) Úgy védjük, hogy az árok peremét ott aknázzuk alá, ahol az ellenségnek a szárnyakat lövő ütegét fel kell állítania.

(2) Helyezzünk el kis lövegeket a *falsa bragában* azzal a nyílással szemben, amelyet a *contrascarpában* kell készíteni.<sup>465</sup>

(3) Ahol nincs *falsa braga*, ott készítsünk *cofanókat*.

<sup>462</sup> M: Az ambraciaiak nem vállalták olyan készségesen a veszélyt. Már egyáltalán nem intéztek kitöréseket – mint eddig – az ellenséges őrállások ellen, hanem a falakon és a tornyokban felsorakozva biztos helyről folytatták a küzdelmet. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 38. cap. 6.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>463</sup> M: Katze, suggesta tormentaria (halom az ágyúknak).

<sup>464</sup> M: In barba. Az [ágyú]pad felett. — Valószínűleg arról van szó, hogy az ágyúkat épp annyira kell beásni, hogy a csövik valamivel a felszín felett maradjon.

<sup>465</sup> Vagyis az akna által a *contrascarpában* szakított réssel szemben.



(4) Építsünk a *contrascarpában* támpilléreket, amelyek nemcsak külső védműként szolgálnak, hanem kitörésekkor is menedéket nyújtanak.<sup>466</sup>

7. A várárokról

(1) Azzal védjük, hogy mindent eltávolítunk és tönkreteszünk, amit az ellenség beledobott.

(2) Ha szárazárok, akkor helyezünk bele keresztfalakat, átvágásokat, ellenaknákat és zárósáncokat.

(3c) A *contrascarpát* aknázzuk alá.<sup>467</sup>

(4) Az árok közepén levő vízvezetőket a talajvízig mélyítsük ki, hogy az ellenség föld alatti munkálatai ellen védjük magunkat.

8. A fedett folyosókról

(1) Ágyúkkal, tüzes szerszámokkal, bombákkal, gránátokkal, kövekkel, petárdákkal, tüzes csuprokkal, robbanó botokkal romboljuk azokat.

(2) Kis ágyúkkal ellátott bárkákkal közelítsük meg, és közben ágyúzzuk.

(3) Előlről, oldalról és hátulról lőjük.

9. Az aknákról

(1) Úgy küzdünk ellenük, hogy alattuk ellenaknát ásunk, vagy találkozunk velük [értsd: szemből rájuk ásunk], eltömítjük, petárdával szétromboljuk, a lőport kivesszük, vizet engedünk bele, felgyújtjuk, a dúcokat eltávolítjuk, az aknászokat megöljük vagy gránátok füstjével megfojtjuk, trombonokkal<sup>468</sup> és más hasonlókkal elűzzük.<sup>469</sup>

(2) Az üres bástyákban könnyen meg lehet találni az aknákat, ha azonban földdel fel vannak töltve, középen ásni kell egy kutat, ahonnan könnyen el lehet érni az aknákat.

(3) Az aknákat úgy fedezhetjük fel, hogy ha fényt látunk, vagy a lyukakon át zajt hallunk, amelyeket hosszú fúrókkal fent, lent és oldalt készítünk a földben, vagy ha bedugunk egy átfúrt nádszálat, illetve ha a feltételezett helyre mágneses tűt teszünk, vagy dobót állítunk, amelyre kockákat, babot, parafagolyókat vagy lószőrre fűzött parafadarabokat fektetünk.

10. A résről

(1) Védeni kell, és nem hagyni, hogy felderítsék.

<sup>466</sup> Az eredeti szövegben *speroni* szerepel, amelynek jelentése támpillér. Valójában arról lehet szó, hogy a *contrascarpában* nem túl mély, boltíves bemélyedéseket alakítottak ki, ahol egy-két ember kényelmesen elfért. Hogy ez miként szolgálhatott külső védműként, az továbbgondolást igényel.

<sup>467</sup> **M:** A városbelieknek (maastrichtiaknak) *contrascarpájuk* előtt több aknájuk is volt, melyek akadályozták előretörésünket, ezért aknáik semlegesítésére mi is kénytelenek voltunk aknákat ásni, ami nagy idővesztést okozott nekünk. *Kézirat 1632-ből*.

<sup>468</sup> Az eredeti olasz szövegben *tromba* szerepel, amely trombitát és vízszivattyút is jelenthet. Azonban abból kiindulva, hogy itt az ellenséges aknászok megöléséről vagy elűzéséről van szó, igen valószínű, hogy jelen esetben inkább a *trombone* nevű fegyverről van szó, vagyis elírás történt.

<sup>469</sup> **M:** A föld alatti folyosókat (felülről) megnyitották, és a lyukakon át medvéket és más vadállatokat, illetve méhrajokat eresztettek a munkásokra. *Appianus Alex. in bello Mithridatico*. — Montecuccoli kihagyásokkal és módosításokkal idézi az eredeti szöveget. Az idézet helye: APPIANUS ALEXANDRINUS (1554): *Romanarum historiarum...* Basel, Froben–Episcopius. 150.

(2) Éjjel földdel, gerendákkal, paliszádokkal ki kell javítani, meredekké kell tenni [ti. a réshez vezető földhalmot], néhány szóróaknát kell benne elhelyezni, ellenaknázni kell.

(3) Vassulymot kell szétszórni, spanyollosokat, hosszú szögekkel átlyukasztott deszkákat és gyúlékony anyagokat kell odavinni, amelyeket kellő időben felgyújtunk.

(4) Készítsünk teljes vagy részleges átvágásokat és elsáncolásokat,<sup>470</sup> olyan távol a megtámadott ponttól, hogy az ellenséges aknák ne tudják azokat szétrombolni, ugyanakkor azonban ne legyenek olyan magasak, hogy az elülső védműveket lövő ellenséges ágyúk számára azok láthatók és támadhatók legyenek, vagy hogy a közeledő ellenségnek fedezékül szolgáljanak; de [az átvágások és a elsáncolások] ne legyenek olyan alacsonyak sem, hogy azokat az ellenség az első résről uralhassa, legyenek megfelelően fedezve oldalról, és az elhagyott helyet lőjék [ti. az átvágásokból és elsáncolásokból].

(5) Két vagy három [átvágást és elsáncolást] helyezzünk egymás mögé.

#### 11. A rohamokról

(1) A rohamokat ki kell állni, és tapasztalt katonáinkkal vissza kell verni, akiket pajzsokkal és védőtetőikkel oltalmazunk.

(2) A szárnyakat biztosítsuk, az ágyúkat töltsük kartácsra, és azok szakadatlanul tüzeljenek, egyik a másik után, ne egyszerre.

(3) A katonákat a fegyverterekre, a meg nem támadott helyekre és a résekre osszuk szét. Az utóbbiakat úgy védjük, hogy egyesek tartsák a frontot, a többiek pedig hátulról támogassák és [szükség esetén] váltsák fel őket, megint mások oldalról és a szárnyakról lőjék a rést úgy, hogy az szemből, a szárnyakról és hátulról is védelmezve legyen, mégpedig fegyverrel, tűzzel, forró olajjal, kövekkel, kénnel, izzó homokkal és méhrajokkal.

(4) A fegyvertelenek feladata, hogy muníciót és frissítőket hordjanak, és a házakban véletlenül keletkező tüzeket oltsák.

#### 12. A legvégső esetben:

(1) Jelenteni kell az előjáróknak, akikkel állapodjunk meg egy titkos jelben, amely révén a valódi jelentést meg tudják különböztetni a hamistól.

(2) Hívjunk össze haditanácsot, és ott hozzuk szóba az erődítmény szükségét és szorongattatását.

(3) A meghozott védelmi intézkedéseket, a halott, sebesült, beteg és eltűnt katonákat, a fellépő hiányokat vessük papírra, és minden tiszttel és a legelőkelőbb polgárokkal írassuk azt alá.

### LXXXII.

Az ostromlottak számára a végső segítség a felmentés.

1. Annak, aki ezt vezeti, sietnie kell, hogy még az ellenség megerősödése előtt megérkezzen. Előtte küldjön követeket és leveleket, melyekben ígérje meg a felmentést, hogy ezáltal az ostromlottak bátorságát életben tartsa.

<sup>470</sup> M: Retranchements, Abschneidung, Reccessus, Rescissiones.

2. Segítséget nyújtunk, amennyiben

(1) az ellenségnek elébe vágunk,<sup>471</sup> és az erősség mellett foglalunk állást, mielőtt azt az ellenség körülzárná;

(2) az ellenséget elvágjuk az utánpótlástól;

(3) feldúljuk országát;

(4) megtámadjuk erődjait;

(5) az erősséget ténylegesen megsegítjük mindazzal, amiben hiányt szenved, mint élelmiszer, muníció, katonák, akiket vagy kevés emberrel és meglepetésszerűen, vagy teljes erőnkkel juttatunk be;

(6) megtámadjuk az ellenséges tábornokot, vagy úgy teszünk, mintha csatába akarnánk bocsátkozni, és az ellenséget az egyik oldalon meg akarnánk támadni,<sup>472</sup> miközben a másik oldalon bejuttatjuk a segítséget.

3. Ahhoz, hogy az erősséget felmentsük,

(1) vonuljunk titokban;

(2) törjünk át a gyengén őrzött és kevésbé körülsáncolt helyeken;

(3) ha felfedeznek bennünket, határozzuk el, hogy áttörünk az ellenséges csapatokon,<sup>473</sup> mialatt az ostromlottak a megállapodás szerinti helyen, időben, jelre és módon kitörnek, máshol pedig álradiót tartanak;

(4) a lovasok vegyenek maguk mögé borszákokban lisztet és lőport, hogy a tábor közelében átadják a pikásoknak, akik azután a zsákokat a *contrascarpára* vagy az árokba dobják.

(5) úgy kell tennünk, mintha támadnánk, hogy az ellenséget megakadályozzuk abban, hogy csapatait szétossza, majd titokban szakadjunk el tőle, vagy éjszaka küldjünk ki két-három különítményt, hogy azok kerülő úton bejuthassanak az erődbe.

4. Ahhoz, hogy a tábornokot megtámadjuk,

(1) ahogy közeledünk, minden éjjel adjunk le néhány ágyúlövést, hogy az ostromlottak megtudják, itt a felmentés.

(2) A tábornok vagy az egyik szállást<sup>474</sup> éjszaka meglepetésszerűen rohanjuk meg, és a rajtaütés ideje alatt különböző helyeken csináljunk [ál]radiót, hidakat, valamint más gépezeteket vigyünk a vonalához; vagy pedig nyíltan és erőszakkal [támadjunk], a tüzéség [segítségével], amely a tábornok tűz alatt tartja, romboljuk a védműveket,

<sup>471</sup> M: Így tettek a svédek Nürnbergnél 1632-ben, én pedig Pozsonynál 1663-ban.

<sup>472</sup> M: A svédek Nördlingennél 1634-ben.

<sup>473</sup> M: Ily módon segítette meg Condé herceg Cambrai-t. — 1657-ben Turenne ostrom alá vette Cambrai-t, de június elején Condé négyezer lovassal áttörte az ostromgyűrűt, így Turenne kénytelen volt feladni a harcot.

<sup>474</sup> M: A franciák Arrasnál 1654-ben, a spanyolok Valenciennesnél 1656-ban. — A francia–spanyol háborúban (1635–1659) a Turenne vezette francia haderő 1654. augusztus 25-én felmentette a Condé herceg spanyol serege által ostromlott Arrast. Condé Valenciennesnél vett elégtételt, ahol 1656. július 16-án az ostrom feladására kényszerítette Turenne-t.

indítsunk rohamot, megtévesztve ezzel az ellenséget, miközben a kevésbé megerősített és őrzött pontokat<sup>475</sup> repülőhidakkal foglaljuk el.

(3) A kicsi és az ellenséges tábortól messze eső erődöket támadjuk meg árkokkal és tüzéséggel, majd foglaljunk állást a kettő között, elvágva így az összeköttetést [közöttük].

(4) Az ostromlókat formálisan ostromoljuk meg.<sup>476</sup>

## HATODIK FEJEZET A MEZEI HARCRÓL

### LXXIII.

A mezei harc lehet részleges, ha a haderőnek csak egy részével történik, és lehet általános, ha az egész haderő részt vesz abban.

A hadi előnyök négy fő forrásból származnak:

1. Sokan harcolnak kevesek ellen; ilyen,

(1) ha szállást,<sup>477</sup> őrséget<sup>478</sup> vagy élelmiszer-szállító konvojt rohanunk le;

(2) ha lesvetésre készülő ellenséges egységet körülrárunk;

(3) ha az egész sereggel rátámadunk a fő erejétől elvált, gyenge ellenséges hadosztályra.<sup>479</sup>

<sup>475</sup> **M:** Oda sereglettek, ahol a védelem a leggyengébbnek tűnt. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 84.]* — Szepessy Tibor fordítása.

<sup>476</sup> **M:** A katonáit munkára serkentve, hozzáfogott Alesia körülsáncolásához. *Caesar [De bello Gallico, lib. 7. cap. 68.]* — Szepessy Tibor fordítása. Montecuccoli módosítással és kihagyással idézi a szöveget. — A gallok hatalmas mennyiségű rőzsenyalábot, létrát és ostromkampót készítettek. Másnap éjjel csendben kivonultak táborukból a síkságon levő erődítményeinkhez. Ott egyszerre hatalmas zajt csaptak, hogy a városban ostromolt bajtársaiknak jelezzék közeledésüket, aztán az árkokba dobálták a rőzsenyalábokat, parittyákkal, kövekkel, nyilvesszőkkel igyekeztek lekergetni a mieinket a falakról, és pontosan végrehajtották mindazt, amit az ostrom előkészítésénél szokás. *Caesar, De bello Gallico [lib. 7. cap. 81.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>477</sup> **M:** Gusztáv Adolf Tangermündénél egész lovasságával lerohanta három császári ezred szállását [1631. július 21.]; Hatzfeld három svéd ezreden ütött rajta Wolmerstädnél, ahol én vezettem az elővédet [1636].

<sup>478</sup> **M:** Így győzték le La Valette bíboros előhadát Mezières-nél. Szétromboltam a svédek hídját az Oderán Ohlaunál. Torstensson 1644-ben legyőzte Donep ezredet, aki Bernburgnál fedezte a császári utánpótlást.

<sup>479</sup> **M:** Így törtek be a császáriak az ellenséges táborba fényes nappal a csehországi Triebelnél 1647-ben, mialatt a katonák élelmiszer-beszerzésen voltak távol, lekaszabolták az őrséget és további mintegy 1500 embert. Így kényszerítették Della Torre grófort megadásra Sziléziában. Így győzték le Banért 1639-ben Chamnál. Így szenvedett vereséget néhány svéd ezred a bajorországi Dachaunál 1648-ban.

2. A felkészültek a felkészületleneket, a friss erőben levők a fáradtakat, a fegyveresek a fegyverteleneket, a merészek a félénkeket, az elszántak a megriadtakat támadják meg. Ilyen

(1) a rajtaütés, amelynek fő jellemzője, miként a szó etimológiája is mutatja, hogy észrevétlenül és váratlanul vetjük magunkat az ellenségre, amikor az alszik, eszik, ünnepel, utánpótlást szállít, vagy éppen táborba készül szállni, vagy még nem állított őrköt, vagy már visszavonta azokat, végül ha a lovakat már lenyergelték;

(2) a lesvetés;

(3) az ellenség megtámadása, amikor nincs parancsnoka vagy menetben van.<sup>480</sup>

3. Az ellenséget frontálisan, a szárnyak felől vagy hátulról támadjuk meg. Ilyen,

(1) ha az ellenséget nyomon követjük, és egy szorosban támadjuk meg, mielőtt még vissza tudna fordulni és csatarendbe tudna állni;

(2) ha kétfelé osztjuk seregünket, és az ellenség két szárnyát támadjuk, vagy titokban csapatokat küldünk a hátába.

4. A terep legyen kedvező, mindegyik fegyvernemet oda állítsuk, ahol el tudja látni a feladatát, és nem marad tétlen; ilyen az, ha egy szoros előtt állunk fel, amelyen az ellenségnek át kell kelnie;

(1) ha megszállunk egy magaslatot<sup>481</sup> vagy egy erdőt, ahonnan mindent látunk anélkül, hogy bennünket meglátnának, s ahonnan a csapásnak, amelyet felülről lefelé irányítunk, nagyobb lesz az ereje.

(2) sík és nyílt terepen harcolunk, ha lovasságunk erősebb; erdős, nehéz terepen [harcolunk], ha gyalogságunk erősebb; szűk terepen, ha gyengébbek vagyunk; tágas terepen, ha erősebbek vagyunk.

## Első szakasz

### A korlátozott harccselekményekről

#### LXXXIV.

Ezek: a portyázás, a rajtaütés, sáncok, szorosok, folyók megtámadása és védelme, váratlan találkozóharcok, hátvédharcok.

1. A szabályok szabálya, hogy az akció elején elért előny<sup>482</sup> előhírnöke lesz a következőknek, és az így megszerzett hírnév a mieinknél a bátorságot növeli, az ellenségnél pedig a félelmet.

<sup>480</sup> M: Ahogyan Banér Chemnitznél legyőzte Morzint.

<sup>481</sup> M: A császáriak egyik nagy előnye volt Nürnbergnél 1632-ben és Nördlingennél 1634-ben. — Nürnberg mellett 1632. szeptember 2–4-én lezajlott összecsapás Wallenstein és Gusztáv Adolf között, amely döntetlenül végződött.

<sup>482</sup> M: (Agricola) jól tudta, hogy a hírnek nyomában kell maradni, és ahogyan az első lépések sikerültek, úgy fog minden alakulni. *Tacitus, Agricola, cap. 18.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli részben átfoglalmozva, részben hibásan közli a szöveget.

LXXXV.

A portyázás alkalmas arra,

1. hogy a terepet felderítsük;
2. hogy a katonákat bátorítsuk, hogy megfontolttá,<sup>483</sup> és a harcban tapasztaltakká tegyük őket;
3. hogy foglyokat ejtsünk és híreket szerezzünk;
4. hogy egy állást elfoglaljunk vagy megvédjük azt;
5. hogy az ellenség menetelését akadályozzuk.
6. [A portyázás során] legyünk óvatosak, nehogy csapdába essünk, a harcolókat gyakran váltsuk fel, és ne támadjunk nagyobb erővel, amikor vissza akarunk vonulni.

LXXXVI.

Rajtaütés

1. Erre az elkerülhetetlen szükség ad lehetőséget, mivel enni, inni, pihenni kell, és tudni kell, hogy mit csinál az ellenség. Mindebből következik, hogy élelemért, tűzfáért kell menni, aludni kell, a poggyászt magunkkal kell vinni, a lovakat le kell nyergelni, híreket kell szerezni; ezek tehát mind olyan dolgok, amelyek alkalmat adnak a rajtaütésre. Ezért:

(1) lesvetéssel és váratlan támadással lepjük meg a tábornokot, az élelembeszerzőket, a felderítőket, a járőröket, az őröket, a poggyászt, akár magát az egész sereget, mi alatt az menetel. Ehhez szükségesek:

(2) kémeket tartani az ellenségnél, akik figyelnek arra, hogy az ne tudjon szándékainkról, és beszámolnak nekünk bármilyen változásról; ezért meg kell állapodni velük, hogy adott helyen, titokban jelentést tegyenek nekünk;

(3) mindazokat a dolgokat vigyük magunkkal, amelyek szándékaink kivitelezéséhez szükségesek;

(4) az erdőkben, kertekben, házakban, falvakban, bozótosokban, völgyekben, árkokban, partokon, mélyutakban kell lest vetnünk, ahol az ellenségnek el kell haladnia és erejét meg kell osztania, vagy ahol az egyik seregrész nem tud a másik segítségére jönni, mint a szorosokban, a folyóknál vagy az erdőkben;<sup>484</sup> ilyen esetekben először az áthaladók elejét és végét támadjuk meg még azelőtt, hogy egyesülnének és csatarendbe állnának.

<sup>483</sup> **M:** Sosem szabad olyan katonát állítani a csatasorba, akinek tapasztalatáról semmit sem tudunk. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 26.* Ne ütközzék meg elővigyázatlanul az ellenséggel, mielőtt sajátosságait ki nem ismerte. *Livius, Ab urbe condita, lib. 27. [cap. 40.]* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró módosítással közli.

<sup>484</sup> **M:** A boiusok alkalmas helyet kerestek a cselvetésre, s a római tábor mellett éjszaka elhaladván, megszálltak egy erdős szakadékot, amelyen a római seregnek át kellett vonulnia. *Livius, Ab urbe condita, lib. 35. cap. 4.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli.

2. Lesvetéskor

- (1) fel kell derítenünk, hogy a hely nincs-e már megszállva;
- (2) legyünk ott kevéssel a végrehajtás előtt, de ne maradjunk sokáig, hogy az ellenség semmit se vegyen észre;
- (3) több egységre osztva álljunk fel, hogy amennyiben az ellenség túl erős lenne, több irányba távozhassunk onnan;
- (4) változtassuk meg a felállást, és minden alkalommal, ha úgy véljük, hogy felfedeztek bennünket, máshol állítsunk csapdát;
- (5) állítsunk őrszemeket, akik messziről észreveszik az ellenséget, és ügyelnek arra, hogy rajtunk ne üssenek;
- (6) állítsunk két-háromszoros csapdát;
- (7) azok, akiket az ellenség csapdába csalogatására küldtünk ki, más utat használnak, mint azok, akiket a lesre kijelölt egységbe osztottunk be, de ezt csak az előbbieknél ismerheti;
- (8) ha az ellenség nem tud azonos erővel jönni, akkor az egész sereget osszuk be a lesvetésre, ha azonban nagyobb erővel jelenik meg, csak a sereg kisebb részét;
- (9) minden olyan alkalommal, amikor jobb fogásra van kilátás, hagynunk kell néhány embert háborítatlanul továbbvonulni.

3. Tábort, őrséget vagy konvojt a következőképpen támadjunk meg:

- (1) éjjel rajtaütéssel vagy hajnalban, amikor az örök már fáradtak, vagy este, amikor az ellenség szállására tér, mielőtt az öröket felállítják és mindent elrendeznek, vagy délben,<sup>485</sup> amikor a legénység távol van ellátmányért.
- (2) Meneteljünk titokban, kerüljünk a tábor hátába vagy oldalába, az ellenséges őrzőjáratokat, őrszemeket és őrcsapatokat vágjuk el egymástól, akadályozzuk meg, hogy az ellenség az erejét összevonja, támadjunk egyidejűleg több ponton.
- (3) Ha látjuk, hogy felfedeztek bennünket, rontsunk azonnal az ellenségre, és az ő csapataival egyidejűleg törjünk be a táborba, támadjuk meg az őrcsapatokat, foglaljuk el az erősséget, ha összegyűlnek, zavarjuk szét őket, rohanjuk le az utcákat, ahol lármát hallunk, ahol a tisztek házai vannak, ejtsünk foglyokat, a falut borítsuk tűzbe, zárjuk kívülről körül, egy egységet hagyjunk kívül, egy másikat pedig, amely a visszavonulást fedezi, tartsunk készen valamely átjárónál; általában legyünk gyorsak a végrehajtásban.
- (4) Időben vonuljunk vissza, az embereket vonjuk össze, a foglyokat lefegyverezve, sarkantyú nélkül, rossz lovakon küldjük előre, válasszunk olyan utat, amelyről úgy gondoljuk, hogy ott nem találkozunk az ellenséggel, nyomainkat tüntessük el, az átjáróknál, melyeket fákkal és szekerekkel eltorlaszolunk, hagyjunk őrséget, a legjobb lovasainkból kettőt-hármat egy trombitással hagyjunk az erdőszélen, lehetőleg egy völgy kijáratánál vagy egy dombon, hogy a megfelelő pillanatban meglássák őket, és az ellenség csapdától tartva meg-hökkenjen; a megtámadott táborból távol jelöljünk ki a csapatoknak egy találkozási pontot, megállás nélkül vonuljunk tovább, hagyjunk hátra csapatokat, akik a támadókat feltartják,

<sup>485</sup> M: A császáriak 1647-ben a csehországi Triebelnél délidőben jó eredménnyel támadták meg a svéd tábort.

végül egy fedezett állásban állapodjunk meg, és az ellenséget, amely bizonyára gyengén, szétszakadozva és rendezetlenül érkezik, szilárdan és elszántan<sup>486</sup> fogadjuk.

LXXXVII.

Amikor sáncot támadunk:<sup>487</sup>

1. amennyire lehet, mindvégig takarásban és észrevétlenül maradvá közelítsük meg;  
2. az éjszaka leple alatt több helyütt keltsünk riadalmat, mivel így az ellenség az áltámadást nem tudja megkülönböztetni a valóditól, erőfeszítéseinket azonban egy vagy két pontra irányítsuk;

3. csak annyira osszuk fel a csapatokat, hogy ellenséges kitörés esetén egyik a másikat gyorsan megsegíthesse;

4. támadjunk hajnal előtt fél órával, amikor az ellenség vaktában és bizonytalanul lövöldözik, hogy napfelkeltekor mindent átlássunk, és a megszerzett előnyt rögvest ki tudjuk használni;

5. szálljunk meg egy magasabb zárt sáncot vagy dombot, amely uralja [a környéket], vagy egy olyan utat, amelyet nem lehet végigpásztázni, és amelyen fedezve juthatunk el a sáncig, támadjuk meg azt a leggyengébb pontján, valamint ott, ahol a védők nem tudnak csatarendbe állni;

6. ha [ostrom idején] a *circumvallációs* vonalat akarjuk megtámadni, akkor állapodjunk meg az ostromlottakkal a kitörés helyéről és idejéről;

7. a támadás élére muskétás századokat osszunk be, akiket 2-300 fő támogasson rőzsekötegekkel és fegyverrel; és miután ezek az árkot betöltötték, [a muskétások] másszák meg a sáncot, és lövéseikkel fentről tisztítsák meg a sánc lábát, és védelmezzék [a sáncot], hogy fedezetük alatt még több ember jusson fel és foglaljon ott állást, hogy mások is követhessék őket, akik csákányokkal és lapátokkal megnyitják és elegyengetik a sáncot, hogy ezáltal a lovasság könnyen bejuthasson. [Így a muskétásokat] nagyszámú lovasság és folyamatosan tüzelő gyalogság, illetve jelentős tartalék támogatja, mialatt mások általuk fedezve dolgoznak;

8. egy támadáshoz 2-3 ezer embert vessünk be, hogy egymás után több támadást is indíthassunk;

9. ha az ellenség véletlenül kitör onnan, amely helyet épp nem támadunk, használjuk ki a lehetőséget, és küldjünk oda gyorsan embereket és szerszámokat.

10. A szorosnál:

(1) előzzük meg az ellenséget;

(2) a szorost védő öröket lepjük meg, vagy rohanjuk le őket petárdákkal, létrákkal, gránátokkal, tüzes szerszámokkal és aknákkal, vagy valamely magaslatról lövjük őket, vagy kerüljünk a hátukba, és vágjuk el őket [a társaiktól];

(3) erős egységet hátrahagyva mindenképpen biztosítsuk a visszavonulást.

<sup>486</sup> M: Így fogadták a visszavonuló császári lovasságot követő svédek 1644-ben Jüterbognál.

<sup>487</sup> M: Arras, Valenciennes.



11. Átkelés a folyókon:

(1) Átkelhetünk gázlón, a jég közt úszva vagy hajókon,<sup>488</sup> az úszó lovakat kötőféken tartva,<sup>489</sup> vagy a szabadon úszó lovak farkába kapaszkodva.

(2) Az ellenséget több helyen tévesszük meg, és mialatt az egyik hely felé tart,<sup>490</sup> a másikon keljünk át.

(3) Válasszunk egy magaslatot<sup>491</sup> vagy magas partot, vagy egy kiugró<sup>492</sup> folyókanyart, ahonnan az átellenes part jelentős részét be lehet lőni, ami által az szabad marad az átkelők számára, akiknek egyúttal a lőporfüst fedezéket is nyújt, miközben a vízre fektetett gerendák segítségével átúsztatnak.

(4) Fedezzük ágyú- és muskétatűzzel a bárkák vízre bocsátását, melyekkel küldjünk át katonákat és sáncmunkásokat, hogy ott megvessék a lábukat, *raveline*ekkel és *szarvműve*ekkel elsáncolják magukat, amelyek kölcsönösen oldalazni tudják egymást, és amelyeket az innenső oldalról is védeni lehet, és amelyek elég nagyok, hogy erős csapatokat fogadjanak be.

(5) Folyamatosan építsük a hidat, amelyen amint kész, a hadinép keljen át, [a túloldalon] ismét rendeződjön, és az alkalmas és előnyös terepszakaszokat szállja meg.

(6) Átkelhetünk a folyókon különböző anyagokból, különböző szerkezettel készült hidakon vagy gátakon, vagy földtöltéseken, amelyek egy nyílás által biztosítják a víz átfolyását, vagy bárkákon, vagy úszva, vagy gázlókon, vagy a folyó forrásához visszatérve.

(7) Ha a seregünk sokkal gyengébb, mint az ellenség, akkor igencsak nehéz megakadályozni azt az átkelésben.<sup>493</sup> Így keltek át a császáriak Gallas vezetésével 1636-ban Speyernél a Rajnán a weimari herceg orra előtt, aki a svéd sereggel a másik parton állt. Hasonlóképp keltek át a franciák a modenai herceg vezetésével Milánóban a Tessinen.

(8) Figyelemmel kell lennünk a folyók tulajdonságaira, hogy egy hirtelen bekövetkező áradásnál ne veszítsük el a visszatérés lehetőségét.

<sup>488</sup> M: Ügyesen elkészített uszályokkal (amelyeket négy darabra lehetett szedni, hogy az egyes részeket két lóval vagy öszvérrel kényelmesen lehessen szállítani, és a felhasználás helyén facsapokkal újból össze lehet állítani, amihez kóc és szurok – a hajózásban általánosan használt anyagok – kéznél voltak), miután mindegyiket könnyedén összeállították és tömítették, észrevétlenül átkeltek a másik partra, miközben a lovak a hajók oldalánál úsztak, veszélytelenül, mert megszabadították őket terhüktől és kantárszáron vezették, nehogy a sebes folyó magával ragadja őket. *Bussières, Historia Francica, lib. 4. n. 26. 310–311.* — Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>489</sup> M: Danzig, 1663. december. 8. A kozákok átkeltek a Dnyeperen, a tatárok követték őket, mind-egyikük két összekötött lóval, amelyek farkához nádköteget erősítettek és arra tették a csomagjait. Így mindössze egyetlen ember elvesztésével az egész sereg sikeresen átkelt a folyón.

<sup>490</sup> M: Gallas a Peene-n Pomerániában.

<sup>491</sup> M: A császáriak Sonderburgnál 1659-ben.

<sup>492</sup> M: A svédek a bajorországi Lechnél 1631-ben.

<sup>493</sup> M: A tapasztalat azt mutatja, hogy az erős hadsereget a folyó nem tudja feltartóztatni, mert ha nem sikerül átkelni a terep kihasználásával vagy a tűzérség támogatásával, akkor sikerül majd csellel, ha az egyik helyen csak előkészületekre is futja, egy másik helyen biztosan sikerül is majd az átkelés. *Neue, Discours politique et militaire.*

12. Amikor egy sáncot védünk:

(1) a muskétásokat állítsuk fel sorban a védelmi vonal mentén, a pikásokat kis csapatokban a sarkokon és a zárt sáncokban, a tüzérséget a szárnyakra és a magasabb pontokra, és a sáncmunkások legyenek kéznél;

(2) a svadronokat és zászlóaljakat vegyesen, két sorban, a sánctól megfelelő távolságra állítsuk fel, de ne álljanak egymás mellett, hogy az ellenség lövései kevés kárt okozzanak; közöttük kisebb, különálló egységek legyenek, amelyek elsőként támadják az ellenséget, amikor az átkel a sáncon; ahogy azonban számuk növekszik, támadjanak a teljes svadronok és zászlóaljak, hogy ne adjunk időt az ellenségnek, hogy megvesse a lábát, rendeződjön, és elsáncolja magát;

(3) küldjünk lovascsapatokat a sáncon túlra, hogy a támadókat oldalba kaphassák;

(4) a vonalakat javítsuk ki, ha az ellenség áttörte, nyissuk meg, ha ki akarunk törni, éjjel tüzekkel világítsuk meg az előterepet, hogy az áltámadást az igazítól meg tudjuk különböztetni.

13. Amikor az átkelőt védjük:

(1) érjünk oda az ellenség előtt, a hely előnyeit derítsük fel, állítsunk őrköt, emeljünk sáncokat, pásztázzuk ágyúkkal [az átkelőt], az átkelő ellenséget támadjuk meg, vegyüljünk középük, hogy a másik oldalról leadott lövések ne tegyenek bennünk kárt.

LXXXVIII.

Két sereg váratlan találkozása esetén

1. Pillanatok<sup>494</sup> alatt döntsünk, majd lendületesen és bátran támadjunk. Tévezzük meg az ellenséget: ha nagy seregünk van, akkor azt tüntessük fel kicsinek, ha viszont kis sereggel rendelkezünk, akkor mutassuk magunkat nagyobbaknak, mint amekkorák valójában vagyunk. [Szándékunktól függően] a sereget kisebb vagy nagyobb mélységbe, kis vagy nagy térközökkel állítsuk fel; a poggyászt vagy hagyjuk szem előtt, vagy rejtjük el; ha kevesen vagyunk, csapjunk nagy zajt trombitákkal és dobokkal, ha viszont sokan, akkor hallgattassuk el azokat.

<sup>494</sup> M: Az arénában eszeld ki tervedet. — Itt Montecuccoli a „gladiator in arena consilium capit” („a gladiátor az arénában dönti el, hogyan harcoljon”) mondást idézi. A szentencia Seneca egyik levelében is megtalálható. Lásd: Seneca, Epist. 22.

Második szakasz  
A csatáról<sup>495</sup>

LXXXIX.

1. A csaták koronákat adnak és vesznek el, döntő és megfellebbezhetetlen ítéletet mondanak a fejedelmek közt, háborúkat fejeznek be, hadvezéreket tesznek halhatatlanná.

(1) Keressük a csatát vagy kerüljük el, vagy fogadjuk el.

(2) Egy ilyen fontos dologban<sup>496</sup> a nagy bátorsághoz sok ész is társuljon. Seregünket ne áldozzuk fel meggondolatlanul, haszontalanul és szükségtelenül,<sup>497</sup> ne cselekedjünk elhamarkodottan.<sup>498</sup> Gallas tábornok a becsvágyat értelmetlennek nevezte, amikor valaki mások véérének kiontása árán akar magának nevet szerezni, bátorságra szert tenni.

(3) Friss,<sup>499</sup> jól táplált, gyakorlott és elszánt katonáink legyenek.

<sup>495</sup> **M:** Végzetes nap a nemzeteknek és népeknek. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 11.* Aki megérti, hogy az ellenségnek a megfelelő időben és helyen kell a csatát felkínálni, annak nem fog túl nagy gondot okozni néhány más, a manőverezés során elkövetett hiba. Akiből viszont hiányzik ez a képesség, az lehet ugyan más dolgokban rátermett, mégsem fog dicső eredménnyel háborút vívni, mert a győztes csata minden korábban elkövetett hibát jóvátesz; ám a vesztes csata következtében minden addigi jól végzett munka kárba vész. *Macchiav[elli, Arte della guerra, lib. 1.]*

<sup>496</sup> **M:** Jól gondold meg, mekkora dologra vállalkozol. *Suetonius, Caesar [cap. 31.]* — Kis Ferencné fordítása nyomán. Montecuccoli átfogalmazva közli. — A jó hadvezér nem bocsátkozik csatába, csak kedvező alkalom vagy legvégső szükség esetén. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 26.*

<sup>497</sup> **M:** Áldozati állatokat hajt oda, hogy az ellenség lemészárolja. *Arisztotelész.* — Valójában az idézet nem Arisztotelész munkájából való, hanem Ciriaco Strozzi itáliai tudós kiegészítéséből, amelyet Arisztotelész *Politika* című művéhez írt. Lásd *Aristotelis III. Tomus ethicus...* (1593). Francofurti, Wechelus–Marnius–Aubrius. 262.

<sup>498</sup> **M:** Kifejtette, hogy a sietség az ellenségnek, a késés nekik hasznos. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. [cap. 32.]* — Borzsák István fordítása.

<sup>499</sup> **M:** Szulejmán azonban, bármennyire is hívták a mieink a harcra dobok lármájával és trombiták harsogásával, napkeltétől délig nyugton maradt táborában. Nem lehetett tudni, az ellenségnek mi volt a célja azzal, hogy ilyen lassan vonult fel a csatára – talán az, hogy a hosszú várakozástól kifáradt katonáinkat egyetlen, de annál hevesebb rohammal támadja meg. *Istvánffy, Historiarum de rebus Ungaricis, lib. 8. [127–128.]* — Montecuccoli módosításokkal és kihagyásokkal közli a szöveget. — Hogy a katonák étkezzenek, s így az élelemtől megerősödvé fogjanak fegyvert. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 9. [cap. 32.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással idézi a szöveget. — (Marcellus) parancsot adott, hogy egyenek valamit, gyűjtsenek erőt, nehogy kimerüljenek, ha az ütközet elhúzódnék. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 27. cap. 13.* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró módosítással, hibásan idézi a szöveget. — Nem akarta a katonákat a meneteléstől fáradtan, málhával megterhelve odavetni az ellenségnek. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. [cap. 40.]* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli átfogalmazva és rövidítve közli az eredeti szöveget. — Nem akarta, hogy az úttól és a harctól elfáradt katonák közelebb nyomuljanak a tábor megostromlására. *Caesar, De bello Alexandrino [cap. 30.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása. — Úgy gondolta, hogy az önbizalom helyreállítására időt kell adni. *Caesar, Bell. civ. lib. 3. [cap. 74.]* — Örögdi György fordítása.

(4) Harcoljunk saját belátásunk<sup>500</sup> szerint, ne mások akaratát követve.

2. Akkor keressük a csatát, ha van remény<sup>501</sup> a győzelemre, ha ostromlottakat akarunk felmenteni, ha attól tartunk, hogy seregünk csata nélkül is romlásra jut, ha mások szemrehányásai,<sup>502</sup> hízelkedései vagy buzdításai erre kényszerítenek, ha meg akarjuk előzni azt, hogy az ellenség megerősödjön;<sup>503</sup> ha időközben a körülmények számunkra kedvezően alakulnak (például az ellenséget átkelés közben lehet megtámadni, az ellenség megosztja erejét, vagy valami más hibát vét).

3. Az ellenséget a következő módszerekkel lehet csatára kényszeríteni:

(1) vegyük ostrom alá egyik fontos erődjét;

(2) pusztítsuk az országát;

(3) ha szorosban tartózkodik, vagy megosztva menetel, vagy az elszállásolásban gondatlanságot mutat, váratlanul támadjuk meg;

(4) fogjuk két tűz közé;

(5) tegyünk úgy, mintha vissza vagy másfelé akarnánk vonulni, majd gyorsan megfordulva támadjuk meg és kényszerítsük csatára.

4. Kerüljük a csatát:

(1) ha a vereség több hátránnyal jár, mint amennyi haszonnal a győzelem;

(2) ha gyengébbek<sup>504</sup> vagyunk az ellenségénél;

(3) ha erősítésekre<sup>505</sup> várunk;

(4) ha az ellenség előnyösebb<sup>506</sup> állásban van;

<sup>500</sup> **M:** Nem oda vonulnak, ahová az ellenség szólítja, hanem ahová vezéreik vezetik őket. *Livius, Ab urbe condita, lib. 8. [cap. 23.]* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>501</sup> **M:** Vigyázzunk, hogy ne egy kétségtől vagy félelemtől gyötört sereget vezessünk a nyílt csatába. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 9.* — Montecuccoli apró módosításokkal és kihagyásokkal közli a szöveget. — Ne vezesd nyílt csatába a katonákat, hacsak nem látod, hogy el vannak telve a győzelem reményével. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 26.*

<sup>502</sup> **M:** Ha Pompeius lassabban vagy megfontoltabban tett valamit, azt mondták rá, ezt egy nap alatt el lehet végezni, de ő élvezi a hatalmat. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 82.]* — Örögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli az eredeti szöveget. — A consulok pedig, noha módjuk lett volna befejezni a háborút, Fabius módszereivel tovább húzták. *Livius, Ab urbe condita, lib. 22. cap. 34.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyással idézi Livius művét. — Pompeius – híveinek unszolására – elhatározta, hogy harcba bocsátkozik. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 86.]* — Örögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyással közli.

<sup>503</sup> **M:** A római azonban idejében cselekedett, hogy ne kényszerüljön a latinokkal és a volscusokkal egyszerre harcolni. *Livius, Ab urbe condita, lib. 2. [cap. 22.]* — Kis Ferencné fordítása.

<sup>504</sup> **M:** Csatába azonban még nem mert bocsátkozni, mert serege újonnan toborzott, különböző helyekről idekerült katonái még nem szoktak eléggé össze ahhoz, hogy kölcsönösen megbízhatassanak egymásban. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 35. cap. 3.* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>505</sup> **M:** Várja meg tisztársát, hogy egyesített seregeikkel, egyetértésben, közös terv szerint viseljék a háborút. *Livius [Ab urbe condita], lib. 22. cap. 3.* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>506</sup> **M:** Paulinusnak az ésszel alkalmazott óvatos tervek jobban tetszettek, mint a véletlen szerencsés helyzetek. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. cap. 25.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi Tacitus művét.

(5) ha úgy tűnik, hogy az ellenség valamely, a parancsnokai által elkövetett<sup>507</sup> hiba vagy a parancsnokai közti egyenetlenségek vagy a szövetségeseivel való viták miatt magától is felmorzsolódik.

XC.

Ha csatára kerül sor, vegyük figyelembe a következőket:

Csata előtt, közben és után:

1. Csata előtt:

(1) Imádkozzunk a hadak istenéhez.<sup>508</sup>

(2) Lehetőleg minden erőnket vonjuk össze.<sup>509</sup>

(3) A terep, a szél és a nap nyújtotta összes előnyt<sup>510</sup> vizsgáljuk meg, és válasszunk a sereg létszámának,<sup>511</sup> tulajdonságainak megfelelő állást.

(4) Előzzük meg az ellenséget.

(5) A hadvezér arckifejezésével, mozgásával, öltözetével és beszédével ösztökélje és bátorítsa<sup>512</sup> a katonákat; beszéljen nekik a győzelemről, a kötelességükről, a kényserítő körülményekről, a hírnévről, a zsákmányról, a fáradozások végén esedékes kiüntetésekről. Olykor bátorítsuk a katonákat csekély mennyiségű itallal, és a hadvezér hitesse el velük, hogy álmában jó előjeleket, sugallatot vagy valami hasonlót kapott.

(6) Osszuk szét a muníciót, adjuk ki a jelszót.

(7) A csatarend összeállításakor az egyes fegyvernemeket úgy helyezzük el, hogy senki se maradjon tétlen, valamint hogy szemben és oldalirányban is tudjanak harcolni.

<sup>507</sup> **M:** Kitűnő terv az ellenséget inkább az éhség által, mint fegyverrel megszorogatni. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 26.*

<sup>508</sup> **M:** Szent, szent, szent az Úr, a seregek Istene! *Hymn. SS. Ambr. Augustin. (Sanctus)*

<sup>509</sup> **M:** A mi vezéreink is azért jártak szerencsétlenül, mert megosztották csapataikat; mi is úgy végezhettünk az ellenséggel, ha elkülönült és meg van osztva. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 25. cap. 38.* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró módosítással idézi Livius szövegét.

<sup>510</sup> **M:** Az agyafúrt parancsnok [Hannibal] – kiismerve a terepet – úgy állította csatásorba csapatait, hogy a rómaiak minden rosszat szemből kapjanak, ő maga viszont az ég védelme alatt, a széltől, a portól és a naptól támogatva harcolt. *Florus, Epitomae de gestis Romanorum, lib. 2. cap. 6.* — Havas László fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi az eredeti szöveget. — A helyszín és az alkalom gyakorta többet használnak, mint a vitézség; a vitézség pedig többet, mint a sokaság. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 26.* — Montecuccoli változtatásokkal közli Vegetius szavait.

<sup>511</sup> **M:** A lovas katona a nyitott sorokban előlről 6 láb helyet igényel (3 lábnyi a katonának, 3 lábnyi a térköz), 3 láb helyet mélységében, zárt sorokban 3 lábnyit előlről és 6 lábnyit mélységében. A gyalogosnak nyitott sorokban előlről 4 lábnyi hely kell (tehát 2 lábnyi neki, 2 lábnyi a térköznek) és 6 lábnyi mélységében. Az egyes egységek között maradjon térköz a kis ágyúknak.

<sup>512</sup> **M:** Ti, akik kevesen győzni szoktatok a túlerő ellen, most, noha túlerőben vagytok, nem tudtok helytállni a kisebb sereggel szemben? *Livius, Ab urbe condita, lib. 23. cap. 45.* — Muraközy Gyula fordítása.

Valamennyi fegyvernem legyen kéznél,<sup>513</sup> hogy szükség szerint lehessen azokat használni, a svadronok megbontása és széttagolása nélkül. Ha a helyzet vagy az ellenséges csatarend változik, vagy közbejön valami előre nem látott dolog, a hadvezért jellel vagy zászlóval tájékoztassák. A gyalogságot, a lovasságot és a tüzérséget úgy állítsuk össze, hogy egymást kölcsönösen támogathassák, hogy az ellenség a lovasságot ne tudja megtámadni anélkül, hogy egyidejűleg a gyalogság sortüzei is el ne érnék, illetve a gyalogságot is csak úgy tudja megtámadni, hogy közben a lovasság csapásait kelljen kiállnia.

A régi kinevezési iratokban (*Bestallung*\*) minden egyes gyalogezredhez tartozott bizonyos számú lovasság és tüzérség. A lovasok egy része egész, másik része félvérttel volt felszerelve, a többi vért nélküli könnyűlovas volt. Mi végre<sup>514</sup> keverjük azonban össze a fegyvernemeket egymással, mint hogy megmutassuk, mennyire nélkülözhetetlen egyik a másik számára, és milyen segítséget tudnak egymásnak nyújtani? A manapság használatos csatarendeknél,<sup>515</sup> ahol a gyalogságot középre, a lovasságot a két szárnyra állítják, és amely ezer vagy még több lépésnyire terjed, jó okkal kérdezzük, milyen támogatást kaphat a gyalogság a lovasságtól és fordítva? Világos, hogy ha mindkét szárnyat legyőzik, a gyalogság ottmarad, ahogy a szárnyak is védetlenül maradnak, ezért elvesznek és legyőzik őket, ha nem másképp, akkor ágyútűzzel, ahogy a svéd zászlóaljkat is szétverték 1634-ben Nördlingennél (23. és 24. kép), miután lovasságukat megfutamtították.<sup>516</sup>

A svédek felismerték ezt a hibát, és ennek kijavítására muskétás pelotonokat és néhány kisebb ágyút állítottak a lovassvadronok közé. Ez az intézkedés azonban nem volt elegendő, mert ha a svadronok megfutamodnak, akkor a pelotonokat is szükségyszerűen kardélre hányják, miként ez éppen az 1636. évi wittstocki csatában meg is történt, ahol senki sem volt a közelben, aki a pelotonoknak fedezetet nyújtott volna, ahogy a pikások sem támogatták őket. Hogyan tudtak volna hát a pelotonok saját gyalogságukhoz visszahúzódní, amely tőlük oly messze állt?

Ha azonban a csatarendet a fegyvernemek egyesítésének fent bemutatott módján szervezzük meg, nyilvánvaló, hogy egyetlen részét sem lehet annak úgy megtámadni, hogy a támadókat előbb az ágyúk, majd a muskéták, végül a pisztolyok sortüzei nem

<sup>513</sup> **M:** A britannok hátulról elkezdtek volna bekeríteni őket, ha Agricola – éppen ettől tartva – azt a négy lovasegységet, amelyet a harc váratlan fordulataira tartalékol, a közeledők ellen nem veti be. *Tacitus, Agricola, cap. 37.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal közli az eredeti szöveget. — A vezér, válogatott alakulatait előre nem látható esetekre maga mellé rendelte. *Tacitus, Historiarum, lib. 5. [cap. 16.]* — Borzsák István fordítása nyomán.

<sup>514</sup> **M:** Itt feltételezzük azokat a szándékokat, amelyek az újabban megvívott csatákkal kapcsolatosak.

<sup>515</sup> **M:** A könnyűlovasság nem alkalmas erre a szolgálatra, ahogy ezt a magyarok a lipcsei csatában [Breitenfeld, 1631] megmutatták. A maurusok és numidák azonnal szétszaladtak, és ezzel a szárnyakat védetlenül hagyták. *Livius, Ab urbe condita, lib. 23. [cap. 29.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal közli Livius művét.

<sup>516</sup> A Nördlingennél 1634. szeptember 5–6-án lezajlott csatában a Bernhard von Sachsen-Weimar és Gustaf Horn vezette svéd erők megsemmisítő vereséget szenvedtek a Ferdinánd főherceg, Matthias Gallas és Ottavio Piccolomini parancsnoksága alatt álló császári seregtől.

tartóztatnák fel; ebben a felállásban a támadónak emellett még a pikások és a lovasság lökéseit is ki kell állnia. Ez az előny elérhetetlen, ha a fegyvernek egymástól elválasztva, távol állnak.

(8) Válasszuk ezt a felállítást, hogy többször is harcolni tudjunk, mert ahogy a sakkban is az nyer, akinek a végén több figurája marad, úgy a harcban is az nyer, akinek a végén több érintetlen csapata van. Ehhez állítsuk a sereget három vonalba: az első legyen a legerősebb, mert az adja a támadás erejét, és annak kell azt felfogni; a második legyen valamivel gyengébb, a harmadik pedig a tartalékot képezze. Viszont úgy is felállíthatjuk a sereget három vonalba, hogy mindegyiknek legyen saját tartaléka.

(9) A csatarend szárnyait a terep fedezze. Ez lehet domb, erdő, folyó, szakadék vagy falu, melyek bástyaként oldalazni és pásztázni tudják a csatarend frontját. [A szárnyakat] fedezhetjük mesterségesen is, amennyiben sáncokkal, szekerekkel, láncokkal, cölöpökkel, palisádokkal, vassulymokkal, ágas-bogas fákkal vagy zászlóaljakkal körül vesszük azt.

(10) Biztosítsuk, hogy minden egység segítséget tudjon nyújtani a másiknak anélkül, hogy rendje felbomlana, és azok, akiknek a rendje felbomlott, ne ütközzenek bele a többiekbe; továbbá a tartalékot a gyalogság mögött, középen vagy oldalt, vagy egy domb, egy erdő mögött, vagy bizonyos távolságra állítsuk fel, hogy így az elől levő csapatokat támogathassák, az ellenségre támadjanak, azután visszatérjenek, és a korábbi rendbe sorakozzanak anélkül, hogy a többi egységet megzavarnák.

(11) A könnyűlovasságnak nem kell erősnek lennie, és olyan pontra állítsuk őket, ahol ha megfutamatítják őket, nem okoznak zavart, és más csapatokra nem ragasztják rá a félelmet.

(12) Az arányos térközöket a tartalék svadronok és zászlóaljok száma alapján határozzuk meg, ne legyenek túl szélesek, és ne legyen túl sok belőlük, mert akkor vagy az ellenség tudna széles fronton támadni, és tudna ránk nagy nyomást kifejteni, vagy a tartalék kényszerülne arra, hogy azonnal közbeavatkozzon, és a térközöket kitöltse, ám ez azzal járna, hogy a csatarend egysorossá válna.

(13) Úgy számoljunk, hogy a csatára felsorakozott gyalogos katonának előlről és mélységében másfél-másfél lépésnyi hely kell, egy lovasnak pedig előlről két-, mélységében pedig háromlépésnyi. Az első és második csatasor között a térköz 150-200, a második és a harmadik között pedig 300 lépés legyen. Ha a sereg csupán két sorba áll fel a tartalékokkal együtt, akkor is ugyanennyi [300 lépés] legyen a távolság azért, hogy a csatasorok [a felállással] ellentétes irányba is képesek legyenek harcba bocsájtkozni.

(14) A frontot annyira húzzuk szét, hogy az ellenség ne tudja azt átkarolni, de mi átkarolhassuk az övét, ha az túl rövid lenne. [A csatarendnek] azonban mélységében nem szabad annyira vékonyknak lennie,<sup>517</sup> hogy a szükséges tartalék nélkül maradjunk, és mindent egyetlen [csata]sorra hagyjunk. A lovasságot csak az egyik szárnyra állítsuk, míg a másik [szárnyat] a terep védje.

<sup>517</sup> M: Jobb a csatasor mögött egy nagyobb tartalékot hagyni, mint a csapatokat túl szélesen széthúzni. Vegetius, *De re militari*, lib. 3. cap. 26.

(15) A tábornokokat a szárnyakra, a főszereghez, a tartalékhoz, a teljes frontra és a sereg háta mögé osszuk szét.

(16) Minden svadron és muskétáspeloton oldalaira vezényeljünk katonákat, akiknek jelöljük meg a közelben egy visszavonulási pontot, vagy legyenek ott dragonyosok, hogy a muskétásoknak menedéket nyújtsanak, ha a lovasság megfutamodik.

(17) Bízunk meg embereket azzal, hogy öljék meg az ellenség fővezérét, vagy szökevénynek adván ki magukat, támadják hátról az ellenséget.<sup>518</sup>

(18) A harc hevében terjesszünk mindenféle híreszteléseket.<sup>519</sup>

(19) Néha fosszuk meg a katonákat a visszavonulás lehetőségétől, és úgy vezessük őket, hogy nem maradjon számukra más választás, mint élet vagy halál.

(20) A zászlóaljok mögött tartsunk papokat, seborvosokat és írnokokat, akik vigasztalják, bekötözik és számba veszik a sebesülteket.

(21) A svadronokat egyenként 150-200 lovasból állítsuk ki, 3 ember mélységben, a zászlóaljakat egyenként 500, 1000, 1500 gyalogosból, 6 ember mélységben.

(22) A nehéztüzérséget középen, a gyalogság között és a széleken, a könnyűtüzérséget pedig a lovasság között állítsuk fel úgy, hogy csaknem az egész könnyűtüzérség az élre kerüljön. Néhány [ágyút helyezzünk el] a magaslatokon úgy, hogy azok [a csatarend] frontját, szárnyait és hátát pásztázni tudják, és átlóhessenek a sereg felett. Úgy kell a tüzérséget elhelyezni, hogy sem a [csapat]mozgások, sem a muskéták tüze ne zavarja azt. Ahol köves a talaj, ott éppenséggel röviden lőjenek, hogy a kövekre csapódó golyó az ellenségre szórja a köveket.

(23) A támogatásra és fedezésre rendelt, kúrasszírokból és dragonyosokból álló tartalék svadronokat előnyös helyeken állítsuk fel.

(24) Készítsünk vázlatot a csatarendről, és minden tiszt kapja meg a vázlat őt illető részét.

(25) A muníciós szekereket hagyjuk hátra egy domb mögött vagy más biztos és fedett helyen, mindenképpen több helyre szétosztva, hogy egy esetleges baleset ne pusztítsa el az egészet. A szekereket borítsuk marhabőrökkel, és jól őrizzük. A gyalogság közelében [is] legyen muníció, a középpontjuk körül megfordítható, kétkerekű kordékon. Olykor ássunk árkot, hogy abban őrizzük a muníciót.

(26) A poggyászt<sup>520</sup> a sereg háta mögött, muskétalövésnyi távolságra vegyük körül szekérvárral, örök fedezete alatt, vagy vigyük egy dombtetőre, ahol a sáncmunkások árkolják körül, és állítsunk öröket, vagy hagyjunk hátra közeli erődítményekben. Így elejét vehetjük annak, hogy saját katonáink fosztogassák azt, és [a lopott poggyással] megszökjenek.

<sup>518</sup> **M:** Átpártolást színleltek, akik aztán hátról támadták a harcolókat. *Florus, Epitomae de gestis Romanorum, lib. 2. cap. 6.* — Montecuccoli kihagyással közli Florus szövegét.

<sup>519</sup> **M:** A váratlan dolgok megrémítik az ellenséget, a megszokottra kevésbé ügyelnek. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 26.*

<sup>520</sup> **M:** Egy közeli dombra vitette a málhát. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 68.]* — Szepessy Tibor fordítása.



2. A csatában:

(1) Előzzük meg az ellenséget, és támadjuk meg, mielőtt még [csata]rendbe állna.

(2) Rögtön ejtsünk foglyokat, akiket egyesével, fenyegetéssel és kínzással hallgasunk ki, hogy az ellenség helyzetéről és más körülményekről híreket kapjunk.

(3) Szálljunk meg a legkedvezőbb fekvésű helyeket, mint magaslatok, gátak, átjárók, azért, hogy az ellenség menetét megakadályozzuk, mi pedig biztosíthassuk a hátunkat és a szárnyainkat.

(4) Amint az ellenség lőtávolságba ér, a tüzéség nyisson tüzet. A lövegeket állítsuk egy magaslatra, több sorban egymás mögé. Mi viszont ne maradjunk ellenséges tűzben, hanem amint löni kezdenek, támadjuk meg őket.

(5) A csatát azon az oldalon kezdjük, ahol a legjobb csapatok vannak, és ahol erősebbnek tartjuk magunkat. Ahol gyengébbek vagyunk, ott vagy tartóztassuk fel az ellenséget, és csak később csapjunk össze vele,<sup>521</sup> vagy a terep adta előnyök kihasználásával bocsátkozzunk harcba.

(6) Harcoljunk elszántan, és lendüljünk támadásba, ha a terep sík, hogy bátorságot öntsünk a mieinkbe, de szilárdan vessük a lábunkat, ha előnyös állásban vagyunk, és ágyúinkat hatásosan használhatjuk.

(7) Az elrendelt térközöket pontosan tartsuk be, azok ne legyenek annyira kicsik, hogy a mozgást akadályozzák, sem oly nagyok, hogy az ellenség oda könnyedén betörhessen, vagy úgy tűnjön, hogy túlságosan eltávolodtunk a tartaléktól.

(8) Időben nyújtunk segítséget, és váltsuk fel a fáradt csapatokat.

(9) Ne hajtsunk végre karakolatot; a tartalékot csak végszükség esetén használjuk fel; hagyjunk mindig hátra valamiféle segélycsapatot, amelynél a megfutamított csapatok egyesülhetnek, amely nem mulasztja el, hogy velük együtt segítséget nyújtson ott és ahol arra szükség van, hogy váratlan támadást indítsanak, az ellenséget átkarolják, vagy ha az meginog, akkor üldözőbe vegyék,<sup>522</sup> vagy valami más céllal; [a segélycsapat] támogassa a visszavonuló csapatokat, gyűjtse össze azokat, vezesse újból támadásra, de ne hajszoljuk őket vissza fáradtan és összezavarodva, hanem először adjunk nekik rövid pihenőt, és újból bátorítsuk fel őket.

(10) Folyamatosan tüzeljünk, de ne mindenki egyszerre, hanem egymás után, köztes szünetekkel, hogy az elsők újratöltsenek, mire az utolsók lőttek, hogy a tüzelés folyamatos legyen. Elsősorban a tisztokra kell löni.

(11) Ne távolodjunk el nagyon a főszeregtől azért, hogy az ellenséget kövessük,<sup>523</sup> a sereg ne bomoljon fel, és ne zsákmányoljon addig, amíg az ellenséget teljesen el nem űztük a csatateréről.

<sup>521</sup> M: Szükség van különböző támadási eljárásokra.

<sup>522</sup> M: Masinissának könnyű volt a riadtságot rémületté fokozni, s így ezen a szárnyon megfosztotta a sereget a lovasság támogatásától. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 33.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással idézi Livius szövegét.

<sup>523</sup> M: Aki szétszórt csapatokkal meggondolatlanul üldözésbe fog, az a győzelmet, amelyet már megszerzett, az ellenfélnek adja. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 26.*

(12) Az ellenséges svadronok szárnyait<sup>524</sup> kirendelt csapatokkal támadjuk, akik benyomulnak a térközökbe, a megfutamított csapatokat üldözik, azokat pedig, akiket nem sikerült megfutamítani, hátba támadják.

(13) Soha ne használjunk valamit másra, mint amire való, nehogy rendetlenséget idézzünk elő.

(14) Az ellenség erősebb csapatainak kifárasztására használjuk a saját gyengébb csapatainkat, és ha már az ellenség erősebb csapatai kifáradtak, akkor támadjuk meg azokat a mi friss és erősebb csapatainkkal.

(15) Ha kis erővel kell erősebb ellenséggel harcolni vagy egy tábornot megtámadni, akkor éjjel vagy estefelé kell a harcot megkezdeni, mert az éjszaka<sup>525</sup> alkalmat ad a[z ellenség] félrevezetésére és a lesvetésre, mivel a sötétség a közöny leplével vonja be úgy a jó, mint a rossz cselekedetet. Éjszaka a virtust [értsd: az ellenség virtusát] nem ösztökéli sem a dicsőségvágy, sem a becsület, sem pedig a szégyentől és a büntetéstől való félelem.

(16) Kevés foglyot ejtsünk, hogy ne hátráltassanak bennünket; a meglévőket helyezzük biztonságba.

(17) Csapatainkkal fedezzünk egy mocsarat vagy egy árkot, és az ellenség előrenyomulásakor színleljünk visszavonulást az általunk létesített átjárón át, és így csaljuk csapdába azt;<sup>526</sup> vagy ott, ahol előre látjuk, hogy az ellenség teljes erővel fog előretörni, készítsünk csapdát tüzes szerszámokkal megrakott szekerekből, szóróaknákból vagy más hasonló cseles eszközökből.

(18) Folyamatosan küldjünk minden oldalról jelentéseket a tábornoknak, amennyit csak tudunk, ő maga pedig olyan tartózkodási helyet válasszon, ahonnan mindent meg tud figyelni, hogy segítséget küldjön, ahol arra szükség van, vagy parancsot adjon az ellenség üldözésére, ahol előnyhöz jutunk. A tábornoknak folyamatosan mérlegelnie kell jó és rossz között, ha a sereg egy része előnyhöz jut, a másik viszont hátrányba kerül. Ha az előny nagyobb, ezt kell követnünk, ha hátrány nagyobb, akkor segítsük meg a legyőzötteket.

<sup>524</sup> **M:** A vitellianusok a lesből vaktában felkerekedve sokáig követték a lassan hátráló Celsust, és maguk estek kelepcébe, mert oldalról ott voltak a cohorsok, szemben a légiók arcvonala, és hirtelen oldalmozdulatokkal máris bekerítette őket a lovasság. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. cap. 25.* — Borzsák István fordítása. — Caesar különösképpen a lelkükre kötötte, tartsák erősen kézben a katonáikat, ne engedjék, hogy a harci hév vagy a zsákmányéhség túlságosan messze ragadjon őket előre. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 45.]* — Szepessy Tibor fordítása. Montecuccoli apró hibával és kiegészítéssel idézi a szöveget. — A német katonák articuluslevele, 20. pont.

<sup>525</sup> **M:** (Fabius) nagyon irtózott az éjszakai ütközettől. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 22. cap. 18.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. — A csata mindenki szeme láttára folyt, és sem a helyes, sem a csúf tettek nem maradhattak rejtve. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 80.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással idézi.

<sup>526</sup> **M:** Mielőtt egybevegyültek a hadseregek, Vitellius emberei megfordultak, Celsus pedig előre látva a cselt, visszatartotta az övéit. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. cap. 25.* — Borzsák István fordítása.

(19) A legyőzött ellenséget könnyűlovassággal és kirendelt csapatokkal üldözzük, kergessük el őket, és ne hagyjunk időt nekik, hogy újra összegyülekezzenek. Ezzel szemben, ha a győzelem minden reménye elveszett, vonuljunk vissza, annyira rendezetten, amennyire csak lehet.

3. [Mit kell tenni] csata után, ha győztünk, vagy ha vereséget szenvedtünk:

(1) Ha győztünk:

Mondjunk köszönetet Istennek a győzelemért, temessük el a holtakat, adjuk hírül a győzelmet, és nagyítsuk fel azt. Amit az ellenség hátrahagyott, vegyük számba, ne hagyjunk az ellenségnek időt arra, hogy újra rendezze sorait, az országban tűzzel-vassal és fosztogatással keltsünk félelmet, alkalmazzunk fenyegetést, erőszakot és hízeltést, hogy a népet fellázáítsuk,<sup>527</sup> az ellenség szövetségeseit állítsuk a saját oldalunkra, a barátokat nyerjük meg, mert azután az újdonságra vágyó lelkek meg fognak inogni, ha a tekintély hiányzik, és a felsőbbiséget nem fogják tisztelni. Midőn Scipio legyőzte a karthágóiakat,<sup>528</sup> a numidák elpártoltak tőlük; amikor Apist<sup>529</sup> [a mai Líbia területén élt kürenaikoszok] legyőzték, saját egyiptomi alattvalói üzték el őt. Foglaljuk el az erődítményeket is, vessük meg jól a lábunkat, a sereget több, egyidejűleg végrehajtandó vállalkozásra osszuk szét, de ne pusztítsuk el azokat a tartományokat,<sup>530</sup> amelyeket meg akarunk magunknak tartani, vagy amelyekre szállásként szükségünk van.

(2) Ha a csata elveszett:

Ne veszítsük el a bátorságunkat, mert a hadiszerencse egyik napról a másikra megfordulhat.<sup>531</sup> A sereg maradványait vonjuk vissza, a menekülőket gyűjtsük össze, a lakosságot fegyverezzük fel, tartsunk új sorozást; vegyük be magunkat az ország belsőjében levő erődítményekbe, a hágókat, határokat és erődítményeket minden szűkséggel lássuk el, az erdőket vágjuk ki, a hidakat romboljuk le, a földeket árasztjuk

<sup>527</sup> **M:** A cannae-i csata után az addig szilárdan kitartó szövetségesek is megintogtak, nyilván egyedül azért, mert elkezdtek elveszíteni a birodalomba vetett reményüket. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 22. cap. 61.* — Montecuccoli kiegészítésekkel, jelentősen átfogalmazva idézi Livius szövegét. — Minden a győzőknek kedvez, s minden a legyőzötteknek árt. *Tacitus, Agricola, cap. 33.* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli apró kihagyással közli.

<sup>528</sup> **M:** Polübiosz, *Hisztóriai, lib. 1.*

<sup>529</sup> **M:** Hérodotosz, *lib. 4.*

<sup>530</sup> **M:** Amennyire tudták, megkímélték a városokat, hogy minél virágzóbb birodalom felett uralkodjanak. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 32. [cap. 33.]* — Murakózy Gyula fordítása.

<sup>531</sup> **M:** Vezéreink közül az egyik megfutamodott, a másik elesett, s máig sincs eldöntve a kérdés, hogy kettejük közül melyikükben lakozott nemesebb lélek: Paulusban-e, akit mardosott a szegény, vagy Varróban, aki nem esett kétségbe. *Florus, Epitomae de gestis Romanorum, lib. 2. cap. 6.* — Havas László fordítása nyomán. — Mikor a consul a súlyos vereség után hazaérkezett, az emberek minden rendből nagy számban vonultak ki eléje, kifejezve hálájukat, hogy nem adta fel az állam megmaradásába vetett hitét. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 22. cap. 61.* — Murakózy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi Livius szövegét. — Ezt mondd Joábnak: Ne törjön meg téged e dolog, hiszen különféle a harc eshetősége, hol ezt, hol azt emészti meg a kard. *2Sám, 11:25.*

el folyók vizével, kérjünk segítséget <sup>532</sup> [másoktól], de ügyeljünk arra, hogy a mieink erősebbek legyenek, mivel [a segítségül hívottak] gyakorta alig valamivel különbek az ellenségénél, mivel hűtlenek, megbízhatatlanok <sup>533</sup> és engedetlenek.

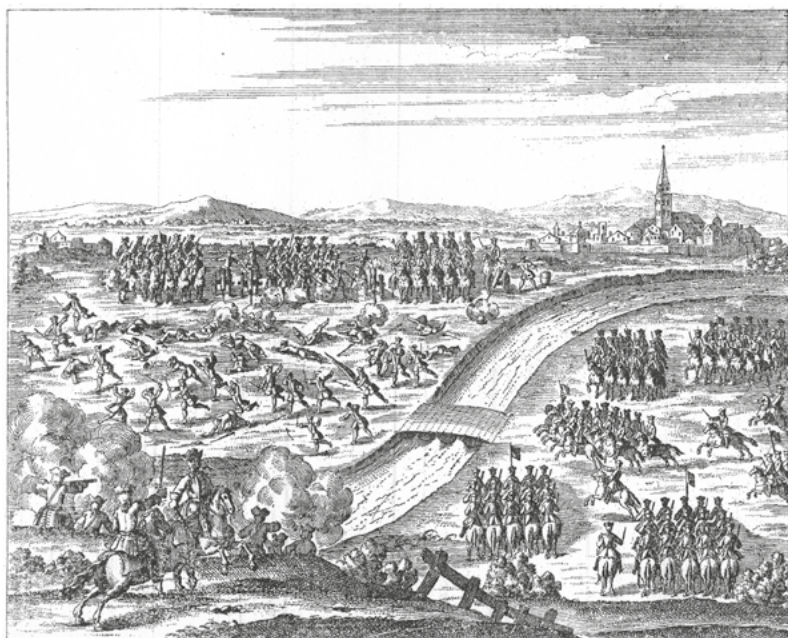
(3) A visszavonulásról:

A katonákat, amint lehet, még vagy a csatamezőn vagy az ahhoz legközelebb lévő ponton gyűjtsük össze, hogy legalább az ellenség minket üldöző kis hadtestének ellenálljunk. Ezután vonuljunk vissza a legfontosabb és a veszélynek legjobban kitett erődítménybe, a poggyászt pedig gyűjtsük fel, és csak a legfontosabb dolgokat vigyük magunkkal; küldjük előre embereket, hogy az utakat helyreállítsák, kijavítsák; a szorosokat szálljuk meg, torlaszoljuk el és védjük meg, az erdőket vágjuk ki. Visszavonuláskor a csapatok egy részét fel is áldozhatjuk azért, hogy a többit megmentjük. A haderőt osszuk négy vagy öt hadtestbe, amelyek különböző utakon vonulnak vissza. A főseréget elhagyó ellenséges portyázókat habozás nélkül támadjuk meg, vágjuk el őket, állítsunk nekik csapdát; oszlopokban, gyorsan meneteljünk, egy hátvédként hátrahagyott kis hadtesttel tartsuk fel az ellenséget; csak akkor állítsuk a csapatokat csatarendbe, ha a szükség harcra kényszerít.

<sup>532</sup> **M:** Ezért kell a római vezéreknek mindig óvatosnak lenniük, ne bízzanak annyira az idegen segédcsoportokban, hogy a táborban ne saját haderejük s valóban ütőképes csapataik legyenek többségben. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 25. cap. 33.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>533</sup> **M:** Szövetségeseinek védelme során népünk már valamennyi országot meghódította. *Cicero, 1. de offic [De re publica, 3. cap. 23. (35.)]* — Montecuccoli apró módosítással idézi Cicero szavait. — A halandók dolgai közül semmi nem oly bizonytalan és mulandó, mint a nem a tulajdon erejére támaszkodó hatalom híre. *Tacitus, [Annales] lib. 13. cap. 19.* — Borzsák István fordítása.

## A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL



23. kép



24. kép

# MÁSODIK KÖNYV

## AFORIZMUSOK, AZAZ ELMÉLKEDÉSEK A LEGUTÓBBI MAGYARORSZÁGI HÁBORÚKBAN TÖRTÉNTÉKRŐL<sup>1</sup>

### ELSŐ FEJEZET AZ 1661. ESZTENDŐ

#### I.

Erdélyben ekkor Rákóczi György uralkodott, akinek a Porta tiltása ellenére Lengyelországba vezetett hadjárata volt az ok és ürügy arra, hogy a török Erdély ellen támadt. Ennek következtében a nagyvezír 1658-ban – a tatárokon és a havasalföldieken kívül – 100 ezer emberrel és erős tüzérséggel vonult be Erdélybe, ahol letette Rákóczit, és más fejedelmeket választatott helyette. Két<sup>2</sup> éven belül fejedelem lett az említett Rákóczi, Rhédey Ferenc, Barcsay Ákos, Kemény János és Apafi Mihály, akik közül kettő a csatatéren esett el, a harmadikat bilincsből ölték meg, egyet börtönben tartottak, az ötödiket pedig most is a fejedelmi méltóság jelképei díszítik.

#### II.

A török 1658-ban elfoglalta [Boros]Jenőt, a következő évben legyőzte Rákóczit. A rá következő évben elfoglalta Nagyváradot, 1661-ben Keményt a Tiszáig üldözte, miközben betört a magyar területekre, és ott tüzszel-vassal mindent elpusztított.

#### III.

A mindig harcra kész törököknek sosem hiányzott az alkalom, amelyet mindenkor üstökön ragadtak, ha az nekik kedvező volt. De nagyon tévednek mindazok, akik

<sup>1</sup> A Geheime Kriegsnachrichtenben az 1661–1664. évi eseményeket tárgyaló rész a III. könyvbe került. A francia kiadások is így hozzák.

<sup>2</sup> M:

Compagno è'l precipizio alla salita,  
E van quasi del par ruina e volo;  
Molti gl'Icari son; ma chi d'un solo,  
Dedalo i vanni in questo ciel m'addita?  
*Fluvio Testi, Ode ad Enrico Molza*

A zuhanás az emelkedés társa,  
És a hiábavaló repülés maga a romlás,  
Sokan vannak Ikaruszok, de ki az, ki egyedül, mint  
Dédalusz a szárnyakkal engem az égbe visz?  
[Nagy Levente fordítása]

lekicsinylően beszélnek a törökök erejéről. A sok általuk elfoglalt és a keresztények által vissza nem vett birodalom és erődítmény, a sok megnyert csata bizonyítják ezen nézetek<sup>3</sup> elbizakodottságát és ostobaságát, melyek olyan emberek ötleteként mutatkoznak meg nekünk, akik kard helyett a nyelvükkel harcolnak, és az ellenséget fennhéjázó beszédekkel győzik le.<sup>4</sup> A török állandó hadsereget tart fenn,<sup>5</sup> és szakadatlanul háborúzik. Nem fogad el más kormányzati formát, mint a katonait, ezért a paraszt a katonának teljesen alá van rendelve, és gondoskodnia kell annak eltartásáról. Néha azt is megparancsolják a parasztoknak, hogy kövessék a sereget, hogy saját szekerükkel szolgáljanak, hogy sáncmunkásként és más munkákon dolgozzanak. A törököknél csak egy iskola<sup>6</sup> van, egy stúdium, egy hadsereg és egy rend; a méltóságokhoz, a gazdagsághoz és a dicsőséghez is csak egyetlen út vezet: a katonai szolgálat. Uralmuk kiterjed Ázsiára, Afrikára és Európára. A többnejűség gyarapítja a lakosságot, de ugyanakkor nincsenek a közügyektől sok embert elvonó kolostorok. Csak Moldva, Havasalföld és Erdély,<sup>7</sup> valamint a bányákban és terményekben igen gazdag magyar határtartományok képesek [önmagukban] 50 ezer harcost eltartani, akik hozzászoktak a klímához, az élelmiszerekhez, a nyelvhez és a fegyverekhez, akik minden pillanatban készen állnak, hogy hadba vonuljanak anélkül, hogy az ázsiai hadinépre várniuk kellene. És még mondja

<sup>3</sup> M: Bizony elcsodálkoztam, hogy a regensburgi gyűlésen egy szó sem esett senki részéről a háború befejezéséről vagy legalább valami csekélyke segélyről, mintha nem a leghatalmasabb török zsarnokkal, hanem valami kis királyocskával lenne dolguk; úgy beszéltek velem, hogy nem a háborúról, hanem a biztos győzelemről kell határozni; a törökök nem bírják elviselni katonáink látványát; barbárok gyenge tömege csupán, akiknek se fegyvere, se bátorsága, se vezére nincs. *Guglielmi Bruscoti consilium, Anno 1594.* — A másoló elírta a szerző nevét: valójában Gulielmus Brussiusról, azaz William Bruce-ról van szó, aki műve címlapján nemzetisége megnevezésével szerepel (Gulielmi Brussii Scoti). Ez okozta a félreolvasást.

<sup>4</sup> M: Besszosz pedig megparancsolta, hogy bővebben töltögessék a bort. Így készülődött Nagy Sándor legyőzésére a lakomaasztal mellett. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 7. cap. 4.* — Kárpáty Csilla fordítása.

<sup>5</sup> M: A török katonaság a következőkből áll:

saját csapatok	reguláris	– praetorianusok vagy a Porta által fizetettek – timarióták vagy az országok által eltartott katonák – végvidékiek, akiket a tartományok parancsra állítanak ki
	irreguláris	– szabad parasztok, önkéntesek
segédc csapatok		– tatárok, havasalföldiek, moldvaiak, erdélyiek

Aki kb. ötezer akcse bevételű birtokkal rendelkezik, tímárosnak nevezik, és kötelessége saját költségén egy lovaszt tartani; aki 10 ezer akcsét birtokol, ziámetnek nevezik, és négy fegyverrel kell megjelennie.

A hadi készleteket Konstantinápolyban állítják elő, illetve Egyiptomból és Kairóból szállítják; de az angolok, franciák és hollandok is nagy mennyiséget szállítanak nekik.

<sup>6</sup> M: Amely városokban sok a gümnaszion, a játékok és a színház, azokban többnyire harchoz nem szokott, katonának alig alkalmas férfiak vannak. *Hérodotosz, Historiai, lib. 1. de Lydis.* A gyönyörteli életmód elpuhítja a férfiakat (így tette fegyvertelenné Kürosz a lüdekét). *Uo.*

<sup>7</sup> M: Az okos harcos nem fél az ellenségtől, és nem becsüli azt le.

valaki, hogy a török haderővel nem szükséges számolni? Aki ezt állítja, az olyan, mint Plautus hetvenkedő katonája, aki azzal dicsekedett, hogy a kezében ott van minden: a faltörő, a ballista és a katapult is.<sup>8</sup>

## IV.

Erdély örökké nyugtalan viszonyai minden pillanatban változnak,<sup>9</sup> vagy az ellentmondásokkal teli alkotmány miatt, mely az önkényben véli feltalálni a szabadságot, vagy a nép természete miatt, mely a felemelkedő hatalmasokkal szembeni gyűlölet, az azonos állásúakkal szembeni féltékenység, valamint a kölcsönös sérelmek és a vallási különbségek miatt mindig valami újra vágynak, s ezért az [tehát a nép jelleme] mindig nyugtalan: vagy a rossztól lesz bánatos, vagy a jótól csömörlik meg.

## V.

Az erdélyiek ezért Bánffy Dénest és Kászoni Mártont küldték a császárhoz, hogy védelmet és segítséget kérjenek. A magyarok nem kevesebb igyekezettel könyörögtek segítségért a császárnál, mint az erdélyiek, mondván, hogy a törökkel kötött béke csak névleg létezik, nincs valódi tartalma, mivel senki sem örülhet nyugodtan javainak, hisz a törökök a (magyar) alattvalókat adófizetőkké tették, és kivonták őket törvényes uraik uralma alól. Nem sokat használnak így a magyaroknak az, hogy gyakran saját elvesztett javaikat kényszerülnek visszavásárolni; emellett a törökök minden földet végigportyáztak és elpusztítottak, amire a nélkülözés következett, ezért az erődítmények az éhínség miatt hamarosan arra kényszerülnek, hogy megadják magukat. Mindaz, ami a magyar királynak még megmaradt, csak egy hosszú, de keskeny földszávból áll, amelynek nem egykönnyen tudnának idejében segítséget nyújtani; épp ezért a magyarok azt javasolták, hogy mondjuk fel a békét, törjünk be a közeli országrészekbe, és indítsunk nyíltan háborút.

Ezen okokból, valamint e határozott, alázatos és általános kérések miatt a császár megígérte a kívánt segítséget, és a császári hadinép a távoli alsó-ausztriai, felső-ausztriai és cseh királyságbeli szállásokról, különböző irányokból, Hradischon, Gödingen, Jablunkán, Szokolcán és a Fehér-Kárpátokon keresztül Magyarországra vonult, hogy a Nagyszombat és Semppte közötti gyülekezőhelyen egyesüljön, ahonnan Komárom környékére vonult, majd a hadjáratra táborba szállt.

## VI.

A sóvárgott kívánság teljesülése annál nagyobb üdvívalgást vált ki, minél nagyobb az az előny és az a haszon, amellyel az jár, s vélhetően így ragadhatta volna el a magyar nádor lelkét is a kitörő öröm, midőn a határon a csapatok elé ment. Azt gondolhattuk

<sup>8</sup> M: Az én öklöm hajítógép, a könyököm nyílvetőgép, a karom egy faltörő kos. *Plautus, Capt[ivi, IV. felv., 2. jel.]* — Montecuccoli apró módosításokkal közli az eredeti szöveget.

<sup>9</sup> M: Gyorsan nagy változás következik be. *Caesar, De bello civili, lib. 1. [cap. 60.]* — Montecuccoli apró kiegészítéssel idézi Caesar szövegét.



volna, hogy barátságos fogadtatásban részesíti e csapatokat, és ezzel szimpátiájának nyilvánvaló jelét adja. Ám ennek épp az ellenkezője történt, mert az első üdvözlés szitok volt, a fogadtatás gúnyos. [A nádor] odáig ragadtatta magát, hogy nyilvánosan ki mondta: a csapatok ugyan bevonultak Magyarországra, de anélkül, hogy tudták volna, hogyan fognak onnan kijönni; pénz nélkül senki sem tud háborúzni; a hiányt szenvedő német katonaság Magyarországnak csak kárt okoz, ami viszont arra indítja a magyarokat, hogy szövetekezzenek a törökökkel, és egyetlen, a törökök fegyvereitől, a betegségektől, a balesetektől és az ínségtől megmenekült német sem fogja tudni elkerülni az országlakosok szabljáját.

Ennek a kellemetlen és állhatatlan embernek a lelkében ellentmondásos érzelmek forrongtak a német segítséget illetően: egyrészt, mivel nagy szükségben volt, kívánta, másrészt viszont a szíve mélyén utálta azt. Mert akit a szükség kényszerít, annak nincs szabad akarata: egyszerre akarja is, meg nem is [a segítséget], és mindehhez pillanatonként változtatja a szándékát. Aki segítségért folyamodik, az fél az ellenségtől, és féltékeny a barátára. Ő [a nádor] mindig azt hitte, hogy valakinek a zsákmányává válik, az ellenségé, ha az győz, a baráté, ha ő veszít. Mindig csupán egyetlen cél lebegett a szeme előtt, még ha ezt különböző utakon járva szerette volna elérni. Ez pedig az volt, hogy az ellenséget kiverje az országból, előbb a segélycsapatok támogatásával, majd azután őket is elűzze bármilyen módon, ahogyan az egyik szög a másikat kinyomja a fából.

A segítséget kérő számára mindig úgy tűnik, hogy a segélyhadak igen nagy terhet rónak rá, túl lassan operálnak, mivel nem tudják az ő [a segítséget kérő] gondolatainak gyorsaságát – mely anélkül, hogy az eszközöket számításba venné, egyetlen ugrással a végcélra vetődik – a cselekvésben utolérni. Ha ezzel szemben annak, aki segítséget nyújt, feltűnik, hogy a készletek és mindaz, amit a katonák ellátásához megígértek, hiányzik, és látja, hogy a katonákat a bandák, a szerencsétlenségek és a gyilkosságok felmorzsolják, hogy a segítségét ellenségességgel és hálátlansággal jutalmazták, akkor ő [a segítségnyújtó] nem kerülheti el, hogy bosszúságot ne mutasson, és panaszt ne tegyen, amiből végül a bizalmatlanság, a véleménykülönbség, a veszekedés és a sértegetés hosszú sora keletkezik.

De hogy a rosszul végrehajtott és rosszul fogadott katonai segítség gyűlöletes dolgában ne mostani példát hozzak, fel kívánom idézni a régi gallokat, akik feltűzelve Róma kifosztásának reményétől, kezdetben Hannibalhoz csatlakoztak, és őt istenítették, akkor azonban, amikor az elviselhetetlen hideg megakadályozta, hogy átkeljen az Appennineken, és szükségessé vált, hogy Franciaországban [értsd: Galliában] teleljen át, hajlandóságuk<sup>10</sup> irányában egyszeriben megfordult, és minden gyűlöletüket,

<sup>10</sup> M: A gallok a rómaiak ellen táplált gyűlöletüket ismét Hannibal ellen fordították. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 22. cap. 1.* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró kiegészítéssel és módosítással idézi Livius.

amelyet a rómaiakkal szemben éreztek, Hannibalra zúdították, mégpedig úgy, hogy Hannibalnak álruhába öltözve kellett a neki állított csapdából kimenekülnie.<sup>11</sup>

VI.<sup>12</sup>

Hogy a nádor ennyire elragadtatta magát, már csak azért is érthetetlen volt, mert a katonák, akik zsoldjukat előre megkapták, ellátták saját magukat. Az ellátmányért, melyet a magasabban fekvő tartományokból<sup>13</sup> a Dunán szállítottak le, készpénzzel fizettek. A sereg, eltekintve a lovaknak szükséges kevés fűtől, semmiben sem volt terhére a magyaroknak, hisz a katonák a táborban tartózkodtak, készen az elhatározott vállalkozásra.

## VII.

Hónapokon át folyt a vita a háború céljairól és a hadvezetés módjáról, amíg végre májusban és júniusban döntés született. A Porta nem tűrte meg Keményt, sem azt, hogy a császár beavatkozzék az erdélyi ügyekbe. Ezzel szemben a császár, aki sem Keményt, sem mást nem tett fejedelemmé, csak azt kívánta, hogy a rendek szabad választással döntenek [a fejedelem személyéről], és a rendeknek ez a joga maradjon érvényben. E célból kértek az erdélyiek segítségét, biztonságos helyeket ajánlva a [császári] helyőrségeknek, élelmet a császár mezei seregének, engedelmességet és hűséget ígérve, mégpedig úgy, hogy a császár kárára és tudta nélkül nem bocsátkoznak tárgyalásokba a törökkel, továbbá biztosítva [a császárt] nem csupán a saját, hanem a moldvaiak és havasalföldiek kilátásba helyezett hűségéről is.

A magyarok is csatlakoztak az erdélyiek kéréseihez, miközben megígérték, hogy a nemesi felkelés révén néhány ezer embert állítanak ki. Lippay érsek és a nádor azonban folyamatosan tiltakoztak az ellen, hogy a parasztokat élelmiszer-hozzájárulásra és fuvarszolgálatra kötelezzék, részben mert [a parasztoknak] egyik sem állt rendelkezésre, részben mert hiányzott az általános egyetértés.

A császári udvarban ezért a következő határozatokat hozták: az erdélyi ügyeket egyfelől tárgyalások útján, másfelől fegyverrel a kézben kell megoldani, az [erdélyiek által] felajánlott erősségeket meg kell szállni, ezenkívül Kemény részére ezer gyalogost kell hátrahagyni, hogy belátása szerint használhassa fel őket. Két hadtestet kell alakítani: az egyik legyen a mozgó hadtest, a másik legyen a tulajdonképpeni mezei sereg. Az előbbi fedezze a Tiszánál levő erődítményeket, és nyújtson fedezetet és támogatást Keménynek, az utóbbi pedig hajtson végre diverziót a Dunánál, vagyis ha a törökök a [császáriak által] megszállt [erdélyi] helyeket ostromolnák vagy a királyi magyar területek ellen intéznének támadást, támadjon azonnal Esztergomra és Budára. Semmi

<sup>11</sup> M: Igyekezett megtevesztéssel is kikerülni a csapdákat úgy, hogy mindig más ruhát és vendéghaját öltött. Uo. — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>12</sup> Mind a bécsi kéziratban, mind pedig a modenai kéziratot használó Luraghinál két VI. számú caput van! A francia kiadásokban azonban helyesen, VII-tel folytatódik.

<sup>13</sup> Vagyis Ausztriából.

remény nem volt arra, hogy csupán tárgyalások révén, a fegyverek súlyának<sup>14</sup> érzékelése nélkül bármilyen eredményt is elérjünk. Így arra sem [volt remény], hogy Erdélyt közvetlenül megsegítsük, hisz az képtelen lett volna a háború terheit egyedül viselni, továbbá [tőlünk] túl távol feküdt, emellett pedig ennyire kései időpontban, a [hadi] szükségletek legcsekélyebb mértékű előkészítése és egyetlen biztos pont [ti. egy erődítmény] nélkül nem tudtuk volna megvetni ott a lábunkat. Legfőbb szabályként kelene felállítani a hadsereg megőrzését, hiszen annak tönkretételére a legbiztosabb út lenne, ha ilyen távoli vidékre küldenénk, és emellett az örökös tartományok is védelem nélkül maradnának. Továbbá a nádornak és a felső-magyarországi főkapitánynak, Homonnainak közösen kellett volna a kassai polgárság beleegyezését elnyernie arra vonatkozóan, hogy fogadjanak be helyőrséget, megmagyarázva nekik, hogy mindez elkerülhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a város a nyilvánvaló veszélyt elkerülje.

### VIII.

Eme határozatoknak megfelelően küldték vissza az erdélyi követeket legnagyobb megelégedésükre, és kiadták a parancsot a haderő összevonására. Gottfried Heister vezérőrnagy, akkoriban Szatmár kormányzója, parancsot kapott, hogy Erdélyben szállja meg Székelyhidat, Kővárat és Szamosújvárat; Reichard Graf zu Starhemberg altábornagy, aki azon a vidéken a mezei sereget irányította, azt a feladatot kapta, hogy vonuljon a Tiszához azért, hogy a vállalkozásnak nagyobb nyomatékot adjon. Mint tábornagy, enyém lett a legfelsőbb irányítás, és átvettem a főszereg vezetését, amely mint mondtam, júliusban Komárom közelében, Martosnál<sup>15</sup> gyülekezett, és 14-15 ezer főt számlált. Ez valóban válogatott és harcedzett katonákból állt, akik az előző években Lengyelországban, Dániában és Pomerániában véghez vitt sikeres vállalkozások révén tele voltak önbizalommal. [A hadvezetés] sem erőt, sem fáradságot nem sajnálva nagy hadifelszerelést gyűjtött, nehéztüzérséget, mocsarakat, muníciót, élelmiszert, tüzes szerszámokat, hidakat, különböző anyagokat, sáncszerszámokat, ostromtetőket, kézigránátokat, aknászokat és más szakembereket, továbbá munkásokat szerződtetett. A gyalogos újoncokat is a Dunán szállították le, amely úton a szökés lehetetlen volt, és így teljes létszámban és kényelmesen érkeztek meg, hogy a sereg magába fogadja őket.

Ily módon megtették a szükséges előkészületeket, majd a felderítés után<sup>16</sup> a Duna jobb partján, ahol Esztergom és Buda fekszik, Komárom és Tata között kijelöltek a seregnek egy igen előnyös táborhelyet. Miután a területet és a szálláshelyeket kijelölték, hidat vertek a Dunán, és a sereg készen állt, hogy másnap átkeljen a folyón. Ekkor délben váratlanul futár érkezett az Udvar parancsával, hogy a seregnek azonnal

<sup>14</sup> M: Pajzsok mögött kell békét kötni. — A korszakban számos szentenciagyűjteményben feltűnő szólas.

<sup>15</sup> Veltzé jegyzete: A Nyitra jobb partján, Komáromtól északra.

<sup>16</sup> Veltzé jegyzete: A hegyek és Zenn falu között a tatai mocsár és a Duna között található egy 1 mér-föld kerületű sziget, melyen az ókoriaknak egy római kolóniától származó nyomait is megtaláljuk.

Felső-Magyarországra és még tovább kell vonulnia, ahogyan azt az ottani hadihelyzet megkívánja. Ez a parancs meglepte és megdöbbentette mindazokat, akik már teljes erővel a végrehajtáson munkálkodtak. Látták, hogy annyi fáradságos előkészület mind hiába történt, mert így minden előnyt kiadunk a kezünkől, amely a határon levő erődítmények török őrsegeinek gyengeségéből származik, mivel ezek a helyőrségek, amelyek csapatait Ali pasa seregének megerősítésére rendelték, teljesen védtelenek voltak. Most azonban mégis másként gondolták, és csak az Isten tudja, hogy a nyomorúság miféle tengere felé indult el a sereg, amikor a Tiszához vonult.

Ott nem történt semmiféle előkészület fogadásunkra, hiányzott a pénz, az idő (már beköszöntött az augusztus), a magyar rendek egyetértése, nem voltak raktárak, és ahol a kevés ott állomásozó csapat is romlásra jutott a nélkülözések miatt, mit várhatott volna egy nagyobb létszámú sereg? Még Komáromban is, amely közel van [ti. az örökös tartományokhoz], és amelynek elérését még a folyó is megkönnyíti, valamint malmokkal és erre felállított 80 sütőkemencével van ellátva, hónapokig kellett dolgozni, hogy a szükséges kenyérnek valót összehordják. El lehet képzelni ezek után, hogy mi történt volna [a sereggel] ott [ti. Erdélyben], ahol mindez nem állt a rendelkezésünkre. Az egész előző télen még a ruházatot sem tudtuk odaszállítani a rossz utak miatt, hanem Füleken kellett hagyni azt. Éppígy nem volt eszközünk arra, hogy a csapatoknak pénzt juttassunk, mert nem voltak bankárok, akik átutalhatták volna a pénzt a katonáknak. Hogy lehetett volna így egy egész hadsereget eltartani? A parasztok házaikat elhagyva az erdőkke menekültek,<sup>17</sup> és ott lestek az élelembeszerzőkre vagy az átvonuló katonákra, és a legszörnyűbb módokon ölték meg őket. Hogyne szült volna ez kérlelhetetlen gyűlöletet? Így hát későn, fáradtan, rosszul felszerelve, esőben és sárban érkeztünk oda [Erdélybe], szükségtelenül menetelésre fecsérelve a hadműveletekre való időt, miközben a török már cselekedett, és megvalósította szándékait. Mennyivel jobb lett volna, ha a megfontolt, egész éven át alapos érvekkel és ellenérvekkel behatóan megvitatt, és sok egyetértő vélemény alapján elfogadott döntésekhez tartottuk volna magunkat! Mennyivel jobb lett volna Esztergomot és Budát visszavenni, és elfoglalásukkal Várad elvesztését kiegyenlíteni, egyidejűleg az ellenség területére betörni, ott élni [azaz onnan élelmezni a sereget], és így jókora területet az adóztatástól megszabadítani! Amikor ezen elképzeléseket nyomatékosan tettük, kevés figyelmet keltettek [az Udvarnál], az indulási parancsot megismételték, és megjegyezték, hogy az orvosságot ott kell alkalmazni, ahol a rossz befészkelte magát.

## IX.

Az erkölcsi cselekedetek egyetlen mércéje az okos és tapasztalt emberek ítélete. A tanácskozásokban lévő isteni jelleg a legokosabb emberek egybehangzó véleményén alapul, mert ha az ilyen emberek, miután a szükséges szorgalommal és időráfordítással

<sup>17</sup> M: Egy hadseregnek, amely hosszú útszakaszon megy végig, főként az országlakosok és a parasz-  
tök orvtámadásaitól kell tartania. *Hérodotosz, Hístorikai, lib. 4. Az országlakosok által megsemmisített  
egyiptomi hadseregről.* — Montecuccoli nagy valószínűséggel Danaeustól vette az idézetet.

külön-külön mindent átgondoltak, és a dolgok azonos módon tűnnek fel nekik, akkor nem kételkedhetünk abban, hogy azok a valóságban is úgy vagy csaknem úgy<sup>18</sup> vannak, ahogy azt a bölcsek állítják. Ha az így meghozott döntéseket megváltoztatjuk, akkor csak elrontjuk azokat. Vannak azonban olyan tanácsadók is, akiknek több a tekintélyük, mint a tapasztalatuk (és ugyan ki lehet minden dologban tapasztalt?), akik egyedül semmit sem képesek elvégezni,<sup>19</sup> de mások tanácsát sem akarják követni, nehogy úgy tűnjön, hogy ők mások segítségére szorulnának, és akik a meghozott döntések felforgatásában csupán saját hírnevüket és tekintélyüket keresik. Ám ha ezek után az eredmények nem felelnek meg a kívánságuknak, akkor tettetik magukat, és mind-egyikük elnézést kér.<sup>20</sup> Ez történt a szóban forgó erdélyi bevonulásra vonatkozóan is, mert amint ezek a politikust játszókat hirtelen ráébredtek, hogy a kezükben levő kártyák megcsalták őket, egyikük sem akart már sem kezdeményezője, sem tanácsadója lenni [az erdélyi vállalkozásnak].

X.

A menetelés felgyorsítása kiegyenlítette a szűken mért időt és az út hosszát, így a sereg augusztus 3-án már a lévai táborban volt. Ott kaptuk a hírt, hogy Kemény visszavonult, és hogy Ali pasa 60 ezer emberrel<sup>21</sup> utána nyomult, minket pedig nagyon várnak. Így pihenés nélkül továbbvonultunk, és miután a gyalogságot és a nehézágyúkat herceg Bádeni Lipót Vilmos tábornagy felügyelete alatt hátrahagytam, azzal a paranccsal, hogy később kövessen minket, sürgősen továbbvonultam a lovassággal,<sup>22</sup> és augusztus 18-án Tokajtól egy mérföldre délre, Tiszaladánynál elértem a Tisza partját. Soha

<sup>18</sup> **M:** Amit akár mindenki, akár a többség, akár a bölcsek helyesnek tartanak, és köztük mindenki vagy a többség, vagy a legismertebbek és a leghíresebbek, azt a legkevésbé sem szabad elvetni. *Arisztotelész* — Ez is népszerű idézet a korszakban, Montecuccoli valószínűleg nem közvetlenül Arisztotelészről merítette.

<sup>19</sup> **M:** Kiváló ember az, aki magától tud mindent; de az is nagyszerű ember, aki hallgat arra, aki helyesen inti őt. — Eredetileg Hésziodosz költeményéből származik, majd bekerült Erasmus *Adagiájába* (1520, 430.), s ezután számos helyen felbukkan a korabeli idézetgyűjteményekben.

<sup>20</sup> **M:** Ekkor egyik a másikat vádolta. *Curtius*, [*Historiarum Alexandri Magni*] lib. 4. cap. 3. — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>21</sup> **M:**

Ali pasa udvartartása		2 000	fő
Ísmael budai pasa	janicsár	10 000	
a temesvári pasa	végvári katona	16 000	
az egri pasa			
ázsiai pasák:	törökök és albánok	24 000	
Oglu, Hassan, Zahel	tatárok	<u>8 000</u>	
összesen		60 000	

<sup>22</sup> **M:** Caesar L. Minucius Basilust teljes lovas hadereje élén előreküldte, hátha a gyorsan mozgó lovasok számára adódik valami kedvező alkalom, amelyből hasznot húzhatnak. *Caesar*, *De bello Gallico*, lib. 6. [cap. 29.] — Szepessy Tibor fordítása. Montecuccoli apró kiegészítéssel közli Caesar szövegét.

jobbkor nem érkezhettek volna, mert amint az ellenség erről értesült, nyomban visszahúzódott. Nagybányáról kiindulva és magyar területen áthatolva gyorsan és akadálytalanul portyázták végig, borították tűzbe, és rabolták ki Máramarost és Munkács környékét, miközben a tatárok szörnyűséges vérengzést rendezve mindenütt olyan nyomot hagytak maguk után, mint a villámcsapás, ottjártuk szörnyűséges jeleit: a még égő házakat és földeket, valamint a temetetlen holtak bűzét. Az ellenség megostromolta [Aranyos]Meggyest<sup>23</sup> is, de hiába, majd Huszt alatt ütött táborn, de a keresztény sereg közeledésének első hírére, amiért a lakosok ezerszer köszönetet mondtak Istennek, felkerekedtek és visszavonultak. Miután a gyalogságunk újból egyesült a lovassággal, senki sem habozott, hogy haladéktalanul kövessük az ellenséget, de előbb minden erőt<sup>24</sup> össze kellett vonni, hogy az ellenséggel csatát vívhassunk, mert úgy gondoltuk, hogy a távol levő csapatok nélkül nem szabad megkísértenünk a fegyverek szerencsését. A nádor 10 ezer főt ígért, de abból csak 150 lovas lett, akiket Homonnai generális, miután épp csak átadta őket, elérvén az erdélyi határt, újból visszahívott. Hiába mondták neki, hogy így ők nem részesülhetnek majd a hírnévből, amely ezáltal csak a német fegyvereké marad. Semmilyen más érveléssel sem lehetett őt rávenni arra, hogy legalább a látogatás kedvéért felállítson egy hadtestet a határnál, amellyel hadműveleteinknek nagyobb nyomatókat és hírnevet lehetett volna szerezni. Kassa is elutasította, hogy a nádor által odavitt helyőrséget befogadja. A nádort később azzal vádolták, hogy valójában meg egyezett a várossal [ti. abban, hogy ne fogadják be a helyőrséget], és a viták, amelyeket azután ez okozott, a legjobban átgondolt terveket is zátonyra futtatták. Mindezek ellenére Tokajnál átkeltünk a Tiszán, és augusztus 30-án a sereg Szatmártól két mérföldnyire, a Kraszna folyó mentén vert táborn. Nem sokkal azelőtt csatlakozott hozzánk Kemény is háromezer emberrel, akik a korábban elszenvedett vereséget még nem heverték ki.<sup>25</sup> Kemény égett a vágtyól, hogy visszatérjen Erdélybe, ezért esküvel ígért<sup>26</sup> katonai támogatást, bőséges élelmet és takarmányt, a végén már-már aranyhegyeket.

A sereg azonban súlyosan szenvedett a betegségektől és az inségtől, mert bár a földeken mindenütt ott állt a gabona, a folyamatos menetelés során idő, valamint malomok és sütőkemencék hiányában nem lehetett kenyeret sütni. Emellett nem voltak

<sup>23</sup> Az ottani kastély ostromáról van szó, amely Kemény János feleségének, Lónyay Annának volt a birtoka.

<sup>24</sup> **M:** Elég erősek lettek volna, ha egyszerre rohamoznak, de így, hogy időbeli megszakítással vonultak fel, nem öntötték állhatatosságot a megzavarodottakba, sőt a menekülők ijedelme őket is magával ragadta. *Tacitus, Annales, lib. 4. cap. 73.* — Borzsák István fordítása.

<sup>25</sup> **M:** De különben sem aprózhatja föl seregét, mert tartja az ősi szokást, amely szerint a perzsák mindenkor teljes haderejükkel vonulnak döntő ütközetbe. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 3. cap. 8.* — Kárpáty Csilla fordítása. — Caesar nem bízott eléggé megrettent katonáiban, és úgy gondolta, hogy az önbizalom helyreállítására időt kell adni. *Caesar, De bello civile, lib. 3. [cap. 74.]* — Ürögdi György fordítása nyomán.

<sup>26</sup> **M:** A menekültek vágya a visszatérésre hazájukba oly nagy, hogy igaznak hiszik a hamist, és ahhoz még sok mindent hozzá is adnak képzelgéseik révén, és így olyan dolgokra vállalkoznak, amelyek révén romlásra jutnak. *Machiavelli, [Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio, lib. 2. cap. 31.]*

a készletek elhelyezésére alkalmas raktárak, sem szállítóeszközök, amelyekkel a kész kenyeret utánunk lehetett volna szállítani. Továbbá a tisztek<sup>27</sup> és közkatonák nagy részét elemésztette az éhség, a láz és a vérhas, amit a rossz víz, a rossz időjárás, a forró nappalok és hideg éjszakák okoztak.<sup>28</sup>

## XI.

Emellett megállapodtunk Keménnyel, hogy a Krasznán túl az övéivel utat vág Nagybánya, Kővár és Szamosújvár felé, a császári haderő viszont a folyó innenső oldalán menetel. Így fegyvereink híre tovább terjedhetett volna, az élelem hiánya kevésbé lett volna érezhető, több oldalról kaphattunk volna biztosabb híreket a törökökről, akik ahhoz képest vonultak vissza, ahogy mi előrenyomultunk.

Meneteléskor a parasztoktól jelentékeny károkat szenvedtünk, akik éreztették haragjukat a kiküldött katonákkal. Hamarosan érkezett a hír, hogy a pasa elhatározta: vagy megáll Kolozsvárnál, vagy elénk jön. Ezért egy hosszúkás,<sup>29</sup> könnyen elfordítható<sup>30</sup> csatarendet képeztünk, középen a poggyással, amely lehetővé tette, hogy a vegyesen<sup>31</sup> felállított gyalogság, lovasság és tüzérség egymást kölcsönösen támogathassa. Itt ismerte be nekem Kemény, hogy neki, mint újonnan választott fejedelemnek, még nem sikerült embereit megnyerni, továbbá szeretné csapatait a németek közé beosztva látni. Megegyeztünk, hogy csapatainak egy részét felfogadjuk, a többiek viszont kívülről csatlakozzanak a szárnnyakhoz, hogy ott a tatárok támadásaival szembeszálljanak,

<sup>27</sup> **M:** A legfőbb vezetők közül Baden tábornagy, Sporck altábornagy, Spacker főhadbíró, Bisterzky dragonyosezredes olyan súlyosan megbetegedtek, hogy bele is haltak, továbbá sok alacsonyabb rangú tiszt is hasonló sorsra jutott.

<sup>28</sup> **M:** A hispániai nagy menetelés is erősen csökkentette (a csapatok) nagy számát, és a fölöttébb egészséges galliai és hispániai vidékek után Apuliának és Brundisium környékének ártalmas őszi időjárása is megviselte az egész hadsereg egészségi állapotát. *Caesar, De bello civili, lib. 3. cap. 2.* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli apró kiegészítéssel idézi Caesar szövegét.

<sup>29</sup> **M:** A seregszárnyakat is megerősítette tartalékcsapatokkal, s ezeket nem arccal előre sorakoztatta fel, hanem oldalvást, hogy harcra készen álljanak, ha az ellenség megkísérelné a csatasor bekerítését. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 4. cap. 13.* — Kárpáty Csilla fordítása.

<sup>30</sup> **M:** Az utolsó csatasorokat az arcvonalnak háttal állította fel, hogy az egész sereget körös-körül minden ponton védje. A sereget így tagolta, hogy mozgékony legyen, s még a leghátul állókat se lehessen bekeríteni, hanem visszafordulhassanak, és elkanyarodhassanak az első vonal felé. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 4. cap. 13.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi az eredeti szöveget.

<sup>31</sup> **M:** Caesar megtartotta azt a szabályt a lovasoknál, hogy az élharcosok közül kiválogatott fiatal és harcra kész katonák a gyors támadásra alkalmas fegyverekkel a lovasok között harcoljanak. Így elérte, hogy ezer lovasa nyílt terepen ellenállna hétezer pompeianus lovas támadásának. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 84.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal közli. — Az egyesített vitézség erősebb, mint a megosztott. — Montecuccoli *Johannes Wierus* művéből idéz egy részletet (*Opera Omnia*, Amsterdam, Berge, 1660) kihagyásokkal és módosítással.

vagy a megvert ellenséget üldözzék, vagy azokat színlelt meneküléssel<sup>32</sup> a táborból kicsalogassák, és egy adott pillanatban szembeforduljanak velük. Ebben a csatarendben meneteltünk<sup>33</sup> és táboroztunk is. A remény és a vágy, hogy harcolhassunk, azonban az egyre növekvő nyomorúsággal szembeni érzelmeket mindig kiegyenlítette. Végül azonban a pasa nem jött elénk, és nem várt meg [Kolozsvárnál sem]. Egy csapat tatár révén, akikkel találkoztunk, és akiket szétvertünk, megtudtuk, hogy a Neumarktnak is nevezett Marosvásárhely felé húzódott vissza, hét mérföldnyire Kolozsváron túlra. Mikor Kolozsvárra értünk, meggyőződhetünk, hogy a hír igaz volt.

## XII.

A remény,<sup>34</sup> hogy Kolozsváron megajándékozhatják magukat a bőségszaruval, fenntartotta a katonák jó hangulatát, most azonban [Kolozsvárra érkezve] szörnyű csatlódás következett. A várva várt kenyér<sup>35</sup> csak álom volt, mert abból csak egy napra valót találtak. A megígért csapatok, amelyekkel egyesíteni kellett volna erőinket, valamint a szász és egyes erdélyi városok által ígért segély is mind-mind füstbe ment. Mindeközben az erdélyiek a szász Apafi Mihályt hívták meg fejedelemnek, és azt írták, hogy ügyeiket kívánság szerint rendezték, örülnek a nyugalomnak, segítséget nem kértek, viszont mindenkivel szemben fegyvert fognak, aki őket nyugtalanítani akarja. (Az [erdélyiek] ügyeskedései, amelyek révén több levelet is elfogtak és elrejtettek, hogy ez a tény ne derüljön ki számunkra, eredménytelenek maradtak.) E különös színeváltozás<sup>36</sup> és a körülmények ilyen fokú megváltozása után mit kellett volna tennünk?<sup>37</sup> A sereg elolvadt, a bajok meg csak növekedtek; felhőszakadások, a küszöbön álló tél,

<sup>32</sup> **M:** Ambiorix utasítást adott embereinek, hogy ha a rómaiak valahol támadásba mennének át, hátráljanak meg, aztán ha megindulnak vissza, a hadijelvények felé, akkor vegyék őket üldözőbe. *Caesar, De bello Gallico, lib. 5. [cap. 34.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal idézi Caesar művét.

<sup>33</sup> **M:** Ő maga (Nagy Sándor) négyszögű hadirendben vonult seregével. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 5. cap. 13.* — Kárpáty Csilla fordítása. — Útra keltek négyszögű, zárt hadirendben. *Uo. lib. 6. cap. 4.* — Kárpáty Csilla fordítása. Montecuccoli apró kihagyással idézi Curtius szövegét. — Ilyen módon majdnem négyszögű menetoszlopba rendezve vezette a seregét az ellenség elé. *Caesar, De bello Gallico, lib. 8. [cap. 8.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>34</sup> **M:** Maga a remény elviselhetővé tette az ínséget. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 49.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással idézi.

<sup>35</sup> **M:** A gabonaellátás nehézségei miatt majdnem lázongásra került sor. *Tacitus, Annales, lib. 6. cap. 13.* — Borzsák István fordítása.

<sup>36</sup> **M:** A helyzet gyökeresen megváltozott; Labienus tudta, hogy merőben más haditervet kell kidolgoznia, mint amire korábban gondolt. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 59.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. — Miként a kockajátékban, úgy itt is szükséges, hogy a dolgainkat ahhoz igazítsuk, ami megtörtént – úgy, ahogyan az a józan ész alapján a legjobb. *Platon, De republica, l. 10.* — A szöveg a Montecuccoli által idézett latin formában Lipsius *Politicájának* a jegyzeteiben tűnik fel (1594, *Notae*, 28.), azután pedig számos egyéb műben felbukkan.

<sup>37</sup> **M:** A tárgyak több tanácsot adnak az embernek, mint az ember a tárgyaknak.



a rossz utak, a ránk váró hosszú, sivár<sup>38</sup> útszakasz megsokszorozták a nehézségeket.<sup>39</sup> A katonai szempontok megkövetelték, hogy Kolozsvárt<sup>40</sup> mint egy virágzó vidék nagy kereskedelmi központját, a törökkel szembeni védőbástyát, a magyarok védőfalát, Erdély kulcsát, más helyeket fedező, előretolt állást és csomópontot, a saját érdekeink elé helyezzük. Mivel azonban a városban hiányzott az élelmiszer, elsősorban azt kellett volna beszerezni, de honnan szerezzünk élelmiszert, ha nem a mezőkről? Ott azonban a sereg<sup>41</sup> már saját szükségleteire aratott, és egy nap alatt felélte azt, ami a helyőrségnek hónapokig elegendő lett volna. Nem volt hát más választásunk, mint kivonulni onnan.

Ez a döntés aggodalmat keltett Keményben, aki csak saját érdekeivel törődött, ezért felfújta ezt az ügyet, miközben csak azzal foglalkozott, hogy miként adhatna valami tennivalót seregünknek. Ám nyilvánvaló volt, hogy a törököknek háromszor annyi emberük van, mint nekünk, emellett előnyös pozíciókban áll, időben létesített és jól megtöltött raktárakkal. Nekünk azonban csak letarolt vidéket<sup>42</sup> és ellenünk hergelt lakosságot hagyott. A mi seregünk viszont meggyengült, sok volt a beteg, inkább kórházra hasonlítottunk, mint sereg, ráadásul nem voltak szilárd állásaink sem. A továbbvonuláshoz elpusztított és immár két éve műveletlen földeken kellett volna átkelnünk. [Gyula]Fehérvár, Nagyszében és más helyek, amelyeket felderítettünk, ugyancsak szomorú képet nyújtottak. Mi végre kellett volna tehát az inség szakadékaiba zuhanni és saját romlásunkat keresni? Teljesen hiányzott a kenyér és az élelmiszer,<sup>43</sup> és ugyan hol kellett volna keresnünk azt az ellenség jelenlétében és nagyszámú lovasságának orra előtt?<sup>44</sup> Micsoda örülség lett volna vakmerő vállalkozásokba bocsát-

<sup>38</sup> **M:** A sivár pusztaságokon vonulókat leterítheti az éhség és a nélkülözés. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 3. cap. 5.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>39</sup> **M:** Így Gabinus nagy nehézségektől kényszerítve nem úgy irányította a hadműveleteket, ahogyan szeretne volna, hanem ahogyan a kényszer diktálta. *Caesar, De bello Alexandrino, [cap. 43.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása. Montecuccoli apró kiegészítéssel közli.

<sup>40</sup> **M:** Senki se választott ügyesebben táborhelyet, s helyezte el az őrségeket. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 35. cap. 14.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán.

<sup>41</sup> **M:** Ezt bizonyítja Brisac esete is, amelynek ... évben [az eredeti szövegben is kipontozott hely van], sikerült elkerülnie az éhínséget, melyet a környéken tartózkodó sereg okozott azáltal, hogy az ott található termést mind felélte.

<sup>42</sup> **M:** A szakadatlan háborúskodás mindent kimerített a háterszágban. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 4. cap. 14.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán.

<sup>43</sup> **M:** Mikor Caesar az ubius felderítők jelentéseiből megtudta, hogy a suebusok az erdőségekbe húzódtak, elvetette a további előnyomulás gondolatát, mivel attól tartott, hogy nem lesz gabonája. *Caesar, De bello Gallico, lib. 6. [cap. 29.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi Caesart.

<sup>44</sup> **M:** Afraniust és Petreiuszt nagy félelem fogta el, hogy teljesen elvágják őket a gabona- és takarmányforrásoktól, mivel Caesar lovassága nagyon erős volt. *Caesar, De bello civili, lib. 1. cap. 61.* — Ürögdi György fordítása nyomán. — (Vercingetorix) valamennyi takarmány- és gabonabeszerező egységünket figyelemmel kísérte: és amikor messzebb mentek, megtámadta őket, és jelentős veszteségeket okozott nekik. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 16.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással, apró módosításokkal idézi Caesar szövegét.

kozni, amelyek még ha sikerrel zárultak volna is, akkor sem lettek volna helyesek.<sup>45</sup> Hogyan lehetett volna szakadó esőben, a nyúlós agyagtalajon előrejutni? Ha továbbnyomulunk, akkor Kolozsváron vagy erős helyőrséget kellett volna hagyunk, vagy semmilyen. Mennyi gyalogsága maradt volna az első esetben a seregnek? Mi fedezte volna a hátunkat a rebellis parasztok és az ellenséggel már békét kötött városok ellen? Többször is felkínáltuk a törököknek a csatát, alkalmat adva nekik, hogy összecsapjanak velünk, nappal utánuk meneteltünk, és táborba szálltunk velük szemben,<sup>46</sup> és hat mérföldnyire megközelítettük a táborukat. Miért nem várt be ott bennünket, ahol a terep ugyanazon előnyöket és hátrányokat hordozta számára is, mint nekünk? Miért nem bújt elő kedvező állásaiból, hogy megütközzön velünk? Talán azért, hogy csapdába<sup>47</sup> csaljon bennünket. Fegyvereink hírnevét<sup>48</sup> mégis dicséretesen emeltük, az ellenséget Magyarország belsejéből visszavonulásra kényszerítettük, Keményt és a megígért segítséget Erdélybe bevittük – bárcsak mindkettőt megfelelő készséggel fogadták volna [az erdélyiek] –, az odavezető utat megnyitottuk magunknak, és megszállva tartottuk, hogy bármikor visszatérhessünk őrhelyeinkre. Most azonban ideje volt, hogy a sereget újjászervezzük és újra felbátorítsuk.<sup>49</sup> Kemény is elégedetten fogadta érveinket, ezért miután a polgárok hűségét a tőlük vett esküvel biztosítottuk, 1500 németből és Kemény 600 lovasából álló őrséget hagyunk Kolozsváron Tasso alezredes parancsnoksága alatt, akit később Redani alezredes váltott fel. Elláttuk a várost munícióval, erődtítési anyagokkal és a földeken lekaszált gabonával, amelyet az aratásért és szállításért

<sup>45</sup> **M:** Nem tartotta helyesnek, hogy legatus létére csatába bocsátkozzék, hacsak alkalmas hely és kedvező alkalom nem kínálkozik. *Caesar, De bello Gallico, lib. 3. cap. 17.* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. — S vajon hogyan viselted a háborút? Kedvező helyen és megfelelő időben folytattad-e a küzdelmet? C. Manlius két ízben ütközött meg velük, mindkét esetben kedvezőtlen terepen nyomult előre, s a mély völgyben csatarendjét majdnemhogyan az ellenség lábainál állította fel. S ha ez a magasabb pontról nem dárdákkal hajigál, hanem fegyvertelenül, pusztá testével zúdul ránk, el tudott volna minket sodorni. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 38. cap. 45–46.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal idézi Livius szövegét.

<sup>46</sup> **M:** Caesar, arra az esetre, ha Pompeius meg akarna vele ütközni, minden nap a sík területen csatarendbe állította seregét. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 55.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyással idézi.

<sup>47</sup> **M:** Pompeius félelmet színélve az őt üldöző ellenséget egy veszélyes helyre csalta. *Frontinus, Stratagemata, lib. 2. cap. 32.* — Montecuccoli módosítással idézi az eredeti szöveget.

<sup>48</sup> **M:** Visszatért Galliába, és lebontotta a hidat, abban a meggyőződésben, hogy a Rhenuson túl töltött tizennyolc nap éppen elég eredményt és dicsőséget hozott számára. *Caesar, De bello Gallico, lib. 4. cap. 19.* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyással, hibásan idézi Caesar szövegét. — Amiens-ből elindulva a király Arrashoz vezette a seregét, hogy felvegye a harcot a főherceggel. Háromnapi harc után néhány ágyúlövessel felmentette a várost. Látva azonban, hogy nem történik semmi, a spanyolok udvariasságában csalódva – ahogyan kedélyesen mondta – visszavonult Franciaországból. A spanyolok ugyanis egyetlen lépést sem tettek az ő fogadására, és rosszindulatúan visszautasították azt a dicsőséget, amelyet ő szerzett nekik. *Hardouin, Histoire de Henry IV. Ao. 1597. pag. 244.* — Nagy Levente fordítása.

<sup>49</sup> **M:** Caesar a sok fáradtság és nélkülözés után engedte, hogy csapatai újból erőre kapjanak. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 32.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi.

adott csekély fizetség ellenében [az ottaniak] készségesen a városba vittek, másfelől őrseget helyeztünk Bethlenbe és Fogarasba, a Bécs és Konstantinápoly között félúton található határvárakba.

A sereg szeptember 17-én tíz mérföldnyire visszahúzódott Kolozsvártól, hogy egy kedvezőbb fekvésű helyről minél jobban szemmel tarthassa az ellenséget, és hogy ama hely [ti. Kolozsvár] környékét ne tegye tönkre, hanem inkább megvédje azt, és alkalmat adjon a városnak arra, hogy állapotait rendbe tegye. Mivel tartani lehetett attól, hogy a pasa esetleg megpróbál minket megtámadni, és mivel a tönkrement utak gyalogságunk gyors menetét akadályozták, ezért kis teherhordó lovakat rendeltünk és tartottunk készenlétben azért, hogy az esetleges segítségnyújtáshoz szükséges gyalogságot minden esetben ezekre a lovakra ültethessük.

### XIII.

Eközben Souches tábornoszernagy, aki németekből és magyarokból álló repülő hadseregével Komárom környékén állomásozott, portyázni indult Buda ellen, szétrombolva Vál, Zsámbék és még két másik hely palánkját,<sup>50</sup> amelyeknek csak gyenge őrsege volt, és távol estek minden segítségtől. Az ellenségből sokat megöltek, elfogtak és kifosztottak. Őszintén szólva azonban az efféle portyázások csak bánatot és kárt okoztak a mieinknek, mivel a védtelen keresztény parasztokat az elkövetkezendőkben arra kényszerítették, hogy az elpusztított helyeket saját költségükön és verejtékükkel építsék újjá. Ezért aztán kirabolva és elnyomva sem uraiknak, sem a mi helyőrségeinknek nem voltak hajlandók semmiféle munkát végezni, sem adót fizetni.

Jómagam Schneidau ezredest dragozásokkal, lovassággal, petárdákkal és más hadieszközökkel Szentjobb felé küldtem, hogy a székelyhídi gyalogságtól támogatva kíséreljenek meg egy rajtaütést. Mivel azonban az erős kővárba nem sikerült betörniük, megelégedtek a hely fedezetére és külső védműveként szolgáló, előtte fekvő palánk elfoglalásával és felégetésével.

### XIV.

A pasa minden további vállalkozástól tartózkodott, és megkezdte a kivonulást Erdélyből, ahol azonban kétezer törököt és háromezer havasalföldit hagyott hátra, majd végül Temesváron téli táborba szállt. Miután Fabri ezredes [parancsnoksága] alatt kétezer német lovasból álló különítményt bocsájtottunk Kemény rendelkezésére, Kolozsvárt jól elláttuk, és ugyanígy biztosítottuk a sereg és az erődítmények közötti összeköttetési vonalakat és a mögöttes tartományokat, és miután az ostromokra alkalmas évszak is elmúlt, a Tisza felé fordultunk, mint egy vágott kikötőhöz, ahol azt reméltük, hogy megmenekülünk a hajótöréstől, a fertőző betegségektől, az éhségtől és az inségtől. Annál is inkább,

<sup>50</sup> M: A palánk egy kerítéssel vagy paliszáddal körülvett hely, előtte egy árok vagy torony, vagy egy régi, eltorlaszolt ház, vagy egy facölöpökre épített kunyhó található. A palánk falai összeigazított gerendákból és vasakból, vagy valami hasonlóból állnak, és sokkal inkább a rablók, semmint szabályos ellenség ellen szolgál védelműl.

mivel Nagyváradtól Tokajig és Szatmárig az egész táj műveletlenül feküdt, amelyet a lakosok ízetlen Bethuliának<sup>51</sup> neveztek. Huszt, Szatmár, [Aranyos]Meggyes, Nagybánya, Kővár, Szamosújvár, Beszterce, Marosvásárhely körül a [törökök és a tatárok] mindent felégettek és elpusztítottak. Szatmárban, Zilahban, Kolozsváron mi éltünk fel mindent, a maradék Székely- és Szászföldet részben a török, részben pedig Kemény hordái szipolyozták ki. A befagyott folyók miatt nem lehetett használni a malmokat; a szörnyű hidegben a rossz utakon bolyongó patkolatlan lovak és meztelen emberek látványa szánalmat ébresztett mindenkiben. Keménytől már semmit sem lehetett remélni, mivel elismerte, hogy ő csak egy szegény nemesember, a fejedelmi címéből csupán a név, lovasaiból pedig négyszáznál nem több maradt meg neki. Az élelembeszerzők és Kemény, valamint a mi embereink és a parasztok közt, mivel mindannyian ugyanabból a tálból akartak enni, naponta dúlt a csata és a viszály, mely néha odáig fajult, hogy nem kevesen<sup>52</sup> közülük meg is haltak. Harmadjára az éhínség mellett jöttek még a járványok<sup>53</sup> is, amelyek a tiszteket a katonáktól, a katonákat pedig a zászlóktól ragadták el. Csaknem valamennyi ezredes és alezredes, a teljes törzs és saját szolgálaim<sup>54</sup> is feküdtek, így arra kényszerültem, hogy mindezen személyek tennivalóit magamra vállaljam. Mivel a sereg, mint mondtuk, a Tisza felé mozgott, november 1-jén a Szamosnál táboroztunk, és miután azt átléptük, 2-án Szamosszegnél, 5-én egy mérföldnyire Tokajtól, 19-én a Tisza és a Bodrog között, december 15-én pedig két mérföldre Kassától, ahol a téli szállások<sup>55</sup> szabályozása és elosztása véget a magyar mágnásoknak is gyülekezniük kellett volna.

## XV.

Eközben Kemény [Aranyos]Meggyesnél állt, ahová Erdélyből tért vissza. A különböző erdélyi városokkal kötött egyezségeinek azonban már semmi hatása nem volt, amint azt Beszterce példája is mutatta, mely város az orra előtt zárta be kapuit, és ágyúval lött csapataira. A Fogarast megtámadó törökök nagy veszteséggel visszaverettek, miközben a német őrség egy vakmerő kitörést is végrehajtott, melynek révén a havasalföldiektől nyolc zászlót zsákmányolt. Eközben Apafi „általános pátenst” küldött szét az országban.

<sup>51</sup> Bethulia (görög Βαιτουλουα, Baituloua; héber הַיְלִיָּוָה) egy bibliai város, amelyet Judit felmentett Holofernész ostroma alól. E történet képezi Judit könyvének tárgyát. A város héber nevének jelentése, a „szűz”, mintegy utalás a hősnőre, Juditra, a szűzies özvegyre, és a könyvben felsorolt vallási erényekre, köztük az erényességre.

<sup>52</sup> **M:** A szegények házában mindenki téved, és mindenkinek igaza van. *Spanyol mondás.*

<sup>53</sup> **M:** Az éhínséget aztán ragály követte, mert az egészségtelen táplálék szokatlan ízű nedvei, az út fáradalmi mind hozzájárultak ahhoz, hogy elharapóztak a betegségek. De igásbarmaik sem voltak, hogy tovább szállíthassák őket, a katonák pedig alig cipelték fegyverüket is. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 9. cap. 10.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi az eredeti szöveget.

<sup>54</sup> **M:** Környezetem legmegbízhatóbb tagjai: apródok, komornyikok, istálló mesterek, szakácsok, a káplán és mások teljesítettek ebben az időben szolgálatot, és haltak meg.

<sup>55</sup> **M:** Kürosz hidegtől és éhségtől elcsigázott hadának hajlékot és ételmezt adtak. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 7. cap. 3.* — Kárpáty Csilla fordítása.

MÁSODIK FEJEZET  
AZ 1662. ESZTENDŐ

## XVI.

A vágy, hogy fejedelemségébe visszatérjen, annyira nyugtalanította Keményt, hogy figyelmen kívül hagyva az évszakot, a vele szembehelyezkedő rendeket és még a saját zsebéből fizetett embereit is, a legnyomatékosabban azt kérte tőlünk, hogy a császári seregből kaphasson kétezer embert. Ezt nem akartam megtagadni tőle, ezért csapatokat küldtem neki Jakob Gerhard ezredes, egy öreg és bátor katona vezetése alatt.

A fejedelem az övéivel január elején indult el, és gyorsaságával megelőzve a híret<sup>56</sup> lerohanta Erdélyt, amely hamarosan elkezdett távolodni Apafitól, aki arra kényszerült, hogy Segesvárra vonuljon vissza. A falak nélküli, nyitott városban lévő kastélyban szeretett volna menedéket kapni, amit azonban a polgárság megtagadott tőle, miközben csapatai éjszaka dezertáltak és cserben hagyták őt.<sup>57</sup> Mily bizonytalan a nép jóindulata, ha fordul a szerencse!<sup>58</sup> Ha Kemény a gyorsaságából adódó előnyt a kezdeti igyekezettel kihasználta volna, akkor az erődített helyeket minden fáradság nélkül elfoglalhatta és Apafi is a hatalmába<sup>59</sup> keríthette volna. Ő azonban hagyta magát a hízelkedőktől meggyőzni: az egyik [Apafi] azt ígérte, hogy visszalép a fejedelemségtől, a másik [Segesvár] pedig azt, hogy barátságosan fogadja majd őt,<sup>60</sup> ezért nem lesz szükség erőszak alkalmazására, ami csak meggyűlöltetné őt az egész tartományban.

<sup>56</sup> M: Philipposz megtámadja a thesszáliaiakat, akik a legkevésbé sem tartottak a háborútól; váratlanul lerohanta és a hatalma alá hajtotta őket. *Curtius, [Supplementi in Curtii Historiarum Alexandri Magni] lib. 1.* — Tóth Gergely fordítása. Montecuccoli kihagyással és módosítással idézi Curtius művét.

<sup>57</sup> M: Amint megtudták, hogy Nagy Sándor országuk felé közeledik, cserben hagyták Besszoszt, és ki-ki hazaszökött szülőfalujaiba. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 7. cap. 4.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. — Androsthene szívesebben társult volna Pompeiusszal a győzelemben, mint hogy Caesarral szövetkezzék a balsorsban. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 80.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli módosítással és kihagyással közli a szöveget.

<sup>58</sup> M: A szkíthák leverése után a szakák követeket küldtek azzal az ígérettel, hogy teljesítik a parancsait. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 7. cap. 9.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli módosítással és kihagyással közli.

<sup>59</sup> M: Caesar rámutatott, milyen hasznuk lesz, ha a várost elfoglalják, ezért hamar kell cselekedniük, mielőtt segítség érkezne. *Caesar, De bello civili, lib. 3. cap. 80.* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal idézi Caesar művét. — Caesar a gyors előnyomulás mellett döntött, hogy olyankor ereszkezhessék csatába, amikor még nem sereglett oda számottevő ellenséges haderő. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 56.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és apró módosítással közli.

<sup>60</sup> M: Caesar úgy gondolta: a galloknak nem szabad időt hagyni arra, hogy valamiféle elhatározás érlelődhessek meg bennük. *Caesar, De bello Gallico, lib. 4. [cap. 13.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással és kiegészítéssel közli.

Így azután, míg Kemény a tárgyalásokkal töltötte az idejét,<sup>61</sup> addig a törökök összeszedték magukat, és Kücsük Mehmet pasa vezetésével bevették magukat a városba. Kemény ugyan időben tudomást szerzett közeledésükről, és azt tanácsolták neki, hogy menjen elébük,<sup>62</sup> és mivel azok a nehéz meneteléstől kifáradtak,<sup>63</sup> támadja meg őket, hogy ne legyen idejük a városban levő sajátjaikkal egyesülni,<sup>64</sup> azonban, hiú reményektől eltelve, Kemény nem hallgatott a tanácsra, így a törökök ellenállás nélkül betörték a városba, mire Apafi és a polgárság is hirtelen megváltoztatta addigi szándékát.<sup>65</sup> Azt tanácsoltuk Keménynek, hogy haszontalan tovább ott maradnia, jobban tenné, ha eltávozna onnan, hogy a lovak kipihenjék magukat, és [a katonák] is kényelmesebben elláthassák magukat. Ezenkívül tájékoztattuk arról, hogy az ellenségnek szándékában állt őt megtámadni. Ő azonban kétségekkel telve és határozatlanul nem tudta eldönteni, hogy maradjon vagy menjen, harcoljon vagy vonuljon vissza. Olyannak látszott, mint a lépvessző fogta madár: nem szabadulhatott, de ugyanakkor nem is törődött a kapott figyelmeztetésekkel, mivel megszédítve és félrevezetve néhány emberétől, akik kezdetben csak gyanúsak voltak, később a törökök meg is vesztegették őket, majd legvégül nyilvánvaló árulókká lettek, úgy tűnt Keménynek, mintha csak ünnepi tornáról vagy tréfás bohózatról lenne szó.

Amikor január 23-án megengedte, hogy egész serege élelembeszerzésre<sup>66</sup> induljon, délben a törökök merészen felvonultak, hogy Kemény embereit lendületesen megtámadják. Azoknak alig maradt idejük arra, hogy nyeregbe szálljanak és nagy összevisszaságban<sup>67</sup> csatarendbe álljanak. Néhányan már az első riadónál hűtlenül futásnak eredtek, a balszárny, ahol a németek álltak, ugyan szétverte az ellenséges jobbszárnyat, mintegy előkészítve a győzelmet, de akkor a jobbszárny megfutamodott, és ezzel

<sup>61</sup> **M:** Az ostromlottak ettől bátorságra kaptak, s a városkapun kirohánva megtámadták a hátráló ellenséget, úgy vélekedve, hogy tévovázásuk éppen kapóra jött. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 4. cap. 6.* — Kárpáty Csilla fordítása.

<sup>62</sup> **M:** Vercingetorix, amint értesült Caesar közeledéséről, abbahagyta az ostromot, és Caesar ellen indult. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 12.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. — Mihelyt a gallok felderítőik útján értesültek a dologról, abbahagyták az ostromot, és teljes haderejükkel megindultak Caesar ellen. *Caesar, De bello Gallico, lib. 5. [cap. 49.]* — Szepessy Tibor fordítása.

<sup>63</sup> **M:** Kípihenten szállhattak szembe a fáradt ellenséggel. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 5. cap. 13.* — Kárpáty Csilla fordítása.

<sup>64</sup> **M:** Véleménye szerint a legnagyobb ostobaság lett volna várni, míg az ellenséges csapatok száma növekszik. *Caesar, De bello Gallico, lib. 4. [cap. 13.]* — Szepessy Tibor fordítása. Montecuccoli apró kihagyásokkal közli.

<sup>65</sup> **M:** Megvetették Pompeius balsorsát, mivel szerencsétlenségben a barátok általában ellenséggé válnak. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 104.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással idézi Caesart.

<sup>66</sup> **M:** Az ellenség pedig – gondatlanságukról (a thrákokéről) értesülve – két csapatot készít fel, hogy egyikkel a fosztogatókat rohanja meg, a másik a római tábornok ostromolja. *Tacitus, Annales, lib. 4. cap. 48.* — Borzsák István fordítása.

<sup>67</sup> **M:** A sereg felfejlődött, de nem átgondolt haditerv szerint, a megszokott alakzatban, hanem úgy, ahogyan a kényszerítő sietség megkövetelte. *Caesar, De bello Gallico, lib. 2. [cap. 22.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi.

lehetőséget adott az ellenségnek arra, hogy a mi balszárnyunk hátába kerüljön,<sup>68</sup> és átkarolja azt,<sup>69</sup> úgyhogy az, egyszerre győztesként és legyőzve, ugyanúgy szükségét látta, hogy menekülésre fogja a dolgot. A csatamezőn ugyan kevesek, de menekülés közben és a parasztok [keze] által annál több ember veszett oda. Kemény is ottmaradt, hogy miként, azt senki sem tudja. Az általános vélekedés az, hogy lezuhant lováról, és szándékosan vagy véletlenül, de saját emberei taposták halálra.

## XVII.

E katasztrófában vesztette életét Kemény, aki figyelemre méltó tulajdonságokkal, gazdag katonai tapasztalatokkal rendelkező fejedelem volt, de utolsó vállalkozása során mégsem volt eléggé előrelátó, és nem a bevált hadiszabályok szerint cselekedett, hanem teljes mértékben a sorsra hagyatkozott, miként ezt utolsó napjainak cselekedeteiből és beszédéből is ki lehetett venni. Váratlanul esett el, elárulva és legyőzve, talán büntetésül azért, amiért kálvinistaként hitt az elkerülhetetlen végzetben.<sup>70</sup>

## XVIII.

Eközben a felső-magyarországi rendek királyi parancsra Kassán gyűltek össze, ahová jómagam január 11-én érkeztem meg. Egy nappal később Rottal gróf, a nádor és a magyar kancellár mint a császár teljhatalmú megbízottja is megjelent. A megbeszélések legfőképpen a sereg bekvártélyozása és a kassai helyőrség körül forogtak. Ezt az [utóbbi] pontot a következők kényszerítették ki: a hadműveletek megtervezése, a közjó védelme, az országgyűlés határozatai, valamint a város egyes polgárainak notórius együttműködése<sup>71</sup> a törökkel. Amellett, hogy a sereg számára szállásokat jelöljenek ki, a következők szóltak:

Ezeket a csapatokat szorongattatásuk idején maguk a magyarok kérték könyörögve, [ezek a csapatok] tehát egy különösen fárasztó és eredményes expedíció után, melynek révén rengeteg magyart mentettek meg a török bosszújától, kiérdemelték [a Kassán való elszállásolásukat]. Háromezer embert hagytunk az országon kívül, vagyis Erdélyben, előretolt őrhelyeken, akik úgy védik az ő biztonságukat, hogy az eltartásuk nem őket

<sup>68</sup> M: Katonáinkat megrémítette a hátuk mögül felharsanó lárma: úgy látták, hogy életük-haláluk mások vitéségétől függ. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 84.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltérésekkel közli.

<sup>69</sup> M: A király győztes csapatainak jobbszárnya a harminchatodik légió ellen fordult, amelyet nagyszámú ellenséges csapat vett körbe. *Caesar, De bello Alexandrino, cap. 40.* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása. Montecuccoli módosítással és kihagyásokkal közli.

<sup>70</sup> M: Az volt a meggyőződése, hogy minden a végzet akaratából történik. *Suetonius, in Tiber. cap. 69.* — Kis Ferencné fordítása. Montecuccoli apró eltéréssel közli. — De úgy hiszem, a végzet elkerülhetetlen. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 4. cap. 6.* — Kárpáty Csilla fordítása. — Már rohamosan közeledett az elkerülhetetlen végzet. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 10. cap. 1.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kis eltéréssel közli.

<sup>71</sup> M: Andreas Sattelmacher, Kassa polgármestere egyezményt kötött az egri pasával, ahogyan azt az elfogott levelekből megtudtuk.

[a magyarokat] terheli. Így a magyarok elég időt nyertek arra, hogy betakaríthassák a gabonát, elvégezhessek a szüretet és újból vethessenek anélkül, hogy bárki megzavarta volna őket. Most azonban a seregnek pihenőt kell biztosítani, ugyanakkor a török invázió nyilvánvaló veszélye miatt nem volna okos dolog feloszlítani sem azt.

Mindezen indokokat azonban hiábavalóan tettük nyilvánvalóvá: a rendek védtek a kiváltságaikat, néhányuk beleegyezése pedig ott, ahol az egész országgyűlés teljes egyetértésére lett volna szükség, nem volt elég. Emellett a nemesség azzal érvelt, hogy a rendelkezésre álló eszközök nem elegendők [a katonák elszállásolásához], Kassa pedig azzal, hogy nem tud helyőrséget befogadni, mivel a szállásokat a helyi nemességnek tartják fenn arra az esetre, ha azok kénytelenek lennének a városba menekülni.

Erről a dolgról több ülésen egyezkedtünk és vitatkoztunk, különböző terveket készítettünk, melyeket előbb elvetettünk, aztán újból előhoztunk, de csak azért, hogy ismételten kidobjuk őket. Végül világossá vált, hogy folyóba hordunk vizet,<sup>72</sup> mivel a velünk ellenkező véleményeket magasabb helyről sugallták és táplálták, onnan, ahol a pénz egyesek szívét és nyelvét megrontotta. Ők nem azért tették meg javaslataikat, hogy azokat netán elfogadjuk, hanem csupán azért, hogy a tiltakozáshoz és a vitához üriügyet szolgáltatassanak. Az ellenfelek csak látszólag vádolták egymást, és miközben egymással háborút folytattak, titokban a legnagyobb egyetértésben voltak, visszaélve<sup>73</sup> ezáltal a császári kegyvel. Ily módon ezek annyira felingerelték a rosszindulatúak érzelmeit, hogy azok vagy a méltánytalan és a zabolátlanságig felfokozott szabadságvágyból, vagy pedig a lelkeket összezavaró és gyanakvóvá tevő vallási különbségekből adódó viszályból következően nem csupán azt tagadták meg, hogy a katonáknak szállást adjanak, hanem a parasztoknak még azt is megparancsolták, hogy hagyják el házaikat, hogy hagyják azokat üresen, a felesleges gabonát ne adják el [a katonáknak], hogy a beteg, szétszóródott vagy hátramaradt katonák nyomait úgy kövessék, mintha vadállatokra vadásznának, és a legszörnyűbb módokon öljék meg őket. Oh, szerencsétlen katonák, kiknek, ha veszély van, hozsannát zengenek, amint azonban az elmúlik, rázendítenek a „feszítsd meg”-re. De még ez sem volt elég nekik, mert még a Kassával kereskedő erdélyieket is arra ösztönözték, hogy álljanak melléjük, majd üzzék el és vágják le a németeket. Megpróbálták zsoldjukba fogadni a ruténeket, és fellázítani őket ellenünk, megpróbálták főhadiszállásunkat Héthársnál feloszlítani, de számukra mindkét kísérlet rosszul végződött. A lengyel határról gonosztevők bandáit hívták, hogy nekünk kárt okozzanak, s ezek töröknek öltözve meg is támadták Knigge ezredes menetelő regimentjét, aki azonban törököknek kijáró fogadtatásban is részesítette

<sup>72</sup> *Pestar l'acqua nel mortaio.* Olasz szólás arra, hogy valaki felesleges munkát végez, hiábavalóan töri magát. Szó szerint azt jelenti, hogy „mozsárban vizet tör”, a Veltzé-féle fordítás is így adta vissza. A szöveg hangulatához és jellegéhez azonban jobban illik ez a fordítás.

<sup>73</sup> **M:** Nagyon szeretnénk, ha egyet nem felejtenél el, hiszen harcias és szilaj nép gyeplőjét ragadod meg: a magyart nem bocsánattal, hanem szigorúsággal kell megpuhítani, nem kegyelemmel és büntetlenséggel, hanem vaspálcával kell engedelmességre szorítani. *Bonfini, [Rerum Hungaricum, Dec. IV.], lib. 39. pag. 671.* — Kulcsár Péter fordítása.



őket. Összességében ezeknek a gyűlölettől és bizalmatlanságtól vezetett embereknek az volt a céljuk, amint azt a kassai alispán<sup>74</sup> maga is beismerte, hogy ne kelljen befogadniuk a helyőrséget, hogy a császári sereget tönkretagyják, és hogy Erdélyben olyan fejedelem legyen, aki nem a császártól, hanem tőlük függ, és mindenben a kedvükre tesz. Ezek valóban megérdemelték volna a legkeményebb büntetést is azért, hogy a kigyót már a fészékében fojtsuk meg, hogy a jókat a rosszaktól megkülönböztethessük, és hogy a büntetlenség<sup>75</sup> ne legyen újabb bűnök forrása. Miután a megbeszélések január 21-én eredmény nélkül félbeszakadtak, a rendek megbízottakat küldtek a császárhoz, hogy mentegetőzzenek, és kérjék, hogy a sereget a vármegyékből vonják vissza. Ő Császári Felsege párját ritkító kegyessége és a jó cselekedetekre hajlamos természete folytán kéréseiknek eleget is tett.

## XIX.

Mindezek következtében a visszahívott sereg, a megszállt helyeken némi katonaságot hátrahagyva, márciusban Felső-Magyarországról az alsó-magyarországi szálláshelyére vonult. Egy lovas és dragonyos különítményt Rimaszombatban helyeztünk el, amelynek fekvése kedvező [abból a szempontból], hogy a feljebb elterülő országrészekkel a kapcsolatot fenntartsuk, és azokat segítsük. Ennek az intézkedésnek a haszna a későbbiekben meg is mutatkozott. Az Erdélyben hagyott helyőrségeink a törököket annyira sakkban tartották, hogy azok Magyarországnak nem tudtak kárt okozni. Ezért elhatározták, hogy erővel megrámadják helyőrségeinket. A tavasz folyamán Apafi, Kücsük Mehmet pasa és a havasalföldiek seregei egyesültek, majd tüzéséggel, valamint más hadifelszerelésekkel ostrom alá vették Kolozsvárt, és igencsak szorongatták azt közelítőárkaik és ütegeik révén. David Redani parancsnok azonban bátran védekezett, kitörésekkel és más módon is sok kárt okozott a törököknek. Hasonlóképp a tágas városon belül, a szétlőtt falak mögött keresztáncokat ásatott, hogy védje a résüket, és egyben gúnyolja az ellenséget.

Eközben Schneidau ezredes parancsot kapott, hogy vigyen oda segítséget. Ő az említett Rimaszombatból sietősen odamenetelt, lépre csalta és levágta az ellenséges előőrsőket. A Post ezredes vezette elővédet egy parasztokból álló előretolt egység szerette volna feltartóztatni, amely egy erdei úton sáncolta el magát, de az ezredes csapatai lekaszabolták őket, és karddal nyitottak utat maguknak egészen Kolozsvárig. Győztesként érkeztek a városhoz, ahonnan Apafi, jöttükről értesülve, már két nappal megérkeztek előtt

<sup>74</sup> *Vice comite*. Nem tudjuk, kire gondolt Montecuccoli.

<sup>75</sup> **M:** A legtekintélyesebbek zúgolódtak és bizonygatták, hogy a hatalmon levők rossz példát mutatnak, ha bűnöst és ártatlant egyformán kezelnek, mert így a büntetlenség újabb bűnök forrása lesz. *Bussières, [Historia Francica] lib. 5. n. 7.* — Montecuccoli kihagyásokkal közli a szöveget. — Táplálta a szörnnyeteket, melyet a fészékben kellett volna megfojtani. *Uo. n. 11.*

visszavonult, és felfüggesztette az ostromot<sup>76</sup> nagy mennyiségű hadianyagot és élelmet hagyva hátra. Így győzedelmeskedett Kolozsvár, mely mint egy kitűnően felállított gát,<sup>77</sup> úgy tartóztatta fel a török sereg hatalmas áradatát, amely az egész nyáron át tartó hiábavaló fáradozás után végül ezen a zátonyon feneklett meg.<sup>78</sup>

## XX.

A háború és a béke ügyének alapos megtárgyalására a császár május 1-re Pozsonyba országgyűlést hívott össze. Ez szeptember 9-én fejeződött be, és ezzel együtt értek véget azon hosszú ideig tartó reményeink is, hogy a törökkel folytatott béketárgyalások eredményesek lesznek. A tárgyalásokat Temesváron folytattuk [a béke megkötésére] a teljes jogú felhatalmazással bíró Ali pasával, aki azonban csak áltatás céljából hívott minket oda tárgyalni. A török lélekben a viláгурalmat<sup>79</sup> kívánja, ezért senki másnak nem engedi át azt, és nem is hagy nyugtot addig senkinek, amíg vele össze nem mérte az erejét.<sup>80</sup> Mit tehettünk volna hát? Nem inkább a jó háborút<sup>81</sup> kellene előnyben részesítenünk a rossz békével szemben? Ha a béke kezeink közül elillan, nem kellene annál inkább megragadnunk a háborút?<sup>82</sup>

<sup>76</sup> **M:** Fabius közeledésének hírére Dumnaeus belátta: teljesen reménytelenné válik a helyzet, ha egyszerre kell felvennie a harcot a rómaiakkal, a külső ellenséggel, s ugyanakkor figyelemmel kell kísérnie a város lakóit is, és tartania kell tőlük: ezért gyorsan visszavonta a seregét. *Caesar, De bello Gallico, lib. 8. [cap. 27.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán.

<sup>77</sup> **M:** Megfigyelték a hozzáértők, hogy egyetlen vezér sem választotta ki bölcsebben az alkalmas helyeket; az Agricolától épített erődök közül az ellenség egyet sem foglalt el erővel, egy sem jutott a kezére alku útján, vagy mert az őrség elmenekült. Gyakran került sor kirohanásokra, így nyugtalankodás nélkül telt itt a tél, és ki-ki meg tudta oltalmazni magát, az ellenség pedig elcsüggedt kudarcai miatt. *Tacitus, Agricola, cap. 22.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és módosításokkal idézi Tacitus művét.

<sup>78</sup> **M:** (Nagy Sándor) egyetlen város falai alatt vesztegelt, és így elmulasztotta a lehetőséget számos fontos dolog elvégzésére. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 4. cap. 4.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán.

<sup>79</sup> **M:** Ahogy a világot nem uralhatja két Nap, úgy a (földön) sem lehet két birodalom békében és nyugalomban. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 4. cap. 11.* — A mai kiadásokban már nincs benne ez a szövegrész.

<sup>80</sup> **M:** Fegyvereknek s férfiaknak kell mérkőzniük. [*Tacitus, Annales, lib. 15. cap. 1.*] — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltéréssel közli a szöveget.

<sup>81</sup> **M:** A nyomorúságos békét jobb akár háborúval is felcserélni. *Tacitus, Annales, lib. 3. cap. 44.* — Borzsák István fordítása.

<sup>82</sup> **M:** Dareiosz, miután hiába kért békét, minden gondolatát a háborúra fordította. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 4. [cap. 11.]* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyással és kiegészítéssel idézi.

HARMADIK FEJEZET  
AZ 1663. ESZTENDŐ

## XXI.

Egyes spekulatív gondolkodók oly szép és minden szempontból tökéletes elképzeléseket plántálnak az elmébe, hogy azokkal, a saját halhatatlan szobraiba beleszerető Prométheuszhoz<sup>83</sup> hasonlóan, legszívesebben házasságot kötnének, hogy soha ne kelljen elengedni azokat. A béke képe<sup>84</sup> egyes miniszterek elméjébe oly szilárdan vésődött be, hogy semmiféle indok nem volt elég erős ahhoz, hogy kiverje onnan. A törökök ügyes fogásai<sup>85</sup> csak megerősítették őket ebbéli hitükben. A törökök ugyanis időről időre úgy tettek, mintha a tárgyalások eredménnyel zárulhatnának, ám minden lépésnél épp csak annyira zavarták össze a dolgokat, hogy az [a tárgyalópartnerekben] halvány kétséget ébresszen, amely azután újabb és újabb kétségeket szült, mégpedig úgy, hogy mialatt egyik ügyről a másikra tértek, és láthatóan húzták az időt, úgy tűnt, mintha minden órával közelebb jutnának az ügy lezárásához, de ez a valóságban sohasem következett be. Épp úgy, ahogyan bármely egyenes is egyre jobban közeledhet a másikhoz anélkül azonban, hogy valaha is, egy adott pontot kivéve, találkozhatnának.<sup>86</sup> Ez az előítéletes gondolkodás azután két rossz következménnyel is járt: egyrészt elmulasztottuk, hogy a szükséges buzgalommal fogjunk neki a hadi előkészületeknek, másrészt egyesek, akik személyes becsvágyukat kielégítendő önálló parancsnoki pozícióra vágytak, néhány egységet ide-oda elapróztak. Továbbá négyezer vagy még több régi, harc-edzett katonát<sup>87</sup> Itáliába helyeztek át, a nép zúgolódása<sup>88</sup> közepette, [amely kifogásolta, hogy] míg a nyugodt időkben a katonáknak szállást adott, addig a viharos időszakban kénytelen nélkülözni azok segítségét. Így azután sok idő telt el, sőt inkább évek, mire a legnagyobb valószínűséggel azt gondolhattuk, hogy a béke felbomlott, amivel, bármennyire is paradoxnak tűnik, megleptek bennünket, mert ezáltal felkészületlenül keveredtünk bele egy különösen vad háborúba. Mindemellert a korábbi háborúk

<sup>83</sup> Veltzé jegyzete: Inkább Pügmalionnak kell nevezni. — Nem inkább, hanem biztos, mert Montecuccoli itt összezeserélte Prométheuszt és Pügmaliót.

<sup>84</sup> **M:** Tetszetős és semmitmondó szavakkal emlegették a békét és az egyetértést. *Tacitus [Historiarum, lib. 2. cap. 20.]* — Borzsák István fordítása.

<sup>85</sup> **M:** Pharnaces nem szünt meg követeket küldeni Domitiushoz, hogy a békéről és a megegyezésről tárgyaljanak, mivel bízott abban, hogy így könnyebben rászedheti. *Caesar, De bello Alexandrino, [lib. 37.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyással és kiegészítéssel közli Caesar művét.

<sup>86</sup> **M:** A hyperbola a kúpszelet egy fajtája; a hiperbola egy egyenes párhuzamos (?) vonal és egy egyenes vonal. (?) — Nem tudjuk, honnan vehette Montecuccoli ezt a szentenciát.

<sup>87</sup> **M:** Két gyalogezred: Schönaich, Porcia, két lovasezred: Fabri, Caraffa.

<sup>88</sup> **M:** Amíg az ellenséget várjuk vagy félünk tőle, addig nem szabad erőinket szétszórni. *Xenophón, lib. 4.* — Ha valakinek a hadserege gyengébb az ellenségénél, akkor egyetlen résznek sem szabad elszakadnia a teljes hadseregtől. *Uo. lib. 5.* — Montecuccoli valószínűleg ezeket az idézeteket is Danaeus munkájából vette, amelyben külön ki vannak gyűjtve a Xenophón-idézetek. *DANAEOUS 1623, 98., 103–104.*

hosszú sora és az állandó kiadások kimerítették a kasszát, ami a határokon néhány helyen oly sok és oly nagy hiányt okozott, hogy azokat csak fokozatosan, sok békeév<sup>89</sup> folyamán és sok pénzzel lehetett pótolni.

## XXII.

Így álltak a dolgok, midőn április végén az a hír érkezett hozzánk, hogy a törökök a nagyvezír parancsnoksága alatt 100 ezer emberrel<sup>90</sup> hadjáratra indultak. Ezt a számot a portai császári követ, Reniger, valamint foglyok, kémek, futárok és szökevények is megerősítették. Ezzel szemben a császári seregből néhány ezred Erdélyben és Felső-Magyarországon állomásozott, mások helyőrségként Alsó-Magyarországon, továbbiak Stájerországban. Ennek következtében a sereg, amelyet a nyílt mezőn a törökkel szembe kellett volna állítani, kevesebb mint hatezer gyalogsból és lovasból állt.<sup>91</sup> Ez a létszám a hadjárat egész ideje alatt csaknem változatlan maradt, mert az érkezők kiegyenlítették az eltávozókat számát, így [a sereg] létszáma mindvégig azonos maradt, mivel

<sup>89</sup> M: Pompeiusnak egy éve volt rá, hogy seregeket gyűjtsön; ez az év háborúskodás és az ellenség háborgatása nélkül telt el. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 3.]* — Ürögdi György fordítása.

<sup>90</sup> M:

portai janicsárok	12 000 fő
portai lovasság és gyalogság Albániából és Ázsiából	35 000 fő
Temesvárról Ali pasával	18 000 fő
Erdélyből	5 000 fő
a végekről	15 000 fő
tatórok, moldvaiak, havasalföldiek	<u>35 000 fő</u>
összesen	120 000 fő
200 könnyűlöveg, 25 nehézlöveg	

<sup>91</sup> M:

lovasság	Montecuccoli	605
	Zeiss	604
	Holstein	595
	Caprara	679
	Rappach	960
	Knigge	287
	horvátok	365
	összesen	4 095
	dragonyos	181
gyalogság	Promnitz	<u>1 259</u>
mindösszesen		5 535

az ezredekhez érkező újoncok és a birodalmi segélycsapatok épp csak arra voltak elegendők, hogy a halottak és betegek okozta hiányt pótolják, vagy egyik-másik, az ellenség által leginkább fenyegetett erősség őrtségét megerősítsék. Nevetséges vakmerőségnek tűnt ilyen létszámarányok mellett magunkat a török had erejéhez mérni. Mi ugyanis sokkal inkább mondhattuk magunkról azt, amit Lucullus mondott Tigranésznek:<sup>92</sup> „Ha követekként jöttök, akkor sokan vannak, ha harcosokként, akkor nagyon kevesen.” Szomorú dolog, ha oly sok ember üdve<sup>93</sup> egy maroknyi katona bátorságán múlik.

És mit tehettem én, akire a parancsnokságot bízták? Talán egy négyezer lovasból álló különítmény élén a horvát [vezért] kellett volna játszanom?<sup>94</sup> A tábornagi rangommal és a hosszú szolgálati időmmel? A császárnál kellett volna panaszkodnom? Ő akkor épp himlővel feküdt. Ki kellett volna lépnem a szolgálatból? Ez ellenkezett az engedelmességgel és a hűséggel. Tehát tiltakoztam, engedelmeskedtem és feláldoztam magam.<sup>95</sup> Szükségből kellett erényt kovácsolni, és az volt a fő cél, hogy saját haderőnk gyengeségét<sup>96</sup> titokban tartsuk, és az ellenségnek csak úgy mutassuk meg magunkat, hogy látványunkból az nem mérítsen még nagyobb önbizalmat, és hogy ezáltal felbátorítsuk a magyarokat saját védelmükre; valamint a török határhoz legközelebb lévő és a török támadásnak leginkább kitett három fő erődítménynek, Győrnek, Komáromnak és Érsekújvárnak segítséget nyújtunk.

Hogy ezt a célt elérjük, Magyaróvár tűnt a legalkalmasabb pontnak, mivel az minden előnyt egyesített magában.<sup>97</sup> Az ellenség nem tudta felderíteni, még kevésbé körülzárni.<sup>98</sup> Hajók és hidak segítségével a Duna mindkét partját uraltuk, ezért az élelmiszer és minden egyéb szükséges dolog szállítása könnyen ment, a közelben levő erődítményeket segíteni tudtuk, az újoncok, a pótlovak és a külföldi segítség szállításához

<sup>92</sup> M: Ha ezek követek, úgy sokan vannak, ha ellenségek, akkor igencsak kevesen. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 20.* — Az idézet nem Liviustól való, hiszen Livius művének 20. könyve amúgy is elveszett, hanem Appianosz *Romanae historiae* című művének latin fordításából (251.).

<sup>93</sup> M: Ugyanakkor nyomasztóan és elkeserítően hatott, hogy a döntés és mindannyiunk sorsa néhány ember viaskodásán múlik. *Caesar, De bello Alexandrino [cap. 16.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása.

<sup>94</sup> Meglehetősen egyértelmű célzás Zrínyire. Luraghi is így vélekedett. LURAGHI 1988, II. 411.

<sup>95</sup> M: Uram, ha néped számára még szükséges vagyok, nem utasítom el, vállalom a munkát. — Az idézet Szent Bernát Szent Márton-napi beszédéből való (319.).

<sup>96</sup> M: Mucianus hagyta, hogy a pusztta távolsággal is terjedjen a hír, mert tudta, hogy erői szerények, és hogy többet hisznek a távollevőről. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. cap. 83.* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli apró kiegészítéssel idézi Tacitust.

<sup>97</sup> M: A király a csapataival egy természetből megerősített helyen táborozott le. Az egyik oldalon a Nílus határolta, a másik oldala igen magasán fekvő helyen húzódott, a harmadikat pedig mocsár szegélyezte. *Caesar, De bello Alexandrino, cap. 28.* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal közli.

<sup>98</sup> M: Ahogy ez Slang svéd ezredessel a neuburgi erdőben történt 1641-ben, Rákóczival Lengyelországban 1657-ben, Aschemberggel pedig Alsen szigetén 1669-ben.

szükséges összeköttetési vonalakat<sup>99</sup> nyitva tarthattuk, emellett fedeztük Ausztriát, figyelemmel kísértük az ellenség minden mozgását, hogy elévágjunk, bármerre akarna menni, miközben mi mindig átlósan mozgottunk, az ellenségnek pedig az íven kellett masírozni.

## XXIII.

Az általános gyülekezőhelyet tehát itt [Magyaróvárnál] határozták meg, ahol a csapatoknak június 15-ére kellett volna összegyűlni, de az esztergomi érsek kívánságára a gyülekező időpontját eltolták szeptember 15-re. Az érsek azzal érvelt, hogy a magyar nemesi felkelést július 9. előtt nem lehet megszervezni, ezért a rendetlenség és a kavardás elkerülése végett a német ezredeket sem lehet beengedni szeptember 15-ig a Magyar Királyságba. Nagy szerencse volt, hogy abban az esztendőben a szakadatlan esőzések és a folyók áradása jelentősen hátráltatták a nagyvezír vállalkozását, aki tévovázása és határozatlansága közepette nem tudta kihasználni a lassú felvonulásunk okozta hibáinkat.

## XXIV.

Egy nappal korábban, vagyis július 14-én Komáromban a nemesi felkelés ügyében tartott gyűlésen határozat született, hogy a Duna bal parti megyéiből való katonaságnak részben<sup>100</sup> Érsekújvár közelében, a Vág és a Nyitra között elterülő Fehértemplomnál kell gyülekeznie gróf Forgách Ádám, Érsekújvár parancsnoka és bányavárosi főkapitány vezetése alatt; részben<sup>101</sup> pedig Lévánál és Korponánál. A jobb<sup>102</sup> parti vármegyékből valók Győr és Pápa között a győri püspök parancsnoksága alatt, a Pozsony és Komárom megyeiek pedig a közönségesen Schüttnek [Csallóköz] nevezett szigeten gyülekeztek. Az összekötő vonal, azért, hogy rövid és biztonságos legyen, a Csallóközön, valamint a Dunán és a Vágon épített hajóhidakon át vezetett.

A felkelő csapatok rosszul voltak felszerelve, és nem lehetett őket arra kötelezni, hogy napokig a mezőn állomásozzanak. Jórészt tapasztalatlan parasztok voltak, akiket erőszakkal tartottak vissza [a táborban], ezért vagy titokban sorra dezertáltak, vagy nem voltak hozzászokva, hogy elviseljék az ellenség látványát<sup>103</sup> (mivel emberemlékezet

<sup>99</sup> M: Caesar az Apsus folyó mentén tábort veretett, hogy őrségekkel és erődítményekkel védelmezze azokat a városokat, amelyek különösen megérdemelték, s elhatározta, hogy itt várja be a többi légió megérkezését Italiából. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 13.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal közli Caesar szövegét.

<sup>100</sup> M: Nyitra, Pozsony, Árva és Túróc vármegye.

<sup>101</sup> M: Hont, Nógrád, Zólyom és Liptó vármegye.

<sup>102</sup> M: Vas, Sopron, Zala, Győr és Veszprém vármegye.

<sup>103</sup> M: A szekerek után indusok és egyéb, a Bíbor-tenger vidékén élő néptörzsek haladtak: inkább névleges, mint valóságos haderő. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 4. cap. 12.* — Kárpáty Csilla fordítása. — Ők gyakorta találkoznak velük, s még arckifejezésüket, villogó tekintetüket is elviselhetetlennek érzik. *Caesar, De bello gallico, lib. 1.* — Szepessy Tibor fordítása.

óta nem vívtak igazi háborút a törökkel), tehát vészhelyzetben elhagyták<sup>104</sup> volna a helyüket; ezért [a gyűlésen jelen lévők] elhatározták, hogy kiválogatják a kevésbé alkalmatlanokat, és a táborban tartják őket, kárpótlásként pedig azoknak kell eltartani őket, akiket hazabocsátottak. Tárgyaltak még arról is, hogy új sorozást kellene tartani Magyarországon, de az érsek azt mondta, hogy először ki kellene fizetni a zsoldot a végváriaknak, különben azok mind elhagyják helyüket, és oda fognak beállni, ahol rendszeres zsoldot kapnak.

## XXV.

Miközben a fenti rendelkezések történtek, a török sereg augusztus elején megérkezett Esztergomhoz, ahol néhány egység átkelt a Duna bal partjára.

Forgách hamarosan hírt kapott a török csapatok átkeléséről, valamint arról, hogy azok gyengék, és kevés a harci tapasztalatuk, illetve hogy a török sereg számára a hajóhíd csak néhány nap múlva készül el. Ezért kedvezőnek találta az alkalmat, hogy e csapatokat megtámadja és megverje. Magával vitte a parancsnoksága alatt álló felkelőket, továbbá az érsekújvári helyőrség lovasságát és gyalogsága nagy részét, néhány ágyúval és mozsárral együtt. Miután egész éjjel együtt menetelt katonáival, augusztus 7-én elszántan az ellenségre vetette magát. Az azonban sokkal erősebb volt, és sokkal jobb pozícióban helyezkedett el, mint ahogy azt a kém jelentette. Napfelkeltekor azonban látta, hogy elővédjének kapitánya, aki minden felderítés nélkül Párkányig nyomult előre, menekülve tért vissza, az ellenséggel a sarkában. Másfelől azt látta, hogy az őt követő lovassága lendületében jelentősen megelőzte a gyalogságot, és attól, mivel az nem tudta követni, elszakadt. Így azután Forgách, aki azért jött, hogy másokat legyőzzön és megverjen, maga győzetett le és veretett meg, embereit elfogták, lemészárolták és szétverték.

Nehéz és csalóka dolog a könnyűlovasságon rajtaütöni, ha az nem a falvakba van bekvártélyozva, ahogy az a korábbi háborúkban szokás volt, hanem a főszereg közelében táborozik, ahonnan bármelyik pillanatban erősítést kaphat. A fenti szerencsétlen esemény<sup>105</sup> minden tervünket összezavarta. Érsekújvár helyőrsége meggyengült, akik ott hátramaradtak, elbátortalanodtak és összezavarodtak, a felkelő csapatok teljesen szétszóródtak, úgyhogy az év egész hátralevő részében egyetlen ember sem jelentkezett

<sup>104</sup> **M:** Egészen más a városból útra kelő germaniai sereg képe: testükben nincs erő, se lelkükben tűz; lassú és gyér menet, rozszant fegyverek, lomha gebék; a napot, port, rossz időt nem bíró katonák, amennyire tunyák a fáradság elviselésére, annál készebbek viszálykodásra. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. cap. 99.* — Borzsák István fordítása. — Besszosznak nyolcezer felfegyverzett baktriai katonája volt. Ezek eleinte azt hitték, hogy Baktria forró éghajlata miatt a makedónok inkább India felé veszik útjukat, ezért engedelmesen teljesítették királyuk parancsait. Amint azonban megtudták, hogy Nagy Sándor országuk felé közeledik, cserben hagyták Besszoszt, és ki-ki hazaszökött szülőfalujába. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 7. cap. 4.* — Kárpáty Csilla fordítása.

<sup>105</sup> **M:** Mert a háborúban a jelentéktelen körülmények gyakran súlyos következményekkel járnak. *Caesar, De bello civili, lib. 1. [cap. 21.]* — Ürögdi György fordítása.

[közülük]. A nagyvezír szorosán<sup>106</sup> a menekülők nyomában maradt, és 5-6 ezer lovasal üldözőbe vette őket, majd Érsekújvárat is rögvest körülzárta és ostrom alá vette. Így semmiképp sem lehetett kizárni, hogy a fennálló zavarban és rendetlenségben Érsekújvár védelem nélkül marad.

Akkor azonban egy szerencsés esemény révén, mely a nagyvezír várakozásaival teljesen ellenkezőleg történt – mivel ő tétovázva és megzavarodva a súlyos döntésben, hogy Győrt vagy az ellenséges sereget támadja meg, elvesztegette a kedvező pillanatot – lehetőség adódott arra, hogy új, gyalogságból, dragonyosokból és lovasságból álló helyőrséget juttassunk Érsekújvárba. Győr ostromára a nagyvezír szekerekre rakott hajókat készített elő, továbbá homokzsákokat, gyapjúbálákat, sánckosarakat és hasonlókat. De aggódott a közelben álló sereg<sup>107</sup> miatt, amelyről nem tudta, mennyire erős, [továbbá] a sok kis gát és árok miatt, amelyeket az esőzés a szokásosnál jóval [magasabb vízállással] töltött meg, és így azok összefüggő vízfelületet képeztek, jóllehet azok a munkálatokra rendelkezésre álló idő rövideje miatt csak kevésbé voltak mélyek, kívülről azonban szörnyen néztek ki. A nagyvezír, mikor látta, hogy táborunkat erődítmények [ti. Győr és Magyaróvár] és folyók fedezik, elállt attól, hogy megtámadja azt. Így végül Érsekújvár ostroma<sup>108</sup> mellett döntött, melyet 15-én körülzárt, és 18-án megkezdte a szabályszerű ostromot.

## XXVI.

Eközben Sporck, Heister és Schneidau Felső-Magyarországról visszahívott ezredei megérkeztek a sereghez és egyesültek vele. 14-én Pozsonyban tartottunk egy gyűlést, hogy a nemesi felkelésre vonatkozó tanácskozást folytassuk, amelyhez minden jövőendő hadműveletnek igazodnia kellett volna. Azonban rögvest felismertük, hogy a legutóbb elszenvedett vereség miatti zavar oly nagyon megrázta a lelkeket, hogy a kedvező kiemtel reménye igen csekély volt. Mivel azonban a védőerő nagy részének felkelőkből

<sup>106</sup> M: Corbulo pedig Tigranocerta elfoglalására vonul, mivel úgy gondolta, hogy ki kell használni a friss réműletet. *Tacitus, Annales, lib. 14. cap. 23.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és hibásan közli. — Azzal a lendülettel, amellyel a meghátráló alexandriaiakat az erőd-től a táborig üldözték katonáink, a sánckokhoz nyomultak, és igen heves ostromba kezdtek. *Caesar, De bello Alexandrino [cap. 30.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi Caesar szövegét. — A Munda-beliak, akik a csatából a városba menekültek, mivel az ostrom elhúzódott, nagyon sokan megadták magukat. *Caesar, De bello Hispanico [cap. 36.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása. — A város szervezetlen lakosait Polypercon egy ütközetben legyőzte, üldözte a védművek közt összetorlódottakat, és megadásra kényszerítette a várost. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 8. cap. 11.* — Kárpáty Csilla fordítása. Montecuccoli apró módosítással közli.

<sup>107</sup> M: Híre jött, hogy a városlakók megsegítésére nagyszámú lovasság közeledik; nem látszott értelmének, hogy ott maradjanak a város ostromára. *Caesar, De bello [Africo, cap. 5.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán.

<sup>108</sup> M: Miután a menekülést követően Munda városát menedékhelyükké alakították, a mieink kénytelenek voltak körülsáncolni őket. *Caesar, De bello Hispanico, [cap. 32.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltérésekkel idézi.



kellett állnia, elhatároztuk, hogy augusztus 24-re Szenchez hívjuk őket. Hogy bátorságot öntsünk beléjük, és hogy megvédjük őket a Vágon átjutó, őket zaklató és az országra zűrjavart hozó ellenséges portyáktól, a német seregnek át kellett kelnie a Dunán – amilyen a törökök már átkeltek –, és Cseklésznél kellett felállnia, hogy az őket követő felkelők is átjuthassanak a Vágon. Ennek megfelelően a sereg felszedte a Magyaróvárnál levő táborát, és 21-én elérte Cseklészt, egy olyan helyet, amelyet hátulról a Duna sok gázlóval rendelkező holtága védett, előtte pedig több erdős folt húzódott néhány átjáróval, amelyekben kis sáncokat<sup>109</sup> emeltünk. Innen lovas őrzáratokat és dragonyosokat küldtünk a Vághoz, hogy néhány ottani átkelőt használhatatlanná tegyenek. Ez a folyó Trencséntől Gútáig, ahol a Dunába torkollik, 15 mérföld hosszú, a vízállás azonban oly alacsony volt, hogy csaknem mindenütt át lehetett rajta lábalni. Az ellenség lovassága legnagyobb részét, főként a tatárokat, a havasalföldieket és a moldvaiakat, a folyó partján állította fel, megszállva a folyót egész hosszában Gútától Galgóciig. A legrosszabb az volt [számunkra], hogy Pozsonyban egyáltalán nem volt helyőrségünk, mivel [a város] makacsul újból és újból visszautasította [a helyőrség befogadását], így az ellenség a város mellett, annak fedezetében akadálytalanul tudott előrenyomulni, ráadásul a várból sem lehetett látni őket. Ebből következett, hogy a sereg, a város és a hidak biztonsága nem a mi, hanem a mások cselekedeteitől függött.<sup>110</sup>

## XXVII.

Amint [augusztus] 24., az inszurrekció felállítására kitűzött időpont elérkezett, a nádor elment a Szencnél (Warberg) levő gyülekezőhelyre, egy fél mérföldnyire a német sereg táborától, de egyetlen lelket sem talált ott, aki megjelent volna. Nyitra, Nógrád és Hont vármegye kimentette magát azzal, hogy a török szorongatja őket, Árva, Túróc és Trencsén azzal, hogy a bányavárosi területen saját portáikat kell védeniük, Pozsony azzal, hogy a legutóbb Párkánynál elszenvedett vereség kimerítette. Így azután az inszurrekcióba vetett minden reményünk semmivé vált, pedig az inszurrekció volt az egyetlen oka és mozgatórugója annak, hogy táborunkat Cseklészhez tegyük át. Eközben Cseklészről két alkalommal néhány győri és komáromi hajdú<sup>111</sup> néhány kevésbé őrzött helyen átúszott a Nyitrán, és eljutott Érsekújvárra. Mi eközben szakadatlanul küldtük ki az őrzáratokat, hogy az ellenséget kiismerjük, és az ostromról, az ellenség táboráról és az élelembeszerzés módjáról biztos híreket szerezzünk; amit

<sup>109</sup> **M:** Ezután a várostól két stádiumra megerősített táborhelyet állított fel. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 5. cap. 5.* Nagy Sándor maga a völgyben ütött táborát. *Uo. lib. 6. cap. 4.* — Mindkét idézet Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és kiegészítéssel idézi.

<sup>110</sup> **M:** Hogy biztosítsa magát a hátbatámadástól, Alexandrosz Amphoteroszt a hajóhad élére állította. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 3. cap. 1.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kiegészítéssel és kihagyással idézi. — Hogy ne támadjon a háta mögött semmiféle forrongás, mely veszélyeztetné tervei megvalósítását. *Uo. lib. 8. cap. 5.* — Kárpáty Csilla fordítása. — Így gondoskodott arról, hogy ha légiói belekeverednek a polgárháborúba, a háta védetlen ne legyen. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. cap. 82.* — Borzsák István fordítása.

<sup>111</sup> **M:** Magyar gyalogság.

végül is különböző foglyok, kémek és menekültek révén sikerült véghez vinnünk. Egy alkalommal Sporck altábornagyot, a kitűnő portyázót küldtem ki kétezer válogatott lovassal, hogy szerencsét próbáljanak. Mivel azonban a törökök szokása volt, hogy őrséget állítsanak, és egyenként 5-6 ezer lovasból álló, igen erős őrzőrajtákat küldjenek ki – amelyek nem távolodtak el túlságosan a tábortól, és maguk között megállapodtak a jelekről, amelyekkel egymást értesítették, hogy szükség esetén kölcsönösen segíthessék egymást –, így Sporck alig érte el nagy fáradtsággal a Vág partját, amikor máris ezekbe az erős különítményekbe ütközött, amelyek [egymás] segítségére jöve egy szempillantás alatt mérhetetlenül megerősödtek, úgyhogy Sporck nélkül, hogy lehetősége lett volna bármit is véghez vinni, visszatért a táborba, és még azt is sikernek kellett elkönyvelnie, hogy veszteség nélkül úszta meg a dolgot.

## XXVIII.

Miután a nagyvezír elfoglalta ostromállásait és megerősítette azokat, a dragonyosoknak<sup>112</sup> és a vele levő lovasságnak már nem tudott feladatot adni. Ezért elhatározta, hogy az átkelést a Vágon, amelyet tizenöt napon át már többször is megkísérelt, de amelyet ugyanannyiszor megállítottunk és visszavertünk, teljes erővel újból megkísérli, és a cseklési tábort megtámadja. A végrehajtást a tatár vezérre<sup>113</sup> akarta bízni, akinek cserébe fényes ígéretekkel tett. Ő azonban kimentette magát azzal, hogy nem a tatárok feladata a futóárkokat megtámadni, úgyhogy a nagyvezír eme hadtestet tüzéséggel és gyalogsággal mintegy 25 ezer főre<sup>114</sup> növelte, és megfelelő számú tisztet adott a vezetésre. Szeptember 3-án mindezek a csapatok<sup>115</sup> gázlókon és úszva, részben Galgóc felett, részben alatta tömegesen keltek át a Vágon. Mint az örültek, vetették magukat a folyóba, s végül kierőszakolták az átkelést, elűzték az embereinket, és két mérföldön át üldözték őket. Az átkelés után a törökök, a havasalföldiek, valamint a gyalogság és a tüzéség Galgócánál maradt, hogy ostrom alá vegyék e helyet, és fedezzék a tatárok visszavonulását. Ezek 15 ezer fős seregéből néhányan a hegyek mentén Pozsony felé fordultak, hogy zsákmányoljanak és pusztítsanak, a többiek pedig a Fehérhegyen át

<sup>112</sup> **M:** Nagy Sándor nem akarta azt a látszatot kelteni, hogy időtlen időkipig csak egyetlen várost ostromol, és ezért Perdicast bízta meg a dologgal, ő maga pedig felfegyverzett csapattal Arábiába vonult. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 4. cap. 3.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli apró változtatásokkal közli a szöveget.

<sup>113</sup> **M:** Hölzel, a császári hírvivő, aki félelemből lett törökké, tolmácsként szolgálta a nagyvezírt. Midőn később visszatért keresztény hitre, elmesélte ezt és más sajátosságokat.

<sup>114</sup> **M:** Dareiosz megparancsolta, hogy az íjászok osztagával előreküldött 20 ezer gyalogos keljen át a Pinarosz folyón. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 3. cap. 8.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal és módosítással idézi Curtius művét.

<sup>115</sup> **M:** Elöl-hátul szorongatni akarja az ellenséget, hogy minden oldalról fenyegetse őket. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 3. cap. 8.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli a szöveget. — Erre a rómaiak kiáltozva és rohanást a germánok háta mögé özönlenek. *Tacitus, Annales, lib. 1. cap. 68.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli apró kiegészítéssel idézi Tacitus művét.

egyenesen Morvaország felé vették az irányt. Erre a riadóra (amely alig valamivel dél után érkezett) a sereget csatarendbe állítottuk az ellenség fogadására, [illetve azért,] hogy az élelembeszerzők, a fedező csapatok, a Vágnál szétszórt csapatok és odakünn a malmokban levő katonák csatlakozhassanak. A kint lévő csapataink nagyobb része azonban egy másik úton Pozsonyba húzódott vissza, midőn látták, hogyan lobbannak fel mögöttük és kétoldalt a tűzvészek, és messze Vöröskő, Bazin és Szentgyörgy felé terjednek szét. A táborban kétezer lovasnál és ugyanennyi gyalogosnál nem volt több, akiket az ellenség hátulról könnyen bekeríthetett vagy Pozsonytól elvághatott volna anélkül, hogy élelembeszerzőket vagy egyetlen járőrt is kiküldhettünk volna, hogy az ellenséges portyákat megakadályozzák, vagy addig feltartsák, amíg a török táborból kiküldött egységekkel megerősített ellenséget le tudjuk győzni. Akkor elhatároztuk, hogy sötétedéskor felkerekedünk, hogy hajnal előtt két órával elérhessük Pozsonyt. Itt az volt a szándékunk, hogy a külvárosok előtt foglalunk állást, és a hegyek lábánál húzunk sáncvonalat.<sup>116</sup> De miként tudtuk volna ezeket megvédeni, mikor az egész gyalogság létszáma nem érte el a kétezer főt? Hogyan biztosítsuk a magaslatokat, amelyek messzi vidékre kiterjedve, mögöttünk feküdtek, uralták a tábor, lehetővé tették vonalaink pásztázását, és mögöttünk jól fedezett felvonulási utat biztosítottak az ellenségnek, amely így az elővárosokat és a város hídjait észrevétlenül elérhette? Ráadásul a város őrség nélkül maradt (amelyre persze addig nem volt szükségük, amíg az ellenség a kapuk előtt nem állt). A dombok lejtőin végig szőlőültetvények voltak, a Dunánál csak erdő és mocsár, a Vág felé mindenütt elpusztított és felégett táj, előttünk pedig az ellenség. Honnan kellett volna élelmet szereznünk? Talán a Duna túlpártjáról? De hogyan szállíthattuk volna azt magunkhoz igáslovak nélkül, 3-4 mérföld távolságból, az elővárosokon keresztül, a két hídon át? Senki nem maradt volna a zászlóknál, és a tábor is ki lett volna téve az ellenség csapásainak, a katonákat pedig mindez annyira lekötötte volna, hogy senkit sem lehetett volna közülük más feladatra vezényelni. Ráadásul, ha török úgy döntött volna, hogy megtámadja a számunkra oly fontos csallóközi táborunkat, hogyan tudtuk volna azt megsegíteni abban az állapotban, amelyben seregünk akkor volt? Ezen okokból, valamint azért, hogy elkerüljük a bekerítést, és minden eshetőségre készen álljunk, visszatértünk a Duna jobb partjára, ahonnan egyidejűleg megszálltuk a Csallóközt, és őrséget helyeztünk Nagyszombatba és Modorba, mely városok, annak ellenére, hogy lakóik elhagyták, gazdagon el voltak látva élelmiszerekkel. Emellett Sporck vezetésével kétezer lovas a tatárok után küldtünk, megerősítettük a pozsonyi kastély védelmét, őrséget állítottunk az elővárosokba, és ugyanezt felajánlottuk a városnak is, mely először ismételtelen elutasította azt, de végül mégiscsak befogadta az őrséget.

<sup>116</sup> M: Caesar nagy erődítményekkel megerősítette a tábor, és elrendelte, hogy várják be a többi csapatot. *Caesar, De bello civili, lib. 1. [cap. 18.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal közli.

## XXIX.

Sporck nem tudta utolérni a tatárokat, mert azok, ha lovuk elfárad, egy szempillantás alatt egy másik, friss lóra kapnak, melyet addig teher nélkül, a fáradt ló mellett, kantárszáron vezettek. Miközben nagy gonddal kerültek el minden, még a legcsekélyebb összecsapást is, óráról órára többet raboltak, gyűjtogattak, és mindent elpusztítottak, majd visszatértek Galgócra, ahol a törökök biztosították a visszavonulásukat.<sup>117</sup>

## XXX.

A birodalmi segélycsapatokra és a felkelőkre várakozván, akiknek, mint mondtuk, Szencnél<sup>118</sup> kellett volna gyülekezniük, úgy határoztunk, hogy szeptember 13-át jelöljük ki esetlegesen arra, hogy átkeljünk a Csallóközbe: egyrészt a Gútánál vert hídon a német sereg kelt volna át, hogy szembeszálljon és feltartóztassa az ellenséget, másrészt a komáromi hídon gróf Zrínyi Miklós horvát bán vezetésével a felkelő csapatok és a Strájerországból várt emberek keltek volna át, hogy az ellenséget hátba támadhassák.

## XXXI.

Ezen intézkedések közben egyes járőreink szerencsés eredménnyel jártak. Höning alvezéres, a maga állította lesvetés közben<sup>119</sup> 12 ezer törököt és tatárt látott maga előtt tovaszároszni. Amint elvonultak, rávetette magát az utóvédre, elvágta őket [a többitől], és háromszáz foglyot ejtett. Aurochs kapitány hetven, Heinrich kapitány kétszáz foglyot ejtett, a Dunán innen portyázó komáromi járőrök pedig foglyokat, lovakat, tevéket, bivalyokat és más zsákmányt hoztak magukkal.

## XXXII.

Az ellenség ugyanakkor megpróbált különböző pontokon nagy elszántsággal betörni a szigetre [a Csallóközbe], amelynek védelmére az új[onnan érkezett] gyalogságot és lovasságot küldtük. Egyszer nagy erővel megközelítette a lovas előőrsünket, amely a gyalogság támogatásával Pozsony elővárosa előtt állt, és a szörnyű csatározás hevében látta onnan, a magaslatokról a terepet, állásainkat és seregünket, amely Pozsonnyal átellenben táborozott. Ahogy azután a foglyoktól és még inkább az ifjabb Grigore Ghica havasalföldi fejedelemmel folytatott levelezésből megtudtuk, a török

<sup>117</sup> **M:** És zsákmánnyal s hírral megrakodva a Taunus-hegyhez térnek vissza, ahol Pomponius a légiókkal várakozott, hátha a bosszúra vágyó chattusok alkalmat adnak csatára. *Tacitus, Annales, lib. 12. cap. 28.* — Borzsák István fordítása.

<sup>118</sup> Veltzé fordításában „Warberg”, az autográf és a tisztázott kéziratban „Vatt” szerepel e helyütt, de a II. könyv ÖStA KA Nachlaß B492/130c jelű másolatában ezen a helyen már „Gutt” áll, amely minden bizonnyal Gútára vonatkozik. Montecuccoli fentebb, a XXVII. caput elején „Wartberg”-et adta meg, feltehetően ezért javította ki Veltzé a helynevet.

<sup>119</sup> **M:** Segédcsapatainak legszilajabb katonáit az útig nyúló erdőkben állítja lesbe; lovasai továbbvonulásra kaptak parancsot, valamint arra, hogy az ellenséget harcra ingerelvén, önkéntes visszavonulásukkal csábítsák sietésre üldözőiket, amíg csak a lesben álló csapatok rajtuk nem ütnek. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. cap. 24.* — Borzsák István fordítása.

szándéka az volt, hogy először a cseklészi táborat támadja meg, azután Pozsonyt, és ha az első terve megghiúsul, akkor a másodikat hajtja végre. Amint azonban az imént említett csata közben meglátta seregünket a táborban,<sup>120</sup> elejtette azt [ti. a tervet].

XXXIII.

Ghica nem szívesen harcolt<sup>121</sup> a törökök mellett, ezért támogatta futárunkat, Hölzelt,<sup>122</sup> akinek lehetőséget teremtett arra, hogy a törököktől hozzánk meneküljön. Emellett nekem éppúgy, mint Heisternek és a komáromi parancsnoknak, gróf Puchheimnek több követe révén is felajánlotta szükség esetére jó szolgálatait a keresztény seregeknek. Mivel azonban [seregével] a török főerőkhöz osztották be, nem tartottuk lehetségesnek, hogy bármely jelentős dologban segíteni tudna nekünk. Ajánlatát azonban meghallgattuk, méltányoltuk, és ajándékokkal megköszöntük, a dolgot azonban mégis alkalmasabb időkre halasztottuk anélkül, hogy a kibontakozó egyetértést megtörtük volna.

XXXIV.

A Pozsony külvárosai ellen intézett újabb török támadás rádöbentette a város lakóit a rájuk leselkedő veszélyre, ezért aztán hajlandóknak mutatkoztak arra, hogy befogadják a helyőrséget. Mivel azonban a császári gyalogságot nem lehetett mindenhová szétosztani, ezért [amikor] a város a pozsonyi kastély megerősítésére a segélycsapatoktól kért 150 főt, az ottani parancsnok azzal mentegetőzött, hogy csak akkor oszthatja szét csapatait, ha azokat Bécsbe, Győrbe vagy Komáromba helyezik.

XXXV.

Eközben Érsekújvár szeptember 27-én kapitulációval megadta magát. Az egyezmény értelmében a helyőrség személyében és vagyonában sértetlenül vonult ki a várból, és a törökök, betartva a kapitulációs egyezményt,<sup>123</sup> egészen Komáromig kísérték azt. A tatárok azon szándékát, hogy kifosszák őket, a törökök megakadályozták. Érsekújvárat hat bástya övezte, melyből három készült el, a másik három pedig csak

<sup>120</sup> **M:** Caesar nem látta észszerűnek, hogy közelebb menjen a városhoz, mivel tudomást szerzett arról is, hogy ott tartózkodik a numidák erős helyőrsége, viszont az ellenség hadsorának középső részét takarta a város, továbbá a maga számára kockázatosnak ítélte, hogy egyszerre ostromolja a várost, és harcoljon az egyenetlen terepen. *Caesar, De bello Africo [cap. 42.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosításokkal és kihagyásokkal idézi. — Ily módon mentette meg Gusztáv Adolf svéd király a várost és a sereget, midőn 1632-ben Nürnbergnél táborba szállt.

<sup>121</sup> **M:** A havasalföldi fejedelem mondta, hogy erőszakkal kényszerítették bele a keresztények elleni hadviselésbe, de soha nem lesz az ő és embereinek fegyvere a keresztények ártalmára, még ha fejét veszik is. *Bethlen, Res Transylv., lib. 4. sect. 12. pag. 432.* — P. Vásárhelyi Judit fordítása. Montecuccoli némi módosítással közli az eredeti szöveget.

<sup>122</sup> **M:** Futárunk, Hölzel, törökké lett, de azután elmenekült, és visszatért a keresztény hitre.

<sup>123</sup> Ez célzás arra, hogy az oszmánok korábban a szabad elvonulás ígérete ellenére sokszor lemészárolták a kivonuló védőket. Ennek leghíresebb példája a temesvári védők sorsa, akiket 1552-ben ily módon az utolsó szálíg levágtak.

félíg, mivel azoknak vagy egyáltalán nem volt árkuk, vagy csak nagyon kicsik<sup>124</sup> (ez azok<sup>125</sup> nagy hanyagsága [miatt történt], akiknek kötelessége és egyben pénze is volt, hogy azokat megépíttesse, de míg ezek a pénznek örültek, addig a kötelességre ügyet sem vetettek). A török felismerte a számára előnyös [helyzetet], ezért táborával körülzárta<sup>126</sup> az erődítményt, majd annak átadására<sup>127</sup> szólította fel a védőket. Ezután támadásait a három befejezetlen bástya ellen irányította. A gyalogság a szomszédos állásokat együttesen tolta előre a mellette álló lovasság fedezetében, és hat nagy üteget épített,<sup>128</sup> amelyekből 48, 60, sőt 80 fontos ágyúkkal folyamatosan tüzelve több mint 18 ezer lövést adott le. A futóárkok, melyeket árkászok nagy tömege ásott, nagyon mélyek voltak, görbe vonaluk jobbra-balra kanyargott. A törökök átvágták<sup>129</sup> a [vár]árkot,<sup>130</sup> és levezették a vizet, elpusztították a házakat, szétlőtték<sup>131</sup> a bástyák csúcsát és a szárnyakat, leszerelték a védők lövegeit, megölték a tüzekeket. Mivel pedig a külső poligon [oldalának] hossza meghaladta a muskétalövés hordtávolságát, az erődítmény védelem nélkül maradt. A rések továbbá oly nagyok voltak, hogy akár lovon is fel lehetett rájuk menni. Végül az aknászok munkához láttak a falak lábánál, több helyütt aláaknázták<sup>132</sup> azt, földből hegyeket<sup>133</sup> vagy *cavalierákat*<sup>134</sup> emeltek, amelyek meghaladták a bástyák

<sup>124</sup> **M:** A város előtti árkokat nagyon szélesre és mélyre kell ásni. *Vegetius, [De re militari] lib. 4. cap. 5.* — Montecuccoli apró kihagyással idézi.

<sup>125</sup> **M:** Lippay esztergomi érsek.

<sup>126</sup> **M:** Nagy Sándor ostromgyűrűbe zárta a várost. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 7. cap. 6.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>127</sup> **M:** Nagy Sándor elhatározta, hogy megostromolja a várat, de előbb hírvivőt küldött azzal az üzenettel: adják meg magukat, különben a kínok-kínja vár rájuk. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 3. cap. 1.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli módosítással és kihagyással közli.

<sup>128</sup> **M:** Ostromtornyokat is odarendelt, s a hadigépekből villogó nyilak záporoztak. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 8. cap. 2.* — Kárpáty Csilla fordítása. Montecuccoli apró eltéréssel idézi.

<sup>129</sup> **M:** Caesar vízhiányt okozott a cadurcusok városának, mivel a forrásvizet árkokkal elvezette és íjászokkal megakadályozta, hogy a folyóból vizet merítsenek. *Frontinus, Strategemata, lib. 3. cap. 7.* — Montecuccoli kihagyásokkal közli. — Caesar elzárta a városiakat a folyó vizétől. *Caesar, De bello Gallico, lib. 8. [cap. 40.]* — Szepessy Tibor fordítása. Montecuccoli kihagyásokkal idézi az eredeti szöveget.

<sup>130</sup> Értelemszerűen nem az árkot, hanem a vizet benntartó gátat.

<sup>131</sup> **M:** Lerombolta a védőfalakat, továbbá parittyákkal és nyilakkal leterítette a védők legnagyobb részét. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 8. cap. 2.* — Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>132</sup> **M:** Nagy Sándor elrendelte, hogy ássanak aknafolyosókat. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 4. cap. 6.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi. — A föld alatti folyosók segítségével aláásott falak egy óriási rést kínáltak. *Uo. lib. 7. cap. 6.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyással idézi.

<sup>133</sup> **M:** A barbárok még sosem láttak effélet, ezért iszonyú félelem szállta meg őket, amikor hirtelen meglátták a felépített sáncot. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni, lib. 8.] cap. 2.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán.

<sup>134</sup> **M:** Sok fegyverest visznek oda nagy hadigépeken, amelyekből egyéb lövedékek mellett hajtógéppel és parittyával is lönek, sőt tüzes nyilakat is a nádtetők ellen. *Aen. Poliorc. cap. 32.* — Az idézet Aineiasz Taktikosz művéből való. Montecuccoli kisebb módosítással idézi.

magasságát; ezek ráadásul törmelékükkel részben betöltötték az árkot, és egyfajta lépcsőt képeztek a felkapaszkodáshoz. A törökök fedett folyosókat<sup>135</sup> építettek, többször indítottak rohamot, és ahol nem volt elég a gyalogság, ott a szpáhik jöttek segítségül, akiknek jutalmul magasabb zsoldot fizettek. Miután az ostromlottaknál már fogytán voltak az emberek, az erődítési anyagok és a munició (az utóbbi egy muskétás által okozott tűz miatt robbant fel, két alezredek és még sok más halálát okozva), megindítottatván a nép, az asszonyok és néhány gyáva jajgatásától is, belátták, hogy a várat fel kell adniuk.

XXXVI.

Érsekújvár eleste ugyan megszabadította a törököt zavaros [helyzetétől], a valóságban azonban épp ellenkező hatást váltott ki. Ez [az esemény] ugyanis Magyarországon néhány embert oly kétségbeesésbe taszított, hogy már arra gondoltak,<sup>136</sup> hogy a török adófizetőjévé teszik magukat, és erről már tárgyalásokat is kezdtek [a törökökkel], aminek [a magyarok részéről] ha nem a szálnalmas vakság, akkor a rosszindulat volt az oka. De mi lehet nagyobb esztelenség, mint a fényt a sötétségben, a szabadságot a zsarnokságban, a boldogságot pedig a tetet és a lelket fenyegető csúszós szakadék szélén keresni? Mindezzel ellentétben a seregeink parancsnokainak ébersége olyannyira megsokszorozódott, hogy kétszeres igyekezettel fogtak az erődítmények és átjárók megerősítéséhez. Megnövelték a pozsonyi, a semptei, valamint a csallóközi helyőrségek, őrszemek és hadinép létszámát, mivel ezek voltak a legfontosabb objektumok, amelyre a német seregnek<sup>137</sup> figyelmet kellett fordítania.

XXXVII.

Mindeközben horvát és magyar végváriakkal megérkezett gróf Zrínyi Miklós, aki október 15-én átkelt a Csallóközbe, majd Komáromnál táborba szállt, és miután a Dunán hidat veretett, járőröket küldött a folyó bal partjára, de említésre méltó eredmény nélkül.

XXXVIII.

Nem sokkal ezután a nagyvezír Érsekújvár réseit kijavíttatta, és egyéb ügyes-bajos dolgait is ott elintézte, a tatároknak pedig elrendelte, hogy Esztergom felé vonuljanak vissza, majd ő is követte őket egész seregével, és anélkül, hogy bármi másra vállalkozott volna, téli táborba vonult. November vége felé, követve a példát, a német sereg is a [téli]

<sup>135</sup> **M:** A régiek „szőlőlugasnak” nevezték őket: ha sokat készítenek belőlük, egy sorba állítják őket, és alattuk az ostromlók biztonságban haladhatnak előre, hogy a falak alapjait aláássák. *Vegetius, [De re militari] lib. 4. cap. 15.* — Montecuccoli kihagyással és hibásan közli.

<sup>136</sup> **M:** Az érsek és a nádor.

<sup>137</sup> **M:** Vannius, nem mérközhetvén meg az ellenség sokaságával, úgy határozott, hogy erősségekben védekezik, s a háborút elhúzza. *Tacitus, Annales, lib. 12. cap. 29.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli apró kiegészítéssel idézi.

szállásaira vonult, hogy ott a hadak istenének dicséretét zengje,<sup>138</sup> aki épp annyi bátorságot és belátást adott nekik, mint amennyit a nagyvezírtől elvett, aki nagyon előnyös helyzetét nem volt képes kihasználni, és így trófeája csak egy gyenge erőd<sup>139</sup> bevételére korlátozódott.

## XXXIX.

Kétségtelen, hogy a védelmi hadműveletek sohasem csillognak úgy, mint a hódító hadjáratok,<sup>140</sup> ám erőfeszítésben, [had]művészetben és állandó elszántságban minden bizonnyal sokkal többet követelnek. Támadó háborúban ugyanis mindezekből szinte semmit sem veszünk figyelembe, mivel szemeinket a nagyszerű tett fénye elvakítja, és így azok a többi lehetséges eseményt már nem is akarják látni. Emellett a költökhöz hasonlatos<sup>141</sup> hírnév<sup>142</sup> mindent csak kitalál és felnagyít, úgyhogy közben az igazságnak csupán egyetlen elemére mutat, melyet azonban mesés túlzásokkal árkol körül. Ezzel szemben a védekező hadműveletek során még a legapróbb hiba is halálos lehet, mivel a félelem mintegy a rossz szolgálatában álló görcsöként nagyítja fel a szerencsétlen eseményeket, melyekért később többnyire egyetlen embert hibáztatnak.<sup>143</sup> Emellett [a védekező háborúban a védők] csak azt a rosszat veszik számításba,<sup>144</sup> amely velük épp történik, és nem figyelnek a legrosszabbra, amelyet [épp azzal a rosszal akadályoznak meg, amelyben vannak], de ha nem így lenne, akkor a legrosszabb is bekövetkezhetne,

<sup>138</sup> **M:** Az istenek kegyéből kimenekült a súlyos balesetből. *Tacitus, Annales, lib. 14. cap. 6.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyással idézi. — Nagy Sándor kijöven a sátorból három oltárt állított a Pinarosz folyó partján Juppiternek, Héraklésznek és Minervának, majd útra kelt Szíria felé. [*Curtius, Historiarum Alexandri Magni lib. 3. [cap. 12.]*] — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli apró kiegészítéssel idézi Curtiust.

<sup>139</sup> Érsekújvár Magyarország formailag egyik legkorszerűbb erődítménye volt. Montecuccoli érthető okokból kisebbiteni akarta a veszteség mértékét.

<sup>140</sup> **M:** A szerencse előre megszabja mindennek a dicsőségét és értékét. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. [9. cap. 10.]* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással közli.

<sup>141</sup> Montecuccoli eredeti olasz szövegében a hírnév (fama) szó után kipontozott rész következik. Valószínűleg a letisztázott változatot készítő másoló nem tudta kiolvasni Montecuccoli autográf szövegét, ezért hagyta ki a szóban forgó részt. Mivel Montecuccoli utólag sem pótolta, az a véleményünk, hogy a letisztázott változatnak ezt a részét Montecuccoli már nem nézte át. Grassi *la fama la quale con tromba strepitosa* (a hírnév hangos trombitával), míg az 1712. évi francia fordítás *la renommée, semblable aux poètes* (a költökhöz hasonlatos hírnév) szavakkal egészítette ki a hiányzó részt. Mi jelen esetben a francia fordítást vettük alapul.

<sup>142</sup> **M:** A szóbeszéd sohasem fest valódi képet, szűnyögből elefántot csinál. A mi dicső hírnevünk is, noha szilárd alapon nyugszik, mégis főképp tetteink felnagyításából ered. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 9. cap. 2.* — Kárpáty Csilla fordítása. — A hír, szokás szerint, mindent nagyobbra duzzasztott. *Tacitus, Annales, lib. 3. cap. 44.* — Borzsák István fordítása.

<sup>143</sup> **M:** Fölöttébb méltánytalan állapot ez a háborúban: a sikert mindenki magának tulajdonítja, a vereséget egynek róják fel. *Tacitus, Agricola, cap. 27.* — Borzsák István fordítása. Újabb oldalvágás a magyarok felé, akik a hadi kudarcokért Montecuccolit tették felelőssé.

<sup>144</sup> **M:** Ezek a híresztelések – a szóbeszéd szokása szerint – csak duzzadtak, mivel akik elhitték, böven ráérték. *Tacitus, Annales, lib. 14. cap. 58.* — Borzsák István fordítása nyomán.



épp ezért, józanul mérlegelve, a rosszat [amiben épp vagyunk] jónak kellene tekintennünk.<sup>145</sup> Az egyensúlytan tanítása szerint is a kisebb erő<sup>146</sup> nem képes ellenállni a vele kölcsönhatásba lépő nagyobb erőnek.

## NEGYEDIK FEJEZET AZ 1664. ESZTENDŐ

### XL.

A lezajlott hadjáratban megesett összes szerencsétlenség sem volt elegendő ahhoz, hogy elővigyázatosabbá tegyen minket a jelenben, ezért egyesek [ekkor] sem vették figyelembe a [had]művészet módszereit és szabályait, hanem inkább ábrándosan és színesen tervezgettek. A birodalomból figyelemre méltó segélyhadtest érkezett gróf Hohenlohe vezetése alatt. A háború szabályai azt kívánták, hogy őket a Dunától nem messze szállásolják el, hogy szükség esetén kéznél legyenek, és a kedvező évszak beköszöntével azonnal kockázatmentes és előnyökkel kecsegtető hadjáratokat indíthassanak. Ámde az a javaslat érkezett, hogy induljanak téli portyára, mivel a szétszórt török sereg még távol van, és így, mondták egyesek, a földet elpusztítva, a törököket képtelenné lehet tenni arra, hogy tavasszal újból megjelenjenek a hadszíntéren. Ezt a javaslatot, minél többet vitáztunk róla, annál helytelenebbnek ítéltük, mivel ahogy azt röviddel azelőtt is mondtuk, az elpusztítandó föld lakosai keresztények, ezért annak kirablása és feldúlása elsősorban nekik és nem a töröknek okozott volna kárt. Aratási időszakban még lenne értelme a feldúlásnak, mert ezzel megnehezítenénk a törökök számára az élelembeszerezést, de mire jó ez télen? A vetőmagok már a földben vannak, a fűnek nem lehet megtiltani, hogy a maga idejében nőjön, a házakat meg hiába égetnénk fel, mert a sátrakban táborozó törökök ezzel nem sokat törődnek. A palánkok, hidak és más építmények felégetése csak a szegény parasztnak fog gondot okozni, akiknek a kötelességük lesz azokat újjáépíteni. A parasztnak elűzése és a marhák elhajtása ugyan okozna valamennyi kellemtelenséget az ellenségnek, ám ahhoz nem elegendőt, hogy vállalkozásainak menetét hátráltassa, még kevésbé, hogy azt megakadályozza. A török magával viszi az élelmet, és eleve messzi földről küldi azt, hogy a raktárakat időben feltöltsék. A zsákmány persze hasznot hozna egyik vagy másik magánembernek, a köznek azonban nem jelentene semmit, és ha nekünk szándékunkban és hatalmunkban állna, hogy az ellenséges területre betörjünk, hogy ott hadakozzunk és megvessük a lábunkat, úgy nem válna előnyünkre,

<sup>145</sup> M: Őt (Ferdinándot) nagyobb dicséret illeti meg azért, hogy Magyarország egy részét megőrizte a jobb időkhöz, mint sokakat a híres győzelmekért, amelyeket a kedvező körülmények együttjárása folytán a legyőzött királyok és népek felett elértek. Minél inkább híjjával volt mindennek eme inséges időben, annál fényesebben kitűnt szellemének nagysága. *Busbequius*, [Ep. 4., 384–385.] — Montecuccoli apró módosításokkal közli.

<sup>146</sup> M: Ezek a törvények egymás után áldozatul estek: Flandriában 1646-ban, Franciaországban 1652-ben, Svédországban 1658–1659-ben és újfent Flandriában 1668-ban.

ha azt elpusztítanánk, hanem csak nagy kárunkra<sup>147</sup> lenne, mert ezáltal csak azt ten-  
nénk, amit az ellenségnek is minden alkalommal meg kellene tennie akkor, ha a hadszín-  
teret már nem tudná tartani [azaz nem csak mi, hanem a törökök is végigpusztítanák  
ugyanazt a területet]. Ezenfelül a törökök és a tatárok a saját földünk elpusztítása révén  
szörnyűséges megtorlással állnának bosszút. Mi végre akkor az erőfeszítések és a kato-  
nák fáradozása? Nem abból áll a háború, miként azt valaki<sup>148</sup> az általános gyűlésen  
találónan mondta, hogy négy tevét vagy néhány öszvért vagy egy pajtára való szalmát el-  
rablunk. Mert ha a mellékes dolgot a legfőbb ügygé tesszük, akkor azzal csak felforgat-  
juk a dolgok értelmes rendjét. És csak felhívnom a figyelmet arra, hogy akart a nagyvezír  
is 1663-ban eljárni [a mi téli portyára vonatkozó javaslatunkhoz hasonlóan], és ezért  
Eszéken azzal a szándékkal jelölt ki három pasát, hogy a Dráva mindkét partján egészen  
Budáig<sup>149</sup> mindent pusztítsanak el, és minden, a magyaroknak adót fizető keresztény  
alattvalót hurcoljanak el és kaszaboljanak le. Ezt a parancsot azonban a török végváriak  
kérésére visszavonták, mivel rájöttek, hogy ha minden falut és minden alattvalót tönkre-  
tesznek, akkor azoknak sem lesz miből fenntartaniuk magukat.

## XLI.

Eme javaslat egyhangú elutasításra talált, de még ez sem volt elegendő arra, hogy egyesek  
fejéből kiverje azt, mivel ők úgy képzelték, hogy azt nem más, mint e tartományok ör-  
angyala sugalmazta nekik, az őket fenyegető veszélyt elhárítandó. Ezek ama Centenius  
Penula hősködését várták volna el tőlünk is, aki ötezer embert<sup>150</sup> kért a római szená-  
tustól, hogy Hannibalt, ahogy dicsekedett, egyetlen csapással megsemmisítse. A sze-  
nátus hagyta magát elvakítani a csábító ígéretektől,<sup>151</sup> így a kért ötezer helyett nyolcezer  
embert adtak, akikhez további nagyszámú önkéntes is csatlakozott. De mi történt?

<sup>147</sup> **M:** Katonáit Nagy Sándor eltiltotta Ázsia pusztításától, arra intve őket, hogy kímélni kell saját  
vagyonukat és nem pusztítani azt, aminek a birtokbavételére jöttek. *Curtius, [Historiarum Alexandri  
Magni] lib. 2.* — Ahogy már korábban is említettük, Curtius Rufus művének az első két könyve  
nem maradt fenn. Montecuccoli itt Christoph Bruno „kiegészítéseiből” idéz, aki egyéb antik szer-  
zőkből merítve pótolta a két elveszett könyvben lévő eseménysort. A fenti idézet például Iustinustól  
ered. *Iustinus, Hist. Philippicarum, lib. 11. cap. 6.*

<sup>148</sup> **M:** Hohenlohe, az összgyűlésen, Zrínyi jelenlétében.

<sup>149</sup> Ha valóban Budáig kellett volna mindent elpusztítani, akkor előzőleg a Dráva helyett a Duna nevé-  
nek kellene állni. Logikailag azonban mégis a Dráváról lehet szó, hiszen annak felső folyása végig  
keresztény kézen volt.

<sup>150</sup> **M:** Arra kérte az atyákat, adjanak neki ötezer katonát; ő jól ismeri az ellenséget és a vidékeket,  
hamarosan érdemleges haditetteket fog végrehajtani. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 25. cap. 19.*  
— Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró módosítással közli.

<sup>151</sup> **M:** Éppolyan balga dolog volt ilyesmit megígérni, mint az ígéretnak hitelt adni, mintha bizony a ki-  
váló hadvezért ugyanazok az erények jellemeznék, mint a harcost. Ötezer helyett nyolcezer katonát  
adtak neki. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 25. cap. 19.* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli  
apró eltéréssel idézi.

Jött, nem látott, és az ellenség első támadására totális vereséget szenvedett.<sup>152</sup> Ez volt a szenátus árnyék után kapdosó hiszékenységének az eredménye. Hasonló módon a mi esetünkben sem módosították a már elfogadott tervet, csak a helyet, vagyis a mondott birodalmi segélycsapatokat eltávolították a Dunától, és Stájerországban szállásolták el.

Rövid idő múlva ezek a csapatok hadi vállalkozásba kezdtek: január 20-án egy császári német ezreddel és Zrínyi horvátjaival együtt átkeltek a Murán. 21-én Berzencéhez értek, ahol Batthyány végvári katonái is csatlakoztak hozzájuk, így jött létre egy 8-9 ezer németből, 15-16 ezer horvátból és magyarból álló sereg, tizenkét ágyúval és egy mozsárral. 22-én este – amikor még a hideg is támogatta őket, mivel befagyasztotta a vizeket, ahol pedig nem, ott deszkák segítségével – átkeltek az árkon. Az ellenség 23-án már meg is adta magát, mi pedig 24-én őrséget helyeztünk [Berzencére]. A mieink 25-én tovább folytatták a menetelést, és 27-én ágyúlövésnyi távolságra közelítették meg Szigetvárat, 28-án pedig elérték Pécsset. Miután ott még ugyanazon az éjszakán állást építettek, a következő reggelen megtámadták a várost egynéhány nyílásnál, amelyeket a régi, romlott falon véletlenül fedeztek fel. Ezeket az ellenség rövid ideig védelmezte, s azután a várba húzódott vissza. Miközben a gyalogság Hohenlohe vezetése alatt ott maradt, hogy a várat ostromolja, addig Zrínyi a lovassággal az eszéki híd ellen vonult, majd nyolc nap múlva ismét visszatért Pécsre, miután e hidat részben felgyújtotta és lerombolta.

Az a hír járta erről a hídról, hogy nyolcezer lépés hosszú és 75 láb széles, ráadásul olyan csodálatos szerkezete van, hogy nem lehetne [még egyszer ugyanúgy] újraépíteni. Mindez azonban csak a haszontalan és tapasztalatlan emberek túlzása volt. A híd valójában nem más, mint gerendákból és rőzsekötegekből álló réteg, amely burkolatként szolgál egy hosszú, mocsaras és nedves útszakaszon, amely a nyári szárazságban vagy a téli fagyban többnyire száraz és szilárd, nedves, esős időben azonban, amikor a talaj lágy és néhány helyen mély árkoktól szabdalt, e mély árkok partjait néhány kisebb híddal kell összekötni.

## XLII.

Eközben az ostromlottak [a pécsi törökök] a vár hiábavaló ostromán mulattak. Ráadásul a parancsnokok, Zrínyi és Hohenlohe, a sok, köztük levő vita miatt, február 9-én feladták az ostromot. Visszavonulás közben elvonultak Segesd mellett, mely meg sem várva az ostromot megadta magát. 15-én újra a Murához, Zrínyi-Újvárhoz érkeztek, ahol a sereg szétvált, mivel a vezérek közti viták egyre fokozódtak.<sup>153</sup> [A szétválás] azonban nem tartott sokáig, mert egy megalapozatlan feltételezés újból egyesítette őket: Kanizsa kifogyott az élelemből, így aztán könnyű lenne karddal a kézben,

<sup>152</sup> M: A római csatasort szétszórták, de az ellenséges lovasság minden ösvényt elállt, s annyira nem találtak utat a menekülésre, hogy a nagy tömegből alig ezren tudtak kijutni. *Uo.* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>153</sup> M: C. Aurelius pusztítja és több zsákmányt, mint dicsőséget szerezve folytatta a háborút. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 31. cap. 47.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró kiegészítéssel idézi.

egyetlen rohammal elfoglalni a várat. Ráadásul a nagyvezír távol volt, csapatai szét-szórva, az eszéki híd szétrombolva, és ezáltal az út el volt vágva a felmentő sereg előtt. Egy meggondolatlan és még kevésbé gyakorlatias hadmérnök<sup>154</sup> oly erősen elültette ezt a gondolatot Zrínyi fejében, hogy ő minden erejével azon volt, hogy minden államtanácsost meggyőzzön annak helyességéről. Ez utóbbiak a közjó iránti buzgalmukban és abban a reményben, hogy a tartományok nyakán ülő ellenséges megszállóktól ezáltal megszabadulhatnak, a császárnak – aki akkor Regensburgban tartózkodott – a vállalkozást olyan elfogadható érvekkel javasolták, hogy az egész birodalmi gyűlés mellett nyilatkozott, és azonnali végrehajtását kívánta. A támadásra március 8-át jelölték ki, és az addig terjedő idő a szükséges előkészületekre szolgált. Bár nem hiányoztak olyan, a hadművészethez értő és abban jártas emberek sem, akik megalapozott érvekkel igyekeztek lebeszélni erről [a rendeket és a császárt], és elleneztek, hogy a háborút a Dunától távol folytassák, ahol pedig minden haderőt és háborús szükségletet a legnagyobb könnyedséggel össze lehet gyűjteni, és emellett Esztergom elfoglalása mester-vágás lenne. Ám a többiek szilárdan ragaszkodtak az első javaslatához.

## XLIII.

Ezután a csapatok mindenfelől összegyűltek Kanizsa alá: a németeket Peter Graf von Strozzi altábornagy, a magyarokat és a horvátokat Zrínyi, a birodalmi csapatokat pedig Hohenlohe vezette. E tábornokok egymást váltották a jelszó kiadásában. Az állások és a támadási irányok felosztásában azonban véleménykülönbségek voltak köztük.<sup>155</sup> Úgy találták, hogy az erődítmény védett a rajtaütések ellen, mivel mocsarak közt fekszik, amelyben az ároképítéshez szükséges szilárd és tömör anyagok súlyuk miatt el-süllyednek, amelyek viszont könnyűek, azok nem csak az ágyúk és haubicok lövéseinek, hanem még a muskéták golyóinak sem tudnak ellenállni. A rőzsekötegekből, amelyekből nagy mennyiség kellett volna, csak kevés állt rendelkezésre, így valódi közelítőárkok helyett csak fedezékeket és deszkamellvédeket készítettek, amelyek ugyan eltakarták a mieinket az ellenség szeme elől, de a lövések ellen nem védtek, és így az árkokban sem lehettek biztonságban az embereink. Emiatt aztán sok tiszt és katona megsebesült, ki a lábán, ki a karján, de leginkább a felsőtestén, ami miatt sokan meg is haltak. Ez látván a vezérek, miután megtapasztalták, hogy szabályszerű támadás nélkül nem jutnak dűlőre a dologgal, erősítést kértek, mert nem akarták eredménytelenül feladni az ostromot. Miután azonban mindent megkaptak, amit kértek, embert, élelmiszert, muni-ciót és hadfelszerelést, a második kísérlet sem alakult szerencsésebben, mint az első.

<sup>154</sup> **M:** Wasenhoven — Eddigi ismereteink szerint Zrínyi-Újvárat Guislain Segers d'Ideghem von Wassenhoven németalföldi hadmérnök tervezte és építette, de hogy ennek az állításnak mi a forrása, azt eddig nem sikerült kideríteni. Lásd erre: DOMOKOS 2012, 45–49.

<sup>155</sup> **M:** A három consuli hatalommal fölruházott tribunus bebizonyította, mennyire haszontalan a hatalom többek kezén háború idején. Mivelhogy ki-ki a maga feje után ment, más-más véleményen volt, jó alkalmat nyújtottak az ellenségnek. *Livius [Ab urbe condita, lib. 4. cap. 31.]* — Kis Ferencné fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal és módosításokkal közli Livius szövegét.

E hosszú, de haszontalan munkálkodás közepette, május 22-én váratlanul érkezett a hír, hogy a nagyvezír Kanizsa felmentésére indult, és Eszéket elhagyva már menetben is van Pécs felé. Kevéssel később, május 30-án [arról jött a hír, hogy] a nagyvezír már elérte Szigetvárat. Ez a váratlan fordulat újból zavarodottsággal töltötte el a lelkeket, amelyet tovább fokoztak a védők vakmerő kitérései, melyek során egyre gyakrabban borították lángba sáncainkat, amelyek így végül teljesen leégtek.

Ezek után az ostromlók arról kezdtek tanakodni, hogy vajon továbbra is kitartsanak-e, és hogy a megépített *circumvallációs* vonalban álljanak-e ellen az ellenségnek. Ám hamarosan észrevették, hogy a *circumvallációs* vonalakat több helyen is az ellenség uralja, és hogy néhány ponton a vonalak közt húzódó mocsár miatt hiányzott a kölcsönös kapcsolat, emellett a túl nagy kiterjedésű vonalakat az erősen lecsökkent létszámú, gyenge, fáradt, bátorságát és erejét vesztett katonasággal nem lehet megfelelően megszállva tartani. [Azt is észrevették,] hogy a közelítőárkokat részben szétrombolták, részben nem készültek el, emellett a legtöbb löveg használhatatlanná vált, mivel a sok lövéstől a gyúlyukak túlságosan kitégultak. Fontolóra vették továbbá, hogy a kenyér és az élelem fogytán van; hogy az egyes seregtestek különbözőek [ti. etnikailag], mely dolog egymagában is lassúságot, engedetlenséget és vizzályt szokott okozni; hogy az ellenség erős, mivel 40 ezer fővel és 100 ágyúval érkezett, valamint azt, hogy miként az a szerencsétlen eseményeknél lenni szokott, egyik [tábornok] a másikra tolja a felelősséget. E megfontolások alapján elhatározták, hogy Berzence és Babócsa őrségeit haladéktalanul visszahívják, a két várát elhagyják és porig égetik, és hogy június 1-jén este muníciót, gránátokat és más hadieszközöket hátrahagyva visszavonulnak Kanizsa alól, és sietősen felhagytak az ostrommal, amely több mint egymillió aranyba került.

## XLIV.

Az ellenség követte seregünket, amely Zrínyi erődjéhez (Zrinwähr [Zerinwar – Zrínyi-Újvár]) vonult vissza, és arra kényszerült, hogy átkeljen a Mura jobb partjára, a törököknek juttatva az előnyt, amelyet az erdő jelentett, amelyben elrejtőzhettek, illetve egy dombot, mely révén uralhatták a Mura túlsó partját [azaz ahol a keresztény sereg táborozott], továbbá a sík utat,<sup>156</sup> amely nagyban megkönnyítette a vár elleni támadásukat, [de ugyanakkor] megnehezítette és akadályozta [az ostromlott vár] felmentését.

## XLV.

Ezek a hírek pillanatok alatt eljutottak az Udvarba, ahol mivel egészen mást vártak, e szerencsétlenség nagy aggodalmat keltett, és úgy vélték, hogy még rosszabb fog következni, ezért elhatározták, hogy másként látnak hozzá a dologhoz. Gyorsfutár révén kaptam meg a császár saját kezű, június 4-én kelt parancsát (nem tudnám megmondani, mi bátorított és serkentett jobban, a császár soraiból sugárzó erő vagy szelídség), [amelynek alapján] pontosan az következett be, amit én a leghatározottabban előre megmondtam. Őfelsége

<sup>156</sup> Montecuccoli itt minden bizonnyal a vár előtt délkelet felé elterülő, a vár felé keskenyedő dombhátra utal, ahonnan a törökök támadtak.

megparancsolta nekem, hogy a postával azonnal utazzak a sereghöz, és vegyem át a parancsnokságot, hogy a [levélben foglalt] tisztségem rangja vessen véget<sup>157</sup> a vezérek közti egyenlőségnek, és a főparancsnokság az én személyemben egyesüljön, s ezáltal a parancsokat végrehajtsam. [Megparancsolta továbbá, hogy] a Dunánál hagyott kis létszámú csapatok gyors odarendelésével erősítsem meg a sereget, továbbá, hogy fékezzem meg a rendetlenséget, hogy hozzam helyre a dolgokat, hogy a harcot figyelmesen irányítsam, és hogy tegyek meg mindent a közjó érdekében. Sajnos a csekély haderő nem engedte meg, hogy gyorsan nekifogjak a végrehajtásnak. A régi katonák legnagyobb és legjobb része a szenvedés, a betegségek és a kudarcok végtelen sorozatától megfogyatkozott vagy elbátoratlanodott, a sereg csaknem teljesen elolvadt; a fiatal, ügyetlen legénységgel pedig, amely saját zászlóját is alig ismerte, nem sokat lehetett kezdeni. Ezzel szemben láttuk, hogy a törökök sokan vannak, frissek és büszkék, hogy Kanizsát felmentették. Láttuk, hogy a hadjárat zsákutcába jutott, mivel a kedvező időszak nagy része már eltelt, a hadszíntér nehéz, kedvezőtlen terepre helyeződött át, ahol nem rendeztek be raktárakat (ezek a Dunánál sorakoztak), s ahova a rossz és hosszú utak, illetve az idő rövidege miatt szállítani sem lehetett. Végül pedig a birodalmi és a francia csapatokkal történő egyesülés is csak későn és nagy fáradság árán sikerült. Ezenkívül számomra nem tűnt méltányosnak, hogy nekem kelljen befejezni azt, amit más kezdett el, hogy olyan alapokon kelljen tovább építkezni, amelyeket más rakott le. S azután milyen jögről követelhetném magamnak a dicsőséget, ha a dolgok jól alakulnak? Vagy ha rosszul ütnek ki, miért nekem kellene a szégyent viselni? Mindezen szempontokat azonban elnyomta a vak engedelmesség, amely ha az elkövetkezendő sikerre nem is volt biztosíték, de feltétlen hűségemről annál inkább. 8-án utaztam el Bécsből, Grazban tárgyaltam még néhány tisztségviselővel, és június 15-én megérkeztem a táborba.<sup>158</sup>

## XLVI.

Zrínyi erődjét ostrom alatt és ágyútűzben találtam, Strozzii elesett egy kisebb összecsapásban, amelynek során bátran visszaverte a törököket, akik megpróbálták a Murán átkelni. A sereg siralmas állapotban volt, csaknem valamennyi tisztjétől megfosztva, mivel többségük megsebesült vagy megbetegedett, és nagyon legyengült. A várát és a folyami átkelőt több mérföld hosszú szakaszon kellett védeni, miközben a megfogyatkozott számú legénység nem tudta egymást váltani az állásokban. Az ellenség által megszállt bal part dombos volt, uralta [a környéket], erdők borították, és az ott húzódó folyókanyarulatokkal együtt kedvezett az ellenségnek. Az általunk birtokolt part ezzel szemben alacsony, lapos, nyílt, fedezék nélküli és [az ellenség által] uralható volt. (25. kép)

<sup>157</sup> M: Ki is szemelték Marcus Ateiuszt a volt praetorok közül, hogy consuli rangú asiai helytartó jelenlétében egyenlők között versengés és ebből bonyodalom ne támadjon. *Tacitus, Annales, lib. 2. [cap. 47.]* — Borzsák István fordítása. — Corbulo és Petus féltékenysége okozta a vereséget. *Tacitus, Annales, lib. 15. cap. 3.*

<sup>158</sup> M: A tábor rajza. — Sem az 1704. évi olasz, sem Luraghi kiadása, sem pedig Veltzér fordítása nem közli ezt a rövid bejegyzést. Úgy tűnik, hogy Montecuccoli ide szeretne volna beilleszteni a tábor rajzát. Elképzelhető, hogy az 1664. évi hadjáratról szóló jelentés mellékletében levő ostromábrázolásra gondolt, amelyen a keresztény tábor is fel van tüntetve. ÖStA KA AFA 1664/13/29. Beilage A.

Hiányoztak a hadi- és az élelmiszerkészleteink, és ha Stájerország az ottani katonaságot még békeidőben is, amikor az ellenség messze volt, csak nagy fáradság által tudta ellátni, hogyan tudta volna hát megtenni ezt most, amikor a rémület minden lelket megszállt, ilyen nagy létszámú katonaság esetén, a török hadsereg szeme láttára?

Ezt az erődítményt [Zrínyi-Újvárat] azért építették, hogy hídfőként szolgáljon egy híd számára, amely a Murán történő átkelést biztosította Kanizsa felé, hogy fedezze a csapatok visszavonulását, amelyek békeidőben rabolni mentek ki, és ha a török netán üldözné őket, itt védelmet találjanak zsákmányukkal együtt, és hogy kényelmesen átkelhessenek a hídon. A hely azért volt jelentéktelen, mivel sem árka, sem fedett útja, sem formája, sem szárnyai nem voltak, a védvonalak nagyon rövidek voltak, az építési szintvonal alacsony és lejtős, a földtöltés magas és nagyon keskeny volt, és egy magaslat mégis uralta, amelyen a török felállította üteget. [Továbbá az erődön] belül nem volt föld<sup>159</sup> és hely, mindkét oldalán nyitva állt, mivel a falakat nem vezették el a vízig, hanem ezek és a víz között nyílást hagytak. Ezért az első pillanattól az utolsóig egyformán fennállt a veszélye annak, hogy kézitusában elfoglalják. [A hely] a meredélyek és az közeli dombok miatt még kitörésekre sem volt alkalmas, szűk volt, kevés embert tudott befogadni anélkül, hogy azok egymásnak ne okoztak volna kényelmetlenséget, és ne akadályozták volna egymást, ám e csekély erő nem volt elegendő az erőd védelmére. Amikor valaki bement a várba, meg kellett kérdeznie, tulajdonképpen hol van az erőd; a katonák közönségesen juhakolnak hívták. A törökök egyesített erejükkel [értsd: az összes csapatnemmel] rámadták a várat, a keresztények viszont csak csekély erővel, kisebb csapattekekkel tudtak segíteni, akiknek ehhez át kellett kelniük a hídon, amelyet az ellenség megfigyelt és tűz alá vett, illetve folyamatosan lőtt. Az efféle erődítményeket, amelyeket egy folyó vág el a saját haderőtől, az ilyen esetekben a szabályok szerint nem szokták ennyire keményen védelmezni, hanem le kell rombolni és el kell hagyni, hogy ne veszítsék el egyszerre az erődöt és annak őrségét is, ahogy báró d'Avancourt, egy, még az Európán kívüli országokban is nagy haditapasztalatokra szert tevő francia nemes ismételten javasolta nekünk, midőn ajánlkozott, hogy csekély erővel visszaszerzi a helyet, amint a török főerők távoznak, és nyolc nap alatt egy jobb erődöt épít. Ezt két évvel korábban a Haditanács is megállapította, midőn az erődöt az építkezés kezdetén Holst ezredes főhadmérnökkel megvizsgáltatta, aki annak tulajdonságairól jelentést készített. Akkoriban elhatározták, hogy háború esetén semmiképp sem veszik számításba az erődítményt, mintha annak a sereg felállításához és a hadi rendelkezésekhez semmi köze sem lenne. Most azonban nem kevesebbert határoztak arról, hogy az erődöt a legvégsőkig védelmezzik, mint hogy Zrínyi grófnak kedvezzenek, aki ebben eltökélt volt, és maga is jelen volt, és még azon túl is, hogy időt nyerjenek, hogy a keresztény sereg, amely sokfelől érkezett, egyesüljön, ami nélkül egy sereget, amelyet a török ellen ki tudtak állítani, nem lehet felállítani és azért arra használni, hogy embereket és lovakat veszítsen és másutt semmire se vállalkozzék.

<sup>159</sup> Ez két dologra utalhat: vagy a töltések nem voltak elég szélesek ahhoz, hogy a tetejükön elegendő löveg és katona férjen el, vagy pedig a várudvar feküdt túl mélyen, ahonnan nehéz lehetett felmászni a falakra.



25. kép

#### XLVII.

A védekezést hosszú ideig folytatták árkokkal, aknákkal, ellenaknákkal, aknakemen-  
cékkel, *caponierákkal*, *cofanókkal*, fedett szárnyakkal(?),<sup>160</sup> keresztsáncokkal, cölöp-  
sorokkal, földbe ásott elsáncolásokkal,<sup>161</sup> szóróaknákkal, kitorésekkel, földbe ásott vagy  
a futóárkokba dobált bombákkal, kézi- és mozsárgránátokkal, ellenütegekkel, tüzes  
szerszámokkal és más hadművészeti találmányokkal. Az erőd őrségét naponta váltot-  
ták, hogy a nagy fáradtságot és az őrtállást jobban elviseljék. Gróf Jacopo Leslie alezre-  
dest a Spick ezredből, aki kezdettől viselte a parancsnokságot [az erődben], felmentet-  
tem, és a Strozzi ezredbeli Tasso alezreddel helyettesítettem, mert [a szövetségesek]  
az észérvek és a megegyezésünk ellenére sem voltak hajlandók ezt megtenni. A Mura  
védelmében is rendelkezés történt, és minden csapattestnek kijelölték azt a szakaszt,  
amelyet őriznie és sáncmunkával biztosítani kellett. Eszerint a Mura–Dráva összefo-  
lyástól az erőd bejáratával szemben fekvő helyig terjedő szakasz a császáriaknak, onnan  
a Kotaribáig tartó rész a szövetségeseknek, a Kotaribától felfelé lévő rész pedig Zrínyi,  
Nádasdy és Batthyány horvátjainak és hajdúinak jutott.

Június 22-re, napfelkelte előtt egy órával nagy kitorést rendeltek el 2200 német  
gyalogossal és 500 hajdúval. Az eső miatt azonban, amely egész előző éjszaka esett,  
a talaj, jelesül a domb lejtője annyira csúszós, síkos és járhatatlan lett, hogy az a végre-  
hajtást megakadályozta volna, ezért azt [ti. a kitorést] 23-ra halasztották. Ám az újabb

<sup>160</sup> Az olasz eredetiben *fianco coperto* szerepel, amely a bástyaszárnynak a bástyafül által fedett része.

<sup>161</sup> Az olasz eredetiben *allogiamenti interrati* szerepel, amelyet csak értelemszerűen lehet fordítani.



[kitörés] is meghiúsult egy katona miatt, aki az előző este dezertált, az erődből átszökött az ellenséghez, és elárulta nekik a vállalkozást. Láttuk azután, hogy a törökök nemcsak a futóárkok végében levő őrséget erősítették meg a szokásos mértéken felül tizenkét zászlóval, hanem a lovas őrségeket is. Ez az eset [így] talán kevesebb kárt okozott nekünk, ha meggondoljuk, hogy milyen szűk az a térség, amelyen keresztül csapatainknak fel kellett volna mászniuk a domboldalon, [ha meggondoljuk] a nagyon mély, szűk és összefüggő ellenséges árkok minőségét, amelyeket megtöltött az egész janicsárhadttest. Nyilvánvaló okunk volt tehát félni egy súlyos vereség kockázatától.

Újból tanácskozni kezdtünk arról, hogy miképp vállalkozhatnánk bármi komoly dologra az ellenséggel szemben? Egyhangúlag arra a következtetésre jutottunk, hogy vakmerő vállalkozás lenne [az ellenséget] kisebb létszámú, kimerült, elbátortalanodott csapatainkkal a saját állásaiban frontálisan megtámadni, [ahogy az is, hogy az ellenség] jelenlétében és szemé láttára küzdjük le a folyót, a dombokat, az erdőt és az általa felhányt sáncokat. Az pedig még inkább ostobaság lett volna, hogy mindent kockára téve az ellenség állásait a másik oldalról támadjuk meg, kétszer is átkelve a Dráván, egyszer a tábor mögött, azután a két folyó összefolyása alatt Terniánál, miközben a Mura menti sáncokban egyáltalán nem vagy csak gyenge őrséget hagyunk. Láttuk, hogy az ellenség szakadatlanul azon fáradozott, hogy átkeljen a folyón és bennünket megtámadjon, ha tehát kézitusára került volna sor, miért ne hagytuk volna őket átkelni, és miért ne vártuk volna be őket előnyös állásainkban ahelyett, hogy felkeressük őket az ő előnyös állásaikban? Mindenekfelett azonban szükséges volt, hogy a segédcsapatokat bevárjuk, amelyek már felvonulóban voltak, a birodalmiak Bádeni Lipót örgróf, a franciák pedig Coligny gróf vezetése alatt. Ha ugyanis anélkül fogtunk volna bele a vállalkozásba, hogy ezeket bevárjuk, akkor azt sokkal inkább nevezhetjük volna örültségnek és ostobaságnak,<sup>162</sup> mint bátorságnak és merészségnek. Állásokat és megerősített helyeket megtámadni, és állóharcot folytatni különben sem a magyarok és a horvátok szokása,<sup>163</sup> akiknek legnagyobb érdemük a gyorsaság és az éberség.

<sup>162</sup> **M:**

Virtù contr'al furore

Prenderà l'arme e fia 'l combatter corto,

che l'antico valore

ne'Germanici cor non è ancor morto. (*Petrarca, Canzoniere*)

Próza fordításban: „Az erény fegyvert ragad a harag ellen, és a harc rövid lesz, mert a bátorság még nem halt ki a német szívekből.” Montecuccoli kissé átírva idézte Petrarca szövegét: itáliaiak helyett németeket írt. Íme, Petrarca eredeti szövege, és Jékely Zoltán műfordítása:

Vertù contra furore

E hú nép

prenderà l'arme, et fia 'l combatter corto:

fegyvert ragad s a csata gyorsan eldől;

ché l'antiquo valore,

mert a régi dicsőség

ne gli italicici cor' non è anchor morto.

nem halt ki még az itáliai szívekből.

<sup>163</sup>

**M:** A római csapatok harcmódját, miközben tömegük és fegyverük súlyával szorongatták az ellenséget, az állandóság jellemezte; a másik oldalon (a pun seregben) nagyobb szerepet játszott a rohamozás és a mozgékonyosság, mint az erő. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 34.* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró módosítással és kiegészítéssel közli Livius művét.

Ezek a napnál is világosabb érvek mindenki számára maguktól értetődők voltak, és nem is volt senki, aki az ellenkezőjét állította volna, egyedül azokat kivéve, akiknek egyetlen célja csak az volt, hogy a sereget a területről eltávolítsák, mit sem törődve azzal, hogy szerencsés vagy szerencsétlen kimenetelű lesz-e mindez; vagy azokat kivéve, akik anélkül, hogy nyílt csatában egyszer is részt vettek volna, úgy képzelték azt, mint egyfajta körversenyt vagy tornát, vagy mint csekély eredménnyel járó lovasportyát; vagy azokat kivéve, akik a fáradságtól és az aggodástól megcsömörlöttek,<sup>164</sup> és gyáva kétségbeesésbe zuhantak, végletekbe estek, saját bukásukat keresték, és megengedték, hogy a végváriak a magukkal hozott élelmet feléljék, és így ők [ti. a végváriak], akik nem szokták meg a táborozást, csak az időt és a szolgálatot számolták, [amit] helyőrségeiken és [vég]házaikon kívül a táborban kell tölteniük, ráadásul olyannyira legyengültek, hogy nem lehetett rájuk bízni még az őrszolgálatot sem, mintha a hadi vállalkozásokra való alkalom<sup>165</sup> és idő az emberekhez igazodna, és nem pedig fordítva; vagy azokat kivéve, akik fejjel rohannának a falnak,<sup>166</sup> és végül azokat is, akik sötét okokból saját személyes érdeküket a közjó elé helyezve, örömmel nézték volna, hogy az amúgy is rossz<sup>167</sup> körülmények miként válnak még rosszabbakká.

## XLVIII.

Eközben az ellenség június 27-én az erőd ravelinje<sup>168</sup> ellen dühös rohamot indított, de mindkét fél nagy veszteségével visszaverték azt. Ezután [az ellenség] erejét összeszedve mindent megtett, hogy egyrészt az erődöt elfoglalja, másrészt, hogy hadigépezetei segítségével átkeljen a Murán, de mind az egyik, mind a másik kísérleténél bátor ellenállásra talált. Ennek ellenére 29-én [az ellenség] olyannyira megközelítette az erődöt,

<sup>164</sup> **M:** Előre tudta, hogy mindannyian csatára vágnak, mert gyenge akaratúak, és nem képesek hosszabb időn keresztül túrni a fátalmakat. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 20.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással idézi.

<sup>165</sup> **M:** Minthogy az ember szokott alkalmazkodni a körülményekhez, s nem a körülmények az emberhez. [*Livius, Ab urbe condita, lib. 22. cap. 38.*] — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró módosítással közli.

<sup>166</sup> **M:** Miért rohanunk veszünkbe fölöslegesen, vadállatok módjára? A bátrak megvetik ugyan a halált, de nem becsülik le az életet. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 5. cap. 9.* — Kárpáty Csilla fordítása. Montecuccoli apró kihagyással idézi.

<sup>167</sup> **M:** Hanno a családunkat – mivel ezt más eszközökkel nem tudta elérni – Carthago romjai alá temeteti el. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 20.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyással idézi Livius művét. — Scipio azt tanácsolta a konzulnak, hogy ne kezdjen ütközetet ilyen nehéz terepen. Mikor azonban a többiek, akik irigykedtek rá bölcsessége és vitészsége miatt, leszavazták, ő is behatolt a völgybe, ott pedig, amint előre megmondta, a római sereget szétverték és megfutamtították. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 48. (epitome lib. 49.)* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltérésekkel közli.

<sup>168</sup> Az eredetiben ugyan *mezza luna*, azaz félhold szerepel, de az ismert rajzok alapján eléggé egyértelmű, hogy egy ravelinről van szó. A – nem feltétlenül betartott – szabályok szerint ugyanis a félholdat a bástyák csúcsának védelmére építették, a ravelint viszont két bástya közé, a kurtina fedezésére.

hogy az ágyúk többé már nem tudták eltalálni őket, a védelmül szolgáló paliszádok leégtek. [Az ellenség] oldalt – ahol a vonalak nem záródtak, azaz, ahogy mondtuk, azokat nem folytatták a folyóig –, még jobban megközelítette [az erődöt]. Ekkor a magas rangú tisztek, d’Avancourt, Tasso, Remling, Buttler és Rossy, látva a súlyosbodó helyzetet, jelentették döntésüket, hogy az árok támadás alatt levő részeiről visszavonják az őrséget, mielőtt még [az ellenség] erővel űzi el őket onnan, és ezáltal a többiek között is zavart és félelmet keltenek; valamint hogy az ágyúkat is hátrébb helyezik.

30-án kora reggel az ellenség a ravelin csúcsa alatt aknát robbantott (ahol én és Sparr tábornagy éppen jelen voltunk), majd beásta magát a törmelékebe, egyúttal megvetve lábát a szárnyak hiányában fedezetlen homlokvonalba, ahol fatetőkkel és rőzsekötegekkel fedezte magát. Így midőn láttuk, hogy semmi más nem maradt a védekezéshez, mint egy kis árokban lévő egyszerű átvágás, valamint egy cölöpsor, parancsot adtam Tassónak, hogy amint észreveszi, hogy ezt a védelmi vonalat sem tudja tovább tartani, időben gyűjtsa fel a faalkotmányokat és a barakkokat, vonja vissza a katonákat, a már készenlétben tartott aknákat robbantsa fel, hogy ezáltal a helyet elpusztítsa (a külső védműveknek, ha már nem tudják tovább tartani őket, általában ez a sorsuk); az őrséget a hídon keresztül vonja vissza [a másik partra], rombolja le a hidat; mindenekelőtt azonban gondoskodjék arról, hogy a katonaságot nehogy túl későn vonják vissza, mert akkor csak tumultus keletkezik, egyik a másikat fogja akadályozni, és végül össze fognak zavarodni. A parancsnok [Tasso] ugyan azt hitte, hogy a várat a következő napig még tartani tudja. Ám én és Sparr alig távoztunk onnan, és alig értünk a táborba, midőn az ellenség újból rohamozott, és dühödt előretöréssel hatalmába kerítette a sáncokat. Ettől a védők úgy megzavarodtak, hogy nem maradt idejük sem az erőd elpusztítására, sem a híd lerombolására, és menekülni kezdtek, részben a hídon keresztül, amely a túl nagy súly alatt leszakadt, részben úszva érték el a túlsó partot, ahol a táborunk állt, miközben sok tiszt és 800 katona veszett oda. Néhányan később azt híresztelték, hogy szándékosan hagytuk az erődöt elveszni, ami nem kevésbé ostoba állítás, mint az athéniaké, akik azt gyanították, hogy Fülöp király szándékosan halt meg, csak hogy őket becsapja. Valóban nagy szónoki tehetség kellett volna ahhoz, hogy ilyen sok és különféle embert meg lehessen győzni arról, hogy a semmiért lekaszaboltassa magát.

#### XLIX.

A törökök nem mulasztották el, hogy kihasználják az alkalmat, és az eluralkodott zavarban megkísérelték az átkelést a Murán, ám az előrelátóan és szükségszerűen már jó előre odahelyezett védelmünk olyan derekasan küzdött, hogy az ellenség kétórai véres harc és sok ember elvesztése után belátta, hogy szándéka meghiúsult. Az ellenség még több alkalommal megújította erőfeszítéseit, amelyek során helyzetének minden előnyét és a tőlünk zsákmányolt [hadi]anyagot is felhasználta. Mivel ezzel szemben a keresztény sereg mélyen fekvő állásai a sík, minden fedezéket nélkülöző mezőn ki voltak téve minden támadásnak, szükségesnek láttuk, hogy újult erővel nagyon széles és mély árkokat húzzunk a mezőn át. Ezek a tábornál kezdődtek, és azoknál [az árkoknál] végződtek,

amelyeket hasonló módon a folyó mentén készítettünk, összekapcsolva ezáltal a tábornak a folyó menti árkokkal. A szokásos *ridottik* helyett, amelyekbe az átellenben levő magaslatokról be lehetett volna látni, mély árkokat ástunk, hogy a katonaság ez ellenség tekintetei elől rejtve, az ellenséges ágyútűz elől pedig fedezve legyen.

L.

Midőn a nagyvezír belátta, hogy szándékát nem tudja véghez vinni, július 7-én aláaknázta a várat, majd teljesen lerombolta és felégette. E cselekedetével világosan megmutatta, milyen csekély értéket tulajdonított a várnak, mivel még megszállásra sem tartotta érdemesnek, miután az a pasa, aki parancsára megszemlélte, jelentette, hogy az erőd semmire sem való, és hogy odabent gúnyból olyat tett, amit túlságosan is [szégyenteljes] lenne elmondanom.<sup>169</sup>

A következő napon a nagyvezír előkészületeket tett az elvonulásra, de mégsem vonult el, mivel csupán az volt a szándéka, hogy ily módon vegyen minket rá arra, hogy innen továbbmenjünk, és ezáltal szabaddá váljanak a Mura átkelői, melyeket ő nyomban elfoglalt volna. Mindenesetre a nagyvezír előkészületeit látva Batthyány a saját magyar [katonaságával] elmaszírozott a saját végvidékére, mivel attól tartott, hogy az ellenség arra fog fordulni. Eközben egészen [július] 12-éig folytak a harcok, mivel a két tábor ágyúkkal és muskétákkal lőtte egymást. Mialatt a fő hadművelet ezen a vidéken folytak, a havasalföldi fejedelem az övével, valamint a budai és érsekújvári pasalik helyőrségeiből kivont tatárokkal és törökökkel megtámadta Lévát, amely azonban ellenállt, és így július 19-én Souches tábornagnak, Heister altábornagnak és másoknak, vereséget mérve a havasalföldi segélycsapatokra,<sup>170</sup> sikerült felmenteni. A vereség után a havasalföldi fejedelem azt híresztelte, hogy szándékosan könnyítette meg a keresztényeknek a győzelmet, mivel nagy buzgósággal volt irántuk, ami valószínűnek is tűnt, mivel a vereség után a törökök letették őt a fejedelemségről, és ő így kénytelen volt a császár országaiba távozni, ahol még most is tiszteletdíjat húz, hogy rangjának megfelelően élhessen.<sup>171</sup>

<sup>169</sup> A kéziratban a túlságosan szó után kipontozott rész van. Ugo Foscolo egészítette ki a *vergognoso* = szégyenteljes résszel, amelyet később Luraghi is átvett a kritikai kiadásban. FOSCOLO 1852, 379.

<sup>170</sup> M: Elmesélte, hogy nyolcezer saját embere, négyezer tatárja és 500-600 törökje volt, és szándékosan a tatárokat küldte ki először, hogy fosztogassanak, azután az ütközetben az övével megfordult, és így a kevés törököt, akik vele voltak, prédául hagyta nekünk.

<sup>171</sup> Grigore Gheorghe Ghica (uralk. 1660–1664, 1672–1673) havaselvi vajda csapataival a törökök oldalán vett részt Érsekújvár ostromában és a szentgotthárdi csatában is. Hogy mennyire üzött kettős játékot, és mennyire segítette (a török táborból!) a keresztényeket, azt nehéz eldönteni. Igaz, ezt ugyan ő híresztelte, de a török szultán nem ezért haragudott meg rá, hanem azért, mert a vesztes hadjáratból visszavonulva Ghica nem tartotta be a szokást, és nem tette tiszteletét a nagyvezírnél. A nagyvezír rosszallását kihasználva a rivális vajdajelölt, Radu Leon végül menekülésre kényszerítette Ghicát. A szultán azonban nem végeztette ki Ghicát, hanem megengedte, hogy Lengyelországba, majd később a Habsburg Birodalom területére meneküljön, ahol egy jezsuita hatására még a katolicizmusra is áttért. 1672-ben rövid időre újra elfoglalta Havasalföld trónját. VERESS 1924.

A nagyvezír 12-én kora reggel vonult el Kanizsa felé. Lovas járőröket küldtünk utánuk, amelyek utóvédjük néhány egységét utolérték, szétverték azokat, és néhány foglyot visszahoztak. A tőlük megtudott hírekből és más körülményekből arra következtettünk, hogy a nagyvezír vagy fel akarja frissíteni erőit, a Balatont használva fedezetül, vagy azt maga mögött hagyva, a határaink mentén akar menetelni, hogy közben palánkjainkat lerombolja, majd Győrt ostrom alá vegye; vagy pedig egyenesen a Rábához meneteljen, hogy ott átkelőt szerezzen és Sopron, illetve Bécsújhely felé forduljon; vagy Kanizsánál megfordul, és újból visszatér a Murához akkor, amikor a keresztény csapatok már eltávoztak onnan.

## LI.

Mindezeknek megfelelően olyan rendelkezést hoztunk, amely alkalmas volt arra, hogy a fentebb felsorolt szándékokkal szembeálljon, ezért hogy az esetleges csel ellen biztosítsuk magunkat, csak 14-e után indultunk el. Kotorinál és Légrádnál egy-egy dragonyos-, gyalog- és lovasezred maradt hátra, hogy bennünket erről az oldalról fedezzenek. Hogy az egyesülést meggyorsítsuk, a Rába folyóhoz mentünk a segélycsapatok és a tüzérség elé. Miután ez megtörtént, jól megalapozott módon és a hadművészet szabályainak megfelelően tudtunk szembeállni az ellenséggel; mert ha [az ellenség] akár Győrt, vagy bármelyik más erődítményt ostrom alá fogta volna, abból a keresztény seregeknek olyan előnye származott volna, hogy [az ellenséget] veszélyes helyzetbe hoztuk volna, mivel mi a teljes erőinkkel harcolhattunk volna az ellenség erejének egy része ellen. 16-án Újudvarnál átkeltünk a Murán, majd 17-én egyesültünk a birodalmi sereggel, és miután Lenti őrségét megerősítettük, Muraszombat felé fordultunk. Gróf Nádasdyt előreküldtük magyarjaival egyenesen Csákány felé, hogy Batthyányval egyesülve az ottani szorost őrizzék, és a föld népébe a sereg megérkezéséig bátorságot öntsenek. Ott [azaz Muraszombatnál] egyesült velünk a francia sereg is.

## LII.

Úgy tapasztaltuk, hogy a sereg minden fáradozás ellenére csak lassan haladt előre a rossz utak, a szűk szorosok, a mocsarak, a gyalogosok fáradsága, a betegek és lovukat vesztettek miatt, amit a nagy kenyérhiány csak tovább fokozott. Beláttuk, hogy ily módon az ellenségnek túl sok tere marad arra, hogy bennünket megelőzzön (ahogy már el is jutott hozzánk a hír, hogy egy nagy lovashadtestet küldtek előre), és hogy egész vállalkozásunk legfőképp azon múlik, hogy ne engedjük az ellenséget megelőzni bennünket, tekintve, hogy ha az ellenség egyszer átkel a Rábán, minden előnyünk füstbe megy, elvágják összeköttetési vonalainkat, a belső tartományokat invázió fenyegetné, a katonák is megrémülnének, és a sereg bomlásnak indulna. Így elhatároztuk – mivel a gyalogság és a tüzérség a hegyes, erdőkkel és szorosokkal teli területen már biztonságban volt –, hogy a lovassággal, a dragonyosokkal és néhány könnyű mezei ágyúval előrevonulunk, hogy [az ellenségnek] a Rábán való átkelését megakadályozzuk, vagy azokat a csapatokat, amelyek már átszakadtak a gyalogságuktól és átkeltek, hátulról elvágjuk.

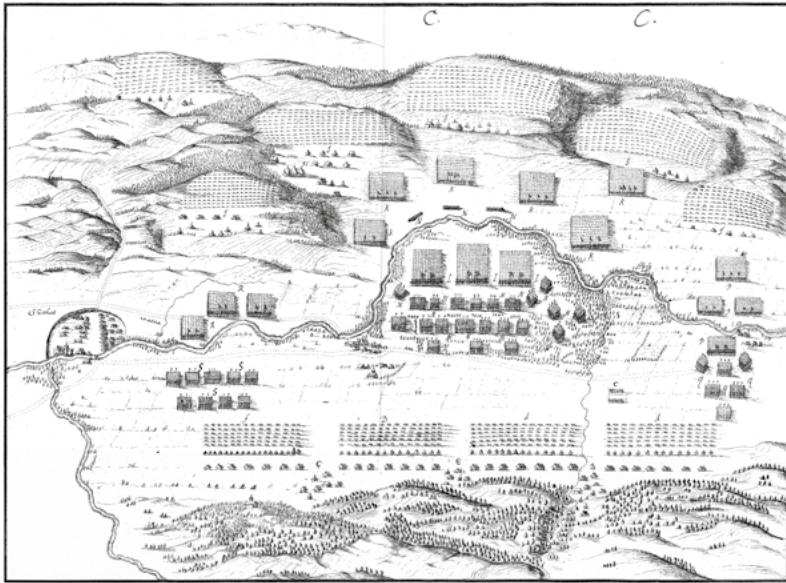
Így meneteltünk azután 24-én Szentgotthárdhoz, melynek fekvése az előtte folyó Rába miatt számunkra előnyös volt, mivel onnan az ellenség mozgását figyelemmel kísérhetjük, és a sajátunkat is ahhoz igazíthattuk, emellett onnan Stájerországot és Ausztriát is fedeztük, valamint Körmendet és Sárvárt is biztosítottuk.

Midőn 25-én hírért vettük, hogy 15 ezer főnyi ellenséges lovasság a főszeregtől elválva Sárvárnál áll, egyenesen oda meneteltünk. A dragonyosokat állítottuk elővédnek Kuschenitz horvát ezredével, amely sok éve hozzászokott már a német háborúhoz. 26-án éppen a megfelelő időpontban értük el Körmendet, mivel a nagyvezír épp azon a ponton kísérelte meg az átkelést, amit azonban visszavertünk. Az éjszaka beállta előtt a nevezett horvát ezredes portyára ment, legyőzte a tatárokat, de később janicsárokkba ütközött, akik visszaverték őt.

27-én délben a nagyvezír újból hatalmas erőfeszítéseket tett, hogy átkeljen a Rábán, de derekasan harcolva ezt is megakadályoztuk. 28-án [a nagyvezír] kora reggel felgyújtotta<sup>172</sup> táborát, majd a [Rába] folyó mentén felfelé menetelt, és Csákánynál újból megkísérelt átkelni, ott azonban a császáriak elővédje nagy bátorsággal és nagy veszteséget okozva neki, visszaverte őt. 29-én a nagyvezír tovább menetelt Szentgotthárd felé, követve a keresztény seregtől, ahol [Szentgotthárdnál] a lovasságunk újból egyesült a gyalogságunkkal. 30-án mindkét tábor ott állt Szentgotthárd mellett egymással szemben, köztük a Rábával, és folyamatosan lötték egymást. Közben elkészítettek a csatarendet (26. kép),<sup>173</sup> amelyben a császári sereg a jobbszárnyat, a birodalmi sereg a közepet, a szövetségesek és a franciák pedig a balszárnyat alkották. Írásban és rajzok formájában mindenkinek kiadtuk azokat a pontokat, amelyeket a csatarend és a harc tekintetében figyelembe kellett venniük, mint alább:

<sup>172</sup> A bécsi kéziratban *appicco egli fuoco* szerepel, amely szó szerint valóban azt jelenti, hogy „felgyújtotta a tábort”, és franciára is így fordították. Sokkal elfogadhatóbb azonban, hogy Montecuccoli itt átvitt értelemben használta e kifejezést, és inkább úgy kell értelmeznünk, hogy „felszedte a tábort”.

<sup>173</sup> **M:** Magyarázat a VIII. tábla 61. képéhez: ... [lásd a képnél].



26. kép

### LIII.

Azok a pontok, amelyeket a csatában figyelembe kell venni, közzétéve 1664. július 30-án.

1. A sereg legyen a rajzokon látható formában a csatához rendeződve.
2. A pikások négy sor mélységben álljanak fel, előttük két sor muskétással, ez teszi ki a hat sor mélységű zászlóaljat, mindenki más pedig a [zászlóalj] arcvonalaiba [álljon].
3. Minden lovassvadrón mellé egy 24–30 fős muskétás pelotont vagy szárnykülönítményt<sup>174</sup> kell felállítani, és ha azt a sortűz leadása után erős támadás érné, akkor vonuljon vissza a következő zászlóalj védelmébe.
4. A muskétások ne egyszerre, hanem részenként adjanak sortűzetet úgy, hogy csak egy vagy két sor tüzeljen egyidejűleg, hogy folyamatos tűz jöjjön létre, mert amikor az utolsó [sor] lőtt, az első már újratöltött.
5. Ugyanezt kell figyelembe venni a tüzéségnél is.
6. Pontosán be kell tartani a térközöket mind oldalirányban, mind hátrafelé, úgy a felállításnál, mint az előretörésnél, hogy minden zavart elkerüljünk.
7. A nehézlovasság soha ne szakadjon el a gyalogságtól azért, hogy inkább az ellen-séget kövesse, és ne hagyja magát annak első megfutamodásától elcsábítani, hanem

<sup>174</sup> **M:** Mivel a rómaiak semmiképpen sem értek fel a campaniai lovassághoz, azt gondolták ki, hogy az egész seregből kiválasztják azokat, akik a leggyorsabbaknak látszottak, és kis, kerek pajzssal, valamint karddal felfegyverzik őket, és a lovasok mellé beosztva egészen a falakig viszik. *Frontinus, [Strategemata] lib. 4. [cap. 7.]* — Tóth Gergely fordítása. Montecuccoli kihagyásokkal és módosítással idézi. — Montecuccoli határozottan megkülönböztette a pelotont (plottone) és a szárnykülönítményt (maniche).

az egész csatarend lépésről lépésre, teljesen zárt alakzatban támadja [az ellenséget]. Ha azonban kéznél van a könnyűlovasság, akkor az, midőn az ellenség futni kezd, a [csapatok közti] térközökön át törjön előre, de ha nagy ellenállásba ütközne akkor ugyanezen térközökön keresztül újra húzódjon vissza, és keressen menedéket.

8. A becsületvesztés és a halálbüntetés terhe mellett senki se kezdjen el zsákmányolni addig, amíg a török sereget teljesen le nem győztük, szét nem zavartuk, és a harcot teljesen birtokba nem vettük.

9. Senki ne törődjön a barbárok kiabálásával és ordításával, és senki se hagyja magát ettől megtéveszteni, ahogy a láthatóan nagy számuktól se, mert az nagyrészt haszontalan népből és fegyvertelen csőcselékből áll.

10. A tartalék svadronok mindenkit, akinek segítségre van szüksége, a megfelelő módon és rendezetten támogassanak.

11. Mindenki a saját zászlója alatt harcoljon, és ne keveredjen a trén közé, mert akkor becsületvesztés vagy halálbüntetés vár rá.

12. Minden parancsnok meleg szavakkal szóljon katonáihoz, és tüzelje harcra őket.

13. Menetben mindenki tartsa saját helyét és a rendet, ne váltogassa azt egészen addig, ameddig az ellenséggel szembe és annak tekintete elé nem kerül, tehát vagy csatarendben vonulunk az ellenség felé, vagy egymás mögé sorakoztatott csapatokkal menetelünk, vagy oszlopban, mégpedig ahogy azt a többé vagy kevésbé járható terep tulajdonságai megkívánják.

14. A pogyásznak, ahol a kényelmes utak ezt megengedik, a sereg oldalán kell menetelni, ahol pedig ilyen nincs, ott a sorban.

#### LIV.

A csata kimenetele kézzelfoghatóan bizonyította, hogy jó okkal kevertük össze a zászlóaljkat és svadronokat,<sup>175</sup> hogy a pikásokat a muskétásokkal fedeztük, és fordítva, mert így ezek alakzatváltás vagy fordulat nélkül is folyamatosan tudtak tüzelni; hogy az öröket, az erősítéseket, a tartalékot oly módon állítottuk fel, hogy sem az elterelő támadások, sem az álradiók, amelyekből nem kevés volt, nem tudtak bennünket megtéveszteni, de az igazi támadások visszaverésére mindig volt megfelelő erőnk.<sup>176</sup> 31-én az ellenség továbbment felfelé egy fél mérföldnyire Szentgotthárdtól, és ott megpróbált

<sup>175</sup> M: Amíg a lovassági harc folyt, a masaesuliusok tömegét alig lehetett feltartóztatni. Mikor azonban a római gyalogság a nekik utat nyitó lovasság között hirtelen előretörve szilárd arcvonalat alkotott, és visszaszorította a támadó ellenséget, a barbárok előbb lassították lovaik vágóját, azután megtorpantak, mivel megzavarta őket az új harcmodor. Végül pedig nemcsak a gyalogosok elől hátráltak meg, de a gyalogság támogatásától felbátorodott lovassággal szemben sem tudtak helytállni. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 11.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és eltérésekkel idézi.

<sup>176</sup> M: A seregszárnyak vezéreinek elrendelte: úgy húzzák szét a szárnyakat, hogy be ne keríthessék őket, mint valami sűrű csatarendet, de azért a középső hadsorokat ne ritkítsák túlságosan. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 4. [cap. 13.]* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltérésekkel közli.



egy vonalban álló svadron átkelésére alkalmas gázlón a Rábán átjutni, ami valóban meg is történt, és azután [az átkelt svadron] hozzá is fogott, hogy ott elsáncolja magát, de a jobbszárnyunk császári dragonyosai, amelyek az odavezényelt lovassággal az elővédet alkották, nagy veszteséget okozva nekik, visszaverték őket.

## LV.

Augusztus 1-jén, reggel 9 óra felé az ellenség megkezdte a támadást a birodalmi sereg ellen, miközben erővel megszállta a folyó átkelőit, amelyen már a megelőző éjszakán megkezdte az átkelést anélkül, hogy az őrszemek, akiket megbíztunk, hogy ne csak fáradhatatlanul őrködjének, hanem az utasításban meghagyott módon sáncolják is el magukat, bármit is észrevettek volna. Csekély figyelem egy olyantól,<sup>177</sup> aki feleslegesnek vélte, hogy elsáncolja magát,<sup>178</sup> mert már elhatározta, hogy inkább mindjárt csatába indul. A jóember nem gondolta, hogy mi is csatázni akarunk, de nem az ő kénye-kedve szerint, hanem a mi akaratunkat követve, és úgy, hogy az a mi előnyünkre szolgáljon, vagyis elővigyázatosan és rendezetten, nem pedig meglepve és összezavarva. Ez a meglepetés [azaz a törökök átkelése a folyón] embereink között nagy rémületet okozott, ami végül az általános csata kibontakozásához vezetett. Ez hét óra hosszat tartott egyfolytában, vad és véres volt, és sokáig a kimenetele is kétséges volt, végül azonban a keresztényeké lett a győzelem, akik az ellenséget legyőzték, visszaverték a folyó jobb oldalára, és a csatatér urai maradtak, és még néhány ágyút is zsákmányoltak. Ezenfelül a legjobb és legválogatottabb törökök közül 16 ezer embert, gyalogosokat és lovasokat lekaszaboltak.

## LVI.

Augusztus 1-jén, a hajnali szürkületben láttunk néhány ezer lovast előtörni a török táborból, akikről azt hittük, hogy előőrseinket és jobbszárnyunk ezredeit akarják megtámadni. Rögvest odaküldtük Sporckot ezer német lovassal, dragonyosokkal és horvátokkal, hogy a szárnyat megerősítsük, és az ellenség további [had]mozdulatait figyelemmel kísérjük. Amint felismertük, hogy valójában csupán élelembeszerzők voltak, Sporck átkelt a folyón, megtámadta és lekaszabolta őket, sok lovat, öszvért és pogyászt zsákmányolva tőlük.

Eközben reggel kilenc és körülbelül déli egy óra között a nagyvezír minden haderejével csatarendben felvonult a folyó partjára egy igen alkalmas helyen, ahol a folyó nem szélesebb 10-12 lépésnél, és észak felé kiugró, előnyös kanyart képez. Itt támadásba ment át, és kikényszerítette az átkelést, ahogy azt az imént már mondtam. Ennek a pontnak az őrzését és védelmét, amely a tábor középső részén helyezkedett el,

<sup>177</sup> M: Waldeck.

<sup>178</sup> M: A természet törvénye szerint is: csak ha a magadét megvédelmezted, indulhatsz el fenyegetni a másét. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 28. cap. 41.* — Muraközy Gyula fordítása. — Úgy vélte, elég gyorsan kezdődik a győzelem annak biztosítása után, hogy őket ne győzhessék le. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. [cap. 25.]* — Borzsák István fordítása.

a megállapodásnak megfelelően a birodalmi csapatokra bíztuk, amely szerint a közép-csatarendben álló csapatoknak az előttük levő terepet is védeniük kellett, így a császáriaknak a jobb-, míg a franciáknak és a szövetségeseknek a balszárnyat. A csapatok elosztása<sup>179</sup> a spanyolok és a hollandok gyakorlata által megerősített hadi rendszabály szerint történt, akik minden nemzetet egymástól független, külön csapatokba osztanak, a másiktól elkülönítve, hogy ezáltal a dicső versengés fokozza elszántságukat és bátorságukat a harcban. Ezt a [német] birodalom is tekintetbe vette, midőn a segélycsapatok megszavazásánál kifejezte azon kívánságát, hogy minden egyes kontingenst a maga módja szerint használjanak fel. Ez kedvező alkalmat teremtett arra, hogy a veterán császári és francia csapatokat a szárnyakra állítsuk, mert általában a szárnyaknál dől el a csata megnyerése<sup>180</sup> vagy elvesztése, ezzel szemben az innen-onnan összeszedett birodalmi csapatokat a centrumba [helyezzük], ahol nagyobb biztonságot jelentettek [ti. nem rajtuk múltott a csata kimenetele].

## LVII.

Emellett megállapodtunk abban, hogy különleges vészhelyzetekben és ott, ahol egy hadtest egyedül nem lenne képes állását tartani, más egységeknek, részben vagy egészben, a bajbajutottak segítségére kell sietniük, de nem vakon és az első riadóra, hanem csak a szorongató szükség esetén, mivel az ellenség több ponton tudott egyszerre támadni, ahogy ezt meg is tette, vagy áliadót kelteni, hogy csapatainkat haszontalanul ide-oda futtassa, hogy kifáradjanak, és rendetlenségbe hozza azokat. Nem is lett volna méltányos bárkitől saját posztja végsőkéig való védelmének dicsőségét elvenni. Amikor pedig a nagyvezír fő erejével megtámadta a centrumot, a legközelebbi császári ezredek, a Schmidt lovasezred, a Nassau és a Kielmannsegg gyalogezredek rögvést a segítségükre siettek, és ugyanakkor még néhány birodalmi csapat is elősietett sátraiból, hogy bajtársaik mellé álljanak. Mivel azonban az ellenség túlságosan erős volt és hevesen támadott, hisz a katonáinak nagy része már az előző éjszaka titokban átkelt a folyón, továbbá a mi odahelyezett katonáink többsége, mint említettem, tapasztalatlan újonc volt, akik amint szembekerültek az ellenséggel, máris hátrálni kezdtek, így hamarosan megfutamodva el is hagyták a csatateret. Az ellenség nagy elszántsággal üldözni kezdte, és egészen a hegyek lábáig, valamint a pogyázig szorította vissza őket, akik eközben teljesen szétzilálódtak. E zűrzavarban Nassau zászlóalját levágták, őt magát megölték, Schmidt megsebesült, ezrede pedig szintén megzavarodott.

<sup>179</sup> M: A batavusok s a Rhenuson túliak, hogy vitézségük külön-külön még nyilvánvalóbb legyen, mindegyik nép magában áll fel és messziről támad. *Tacitus, Historiarum, lib. 4. cap. 23.* — Borzsák István fordítása. — A legtöbb néptörzs gyalogsága nem keveredett közékük [a lovasok közé]: mindegyik a saját nemzete egységeihez csatlakozott. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 4. cap. 12.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltérésekkel közli.

<sup>180</sup> M: A pun sereg mindkét szárnya elveszítette lovasságát, mire a gyalogosok összecsaptak, s már nem volt egyenlő sem lelkesedésük, sem erejük. *Livius, [Ab urbe condita, lib. 30. cap. 34.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással közli.

## LVIII.

Hozzáteszem, hogy mivel a sereg négy egymást követő napja élelem nélkül maradt, előző este szükségessé vált engedélyezni, hogy ezen a reggelen élelemért menjenek. Sok élelembeszerző már napfelkelte előtt kiment, noha az engedélyt azzal a feltétellel adtuk ki, hogy csak a szolgák hagyhatják el a táborot, valamint a lovasság azon része, amelynek nem voltak szolgái. Emellett csak a sereg harmadának lett volna szabad élelembeszerzésre menni, a maradéknak pedig a táborban kellett volna a lovakat készenlétben tartani, továbbá az élelembeszerzőknek az első jelre a lehető leggyorsabban vissza kellett volna térni a helyükre. A riadó mégis váratlanul érte őket, és a [z előbbi] parancsot, akár félelemből, akár más okból, oly rosszul hajtották végre, hogy csupán keveseket láttunk a táborba visszatérni, amely ezáltal eléggé kiürült, és így szinte a szakadék szélére kerültünk, a legnagyobb veszélynek kiteve a közjót és sok más egyéb dolgot.

Ekkor történt, hogy egy kétségbeesett férfi öklével csapkodva és kardját lengtetve folyton azt kiabálta nekem, hogy: „Katonáink megvetésre méltó módon kölcsönösen elárulták egymást, és menthetetlenül minden elveszett.” Erre ezt válaszoltam: „Nyugodjon meg, mert mi [a császáriak] még egyáltalán nem húztuk ki a kardunkat, különben is, semmi váratlan dolog nem történt, és minden a legnagyobb rendben van.”

Miközben ezt mondtam, odaküldtem a La Corona, Sparr és Tasso császári gyalogezredeket, valamint a Lothringen és Schneidau lovasezredeket, mialatt a bádeni örgróf szintén friss egységeket szedett össze a birodalmi csapatokból, s megtámadta velük az ellenség szárnyát. Először feltartóztatta azok dühös támadását, végül visszaverte őket, harcolva nyomva az ellenséget a folyó partjáig. Így alkalmat adott a Schmidt ezrednek és a birodalmi csapatoknak, hogy összegyülekezzenek, újból felálljanak és rendeződjenek. Ezen harc közben néhány janicsárt, akik kis házakba zárkóztak be, elváltak [a többitől]. Ezek azonban inkább hagyták volna magukat halálra égetni, sem hogy megadják magukat. Ez a makacsság elgondolkodtató és csodálatra méltó.

## LIX.

Eközben a nagyvezír egy pillanatra sem hagyott fel azzal, hogy újból és újból mindig újabb csapatokat küldjön át a mi oldalunkra. Mivel láttam, hogy ott [az átkelés helyén] a török haderő teljes tömege egyesült, a mieink pedig az erők nagy egyenlőtlensége miatt nem képesek ellenállást tanúsítani, Machau máltai lovagot sietősen Coligny francia tábornokhoz küldtem, azzal az üzenettel, hogy miután a szerződésben megállapított segítségnyújtási helyzet előállt, sürgősen kérem őt, hogy küldjön két zászlóaljnyi gyalogost ezer fővel és négy svadront 600 lovassal, ami a legcsekélyebb nehézség nélkül meg is történt. Az előbbieket La Feuillade, míg az utóbbiakat Beauvisé vezette, akik mindenben a rendelkezésemre álltak, és amint szóbeli<sup>181</sup> parancsaimat kiadtam,

<sup>181</sup> M: Nemesi és katonai hitemre mondom, és ön nyugodtan elhiheti, hogy mindazok, akik ott voltak Szentgotthárdnál, elismerik majd, hogy csak az ön tökéletes okosságának köszönhető az a nemzetünk számára oly hírneves akció, amelyet az ön szóbeli parancsa alapján nagy szerencsénkre végrehajtottunk, s amely parancsot egy nagy hadvezértől kaptuk. *La Feuillade [levele Montecuccolinak] október 16-án.*

azt a legnagyobb bátorsággal végre is hajtották. A szövetségesek és a Spieckh és Pio császári gyalogezredek, illetve a Rappach császári lovasezred a franciákkal megerősítve megindultak, hogy a dolgokat helyreállítsák. Eközben az ellenség egyre jobban megerősítette elfoglalt állásait, és ezzel egyidejűleg nagyszámú lovassággal egy félóránnyival feljebb átkelt a Rábán, lejjebb pedig másokkal szándékot mutatott arra, hogy át akar kelni. Ha ez sikerült volna, hátulról megkerülték volna a tábornokot,<sup>182</sup> és a keresztény sereget kétségtelenül legyőzték volna.

## LX.

Ebben a veszélyes helyzetben a legvégsőkre kellett vállalkoznunk, és döntő elhatározásra kellett jutnunk. A Rábán felfelé az ellenséggel a Montecuccoli és a Sporck császári lovasezredek szálltak szembe mint utolsó tartalék, a Rábán lefelé pedig a szövetségesek és a francia csapatok sorakoztak fel, amelyek az ellenséget féken tartották és megállították. Itt a centrumban, ahol az egész csata eldőlt, nem volt vesztegetni való idő, mivel minél tovább késlekedtünk volna a döntéshozatalban, a törökök annál jobban megerősödtek volna. Miután én magam megvizsgáltam, és mások által is megvizsgáltattam a helyzetet, a terepet és az ellenség állásait,<sup>183</sup> a többi tábornokkal<sup>184</sup> egyetértésben elrendeztem [a sereget], és elrendeltem a támadást. Amint észrevettem, hogy néhányan már a visszavonulásra gondolnak, sokan pedig már elhagyták a csatateret,<sup>185</sup> mások ugyanilyen céllal poggyászuikat már felpakoltatták,<sup>186</sup> azt mondtam, hogy magunk megmentésére nincs más út, mint szívünk bátorsága és öklünk dühe. Minden erőnkkel meg kell támadnunk az ellenséget, elmenni a végsőkhöz, hogy azt elűzzük, és ha ez nem is sikerülne, mégis minden módon megvetni a lábunkat, kiválasztani egy helyet magunknak, ahol a halhatatlanság babérja és a dicsőséges győzelem vagy a temetés vár ránk. Egyszerűen, győzni vagy meghalni.

Miután ezt elmondtam, déli egy óra körül minden oldalról az ellenségre vetettük magunkat, minden erőnkkel egyszerre és ugyanarra a jelre, általános kiáltozással a barbárok szokásának megfelelően, hogy ezáltal az ellenséget saját cselével vezessük félre. A Spick, Pio, Tasso, Schneidau, Lothringen, Rappach császári ezredek jobbról, a birodalmi csapatok középen a sváb kerületből valókkal, a franciák pedig balról, egy félholdat képezve, szemből és oldalról, együttesen támadtak rá az ellenségre, oly elszántsággal

<sup>182</sup> **M:** Az afriaiak pedig már a szárnyak környékén támadtak, és bekerítették a középre gyanútlanul berohanó rómaiakat, majd, még jobban megnyúlva, hátulról is átkarolták az ellenséget. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 22. cap. 47.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli eltérésekkel közli Livius szövegét.

<sup>183</sup> **M:** Andreumont, Stauffenberg és mások révén.

<sup>184</sup> **M:** Baden, Hollach, Coligny, la Feuillade és a császári seregbeliek.

<sup>185</sup> **M:** A döntő pillanat előtt nagyon bátrak, a veszélyben ijedtek voltak, nem értenek a fegyverforgatáshoz, nem tudnak sorakozni, nem tudnak egyet határozni. *Tacitus, Historiarum, lib. 1. [cap. 68.]* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi. — Megannyi gyáva és – mint a tények megmutatták – veszélyben nem kockáztató ember, hangoskodók, nyelvükkel bátrak. *Tacitus, Historiarum, lib. 1. cap. 35.* — Borzsák István fordítása.

<sup>186</sup> **M:** A franciák és a birodalmiak.

és lendülettel, hogy azok nemcsak arra kényszerültek, hogy elsáncolt állásaikat nagy veszteségek árán kiürítsék, hanem hogy rendetlenül futásnak is eredjenek,<sup>187</sup> és a Rábába vessék magukat, hogy a másik partra meneküljenek. Mindez oly nagy kavargásban és rémületben történt, hogy az átkelő szűkössége miatt hatalmas tolongás<sup>188</sup> keletkezett, egyik török a másikat lökdöste és nyomta előre, úgyhogy azok, akik a harcban elkerülték a halált, a folyóba zuhantak, és elmerültek benne. Sporck is ugyanilyen szerencsésen verte meg az ellenség előbb említett lovasságát, és rendezett nagy vérfürdőt közöttük. A másik török lovasegységet, amely feljebb a folyón akart átkelni, a császári horvátok és drago nyosok ugyancsak legyőzték. Midőn az ellenségnek az ágyúit, amelyeket a folyó átellenes partján vonultattak fel, és amelyeket muskétáinkkal folyamatosan lőttünk, el kellett hagynia, néhányan a mieink közül átúsztak a folyón, többet közülük beszegeztek, másokat a vízbe löktek, mely utóbbiakat később kiemeltünk, és a sereghez vittünk.

LXI.

A harc, mely reggel 9 órától délután 4-ig tartott, véres<sup>189</sup> volt, elkeseredett és sokáig kétséges kimenetelű. Mindkét seregnek sok halottja és sebesültje volt, különösen a törököknek, akiknél nem a harcra alkalmatlan,<sup>190</sup> a menekülésre hajlamos katonák és a segélycsapatok, hanem a saját, harci tapasztalatokkal rendelkező és legbátrabb csapataik, a janicsárok,<sup>191</sup>

<sup>187</sup> M: Abban a pillanatban mindnyájan menekülni kezdtek. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 18.* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró módosítással közli.

<sup>188</sup> M: Szűk térre szorultak, s alig volt helyük a fegyvereiknek. Az ellenség körülfogta, s a nap nagy részében mészárolta őket. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 23. [cap. 27.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyással idézi. — Mert nem bontakozhatott ki a csatarend. *Tacitus, Historiarum, lib. 4. [cap. 78.]* — Borzsák István fordítása nyomán. — A kapuknál mészárolták le őket, mert a szűk helyen összezsúfolódba saját tömegükkel akadályozták mozgásukat. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 34. [cap. 15.]* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>189</sup> M: A rómaiak sem vívták ki véráldozat nélkül győzelmüket. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 18.* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>190</sup> M: Scipiónak a jövőben nem Syphaxszal, egy fegyvelmezetlen, barbár horda királyával kell megküzdenie, akinek seregét Statorius, ez a félig-meddig markotányos szokta rendbe szedni; nem is Syphax apósával, Hasdruballal, a megfutamodásban felülmúlhatatlan hadvezérrel, vagy a parasztokból sietve összeszedett, úgy-ahogy felfegyverzett sereggel, hanem Hanniballal. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 28.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltérésekkel közli Livius szövegét. — Ó, te szerencsés Pompeius, aki a mithridatészi háborúban ilyen (embe-rekkel) harcolván a nagy hírnevedet és a „Nagy” melléknevet szerezted! *Appian. Alex. bel. civ. lib. 2.* — Montecuccoli Appianosz latin fordítását használja (az általunk használt kiadás: APPIANOSZ 1840, 382.); az eredeti szöveget kihagyással és apró módosítással közli. — Nekem úgy tűnik, hogy Hannibal három győzelme Trebiánál, a Trasimenusnál és Cannae-nál messze felülmúlja Nagy Sándor minden tettét. Hogy miért? Amaz e tetteket kiváló katonák ellen vitte véghez, emennek csak Ázsia ügyetlen népeivel volt dolga. *Busbequius [Epistula IV. 382. (1633-as kiadás)].*

<sup>191</sup> M: A janicsárok ezen rendjét először Murad állította fel, és nem olvashatjuk, hogy azóta valaha is csatában legyőzték, szétszórták vagy levágták volna őket, hanem ellenkezőleg, ők szereztek vissza az elveszett győzelmet, amikor már kétségbeesett helyzet állt elő, és ha a sereg többi részét szét is szórták, beavatkozásukkal az ellenség kezéből kicsavarták a győzelmet. *Lonicer, Chron. Turc.*

az albánok és a szpáhik, Konstantinápoly eme első és legfőbb támaszai, a török birodalom pajzsai és kardjai pusztultak el és szenvedtek vereséget, oly nagyot, amilyent csak keveset mesél a történelem, és amilyet egy efféle egyesített haderő alig szenvedett még el.<sup>192</sup> Sok lobogót és zászlót szereztünk, és gazdag zsákmányt ejtettünk, arannyal és ezüsttel díszített lószerszámokat, kardokat, lovakat, drágakövekkel kirakott fegyvereket, díszes ruhákat és sok más dolgot. A csata után a mieink még sokáig halászták ki és húzták partra horgok segítségével az újból és újból felszínre jövő tetemeket zsákmányszerzés céljából.

## LXII.

A következő reggel ünnepi hálaadást tartottunk a Minden Győzelmet Adónak, akinek jóindulatát imádságainkkal, de még inkább a Szent Szűz közbenjárásával, akihez szintén könyörögtünk, sikerült megnyernünk, és aki így lelkünket bizakodással megerősítette,<sup>193</sup> karjainkat erővel töltötte el,<sup>194</sup> a törököket pedig nyilvánvalóan megverte.<sup>195</sup>

## LXIII.

Különösen hasznos volt, hogy a kevés harci tapasztalattal rendelkező hadinép a centrumra, a veteránokra és azokra pedig, akik iránt több bizalommal voltunk, a csatarend szárnyaira helyeztük, mivel az ellenség nemcsak középen, hanem a szárnyakon is támadott, és ott kelt át a Rábán, ahol [a törökök], amennyiben a kevesek ellenállása a támadást nem tartotta volna fel, és nem verte volna vissza őket, az egész seregünket bizonyosan átkarolták volna, oldalba és hátba kapták, majd megsemmisítették volna. Ehhez azonban szükséges volt, hogy azok a kevesek, akiknek kitartásukkal kellett pótolni azt, ami létszámban hiányzott, tapasztalt, kipróbált és bátor katonák legyenek; emellett [szükséges volt, hogy] azt a támogatást, amelyet a szárnyak a centrumnak nyújtottak, a két szárnynak a középhaddal való közvetlen kapcsolata következményeként az utóbbi azonnal vissza tudja adni, ami azután meg is történt, midőn a szárnyak a túl nagy távolság miatt nem tudták egymást támogatni.

## LXIV.

Mindezzel együtt hogy mennyire közel volt a vereség veszélye, azt kellőképp megmutatja az elsőként csatába bocsátkozó csapatok megzavarodása és menekülése, a janicsárok és albánok bátorsága, akik legyűretvén sem könyörögtek kegyelemért és az életükért, valamint

<sup>192</sup> **M:** Vitézségéről azután Cato a senatusban úgy emlékezett meg, hogy kijelentette: a többiek, akik Africában katonáskodnak, csupán lebegő árnyak, s közöztük Scipio az egyetlen, aki valóban él. *Livius, Ab urbe condita, [epitome] lib. 49.* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>193</sup> **M:** Erősíts meg engem, Uram, és tekints ebben az órában kezem művére, hogy valóra váltsam, amit kigondoltam, elhíve, hogy általad lehetséges. *Júd, 13:4,5,7.*

<sup>194</sup> **M:** Áldott az én Uram Istenem, ki a kezeimet a harcra tanítja, és az ujjaimat a hadra. *Zsolt, 143:1.*

<sup>195</sup> **M:** A te jobb kezed Uram felmagasztaltatott az erősségbe [...] megverte az ellenséget. *2Móz, 15:6.*

az a körülmény, hogy a harc kimenetele sokáig kétséges volt, és bizonytalanul<sup>196</sup> ide-oda hullámzott, mint egy oda s vissza verődő hullám a tengeren, végül pedig a löpor hiánya, amely [nek mennyisége] néhány fontnyira olvadt. Cáfolhatatlan alapelv marad tehát az, hogy vaktában<sup>197</sup> és anélkül, hogy a szemben álló erőket a valóságnak megfelelően mérlegeljük, nem szabad mindent kockára tenni, és a szerencse kényének kiszolgáltatva csatát kezdeményezni. Mert, ha a győzelem a terep, az idő és a körülmények minden előnye ellenére is sokáig kétséges maradt, mi történt volna akkor, ha a terep csak egyenlő előnyöket kínált volna, vagy ha netán számunkra lett volna hátrányos? Azok a legrosszabb katonák, akik jóllehet magukat sem ismerik, mert soha ki sem próbálták magukat, mégis ha nincsenek veszélyben, a legnagyobb lármát<sup>198</sup> csapják, és vakmerők, ha azonban valódi veszélybe kerülnek, félénkek és zavarodottak<sup>199</sup> lesznek. Bizonyos, hogy ilyen fontos dolgokban nem szabad kétszer tévednünk, és hogy az utólagos megbánás<sup>200</sup> és ennek vagy annak a megvádolása sem használ.<sup>201</sup>

Határozottság és lélekjelenlét valóban szükséges, hogy mindenütt mindent megfontoljunk, mindenre figyeljünk, mindent észrevegyünk, hogy a nép fecsegését ne helyezzük a közjé<sup>202</sup> elébe, hogy kihasználjuk a kínálkozó alkalmat, hogy bármely dolog kompromittálása nélkül mégis valami jelentőset<sup>203</sup> tudjunk véghez vinni. De sosem volt okos dolog sokat kockáztatni ott, ahol keveset lehet nyerni.

<sup>196</sup> **M:** És még mindig nem dőlt el a harc, mert a makedónok hol üldözőbe vették, az [elefántokat], hol menekültek előlük; emiatt a változékony küzdelem sokáig elhúzódott. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 8. [cap. 14.]* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán.

<sup>197</sup> **M:** Csatába azonban nem mert bocsátkozni, mert serege újonnan toborzott, különböző helyekről idekerült katonái még nem szoktak eléggé össze ahhoz, hogy kölcsönösen megbízhatónak egymásban. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 35. cap. 3.* — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>198</sup> **M:** (Varro consul) azonban aznap, amelyen megpillantja az ellenséget, le fogja verni őket. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 22. cap. 38.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli eltéréssel idézi Liviust.

<sup>199</sup> **M:** Sabinus a vaktában siettetett csatából ugyanolyan félelemmel távozott. *Tacitus, Historiarum, lib. 4. cap. 67.* — Borzsák István fordítása.

<sup>200</sup> **M:** Ezt nemcsak az eredmény igazolja – az ostobák tanítómestere –, hanem ugyanaz a megváltoztathatatlan módszer, amely eddig volt, és ezután is lesz, amíg a körülmények ugyanazok maradnak. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 22. cap. 39.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán.

<sup>201</sup> **M:** Pompeius gyakran panaszkodott, mennyire csalódott: éppen azok az emberek futamodtak meg elsőknek, akiktől a győzelmet remélte, ami már szinte árulásnak minősíthető. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 96.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli módosításokkal közli.

<sup>202</sup> **M:** Ha Pompeius lassabban vagy megfontoltabban tett valamit, azt mondták rá, ezt egy nap alatt el lehet végezni, de persze örömet leli a hatalomban. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 82.]* — Ürögdi György fordítása. Montecuccoli kihagyással és módosítással közli.

<sup>203</sup> **M:** Pompeius mindig azt várta, hogy Caesar mikor ereszkedik le a kedvezőtlen terepre. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 85.]* — Ürögdi György fordítása nyomán. Montecuccoli módosítással és kihagyással idézi. — Ezt abból az okból csinálta Caesar, mert úgy vélte, nem szabad megküzdeni ilyen hatalmas létszámú ellenféllel, hacsak alkalmas hely és kedvező alkalom nem kínálkozik. *Caesar, De bello Gallico, lib. 3. [cap. 17.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal és apró kiegészítéssel közli, emellett félreértelmezi a szöveget, mivel a mondatnak nem Caesar, hanem Q. Titurius Sabinus legatus az alanya.

## LXV.

Arra gondoltunk, hogy kihasználjuk a győzelmet, és a megvert és igencsak megzavarodott ellenséget üldözőbe vesszük, jól emlékezve a Hannibalnak<sup>204</sup> tett szemrehányásra. Ám ebben megakadályozott minket az ellenségtől elválasztó folyó, amelynek vize úgy megáradt, hogy a következő reggel a folyóparton felállított előőrsöket vissza kellett vonni, mivel azokat rögtön a harc után lezúduló szörnyű eső már teljesen elöntötte. Emellett az is az üldözés ellen szólt, hogy az ellenség 30 ezer lovasa, akik csupán szemlélői voltak a harcnak, friss és érintetlen volt; ezenkívül a mi táborunkban hiány volt kenyérből és munícióból, mivel az utolsó szállítmány óta a készletek elfogytak; a sokféle betegségben szenvedő és leromlott állapotú legénység [létszáma] annyira megfogyatkozott, hogy a legszükségesebb őrséget sem tudták ellátni. Az ellenség nem adta fel állásait, hanem csak szorosabban összehúzódott, de végül 5-én és 6-án a folyó jobb partján elkezdett Körmend felé menetelni. Mi csupán követtük vonulását a Rába bal partján, nem minden nehézség nélkül, mivel a Laufnitz és a Pinka vize mérhetetlenül megduzzadt és elvitte a hidakat.

## LXVI.

Midőn augusztus 9-én megközelítettük Körmendet, előadtam a Haditanácsban az elképzelésemet – melyet 11-én újból megismételtem –, hogy most adottak a legkedvezőbb viszonyok arra, hogy vagy az egész sereggel vagy csak néhány kiválogatott csapattal átkeljünk a Rábán, zavarjuk meg az ellenség visszavonulását, és vívjuk ki a [végső] győzelmet. Ám egyhangúlag elutasították [a javaslatomat, mondván,] lehetetlen lenne erre rávenni a katonákat, ha nem pihenik ki magukat, ha hiányzik a kenyér, az élelem és minden alap egy ilyen vállalkozáshoz, ráadásul mocsaras és ingoványos vidéken kellene mozognunk, ahonnan a folyamatos esőzés miatt lehetetlenség kijutni. Előbb hagyni kell a fáradt, csekély számú, sebesült, beteg és lovait veszített hadinépet, hogy Sopron környékén kipihenje magát, aztán az ide-oda szétszóródott katonákat is oda kell rendelni, az erődítményekből a régi katonaságot ki kell vonni, az ellátást teljesen megbízhatóan szabályozni kell, és csak azután lehet az ellenség ellen vonulni, és felvenni vele a harcot az immár egyesített erőinkkel, és nem csupán holmi segédcapatokból álló különítménnyel.

Ezért azután egyedül csak Nádasdyt küldtük ki magyarjaival, megerősítve horvátokkal, dragonyosokkal és hat mezei ágyúval, hogy megfigyelje az ellenséget. És mialatt a törökök Székesfehérvár felé vonultak, a mi seregünk a Pinka és Kőszeg között lassan Sopron felé húzódott vissza. Ott néhány nap alatt kipihente magát, és a birodalomból Ulrich württembergi herceg vezetésével újonnan érkezett csapatokkal, valamint a császári Arzenálból való nagyon szép tüzérséggel erősített meg.

<sup>204</sup> M: Maharbal erre azt mondta: „Győzni, azt tudsz, Hannibal, de a győzelmet kihasználni nem tudod!” *Livius, [Ab urbe condita] lib. 22. cap. 51.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli módosítással idézi Livius szövegét.



## LXVII.

Időközben a császár is értesült a kivívott győzelem híreről, ami nagy örömmel töltötte el. Székhelyén, Bécsben a szokásos templomi ünnepekkel és ágyúk sortüzeivel adtak hálát az Istennek a győzelemért. Ezután a császár a nekem eljuttatott, saját kezűleg írt levele (Handbrief) révén minden olyan magas rangú tisztnek köszönetet mondott, akiknek bátorságáról már korábban beszámoltam öfelségének, és akiket e kitüntetésre javasoltam. Megmutattam nekik a levelet, és az érintetteket később még a császár kezéből származó egyéb ajándékokkal is megbecsülték. Én két saját kezűleg írt, olasz nyelvű levelet kaptam a császártól, melyek számomra értékes kincsek, utódaimnak legmértöbb emlékek, amelyeket hátrahagyhatok számukra. Ezenfelül a császárnak úgy tetszett, hogy engem [katonai] tevékenységem színterén személyesen tiszteljen meg, és ezért egészen különleges jutalomban részesített, midőn kinevezett a császári sereg főparancsnokának.<sup>205</sup> Ez már önmagában is olyan magas méltóság, hogy fejedelmek vágyakoznak utána, de számomra leginkább azért volt értékes, mert a csataterén szerzett érdemeim<sup>206</sup> elismeréseként kaptam. A sereg egy hónapi zsoldot kapott az elszenvedett erőfeszítések jutalmaként, ami általános ujjongást okozott a katonák körében.

## LXVIII.

Miután a sereg kipihente magát, hírt kaptunk arról, hogy az ellenség Székesfehérvárnál állomásozik, ahol az ázsiai csapatokból 12-15 ezer főnyi erősítést kapott, ezért 29-én újból elindultunk, és Magyaróvárhoz meneteltünk azzal a céllal, hogy továbbmegyünk Győrhez, és a háborút elővigyázatosan<sup>207</sup> folytatjuk. Szerencsénkre szeptember elején tudomást szereztünk arról, hogy a nagyvezír Székesfehérvárról Esztergomba ment, majd ott egész haderejével átkelt a Duna bal partjára. Ugyanezen okból a keresztény sereg Magyaróvártól Pozsonyig nyomult, ahonnan miután átkelt a Dunán, egyenesen a Vághoz tört előre, hogy szembehelyezkedjen az ellenséggel, és állást foglaljon ellene. Hogy ezt megtehessek, erőinket össze kellett gyűjtenünk: a Csallóközben táborozó Heister tábornokot utasítottuk, hogy csapataival csatlakozzon a fősereghez, ami szeptember 15-én meg is történt. Ugyanígy tett Nádasdy is a magyarjaival, horvátjaival és dragonyosaival, akik mint fentebb mondtuk, az ellenséget követték. Ez nem kevés csodálkozásra készítette a nagyvezírt, aki azt mondta, hogy mi ketten bizonyára rokon lelkek lehetünk, amennyiben én mindig előre kitalálom az ő tervét, mivel amikor csak valamit kigondol, hogy véghez vigye, mi minden alkalommal megelőzzük őt. Ez történt

<sup>205</sup> Az olasz eredetiben *luogo tenente Generale delle sue arme Cesaree* szerepel, amit *Generalleutenant*ként fordítottak németre. Ám itt sem a szó modern értelme, az „altábornagy” a megfelelő fordítás, hanem a korabeli értelmezés, vagyis a császár személyét helyettesítő vagy képviselő főparancsnok.

<sup>206</sup> **M:** Az elhunyt de la Meilleraye marsallnak nagyobb dicséret volt az, hogy a király a hódító sereg szeme láttára, Hesdin város – melyet épp akkor [1642] hódított meg [a marsall] királyának – falain ütött rés előtt tüntette ki őt a francia marsallbottal, mintha a marsallt titokban a kormányába nevezte volna ki. *Traité de la guerre*.

<sup>207</sup> **M:** *Consilium in arena capere*. (Az arénában tervet kovácsolni.) Közmondás. — Vö. Seneca Epist. Mor. III. 1. (*gladiatorem in harena capere consilium* – A gladiátor az arénában kovácsol tervet.)

például Zrínyi váránál, ahol cselből tábort bontott, vagy amikor váratlanul Körmend felé kezdett el menetelni, vagy amikor megkísérelt Csákánynál kitörni, vagy amikor a Rábán felfelé és lefelé ellenmenetelt, vagy amikor álradiókat fúvatott, és még több más alkalommal is, amíg végül elragadtatva a türelmetlenségtől és a haragtól, elsiette az átkelést, és erre ráfizetett.

## LXIX.

A legnagyobb nehézség és akadály [számunkra] továbbra is a kenyér, az élelem és a szállítóeszközök hiánya volt, az egész világ hallatlan csodálatára és engesztelhetetlen felháborodására, amely látta, hogyan sorvad el a sereg az élelem hiánya miatt, és hogy emiatt minden vállalkozásunkat fel kellett adni ott, ahol a [Duna] folyó állásaink és a természettől oly gazdagon megáldott tartományok között kényelmes kapcsolatot biztosított, ott, ahol egy oly nagyon fontos, már régóta eltervezett dologról volt szó, és mindez azoknak a lustaságából vagy gondatlanságából vagy tehetetlenségéből fakadt, akiknek kötelességük lett volna mindezekről gondoskodni, de azokat a seregnél mégsem lehetett látni soha. Még inkább csodálkoznunk kellett azon, hogy ezt a gondatlanságot a magasabb hivatalnokok büntetlenül tűrték, jóllehet a segélycsapatok folyton lármáztak és panaszkodtak, hogy egy lépést sem tudnak tenni, és nem tudnak harcolni addig, amíg kenyeret, élelmet és szállítóeszközöket nem biztosítanak a számukra a táborban, valamint a betegek hátrahagyására szolgáló kijelölt helyeken.

## LXX.

Eközben augusztus 26-án megtudtuk, hogy a nagyvezír Érsekújvárnál szállt táborba azzal a szándékkal, hogy onnan Nyitrára menjen. Azért, hogy fedezzük azt a területet, és hogy megelőzzük, vagy szembeszálljunk [a nagyvezírral], a mi seregünk Galgócra menetelt, ahol a Vágon egy, a tűzértség átkeléséhez is eléggé erős híd található, ezért attól negyed mérföldnyire tábort vertünk. Itt csatarendbe álltunk, és a mondott utat használva el akartunk indulni Nyitra felé, hogy eltávolodjunk a síkságtól, amely előnyös volt a török lovasság számára, [ezzel szemben] az erdős, hegyes terep nekünk kedvezett, ahol [ráadásul] biztosítottuk a bányavárosokat, a bányákat, az erődítményeket és a vidék átjáróit. Ha az ellenség támadott volna, akkor a nagyszerű tűzérséggel ellátott és a szentgotthárdi helyzethez képest sokkal jobb állapotban lévő seregünkbe ütközött volna, ha viszont mi támadtunk volna, azt a Nyitra mentén, a folyó által fedezve, biztonságosan<sup>208</sup> tehetjük volna meg, vagy az ellenség utánpótlását Esztergom felől, hátulról biztosan elvághattuk volna. Mivel azonban a sereg nem tudott előrenyomulni anélkül, hogy ne legyen legalább néhány napra elegendő kenyere, ezért meg kellett várni

<sup>208</sup> M: Nem olyan hadvezért óhajtottak, aki veszélyes helyzetben mindent egyszerre kockára tesz, hanem olyat, aki jól megfontolt döntésekkel az örömteli és szerencsétlen pillanatokot is uralni tudja, aki el tudja viselni a szomorú eseményeket, és nem bízza el magát a sikertől, s aki meghúzva vagy elengedve a gyepőt tudja, mennyit kell halogatni, és hogyan kell győzni. *Claudian. De bello Got. [114–118.]*

a Pozsonyból érkező és már úton lévő [kenyér]szállítmányokat. Úgy számoltunk, hogy azok 29-én vagy 30-án meg fognak érkezni a táborba, ezért a Vágon való átkelést október 1-re toltuk el.

## LXXI.

Mialatt a kenyérre vártunk, mindenki szeméből a lelkek bátor hangulata világított, és ez mutatkozott meg a reményteli beszédekben is. Akkor azonban megérkezett Reniger császári követ levele – akit a nagyvezír a háború egész eddigi időtartama alatt maga mellett [vissza]tartott –, melyben az állt, hogy a török a békét<sup>209</sup> kívánja, ami a büszke barbároktól szokatlan megalázkodás volt, és hogy ők a maguk részéről minden további ellenségeskedést megtiltanak, és ugyanezt kívánják tőlünk is. Ezután érkezett a császári parancs, hogy hozzák nyilvánosságra a fegyverszünetet, amely azután 20 évre szóló fegyvernyugvássá változott. Ezek után október 3-án és 4-én a [két ellenséges] sereg elvált egymástól, és a Dunához vonult, hogy megkapják a folyó által nyújtott előnyöket, a szállást és a könnyű utánpótlást.

## LXXII.

Oh, micsoda nehézségek<sup>210</sup> akadályozták hadműveleteinket, micsoda szorgalom és mekkora bátorság kellett ezek áthidalásához. És akkor még nem beszéltem az ellenség által élénk gördített nehézségekről, sem az irántunk támasztott kemény feltételekről [ti. a szövetségesek által]: hogy az általuk elfoglalt erődítmények ne egyedül a császár tulajdonába kerüljenek, és hogy [a császár] ne kössön békét a szövetségesek egyetértése nélkül, akik közé számítsák be a moldvaiakat, a havasalföldieket, valamint másokat is.

Mekkora szerencse kellett ahhoz, hogy a császár oltalma irányunkba megnyilvánuljon! Mekkora égi kegyelem kellett ahhoz, hogy vállalkozásunk ily szerencsés véget érjen! Minden értelmes ember számára nyilvánvalók voltak az alábbiak: a hadsereg részben a katonák halálózása, szökései és betegségei miatt meggyengült, részben szétszórták azt különböző pontokra, rendje és összetartása felbomlott. Az élelmiszer, a takarmány, a szállítóeszközök és a muníció folyton hiányoztak. A [had]biztosság, az ellátószolgálat és a fizetőhivatal vezetői állandóan távol voltak. A sok parancsnokló tábornok, valamint a különböző parancsnokok, fejedelmek és uralkodók alá tartozó, illetve különböző vallású és érdekeltsgű csapatok közt állandóak voltak a kicsinyes viták, féltékenykedések és véleménykülönbségek.<sup>211</sup> Ezekről a nehézségekről bárki könnyen meggyőződhetett, aki követte az eseményeket. És miként lehet

<sup>209</sup> M: Az ellenség olyan súlyos helyzetbe került, hogy könyörögve kért békét. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. [cap. 23.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró változtatással idézi.

<sup>210</sup> M: De keményebb harcot kellett vívunk a táborban, mint a csatamezőn, keményebbet saját katonáinkkal, mint a numantiaiakkal. *Florus, Epitomae de gestis Romanorum, lib. 2. cap. 18.* — Havas László fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltéréssel közli.

<sup>211</sup> M: S amint különböző nyelvű és erkölcsű seregben természetes, amelynek polgárok, szövetségesek, idegenek egyaránt tagjai: különbözők a vágyak, és mindenkinek más szent, de semmi sem tilos. *Tacitus, Historiarum, lib. 3. cap. 33.* — Borzsák István fordítása.

ilyen helyzetben a parancsnoklásban egységet, a tanácskozásban titoktartást, a döntésekben és azok kivitelezésében gyorsaságot és könnyedséget elérni, amelyek mind a hadműveletek lelkét képezik? Mindenkinék megvolt a maga saját véleménye és utasítása, mindenki érvényre akart juttatni valamit, mindenki úgy mesélte el a történetet, ahogy az számára előnyösnek látszott, mindenki mindent összevissza írt, kiabált, morgott és panaszkodott.

A legveszélyesebb dolgot, a magánlevelezést, mely a rendetlenség, a skandallumok és a tévedések legfőbb forrása, egy, a legnagyobb bölcsességgel megáldott külön császári ediktum<sup>212</sup> már megtiltotta. Ezt a tiltást a holland flottánál már 1666-ban alkalmazták, a mi esetünkben pedig nem csak támogattuk annak bevezetését, hanem meg is jutalmaztuk azokat, akik élen jártak a rendelet betartásában. És milyen, a hadiszabályokkal szöges ellentétben álló szabadságot engednek meg maguknak egyesek! Isten tudja! Olyan is volt, aki amint megkapta a parancsot, hogy állását erősítse meg, gúnyolódni kezdett velünk, még ha ez őt magát tette is a gúny tárgyává. Egy másik, akinek a menetelésre egy bizonyos utat jelöltünk ki, saját véleménye alapján másikat választott. Megint másik a rábízott pontokról visszahívta az őrségeket, az általános szerencsétlenség nyilvánvaló veszélyével. Megint másik, akit az ellenséges tüzéség állásában lőtt, önhatalmúlag elhagyta azt, jóllehet egy mellvéd emelésével könnyen segíthetett volna magán, de az állások elhagyásával megszakította az összeköttetést a tábor védvonalai-val, melyeken így rés keletkezett, amiből akár nagy baj is lehetett volna. Megint másik azzal az ürüggyel, hogy őt nem támadják, a csata hevében és nagy hátrányunkra vissza akarta vonni embereit; más ezt meg is tette. Néhányszor menet közben a poggyászt el akartuk választani a csapatoktól, hogy az ne hátráltasson, és ne okozzon rendetlenséget, egyeseket azonban semmilyen eszközzel nem lehetett arra rávenni, hogy ezt megtegyék. Igen, voltak emberek, akik a Haditanácsban egy bizonyos véleményen voltak, azon kívül azonban egész mást mondtak, és teljesen ellenkező értelemben írtak arról. Mindezek a dolgok elegendők ahhoz, hogy a hadvezért az örületbe kergessék, és kétségbeesésbe taszítsák. Ami meg is történt volna, ha a lélek sebeire és a csaknem önkívületbe eső értelmem nyugtalanságára nem csepegett volna folyamatosan a legdrágább balzsam, elixír és a legkellemesebb archeusi nyugtatószer,<sup>213</sup> vagyis a saját

<sup>212</sup> M: A császár legkegyelmesebb levelének másolata, 1659. augusztus 10.  
Tekintetes kedves hívünk stb.!

Mivel mostanáig a magánlevelezések révén a seregről különböző beszámolók érkeztek, amelyek ránk és a közügyekre nézve könnyen károsak lehetnek, különösen, ha ezeket a leveleket elfogják, tehát az a legkegyelmesebb parancsunk, hogy ezennel a tábornokoknak, ezredeseknek és más tiszteknek meg kell tiltani, hogy bárki bármit, legyen az jó vagy rossz, ide vagy máshova jelentsen. A levelezőnek különben tartania kell magát ahhoz, ahogy Te a dolgot már helyesen elrendezted. Ezzel maradtunk Neked... — Ezt a német szöveget nem hozza sem az első, 1704. évi olasz kiadás, sem Luraghi, aki szerint az a Habsburg-ház bármelyik törvény- és rendeletgyűjteményében (?) megtalálható.

<sup>213</sup> Az alkímiában Paracelsus az életerőt nevezte *archaeus*nak. Később az alkímisták az anyagi és a szellemi világ összekötőjét nevezték így, azt a helyet, ahol az anyagi világ szellemivé alakulhat.

kezűleg írt legkegyelmesebb császári levelek, amelyek állandóan biztosítottak a háláról és a legteljesebb meglegedésről mindazzal kapcsolatban, ami naponta történt, amelyek minden dolog végrehajtását teljes bizalommal, szabadon átengedték nekem, és ezzel minden borús felleget elűztek lelkemből, miközben visszahozták oda a derűt és a nyugalmat.

A szerencsétlen véletlenek mind elválaszthatatlanok a különböző segélyhadakból álló hadseregektől, mert az ilyenek, hasonlóan a heterogén testhez, nagy vállalkozásoknál csak nehezen tudnak egy és ugyanazon dologban megegyezni. Valóban szerencsés, és jó hírnévnek örvend az a kormányos, aki Hannibalhoz<sup>214</sup> hasonlóan azáltal lesz híres, hogy a habokat átszelve a szirtek sokasága közt, azokat kikerülve ide-oda kanyargó hajójával, Isten kegyelméből szerencsésen és sértetlenül eléri a kikötőt.

<sup>214</sup> M: Annyiféle ember között, akiknek nem egyezett a nyelve, szokásai, törvénye, fegyvere, ruházata, külső megjelenése, s más-más okból vállalkoztak a hadi szolgálatra is. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 33.* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró eltéréssel közli.

# HARMADIK KÖNYV

## AFORIZMUSOK, MELYEKET A TÖRÖKKEL FOLYTATOTT MAGYARORSZÁGI HÁBORÚBAN LEHET ALKALMAZNI

### ELSŐ FEJEZET A HÁBORÚRÓL

#### I.

A barbár népek főként számbeli fölényük, támadásuk dühe, valamint a gyakorlott, rendezett, fegyelmezett és bátor katonaságuk révén tesznek szert előnyre.

### MÁSODIK FEJEZET AZ ELŐKÉSZÍTÉSÉRŐL

#### II.

A törökök, akiknek kormányzati formája teljes egészében harcias és vad, mindig háborús készenlétben állnak. Ha a hadianyagok épp nem azon a helyen vannak, ahol szükség volna rájuk, szolgálatkészen és még mielőtt tervük ismertté válna, odaviszik azokat. Az 1663-at megelőző esztendőben szállítóhajók és teherbárkák hihetetlen tömegét húzatták fel bivalyokkal a Dunán, ugyanígy óriási mennyiségű szekeret, nehéztüzérséget, muníciót és hasonlókat vittek Belgrádba, Eszékre és Budára.

#### III.

Mivel azonban eme előkészületeket nem tudták végrehajtani anélkül, hogy az erről szóló híresztelések ne terjedtek volna el, így megpróbálták azt valamilyen módon álcázni. Akkoriban azt az ürügyet vették elő, hogy Dalmácia, Velence, majd pedig Erdélyben Rákóczi ellen akarnak fordulni, miként ezt 1644-ben is tették, midőn úgy tettek, mintha Máltát vették volna célba, hogy a Kandiai Királyságot váratlanul lerohanhassák.

## IV.

Ez ellen nincs jobb eszköz, mint hogy ne legyünk hiszékenyek [a törökök] hamisságával szemben, a végváratok soha ne hagyjuk őrizetlenül, azokat ne csak az őrséggel védjük, hanem egy mozgó hadtesttel is, amely szükség esetén a környéken táborozna, hogy megvédje azokat, továbbá bőven lássuk el [a várakat] élelemmel, és mindezt tegyük meg időben.

1. Minden szükséglet beszerzése, szállítása és előállítását egymást követően történik, és egyedül csak az Isten mondhatja: Szólottam, és már meg is történt. A zűrzavarban hiányzik az idő, az eszközök és az igyekezet,<sup>1</sup> amely hol erre, hol arra térül el; miközben mindennek csak emelkedik az ára. A tartományok, amelyeken átkelünk, és amelyeknek szekereket kellene szolgáltatniuk, a zűrzavarban ellenállnak, abbéli igyekezetükben, hogy javaikat biztonságba helyezték, és lelkük keserűségében inkább kárt okoznak nekünk, mintsem használnának. Ráadásul az ellenség eközben járhatatlanná tudja tenni az utakat, vagy kitalálhatja, hogy mi hiányzik nekünk, és mi a szándékunk. Midőn Makedón Fülöp meg akarta támadni a perzsákat, már két évvel korábban azon fáradozott, hogy mindent előkészítsen a háborúra. Amikor IV. Henrik<sup>2</sup> francia király egy messzire kiható tervet készített, már sok évvel előbb felkészült, mielőtt a végrehajtásához fogott volna. Midőn XIV. Lajos francia király 1663-ban azzal a gondolattal foglalkozott, hogy fegyvereit Itália ellen fordítja, már egy évvel korábban odaküldte biztosait, hogy gabonát, takarmányt, tüzérseget és szállást készítsenek elő, szövetségről és hasonlóról tárgyaljanak. Épp így hozta rendbe 1667-ben királyságának ügyeit és pénzügyeit, töltötte meg pénzesládáját, sokszorozta meg hadseregét, vásárolta meg Dunkerque-et az angoloktól, és biztosította a maga számára más előkészületekkel a szerencsés kimenetelt, mielőtt megindult volna Németalföld elfoglalására.

2. Egyszerűen a hosszú előkészület<sup>3</sup> gyors győzelmet hoz, és egy, a törökök által manapság is követett római irányelv szerint rövid és nagy háborút kell folytatni; de közismert az a szólás is, hogy a bölcs ember nem megy kétszersült nélkül hajóra.

Első szakasz  
Az emberekről

## V.

A törökök állandó hadsereggel rendelkeznek, amelyet a szakadatlan sorozás következtében állandóan teljes létszámban tartanak. A saját és a zsoldos katonaságot részben

<sup>1</sup> M: Rettég, és szemlátomást teljesen elveszett ember az, aki akkor kényszerül határozni, amikor már cselekedni kéne. *Caesar, De bello Gallico, lib. 5. cap. 33.* — Tóth Gergely fordítása. Montecuccoli változtatásokkal közli Caesar szövegét.

<sup>2</sup> M: *Péréfixe de Beaumont, Histoire du roy Henry le Grand.*

<sup>3</sup> M: Hosszan készülj a háborúra, hogy gyorsabban győzhess. — A szentencia forrását nem sikerült megtalálnunk, véleményünk szerint maga Montecuccoli találta ki.

a Portáról, részben a tímárokból,<sup>4</sup> a segélycsapatokat pedig az ellenséges területen szerzett zsákmányból fizetik.

1. A tímár egy bizonyos, többnyire háborúban szerzett földterületre kiutalt jövedelem, mely hasonlóképp történik, mint a római kolóniák, a hűbértartások és lovagi javadalmak esetében, vagyis ha egy katona meghalt, rögvest sokan jelentkeznek, hogy a helyébe lépjenek, nem másképp, mint ahogy nálunk az üres beneficiumokat és hivatalokat próbálják megszerezni.

2. A segélycsapatok, így is nevezhetjük ezeket, tulajdonképpen alattvalók, ahogy ez 1665-ben és 1666-ban megmutatkozott, amikor a havasalföldi fejedelmet, Grigore Ghicát és a tatár kánt megvádolták, az előbbi azzal, hogy a lévai csatában<sup>5</sup> megegyezett a keresztényekkel, az utóbbit pedig azzal, hogy engedetlen volt, s mindkettőjük fejedelemségét kirabolták, őket pedig elűzték.

## VI.

Az újoncok, akikkel a keletkezett hiányokat betöltik, lehetnek [had]kötelezettek vagy önkéntesek.

1. A [had]kötelezetteket a Portán a janicsárok [lét]számán felüliek vagy a szerájban nevelt fiatalokon kívüliek közül választják ki. Ilyenek az európai keresztények fiai, akiket 8-10 és 20 év közötti serdülőként<sup>6</sup> elvettek apáiktól a hadiadó vagy tized fejében, Konstantinápolyba vittek, és mindegyiküket természetüknek és képességeiknek megfelelően udvari hivatalnokokhoz, kertészekhez vagy katonai gyakorlatra osztottak be.

2. Önkénteseket akkor soroznak, midőn nyilvánosan kihirdetik, hogy a Porta toborozni szándékozik. Akkor azután mindenki összeszalad, hogy listába vétesse magát, de csak a janicsárok fiait, a renegátokat és a tisztek szolgálát veszik fel.

3. Efféle újoncokat vagy Konstantinápolyban, vagy magánál a seregnél toboroznak. Az előző nagyvezír négyezer fiatal embert hozatott a szerájból, akiket a janicsároknál és a szpáhiknál soroztatott be 1658-ban, midőn Hadrianopolisból megindult Erdély ellen, hogy Jenőt megszállja. Magánál a seregnél Mohamed nagyvezír<sup>7</sup> 1663-ban, közvetlenül Érsekújvár bevétele után az elesettek helyére sorozta be a tisztek szolgálát, akik közül kiválasztotta a legerősebbeket és legharczedzettebbeket. Emellett mindazokat tímáros szpáhikká tette, akik a helyőrségben akartak maradni, és ezeknek napi hat asper jövedelmet biztosított mindaddig, amíg a környező falvak olyan állapotban nem

<sup>4</sup> M: Ezeket „timariótáknak” hívják, mégpedig azért, mert a Tymarból, vagyis a kincstárból kapnak éves zsoldot. *Lonicer, Chronica Turcica*.

<sup>5</sup> Louis Raduit de Souches hadjárataról és az 1664. július 19-i csatáról lásd: BAGI 2017.

<sup>6</sup> M: Serdületlen korukban elszakítják őket szüleiktől, hogy elfelejtsék saját fajtájukat, s újat öltsenek magukra: a császár iránti engedelmességet és szeretetet. Sokakat a szüleik ajánlanak fel, mert a kiválasztottnak könnyebb út nyílik a méltóságok felé. *Turcici Imperii status, ex officina Elzeviriana, a. 1649*. — Tóth Gergely fordítása. Az idézett mű 1649. évi kiadásáról nem tudni, de az első, 1630. évi kiadásban pontosan a szerzőnk által idézett szöveg olvasható.

<sup>7</sup> Montecuccoli itt tévedett, Érsekújvárat nem Köprülü Mehmed (vagy Mohamed) nagyvezír, hanem fia és utóda, Köprülüzáde Ahmed foglalta el.



lesznek, hogy azokból a [kinevezett tímáros szpáhik] szabályos jövedelmet húzhatnak. Hasonlóképpen soroztatott be néhány ezer főt a szentgotthárdi csata után is.

4. Ezek az újoncok a legjobb minőségűek, mivel kifogyhatatlan azok száma, akik bátrak, már képzettek és gyakorlottak, és katonának jelentkeznek. Így kedvük szerint válogathatják ki a jók közül a legjobbakat. Eme nagy tülekedés oka az, hogy csak a hadművészetnek van értéke, és ez az egyetlen út, amely méltóságához,<sup>8</sup> gazdagsághoz és a hivatalokhoz vezet, úgyhogy mindenki, akinek a hadi mesterséghez tehetsége és bátorsága van, az ki akarja ezt a lehetőséget használni. Ezért Vegetiusnak a spártaiakat<sup>9</sup> illető dicsérete manapság több joggal vonatkoztatható a törökökre.

## VII.

Az állandó hadsereg nagy előnyökkel jár.

1. Barát és ellenség tisztel<sup>10</sup> bennünket, mivel kedvünk szerint tartjuk meg a békét,<sup>11</sup> vagy indítunk háborút, akár azért, hogy az ellenséget megelőzzük,<sup>12</sup> akár azért, hogy hatalmának túlzott megerősödését megakadályozzuk<sup>13</sup> (így nyújtottak segítséget a rómaiak<sup>14</sup> a mamertinusoknak a karthágóiak ellen, így vetették a korinthisziak a spártaiak szemére, hogy hagyták az athéniakat túlzottan megerősödni), akár

<sup>8</sup> **M:** Az ember olyasmért vállal fáradságot, veszedelmet, amiért elismerést, kitüntetést remélhet. [*Livius, Ab urbe condita, lib. 4. cap. 35.*] — Kis Ferencné fordítása. Montecuccoli apró módosítással idézi Livius szövegét.

<sup>9</sup> **M:** Ó, legnagyobb csodálattal dicsérendő férfiak, akik kiváltképp azt a művészetet akarták elsajátítani, amely nélkül a többi művészetek nem tudnak létezni. *Flavius Vegetius, De re militari, lib. 3. prologus.*

<sup>10</sup> **M:** Ha nincs rendes hadseregünk, amely szembeállítható az ellenséggel, és javainkat elégségesen meg tudja oltalmazni, akkor védtelenül állunk az ellenség jogsértéseivel és fosztogatósaival szemben. *Polübiosz, Historiái, lib. 5.* — Tóth Gergely fordítása. Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből. DANAEUS 1623, 219. — A köztársaságot a katonák fogják sértetlenül megtartani. *Platón, lib. 7. pol. cap. 9.*

<sup>11</sup> **M:** Aki békét akar, készüljön a háborúra. *Vegetius, De re militari, lib. 3. prolog[us].* Senki sem meri azt kihívni, megsérteni, akiről tudja, hogy a harcban felülmúlja őt. *Uo.* — Montecuccoli apró eltéréssel idézi. — A császár, aki a békére vágyik, készüljön fel a háborúra. *Leo, Tactica, cap. 20. n. 90.* — Amikor az erős fegyverrel őrzi a házát, biztonságban van a vagyona. *Luk, 11:21.* Egy krétai törvényhozó úgy írt törvényeket az embereknek, mint akik mindig fel vannak készülve a háborúra, mivel minden egyes államnak a természetéhez tartozik az egymás közötti titkos háború. *Platón, l. De legibus.* — Valószínű, hogy Montecuccoli ezt az idézetet közvetve ismerte, például Claudius Aelianus művéből, aki ugyanúgy tolmácsolja Platón eme gondolatát, mint Montecuccoli (lásd *uo.* 519.).

<sup>12</sup> Montecuccoli itt a preventív háború elméletét és jogosságát fogalmazza meg. Lásd erre vonatkozóan részletesebben: POLLMANN 2005, 539–544.

<sup>13</sup> **M:** *Polübiosz, Historiái, lib. 1., Thuküdidész, Isztoria tou Peloponnésziakou Polemou, lib. 1.*

<sup>14</sup> **M:** Azon kell itt iparkodniuk, hogy ne egyetlen nép rendelkezék minden joggal és hatalommal. *Livius, [Ab urbe condita, lib. 42. cap. 46.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltéréssel közli. — Turnus kezdettől fogva nem nézte jó szemmel az új város keletkezését, most pedig úgy vélte, hogy a szomszedság számára semmiképpen sem biztonságos, sem a trójai település növekedése, miért is habozás nélkül szövetséget kötött a rutulusokkal. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 1. [cap. 2.]* — Kis Ferencné fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi, továbbá félreértelmezi a szöveget, mert az idézett szövegrész alanya valójában Mezentius.

azért, hogy bármikor lerohanjunk egy országot,<sup>15</sup> akár azért, hogy a kínálkozó kedvező alkalommal a megfelelő időpontban élhessünk, ahogy a törökök is teszik, akik mindig kihasználták a keresztények közti vitákat, akár annak a kárára, aki segítségül hívta őket, akár úgy, hogy az ellenség [azaz a kereszténység] egymást gyengítette.

2. Mindig kéznél vannak a veterán<sup>16</sup> katonák (egy igazi hadsereg, mivel gyakorlott, [egy] halhatatlan<sup>17</sup> [hadsereg], mint a 10 ezer perzsa,<sup>18</sup> akiket sosem bocsátottak el, hanem mindig újjakkal egészítették ki), ők az ország [védő]fala,<sup>19</sup> a haza védelmezői, a fejedelmek felbecsülhetetlen kincse, akik ha arra várnak, hogy vészhelyzetben a katonákat összeszedjék, akkor nem kapnak mást, mint rossz csöcselék,<sup>20</sup> amely fiatal, tapasztalatlan, fegyelmetlen, tudatlan és zavargó [katonákból áll], és amely csak nevében<sup>21</sup> hadsereg, de semmi más. Leó császár<sup>22</sup> teljes joggal mondta erre, hogy egy állam alapításához és megtartásához két dolog kell, szántóföld, hogy a katonaságot<sup>23</sup> eltarssa, és katonaság, hogy a szántóföldet megvédje.

<sup>15</sup> **M:** Franciaország 1667-ben megrámadta a rosszul felfegyverezett katolikus Németalföldet [értsd: Belgiumot]. — Orchanes növelte birodalmát: elsősorban azt a lehetőséget használta ki, hogy a keresztények egymás között viszálykodnak. — A törökök Magyarországot vérrel és vassal, valamint az ország lakóinak hitszegő állhatatlansága révén szereztek meg. *Turc. imp. stat.* — Az általam használt kiadásban (1630) a 86–87. oldalon.

<sup>16</sup> **M:** Nem sebtében toborzott, hanem régi és harcedzett katonák. *Tacitus, Historiarum, lib. 4. [cap. 76.]* — Borzsák István fordítása.

<sup>17</sup> **M:** Hérodotosz, *Hisztoriai, lib. 7.*

<sup>18</sup> A halhatatlanok (görögül: ἀθάνατοι) a perzsa Achaimenida Birodalom 10 ezer főből álló, nehéz-fegyverzetű, elit gyalogosalakulata. Nevüket Hérodotosztól kapták, s azért nevezték őket így, mert ha valamelyikük elesett vagy meghalt, rögvest egy másikat állítottak a helyébe, elsősorban perzsákat, de olykor médek is. Ők alkották az uralkodó testőrségét és egyben az állandó haderőt.

<sup>19</sup> **M:** Egy ország egész ereje a hadseregében van. *Deuter. 11.* — Ez a szentencia nem magában a *Vulgatában*, hanem a 17. századi, bibliai helyek alapján összeállított szentenciagyűjteményekben található. Lásd például LA HAÏE, Jean de (1660): *Biblia maxima versionum*. Tom. 19. Paris, Bechet–Billaine–Bertier–Piget. 840.

<sup>20</sup> **M:** A parasztok rosszul felfegyverzett tömegéből sietve összegyűjtött, szedett-vedett sereg. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 28.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli módosításokkal közli a szöveget. — Lomha tömeget fegyverzett fel. *Tacitus, Historiarum, lib. 4. cap. 15.* — Borzsák István fordítása. — A rest embertömeget, amelytől szavakon kívül mást úgysem lehetett elvárni, a hamis látszattól megtévesztve hadseregnek és légióknak nevezte. *Tacitus, Hist. lib. 3. [cap. 58.]* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli apró eltéréssel idézi.

<sup>21</sup> **M:** Seregnek inkább csak a neve, semmint ereje. *Tacitus, Historiarum, lib. 4. cap. 15.* — Borzsák István fordítása nyomán.

<sup>22</sup> **M:** *Plinius, lib. 18. cap. 3., 11.*

<sup>23</sup> **M:** A katonák szükségesek az államnak, mivel ha nincsenek katonái, akik megvédik az ellenségtől, szolgasorba juthat. *Arisztotelész, Politica, lib. 4. cap. 4.* — Montecuccoli itt is a latin fordítást használja (1666, II. 633.) — Ahogy a mondás tartja, nincs pihenés és nyugalom a szolgáknak; akik viszont nem képesek bátran veszélyt vállalni, a támadók szolgálai lesznek. *Uo. lib. 4. cap. 1.* — Lásd *uo. II. 764.* — A görögöknél az első államot a harcosok alapították. *Uo. lib. 4. cap. 13.* — Lásd *uo. II. 654.*

3. Elhatározásunkat rögtön<sup>24</sup> véghez tudjuk vinni anélkül, hogy abban akadályozni hagynánk magunkat, a kedvező helyzetet nem hagyjuk kicsúszni a kezünkől, még azelőtt tudunk cselekedni, minthogy annak híre elterjedne épp úgy, mint a villám, melynek hatását már a mennydörgés előtt érezzük; mivel természetes és jogos dolog, hogy a fegyveres a fegyvertelennek, az erős a gyengének hoz törvényt.

4. Ráadásul a törököknek könnyű, sőt kényelmesebb dolog háborút viselni, mint békében élni. Mivel náluk a hadsereg mindig készen áll, azzal hódítanak, az az ellenség pénzéből él, amivel saját költségeiket csökkentik, a katonákat kiragadják a henylésből, amely a felkelések forrása.

### VIII.

Ezen folytonos, közvetlen veszély ellen csak az az egyetlen védekezés, hogy mindig készen kell tartanunk egy hadtestet,<sup>25</sup> amely olyan veterán ezredekéből áll, melyek már megfelelő tapasztalatra tettek szert, több csatában vettek részt, amelyekben kitüntették magukat, mert:

1. Aki háborút akar viselni, annak az a célja, hogy egy hadjáratban megküzdjön az ellenséggel, és győzzön a csatában. Ezt azonban nemhogy megnyerni, de még észszerűen megkockáztatni sem lehet (és ki volna olyan ostoba, hogy ezt tegye? sem Scipio,<sup>26</sup> sem Sempronius,<sup>27</sup> sem Vegetius<sup>28</sup>) új,<sup>29</sup> fegyelmetlen, harcban tapasztalatlan csapatokkal; tehát [veterán csapatok] nélkül a kívánt cél elérhetetlen marad.

<sup>24</sup> **M:** Semmi sem biztonságosabb, mint a gyorsaság, amikor inkább tette, mint tanakodásra van szükség. *Tacitus, Historiarum, lib. 1. cap. 62.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és módosítással közli. — Két nap alatt háromezer stadiumot tett meg, s a mit sem sejtő és megrettent Gotarzust kikergette az országból. *Tacitus, Annales, lib. 11. cap. 8.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és apró eltéréssel közli. — Ezért mindketten siettek, hogy övéiknek segítséget vigyenek, és el ne mulasszák az alkalmat, amikor az ellenséget megsemmisíthetik. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 79.]* — Ürögdi György fordítása. Montecuccoli apró eltérésekkel közli.

<sup>25</sup> **M:** Egy birodalom biztonságának legbiztosabb záloga a felkészült és mindig táborban lévő hadsereg. Gyűjts sereget, amelytől fél az ellenség, amely békében és háborúban fáradhatatlanul szorgalmas, és ez a fenyegetés a polgárokat hűségben tartja, megőrzi a régi barátságokat, és újakat szerez hozzá. *Barclay, Argenide, lib. 4. [342. (1664-es kiadás)]* — Montecuccoli kihagyásokkal idézi. — Váratlan események illetve háborúk céljára. *Lipsius, Politicorum sive Civilis doctrinae lib. 4. [cap. 7.]*

<sup>26</sup> **M:** Amint azonban Scipio ezt a kapzsiságnak és lustaságnak hódoló sereget Pisótól átvette, elhatározta, hogy először rendbe szedi, mielőtt bármilyen módon csatába bocsátkozik az ellenséggel. *Carolus Sigonius, [Fasti consulares ac triumphali acti a Romulo rege usque ad Ti. caesarem, 1559-es kiadás, p. 191.]* — Montecuccoli Sigonius művét egy apró kihagyással közli (lásd 191.).

<sup>27</sup> **M:** A békés vidékeken szándékozott téli szállást választani magának, és nem akarta kiszolgáltatni újonc katonáit a legvadabb ellenségnek. *Livius, [Ab urbe condita] [lib. 40.] [cap. 35.] de Sempron.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli módosításokkal közli.

<sup>28</sup> **M:** Soha nem szabad olyan katonát vinni magunkkal a csatába, akinek tapasztalatát előzetesen nem ismertük meg. *Vegetius, De re militari, lib. 3. cap. 26.* — Montecuccoli apró eltéréssel idézi.

<sup>29</sup> **M:** A régi katonák megjegyzéseit hallgatva (Syphax) rájött – összehasonlítást téve az oly jól megszervezett hadvezetéssel –, hogy mennyi mindenben tájékozatlan. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 24. [cap. 48.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltéréssel közli.

2. A hadsereget megfegyvelmezni sok időt követel, a háborúhoz hozzászoktatni még többet. A tudás, amely a természetet utánozza, lépcsőzetesen megy előre, nem ugrásszerűen. Szükséges azonban, hogy az első választás jó legyen, mert rossz anyagot nem tudunk jó formára hozni. De milyen is manapság a választék? Szánalmas,<sup>30</sup> és a sorozásnál elkövetett hibák [a háború] minden további részére ki fognak terjedni.<sup>31</sup> Szükséges továbbá, hogy a katona már kiképzésekor a legjobb tanárokat (Tactici) kapja, hogy sok ütközetben és harcban vegyen részt, mivel [harci tapasztalatot] nem lehet másképp szerezni, mint folyamatos gyakorlás révén. Végül [a katonának] sok véres, nehéz és hosszan tartó eseményt kell túlélnie és [annak során] kitartania.

A rómaiak, akik korábban a hadművészet oly nagy mesterei voltak, midőn később egy ideig elhanyagolták a fegyverekkel történő gyakorlatozást,<sup>32</sup> nem tudtak Hannibálnak ellenállni, és csak sok vereség és elszenvedett szerencsétlenség után tudták hadi erényeiket és szerencséjüket helyreállítani. Mi mindent tudott volna Hannibal véghez vinni egy olyan nép ellen, amely a rómainál kevésbé bátor? Ha mindezeket a dolgokat jól átgondoljuk, akkor ezekből szükségszerűen következtethetünk az alábbi cáfolhatatlan alapelvekre:

## IX.

Nagy hangsúlyt kell helyezni a harcedzett<sup>33</sup> seregére, soha nem szabad hagyni, hogy az tönkremenjen, hanem mindig kiváló erőben és állandó készenlétben kell azt tartani.

<sup>30</sup> **M:** Összejönnek némelyek, akik nem ismerik egymást, tudatlanok, városuk söpredéke, a rabláshoz jól értenek, de a háborúzásban zöldfülűek. *Lipsius, Politicorum sive Civilis doctrinae lib. 5. cap. 8. ex Livius, Ab urbe condita, Curtius, Historiarum Alexandri Magni libri, Egesip.* — Montecuccoli apró eltéréssel és kihagyással közli.

<sup>31</sup> **M:** Kezdetben történik a hiba, de a kezdetről azt mondják, az egésznek a fele, s így egy kicsiny, kezdetben elkövetett hiba megfelel a többi résznek. *Arisztotelész, lib. 5. pol. cap. 4.* — Vö. Arisztotelész latin fordítását (II. 673.).

<sup>32</sup> **M:** Az első pun háború után a húsz-egynéhány esztendő béke a fegyveres gyakorlatozás elmulasztása és elhanyagolása következtében úgy elgyengítette a mindenhol győztes rómaiakat, hogy a második pun háborúban nem tudtak felnőni Hannibalhoz. Oly sok consul, oly sok hadvezér és oly sok csata elvesztése után akkor voltak képesek eljutni a győzelemig, amikor a katonai gyakorlatot elsajátították. *Vegetius, [De re militaria] lib. 1. cap. 28.* — Montecuccoli kihagyással, apró eltéréssel idézi Vegetius művét.

<sup>33</sup> **M:** Akik téged bántanak, az események előrehaladtával megtapasztalják majd azt, hogy egészen más dolog egy frissen besorozott katonát beállítani a csatarendbe, mint válogatott katonákat és olyanokat, akik éveiket nem a naptár, hanem saját szolgálatuk alapján számolják. De váratlanul kitörő háború esetén, midőn a cohorsokat ki kell egészíteni, és minden jöttment, tapasztalatlan embert felöveznek, gyakran nem tudhatod, hogy egy embert vagy egy szobrot szerelsz-e fel. *Barclay, Arg. lib. 4.* — Barclay szövegét (1664, 397–398.) Montecuccoli apró eltéréssel és kihagyással közli. — Melyik országot alapították, szervezték meg és tartották meg fegyverek nélkül? Ezek biztosítják a birodalmat, tartják érvényben a jogot, engedelmességben a vazallusokat, ezek teszik, hogy a fejedelmek szeretik, féltik és védik a gazdagságot, ezek kényszerítik az ellenséget félelemre és hódolatra, ezek alapozzák meg és tartják fenn a békét és a köztársaságot. *Aytona, Discurso militar, punto 2.*

1. Ha virágzik a hadsereg, úgy oltalmában virágzik a művészet, a kereskedelem és az állam is; meggyengülése esetén azonban nincs gyógyulás,<sup>34</sup> nincs erő,<sup>35</sup> nincs tisztesség,<sup>36</sup> nincs jóakarát.<sup>37</sup> Senki se hízelegjen magának és győzködjön magát azzal, hogy ha ő nyugton marad [és nem támad senkire], akkor valóban nyugton is hagyják, mert a nem zaklatót előbb-utóbb zaklatni fogják.<sup>38</sup> A római köztársaság addig állt, amíg háborút viselt a punokkal. Egy nagy birodalom<sup>39</sup> nem tarthatja fenn magát hadsereg nélkül, mert ha ő nem támad, akkor mások támadják meg őt, és ha nem a külső [ellenség] foglalja el, akkor a belső. Miért? Azért, mert a természet törvénye az, hogy semmi sem marad változatlanul a nap alatt,<sup>40</sup> úgyhogy ezeknek [ti. a birodalmaknak] emelkedniük kell vagy hanyatlaniuk, növekedniük kell vagy pusztulniuk. Még napfogyatkozáskor sem áll meg a Nap, még ha úgy is látszik, és ilyen az állam is, amennyiben az kívülről nézve nyugodtnak látszik, belül azonban forr. A tanult emberek vitatkoznak arról, hogy vajon a magasba dobott és onnan lehulló kőnek a felfelé és lefelé mozgásában van-e nyugalma egy pillanatig vagy nincs. A politikusoknak azonban nincs kétségük afelől, hogy

<sup>34</sup> **M:** Szükség van a fegyverekre az erőszak és a fegyverek ellen, és fegyverek nélkül semmi sem történhet jogosan. Védelme által biztosítható a haza üdve, vagy mindannyian elpusztulunk. Nincs ennél igazabb jóslat. *Busbequius*. — Montecuccoli kihagyással és módosítással közli (az eredeti szöveget lásd A. *Gislenii Busbequii omnia quae extant* [1633]. Lugduni Batavorum, Elzevir. 398.). — Minden ténykedésünk, ez a fórumi dicsőségünk és igyekezetünk a harci erény utaltalmazó védelme alatt áll. *Cicero, Orat. pro Mur. [cap. 22.]* — Nótári Tamás fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi. — Nem lehet biztonságban birtokolni a gazdagságot, ha azt nem őrzi fegyveres védelem. *Vegetius, De re militari, lib. 3. [cap. 3.]* — Montecuccoli apró kihagyással közli. — Mely dolgok élhetnek és melyeket lehet nyugodtan használni hadsereg nélkül? A haza, a szabadság, a polgárok, még a király is a hadi erények védelme és fedezete alatt állnak. *Lipsius, Politicorum sive Civilis doctrinae, lib. 5. cap. 2.* — Montecuccoli kihagyással és módosítással közli.

<sup>35</sup> **M:** Ahol nincsen meg a katonák rendje és gondoskodása, ott az államnak nincs semmi ereje: így az ilyen államot könnyen el lehet pusztítani. *Hérodotosz, Historiai, lib. 2. de Sethone rege Aegypt.* — Montecuccoli megint közvetetten, Danaeustól idéz. *DANAËUS* 1623, 260.

<sup>36</sup> **M:** Békében dísz, háborúban oltalom. *Tacitus, De mor. Germ. [cap. 13.]* — Borzsák István fordítása. — A fegyverek a háborúban szükségesek, békében ékességül szolgálnak. *Cassiodorus, lib. 7. serm. 18.* — Montecuccoli apró módosítással közli.

<sup>37</sup> **M:** Senki sem meri azt kihívni vagy azzal szemben jogtalanságot elkövetni, akiről tudja, hogy kész bosszút állni. *Livius, Ab urbe condita, lib. 25.* — Valójában Vegetiustól való az idézet: *Vegetius, De re militari, lib. 3., prolog.* Montecuccoli módosítva közli.

<sup>38</sup> **M:** A törökök szokása, hogy minél erősebbnek tartják magukat valakinél, annál jobban igyekeznek meggyötörni. De ha velük ellenkezőképpen bánnak, jobb feltételeket lehet elérni. *Busbequius*. — Busbecq műveiben nem találtuk meg a mondott részletet, de számos más műből ismert. Lásd például a *Praxis Prudentiae Politicae*, 120.

<sup>39</sup> **M:** A nagy államok megmaradnak, ha hadakoznak, de ha megszerezték a hatalmat, elzülnek. *Arisztotelész, Politica, lib. 7. cap. 14.* — Montecuccoli a latin kiadást idézi. (lásd II. 763.) — Ellenfél nélkül elsatnyul az erény. [*Seneca, Dial. De Providentia, II. 4.*]

<sup>40</sup> **M:** És nincsen tartós maradása. *Jób, 14:2.* Nézd a csillagokat és az eget, nézd a holdat, nézd a többi bolygót, nyugalom és pihenés nélkül felfelé, majd lefelé tévelyegni. Egyszer a napot ködben látjuk, másszor fényesen és tisztán, s ugyanígy semmi sem marad a földön saját állapotában. *Macchiavelli, Asino d'oro.*

a hatalmasok,<sup>41</sup> a becsvágyók, a vetélytársak és főként a törökök szomszédságában, akikről itt szó van, csak látszólagos nyugalom van,<sup>42</sup> ezért valaki vagy győz, vagy legyőzetik, vagy elpusztul, vagy pedig ő pusztít el másokat. Azon fegyverek fénye azonban elhomályosul, amelyek csupán arra törekszenek, hogy a tulajdont megtartsák, és nem arra, hogy hódítsanak. Előbb csak a hírnév, utána<sup>43</sup> pedig a hatalom is elvész.

2. A világ legnagyobb uralkodói cselekedeteikkel igazolták eme alapelv helyességét. A svédek minden tartományban kijelöltek bizonyos számú házat és földet a katonák eltartására, a [török] tímárhoz hasonlóan. A katonákat olyan jól begyakoroltatták, hogy rövid időn belül jelentős tengeri és szárazföldi erőt tudtak kiállítani. Ebben az országban a katonaságnak oly nagy tekintélye van, hogy a magas hivatalokat római módra<sup>44</sup> senki másnak nem adják át, csak annak, aki háborúban kitüntette magát.

Hollandia is mindenkor hasonlóképp áll fegyverben. Anglia állandóan hatalmas flottát tart a tengereken. Lengyelországnak megfelelő intézményei vannak arra, hogy 100 ezer, de szükség esetén akár még több lovast is ki tudjon állítani. Ám a királyságban uralkodó zabolátlan [nemesi] szabadság ezt az előnyt megszünteti, és rossz hatással van a [hadi] rendeletek [végrehajtására]. Franciaország nemcsak a korona minden vazallusát, akik közvetlenül vagy közvetve függenek a királytól, hanem az alhűbéreseit (*arrière vassaux*) is arra kötelezi, hogy minden alkalommal, amikor hívják őket, fegyverrel és lóval felszerelve szolgáljanak a háborúban, a [kapott] hűbérbirtokért cserébe. A korona vazallusainak szóló háborúba hívó parancsot bannak, az alhűbéreseknek szólót pedig *arrière-bannak* mondják.<sup>45</sup> Ehhez jönnek még Pikárdia, Normandia, Champagne, Navarra és Piemont zsoldos ezredei, továbbá a gárdaezredek és a svájci gárda ezrede, amely csapatok együttesen hatalmas hadsereget képeznek, egyrészt annak [lét]száma miatt, másrészt a francia nemesség [jellem]e miatt, mert az természetétől és hajlamánál fogva

<sup>41</sup> **M:** Ezt a maximát, mintegy alapelvet teszem hozzá: az az ember, aki saját határaival elégedett, csak saját helyzetének fenntartására gondol, de más javát nem veszi el, a rossz szándékú embereket nem tudja megfosztani az ártás szándékától és képességétől. *Nicol. Belli, Pol., Franc[ofort]. a. 1615, pag. 840.* — Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>42</sup> **M:** Hatalmaskodók és erősek között hiba nyugton ülni. *Tacitus, Germania, [36.]* — Borzsák István fordítása. — Kevésbé biztos a méltóság erő nélkül. *Livius, [Ab urbe condita, lib. 2. cap. 55.]* — Montecuccoli módosítással közli. — Amíg az emberi faj erdejét nem vágják ki, mindig lesznek, akik más szabadságát farkas módjára elragadják. *Lipsius, lib. 4. cap. 9. ex Velleio* — Montecuccoli a *Politicá*ból idéz.

<sup>43</sup> **M:** Franciaország hírneve már lehanyaglott, fegyverei csak arra kellettek, hogy védjék azt, amit már megszerzett, nem pedig arra, hogy újat szerezzen. Először a hírnév veszett el, azután a hatalom, mivel a külhoniak megvetik azt, akitől nem félnek a sajátjai, és külföldiek csatlósa lesz az, aki nem tartja meg azt, ami az övé. *Bussières, Historia Francica, lib. 5. cap. 8.* — Tóth Gergely fordítása. Montecuccoli apró eltéréssel idézi a művet. (Lásd *i. m.* 334–335.)

<sup>44</sup> **M:** Azért volt Róma a legjobb hadvezérek és harcosok iskolája, mert a háborús vitézséget polgári tisztségekkel jutalmazták. Igazságosnak találta ugyanis (Róma), hogy azok viseljék a haza legmagasabb állásait, akik a legnagyobb veszélyeket szenvedték el érte, és hogy olyanokra jó bízni a város kormányzását, akik vérük ontásával megvédelmezték azt. *[Adamus] Contzen, Pol[itica Politicorum] lib. 10. cap. 14. [859.]*

<sup>45</sup> Ez megfelel a nemesi inszurrekciót elrendelő magyar királyi pátensnek.

harcos és vitéz, és amely kénytelen a szükségből erényt kovácsolni, mivel csak az elsőszülött fiú léphet apja örökébe, a fiatalabb testvéreknek máshol kell tehát szerencsájüket keresni. Spanyolország hadserege egykor a legfélelmetesebb volt az egész világon, nagysága tetőpontját a sereg révén érte el. Amint azonban az idők folyamán a sereg tisztelete<sup>46</sup> és a katonák háborús szolgálataiért járó jutalmak más hivatások<sup>47</sup> kedvéért elmaradtak, úgy egyre inkább látszott a monarchia nagyságának hanyatlása, amelyet csak a hadsereget megillető tisztelet visszaadásával lehetne megállítani.

## X.

Nem ismeretlen számomra, hogy a császári örökös tartományokban nagyszámú nemesiség van, melynek a régi szokásjog alapján kötelessége megvédeni a hazát. Emellett ezekben a tartományokban a tartományi parancsnok vezetésével ilyen-olyan tartományi katonaság is létezik. Ezeknél azonban hiányzik a [harci] szellem, a rátermettség, a gyakorlat és a fegyelem, mivel ezekhez alig van szilárd alapjuk, vagy pedig semmilyen sincs. Emellett sok hűbérbirtok néhány év óta a hűbéresektől, akik különben személyes hadba vonulásra lettek volna kötelezve, vagy vásárlás vagy hagyományozás vagy zálog következtében az egyház vagy az [Udvari] Kamara tulajdonába került, s ezek most minden bátor nemes helyébe egy-egy parasztot állítanak ki, és így ez az intézmény fokozatosan tönkremegy. Ami a nemesség [hadi] értékét illeti, láttuk, hogy 1647-ben III. Ferdinánd császár saját legfelségesebb személyében, csupán igen csekély számú nemes kíséretében, a csehországi Eger felmentésére indult. Ami azonban a zavaros helyzetben összeszedett tartományi népséget illeti, ki ne tudná, hogy a legapróbb szerencsétlen véletlen esetén is szerteszaladnak, hogy ha egyiküknél vagy másikuknál véletlenül leég egy ház, vagy egy falut kirabolnak, mindegyik elmenekül onnan,<sup>48</sup> vagy feloszlanak, és azután lopásra<sup>49</sup> vetemednek. Tehát újfent a zsoldos csapatokra hagyatkozunk. Ezek sem annyira jók azonban, mivel felfogadásuk nagy összevisszaságban történik, és ezt igencsak megtapasztaltuk azzal a [hadi]néppel, amelyet sok

<sup>46</sup> **M:** Mindennek alapja a katonai becsület, amely egyedül a fejedelmeket illeti meg. Senki sem látott még olyan monarchiát, amely ne állt volna fenn addig, amíg megvolt benne a fegyverek tisztelete. *Aytona, Discurso militar, punto 1.*

<sup>47</sup> **M:** A korábbi idők hanyagsága miatt erejük megtört, mivel a vitézség megjutalmazása helyébe a törlesztés lépett, és a katonákat szívességből léptették elő, noha korábban fáradozásaik alapján léptették elő őket. *Vegetius, [De re militari] lib. 2. cap. 3.* — Montecuccoli apró eltéréssel idézi.

<sup>48</sup> **M:** Először a füst látszódott, azután a falvakból a bajbajutottak jajgatása hallatszott, végül pedig a menekülő öregek és gyermekek a táborban keltettek zűrzavart. Így azután ki-ki haditerv és parancs nélkül, saját orthonáért aggódva elrohant, hogy megvédelmezze tulajdonát, és táboruk egy pillanat alatt kiürült. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 35. [cap. 11.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán.

<sup>49</sup> **M:** Más alattvalóknak nem szabad megengedni, hogy fegyvert viseljenek, mert például, ha a kézművesek és munkások elhagyják az ekét és a műhelyt, és fegyveres rablókká válnak anélkül, hogy a fegyverek használatában jártasak lennének, akkor, amikor az ellenség ellen kell vonulni [ezek a katonának állt fegyveres rablók], elsőként hagyják ott a zászlót, és már az első támadásnál elmenekülnek, rendetlenségbe hozva ezáltal az egész hadsereget. *Bodin, Les six livres de la république, lib. 5. cap. 5.* A mesteremberek és a kézművesek a katonai szolgálatra a legkevésbé alkalmasak. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 8. [cap. 20.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli módosítással közli.

pénzért és az állam csekély hasznára az utolsó [török] háborúban fogadtunk fel. [A zsoldos hadsereg] mégis folytonosan szükség van, mivel a közvetlen török veszély mindig a küszöbön áll. Miért nem határozzuk el tehát, hogy intézkedéseket hozunk egy válogatott, bátor, veterán és kipróbált katonákból [álló hadsereg] fenntartására?

XI.

Az állandó hadsereg felállítására ellen a következőket lehet felhozni:

1. Az ország vagy az államkincstár elviselhetetlen megterhelése. Erre azt lehet válaszolni,

(1) hogy a legfenségesebb ház királyságai javaikat, termékenységüket és kiterjedésüket tekintve nem csekélyebbek, mint más országok, akik e terhet viselik;

(2) hogy [ellenzői] az állandó hadseregnek a nevéől és nem magától a dologtól rettennek vissza; ez egy ábrándkép, amely csak látszatra rémítő,<sup>50</sup> mivel időtlen idők óta folyamatosan állították fel, tartották fenn a legnagyobb seregeket, és ha ezeket az elbocsátások vagy szabadságolások révén csökkentették, minden pillanatban szükség volt arra, hogy nagy költséggel és kevés haszonnal újra kiegészítsék. Mikor voltak egyáltalán nyugodt idők?

A múlt században a török háború 1606-ig tartott, akkor fegyverszünetet kötöttek. Ezt követték a belső zavargások és a francia IV. Henrik király támadásai, amelyek 1610-ben kezdődtek. Erre jött 1618-ban a háború Csehországban és a [Német-római] birodalomban, amely 1648-ig tartott, és amelynek 1650-ben vetett véget a béke. Röviddel ezután, 1655-ben újból szükségessé vált Milánó miatt fegyverkezni. Erre következtek a lengyelországi és dániai zavargások 1657-től 1660-ig, majd a török háború 1661-től 1664-ig, azután Flandria inváziója 1667-ben, végül pedig a magyarországi felkelés 1670-ben. Mikor voltak hát nyugodt évek?<sup>51</sup> 1650-ben a császári hadsereg egy részét elbocsátották, 1655-ben hozzáfogtunk az új verbuváláshoz, 1660-ban elbocsátottak, 1661-ben megint verbuváltak, 1662-ben elbocsátottak, 1663-ban újból újoncoztak; 1665-ben elbocsátottak, 1667-ben új sorozást végeztek; 1668-ban elbocsátottak, 1670-ben újoncoztak. Hol volt tehát a megtakarítás? Ha kiszámítjuk az elbocsátás, az új sorozás, az újoncok, a menetelés és a szállítások költségeit, azt találjuk majd, hogy mindez messze többre jön ki, mint amennyibe egy jól szervezett állandó hadsereg került volna.

(3) A lélek nyugtalansága,<sup>52</sup> hogy bármikor meglephetik, és harc nélkül, csúfosan elpusztíthatják, mégis megérdemli, hogy egy jelentős ráfordítás árán megszabaduljon attól [a nyugtalanságtól]. Olyan nagy dolog lenne minden országban [ti. a Habsburgokéban] egyszer s mindenkorra minden faluból egy házat, egy kertet vagy egy birtokot bizonyos számú katona eltartására elkülöníteni, akik gyakorlott és fegyelmezett katonákként egy állandó hadsereget képeznének anélkül, hogy arra kelljen gondolnunk, hogy mindig új szállásokra

<sup>50</sup> **M:** Nem a baj, hanem a bajtól való félelem az, / ami bennünket kínoz. A baj csak annyira félelmetes, / amennyire azt az emberi elme lefesti. *F[ulvio] Testi*. — Montecuccoli Testi *Che le misere consistono in apparenza* című, Bentivoglio érsekhez intézett verséből idéz.

<sup>51</sup> **M:** Egyetlen nagy állam sem képes elviselni a hosszú nyugalmat. *Livius*, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 44. — Muraközy Gyula fordítása.

<sup>52</sup> **M:** Féljünk vagy keltsünk félelmet. *Sallustius*, [Oratio Lepidi, 10.]



összük szét őket? Vagy elviselhetetlen teher lenne, ha minden tíz házra<sup>53</sup> egy katona eltartását vetnénk ki, akinek azok ellátást és ruhát szolgáltatnának, ha ott tartózkodik, és ezzel egyenértékű pénzt, ha távol van? Augustus a szenátus elé terjesztette, hogy a katonaság zsoldjának fedezésére be kellene vezetni egy állandó adót, és elrendelte, hogy minden örökség és hagyományozás huszadrésze a hadikassza haszna legyen, amelyet egyébként sok más véletlenszerű állami bevétellel, úgymint kártalanításokkal, büntetésekkel, elkobzásokkal, zálogbirtokokkal, kihalt családok hagyatékaival és más hasonlókkal is fel lehetne még tölteni.

Ezenfelül csökkenthetünk néhány szokásos kiadást, a feleslegeseket pedig a hadi szükségletekre fordíthatjuk. A pénzügyeket tiszta és büntetlen kezekkel kellene igazgatni, a pénzek hűtlen kezelésének büntetését pedig halállal kellene büntetni, a bűnösöket kemény büntetésekkel és birtokelkobzással kellene elijeszteni, a hadikasszát pedig külön kellene kezelni a kincstár többi részétől.

(4) A pusztítás és a zsákmányolás, amelyeket az ellenség véghez visz, ha azokkal szemben nem vagyunk felkészülve az ellenállásra, sokkal nagyobb kárt okoz,<sup>54</sup> mint azok a kiadások, amelyek az állandó hadsereggel járnak. Azután meg a baj következményeit látva panaszkodunk, pedig még időben elkerülhettük volna azokat, ahogy a tűzvészt is az első szikránál kell elfojtani, ám a bölcsek azután csak nevetnek a [bekövetkezett baj miatti] panaszokon.<sup>55</sup>

2. Ennek ellene vethetnénk az államok – melyek most a katonaság fenntartását évről évre szavazzák meg – szabadságára és előjogaira nézve keletkező veszélyeket. Erre most a következőket válaszolhatjuk:

(1) A privilégiumokat semmiféle károsodás nem éri, amennyiben a rendek egyszer s mindenkorra csak annyit és nem többet határoznak meg és hagynak jóvá, amennyit amúgy több alkalommal külön-külön szavaznak meg.

<sup>53</sup> M: 1658-ban Alsó-Ausztriában 56 162 házat számláltak. Ha minden tíz házra egy katona ellátását számítjuk, az összesen 5616 katonát tesz ki, Felső-Ausztriában a fele, 2808 fő, Stájerországban, Karinthiában, Krainában ugyanannyi, mint a két Ausztriában, 8424 fő, Csehországban, Sziléziában, Morvaországban ugyanannyi, mint a három [Alsó-, Felső-, Belső-Ausztriában], 16 848 fő, összesen 33 696 katona.

<sup>54</sup> M: Amit a fukarság megtartani és megtakarítani igyekszik, azt az ellenség erőszakkal elveszi. *Polübiosz, Historiai, lib. 5.* — Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből. DANAEUS 1623, 220. — Aki rétllenül ül a nyugalom iránti túlságos vágyakozás miatt, az végül megfosztja magát saját nyugalmatól. *Thuküdidész, lib. 1. in orat., Corinth., ad socios.* — Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből, kihagyással. DANAEUS 1623, 7. — De figyelemmel kell lenni a költségekre, mivel nehéz dolog, hogy ennyi centurió és ennyi katona mások munkájából él. Tudniillik igen nagy aggodalommal félünk attól, hogy a dühöngő ellenség bőséges és gazdag házakat talál. Emlékezzünk a pusztításokra, a rablásokra, veszedelmekre, amelyek a vidékeket lángba borították: hány évnyi zsoldot emésztett fel néhány hónap tombolása? *Barclay, Arg. lib. 4. [344.]* — Montecuccoli kihagyással és módosítással idézi.

<sup>55</sup> M: Mikor úgy látszott, hogy a carthagóiak nehezen tudják kifizetni a hadisarc első részletét, s gyász és siránkozás töltötte be a curiát, azt mondják, látták, amint Hannibal nevetésre fakadt. S amikor Hasdrubal rátámadt, hogy az általános siránkozás közepette még nevetni tud, holott ő maga okozta e könnyeket, Hannibal így válaszolt: „Akkor kellett volna sírnotok, amikor elvették fegyvereinket, felgyújtották hajóinkat, s megtiltották, hogy külföldi háborút viseljünk, mert ez mérte ránk a halálos csapást.” *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 44.* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással és kihagyásokkal közli Livius szövegét.

(2) Az előjogokat a privilegizáltak előnyére<sup>56</sup> és nem hátrányára adták és hagyták jóvá. Az állandó hadsereg felállítását megakadályozó előjog azonban káros, amelyet nem kívánni kell, hanem meg kell semmisíteni, nem másképp, mint hogy egy törvény céljának feladásával maga [a törvény] is megszűnik. És jóindulatúan mondják nekem, van-e más eszköz az állam fenntartására? Van olyan része Európának, amely ennél is jobban ki lenne téve a háborúnak?<sup>57</sup> Amely ennél közelebb lenne a törökhöz? Emlékszük-e bárki az emberi emlékezet kezdete óta olyan valóságos békére, amely ennél hazugabb és/vagy gyanúsabb lenne?

3. [Állandó hadsereg esetén] tartanunk kell a katonák lázadásaitól.

(1) Sokféle eszköz van egy ilyen kedvezőtlen esemény ellen. A politikusok ezért különböző szabályokat írnak elő, és a mindig fegyverben álló szomszédos hatalmak erre élő példát nyújtanak.<sup>58</sup>

(2) Végül is a két rossz közül a kisebbet kell választanunk,<sup>59</sup> mivel sem egyetlen dologban, sem pedig annak részeiben nem található meg minden teljesen tisztán,<sup>60</sup> hamisítatlanul és biztosan, de a bölcsesség abban áll, hogy a kedvezőtlen körülmények tulajdonságait megismerjük, és a kisebbik rosszat tartjuk a jónak.<sup>61</sup>

<sup>56</sup> **M:** Építésre, s nem romlásra. *2Kor, 10:8.* — Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>57</sup> **M:** Ez a három rend minden királyságban és köztársaságban jól elkülöníthető, vagyis az egyházi rend, a harcosok rendje, azután pedig a nép többi része: a tanítók, a kereskedők, a kézművesek és a munkások. *Bodin, Les six livres de la république, lib. 6.* A feltétlenül ellátandó hivatalok a következők: vallási ügyek, hadügy, közjövödelmek és kiadások. *Arisztotelész, Politica, lib. 6. cap. 8.* — Montecuccoli kis kihagyással a latin kiadást idézi (lásd II. 729.). — Azok az államrészei, akik fegyvert viselnek, és akik tanácsot adnak. *Arisztotelész, Politica, lib. 7. [cap. 9.]* — A közösségben részt vevőknek maguknak is kell hogy legyen fegyverük, amelyekkel a békétleneket a tisztviselők iránti engedelmességre lehet szorítani, másrészt a kívülről jövő támadást vissza lehet verni. *Arisztotelész, Politica, [lib. 7.] cap. 8.* — Montecuccoli a latin összkiadást idézi. (Lásd II. 747.) — Az alattvalókban és a külföldiekben is azt a meggyőződést keltették, hogy senki sem támadhatja meg [őket], és zavarhatja meg a békét büntetlenül. *Gassend, philos. mor. [Opera omnia, II. 760.]*

<sup>58</sup> **M:** A csapatok fele mindig a királyt kísérfje, hogy a katonák hat hónapot otthón, az év többi részét a táborban töltsék, mivel ha így megosztják őket, nem lesz elég erejük egy hatásos felkelésre, s nem lesznek távol a katonaságtól hosszú és felesleges otthoni tartózkodás által. Emellett katonai munkákkal kell serkenteni őket, nehogy a nyugalomban elkorcsosuljanak. *Argen. lib. 4. [348–349.]* — Tóth Gergely fordítása. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>59</sup> **M:** A veszély ellen a veszélyt kell segítségül hívni, és az egyik rosszból a másik rossz segítségével kell kievickélni. *Balzac, Aristippe.*

<sup>60</sup> **M:** A méhek azért szürnek, mert amiben édes van, abban csipősnek is kell lennie. *Petronius, [Satyricon] pag. 22. [cap. 56.]* — Horváth István Károly fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>61</sup> **M:** Marcus Cato, aki Utica parancsnoka volt, nem mulasztott el naponta toborzást tartani és [az újoncokat] a táborba elküldeni. *Caesar, De bello Africo, [cap. 36.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal idézi. — Ha az elhunytak helyébe nem lép csaknem minden hónapban ifjak sokasága, a legerősebb hadsereg is kimerül. *Vegetius, [De re militari, lib. 2.] cap. 3.* — Montecuccoli kihagyással és apró eltéréssel idézi Vegetius művét.

## XII.

A verbuválás tehát legyen folyamatos<sup>62</sup> vagy a katonák szolgálai, vagy a saját, vagy más országok önkéntesei,<sup>63</sup> vagy az ellenséges keresztény (albánok, bosnyákok, rácok és hasonlók) foglyok<sup>64</sup> közül, vagy a meghódított<sup>65</sup> tartományokból verbuvált emberek közül (miként a svédek 1658-ban Dániában tették), vagy valamely katonai nevelőintézetből.

1. A sereg állandóan olvad, mint a hó a napon.

(1) A katona természetes vagy erőszakos halált hal. Az ellenség, a parasztok, a betegségek, az éhség, a hőség, a hideg sokakat elragad; mások meg alkalmatlanná válnak<sup>66</sup> a sebesülések, a legyengülés és az öregedés miatt. Ezeket ki kell vonni a mezei hadból, és az erődítmények, valamint a meghódított tartományok őrskéibe kell őket áthelyezni. Ráadásul a tapasztalatokból tudjuk, hogy még a győzelmes seregek is szüksége van [had] kiegészítésre,<sup>67</sup> ahogy az Sándor,<sup>68</sup> Hannibal és Caesar seregeinél is történt.

<sup>62</sup> M: Nagy Sándor Amüntaszt Makedóniába küldte, hogy újabb katonákat toborozzon. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 4. cap. 6.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli. — Az esquizarosok felhasználása nagyon jó, mivel minden századnak két kapitánya van, akik közül az egyik a századnál, a másik a tartományban tartózkodik, hogy embereket szedjen össze és küldjön oda, s ennél [a feladatnál] a kapitányok évenként váltják egymást. *Aytona, Discursus militaris, punto 5.*

<sup>63</sup> M: Mint a 3 ezer görög, akik a perzsák zsoldjában harcoltak. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 4. cap. 5.* Ahogy ez az utolsó német háborúban szokás volt.

<sup>64</sup> M: Hogy megfogytakozott csapatait feltölthesse, meghatározott számú katonát követelt az egyes törzsektől. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 31.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltéréssel közli.

<sup>65</sup> M: Sorozást tartottak az illyricumi légiók kiegészítésére, amelyekből a kortól vagy betegségtől megfáradt katonákat esküjük alól felmentették. *Tacitus, Annales, lib. 16. cap. 13.* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli kihagyásokkal közli.

<sup>66</sup> M: A sikeres csaták ellenére is csökkent hadereje, s a legyőzött néptörzsek katonáiban nem bízott annyira, mint az övéiben. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 4. cap. 6.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltérésekkel idézi.

<sup>67</sup> M: Megérkezett hozzá Kilikiából az újoncokból álló utánpótlás. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 6. cap. 6. (jav. lib. 5. cap. 7-ről)* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltéréssel idézi. — A katonákat beosztották a tartalék csapatokba. *Uo. lib. 6. cap. 5.* — Kárpáty Csilla fordítása. — Memnón Thrákiából utánpótlásul hatezer lovaszt hozott magával és hétezer gyalogost. *Uo. lib. 9. cap. 3.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli apró kihagyással és eltéréssel közli. — Antipatroszt az újoncokból álló utánpótlással Kratérosz helyére hívta. *Uo. lib. 10. cap. 4.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal és jelentős eltéréssel közli. — A hadsereg veszteségét versengve pótolta Gallia, Hispania, Italia. *Tacitus, Annales, lib. 1. cap. 71.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli eltérésekkel idézi.

<sup>68</sup> M: Mago Carthagóba érkezett, hogy közölje a cannaei győzelem hírét. A következőképpen számolt be fivére Itáliában végrehajtott tetteiről: Hannibal hat fővezérrel és hat consuli sereggel ütközött meg. Több mint 200 ezer ellenséges katonát ölt meg, több mint ötvenezret ejtett fogságba. Ennyi sily jelentős győzelem után [mélán] mutathatnak be áldozatot a halhatatlan isteneknek. Beszédének lényege az volt, hogy a háború közeli befejezésének reményében még inkább támogatniuk kell minden erejükkel Hannibalt. Küldjenek tehát utánpótlást; küldjenek pénzt zsoldra s gabonát a katonáknak, akik oly derekasan álltak helyt. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 23. [cap. 11–12.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal és eltérésekkel közli.

(2) Minden tartományban alapítanunk kell egy katonai akadémiát (hasonlót, mint a janicsároké a szerájban), ahol az árvákat, a fattyúkat, a koldusokat és a kórházakban meghúzódozó szegényeket a háborúra oktathatjuk. Az ilyen iskolák alapítása az alapítók buzgalmánának és a keresztény vallásnak nagyobb dicsőségére szolgálhat, mint az újabb kolostorok és felesleges gimnáziumok létrehozása.

(3) Hogy a századokat állandóan egyben és teljes létszámban tartsuk, két-három havonta mustráljuk meg őket. Azokat a kapitányokat, akik hamis listákkal és hadikasszáknál történő csalással az egész háborút veszélybe sodorják, a legszigorúbban meg kell büntetni, mivel [ha a kapitány csal,] a tábornok a legénységre vonatkozóan hamis intézkedéseket hoz, és elhibázott rendelkezéseket ad, mert azt hiszi, hogy van katonája, miközben [a valóságban] nincsen. Gusztáv Adolf svéd király megengedett a kapitányoknak néhány „vak” vagy „halott helyet” oly módon, hogy minden tíz, a mustrán részt vett emberre még egyet, azaz 11 főt számítottak, azzal a kötelezettséggel, hogy a kapitány a századot saját költségén mindig teljes létszámban tartsa.

A császári seregben háborús időkben a kapitányoknak és az ezredeknek a teljes század zsoldját odaadták a szálláson azzal a feltétellel, hogy ezért a századot teljes egészében viszik hadba. Ez az eljárás figyelhető meg Franciaországban is.

2. A pótlóvazást illetően:

(1) Spanyolországban a katonák lovuk egyik fülét bevágva látják el azt ismertetőjellel, hogy megkülönböztessék. Ha egy ló megdöglik, a katonának a hadbiztosi hivatalban be kell mutatnia a ló [bevágott] fülét, a fejbőrét és a kapitány igazolását.

(2) A császári szolgálatban néha hasonló módon osztották ki a katonáknak a besorozott lovakat, mivel azonban ez az ügy nem tartozott a tisztek felügyelete alá, ezért az uralkodónak a katonák csalásai miatt tetemes költségei keletkeztek, mivel ezek vagy eladják a lovakat, vagy akár a róluk való csekély gondoskodás folytán, akár szándékosan, hagyják elpusztulni azért, hogy a ló nélkül maradjanak, és így ne kelljen szolgálniuk.

(3) Ezért bizonyítottan nagyobb szolgálatot tesz, és sokkal hasznosabb, ha az ezredeknek egy bizonyos pénzüsszeget adunk, és kötelezzük őket arra, hogy maguk pótlóvazzanak, mivel ők olcsóbban tudják beszerezni a lovakat, mint a hadbiztosok, és utána inkább fáradoznak azért, hogy a lovakat jó állapotban tartsák, mint ha ez egyáltalán nem állna érdekükben.

### XIII.

A törökök védőfegyverzetként pánccélinget, bélelt kabátot (Wams), vaskesztyűt, karvasat könyökvédő nélkül, gömbölyű vagy csúcsos huszársisakot (Sturmhaube oder Pikelhauben<sup>69</sup>), pajzsot vagy tárcsát hordanak.

<sup>69</sup> Mindkettő a klasszikus, rákózott nyakkal, pofa- és orrvédővel ellátott sisaktípus, a huszársisak változata. A nyugati mintát követő példányok felső része lekerekített, míg a keletiek sokkal csúcsosabbak.

1. A törököknél sem a gyalogosok, sem a lovasok nem viselnek fegyverderekat, [azaz] mell- és hátvértet, úgyhogy mivel a nehéz fegyverek hiányoznak, rendkívül mozgékonyak, akár azért, mert lovaik nagyon gyorsak, akár azért, mert felszerelésük és nyergük, akárcsak a lovak patkói, simák és vékonyak, s ezért nagyon könnyűek. A törökök ráadásul nagyon alkalmasak arra, hogy [az ellenség] előtt és mögött mindenfelé portyázzanak, hogy annak oldalába és hátába kerüljenek, belé kapdossanak, rácsapjanak, visszavonuljanak, az ellenségnek lest vessenek. A törökök azonban egy hozzájuk mérhető erejű, zárt [alakzatban támadó], és nehézfegyverzetű svadron lökésének nem tudnak szilárdan ellenállni anélkül, hogy [harcrendjük] fel ne bomoljon.

A tatárok, havasalföldiek és moldvaiak harcmódját pontosan leírja Livius a numidiaiaknál,<sup>70</sup> Caesar Ambiorix katonáinál,<sup>71</sup> Tacitus Tiridatész<sup>72</sup> katonáinál. Semmilyen védőfelszerelést nem hordanak, nyergük kengyel és nyeregív nélkül való, van szablyájuk, íjuk, tüzes labda a nyilak hegyén, menekülve harcolnak, mindig mozgásban vannak, két-három lovat vezetnek kantárszáron, hogy friss lóra szállhassanak, ha az előző elfáradt.

#### XIV.

A törökök támadófegyverei:

1. a közelharcra lándzsa vagy zászlós kopja, szablya vagy scimitar<sup>73</sup> vagy hegyestőr<sup>74</sup> (Stecher), vasbuzogány, fokos, az övre erősítve;

<sup>70</sup> M: Első látásra a numidáknál nem volt megvetendőbb látvány: a lovak aprók és ösztövérek, a lovasok elhanyagoltak és – a náluk levő gerelyt nem számítva – fegyvertelenek, a lovakon nem volt kantár, futásuk is esetlen, mert merev nyakkal, előrenyújtott fejjel vágtattak. *Livius, [Ab urbe condita, lib. 35. cap. 11.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli módosítással és kihagyással idézi.

<sup>71</sup> M: Ambiorix utasítást adott embereinek: távolról hajítsák el a dárdáikat, és ne menjenek közelebb, ha pedig a rómaiak valahol támadásba mennének át, hátráljanak meg, aztán ha megindulnak vissza, a hadijelvények felé, akkor vegyék őket üldözőbe. A parancsot pontosan teljesítették, és amikor a rómaiak kezdtek visszavonulni, rögtön körülvették őket egyrészt azok, akik meghátráltak, másrészt pedig azok, akik közel álltak hozzájuk. *Caesar, De bello Gallico, lib. 5. [cap. 34–35.]* — Szepessy Tibor fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal és módosítással idézi.

<sup>72</sup> M: Tiridates Armeniát fosztogatta, és ha csapatok vonultak fel ellene, kitért előlük, s ide-oda száguldva hírével nagyobb rémületet keltett, mint harccal. *Tacitus, Annales, lib. 13. cap. 37.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal és eltérésekkel közli.

M: Tacfarinas újakezdi az africai háborút, eleinte kósza és gyorsaságuk miatt bosszulatlan rabló-támadásokkal, azután falvakat dúlt fel, súlyos zsákmányokat hurcolt el. *Tacitus, Annales, lib. 3. cap. 20.* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>73</sup> A scimitar (fr. *cimeterre*, ol. *scimitarra*) egy szablyafajta, amely általánosságban minden, az oszmánok, perzsák, de még inkább a sztradióták (albán és görög zsoldosok a nyugati seregekben) által használt szablyát magába foglal. Török neve *kilij*. Jellegetessége a hegye felé kiszélesedő penge.

<sup>74</sup> M: A törökök a hegyestőrrel [*stocchi lungi*] vágással vagy szúrással ejtenek sebet. — Megjegyzendő, hogy a hegyestőr hosszú, vékony pengéje miatt alapvetően szúráásra való fegyver, vágásra nem alkalmas.

2. távolra íj, gerely,<sup>75</sup> keréklakatos arkebúz,<sup>76</sup> muskéta és pisztoly.

(1) A törököknél hiányzik a pika,<sup>77</sup> a gyalogsági fegyverek királynője, amely nélkül a gyalogságot, ha azt lovasalakulat vagy pikás zászlóalj támadja meg, nem lehet egyben tartani, és az így nem is tud ellenállni [a támadásnak].

(2) A törökök muskétáinak csöve jóval hosszabb, mint a mieinké, kaliberük kisebb, nem használnak pantallért és patronát, ezért hosszabb időre van szükségük a töltéshez.<sup>78</sup> A vas acélozása azonban kiváló, ráadásul a golyóval azonos súlyú lőport töltenek,<sup>79</sup> ezért jóval messzebbre lőnek, és nagyobb területet pásztáznak, mint a mi fegyvereink. Nem használnak villát, ezért kevésbé jól lőnek.<sup>80</sup> Kanócuk sodrott gyapjúból készül.

## XV.

Ezzel szemben a mi gyalogságunk harmadrészben mellvérttel, morionnal és fél karvassal felszerelt pikásokból,<sup>81</sup> kétharmad részben pedig villát használó muskétásokból áll. Van jó néhány pajzs vagy tárca, hogy azokkal a zászlóalj első sorát felfegyverezhessék, vagy hogy azokat más védőfegyverzetekkel együtt a tüzérségi trénnel szállítsák, és onnan szükség szerint szétosszák.

<sup>75</sup> M: A javelina hajtásra használt, kihegyezett, rúd alakú fegyver.

<sup>76</sup> Az eredeti szövegben *archibugi a ruota* szerepel, amelyet egyelőre nem tudunk másként értelmezni. A probléma ezzel az, hogy jelenlegi ismereteink szerint az oszmán haderők ilyen típusú fegyvert nem használtak, legfeljebb ha zsákmányolták.

<sup>77</sup> M: Nagyon fontos a fegyverek közti különbség. A germánok voltak olyan erősek és bátrak, mint a rómaiak, de a harcművészet és a fegyverzet tekintetében a rómaiak felülmúlták a germánokat. *Tacitus, Annales, lib. 2.* — A briteket legyőzték, mivel sem pajzsuk, sem sisakjuk, sem bőrvértjük nem volt. *Tacitus, Annales, lib. 2. cap. 4.* — A római katonaság könnyű kardjával közelről döfte át a kiszolgáltatott szarmatát. *Tacitus, Historiarum, lib. 1. [cap. 79.]* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>78</sup> A töltés előre kiadagolása nagyban meggyorsította a fegyver megtöltését, bár ennek pontos időtartamára ellentmondó adatokat találunk. Ennél is lényegesebb, hogy a harc zavaró körülményei között is biztosította, hogy mindig azonos löpormennyiség kerüljön a csöbe.

<sup>79</sup> A nyugati seregekben általában a golyó súlyának felét-háromnegyedét kitevő löpormennyiséget használtak.

<sup>80</sup> A fegyver relatíve nagy súlya miatt a villa jelentősen javította a találati pontosságot, és csökkentette a katonák fizikai terhelését.

<sup>81</sup> M: Nem a csatára, hanem a menekülésre gondolnak azok, akiket védtelenül állítanak csatasorba, hogy sebeket kapjanak. De a sisak és a páncél a gyalogosoknak talán túl nehéz; egyébként a mindennapos használat nem fárasztó. *Vegetius, [De re militari] lib. 1. cap. 20.* — Montecuccoli kihagyásokkal közli.

## XVI.

A lovasság fegyverei:

1. Védelműl a fegyverderék [szolgál], amelynek azonban úgy kell takarnia [a testet], hogy közben ne akadályozza,<sup>82</sup> és ne tegye használhatatlanná a katonát. Ugyanerre [szolgál] a mellvért,<sup>83</sup> a rákózott huszársisak pofalemezzel, orrvassal és a [könyékig érő,] vasujjak nélküli karvas. Ilyen fegyverzetre azért van szükség, mert általános, zárt [alakzatban történő] támadás esetén [a lovasság] képes áttörni [az ellenségen], és ilyenkor ha valaki elesik az első sorból, azzal gyengül a csapás ereje, miközben a hátsó [sorokban levő] lovak megbokrosodnak, és ezáltal az egész csapat széthullik.

2. Támadáshoz erős keresztvassal vagy markolatkosárral ellátott, hosszú, merev kardot, pisztolyt és néhány muskétát használunk.

(1) A támadásnál minden előny abban áll, hogy zárt, szilárd és áttörhetetlen alakzatot kell formálni, amely ahol csak áll, vagy ahová megy, mozgó bástyaként az ellenséget megállítja, magát pedig megvédi. Ilyen szilárdságot és áttörhetetlenséget azonban csak a gyalogosok pikáitól és lovasok vértjeitől lehet elvárni.

(2) A könnyűlovasság portyázásra, kísérésre, felderítésre, az ellenség területének pusztítására, seregének állandó nyugtalanítására, annak állandó fegyverben tartására és győzelem esetén annak üldözésére való. Támadáskor szablyát, kardot vagy karabélyt használnak. [A könnyűlovasok] ne legyenek túl sokan, mert ami a gyorsaságot és a mozgékonyaságot illeti, a törökök úgyis minden esetben felülmúlják őket, ráadásul a csatában mozgásukkal és a karakollal (amire azért kényszerülnek rá, mert nem tudják megvetni a lábukat, ha erős támadás éri őket) zavart keltenek. Ez a lützeni csatában is nyilvánvalóvá vált, ezért Wallenstein, abban az időben császári tábornok, úgy döntött,

<sup>82</sup> M: Ottani szokás szerint egész testüket vaspáncél borítja: cruppellariusoknak mondják őket, csapásokat nem tudnak osztogatni, mások csapásai nem járnak át testüket. *Tacitus, Annales, lib. 3. cap. 43.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli módosítással közli. — Amennyire nem járja át a nehézlóvasok páncélzatát a fegyver, annyira akadályozza is az ellenséges rohamtól letaszított harcost a feltápaszkodásban. *Tacitus, Historiarum, lib. 1. cap. 79.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli módosítással és kihagyással idézi.

<sup>83</sup> M: Az ütések és szúrások ellen való mellvért nem hárítja el egykönnyen a nyilakat. *Ciamp[poli], Prose.* — Mintegy háromezer tatár és török lovas hatalmas ordítással tört rá Tilly katonáira, mialatt a tatárok szakadatlanul óriási mennyiségű nyilat lőttek ki rájuk. Mivel azonban a nyilak a páncélt és sisakot viselőket nem egykönnyen ütötték át, ezek azonban hosszú puskáikkal igen hozzáértően harcoltak... *Istvánffy, Historiarum de rebus Ungaricis, lib. 32. [768.]* — Montecuccoli kihagyásokkal és módosítással közli. — Szükségképpen nagyobb merészséggel mennek harcba azok, akik védett fejjel és mellel nem félnek a sebekről. *Vegetius, [De re militari] lib. 1. cap. 20.* — Montecuccoli apró kihagyással közli.

hogyan megtiltja azt a seregben.<sup>84</sup> Később nem használt semmiféle más könnyűlovasságot, mint a saját horvát és magyar ezredeit, akik ugyanazt az utasítást kapták, mint Ambiorix katonái, vagyis ahol az ellenség menekülőre fogja, rohanják meg azt, ahol azonban visszafordul, ott meneküljenek.

(3) A lovassági fegyverek királynője a lándzsa, de azt úgy kell használni, ahogy azt Basta és Melzi<sup>85</sup> is megkövetelte. Eszerint a lándzsás legyen bátor, tetőtől talpig páncélozott, kapja a legjobb lovakat, a terep pedig [ahol felállítják] legyen sík, szilárd és akadálymentes. Ily módon kis svadronokba osztva, vágásban támadnak, utat nyitnak, amelyen a kürasszírok, akik a lándzsásokat ügetésben követik, betörnek, és lekaszabolják az ellenséget.

(1) Ha a lándzsának nincsenek meg eme tulajdonságai, ha az ember, a ló vagy a terep nem megfelelő, ha a lovasroham lendülete, amellyel hatását ki kell fejtenie, megtörik, vagy ha a kürasszírok közvetlenül nem támogatják őket, akkor [a lándzsa] haszontalan, mivel az ellenség, amely messziről látja a rohamra indulókat, megnyitja sorait, körülzárja a lándzsásokat és elvágja őket [a többiekől], ahogy Károly Gusztáv svéd király is tette az utóbbi, lengyelek elleni háborúban. A lándzsások hatalmas költségei miatt tehát, és mert ritkán, csak a csata napján használhatók, erről a fegyvernemről a mi seregünkben lemondtunk. A lengyelek használják őket, s mivel ezek 25-30 lovasból álló, kisebb csapatokban harcolnak, így ha valaki közülük ezer fővel rendelkezik,

<sup>84</sup> M: A friedlandi herceg gróf Aldringen marsallhoz írt levelének másolata: Méltóságos, [nekünk] különösen kedves gróf úr! A legutóbbi Lützensnél lezajlott csatában jól látszott, mekkora különbség van a páncélozott és a páncél nélküli lovasság között, hisz míg a páncélosok harcoltak, addig a páncél nélküliek az ellenség hátába kerültek. Épp ezért emlékeztetjük az urakat, hogy az összes lovassági ezredest buzdítsák, hogy ezen a télen, amikor is elegendő idő áll a rendelkezésükre, saját csapataikat vértekeljék [Kürass], amint illik, felszereljék, hogy ők ily módon nyárra Ő Császári Felségének hasznosan és nekik [ti. az ezredeknek] pedig dicséretre méltóan szolgálhassanak.

Ugyanakkor a német lovasoknál is teljesen használaton kívül szeretnék helyezni a karabélyt, kiváltképp [azért, mert] a legkevésbé sincsenek abban a helyzetben, hogy képesek legyenek annak megfelelő kezelésére és használatára, mert amikor ők azt kívánják, hogy azután karakolt hajtsanak végre, az ellenségnek hátat kell fordítaniuk, és ebből elkerülhetetlenül sok baj következett. Amikor az úr [a marsall] ezt az ezredesekkel szintűgy tudatja, nekik e célból ezen írás másolatát küldje meg, és ügyeljen arra, hogy ezzel úgy az egyik, mint a másik valóban és feltétlenül végre legyen hajtva. Prága, 1633. január 2. — Bár az eredeti szöveg első olvasásra úgy értelmezhető, mintha Wallenstein a könnyűlovasságot akarta volna eltávolítani a seregből, és a francia és német fordítások is ilyen értelműek, de megfontolandó, hogy valójában mégis inkább a karakolt megtiltásáról van szó. A könnyűlovasság eltávolítása a seregből egyrészt szinte elképzelhetetlen egy olyan tapasztalt hadvezér esetében, mint Wallenstein, másrészt épp az ehelyütt idézett levél, illetve a következő mondat tartalma is erre utal, végül pedig az I. kötet XVII. caputjának 2. pontjában egyértelműen a karakolt megtiltásáról beszél, pontosan az itt említett okok miatt.

<sup>85</sup> Giorgio Basta a tizenöt éves vagy hosszú háború (1592–1606) idején, 1598–1604 között Erdélyben igyekezett megszilárdítani a Habsburgok hatalmát, ahol rémuralma közmondásossá vált. Két hadtudományi munkát írt: az *II maestro di campo generale* (Velence, 1606) és *Governo della cavalliera leggiera* (Velence, 1612), komoly hatást gyakorolt az utókorra, így Montecuccolira is. Lodovico Melzi művét úgyszintén a lovasságról írta: *Regole militari sopra il governo e servizio particolare della cavalleria* (Antwerpen, 1611).



abból 30-40 kis svadront tud képezni, melyeket jól és határozottan vezetve és a kürasz-szírokkal megtámogatva, nagy sikert és nagy hatást lehet elérni.

XVII.

A török sereg gyalogságra és lovasságra oszlik.

1. A lovasság áll:

(1) szpáhikból,<sup>86</sup> akikből kétféle van, a tímáros szpáhik, akik a tímárból élnek és a baluch szpáhik (akiket szpáhioglaninak vagy pretoriánusoknak is neveznek), akik a szerájából jönnek, és a Porta fizeti zsoldjukat;

(2) beslikből vagy a helyőrségek lovasságából, mint Magyarországon a huszárok;

(3) önkéntesekből;

(4) akindzsikból,<sup>87</sup> akiket a tartományokból rendelnek ki;

(5) agalarokból vagy a pasák testőrségéből.

2. A gyalogság áll:

(1) janicsárokból,<sup>88</sup> akiket 300, 400 vagy 1000 fős odákba vagy kamarákba vagy századokba osztanak;

(2) azábokból<sup>89</sup> vagy helyőrségi gyalogságból, mint Magyarországon a hajdúk;

(3) albánokból és bosnyákokból, akik általában a pasák testőrei;

(4) kivezényeltekéből és önkéntesekéből, akiket részben saját nemeslelkőségük, részben pedig a nekik megajánlott privilégiumok és a zsákmány reménye csábít el.

3. Vannak még néhányan, gyalogosok és lovasok, akik a mi dragonyosainkhoz hasonlítanak, és szokásosan a pasáknál szolgálnak.

<sup>86</sup> **M:** A szpáhik a nagy fejedelem szolgálóinak nevezik. *Lonicer, Chronica Turcica, [fol. 41r.]* — Montecuccoli apró eltéréssel közli. — A szpáhioglanok és a janicsárok, amely nevekkkel az udvari lovasokat és gyalogosokat illetik. *Istvánffy, Historiarum de rebus Ungaricis, lib. 11. pag. 185.* — Montecuccoli módosítással közli. — A legkiválóbbak a palotaőrök és a király csatlósai, akiket szpáhioglanoknak neveznek, vagyis nemesi gyermekeknek vagy nemesifjaknak. A szpáhi a török nyelvben nemes jelent, az oglan pedig gyereket vagy fiút. *Lonicer, Chronica Turcica, [fol. 40v.]*

<sup>87</sup> **M:** Az akindzsik a legalacsonyabb rangú lovasok, igen kegyetlen pusztítók, akik bármiféle zsold nélkül szolgálnak, és tüllel-vassal mindent elpusztítanak. *Lonicer, Chronica Turcica, [fol. 41r.]* — Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>88</sup> **M:** A török császár legerősebb védelme a 12 ezer janicsár, akik mindannyian gyalogosok és keresztény gyerekek, s a hadi szolgálatban a leginkább gyakorlottak. Részben a török udvarban, részben Anatóliában, törökök között nevelkednek. Rajtuk kívül van még másik 10 ezer janicsár, akik szétosztótan vannak elhelyezve az erődítményekben és végvárakban az ellenséges országokkal szemben, és másik hatezer, akiket a császár váraiba osztanak szét. Végül 10 ezer mindenféle fiatalembert képeznek ki folyamatosan harci gyakorlatokon, különböző helyeken a katonaság számára. Ha a magasabb osztályokban fogyatkozás támad, ezek közül vesznek fel időről időre újoncokat, hogy amazok bajtársai legyenek. *Lonicer, Chronica Turcica, [fol. 40r.]* — Montecuccoli kihagyásokkal és eltérésekkel idézi.

<sup>89</sup> **M:** Az azábok a leghitványabbak a gyalogosok közt, kiváltképpen az íjászatban gyakorlottak, ostromoknál elsőként teszik ki őket a veszélynek, és lemészárlásukkal nem sokat törődnek. *Lonicer, Chronica Turcica, [fol. 41r.]* — Montecuccoli kihagyással idézi.

## XVIII.

A keresztény sereg ugyanígy gyalogságra és lovasságra tagolódik.

1. A hadsereg különböző felhasználási módjai és szolgálatai megkövetelik az emberek és fegyverek sokféleségét. Az ellenséget távolról és közelről kell megsebezniük, feltartóztatni, visszaverni vagy üldözni, ha legyőztük. Erődített helyeket kell elfoglalni és megvédeni, folyókon, erdőn, hegyeken kell átkelni, lesvétést, portyázást, zsákmányolást kell végrehajtani, és más ehhez hasonlókat.

2. A gyalogság a szilárd alap, a sereg talapzata<sup>90</sup> a csatában. A rómaiak és a svájciak csodálatra méltó dolgokat vittek véghez velük. A dragonyosok is csak gyalogosok, akik, hogy gyorsabban jussanak előre, lóra ülnek. A gyalogságnak kell tehát kitennie a sereg fő erejét és legnagyobb részét.

3. A nehézlovasság<sup>91</sup> száma legyen a gyalogságénak a fele, vagy annál valamivel több; a könnyűlovasság száma legyen [a nehézlovasságénak] a negyede vagy annál is kevesebb. E tekintetben a szarmaták<sup>92</sup> és a parthusok<sup>93</sup> voltak a legfélelmetesebbek.

4. Ebben az arányban a lovasság, amelyet a gyalogság közé kell keverni, nem túlzottan [nagy létszámú]. Ennél azonban nem lehet kevesebb a rendkívül nagyszámú ellenséges [török] lovasság, a Magyar Királyságban sokféle megtalálható, kiterjedt síkságok, valamint a lovasság által ellátandó feladatok jellege miatt, mely elsősorban betörésekből [ti. ellenséges területre], portyázásokból, rajtaütésekből, [utánpótlás] kíséretből, az ellenség üldözéséből,<sup>94</sup> foglyok ejtéséből, hírek továbbításából, a vidékeknek a pusztítások elleni védelméből és más hasonló dolgokból áll.

5. A csatában a kúrasszírokat nem kevésbé becsüljük, mint a gyalogságot: ezeknek mint bevehetetlen tornyoknak szilárdan együtt kell maradniuk, különösen a könnyűfegyverzetű török lovassággal szemben.

6. A könnyűlovasoknak sokkal kevesebben kell lenniük, mint a nehézlovasoknak, hogy az ütközetben ne okozzanak zavart, és hogy az utóbbiak mögött fedezve állhassanak anélkül, hogy a csatateret elhagynák. Ha azonban más arányt veszünk, akkor nem tudnak jól együttműködni, mivel a könnyűlovasok száguldani akarnak,

<sup>90</sup> **M:** Mindent egybevéve a gyalogság nagyobb erőt képvisel. *Tacitus, De moribus Germanorum, cap. 6.* — Borzsák István fordítása. — Minden erejük a gyalogság. *Uo. cap. 3., Agricola, cap. 12.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli módosítással közli.

<sup>91</sup> **M:** Lovasság nélkül a gyalogság olyan a csatában, mintha csupasz lenne, bármilyen erős is. *Thuküdidész, [Isztoria tou Peloponnésziakou Polemou] lib. 6.* — Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből (DANAËUS 1623, 54.) vagy más hasonló forrásból.

<sup>92</sup> **M:** Tömerdek lovasukat is ajánlgatták: ez az egyedüli erősségük. *Tacitus, Historiarum, lib. 3. cap. 5.* — Borzsák István fordítása nyomán.

<sup>93</sup> **M:** Csak a lovasságban volt az erejük. *Tacitus, Annales, lib. 6. cap. 34.* — Borzsák István fordítása. — Igazában a lovascsapatok szoktak gyorsan győzelmet aratni, gyorsan hátrálni. *Tacitus, De moribus Germanorum, cap. 30.* — Borzsák István fordítása.

<sup>94</sup> **M:** Csatákban és győzelmekben erős lovasság nélkül még a menekülő ellenségnek sem lehet nagy kárt okozni. *Thuküdidész, [Isztoria tou Peloponnésziakou Polemou] lib. 6.* — Az idézet valószínűleg a Danaeus-féle gyűjteményből származik. DANAËUS 1623, 54.

a nehézlovakok ellenben feladataikat ólomlábakon hajtják végre. A csatában a könnyűlovakasság nem tudja megvetni a lábát, sem pedig sáncok mögé húzódni, a nehézlovakasság harc közben nem tudja fedezni őket [ti. a könnyűlovakasságot], sem táborozni sáncok nélkül. A könnyű- és a nehézlovakasság közötti különbség az oka annak, hogy minden alkalommal, midőn eme természettől fogva különböző fegyvernemeket e meghatározott, értelmes arány nélkül egyesítettük, úgy sok veszekedés, zavar és véleménykülönbség keletkezett a vezérek között, úgyhogy a cselekvés pillanatában semmiben sem tudtak megegyezni, és nem tudtak megfelelően együttműködni.

## XIX.

A hadsereg értékét a hadvezér<sup>95</sup> rátermettségével mérik, a törökök pedig tapasztalt, bátor és gyakorlott hadvezérekkel és katonákkal rendelkeznek.

1. Mindezt még a tapasztalatuk is növeli, mivel gyerekkoruktól fegyverben állnak, minden méltóságot bejárva a [ranglétra] fokozatain, keresztülatazzák a különböző provinciákat, mivel birodalmuk igen kiterjedt, és állandóan háborúznak. Mégis, manapság megtalálhatók közöttük is a visszaélések és a korrupcióból származó bajok, mivel néhányukat egyetlen ugrással emelnek portai tisztségből a sereg parancsnokává, mint éppen a mostani nagyvezírt is, aki az előző elhunyt nagyvezír fia,<sup>96</sup> és aki a tudományoknak szentelte életét, hogy mufti legyen, de végül mégis, teljesen szokatlan módon apját követte a vezírségben. Ez a visszaélés azért keletkezett és onnan ered, hogy a luxusban elpuhult és a mohamedán törvényekkel kevésbé törődő szultán nem vonul ki többé személyesen a hódító hadjáratokra.

2. A bátorság elsősorban az erős, az élvhajhásztól meg nem rontott testi tulajdonságokból ered, a test tiszta, tüzes véreből, továbbá a fegyverhasználatban és a harci gyakorlatokban elért ügyességéből, amire bátran hagyatkozhatnak;<sup>97</sup> korábbi győzelmekből; a politikai világ két nagy sarkpontjából, mely a jutalom és a büntetés, melyek közül a törököknél az első módfelett fényes, míg a második rettentően szigorú; a valásból, amely meggyőzi őket, hogy elnyerik az örök boldogságot, ha harcban esnek el, és hogy a halál órája<sup>98</sup> és a halál módja, amelyet mindenki a homlokára írva visel, elkerülhetetlen.

3. Minél inkább despotikus és osztatlan hatalommal van felruházva a hadvezér, parancsait annál inkább végrehajtják.

(1) [A parancsnoki jogkör] korlátlan és törvényes, mivel a fegyverek jogán [ius armorum] megszerzett legfelsőbb, valamint az általa alacsonyabb szintekre átruházott

<sup>95</sup> M: Annyit ér a hadsereg, amennyit a hadvezér. *Florus, Epitomae de gestis Romanorum, lib. 2. cap. 18.* — Havas László fordítása.

<sup>96</sup> Minden bizonnyal a Köprülükről van szó. Amikor Montecuccoli e művét írta, Köprülü Ahmed (1635–1676) töltötte be a nagyvezír tisztét, aki az előző nagyvezír, Köprülü Mehmed (+1661) fia volt.

<sup>97</sup> M: Mivel senki sem fél attól, hogy azt tegye, amit saját meggyőződése szerint jól megtanult. *Vegetius, De re militari, [lib. 1. cap. 1.]* — Montecuccoli apró eltéréssel közli.

<sup>98</sup> M: Ha az a végzetünk, hogy meg kell halnunk, akkor hiába próbálunk kitérni előle, ha pedig ellenkezőleg, akkor ostoba dolog félnünk tőle. *Busbequius, [Epistula 4. 306.]*

hatalom az állam alaptörvényében gyökerezik, mely előírja, hogy egyetlen úr legyen, mindenki más pedig szolgál,<sup>99</sup> akik ebben a szolgáltságban és vak engedelmisségben a lélek üdvét keresik a halál után. Emellett a főparancsnok megbízatása szabad,<sup>100</sup> abszolút<sup>101</sup> és teljhatalmú, melyet két szóban úgy lehetne összefoglalni, hogy támogassa a fejedelem szolgálatát, hasonlóképp a római köztársasághoz, amelynek úgy tetszett, hogy rendkívüli esetekben teljhatalmú diktátort, azután annak helyébe konzult<sup>102</sup> nevezzen ki.

(2) [A parancsnoki jogkör] osztatlan,<sup>103</sup> mert nincs sem feljebbvaló, sem azonos állású, sem tanácsadó, sem segítő, sem szövetséges, akit a tervezett vállalkozásnál meg kellene kérdezni, vagy a fellépő véleménykülönbségek esetén meg kellene nyerni magának, mert a hadsereg és az egész ország vakon engedelmeskedik akaratának. Egyedül az ő keze oszt jutalmat<sup>104</sup> és büntetést,<sup>105</sup> továbbá eltávolítanak minden olyan tényezőt, melyeket természetüknél fogva a tanácskozások, konferenciák, ellenvetések, viták,

<sup>99</sup> M: A kereszténységben is fennmaradtak még néhány helyen a tulajdonnak ilyen jellegű birtoklását biztosító uralom nyomai, melyeket *Leibeigene*-nek neveznek.

<sup>100</sup> M: Mindig egy teljhatalmú vezírt küldenek ki, s mivel a nagy távolságok miatt a döntések csak az események után érkeznek meg, így semmi mást nem írtak neki elő, csak azt, hogy vigyázzon, nehogy a császár valami kárt szenvedjen. *Busbequius*, [*Descriptio orbis et eius rerumpublicarum*, 1655, 1041.] — Busbeq műveiben nem akadtunk nyomára az idézetnek. Montecuccoli eltérésekkel, módosításokkal közli a szöveget.

<sup>101</sup> M: Szükséges, hogy a háborúban a legfőbb vezetőket felruhazzák a legfőbb hatalommal is, hogy ezáltal könnyebben folytathassák a háborút, másokat engedelmisségre készítsenek, és döntéseik még inkább titokban maradjanak. *Thuküdidész*, [*Isztoria tou Peloponnésziakou Polemou*] lib. 6. — Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből, kihagyásokkal. (DANAËUS 1623, 56.)

<sup>102</sup> M: A consul ügyeljen, hogy semmi károsodást ne szenvedjen az állam. [*Cicero, Oratio in Catilinam*, 1. cap. 2.] — Montecuccoli módosításokkal közli. — A velencei köztársaságban csak kevés polgár kezében összpontosult a hatalom, akik szükség esetén, felsőbb befolyásolás nélkül, egymás közt mindent egyetértőleg megtanácskozhattak. A szokásos ügyekben az eljárás lassabb, mivel többek egyetértése szükséges, akik természetük, tevékenységük és céljaik különbözősége okán nem egykönnyen egyeznek meg. Ráadásul az idő múlik, hogy megegyezésre jussanak, az események azonban néha nem várják ki ezt az időt. *Macchiavelli*, [*Discorsi sopra la prima deca di T. Livio*].

<sup>103</sup> M: Ha a háborúban több, azonos hatalommal felruházott vezető van, akkor vagy egyáltalán nincs vezetés, vagy az bizonytalan, vitákkal terhelt. *Bodin*, *Rep. lib. 6. cap. 4.* — Montecuccoli itt Bodin művének nem francia, hanem latin kiadását idézi. — Egy és ugyanazon seregben veszélyes dolog két vezér egymás közötti vetélkedése. *Hérodotosz*, [*Hisztoriai*] lib. 5. *de Megabate et Aristagora.* — Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből. DANAËUS 1623, 287. — A parancsolók sokasága és zűrzavara – még ha felváltva csinálják is – otthon és idegenben is káros. *Thuküdidész*, [*Isztoria tou Peloponnésziakou Polemou*] lib. 6. — Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből. DANAËUS 1623, 55. — Az orvosok sokasága elveszejtí a fejedelemet. *Dion.* — Az idézet pontos forrása ismeretlen, de Erasmusnál is feltűnik. — A nagy ügyek intézésénél igen üdvös, ha egy embernél van a főhatalom. *Livius*, [*Ab urbe condita*, lib. 3. cap. 70.] — Montecuccoli jelentősen átfogalmazva közli.

<sup>104</sup> M: A vezetőkben tekintély lakozik, a katonákban pedig engedelmisség a mérhetetlen jutalom vagy a hatalmas büntetések miatt. *Busbequius.* — Az idézet valójában Montalban művéből származik (30.). Montecuccoli kihagyásokkal idézi.

<sup>105</sup> M: A nagyvezír 1663-ban Érsekújvárnál, mihelyt az ellenkezés leghalványabb jelét is észrevette, nyomban megfojtatta a birodalmi kancellárt, a pasát és még saját vejét is.

véleménykülönbségek és féltékenykedések magukban foglalnak, és amelyekből azután a titkolódzás, a határozatlanság, az egyenetlenség, az akadályok, az elhidegülés és a zavarok keletkeznek.

XX.

A tábornoknak, akit a török ellen küldenek, rendelkeznie kell a szolgálathoz méltó természetes és szerzett tulajdonságokkal,<sup>106</sup> ahogy mondtuk.

1. Nagy fontosságú és hatalmas annak a feladata, aki egy hadsereget irányít, amelynek megtartásától vagy elvesztésétől függ a király, a birodalom és a korona. Hogy ezt a feladatot ellássa, a következő tulajdonságokkal kell rendelkeznie:

(1) Kitűnő egészséggel<sup>107</sup> [rendelkezzék], amely alkalmas arra, hogy elviselje a fáradságot, a pusztító magyar éghajlatot, ahol nappal nagy a forróság, éjjel pedig nagyon hideg van, és rossz a víz. [Emellett bírja] a sátorban való táborozást és a folyamatos nyugtalanságot. Vegyen példát Corbulóról,<sup>108</sup> aki a szenvedések közepette is képes volt a katonákat buzdítani. [Ezenkívül] ellenőrizze az öröket és erődítéseket,<sup>109</sup> derítse fel a terepet, járjon gyalog,<sup>110</sup> akár gyakorlatozás közben, hogy segítsen, akár a sereg előtt, hogy vezesse azt. Szellemi képességek<sup>111</sup> tekintetében, amelyek nagyrészt a testrészek vérmérsékletétől függenek, legyen mindig élénk, fürge és tetterre kész, tudván, hogy a háborúban minden órákon, perceken és értékes, pótolhatatlan pillanatokon múlik.

(2) Tekintélyes megjelenéssel [rendelkezzék], amire például még az etiópiaiak<sup>112</sup> is nagy hangsúlyt fektettek a hivatalok adományozásánál, mivel úgy tartották, hogy a homlok és a szem tükrében a lélek képe látható.

<sup>106</sup> M: Három dolog szükséges a képzettséghez, mondta Arisztotelész: a természet, a tanulás és a gyakorlat. *Diogenész Laertiosz, in vita Arist. [De vita et moribus philosophorum, lib. 5. 276.]*

<sup>107</sup> M: Katonáskodáshoz értő, testileg erős és harcra termett proconsult kell választani. *Tacitus, Annales, lib. 3. cap. 32.* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli apró eltéréssel idézi.

<sup>108</sup> M: A mindehhez járuló vízhiányt, a nyári forróságot, a hosszú utakat csak a vezér türése enyhítette, aki ugyanannyit, sőt a közkatonánál többet is elviselt. *Tacitus, Annales, lib. 14. cap. 24.* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli apró eltéréssel idézi.

<sup>109</sup> M: Közben Caesar naponta személyesen végigjárta az ostromműveket. *Caesar, De bello Africo, [cap. 21.]* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli apró kiegészítéssel közli.

<sup>110</sup> M: A király gyalogosan körüljárta seregét, felemelte a földön heverőket, s azokat, akik nehezen vánszorogtak, teste támaszával segítette. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 7. cap. 3.* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán. — Elsőként vállalta a fáradalmakat, elsőként vágott neki gyalogosan az útnak. *Silius [Italicus, Punica, lib. 1. 242–243.]* — Montecuccoli apró eltéréssel közli.

<sup>111</sup> M: A harcedzett Vespasianus a menet élén haladt, megfontoltságával és – ha kellett – fegyverrel éjjel s nappal szorongatta az ellenséget; beérte azzal az eleséggel, ami éppen akadt; ruházatban s külső megjelenésben alig különbözött a közkatonától. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. cap. 5.* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>112</sup> M: A méltóságok odaitélésénél az etiópok a szépséget nézték, mert úgy hitték, hogy a kimagaslóan ragyogó külső az égből veszi eredetét. *Arisztotelész, Politica, lib. 4. cap. 4.*

(3) A hadi tudomány<sup>113</sup> legfőbb tulajdonsága, hogy csak gyakorlat révén lehet rá szert tenni, mert senki sem születik kapitánynak, csak azzá lesz, de nem a könyvek között, hanem a harcmezőn, nem élvhajzás közben, hanem fegyverrel [a kézben], hóban fagyoskodva vagy [a hőségben] izzadva. Drusus<sup>114</sup> sem a szobában, a kellemes árnyékban, hanem a forró nap sugarai alatt sajátította el a hadművészetet,<sup>115</sup> amire csak a királyok és a nagyok képesek, mivel ez egy olyan mesterség, melyet nem lehet csak úgy, egy-két hadjárat alatt megtanulni. És hogyan tudnánk a szemünk előtt megnyilvánuló események változatosságát, részeit és eseteit ily rövid idő alatt egységes mintává és ideává formálni? Hogyan érthetjük meg az egészet, ha a részeket nem ismerjük? Hogyan tudjuk megítélni a mesterek és alárendelt katonák ügyességét? Hogyan tudunk hiányosságaiakon segíteni, ha nincsenek jelen, vagy ha munkájuk során tévednek? Traianus<sup>116</sup> nem érte be a hadseregre vetett futólagos pillantással, ő előbb diák akart lenni, s csak utána mester. És vannak olyan merész lelkek, akik mivel irányítani tudnak egy lovat a tornán, máris lándzsára akarnak kapni. Vannak olyanok is, akik már attól nagy hadvezérnek tartják magukat, hogy olvasták Vegetius utasításait és Livius történeti könyveit.<sup>117</sup> Csodálatos, hogy a kevésbé fontos művészetekben senkit sem avatnak mesternek anélkül, hogy át ne ment volna a vizsgákon, és a próbákat a gyakorlatban is ki ne állta volna, ám az oly fontos<sup>118</sup> hadművészetben néha megengedik, hogy olyanok is tisztelt legyenek, akik semmi bizonyítékát nem adták használhatóságuknak.

<sup>113</sup> **M:** Háborúban egy parancsnoknak több múlik azon, hogy tapasztalt ember benyomását keltse, mint bátor és erkölcsös emberét. *Arisztotelész, Politica, lib. 5. cap. 9.*

<sup>114</sup> **M:** Drusus Illyricumba küldték, hogy megszokja a katonáskodást, és megnyerje a hadsereg rokonszenvét; ugyanakkor Tiberius úgy vélte, az ifjúnak is jobb a fényűző városi tespedés helyett táborban tartózkodnia. *Tacitus, Annales, lib. 2. cap. 44.* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>115</sup> **M:** S ez a mesterség [a hadművészet] annyi virtust kíván, hogy nemcsak azok hatalmát növeli, akik fejedelemnek születtek, hanem néha szerencsés embereket juttat erre a polcra. *Macchiavelli, [Il principe, cap. 14.]* — Lutter Éva fordítása.

<sup>116</sup> **M:** Mert nem elégedtél meg azzal, hogy csak messziről látod a tábor, és mintegy átesel a rövid katonai szolgálaton, hanem úgy viselted a tribunusi rangot, hogy azonnal vezér lehettél volna, és a tanítás idején semmit sem kellett tanulnod. *Plin. paneg. ad Traj. cap. 15.*

<sup>117</sup> **M:** Ritkák a hadvezérek, alig van belőlük annyi, mint kapu Thébában vagy mint torkolata a gazdag Nílusnak. *Casaubonus in praefat. ad philos. ex poeta satyrico.* – Az idézet eredeti helye: Iuvenalis 13. 26–27.

<sup>118</sup> **M:** Ki fog józan ésszel egy bírót, egy orvost, egy építész megfelelőnek tartani, akinek a hozzáértéséről nincsen tapasztalata? *Pasch. leg. cap. 1.* — Montecuccoli kihagyással közli. — Ilyen nehéz dolog kiválasztani azt, akinek merészségére és szerencséjére mindenki ügyét rábízják. *Uo. [cap. 1, 2.]* — Montecuccoli apró kihagyással idézi. — A hadműveletek élére Corbulót állítják, aki annyi éven át megismerte katonáit és az ellenséget, nehogy másvalaki járatlansága folytán újabb hibát kövessenek el, mert Paetus miatt csak bosszankodtak. *Tacitus, Annales, lib. 15. cap. 25.* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli apró módosítással közli.

(4) A morális erény, amelyet minden embertől, a hadvezérektől<sup>119</sup> azonban kiváltképpen elvárnak, nem más, mint maga az okosság,<sup>120</sup> mely név két dolgot jelöl. Egyrészt vonatkozik a cselekvés minőségére, másrészt annak céljára, és mindkettő magában foglalja az ügyességet, a mértéktartást és a célszerűséget.<sup>121</sup> Ha ezek a jövőre irányulnak a múlt eseményei alapján, akkor előrelátásnak, ha mindenkinek azt juttatják, amit megérdemel, akkor igazságosságnak, ha a mohó szenvedélyt mérsékelik, akkor mértékletességnek,<sup>122</sup> ha a haragot, akkor állhatatosságnak nevezzük.

(5) Az állhatatosság különleges, a katonától, de még inkább a hadvezértől elválaszthatatlan tulajdonság. Ezt inkább cselekedetei, semmint szavai alapján kell megtanulnia. A szónok sír, hogy hallgatóit könnyekre fakassza, a hadvezér saját bátorságának példája<sup>123</sup> révén szítja fel a lelkesedés tüzét katonái szívében. A megfélemlítetteket bátorítani, a gyengéket erősíteni, a lankadó harci kedvet felélénkíteni, a szétszórt katonákat újra rendezni, a viaszorítottakat előre vezetni, a csatát újramegteremtés érdekében magát a legnagyobb veszélynek kitenni, ez mind olyan kötelesség, amely méltó a hadvezérhez. Mindenekelőtt azonban [a hadvezér] képes legyen arra, hogy ne zavarodjon meg, legyen mindig lélekjelenléte, parancsadáskor ne tévedjen, mindent tartson szemmel, magát sose mutassa feldúltnak, minden parancsot nyugodtan közöljön, mintha valóban teljesen nyugodt is lenne. Ez [a hadvezér] személyes

<sup>119</sup> M: A hadvezérnek és a fejedelemnek nem az asztalnál folytatott fényűzésben vagy a gyönyörök élvezetében, hanem főként megfontoltságban és fáradozásban kell másokat a seregben felülmúlni. *Xenophón, [Anabaszisz] lib. 1.* — Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből. DANAËUS 1623, 77. — A hadvezér személyes feladata (a hadvezér saját katonaságának a király által kinevezett legfelső vezetője), hogy megfontoltságával, bátorságával, igazságosságával és mértéktartásával az alárendeltjei előtt járjon. *Leo, Tactica, cap. 1., 11.*

<sup>120</sup> M: Az okosság azt jelenti, hogy helyes módon (észszerűen) visünk véghez valamit. Ez lehet külső cselekvés, vagy lehet alkotás. *Arisztotelész, Ethica, lib. 6. cap. 4.* — Az olaszban és a latin szövegben is az okosság szót a prudenza (prudencia) szóval jelölték, amelyet a korban sok jelentésben használtak. Leginkább okosság, eszeség, bölcsesség a fordítása, de jelent óvatosságot, elővigyázatosságot, jártasságot is. Pápai Páriz szerint a prudentia rerum militarium: a hadi dolgokhoz való tudás. Erre utalhat itt szerintünk Montecuccoli is.

<sup>121</sup> M: A jó hadvezér kötelessége nemcsak abból áll, hogy felállítsa a hadrendet, vagy hogy a győzelmet elősegítő állást foglaljon el, hanem abból is, hogy a sereget megóvja az inségtől, betegségektől, lázadástól, téletlenségtől, s hogy embereit a vitézségben való vetélkedésre buzdítsa. *Xenophón, [Anabaszisz] lib. 1.* — Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből. DANAËUS 1623, 78.

<sup>122</sup> M: Nem nehéz összetartani azokat, akiknek az élén állunk, ha saját magunkat tudjuk fegyelmelni. *Cicero, epist. 1. ad Q. fratrem, [II. 7.]* — Kerüld a csalogató jutalmakat: azt hisszük, megszerztünk valamit, de közben mi mentünk lépre. *Cicero ep. 8. [Seneca, Epist. 1. 8.]* — Montecuccoli kihagyással és jelentős eltéréssel idézi. — A kapzsi emberek az adott szónál, hírnévnél és végeredményben minden dolognál előrébb helyezik a saját érdeküket. *Sallustius, [Bellum] Iugurthinum, cap. 16.* — Montecuccoli jelentős módosítással közli.

<sup>123</sup> M: Katonák, az az óhajom, hogy tettem s ne szavaim lelkesítsenek, s ne csak parancsaimat, de példámat is kövessétek. *Livius, Ab urbe condita, [lib. 7. cap. 32.]* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró kihagyással idézi. — Aki maga is tud bánni a fegyverekkel, kiáll a hadijelvények elé, s értőn forogódik a csata viharában. *Livius, Ab urbe condita, [lib. 7. cap. 32.]* — Muraközy Gyula fordítása.

bátorságának valódi, igazi próbája. És mivel a felindulástól izgatott szív az ötletet az agyba viszi át, amely azt megrázza és megzavarja, így mutatkozik meg a megfontolt viselkedés és a lélek tisztasága is, mint a szív rettenthetetlenségének csalhatatlan jele, amelyet ezért a régiek a bölcsesség<sup>124</sup> otthonának és központjának tartottak.<sup>125</sup>

(6) A hadvezér erősségeinek nem csupán a támadás, hanem a védekezés terén is meg kell mutatkozniuk. Mennyi és miféle kritikáknak,<sup>126</sup> rágalmaknak, valamint a tapasztalatlanok,<sup>127</sup> a nép,<sup>128</sup> az irigyek és a vetélytársak ítéleteinek van ő kitéve!

Az emberek<sup>129</sup> hamis neveket adnak a dolgoknak, a bátrakat vakmerőnek, az elővigyázatost határozatlanoknak, az okost a háború meghosszabbítójának, a győztest pedig büszkének nevezik. Mindenki harcos<sup>130</sup> és bíró akar lenni, és beképzeli magát, hogy mindaz helytelen,<sup>131</sup> ami balga esze elképzeléseinek nem felel meg.

Scipio meghódította Afrikát, sok sereget legyőzött, Antiokhosz királyt Róma adófizetőjévé tette, dicsőséggel fejezte be a legnagyobb és legveszélyesebb háborút, amelyet Róma valaha is vívott,<sup>132</sup> győzelmi menetben vonult be Rómába, és végül mégis mi történt? Megrágmazták, eljárását indítottak ellene, és haláláig üldözték.<sup>133</sup> A tábornoknak

<sup>124</sup> M: A szív a bölcsesség helye. *Chrisost. hom. 38. in cap. 21.*

<sup>125</sup> M: *Cornelius, epist. ad Rom. cap. 10.*

<sup>126</sup> M: Az emberek ostoba becsvágya miatt, és mert a sok rágalmazó eltorzítja a helyes dolgokat, az őszinteség nem biztonságos. *Seneca, tranquill. cap. 3. [Dialogus de tranquillitate animi]*

<sup>127</sup> M: Fabius, a festő azt mondta, hogy a művészeteknek csak akkor megy jól, ha művészek mondanak ítéletet róla. — Az idézet forrása nem ismeretes. — Ez a mi korunk nyomorúsága: a lusták bírálgatják a szorgalmasakat, a zöldfülűek az akadémián végzetetteket és a Sardanapalok a mértéktartóakat. *Caram. tom 1. theolog. reg. epist. ad Dianam.* — Sardanapalus Assur-bán-apli (Kr. e. 7. sz.) asszír király görög-római neve. Legendás gazdagságban és lustaságban élt.

<sup>128</sup> M: Az emberek világa nem működik olyan jól, hogy a jobb a többségnek tetszene. Az aljanép érve a láрма. Ne azt firtassuk, hogy mit helyesel a tömeg, amely az igazság legrosszabb magyarázója. *Seneca, Dial. De vita beata cap. 2.* — Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>129</sup> M: Milyen fonák minden ebben a világban! Az igazságot istenkáromlásnak tekintik, az igazságosságot halálra ítélik. *Annotat. in Evang. Matth.*

<sup>130</sup> M: Katonából és bolondból mindenkiben van egy kevés. *Spanyol közmondás.* (Köszönjük Faluba Kálmán segítségét a közmondás értelmezésében.) A törvény tanítói akarnak lenni, pedig nem is értik, amit mondanak és bizonygatnak. *1Timot, 1:7.*

<sup>131</sup> M: Mert csakis azt tudják, mi nekik tetszett, helyeselni. *Horatius, [Epist. lib. 2. Ep. I. 83.]* — Muraközy Gyula fordítása. — Csak a bölcsek képesek arra, hogy a mértékletes erényeket felismerjék. *Arisztotelész, mor. lib. 3. cap. 4.* — A tömeg számára az a rosszabb, ami kiválóbb. *Arisztotelész, Rhetorica, lib. 3. cap. 12.*

<sup>132</sup> M: Egyedül őt övezte a különleges dicsőség, hogy befejezte a pun háborút, amelynél Róma veszélyesebbet és nagyobbbat soha még nem viselt. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 38. cap. 53.* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró kihagyással idézi.

<sup>133</sup> M: Nem elég, hogy P. Africanusról halála után a szónoki emelvényről még hivatalos gyászbeszédet sem tartottak, most még vádat is emelnek ellene. Még a carthagóiak is megelégedtek Hannibal száműzetésével, a római nép azonban még P. Scipio halálával sem elégszik meg, csak ha hírnevét a sírban is bemocskolhatja. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 38. cap. 54.* — Muraközy Gyula fordítása. — Minél hatalmasabb lett Scipio, annál nagyobb irigység övezte. *Livius, Ab urbe condita, lib. 35. [cap. 10.]* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli módosítással és kihagyással közli.



ezért szilárdan szembe kell szállnia a rágalmakkal, miként a sziklaszirtnek a viharal, a gúnyiratokkal szemben legyen rendíthetetlen,<sup>134</sup> cselekedjen helyesen és halljon rosszul<sup>135</sup> [azaz nem kell meghallania a róla mondott rosszat], nevesse ki azokat, akik bolondokat beszélnek, és vesse meg azokat, akik gonoszak,<sup>136</sup> a jók helyeslését pedig fogadja megelégedéssel.<sup>137</sup>

Fabius Maximus<sup>138</sup> nem törődött a nép hiúságával, és nem dühítette fel magát rajta, miként Caesar<sup>139</sup> sem [törődött] ellenségei véleményével, vagy ahogy a nagy hadvezérek<sup>140</sup> sem [törődtek] saját katonáik morgolódásával, vagy ahogy az apostolok sem az igazságtalanok általi üldöztetéssel.<sup>141</sup> Jupiter nevet a költők ostobaságán, akik őt egyszer szárnyakkal, másszor karmokkal, olykor szarvakkal, olykor házasságtörőként, olykor apagyilkosként írják le. Tudjuk, hogy a fényes szerencse<sup>142</sup> sugarai magukra vonzzák a rágalom felhőit. A tábornoknak azonban nem szabad ezzel törődnie, a fejedelemnek viszont védőpajzsot kell eléje tartania, mivel ő az egyedüli, megfelelő bíró, aki nem tűrheti, hogy másvalaki jogot formáljon arra, hogy őt [ti. a hadvezért] megítélje.<sup>143</sup> A fejedelem a hála eme bizonyítékával tartozik annak, aki érte áldozza fel javait és életét, és azt sem engedheti meg, hogy a jó katonai hírnevet, amelyet a hadvezér oly sok fáradsággal és vérrel szerzett, rosszakaratú emberek büntetlenül meggyalázzák. A fejedelem tartozik ezzel a támogatással a jó szolgálatokért, mert azok oly nagyon fontosak, hogy annak lelkét, aki a sereget vezeti, minden más külső aggodalomtól mentesíteni kell és meg kell szabadítani.

<sup>134</sup> **M:** Nem hatottak rá ezek a mendemondák. *Tacitus, Annales, lib. 1. cap. 47.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással közli.

<sup>135</sup> **M:** Örök emlékezetben leszen az igaz, nem fél gonosz hír hallásától. *Énekek, 111. [7.]*

<sup>136</sup> **M:** Herkules oly kevés jelentőséget tulajdonított a gonosz rágalmaknak, hogy egy áldozatbemutatás során szidalmakkal imádkozott. Sándor gúnyolódott a rágalmazókon, Augustus megjutalmazta őket, Tiberius nem vett róluk tudomást, Titus pedig megvetette őket. — Ha ez könnyelműségből történt, akkor megvetendő, ha örültség miatt, akkor leginkább szánalomra méltó, ha igazságtalanságból, akkor megbocsátandó. *Cod. 9. tit. 7., Pietro Matthei, Vita di Villeroy.*

<sup>137</sup> **M:** Erre nem kell sokat adni, amíg a becsületesek becsülnek téged. *Lipsius, Politica. lib. 4.*

<sup>138</sup> **M:** Fabius Maximus inkább beleegyezett, hogy vezéri hatáskörét a nép állhatatlansága miatt korlátozzák, semhogy a népszerűség kedvéért rosszul végezze a feladatát. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 44. [cap. 22.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal és eltéréssel közli.

<sup>139</sup> **M:** Hagyta, hogy az ellenség türelmesnek és gyávának tartsa őt. *Caesar, De bello Africo, cap. 31.*

<sup>140</sup> **M:** A nagy hadvezérben legalább akkora érték az, ha saját seregének morgolódását el tudja hallgatni, mint az, ha a közvetlen veszéllyel szilárdan szembe tud szállni. *Saavedra, Emp. Pol. 14.*

<sup>141</sup> **M:** Ezek pedig gyalázzák mindazt, amit nem értenek. *Jud. Apost., epist. cat. v. 10.* — Valójában nem Judás apostol, hanem Péter levelét (2Péter, 2:12) idézi szabadon Montecuccoli.

<sup>142</sup> **M:** A szerencse sugarainak ereje eloszlatja a zsörtölődés kódét. *Saavedra, Emp. Pol. 12.*

<sup>143</sup> **M:** Ez a bírói hivatal olyan embert kíván, aki számára nem ismeretlen, miféle dolgok fordulnak elő az életben. *Lipsius, Politicorum sive Civilis doctrinae libri. [lib. 4. cap. 13.; Arisztotelész, Ethika cap. 3. post. m.]* — Montecuccoli kihagyással idézi.

A hadügyek már önmagukban is nehezek, veszélyekkel teliek, és minden figyelmét igénybe veszik annak, akit azoknak a vezetésére köteleztek.<sup>144</sup> Ha ezen kívül valahonnan még új veszélyek, zavarok, figyelmet elterelő dolgok jönnek közbe, akkor lehetetlen hatékonyan cselekedni. Nem mindenki rendelkezik, ahogy Aemilius<sup>145</sup> mondta, Fabius Maximus nagy, mindig nyugodt és hajthatatlan lelkületével, aki minden társaságban és minden lakománál hagyta, hogy rajta gúnyolódjanak anélkül, hogy megtorolta volna a rajta esett sérelmeket; ahogy Sámson [lelkületével sem sokan rendelkeznek], aki az egész köztársaságot magával rántotta a romlásba. Emlékszem egy különben komoly és előrelátó természetű tábornokra, aki egy, számára szerencsétlen kimenetelű ügy miatt, saját maga védelmében kiadott egy nyilatkozatot, amelyben a vétket az Udvar minisztereire hártotta. A hadvezérnek tehát a kapott parancsokat, az udvari intrikákat, a seregnél elkövetett hibákat, a felszerelés hiányosságait, néhány miniszter gyengeségét és hanyagságát trombitaszó mellett kellene nyilvánosságra hoznia csak azért, hogy igazolja magát, hogy ellene menjen minden vádnak, és megelőzze azokat? Nem, ezt nem szabad megtennie, semmiféle vitába nem bocsátkozhat a miniszterekkel, mert ha veszít, az rossz, de ha győz, akkor még rosszabb lesz neki.<sup>146</sup> Nem mindenki rendelkezik az üdvözülés adományával, mint Szent Mátyás,<sup>147</sup> ezért a fejedelemnek meg kell akadályoznia azt, hogy a dolgok ennyire kiéleződjenek [azaz a fejedelem ne engedje, hogy a hadvezére igazságtalanul szenvedjen].

2. Annak a hadvezérnek, aki a fent említett tulajdonságokkal rendelkezik, lesz tekintélye és szerencséje is.<sup>148</sup>

(1) A jó szerencse az egységből és a jó rendből ered, ezek pedig a tudásból és a megfelelő előkészületből, melyek révén a háborúban a szerencse<sup>149</sup> kezéből kiragadjuk a főparancsnokságot, és az értelemnek adjuk át.

<sup>144</sup> M: Úgy vélte, semmi sem illik annyira a hadvezérhez, mint az, hogy mindenki helyett gondolkodjon. *Macrobius Ambrosius Theodosius, Saturnaliorum Libri Septem.*

<sup>145</sup> M: Senki se képes annyira közönyös maradni a szóbeszéddel szemben, hogy meg tudja őrizni józan gondolkodását. Mert nem mindenki képes a rosszindulatú híresztelésekkel szemben olyan szilárd és állhatatos magatartást tanúsítani, mint Fabius, aki inkább beleegyezett, hogy vezéri hatáskörét a nép állhatatlansága miatt korlátozzák, semhogy a népszerűség kedvéért rosszul végezze a feladatát. A hadvezéreknél elsősorban azok adjanak tanácsot, akik belátással rendelkeznek, különösképpen jártasak a hadvezetés tudományában, és megvan a gyakorlati tapasztalatuk, másodsorban pedig azok, akik jelen vannak a hadi vállalkozásoknál, tisztában vannak a helyszínnel, az ellenséggel és a megfelelő időponttal, akik hogy úgy mondjam, ugyanazon a hajón utazva szintén ki vannak téve a veszélynek. *Livius, Ab urbe condita, lib. 44. cap. 22.* — Murakózy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>146</sup> Erőteljes utalás az 1661. és 1664. évi eseményekre. Lásd a II. könyvben passim.

<sup>147</sup> M: Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért. *Mt, 5:10.*

<sup>148</sup> M: A szerencse egyébként is, de különösképpen a háborúban döntő fontosságú. *Caesar, De bello civili, lib. 3. [cap. 68.]* — Ürögdi György fordítása. — A hadművészethez igen sok szerencse szükséges. *Plutarkhosz, in. Epam.*

<sup>149</sup> M: Ahol az észszerűség nagy teret kap, ott a szerencsének kevés szerep jut. *Arisztotelész.*

(2) A belülről jövő tekintély a katonákban a hadvezér értékéről kialakult tiszteletteljes vélemény. A kívülről jövő [tekintélyt] a legfőbb hatalom ruházta rá a parancsnoki tisztség révén, ezért annak [a tisztségnek] abszolútnak<sup>150</sup> és osztatlannak<sup>151</sup> kell lennie.

Több parancsnok szükséges a seregben, mivel az több részből áll, több fronton, több feladattal, több helyen kell harcolnia egyszerre, különösen a törökök ellen, akik számbeli túlerejüknel fogva szemből, hátulról és oldalról is egyszerre támadnak. Minél több magas rangú tiszt található a seregben, annál jobban kell menniük a dolgoknak és annál lendületesebben fognak mindenütt harcolni. De ehhez szükséges, hogy e parancsnokok tapasztaltak, egyetértők, engedelmesek, a főparancsnokkal pedig jó viszonyban<sup>152</sup> legyenek. Mindezt azért, mivel a döntés és a végrehajtás a háborúban gyorsaságot és pontosságot követel. Senki sem vesztegetheti az időt tanácskozással, mivel az akciók pillanatokon múlnak, a pontosság azonban nem vitát, hanem engedelmességet kíván.<sup>153</sup> Ha a parancsnokok nem értik meg egymást, és nem ugyanarra a célra törnek, akkor bizonyos a rossz végkimenetel, mivel amit az egyik felépít, azt a másik lerontja. Kölcsönösen akadályozzák<sup>154</sup> egymást, nehézségeket és késedelmet okoznak. Ezért minden, a közügyek érdekében kifejtett igyekezet, melynek egységesen kellene végbemennie, az eltérő magánvélemények és aggodalmak következtében darabjaira hullik szét. Ezért hagyta Ariszteidész, akit Miltiadésszal együtt neveztek ki, a sereg vezetését teljes jogkörrel társára, aki azután legyőzte a perzsákat.<sup>155</sup>

<sup>150</sup> **M:** Határozott utasítások nélkül a körülményeknek megfelelően fog intézkedni. *Tacitus, Annales, lib. 1. [cap. 24.]* — Borzsák István fordítása nyomán. — A zavaros helyzetben a szükséghez képest intézkedjék. *Tacitus, Annales, [lib. 12. cap. 49.]* — Borzsák István fordítása. — Az alkalomnak és a körülményeknek megfelelően intézkedjék. *Caesar, De bello Gallico, lib. 5. [cap. 8.]* — Szepessy Tibor fordítása. — Ez a megbízás, bármilyen tág is, a megfontolt embert még szorosabban kötelezi, mivel neki ezek a kijelölt határok: a fejedelem jellege, akinek nehéz eleget tenni; a közjó, amelyet az ő erényére és hűségére bízta; hírneve és megbecsültsége, amelyek mellett egy bölcs ember számára minden más mellékes. *Pasch. legat. pag. 131–132.* — Montecuccoli kihagyásokkal közli. — Ha a fejedelem, mivel belátja, hogy nem érthet mindenhez, hadserege vezetését egy tábornokra bízta, akkor annak mindent meg kell tennie, hogy a fejedelmet szolgálja, és annak szándékát sikerre vigye. *Aytona, [Discurso militar] punto 12.*

<sup>151</sup> Nem jó, ha több fejedelem van; fejedelemből egy van. *Arisztotelész, Met. lib. 14. cap. 10.*

<sup>152</sup> Sok bosszúságot okoz az, ha a hadsereg parancsnokai bizalmatlanok egymással szemben, mert akkor ahelyett, hogy egymást segítenék, és azon törnék a fejüket, hogy miként lehet az ellenséget legyőzni, csak egymás rágalalmazásával vannak elfoglalva. *Ayt[ona], [Discurso militar] p[unto] 15.*

<sup>153</sup> Az [egyes parancsnokok sikerei] is nagyon veszélyesek lehetnek, mert a háborúban negyedóra késés elég ahhoz, hogy a győzelem vereséggé vagy a vereség győzelemmé változzon. Emellett, ha az egyes parancsnokok csak színlelve hajtják végre a fővezér parancsait, akkor az csak látszatgyőzelemhez vezet. Egyszerűen ahhoz, hogy a háborúban eljuttasszuk esélyeinket, nem feltétlenül kell a parancsnokoknak egymás ellenségeinek lenniük, elég, ha csak nem egy cél érdekében cselekednek. *Aytona, [Discurso militar] punto 15.*

<sup>154</sup> **M:** Az eltérő vélemények ütközése többnyire magát az ügyet teszi tönkre vagy hiúsítja meg. *Pasch. leg. [pag. 34.]*

<sup>155</sup> **M:** *Plutarkhosz, in Arist.*

XXI.

A török katonaság a fegyverhasználatot, a hadi gyakorlatokat, a rendre való hajlandóságot már az anyatejjel szívja magába. Legyenek [az ifjak] a szerájban, a seregnél vagy az apai házban, már zsenge korától mindegyikük gyakorolja a fegyverforgatást. Még akkor is a fegyveres gyakorlás és a tábori életre való készülés a cél, ha szórakoznak, ha valakinek, akit sokra becsülnek, örömet akarnak szerezni, ha mulatoznak, vagy ha színelőadásokat tartanak. Gyakorlataikat azonban nem annyira precízen hajtják végre, mint a mieink. A janicsároknál az a szokás, hogy miután muskétáikból sortüzet adtak, szablyát húznak, és azzal rohannak is az ellenségre.

XXII.

Már fentebb szoltunk arról, hogy melyek a mi gyakorlataink, és azoknak milyeneknek kell lenniük. Az biztos, hogy aki saját fegyverének használatát nem érti, azt adott esetben [fegyvere] sokkal inkább zavarba hozza, mint megvédi. Egy bot a kezében többet használna neki, mint a vas.

Az *esercito*<sup>156</sup> [hadsereg] az *esercizio* szóból [gyakorlat] származik, épp ezért haszontalan az a katona, amelyik nincs kiképezve, és az okos hadvezér nem vezeti őt az ellenség ellen.<sup>157</sup> Hány tisztet sebesítettek és öltek meg saját katonáik, akik nem tanulták meg fegyvereiket használni!

1. Az ezredeknek saját kiképzőik vannak, akiket a görögök taktikosoknak neveztek, a németek pedig Drillernek. A tiszteknek<sup>158</sup> azonban maguknak is érteniük kell [a kiképzéshez], és a katonáknak gyakorlatban és elméletben mindent meg kell mutatniuk.

2. Nagyon hasznos lenne a katonai képzést végző intézmények felállítása,<sup>159</sup> hogy ott, mint mondtuk, a nemeseket, önkénteseket, szegényeket és árvákat a katonai szolgálatra oktassák.

<sup>156</sup> **M:** Egy jól képzett kis sereg alkalmasabb a győzelemre, mint a képzetlen és tanulatlan sokaság. *Vegetius, [De re militari] lib. 1. cap. 1.* — Montecuccoli módosítással közli. — Bármennyi zsoldot is kapott, a gyakorlatlan katona mindig újonc marad. *Vegetius, De re militari, [lib. 2. cap. 23.]* — Minden csatában a hozzáértés és a gyakorlat szokott inkább győzelmet hozni, és nem annyira a sokaság és a vitézség. *Uo. lib. 1. cap. 1. [prol.]* — Montecuccoli apró eltéréssel idézi. — Siralmas, hogy mialatt az atlétákat, vadászokat és a gladiátorokat gyakoroltatják, addig a katonákat nem. *Avidius Cassius, [Historia Augusta Av. Cass., cap. 6.]*

<sup>157</sup> **M:** A szolgálattól és munkától elszakított, zsákmányolásban kedvét lelő légiókat Corbulo a régi fegyelemre szorította. *Tacitus, Annales, lib. 11. [cap. 18.]* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltéréssel idézi. — Súlyosabb teher volt a katonák tunyasága, mint az ellenség hitszegése. *Tacitus, Annales, lib. 13. [cap. 35.]* — Borzsák István fordítása. — Tiberius az anyyi éven át elkényeztetett népet még nem merte keményebben fogni. *Tacitus, Annales, lib. 1. [cap. 54.]* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli apró kiegészítéssel idézi.

<sup>158</sup> **M:** A cohors élén tribunus állt, aki kitűnt a fegyverek ismeretével, testi rátermettségével, tiszteletre méltó erkölcsével. *Vegetius, [De re militari, lib. 2. cap. 12.]* — Montecuccoli apró módosítással közli.

<sup>159</sup> **M:** A király viseljen gondot arra, hogy egy-egy helyen Spanyolországban, Nápolyban és Belgiumban kettő vagy négy katonai nevelőiskolát létesítsen, amelyekben csak a szegények fiait és a törvénytelen gyermekeket kellene felnevelni, hogy hozzászokjanak a fegyver viseléséhez. *Campanella, Monarchia Hispanica, cap. 15. [De militia, Amszterdam, 1640. 141–142.]* — Montecuccoli módosításokkal közli.

3. A hadseregben minden felesleges dolgot kerülni kell azért, hogy a szükséges dolgokat annál jobban megtanulhassák. Nem szükséges, hogy a katoná Aelianus egész taktikáját, a vívómesterek, a pika, a muskéta minden leckéjét és játékát, a lovaglás egész művészetét, a görögök rombusz, háromszög vagy más alakú csataformációját megismerje. Elegendő, ha a hasznos és a gyakorlatban alkalmazott formákat ismeri, és minél egyszerűbbek azok, annál jobb.

(1) Mivel a törökök nagy számban alkalmaznak tevéket, ezért a lovakat hozzá kell szoktatni azok látványához és szagához, mivel kezdetben természetes módon undorodnak tőlük.

### XXIII.

A fegyelem a törököknél kiváló. A nagy jutalom reményében és a súlyos büntetésektől való félelmükben erősek, engedelmesek és mértékletesek.

1. A tetterős életkor, az egészséges, robosztus, jól táplált és öltöztetett testük teszi őket erőssé. Bátorságuk oka a fegyverek terén való jártasságuk, az elkerülhetetlen sorsba vetett hitük,<sup>160</sup> amely még a fertőző járványokkal szemben is kioltja félelmüket, [továbbá] az ópiummal kevert ital (maslach), amellyel lelkükben a haragot gerjesztik.

(1) Sok olyan törököt láttam, akiket a keresztény fél a harcmezőn megvert, vagy az elfoglalt palánkokban legyőzött, de ők inkább makacsul hagyták magukat lemészárolni vagy megégetni, mint hogy megadták volna magukat. Zrínyi-Újvárnál világos nappal láttam őket egy állást elfoglalni csupán pajzsaiktól fedezve, egy lépést sem hátrálni, sem a munkát abbahagyni azok eleste miatt, akik lövéseinktől találva holtan zuhantak egymásra. Láttam őket, midőn szablyával a foguk közt kétszer is a Murába vetették magukat, egyszer pedig a Rábába, hogy a szemünk láttára úszva próbáljanak átjutni. Ezzel még azon bátor spanyoloknak a tettét is elhomályosították, akik V. Károly idején karddal a szájukban megkísérelték átúszni az Elbát.

2. Különösen engedelmesek a törvények betartásában,<sup>161</sup> a szálláshelyeiken való együttélési szabályok betartásában, továbbá abban is, hogy csendben maradnak, hogy imádkoznak, hogy tisztjeiket respektálják, és hogy a parancsokat készséggel végrehajtják.

3. Mértékletesek, mert mértékkel<sup>162</sup> esznek, csak vizet isznak, ürühúst esznek rizzsel, és azt is csak egyszer [egy nap]. Mivel így sem a jóllakottság, sem a különböző

<sup>160</sup> **M:** Ha Istennek az a szándéka, hogy így haljak meg, akkor ennek meg kell történnie. Ellenkező esetben nem árthat nekem [a betegség]. Így hát megérintik, sőt megdörzsölik az arcukat azzal a ruhával és alsóneművel, amelyben egy pestises kilehelte a lelkét, még ha azok a halálveritéktől csepegnek is. *Busbequius, Epistula IV.* [306.] — Montecuccoli módosítva, hibásan közli.

<sup>161</sup> **M:** Vegyétek úgy, hogy ezek jellemzik a jó katonaságot: akarni, óvakodni, engedelmeskedni. *Thuküdidész, Izsztoria tou Peloponnésziakou Polemou,* 5. — Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből. *DANAËUS* 1623, 362.

<sup>162</sup> **M:** Néhány kanál lisztet a vízbe dobnak, némi vajot adnak hozzá, majd megfűszerezik sóval és fűszerekkel, ami a tűz fölé állítva felforr és úgy feldagad, hogy az egész üstöt kitölti. Vannak, akik egy tömlőt töltenek meg szárított és porrá őrölt marhahússal, amelyet aztán – komolyabb táplálék lévén – nagy haszonnal fogyasztanak. *Turcici [imperii status] ex. offic. Elzév.* [172–173.] — Montalbani *Turcici imperii status* című munkájából. Montecuccoli kihagyásokkal közli. — Nem ritka, hogy ha éhség kínozza őket, felvágják a lovak ereit, és a vért isszák, amivel az éhüket csillapítják. *Lonicer, [Chronica Turcica, fol. 42r.]*

ételek nem terhelik meg a gyomrukat, és mert sokat dolgoznak, testük nem halmoz fel káros nedvet, így vérmérsékletük is mentes marad az olyan túlzásoktól, amelyek nem eredményeznek egészséget és erőt.

4. A törököknél a jutalmak mértéken felüliek, a büntetések pedig rendkívül kegyetlenek. Tudják jól, hogy a büntetések és a jutalmak<sup>163</sup> képezik az állam gyeplőjét, hogy a fáradságos és nehéz dolgok csak szigorúság révén sikerülnek, és hogy a pusztá dicséret-nél<sup>164</sup> valamivel több kell viszonzásként ahhoz, hogy a katonák bátrabban harcoljanak.

#### XXIV.

A császári, a svéd és a németalföldi hadiszabályzatok mind tartalmazzák és világosan leírják azokat az erényeket, amelyekkel a katonának rendelkeznie kell.

1. A katonákat a jámborság,<sup>165</sup> a bátorság, az engedelmesség és a mértékletesség tekintetében gondosan szemmel kell tartanunk. Aki azt hiszi, hogy jó eredményt lehet elérni, a rosszat pedig meg lehet akadályozni úgy, hogy megsértjük azokat, akikről az egyik vagy a másik függ, az elvesztette a józan eszét.

(1) A tétlenség a bűnök forrása, a munka<sup>166</sup> pedig az erényeké. Emellett mindenkinek állandóan azon kell igyekeznie, hogy az ellenségnek kárt okozzon, vagy a saját ügyének hasznot hozzon, vagy gyakorolja magát saját szolgálatában vagy a türelemben.<sup>167</sup>

2. Ha azonban a katonának sokat kellett elszenvednie, és szigorú büntetéseknek vetik alá, jó okkal kell jutalmának is ennek megfelelőnek lennie.<sup>168</sup>

<sup>163</sup> **M:** Az államot a jutalom és a büntetés tartja össze. *Szolón*.

<sup>164</sup> **M:** Senki sem pusztán a dicsőség kedvéért akar háborúban vitézkedni, hanem azért is, mert előnyöket remél magának. *Xenophón, [Anabaszisz] lib. 1.* — Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből. *DANAEUS 1623, 75.*

<sup>165</sup> **M:** Jobb kevés derék emberrel sok rossz ellen háborút viselni, mint sok rosszal kevés derék ellen. *Diogenész, apud Laertium [De vita et moribus philosophorum].* — Montecuccoli módosításokkal közli.

<sup>166</sup> **M:** Egy sereg soha ne legyen tetlen, hanem foglalkozzon azzal, hogy az ellenségnek kárt okozzon, vagy hogy előteremtse azt, amire szüksége van, vagy végezzen hadgyakorlatokat. *Xenophón, [Anabaszisz] lib. 1.* — Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből. *DANAEUS 1623, 78–79.*

<sup>167</sup> **M:** Azok a serény harcosok, akik a harc fáradalmait, továbbá a seregben az éhséget, szomjúságot és a háborúval járó más kellemetlenségeket el tudják viselni. *Xenophón, [Anabaszisz] lib. 1.* — Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből, kihagyásokkal. *DANAEUS 1623, 75.* — Akiknek az izzadság, a por és más effélék a lakomáknál is kedvesebbek, akik képesek egyformán tűrni telet-nyarat, földön háltni és a nélkülözést és a fáradságot egyszerre elviselni. *Sallustius, Bellum Jugurthinum [cap. 85.]* — Kurcz Ágnes fordítása nyomán. Montecuccoli jelentős módosításokkal idézi.

<sup>168</sup> **M:** Azok a férfiak, akik elhagyják házaikat és földjeiket, melyek ezáltal műveletlenül maradnak, azért, hogy vérüket áldozzák és meghaljanak a hazáért, a törvényekért és a királyért, nem csak hogy arra méltók, hogy régi kiváltságaikat és mentességeiket megtarthassák, hanem ennél még többet is érdemelnek ezekből azért, hogy ezáltal is lelkesebben vállalkozzanak egy ilyen fáradsággal és veszéllyel teli munkára, melynek egyébként a tapasztalaton és a becsületen kívül nincs semmi más jutalma. *Aytona, Discurso militar, punta 3. [1653. 35.]* — A fenti idézet valójában Sancho de Londoño (1515?–1569) *El discurso sobre la forma de reducir la disciplina militar, a meyor y antiguo estado* című művéből (Bruselas, Velpius, 1589) való, amelyből Aytona is citál. Montecuccoli azonban ezt Aytona műveként idézi.

A katonaság ott indul romlásnak, ahol a katonát<sup>169</sup> kevésre becsülik. Teljesen más tekintéllyel rendelkezett [a katonaság] abban az időben, amikor az uralkodók még becsben tartották a lovagi fogadalmat, vagy midőn egy francia király 1515-ben azt akarta, hogy a sereg előtt üssék lovaggá őt,<sup>170</sup> vagy midőn a királyok a hadvezérek<sup>171</sup> hírnevére vágyakoztak, vagy midőn a cézárók arra törekedtek, hogy a hadtudományt<sup>172</sup> újból felvirágoztassák.

3. A fejedelmek határozott és az alattvalók számára is nyilvánvalóvá tett akarata az, hogy a katonaságot megbecsüljék és kedvezzenek neki. Senkit, bárki legyen is az, ne engedjenek hivatalhoz<sup>173</sup> jutni, aki korábban nem teljesített katonai szolgálatot, a harcosoknak<sup>174</sup> egyedül az érdem, nem pedig a részrehajlás,<sup>175</sup> az erények, nem pedig a véletlen alapján osztogassanak jutalmakat, megbecsülést,<sup>176</sup> elismerést és privilégiumokat,<sup>177</sup> amelyeket a katonai rendnek<sup>178</sup> adományoznak. Csak így fog a katonaság régi fénye újból helyreállni.

(1) Azok, akik spanyol szolgálatban álltak, leszerelés után jutalomként állandó lakhelyet kaptak lovagrendeknél, kommandatúráknál vagy kórházakban, az obsitos apák fiai, a rokkantak és a hadiözvegyek számára pedig nyugdíjat folyósítanak. Ez olyanfajta köszönet és nagylelkűség, amely érdemes arra, hogy minden uralkodó kövesse.

<sup>169</sup> M: A katonaság keveset jövedelmező, nehéz mesterség: napi tíz asra [as: római pénz] becsülik az ember lelkét és testét. *Tacitus [Annales, lib. 1. cap. 17.]* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli apró módosításokkal idézi.

<sup>170</sup> I. Ferenc (1515–1547) francia királyról és nagy valószínűséggel az 1515. szeptember 13–14-én lezajlott marignanói csatáról van szó, ahol a francia sereg nagy győzelmet aratott a svájci kantonok hadai felett.

<sup>171</sup> M: *Jovius, lib. 5. cap. 12.*

<sup>172</sup> M: A király mutassa magát mindig harciasnak, ha nem akarja magát a megvetésnek kitenni: vagy leplezetlenül mutassa, hogy szereti a háborút. *Campanella, Monarchia Hispanica, cap. 15. [De militia, Amszterdam, 1640. 158.]* — Montecuccoli apró módosítással közli.

<sup>173</sup> M: Mivel tehát az a szándékunk, hogy eme nagyon hasznos tudományhoz újból hozzájussunk és visszahívjuk azt országunkba, miután szinte kivetették innen, súlyos elfoglaltságaink közepette sem mulasztottuk el az egész fáradozást magunkra vállalni, hogy ez mindenki általános hasznára váljék. *Leo, Tactica, in Proem. [7–8.]*

<sup>174</sup> M: Egyetlenegy polgárnak nem engedték meg, hogy a római köztársaságtól javadalmat kapjon, hacsak nem teljesített tízévnyi katonai szolgálatot. *Petrus Gregorius, De republica, lib. 11. cap. 3. [num. 10.]* — Montecuccoli apró kihagyással közli.

<sup>175</sup> M: Hiába fáradozott, ha a veszedelmek jutalmát csak azok nyerik el, kik a veszedelmekből nem vették ki a részüket. *Tacitus, Historiarum, lib. 3. cap. 53.* — Borzsák István fordítása.

<sup>176</sup> M: Költő vagyok, és amint remélhetem, nem a legutolsó tehetség, ha ugyan jelentenek valamit a koszorúk, amelyekkel udvariasságból a kontárokat is gyakran megajándékozzák. *Petronius, Satyricon [cap. 83.]* — Horváth István Károly fordítása. Montecuccoli apró kihagyással közli.

<sup>177</sup> M: A megbecsülés táplálja a művészeteket és a dicsőség ösztönöz mindannyiunkat a tanulásra. *Cicero, [Tusculanarum Disputationum, lib. 1. cap. 4.]* — Montecuccoli apró eltéréssel közli.

<sup>178</sup> M: A katonai rendet kiváltságokkal szokták ékesíteni, hogy az országban minél nagyobb tisztelet övezze, s hogy minél készségesebben vállalja a csatákat és a halált a hazáért. *Hérodotosz, [Hisztoriai] lib. 2.* — Idézet a Danaeus-féle gyűjteményből. *DANAEOUS* 1623, 261.

XXV.

A törökök első és legnagyobb előnye seregük óriási létszáma, úgyhogy midőn annak valamennyi része hadba száll, és egyik sem marad tétlenül, magától értetődően megsokszorozódik a cselekvők száma, ami növeli az erőt és a hatékonyságot.

1. Szulejmán<sup>179</sup> 1526-ban 300 ezer emberrel és 300 nagy ágyúval támadt Magyarországra, ahogyan azt egy jól értesült török szökevény hitelesen tanúsította.<sup>180</sup> Ugyanez a Szulejmán 1529-ben 150 ezer harcossal<sup>181</sup> és a bárkákat nem számítva 160 hajóval vonult fel Bécshez. Szinán pasa 1594-ben 125 ezer harcossal<sup>182</sup> és 80 ágyúval verte szét Mátyás főherceg seregét, és foglalta el Győrt. III. Mehmed 200 ezer harcosból<sup>183</sup> álló sereggel, a keresztény had orra előtt támadt Egerre, és foglalta el azt.<sup>184</sup>

2. Éppen ez a nagy létszám az, amit mi erőnek nevezünk, mert a nagyobb szám magában foglalja a kisebbet, és meghaladja azt. Ha ráadásul minden létező magától rendelkezik valamennyi erővel, úgy ott, ahol több létező<sup>185</sup> egymással egyesül, szükségképpen nagyobb erőre tesznek szert; két súly<sup>186</sup> közül a nehezebb fogja a könnyebbet magasba emelni.

<sup>179</sup> M: *Johannes Sambucus in rerum hungaricarum Appendice.*

<sup>180</sup> M: Az ellenség száma oly nagy, hogy ha mindegyikük kezét hátul összekötötték volna, hogy sem kardot húzni ne tudjanak, sem pedig fegyvert ragadva megvédeni magukat, akkor annyi katonával, amennyivel a király (II. Lajos) rendelkezett, valószínűleg három nap alatt is alig tudták volna azokat lemészárolni és megölni. *Istvánffy, [Historiarum de rebus Ungaricis] lib. 8. [124.]*

<sup>181</sup> M: *Istvánffy, Historiarum de rebus Ungaricis lib. 10.* — Az eredeti szövegben *combattenti* szerepel, magyarul kombattánsnak mondjuk, és a tényleges katonákat értik alatta, akik részt vesznek a konkrét harci cselekményekben. Ebbe nem számítjuk bele az egyébként a sereg állományába tartozó, de nem harcoló személyeket, mint például a seborvosokat vagy a zenészeket.

<sup>182</sup> M: *Istvánffy, Historiarum de rebus Ungaricis lib. 28.*

<sup>183</sup> M: *Istvánffy, Historiarum de rebus Ungaricis lib. 30. [694.]* Azt mondták, hogy a táborban 200 ezer fegyveres található.

<sup>184</sup> A szokásos túlzó számadatokkal állunk szemben, amelyek ma is mélyen gyökereznek a köztudatban, de amelyeknek semmi közük sincs a valósághoz. A turkológusok kutatásai szerint az Oszmán Birodalom teljes *reguláris* hadereje a 16. század első felében 120-130 ezer főre rúgott, ennek mintegy fele vett részt a magyarországi hadjáratban. PÁLFFY 2012, 35. Az oszmán haderő tényleges nagyságára lásd: MURPHEY 1999, 35–49. Természetesen a török – és persze az európai – hadakat kísérő „gyülelésvész nép” ezt a létszámot mindig alaposan felduzzasztotta, és ez a gyakorlatlan szemet könnyen megtévesztette. E létszámokat látva ne felejtjük el hozzárendelni a szükséges utánpótlást, valamint vegyük figyelembe, hogy a 16. században a népesebb európai városok lakossága 50-100 ezer fő körül mozgott. (Párizs 1550-ben 250 ezer, Rouen 75 ezer, Lyon 58 ezer, Toulouse 50 ezer lakosú. BENEDICT 1989, 22. London 1500-ban 40 ezer, 1650-ben 400 ezer lakosú, a 16. század végén Sevilla 90 ezer, Lisszabon 100 ezer lakost számlál, a városok többségében azonban 5-10 ezer ember élt. CAMERON 2006, 21. Amszterdamban 1500-ban 30 ezer, 1550-ben 65 ezer fő él, ugyanekkor Antwerpenben 90 ezer. CAMPBELL 2011, 6.) Érdekes lenne megtudni, vajon Montecucoli elhitte-e ezeket a létszámokat, vagy csak propagandacélból használta fel. Ha tekintetbe vesszük, hogy tapasztalt katona volt, és maga is vezetett több tízezer főből álló seregeket, inkább az utóbbi eset a valószínű.

<sup>185</sup> M: Több szem többet lát. *Prov.*

<sup>186</sup> M: Ha a gépek könnyebbek lennének a súlynál, amit húznak, úgy nem a gép a súlyt, hanem a súly a gépet emelné fel. [*Athanasius*] Kircher, *Magneticum naturae regnum, Sect. 4. De magnetibus, 118.* — Montecucoli kihagyással idézi.



A népek árhulláma,<sup>187</sup> amely Skandináviából mint az emberek műhelyéből és öntödéből [értsd: ahonnan az emberek származnak] előjött, hogy annyi tartományt meghódítson, erejét azon emberek óriási egyesült tömegéből vette. Ami a törököket illeti, nem minden ok nélkül használják a keresztény fejedelmek a következő mondást: „Nem szabad az alvó kutyát felébreszteni, mert nem mindenkinek van lánc, hogy megkötözze, sem pedig varázsigeje, hogy elűzze azt.”

Vajon a háborúról szóló döntéseknél nem az első katonai tantételnek kellene lennie, hogy az erőket összemérjük egymással,<sup>188</sup> és ha úgy találjuk, hogy az egyik sokkal gyengébb a másiknál, mint ahogy egy<sup>189</sup> aránylik kettőhöz, akkor nem lehet mást tenni, mint hogy az isteni útmutatást<sup>190</sup> követve békét kössünk? Igen ám, de a török tirannusokat félelmetesebb elviselni, mint magát a halált. A legyőzött tartományok élére a török olyan kormányzókat állított, akik a nemesi családokat kiirtották, a gazdagokat elhurcolták. A legízgőzöttak példái keblünkéből mindig sóhajokat, szemünkéből könnyeket csálnak elő. Egyesek hagyták magukat megcsalni és meggyőzni az ígéretek édes szirénhangjai által, hogy [a meghódolásért cserébe] csak könnyű adót<sup>191</sup> kell fizetniük, [ami olyan,] mint nyitott szemmel aludni. A dolog úgy áll, hogy a törökkel szemben vagy győzünk,<sup>192</sup> vagy igába hajtjuk a nyakunkat. Középut nincs. Épp ezért jobb ellenállni, mint megadni magunkat. Így tehát, hogy valóban ellenállhassunk, és egyenlő erőt [állíthassunk szembe a törökkel], meg kell találnunk azt az arányt, hogy a seregünk ne legyen se mértéktelenül nagy, mert akkor nem fogjuk tudni sem felállítani, sem fenntartani azt, és [ne legyen] túlságosan gyenge sem, mert akkor lehetőségünk sem lesz a szándékozott cél, vagyis a győzelem elérésére.

## XXVI.

Ha 200 ezer embert kívánunk [kiállítani], azaz [számbeli] egyenlőséget, és nem arányosságot [szeretnénk elérni], az a szellem, a tudás és a hozzáértés hiányára mutat. Ha 20 ezer vagy 25 ezer embert kívánunk [kiállítani], az aránytalan lenne, és a tapasztalat hiányát

<sup>187</sup> **M:** Lajos, követve apja példáját, lerohanta az ellenséget, mielőtt legyőzte. *Bussières, Historia Francica, lib. 5. num. 8. [335.]* — Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>188</sup> **M:** Bezzeg Vespasianus a háborúra, a fegyverkezésre és a távol vagy közel található erőforrásokra figyelt. *Tacitus, Historiarum, [lib. 2.] cap. 74.* — Borzsák István fordítása. — Ostoba az, aki csak a gyümölcsökre tekintet, és nem méri fel, milyen magasan csüngenek. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 7. [cap. 8.]* — Kárpáty Csilla fordítása. Montecuccoli apró eltéréssel idézi. — De amint az ellenség erejét összehasonlította a sajátjával. *Uo. lib. 8. [cap. 2.]* — Kárpáty Csilla fordítása.

<sup>189</sup> **M:** Kettővel még Herkules sem bír. *Prov. [Közmondás.]* — Az istenek az erősebbek mellett vannak. *Adeg.* — Tacitusi sentencia (Historia, IV. könyv), melyet Lipsius *Politicájának* első könyvében idéz. Foscolo szerint Montecuccoli innen vette. *FOSCOLO 1852, I. 448.*

<sup>190</sup> **M:** *Luc. cap. 14. v. 31.*

<sup>191</sup> **M:** Azon a földön, ahová török ló tette a lábát, soha többé nem nő fü. *Prov.*

<sup>192</sup> **M:** Azt mondta, hogy a dolgot nem a szavak döntik el, a háborúban vagy győzni kell, vagy engedni a jobbnak (az erősebbnek). *Livius, [Ab urbe condita] lib. 32. [cap. 34.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán.

mutatná, valamint módfeletti vakmerőség lenne.<sup>193</sup> A túlságosan nagy létszám összezavarja a rendet, nem találunk helyet<sup>194</sup> a táborozásra, sem élelmet az ellátásra. A túl gyenge [sereg] nem alkalmas hadműveletekre,<sup>195</sup> az ellenség számára megvetendő,<sup>196</sup> és a legcsekélyebb bizalommal sincs önmaga iránt. Mennyire nagy és rendíthetetlen az, akinek szövetségese a vakmerőség, rabszolgája a szerencse, de amikor az ellenség hatalmas tömegét a saját kevés emberével szemben meglátja, összezavarodik.<sup>197</sup> Erről panaszkodtak Valens<sup>198</sup> katonái is.

1. A leghíresebb hadvezérek mindig nagy sereggel vittek véghez nagy dolgokat, mivel az eszköznek mindig a célhoz kell aránylania. Sándor<sup>199</sup> 120 ezer emberrel harcolt az indiai háborúban. A cannaei csatában a római konzuloknak 87 ezer harcosa volt.<sup>200</sup> Gottfried Bouillon<sup>201</sup> 300 ezer gyalogosból és 100 ezer lovasból álló sereget vezetett a szaracénok ellen. V. Károly császár 1532-ben egy 90 ezer gyalogosból és 30 ezer lovasból álló sereggel rendelkezett.<sup>202</sup> II. Miksa császár 1566-ban 25 ezer lovasból és 80 ezer gyalogosból álló sereggel szállt táborba, a nagyszámú dunai hajón kívül.<sup>203</sup> V. Károly<sup>204</sup> 80 ezer harcossal ostromolta Metzét. La Noue a törökök ellen 40 ezer lovas, 50 ezer gyalogost és 10 ezer sáncmunkást kívánt, másutt pedig 120 ezer harcost követelt. Nem láttunk-e ilyen hatalmas<sup>205</sup> sereget a mi időnkben császári zászló alatt Holsteinben 1628-ban, Nürnbergnél 1632-ben, Burgundiában 1635-ben, Pomerániában 1637-ben, a törököknél messze alacsonyabb

<sup>193</sup> **M:** A halálos veszedelem biztos és elkerülhetetlen, kevesek bátorsága mit sem ér ilyen nagy ellenséges sokasággal szemben; le kell mondani e hiábavaló vállalkozásról, és meg kell óvni e jobb sorsa érdemes, hűséges katonákat. *Bussiéres, Historia Francica, lib. 6. num. 5. [415.]* — Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>194</sup> **M:** A tábornak elegendő hely volt, és a hadseregnek elegendő élelem. *Curtius, [Historiarum Alexandri Magni] lib. 3. [cap. 3.]* — Kárpáty Csilla fordítása nyomán.

<sup>195</sup> **M:** Minden természeti lénynek van egy meghatározott, a nagyságához mért jó tulajdonsága. *Kircher, Magneticum Naturae Regnum, punta 118. [Sectio 4. De Magnetibus, 117.]* — Montecuccoli apró kihagyásokkal közli.

<sup>196</sup> **M:** Megvetendően csekélynek ítélték a légió létszámát, amely most különösen megcsappant. *Caesar, De bello Gallico, lib. 3. [cap. 2.]* — Szepessy Tibor fordítása. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>197</sup> **M:** A király [Nagy Sándor] lelke zaklatott volt. Az ellenség ilyen túlereje felizgatta, mikor seregének kis létszámát nézte. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 4. cap. 12.* — Kárpáty Csilla és Horváth János fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással és módosítással idézi.

<sup>198</sup> **M:** Elpanaszolták, hogy odavetették őket, az annival kisebb számú sereget az ellenség teljes erejének. *Tacitus, [Historiarum] lib. 2. cap. 30.* — Borzsák István fordítása nyomán.

<sup>199</sup> **M:** 120 ezer fegyveres volt, akik a királyt követték ebbe a háborúba. *Curtius, Historiarum Alexandri Magni, lib. 8. cap. 5.*

<sup>200</sup> **M:** *Livius, Ab urbe condita, lib. 23. cap. 36.*

<sup>201</sup> **M:** Az Úr 1096. esztendejében a lotharingiai Gottfried seregében 300 ezer gyalogost és 100 ezer páncélos lovas számláltak. *Lonicer, Chronica turcorum.* — Az idézet forrását nem találtuk meg Lonicernél.

<sup>202</sup> **M:** Istvánffy, *Historiarum de rebus Ungaricis, lib. 11.* — Fennmaradt Montecuccoli egy irata, amelybe kigyűjtötte az Istvánffynál szereplő hadsereglétszámokat, mint az itt idézettet is, illetve a keresztény győzelmeket és vereségeket is. ÖStA KA AFA 1663-13-7. fol. 620–628.

<sup>203</sup> **M:** Istvánffy, *Historiarum de rebus Ungaricis, lib. 23.*

<sup>204</sup> **M:** *De la Noue, Discours politiques et militaires.*

<sup>205</sup> **M:** Az erős ellen erőre van szükség. *De la Noue, Discours politiques et militaires.*

létszámú és kevésbé rettetetes ellenséggel szemben? Nem lehetetlen megtenni azt, amit más alkalommal megtettünk. A cselekvésnek biztos következménye a hatalom megszerzése.

2. Vereségeink legfőképpen a törökök lebecsüléséből származnak. A merészség és a könnyelműség, amellyel összehasonlíthatatlanul kevesebben harcoltak sokak ellen, a győzelmet a barbárok kezébe adta. A múlt szomorú példái még ma is sajnálatra méltók. Ulászló,<sup>206</sup> Magyarország királya 1444-ben Várnánál 16 ezer emberrel támadta meg Murád szultánt, akinek 60 ezer embere volt, így [a magyar király] maga is egész hadinépével elesett, akiket a csatamezőn és menekülés közben lekasaboltak. 1448-ban Corvin [Hunyadi] János a Sitnica folyónál 22 ezer emberrel<sup>207</sup> harcolt és szenvedett vereséget a szultántól, akinek 80 ezer embere volt.<sup>208</sup> Lajos király<sup>209</sup> 1526-ban Mohácsnál 25 ezer emberével csatát vívott Szulejmán szultánnal, aki 300 ezer emberrel érkezett, és így [Lajost] az övéivel együtt legyőzték és mindannyiukat megölték.

Busbequius ezen példák alapján nevezte<sup>210</sup> örültnek azt, aki úgy gondolja, hogy gyenge erővel, vakmerően szembe lehet szállni a rendkívül erős török sereggel. [Ez az oka annak, hogy] 1594-ben Mátyás főherceg Szinán pasa megérkezésekor feladta<sup>211</sup> Esztergom ostromát, és átkelt a Duna másik oldalára. Ezért [történt] 1598-ban az, hogy Schwarzenberg<sup>212</sup> seregével Esztergomnál táborba szállt, és megerősítette azt, ám midőn a török parancsnok, Ibrahim, állást foglalt vele szemben, és mindenfelé portyákat küldött,

<sup>206</sup> M: Ulászló elé járult Drakula, Havasalföld fejedelme: megnézte a király hadseregét, megütközött annak csekély létszámán, és azonnal könyörögni kezdett neki, hogy ne menjen tovább, mivel a török sokkal népesebb szolgálattal szokott vadászatra menni, mint amekkora ez a magyar katonaság. *Bonfini, [Historia Panonica] Dec. III. lib. 6. [460.]* — Kulcsár Péter fordítása nyomán. Montecucoli kihagyásokkal közli.

<sup>207</sup> M: Egy öregasszony felkiáltott: Hej, attól tartok, most a magyarok nem egyforma eséllyel fognak harcolni, mert az ő seregük átkelése a medren alig egy napig zavarta fel a folyót, a törököké pedig háromig; mintha a csapatok csekély létszámából jósolta volna meg a jövődő vereséget. *Bonfini, Historia Panonica, dec. 3. lib. 7. [471.]* — Kulcsár Péter fordítása nyomán.

<sup>208</sup> M: Ott esett el Pannónia egész nemessége. *Uo. [474.]* — Kulcsár Péter fordítása nyomán.

<sup>209</sup> M: *Sambucus, in appendix.*

<sup>210</sup> M: Ha valaki csekély számú, szedett-vetett sereg élén száll szembe vakmerőn az oszmánnal, az nemcsak meg gondolatlanúsággal, hanem – tartok tőle – örültséggel is vádolható. I. Ferdinánd szerette volna, ha olyan erői vannak, amelyekkel – az esztelenség vádjá és saját maga veszélyeztetése nélkül – csatára bízhatja ügyét, de nemes indulatait mérsékelte megfontoltsága. Végiggondolta, milyen egyenlőtlen lenne a harc, ha 25 vagy 30 ezer gyalogost és kevés számú lovasságot összeeresztene 200 ezer lovassal, akiket harcedzett gyalogság támogat. A várható végeredményt eléggé megmutatták neki a korábbi idők példái: a Nikápolynál és Várnánál elszenvedett vereségek és a mohácsi mezők, amelyek még mindig fehérlettek a lemészárolt keresztények csontjaitól. *Busbequius, Ep. IV.* — Tóth Gergely fordítása. Montecucoli kihagyásokkal és módosításokkal közli az eredeti szöveget.

<sup>211</sup> M: Azt hitték, hogy vissza kell vonulniuk, hogy ne tűnjék úgy, mintha egy nagyon is kétségbeesett és veszélyes dologra vállalkoznának, és megmagyarázhatatlan vakmerőséggel harcot kezdenének a számtalan ellenséges csapattal. *Istvánffy, [Historiarum de rebus Ungaricis] lib. 28. [635.]* — Montecucoli apró eltérésekkel közli.

<sup>212</sup> Adolf von Schwarzenberg császári hadvezér, akit a Pápa várát megszállva tartó, fellázadt vallon zsoldosok lőttek le, midőn a várát vissza akarta szerezni tőlük. Nevéhez fűződik Győr rajtaütéssel történt visszafoglalása 1598-ban.

mindent felégetett, 13 ezer embert rabságba hurcolt, ő, Schwarzenberg, sem az ellenséges állásokat, sem a rabló csapatokat nem támada meg, nem mozdult, pedig a mieink ezt követelték, mivel seregét előnyös állásain kívül nem akarta kockára tenni.<sup>213</sup>

[Ez volt az oka annak is, hogy] 1605-ben Giorgio Basta 10 ezer fős seregével előbb Pozsonynál, majd Komárom és Győr között foglalt állást,<sup>214</sup> és végtelen számú szemrehányást eltűrve nyugodtan végignézte, ahogy az ellenség Nyitrát, Nagyszombatot, a Csallóközt, Esztergomot és Érsekújvárat kifosztja,<sup>215</sup> Morvaországot, Ausztriát és Stájerországot végigpusztítja anélkül, hogy ő bármi érdemlegeset tett volna a védelmükért.

## XXVII.

Hogy kellő nyomatékkal és valószínűsíthetően jó eredménnyel működhessen anélkül, hogy az „ezt nem hittük volna”<sup>216</sup> balga mentegetőzésére szükség lenne, a törökkel szembeállítandó főszeregnek 50 ezer harcosból kell állnia, vagyis 28 ezer gyalogosból, kétezer dragonyosból, 17 ezer nehézlovasból és háromezer könnyűlovasból.

1. Csaknem ilyen erős volt a római had is, amely a két konzuli sereg egyesülésével 40 ezer gyalogost és nyolcezer lovast számlált, amely erővel nagyon nagy számú népet győztek le. Miksa császár<sup>217</sup> birodalmi segélyként ugyanezt a létszámot, azaz 40 ezer gyalogost és nyolcezer lovast követelt a törökök ellen a birodalmi városoktól.

2. Egy ilyen sereggel a törökkel szemben már táborba szállhatunk, és alkalmas időben harcolhatunk is velük, hisz ez mindazok célja, akik sereget vezetnek a hadszíntérre, mivel harc nélkül nem szállhatunk szembe a törökkel, nem mérhetjük meg magunkat az ellenséggel, nem foghatunk ostromhoz, nem menthetjük fel a megtámadott erődtímenyeket, nem őrizhetjük meg fegyvereink hírnevét, viszont arra kényszerülünk, hogy itt is, ott is elrejtőzzünk, hogy tétlenül álljunk és lássuk pótolhatatlan veszteségeinket, az ellenség bátorságának növekedését, az ország kétségbeesésbe taszítását, ami igazságtalanság a sajátjainkkal

<sup>213</sup> **M:** A mieink a táborból megpillantották a távolban a tetők füstölő csúcsait és a felcsapó lángokat, és követelték Schwarzenbergtől, hogy állítsa meg az ellenséges pusztítást. Ő azonban, belegondolva hivatalába és kapott feladatába, mindenekelőtt a sereg megőrzésének gondját viselve, megzabolázta e hangokat, és rámutatott, mekkora kára származna abból, ha a sereget merészsége miatt veszélybe sodorná. *Istvánffy, [Historiarum de rebus Ungaricis] lib. 31. [745.]* — Montecuccoli kihagyásokkal idézi.

<sup>214</sup> **M:** Basta eközben Győr és Komárom között, egy alkalmas helyen verte fel táborát. Mivel azonban állítása szerint gyengébb volt az ellenségnél, átengedte nekik Esztergomot éppúgy, mint Érsekújvárat. *Istvánffy, [Historiarum de rebus Ungaricis] lib. 34. [835.]* — Montecuccoli kihagyással és apró módosításokkal közli.

<sup>215</sup> Nyilván nem a várakat, hanem a környéküket érti.

<sup>216</sup> **M:** Csak egy esztelen hadvezér rohan a csatába anélkül, hogy miként az ildomos, sem a saját, sem az ellenség erejét nem becsüli fel: amire azután szokás szerint a megkésett, súlyosan helytelen „Nem gondoltam volna” következik. *Busbequius, Ep. IV., [381.]*

<sup>217</sup> **M:** Miksa császár azt terjesztette elő a birodalmi választófejedelmeknek, hogy az ellenség (a török) elleni védelemhez kívánatos segítségnék 8 ezer lovasból és 40 ezer gyalogosból kell állnia, akiket nyolc hónapra és azután három éven át folyamatosan fizetnének, de ez az összeg vert pénzben legyen, és az egészet fizessék ki, amikor a háborúra alkalom nyílik. *Petrus Bizarus, De bello Pannonico, pag. 487., Bongars-féle kiadás, 1600.*

szemben, saját fegyvereinket megvetésnek kitenni, és hagyni mindent, hogy romlásra jusson. A törökök a túl gyenge sereget vagy lerohanják saját állásaiban, vagy annak egész környezetében felégetik a takarmányt, vagy elvágják az utánpótlását, vagy kiéheztetik, vagy elvágják visszavonulását, vagy rákényszerítik arra, hogy meginduljon, hogy azután menet közben szétverjék, vagy körülférjék és kényszerítik, hogy az ő kényükre-kedvükre adja meg magát és hajoljon igába, ahogy ez 1658-ban az erdélyiekkel Lengyelországban vagy La Tourral<sup>218</sup> Sziléziában, az ókorban pedig Crassusszal a parthusok ellenében történt. A fenntebb megadott harcoló létszám azonban nem lenne elég ahhoz, hogy a török erővel egyensúlyba kerüljünk, ezért a következőképpen kell még megerősíteni azt.

3. Az egész hadseregnek a saját katonáinkból kell állnia, nem segélycsapatokból, mivel egy 10 ezer fős saját egység,<sup>219</sup> egyetlen ember kizárólagos parancsnoksága alatt, többet szokott elérni, mint egy 40 ezer fős segélyhad különböző vezérek alatt, mivel ez utóbbinak emberei frissen toborzottak, szükségképpen<sup>220</sup> fegyelmetlenek, tapasztalatlanok,<sup>221</sup> szedett-vedettek,<sup>222</sup> hasznos dolgok véghez vitelére nem használhatók. A titkok<sup>223</sup> nyilvánosságra kerülnek, minden [had]mozdulat lassú, a tanácskozások, megbeszélések és véleménykülönbségek akadályozzák és megnehezítik minden akció gyors és könnyű végrehajtását, mivel mindenkinek saját, a másokétól eltérő szándéka, véleménye, utasítása, szabályzata és alapelve van.<sup>224</sup> Ezen okokból a fegyelem laza, a parancsokat nem hajtják végre, az engedelmességet vitatják, a hadműveleteket becsmérlik,<sup>225</sup> a parancsokat pedig összevissza hajtják végre.

4. Még ha Lorenzo de Medici mérlegével<sup>226</sup> is mérjük meg a nagyok erejét, az egyik oldalon azt látjuk, hogy a segélycsapatok katonai szempontból hátrányosak, politikai

<sup>218</sup> Turenne francia tábornok, később, az 1670-es években Montecuccoli legnagyobb ellenfele a nyugaton folyó háborúban. 1675-ben a Salzbachnál épp Montecuccoli ellen vívott csatában esett el, ágyúgolyótól találva.

<sup>219</sup> **M:** *Cominaeus*. A széthúzó sereg, mely nem hallgatott egységes vezényszóra, összevissza kavargott, és óriási zűrzavar támadt. *Curtius*, [*Historiarum Alexandri Magni*, lib. 3., cap. 8.] — Kárpáty Csilla fordítása. Montecuccoli apró eltéréssel közli.

<sup>220</sup> **M:** Egy képzetlen és tanulatlan sokaság mindig ki van téve annak a veszélynek, hogy lekasabolják. *Vegetius*, [*De re militari*] lib. 1. (jav. 2-ről) cap. 1.

<sup>221</sup> **M:** A hadtudományok ismerete táplálja a harci vágyat. *Uo.* — Montecuccoli apró kihagyással közli.

<sup>222</sup> **M:** De az első rohamban elhullottak a szétszóródtak, mivel csak úgy vaktában csődültek össze, nem tudtak tábort építeni, vezérnek engedelmeskedni, és a győzelemben nem láttak dicsőséget, sem a futásban szégyent. *Tacitus*, *Historiarum*, lib. 2. cap. 12. — Borzsák István fordítása. Montecuccoli apró kihagyással idézi.

<sup>223</sup> **M:** Licinius Crassus valakinek, aki megkérdezte, mikor fog tábort bontani, azt válaszolta: Igyekezz, hogy meghalld a trombitát! *Frontinus*, [*Strategemata*] lib. 1. cap. 1.

<sup>224</sup> **M:** Sem hadi fegyelem, sem hozzáértés, sem kedélyállapot terén nem egyeznek. Márpedig szükségszerűen lassabban jutnak el a győzelemhez azok, akik nem értenek egyet egymással, mielőtt küzdenek. *Vegetius*, [*De re militari*] lib. 2. cap. 2. — Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>225</sup> **M:** Ha valakinek egyszer sikerült verslábakból egy ép sort felépítenie, azt gondolja, hogy elérkezett a Heliconra. *Petronius*, [*Sat. CXVIII.*] pag. 51. — Horváth István Károly fordítása. Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>226</sup> **M:** *Boccalino*, *Ragguagli di Parnasso*.

szempontból gyanúsak,<sup>227</sup> gazdasági szempontból drágák,<sup>228</sup> a másik oldalon pedig a szolgálatukat [találjuk], amelyet csekély hatékonysággal végeznek, tehát joggal következtethetünk arra, hogy a segélycsapatok [létszáma] kevés, hogy több oldaltól is függenek,<sup>229</sup> mindig csak kis egységekben és sosem egyszerre indítják útnak őket, s miközben a számuk növekszik, az erejük csökken. Ha figyelmesen megvizsgáljuk, hogy 1542-ben, 1552-ben és 1556-ban<sup>230</sup> a 100 ezer főből álló seregekkel semmilyen komoly hadműveletet nem hajtottak végre a török ellen, úgy felismerjük, hogy ez az egész szerencsétlenség a rosszul összeállított csapatok eme különbözőségéből ered. Vannak, akik azt mondják, hogy [a segélycsapatok] a saját költségükön és saját zsoldjukból fognak élni, de ha kiszámoljuk azt az összeget, hogy e csapatok mennyibe kerülnek a tartományoknak a szállítás, az eszközök, a pihenést adó szállás, a menet[oszlop]ok áthaladása, az élelem, az adományok, az ajándékok, a méltánytalanságok és a zsarolások miatt, akkor fel fogjuk ismerni, hogy ha ezt a pénzt arra fordították volna, hogy saját embereinket vegyék fel, akkor egyedül ezekkel is háborút viselhetünk a török ellen. Ezáltal a külső segítséget másra is fordíthatnánk: például diverziók szervezésére, valamint élelem és muníció beszerzésére.

## XXVIII.

A törökök nagyszámú mesteremberrel és sáncmunkással rendelkeznek, nincs hiány helyi vezetőkből és kémekből. Egy részüket a gazdag pénzbeli ajándékok vonzzák,

<sup>227</sup> **M:** A latinok szövetségesek voltak, majd leigázták őket. A baráti királyok később adófizetők lettek, nem bérlők, mind elvesztették szabadságukat a segítségnyújtás ürügye alatt. [*Fredericus de Marselarer Equitis legatus libri duo, Dissertatio XXVII. Foedera et auxilia, Vinariae, 1663. lib. 2., 481.*] — Montecuccoli kihagyásokkal közli. — A briteket azok az angolszászok, a görögöket azok a törökök, a hispanokat azok a mörök üzték el, akiket segítségül hívtak. [*Fredericus de Marselarer Equitis legatus libri duo, Dissertatio XXVII. Foedera et auxilia, Vinariae, 1663. lib. 2., 491.*] — Montecuccoli apró eltérésekkel idézi. — A segítségül hívott germánok szövetségeseikre és ellenfeleikre egyaránt rabigát raktak. *Tacitus, Historiarum, lib. 4. cap. 73.* – Borzsák István fordítása.

<sup>228</sup> **M:** A legtöbben húzódoznak attól, hogy amit elfoglaltak, visszaadják, mivel a háborús kiadások nem térülnek meg, [és] mert a megszerzett területeket nem lenne képes megőrizni az, akinek egyébként járna. [*Fredericus de Marselarer Equitis legatus libri duo, Vinariae, 1663. lib. 2., Dissertatio XXVII. Foedera et auxilia, 490.*] — Montecuccoli kihagyásokkal és apró módosításokkal közli. — Amikor fáradtak és kimerültek azok, akik mindkét oldalon kevesebb erővel bírnak, akkor gyakran alulmaradnak egy hatalmasabbal szemben. [*Fredericus de Marselarer Equitis legatus libri duo, Vinariae, 1663. lib. 2., Dissertatio XXVII. Foedera et auxilia, 489.*]

<sup>229</sup> Vagyis az adott segélycsapatot küldő hatalom érdekei szerint kell tevékenykedniük.

<sup>230</sup> **M:** Sasvár megtámadta Ecchius [Egg Graf zu Salm] táborát, de visszaverték: sokat elvesztett övéiből, s alig tudott visszaszárguldanı Fehérvárra. Az egész háború során ez volt az egyetlen haditettünk, amely méltó volt valamicske dicséretre. *Istvánffy, [Historiarum de rebus Ungaricis] lib. 23. [490. (1622-es kiadás)]* — Montecuccoli jelentős kihagyásokkal közli. — Ez volt a kimenetele a szerencsétlen és szegényletes háborúnak, amelyben miután immár harmadszor engedték át a győzelmet a törököknek, hadi dicsőségünk egész hírnevét és megbecsültségét elvesztettük. *Uo. lib. 15. [253.]* Az itáliai cohorsok csaknem fele fellázadt, és a vezérek parancsaival mit sem törődve megkezdték a visszatérést Itáliába. *Uo. lib. 11. [185.]* — Montecuccoli kihagyásokkal és apró eltéréssel közli.

másokat pedig a büntetéstől való félelem, például, hogy házukat felégetik, őket magukat pedig karóba húzzák.

1. A kézművesek és mesteremberek a tüzérségi trénnel együtt menetelnek, ahogy nálunk is, és összefoglaló néven topcsiknak nevezik őket. Sokan [közülük] állandóan a sereggel vannak, de sok renegát származik a közeli és távoli területekről is, mint például moszkoviták, lengyelek, franciák, olaszok, magyarok és más nemzetek fiai, hogy szolgálják őket, miként mi is sok effélet láttunk hadmérnökként és tüzérként.

2. Nagy számban rendelik ki meghódoltatott (gehuldigte) falvakból is a sáncmunkásokat, az azábokat, az örményeket, az önkénteseket és más gyalogosokat, akiket kevésre becsülnek ugyan, de megfizetik a munkájukat. Maguk a tímáros szpáhik is kötelezettek, hogy ostromok idején rőzsekötegeket készítsenek, amelyekkel az árkokat töltik fel, és hogy szolgálják az árkokon minden más munkákat végezzenek.

3. A törökök a saját végvári katonáikat használják felderítőként és kémként, akik közül sokan a határon születtek vagy gyerekként kerültek oda, magyarul beszélnek és magyarként öltöznek, az utakat nagyon jól ismerik. Használják még erre a renegátokat is, akik úgy tesznek, mintha fogságból menekültek volna meg, vagy a zsidókat vagy a megvesztegetett hadifoglyokat. Markotányosok és kereskedők is akadnak szép számmal a török seregben.

## XXIX.

A keresztény seregekben mindig kéznél kell lennie a mesteremberek minden fajtájának, kivéve a sáncmunkásokat, akiknek csak az időtől és helytől függően [kell munkába állniuk].

1. A kézművesek és munkások legyenek gyakorlottak, hűségesek és egészségesek. A tüzérségi trénnel szoktak menetelni, és annál szállásolják el őket.

2. A szokásos útépitéséknél, vagyis az utak javításánál, rőzsekötegek és hasonlók készítésénél szolgálnak az ezredekhez rendelt és az ezredek által bizonyos számban fenn tartott gyalogosok, ácsok és szekerészek. Különleges helyzetekben, mint a tábor megerősítések, a circumvallációs vonal megépítésekor ostrom idején, a környékbeli parasztokat kell odarendelni vagy kényszeríteni, vagy a katonáknak kell külön fizetni a munkáért.

3. A felderítőket és kémeket ugyanolyan módon kell tartani, mint a törökök, ugyanígy a markotányosokat és a kereskedőket is.

## Második szakasz A tüzérségről

## XXX.

A törökök nagyszámú és nagy kaliberű tüzérséget visznek magukkal.<sup>231</sup> Arzenáljaik vannak Konstantinápolyban, Perában, Temesvárott, Eszéken, Belgrádban, Budán, Banja

<sup>231</sup> A török tüzérségre legújabban lásd: ÁGOSTON 2005.

Lukában és más helyeken is. Folyamatosan öntetnek [ágyúkat] az ázsiai bányákból származó vagy a hollandoktól, angoloktól, franciáktól és svédektől vásárolt rézből.

1. Sok kis és nagy [ágyút] visznek magukkal, és ezek mértéken felüli nagyságúak, 80, 100, 120 vagy még több fontot lőnek. Ahol nincs lehetőség a vízi szállításra, ott ezeket bivalyokkal vontatják. 1594-ben Győrnél Szinán pasa a tüzérség támogatásával kelt át a Dunán, [Mátyás] főherceg seregének orra előtt, és rákényszerítette azt, hogy rendetlenül Magyaróvárra vonuljon vissza. 1664-ben Belgrádban tizenkét új egész ágyút<sup>232</sup> öntettek azzal a szándékkal, hogy azokat Bécs ostrománál használják majd fel.

2. E hatalmas tüzérség nagyon hatékony a rombolásban, ugyanakkor azonban nehezen szállítható és használható, csak lassan lehet újratölteni és irányozni, nagyon sok lőszert használ el, szétzúzza és -töri a lafettákat, a kerekeket és az ágyakat,<sup>233</sup> miként a lőréseket és a falakat is.

3. Noha a törökök nem érték el a mi tüzérségünk tökéletes, korszerű arányait, azért nem hagyhatunk figyelmen kívül néhány jó megfigyelést. Így például, ágyúgolyóikat kosborbe csavarják, ahogy mi is tesszük a huzagolt<sup>234</sup> arkebúzoknál, hogy pontosabban lőjenek, mivel a golyó az elégtelen fojtás miatt gyakorta mellément.<sup>235</sup> Ágyúik a szájrésznél éppoly vastagok, mint hátul, ami arra szolgál, hogy a tüzekeket célzaskor jobban fedezze,<sup>236</sup> és hogy ők bármely további eszköz nélkül tudják a vízszintes lövést beirányozni.<sup>237</sup>

<sup>232</sup> Lásd erre az I. könyv XXXIV. caputját.

<sup>233</sup> A lafetta és az ágyazat különbségére lásd az I. könyv XXXIX. caputját.

<sup>234</sup> Itt természetesen a töltést megkönnyítő egyenes huzagról van szó, nem pedig a modern, hátultöltős fegyverekben alkalmazott spirális huzagolásról.

<sup>235</sup> Az eredeti szövegben a következő szerepel: (...gli archibugi rigati, per far lor tiri piu giusti,) li quali a ragion del vento, che alla palla si da, sovente vanno fallaci, vagyis „amelyek a szél miatt, amelyet [az arkebúzok] a golyónak adnak, gyakorta mellémentek”. A kulcsszó itt a *vento*, amely a megfogalmazásból következően a golyó és fegyvercső fala közti légrést jelenti, amelyen a löporrobbanás energiájának egy része elszökik, ha a fojtás nem megfelelő, vagy ólomgolyó esetén a töltővesszővel nem verték azt le eléggé, hogy eldeformálódva a csőfalnak feszüljön, huzagolt cső esetén pedig a huzagok közé préselődjön. A fordítás itt teljes mértékben az értelmezés alapján történt.

<sup>236</sup> Montecuccoli ezt nyilván jobban tudta, de azt is meg kellett volna említenie, hogy emiatt a török lövegek komoly egyensúlyi problémákkal küzdöttek, ami nagyon megnehezítette a pontos célzást. Egy porosz hadmérnök, bizonyos J. C. G. Hayne művében nagy alaposággal, mindenre kiterjedő részletességgel dolgozta fel három török háborút (1683–1699, 1716–1717, 1737–1739) történetét, s ezen belül természetesen kimerítően foglalkozott a török tüzérség akkori állapotával is. Az alábbiakban az ő szavait idézem a török ágyúk jellegzetességeiről: „Ihre Kanonen haben den Fehler, daß gemeiniglich die Zapfen nicht an dem rechten Orte angebracht sind, wo sie eigentlich angebracht werden sollen. Sie ruecken selbige mehr an das Bodenfeld zurueck, und binden sich folglich weder an die Verhaeltnisse der Laenge, noch an die Schwere, und daher koemmts, daß ihre Kanonen vorn bey der Muendung ein Uebergewicht bekommen, und zum Schaden der Lafette herunterschlagen, und deswegen der Schuß daraus gemeiniglich ungewiß wird.” HAYNE 1783.

<sup>237</sup> A korabeli tüzérség többféle célzási módszert alkalmazott, ezek közül az egyik az ún. *Visierschuss* volt, amikor a tüzér az ágyú felső felületével célzott. Ám míg a nyugati tüzérség esetében ez a cső pár fokos emelését jelentette a vízszinteshez képest, lévén a cső kónuszos, addig a törököknél ez megegyezett az ún. *Kernschuss*-szal, amely a cső tengelyével történő célzást jelentette.



## XXXI.

Tüzérségünknek a korszerű arányoknak kell megfelelnie, úgy az [ostrom]ágyúknak, a *colubrináknak*, a tábori ágyúknak és az ütegágyúknak. Ezek kezelhetőbbek, és ebben, illetve a jobb hatékonyságban rejlik a mi előnyünk a törökökkel szemben. Az egységesített kaliberek azzal járnak, hogy a tüzérek nem tévednek, és nem cserélik össze a golyókat, ha az ágyú ürméretének megfelelő golyót keresnek.

1. A szokásos tüzérség a következőkből áll:

- 100 db kis háromfontos,
- 6 db hatfontos falkony,
- 6 db 12 fontos negyedágyú,
- 4 db 24 fontos félágyú,
- 2 db százfontos mozsár,
- 6 db haubic.

Az egész ágyúkat mellőzzük, mivel két félágyú épp annyit végez, mint egy egész, és kevésbé hátrátratnak [ti. a szállításkor].

2. Efelett rendelkezniünk kell egy különálló<sup>238</sup> tüzérséggel is, ha ostromra akarunk vállalkozni:

- 4 db negyedágyú,
- 6 db félágyú,
- 4 db mozsár.

3. Az ellenségéhez viszonyítva legyen mindig erős a tüzérségünk, hogy azzal akár menetben, akár táborozáskor vagy az ütközetekben a sereg oldalait mindenkor fedezhessük és megerősíthessük.

4. A törökök és a lovaik mindenekelőtt a [lőfegyverek] tüzetől riadnak meg és félnek, így a mi előnyünk kiváltképpen ennek alkalmazásában rejlik.

5. Az ágyúk különösen hasznosak az elsáncolt tábor vonalainak védelmében, mert ott nem kerülünk olyan gyorsan közelharcba és kézitusába, mint a nyílt mezőn vívott csatában, emellett ilyenkor a tüzérségnek sokkal több ideje van, hogy lövéseit sűrűbben ismétlje. A haubicokat gránátokkal, tüzes golyókkal, izzó golyókkal<sup>239</sup> és régi vasdarabokkal töltik meg.

<sup>238</sup> M: 1632-ben az orániai herceg serege hat ütegágyúval, hat fél kamráslöveggel és sok mezei ágyúval rendelkezett. — Montecuccoli egy francia nyelvű kéziratot idéz, melyre az előző részekben is többször hivatkozik, de amelyet eddig még nem sikerült azonosítani.

<sup>239</sup> Ez a kettő nem ugyanaz! A tüzes golyón a különféle gyújtó- és robbanólövedékeket értették, az izzó vasgolyót pedig valóban vörösre hevítve töltötték az ágyúba.

## AZ ELŐKÉSZÍTÉSRŐL

### Harmadik szakasz A munícióról és az élelmiszerről

#### XXXII.

Bárhová menjenek is a törökök tüzérségükkel és tréinjükkel, [mindig] nagy mennyiségű muníció, tüzes szerszám, bárka és sáncszköz áll rendelkezésükre.

1. A törökök minden határvidéki helyen folyamatosan készítetik a lőport, melynek egy része Kairóból és Egyiptomból jön, másik részét, pedig a keresztényektől vásárolják. Oly hatalmas mennyiséggel rendelkeznek belőle, hogy abból a vaktában és ötletszerűen való lövöldözésre is futja, miközben nekünk a szükséges felhasználásra sincs elég. Ha ostromolnak, vagy a táborban vannak, a nyilvános imánál minden este egyszer „Allah! Allah!” kiáltást hallatnak, és ez után mindenki, tartózkodjon akár a futó- és közelítőárkokban vagy a tábor más részein, fegyveréből összetüzet lő. Mivel ez naponta megtörténik, könnyű elképzelnünk, micsoda óriási mennyiségű muníciót pufogatnak el pusztán szórakozásból. A lőporuk kiváló összetételű, ahogy ez a lövés csattanásából, erejéből és nagy hordtávolságából is megtapasztalható.<sup>240</sup>

2. A törököknek igen sok nagy hajója van a Dunán és más fontos folyókon. A kis [hajókat], amelyekből 1663-ban sokat készítettek, mivel az volt a szándékuk, hogy Győrt megostromolják, szekereken szállítják. A földmunkához használt sáncszerszámokból, mint lapát, kapa, csákány és minden más szükséges eszközből mindig nagy mennyiséggel rendelkeznek. Azon kívül, amit magukkal visznek, erőszakkal is hoztatnak még ilyesmit a környező helyekről.

#### XXXIII.

Tüzérségünk eszközei és az összes hozzájuk tartozó kellék legyen arányban az ágyúk számával és a tervezett [hadí] vállalkozás nagyságával.

1. A muníciónak bőségesen rendelkezésre kell állnia a raktárakban és a seregnél, legalább száz lövésnek minden ágyúhoz és háromszáznak minden muskétához. Nem lehet azonban határozott szabályokat adni, mert azok aszerint változnak, hogy mi a célul kitűzött vállalkozás, a szállítás könnyű, avagy nehéz, a raktárak közel vannak vagy távol, a napi ellátmány beszerzése könnyen vagy nehezen megy.

2. Az ütközetekben sok [muníció] fogy.<sup>241</sup> A svédek 1648-ban Prága hiábavaló ostrománál négyezer mázsza lőport használtak fel, Károly Gusztáv király Koppenhágánál 12 ezer,<sup>242</sup> a nagyvezír Érsekújvárnál 1663-ban hatezer mázsát.

(1) Sok [hadí] vállalkozás marad befejezetlenül a muníció hiánya miatt. Miután a császáriak 1645-ben a sziléziai Glogaunál aknát építettek, a lőpor hiánya miatt sokáig

<sup>240</sup> A török lőporgyártásra és -ellátásra lásd: ÁGOSTON 1992.

<sup>241</sup> M: Málta ostromakor 80 ezer ágyúlövést adtak le, és négy vagy öt rohamot indítottak, a ciprusi Nikosia ostrománál tizenöt rohamot álltak ki. *Noue, Discours politique et militaire, XXII.*

<sup>242</sup> A dán–svéd háború idején, amikor X. Károly Gusztáv 1658–1659-ben hiábavalóan ostromolta Koppenhágát.

kellott várni a kamra megtöltésére és felrobbantására, úgyhogy a Torstensson vezette svéd sereg alkalmat talált a segítségnyújtásra, és a császáriakat az ostrom feladására kényszerítette. Szükséges tehát előbb az egyik, azután a másik erődítményt, éppúgy az újonnan megszálltakat is teljesen felszerelni munícióval.

3. A kanócot éjjel-nappal égve kell tartani.

4. Nagy mennyiségű nagy gránátot és 10 ezer kézigránátot kell a kezünk ügyében tartani, közülük néhány legyen alkalmas a töltővessző csúcsára,<sup>243</sup> hogy muskétával lőjék ki ezeket, ami a svéd király találmánya, amelyeket Koppenhága ostrománál készített. Rendelkezniünk kell gránátoszázadokkal is.

5. A legfontosabb folyókon legyen hajóhid, [emellett] kellenek más kis hajók szekéren, futóhidak gyékényből, nagy szállítóbárkák vagy lapos [fenekű] pontonok a fontos folyókon, gályák és csajkák a Dunán, hajólafették a fél és egész ágyúkhöz.

6. Mindenféle mesterség számára legyenek szerszámok, homokzsákok, paliszádok, rohamlétrák, vassúlymok, jégsarkantyúk,<sup>244</sup> kis szekerek, hogy a tábornak azokkal zárjuk körül; [kell] egy század aknász és néhány [századnyi] sáncmunkás. Ütközetben nagyon hasznos néhány kétkerekű, egy lóval fogatolt kis kordé, amelyek az egységeknél vagy köztük levő térközökben nehézség nélkül szállíthatják a muníciót, mivel ezek igen gyorsak, nagy kör nélkül fordulnak a középpontjuk körül, mindenhol átjutnak, mindenhova bejutnak, és nem okoznak rendetlenséget.

7. A legnagyobb figyelmet a következő dolgokra kell fordítani, mert legfőképpen ezekben rejlik az előnyünk a törökökkel szemben: az erődítésre, amelynek fogásait a török nem érti; azután a tüzérség gyors kezelésére, ami náluk lassabb, mint nálunk; a tüzes szerszámokra; a hadmozdulatok pontos kivitelezésére, ami a törököknél összevissza történik.

8. A fejedelmek számára az egyik legköltségesebb dolog a tüzérség és a trén szállítása. A lovak vásárlásánál, gondozásánál és tartásánál sok csalás fordulhat elő, magáncélra használhatják őket, a takarmányt elsikkaszthatják stb. A fejedelemnek nagyon előnyös lenne a szállítást haszonbérbe adni, és a szekeresekkel megérettetni, hogy az egész hadjárat alatt törődjenek a szállítással. Így elkerülnénk a csalásokat és a hadjárat befejezése után nem kellene pénzt költeni a lovak tartására. Így jelentős megtakarítást érünk el az államkincstár számára, és általában így tesznek a többi fejedelmek is.

#### XXXIV.

A törökök bővében vannak a kenyérnek, a rizsnek, a kétszersültnek és a húsnak.

1. A készletekről és a raktárakról időben gondoskodnak. Néha ilyen-olyan híreszteléseket hagynak szárnyra kapni a tervezett hadműveletekről azért, hogy az elleniséget váratlanul meglepjék, máskor azt mondják, amit valóban tenni szándékoznak, hogy [épp] az igazsággal tévesszenek meg. A poggyászuk a magukkal vitt végtelen

<sup>243</sup> Az eredeti olasz szövegben és valamennyi fordításban is szó szerint ez olvasható. Sajnos, a megkérdezett fegyverszakértők sem tudtak pontos magyarázatot adni ennek mibenlétére, csupán feltételezik, hogy a töltővesszőhöz hasonló bot végére szerelt és a bot segítségével kilöhető robbanóeszközzel lehet szó.

<sup>244</sup> Talán a modern hágóvashoz hasonló eszközzel lehet szó.

mennyiségű csomag miatt óriási. A hadszínteret körülvevő helyekről szereznek segítséget, amire a parasztkésztséget mutatnak, vagy azért, mert félnek, hogy ha nem engedelmessé válnak, megbüntetik őket, és felégetik a házaikat, vagy pedig haszonlesésből, mivel a táborban a törökök mindent készpénzben fizetnek nekik. Csak a janicsárok kapnak természetben kenyeret, míg a többieknek a saját zsebükből kell azt megvásárolni, a szultánnak azonban kötelessége, hogy azt saját költségén a táborba hozassa.

Az élelmiszerek szétosztása fukarul történik, a szokásos takarékosággal. A janicsárok ugyanis csak egyszer esznek egy nap, naplementekor, és nem isznak bort, ami nagy előny, mert a gyomruk, mivel nem szokott hozzá, nem érzi a hiányát. A törökök addig nem indulnak hadjáratra, amíg a mezei termények nem kerülnek az érés közelebe, és a fű nedvdús nem lesz.

2. Moldva, Havasalföld, Erdély, Macedónia, Szerbia és Egyiptom természettől fogva gabonában rendkívül gazdag tartományok. A kétszersült, a liszt és az árpa legnagyobb részét, szokás szerint, Belgrádban állítják elő.

### XXXV.

Mindennél fontosabb, hogy jól ellássuk magunkat, mert a háborúban az erő az élelmiszerutánpótlástól függ. Az élelmiszerhiány oly sok sereget emésztett fel, végrehajtás közben annyi vállalkozás siklott félre miatta, a legutóbbi háborúban<sup>245</sup> pedig oly sok szenvedést okozott, hogy ostobaság lenne a jövőben még egyszer elkövetni ezt a hibát.

1. 1537-ben Katzianer<sup>246</sup> 16 ezer gyalogosból és 8 ezer lovasból álló kitűnő seregén egy kisebb török portya rajtaütött, és az az élelmiszerhiány<sup>247</sup> miatt harc nélkül, szerencsétlen módon vereséget szenvedett. Az a sereg, amelyet 1600-ban Mercoeur herceg a törökök által ostromolt Kanizsa felmentésére vezetett, ugyanezen hiány miatt nem hajtotta végre a vállalkozást, sőt az erőd is elveszett.

(1) Hogyan tud az a katona dolgozni, amelyik nem érez magában erőt, hogyan tudja fegyverét hordozni az, aki nem tudja még a lábát sem megmozdítani? Hogyan lehet lelkes és szorgos az, akinek nincs vér az ereiben? Hogyan viselje el az utak, az időjárás, az éjszakai őréség és a testi megerőltetések terhét az, akinek nincs cipője és ruhája is csak alig? Miként maradjon a zászlók alatt az, akinek [a táboron] kívül kell keresnie a kenyerét? Az élelmiszerhiány következménye a dezertálás, a betegségek, a katonai fegyelem feladása,<sup>248</sup> a gyűlölet és ellenségeskedés a rabolni induló katonák és a tulajdonukat védő parasztközött. Ilyenkor

<sup>245</sup> A második részben leírt 1661–1664. évi háború.

<sup>246</sup> M: Istvánffy, *Historiarum de rebus Ungaricis*, lib. 13.

<sup>247</sup> M: Az éhség és a hideg a legádázabb ellenségek, amelyeket semmiféle sereg nem képes legyőzni. *Xenophón*, [Anabaszisz] lib. 6. — Az idézet valódi forrása Danaeus *Aphorismi politici* című munkája. DANAEUS 1623, 106. Montecuccoli kihagyással idézi. — A legtöbb bosszúságot az okozza a bátor katonáknak, ha arra kényszerülnek, hogy az éhség, a szomjúság, a betegségek, a nagy forróság vagy a nagy hideg ellen küzdjenek, mert nincs az az erény, amelyet ne gyűrnének le az ilyen kellemetlen-ségek. *De la Noue, Discours politique et militaire*, [XXII].

<sup>248</sup> M: Egy éhes hadsereg nem tudja betartani a fegyelmet. *Cassiodorus*. — Cassiodorusnak tulajdonított mondás.

még a büntetéseket sem lehet jó lelkiismerettel elrendelni, ezért aztán a harci kedv alábbhagy vagy teljesen eltűnik, a katonák a környéket kirabolják, zászlóikat pedig elhagyják.

2. Hogy e bajokkal szembeszálljunk, a raktárakat, úgy a szokásos helyőrségeknek, mint a seregeknek, időben fel kell tölteni, vagy ha nincsenek raktárak, akkor megfelelő helyeken<sup>249</sup> be kell rendezni ilyeneket, ahol az összeköttetési vonalak biztosítva vannak, és amelyeknél a szállítást az ellenség nem tudja elvágni, tehát olyan kedvező fekvésű, erősített helyeken, ahol a kereskedők, markotányosok, haszonbérlok és mások segítséget nyújtanak, hasonlóképp ahhoz, ahogy erre Scipio<sup>250</sup> Carthago Novát, Pompeius Dyrhachiumot, Hannibal pedig Tarentumot használta.

(1) Ilyen helyek lehetnek Magyarországon Pozsony, Győr, Komárom, Radkersburg,<sup>251</sup> Kassa, Szatmár.

(2) Ezért ne hagyjunk könnyedén magunk mögött megerősített ellenséges helyeket, főleg a fontos folyók mentén. Ne induljunk hájáratra az arra alkalmas évszak<sup>252</sup> előtt, csak akkor, ha az élelmiszerek [begyűjtésére] korábban gondos előkészületeket tettünk. A hadsereg azonban betakarítás idején sem hagyatkozhat csupán a mezei terményekre (ezért nem mulaszthatjuk el, hogy [sütő]kemencéket és malmokat vigyünk magunkkal), mert Magyarországon lehetetlen úgy háborút folytatunk a török ellen, hogy [közben] megvédjük a földeket és a parasztokat. Ezek ugyanis maguktól elmenekülnek, házaikat, földjeiket elhagyják, a katonákat megtámadják, és semmit sem hajlandók adni [a seregnek]. A magyarok maguk is kifosztják őket, a törökök mindenüket lerombolják és felégetik, részben azért, hogy a félelmet elterjesszék az országban, részben azért, mert ők dugig töltött és már jó előre előkészített raktárak birtokában az elpusztított területeken is helyt tudnak állni, amelyeket mi az éhínség miatt kénytelenek vagyunk elhagyni, mert a pusztaságban nem tartózkodhatunk a sereggel zúgolódás<sup>253</sup> nélkül, még ha az égből manna hullana is. Ki fogja tehát a földet megművelni, ha [a parasztokat] kirabolják, és a lakosságot elűzik? A seregek és helyőrségek tönkre fognak menni, hisz azok eltartása a földek termésétől függ.

(3) De ugyanígy nem találunk ellátmányt a török területeken sem, mert azokat nem művelik és elhagytottak,<sup>254</sup> mivel mindenki igyekszik elmenekülni onnan, és biztonságos helyet keresni magának. Még ha győzünk és birtokunkba vesszük is azokat

<sup>249</sup> M: De a szállítmányokon sem tudott rajtaütni. *Tacitus, Annales, lib. 13. cap. 39.* — Borzsák István fordítása.

<sup>250</sup> M: Ez neki vár volt és magtár. [*Livius, lib. 26. cap. 43.*] — Montecuccoli apró eltéréssel idézi.

<sup>251</sup> A stájerországi város régi magyar neve: Regede.

<sup>252</sup> M: Nehogy utánpótlási gondjai legyenek a gabonaellátásban. *Caesar, De bello gallico, lib. 3. cap. 2. [helyesen: cap. 10.]* — A sereg vezetésénél és téli elszállásolásánál a hadvezéreknek leginkább a gabonára kell gondot fordítaniuk. *Thuküdidész, [Isztoria tou Peloponnésziakou Polemou] lib. 7.* — Az idézet ténylegesen Danaeus könyvéből származik. *DANAËUS 1623, 54–55.*

<sup>253</sup> M: Zúgolódott ekkor Izrael fainak egész közössége Mózes és Áron ellen a pusztában. *Exod. 16. v. 2.*

<sup>254</sup> M: A török birodalom sivatagos jellegéből egy másik előny is származik: aki ezeket a területeket a szárazföld felől megtámadja, nagy hátrányba kerül, mivel seregét rendkívül nehéz lesz táplálnia, ha máshonnan nem visz magával utánpótlást, amely okból előbb nagy mennyiségű gabonát és más élelmiszert kell felhalmoznia, elsősorban kétszersültet. *Nicol. Bel. fran. 1615. in 4o, pag. 373., 384.*

a területeket, sok időbe fog telni, amíg előbb a lakosságot rávesszük, hogy házaiba visszatérjen, a katonákat pedig visszatartjuk attól, hogy [a lakosságot] háborgassák, amíg határerődítményeket létesítünk, amelyek óvják és védik őket, és amíg rendelkezésükre bocsáthatjuk azt, amire a földműveléshez szükségük van. Ezek alapján úgy vélem, hogy a háborút még néhány évig saját költségünkön kell folytatni, és ne ringaszkodjunk magunkat abba a reménybe, hogy az ellátmányt az ellenségtől [szerezhethetjük be], mert akkor a hadsereg tönkre fog menni, és a *non putaram* [„Ezt nem gondoltam volna”] bűnébe fogunk esni.

3. Az ellátás ügyében az a legjobb, ha vannak olyan vállalkozók, akik a kenyérszállítást a hadjárat egész időtartama alatt átveszik, és kötelezik magukat arra, hogy ennyit és ennyit, ebben vagy abban a minőségben, ilyen vagy olyan áron szállítanak. Így tettek a spanyolok Flandriában és Itáliában, miként a franciák és a hollandok is, akik ugyanezt a módszert alkalmazzák az erődítmények élelmezésénél. Mivel a kenyéret nem tudjuk mindig időben megsütni, a megsültet szétosztani vagy tárolni anélkül, hogy megromlana, ezért jó, hogyha van kétszersült, és azt szükség szerint felhasználhatjuk. A rizs [használatával] megtakaríthatjuk a malmok és a sütökemencék [költségeit], ráadásul táplálóbb is, mint a kenyér.

(1) Bort és sört is szoktak néha tartani azon katonák egészsége végett, akiknek gyomra nem szokott hozzá a sima vízhez, mint a törökök.

(2) Az élelmiszerekhez elegendő szállítóeszközzel kell rendelkezni.

#### Negyedik szakasz A poggyásról

#### XXXVI.

A törököknek mérhetetlen mennyiségű poggyásza van.

1. A sereg egy mozgó erődre hasonlít, amelynek mindent magával kell vinnie, ami csak szükséges a létezéshez, a harchoz és más tevékenységekhez. Mindezen szükségleteket az emberek vagy saját maguk, vagy hajók, szekerek, tevék, málhás állatok és bivalyok stb. segítségével szállítják el. Összefoglalóan poggyásról, azaz teherhordókról és csomagokról beszélünk, mert valóban nehézséget okoz ezeket őrizni, hátráltatják a mozgást, eltartásuk pedig költséggel jár. Ám olyannyira szükség van [a poggyásra], hogy azt a sereget, amely nincs azzal ellátva, vagy véletlenül elrabolták tőle, akár harc nélkül is legyőzhetik és megsemmisíthetik. [A poggyász] a szükséges rossz, amelyet nem lehet sem elhagyni, sem megszokni.<sup>255</sup>

2. A törökök óriási mennyiséget [ti. poggyászt] visznek magukkal, mert a főtisztviselőknek és a főtiszteknek annyi van belőle, amennyit csak akarnak. A janicsároknál rendszerint minden tíz embernek adnak egy lovat, amelyre kabátjaikat és más könnyű dolgukat helyezik, mialatt a nehezeket szekerekre rakják. Ezeket részben a meghódolt

<sup>255</sup> M: Nem tudok élni veled, nélküled? Úgy se tudok. *Martialis* [XII. 46.] — Csengery János fordítása.

parasztok állítják ki, ezért az uralkodónak és a katonáknak nem kerül semmibe, a szálláson nem jelentenek terhet, ha tönkremernek, nem jelentenek veszteséget a katonáknak, viszont alkalmasak arra, hogy egy portyára vagy egy gyorsaságot megkövetelő vállalkozásra a gyalogságot szekéren szállítsák. Védelmül a törökök sátrakat<sup>256</sup> használnak, mert senki sincs a török seregben, aki a szabadban alszik. Vannak külön embe-reik arra, hogy lovakkal és bőrből készült vizesztömlőkkel vizet hordjanak, felállítsák a sátrakat, és szakácsaik, akik az ételt elkészítik, így a katonáknak nincs más gondjuk, mint hogy harcoljanak. Különleges esetekben az adóköteles parasztnok szekereit hozatják el, és minden három katonának adnak egyet-egyet.

(1) A szpáhik öt-hat főből álló bajtársi csoportokat képeznek, és tábori felszerelésükhöz közösen vásárolnak maguknak egy vagy több lovat vagy tevét.

(2) A tatároknál mindenki 2-5 lovat visz magával, hogy ha az egyik elfárad, akkor egy másik pihentre ülhessen át.

(3) Általánosságban a trénhez óriási mennyiségű ló, bivaly, teve, szekér, útépitő, adóköteles parasztn és más efféle ember tartozik.

### XXXVII.

Nem lehetünk meg poggyász nélkül, de csak annyi legyen, amennyit a szükség éppen megkövetel, és semmi felesleges.

1. A mértéken felüli poggyász tönkreteszi a környéket, a készleteket és a takarományt. Néhány nap alatt felemészti azt, ami sokak szolgálatára lett volna, lassítja a sereg hadműveleteit, ha nem teszi mindjárt mozgásképtelenné, rendetlenséget okoz, és oly sok helyet igényel, hogy amikor táborba szállunk, csak nehezen tudjuk a [tábort övező védelmi] vonalakba belefoglalni, miként menetben és ütközetben rendben tartani és fedezni.

2. A hiányos és elégtelen poggyász nem tudja kielégíteni a szükségleteket sem táborozáskor, még kevésbé háború idején, amelyet pusztá és kiélt vidékeken folytatunk, ahol kevés szállás adódik, és az ember mindig fedél nélkül találja magát. Ha tehát a katona sátrát, szerszámaikat és csomagját nem viszi magával, akkor a szenvedések és a viszontagságok következtében szükségképpen megbetegszik vagy akár meg is hal, vagy kétségbeesésében megfutamodik. Így azt a katonát, aki ma jelen van a névsorban, reggelre törlik belőle, a pénznek azonban, amely elég lett volna arra, hogy a kiképzett katonát eltartsa, a duplája sem lenne elég arra, hogy újat állítsunk a helyébe; emellett ily módon sosem jutunk oda, hogy legénységet veteránnak és fegyelmezettnak nevezhessük.

3. Legyen tehát elegendő poggyászunk, de jól elrendezve és korlátozva, ne tőrjünk meg a haszontalan és felesleges szájakat. Minden századhoz négy szekeret szoktak beosztani.

<sup>256</sup> M: A törökök sok gondot fordítanak arra, hogy katonáik egészségesek legyenek, s az időjárás viszontagságaival szemben védelmet kapjanak. Az ellenséges erő ellen oltalmazza meg saját magát, az egészsége azonban nyilvános védelem alatt áll. Az eső ellen sátrakat osztanak ki nekik, és költségen adnak nekik ruhaposztót is. *Busbequius*. [Ep. III., 175.]

Ötödik szakasz  
A pénzről

XXXVIII.

A törököknek hatalmas kincstára van.

1. A szokásos bevételek, Konstantinápoly és Kairó kereskedelme, a keresztények adója, az önkéntes ajándékok, a vazallusok hagyatéka, a birtokelkobzások, a pénzbüntetések, a részvényadók, a fogyasztási adók, a vámok, a sóadó, a tizedek a zsákmányból, a gabonából és a marhából, a pátensek kiadása utáni bevételek, a szerbiai, boszniai, macedóniai és ázsiai bányák haszna tölti meg folyamatosan az államkincstárat. Ali pasa, aki 1664-ben halt meg Budán, több mint egymilliót hagyott hátra örökségként a szultánnak.

2. Ha a szultán személyesen vonul hadba, magával viszi a kincstárat is. Ha a nagyvezír a sereg vezetője, akkor a tartományok adóját az ő kezébe fizetik ki. Így tud kellő erővel háborút<sup>257</sup> viselni.

3. A katonának pontosan fizetik a zsoldot,<sup>258</sup> amely fokozatosan növekszik, és amely még jobb lesz, midőn új szultánok kerülnek hatalomra, amikor [a katonák] először vonulnak hadba, valamint az önkéntes adományok révén és a szolgálati idő hosszának arányában. A [török katonának] van ruhája és minden egyebe, amire még szüksége van.

A tímáros katonák a saját bevételeikből élnek. [Emellett] mindegyikük kap rendkívüli ajándékokat is. Ali pasa Nagyvárad ostrománál több mint 50 ezer tallért adott nekik, a nagyvezír 1663-ban Érsekújvárnál az általa adott szokásos ajándékokon felül még a szénát és a szalmát is készpénzben fizette ki, amelyet a föld népe szállított nekik, ami a táborban bőséget, a lakosok szívében pedig általános rokonszenvet keltett. Ha így tartjuk a katonákat, akkor meg lehet őket büntetni<sup>259</sup> a bűncselekményekért, ha azonban nem fizetünk nekik, akkor nem büntethetjük meg azt, aki fizetés nélkül rabol, és annak sem tilthatjuk meg a rablást, aki csak így tudja magát fenntartani.

<sup>257</sup> **M:** A háborút nem annyira fegyverekkel, mint inkább pénzzel vívják. *Thuküdidész, [Isztoria tou Peloponnésziakou Polemou] lib. 1.* — Az idézet tényleges forrása Danaeus könyve. **DANAEUS** 1623, 5.

<sup>258</sup> **M:** A katonák zsoldját nem kiszámolják, hanem kimérik, hogy senki se vádaskodhasson, hogy könnyebb vagy körülvágott [csökkentett méretű] érméket kapott. *Busbequius. [Ep. III., 176.]*

<sup>259</sup> **M:** Senkit se bántalmazatok, és elégedjete meg a zsoldotokkal. *Vulgata, Luk, 3,14.* — Montecuccoli kihagyással közli.



## XXXIX.

Létre kell hozni nálunk is a hadikincstárat, amelyet a kamara bevételeitől<sup>260</sup> elkülönítve kezelnek, és azt valódi kiutalásokkal<sup>261</sup> kell támogatni. A háború olyan, mint a telhetetlen állat: nagyvá teszi a fejedelmeket, de nem gazdaggá.

1. A katonáknak tehát pontosan kell fizetni a zsoldot, ami nélkül lehetetlen a fegyelem<sup>262</sup> fenntartása, és szigorú hadimustrát kell tartani, mert sok ember van a listán, de kevés a szolgálatban, a tisztek illetlenül a saját szolgálatukra tartják a katonákat, és kivonják őket az őrszolgálat alól. [Zsold nélkül] az ország elpusztul, mert a katona arra kényszerül, hogy vagy raboljon, vagy éhen haljon, vagy elszökjön, vagy megcsonkítsa magát.<sup>263</sup> Az azonban nem érdemli meg a zsoldját, akit folyamatosan fogságra kell vetni, vagy aki halálán van, vagy a halálánál is rosszabbal, a szolgálattal és a rabszolgasággal küszködik. Fizessük ki tehát a zsoldot, de ne a távollévőknek, ne az üres helyekért,<sup>264</sup> sem pedig a szolgáltnak. A csalásokat példásan és nagy szigorral büntessük meg.

2. A szokásos kiadásokon kívül rendelkezünk kell még valamekkora összeggel a rendkívüli kiadásokra is, mint a futárok, az ajándékok, az ostromok idején a futóárkokban végzett munkák és hasonlók. Más országokban a környező helyeknek is hozzá kell járulniuk a hadiadóhoz, amiből a katonának lesz előnye, mert azért, amit megvásárol, nem fizet többet, mint amennyit az valóban ér. Magyarországon azonban a dolgok nem ilyen módon mennek, mivel a táborban eladott áruk után nem kell adót fizetni, ezért az ár mindig meghaladja az áru valós értékét.

<sup>260</sup> **M:** Amikor 1549-ben a taillon-t kivetették az alattvalókra, a király [II. Henrik] megígérte, hogy a beszedett pénzt csak a katonaság fizetésére fogja fordítani anélkül, hogy más szokásos kiadásokkal összekeverné azt. Ennek eredményeképpen [I.] Ferenc király idején 50 ezer embernek osztottak zsoldot. *Bodin, Les six livres de la république, lib. 6.*

<sup>261</sup> **M:** Mikor a nép a polgárháborúk után bevezetett egyszázalékos fogyasztási adó eltörlését kérte, Tiberius kijelentette, hogy a katonai kincstár erre a jövedelemre támaszkodik. *Tacitus, Annales, lib. 1. [cap. 78.]* — Borzsák István fordítása.

<sup>262</sup> **M:** És milyen reményeink lehetnek, ha látjuk, hogy a katonák a szegény alattvalókat nyomorgatják, fosztogatják, vagyonaikban korlátlanul garázdálkodnak? Ezt a sok bajt csak úgy tudjuk elkerülni, hogy a sereget megfizetjük. *Bodin, Les six livres de la république, lib. 6.*

<sup>263</sup> **M:** Székelyhíd és Kolozsvár, 1663-ban.

<sup>264</sup> **M:** Azok a parancsnokok, akik a katonák számát hamisan adják meg, a közkincstárat csalják meg. Az előljárók eme közös büntette miatt manapság azt láthatjuk, hogy bármilyen gazdag is a király, nem tudja a sereget hosszabb ideig eltartani; amikor pedig nyílt csatát kell vállalni, igen gyakran nagy veszélyt jelent, hogy a hadvezérek – a parancsnokok eme jelentése által megtévesztve – azt hiszik, hogy több katonával rendelkeznek, mint amennyi a valóságban van. *Busbequius, [Itinera Constantinopolitanum et Amasianum et De acie contra Turcam instruenda consilium, Antwerpen, Plantin, 1581. 127.]*

HARMADIK FEJEZET  
A DISZPOZÍCIÓRÓL

## XL.

Sok vonal vezet egyik ponttól a másikig, de közülük csak az egyik egyenes és a legrövidebb, a többi mind görbe. Különböző módjai vannak annak, hogy miként viseljünk háborút, de csak egyikük a legmegfelelőbb és legjobb. Ez méltó a legmagasabb figyelemre,<sup>265</sup> mert ez az egész építmény alapköve. Nem a vélemények<sup>266</sup> számát, hanem azok súlyát kell figyelembe venni, mert a legjobb rejtve marad, és a kevésbé éles szem számára nem látható.

1. A diszpozíció során az erőkön és szándékokon kívül – amelyekről már beszélünk – megfontoljuk a végrehajtás módját, az idejét és a helyét.

Első szakasz  
A módszerről

## XLI.

A törökök nem szoktak egyszerre két háborúra vállalkozni, s így tettek a rómaiak is.<sup>267</sup> Az pedig, hogy a törökök a [Habsburg] császárral akkor bocsátkoztak háborúba, mielőtt az a velenceiekkel befejeződött volna, azért történt, mert ezt [a háborút a törökök] passzívan és védekezően akarták viselni.

## XLII.

A törökök rövid és nagy háborúkat viselnek, következésképpen keresik a csatát, ehhez pedig a nyílt terepet.

1. Ezért a legerősebb hadsereggel vonulnak fel, megkeresik az ellenséget, hogy azzal csatába bocsátkozzanak, és ezáltal, mivel efféle hírben<sup>268</sup> állnak, mások szívét félelemmel töltik el.

<sup>265</sup> M: Suetonius Paulinus, aki híréhez méltónak ítélte, hogy véleményt mondjon a katonai helyzetről, kifejtette, hogy a sietség az ellenségnek, a késés nekik hasznos. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. cap. 32.* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>266</sup> M: A tapasztalt hadvezér véleménye előbbre való száz tapasztalatlan vezető ítéleténél és zajongásánál. Így mentette meg Xanthipposz egyedül a karthágói államot. *Polübiosz, [Hisztoriai] lib. 1.* — Az idézet valós helye Danaeus könyve. *DANAËUS 1623, 144.* Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>267</sup> M: Mivel Africa lett a háború színtere, jelenleg minden egyéb háború terhétől szabadulni szerettek volna. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 29. [cap. 12.]* — Muraközy Gyula fordítása. — Nehogy egyszerre kelljen majd Antiochus és a punok ellen háborút viselniük. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 34. [cap. 62.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltéréssel közli.

<sup>268</sup> M: A háborúk a híreken múlnak, és attól félnek a leginkább, aki elérte, hogy rátermettségéről mindenki meg legyen győződve. *Hérodotosz, [Hisztoriai] lib. 7.* — Az idézet Danaeus könyvéből származik. *DANAËUS 1623, 313–314.* Montecuccoli apró kihagyásokkal közli. — A barbárok a habozást szolgainak, az azonnali cselekvést királyhoz illőnek ítélik. *Tacitus, Annales, lib. 6. cap. 6. [32.]* — Borzsák István fordítása.

2. Ily módon a törökök megőrzik a harcedzett, veteránokból álló [állandó] haderőt, az ellenség azonban, amellyel a hódítás után békét kötnek, elbocsájtja hadinépét, fegyvertelen marad, és ha újra fel akarja szerelni [a sereget], tapasztalatlan katonái lesznek. Lükurgosz ravasz törvénye szerint ne folytassunk hosszú és folyamatos háborút ugyanazzal az ellenséggel.

XLIII.

A törökök a hadműveletek során soha vagy csak ritkán osztják meg seregüket.

1. Ha a nagy folyó több mellékágra oszlik, akkor több lesz rajta a gázló. Így gyengül<sup>269</sup> meg a több hadtestre osztott sereg is, és semmi komolyat nem tud véghez vinni. Wallenstein mindig pontosan követte ezt az alapelvet, egészen a lützeni csatáig, amelyben miután Pappenheimet néhány ezreddel Halle felé küldte Szászországba, Gallast pedig Sziléziába, a svéd király rajtaütött és megtámadta. Meg kellett fizetnie a büntetést azért, hogy a szabályok ellen vétett.

2. Ha a törökök ostromra vállalkoznak, kiküldik a tatárokat és más efféle segélyhadbeli könnyűlovasságot, hogy pusztítsák el a területet, portyázzanak, gyűjtögassanak, gyilkosságokkal, rablásokkal és tűzvészekkel keltsenek félelmet,<sup>270</sup> a török sereg azonban mindig szorosan együtt marad.

XLIV.

Ellentétek esetén a békemegállapodásokat ünnepélyesen erősítsük meg, vagy pedig meghatározott időre hosszabbítsuk meg a szomszédokkal [kötött] fegyverszünetet.<sup>271</sup>

1. Az első hozzájárulás, amelyet a keresztény fejedelmektől meg kell követelnünk, az az, hogy semmit ne ártsanak [nekünk].<sup>272</sup> Ez [ugyan] csak negatív segítség, de hatásosabb, ha

<sup>269</sup> M: Elég erősek lettek volna, ha egyszerre rohamoznak, de így, hogy időbeli megszakítással vonultak fel, nem öntöttek állhatatosságot a megzavarodottakba, sőt a menekülők ijedelmé őket is magával ragadta. Tacitus, *Annales*, lib. 4. cap. 73. — Borzsák István fordítása. Montecuccoli apró eltéréssel idézi.

<sup>270</sup> M: Amint a sereg ellenséges területre lép, kezdjen el mindenfelé gyilkolni és rabolni, hogy az ellenség minél jobban rettegjen tőlük. Ekképp járt el Kürosz, amint átlépte a babiloni határt. *Xenophón*, [*Anabaszisz*] lib. 5. — Az idézet Danaeus könyvéből származik. DANAËUS 1623, 101. — Ellenséges területen tartózkodva mindenfelé rettegést kell okozniuk gyűjtogatással és rablással, hogy félelmet keltsenek maguk iránt. Így tett Regulus Afrikában. *Polübiosz*, [*Historiai*] lib. 1. — Az idézet Danaeus könyvéből származik. DANAËUS 1623, 143–144. Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>271</sup> M: Antiochus király kora tavasszal, miután fiát elküldte Szíriába, birodalma legtávolabbi részének védelmére, hogy távollétében háta mögött minden mozgolódást megelőzzön, valamennyi szárazföldi csapatával elindult, hogy megtámadja a pisidákat. *Livius*, [*Ab urbe condita*] lib. 35. cap. 13. — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli kihagyásokkal idézi.

<sup>272</sup> M: 1543-ban, miközben Károly császár és Ferenc, Franciaország királya háborúztak, a török megszállta, saját előnyére ügyelve, a magyar Esztergom és Székesfehérvár várakat. *Lonicer*, *Chronica Turcica*, [lib. I.] fol. 39. verso — Montecuccoli apró kihagyással idézi.

Csak tépjétek egymást versengve széjjel,

nyomorult keresztények, nem törődve

Krisztus ebeknek jutott sírhelyével.

*Petrarca*, *Triumphus*, *Triumphus Famae*, II, 142–144. (Hárs Ernő fordítása)

azt őszintén teszik, mint a pozitív, de nem őszinte segítségnyújtás. A segítségnyújtás második fokozata a pénz, az élelem és a muníció, a harmadik pedig a diverzió.<sup>273</sup>

2. A török elleni magyarországi háborúra fentebb javasolt haderő megfelelően erős, és a császár a saját [erejéből] el is tudja tartani azt, ezért annak külhonból történő megerősítése felesleges lenne. Ez mindenkinek világos, aki képes visszaemlékezni az utóbbi évek hadieseményeire. A császári katonaság ugyanis 1661-ben, 1662-ben és 1663-ban egyedül működött, és ha azokat a csapatokat, amelyeket 1664-ben megosztottak és különböző egységekbe szétszórta, egyetlen seregbe egyesítették volna, úgy az egész segélyhad helyét kitöltötték volna, amelyből egyébként csak egy kis rész vett részt közvetlenül a csatában. Hány évig viseltek háborút a velenceiek a török ellen egyedül!

#### XLV.

Hosszú, több éven át folytatódó háborúra kell felkészülnünk. Ne kerüljük a csatát, de csak akkor vívjuk meg, ha az a mi előnyünkre szolgál.

1. Hosszú háborúra van szükség, mert az homlokegyenest ellenkezik<sup>274</sup> a törökök szándékával, mert másképp a költségek, amelyeket kezdetben<sup>275</sup> ráfordítottunk, és az erőfeszítések, amelyeket azért tettünk, hogy átvészeljük a nehézségeket, hiabavalók lennének; emellett az állandó hadsereg, amelyet semmiképp sem nélkülözhetünk, könnyebbség helyett csak teher lenne.

2. Arra buzdítani, hogy nyílt küzdelem és csata nélkül vívjunk háborút, nyomuljunk előre és hódítsunk, ha nem is mond ellent a céljainknak, legalábbis egy paradoxon, amelyen mások<sup>276</sup> nevetnek. Tudom, hogy Lazarus Schwendi,<sup>277</sup> a nagy hírű hadvezér jól megalapozott érvek alapján azon a véleményen volt, hogy maradjunk mindig védelemben,<sup>278</sup> és mint-

<sup>273</sup> M: Valahányszor egy seregben több vezér gyűlik össze, akkor – amennyiben az ellenség ereje nem kényszeríti őket csapataik egyesítésére és együttes tartózkodásra – könnyebben megőrzik az egymás közti békét, és jobban kifáraszthatják az ellenséget, ha a csapataikat megosztják, és különböző helyekre vezetik (ahol ki-ki közülük saját belátása szerint tevékenykedhet és viselhet háborút), mint ha egyben tartanák őket. *Hérodotosz*, [Hisztoriai] lib. 5. — Az idézet Danaeus könyvéből származik. DANAEUS 1623, 292–293. Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>274</sup> M: Ami neked hasznos, az árt az ellenségnek, ami neki kedvező, az neked hátrányos. *Vegetius*, [De re militari] lib. 3. cap. 26. — Montecuccoli apró eltérésekkel idézi.

<sup>275</sup> M: Félig kész is a tett, bele kell csak kezdeni. [Horatius, Epist. 1. 2. 40.] — Urbán Eszter fordítása.

<sup>276</sup> M: *Boccalino*, Ragg. part. 3.

<sup>277</sup> M: A tapasztalat eddigre megtanított minket arra, hogy a törököket nyílt csatában nem tudjuk legyőzni és legyűrni, és még ha a lovasságunknak sikerül is a harcban a török lovasságot az első rohamban megverni, a győzelemtől akkor is nagyon távol vagyunk még. A törökök rögtön újrarendezik soraikat, vagy pedig a gyalogos arcvonal erősítéseikhez vonulnak vissza, mint egy megerősített városba; s példák bizonyítják, hogy ha a keresztények kezdetben győztesek lettek is, a végén mégis újra vereséget szenvedtek, amikor a gyalogos arcvonal erősítéseinél és sáncánál kellett harcolni. *Lazarus von Schwendi*, *Consilium* [383–384.] — Montecuccoli kihagyásokkal és módosításokkal idézi.

<sup>278</sup> M: Az értelem és a tapasztalat arra kényszerít minket és azt követeli tőlünk, hogy az ügyeink jelenlegi állásánál boldogulásunk és fennmaradásunk inkább egy védekező, semmint egy támadó háborútól függ. *Lazarus von Schwendi*, *Consilium* [385.] — Montecuccoli apró eltérésekkel, kihagyással idézi.

egy csellel lopjuk el a győzelmet az ellenségtől. De mi előnyünk származna abból, ha kicsiben nyernénk, és nagyban veszítenénk? Ha egy kisebb várat megszerzünk, de elveszítjük a hadszínteret és az erődítményeket? Ezek elkerülhetetlen események a haderő számára [akkor is], ha az nem kerülhetne szembe az ellenséggel. Tegyük fel, hogy ezen a módon is eredményt érnénk el. Ám meddig tartana ez? Mikor láthatnánk így végre a háború végét? A hadműveletek lényege a nyílt csaták és formális ostromok megvívása, minden más, az őrző-ratozás, a portyázás, a rajtaütések, a házak és pajták felégetése csak mellékes ügy, amelyeknek semmi vagy csak kevés köze van a fő dolgokhoz. Ha valaki erre alapozza a hadvezetést, és ez alapján hozza meg a rendelkezéseit, az olyan, mint aki árnyak után kapdos. Hogyan is merészelnénk valamikor is megvédeni egy szorost, az ellenséggel szembeszállni, egy általa megszállt helyet megtámadni, ha folyton csak saját gyengeségünkre vagy a harcot megtiltó parancsra gondolunk, ha mindig tanácstalanul állunk, és folyton attól félünk, hogy váratlanul megtámadnak, vagy hogy olyan vállalkozásba fogunk bele, melyből már nincs visszaút. És ha a mieink vagy az ellenség katonái észreveszik azt a szándékot [hogy mi nem akarunk harcolni], akkor mily harci kedvet merítenek ők abból, és mily félelem fogja el a mieinket! Mindenekfelett szükséges tehát, hogy harcoljunk, és a hadszínteret megtartsuk.

3. Ezért nem szabad könnyelműen, vakmerően<sup>279</sup> és megfelelő előnyök nélkül csatába bocsátkozni, és éppoly kevésbé szabad hagynunk magunkat szükséghelyzetben erőszakkal csatára kényszeríteni, hanem várjuk ki az események kedvező fordulatát.<sup>280</sup> Fabius Maximus nem általában kerülte a csatát, hanem kedvező körülmények közt akarta vállalni, és erre a végső esetre seregét jól felszerelve és készenlétben tartani, hogy amikor győznie kellett, akkor a győzelmet nagy valószínűséggel remélhette.

## Második szakasz

### Az időről

#### XLVI.

A törökök későn vonulnak hadba, és hamar vonulnak vissza.

1. Nem tudnak korán kivonulni azon helyek jelentős távolsága miatt, ahol a csapatok szétszórta el vannak szállásolva, és mivel számtalan lovasuk és málhájuk van, csak akkor tudnak a hadszíntéren megjelenni, amikor a fű és a mezei termények beértek. Emellett nem vonulnak ki addig, amíg májusban legalább 15 napon át friss füvet nem adtak a lovaknak, hogy megtisztítsák azok emésztőrendszerét. Ez az alapvető oka

<sup>279</sup> M: Helytelen dolog mindent egyetlen eseményre és a szerencse nagyságára bízni, és nem törődni azzal, milyen erős az ellenség, s hogy az időpontnak és a természeti viszonyoknak milyen hatása lehet. *Busbequius*. [Ep. IV.] — Montecuccoli átfogalmazza az eredeti szöveget. — A fegyverek vakmerő játékában inkább az értelem, semmint a szerencse győzedelmeskedik. *Bartol. ricreat. Sau. lib. 2. cap. 8.*

<sup>280</sup> M: Fabius Maximus nem volt kevésbé bátor, mint Titus Sempronius vagy Varro, de több volt benne a megfontoltság. *Busbequius*, Ep. IV., 382.

annak is, hogy oly korán, Szent Demeter<sup>281</sup> vagy Szent Márton<sup>282</sup> napja körül visszavonulnak, ami náluk már egyfajta szokásjoggá is vált. A sereg azonban, még ha akarna sem tudna tovább kitartani azon helyek távolsága miatt, ahová egyesek téli szállásra vonulnak; továbbá mert a hadinép, mint az arabok, a Kelet meleg éghajlatához szoktak, és az ottani emberek és lovak érzékenyek, és nehezen szoknak hozzá a hidegebb éghajlat keménységéhez; végül [azért sem, mert] az országokat teljesen elpusztítják és tönkreteszik, amelyeket mások, akik okosabbak, megkímélnék, hogy ott áttelehessenek.

## XLVII.

Számunkra előny, hogy korábban jutunk el a hadszíntérre, még a törökök előtt, és később hagyjuk el azt.

1. Következésképpen, mielőtt még visszaszorítanának, marad időnk arra, hogy erődöket foglaljunk el, területeket pusztítsunk el, vagy vállalkozásokat vigyünk véghez.

2. A legnagyobb előny lenne számunkra a háborút télen<sup>283</sup> megvívni, éspedig a következő okokból:

(1) A törökök nem tudnak ilyet [téli háborút] viselni, mivel [soha] nem tették ezt. Mielőtt hozzászoknának, szörnyű veszteségeket szenvednének el; továbbá azért sem, mert [hadseregük] nagyszámú emberrel van megterhelve, akik mivel vizet isznak, és attól a belső részeik meghűlnek, nem igazán alkalmasak a hideg elviselésére. A számtalan lovasnak hiányzik a takarmány, a tevék nem tudnak a jégen járni, még ha képesek is a lovakat éles patkószegekkel megpatkolni. De nem is akarnak télen háborút viselni, akár vallási okokból, akár megszokásból. Ezzel szemben nem érdemes felemlgetni, hogy a törökök néhány telet mégiscsak eltöltöttek Kandia ostrománál, mert ott lovasság egyáltalán nem volt, vagy csak rendkívül kevés, futóárkaik és nem kevésbé házaik kényelmesek és fedettek voltak, az embereket időről időre felváltották, ezért aztán nem kellett olyan fáradalmakat elviselniük, mint amilyeneket egy hadsereg a szabad ég alatt kénytelen kibírni.

(2) A téli fagy megkönnyít néhány vállalkozást, mint például a folyón való átkelést, a mocsárban fekvő helységek elleni támadást, és sok ide-oda menetelést megkönnyít a katonáknak.

(3) Ahhoz azonban, hogy télen viselhessünk háborút, a következők szükségesek:

1. Erős, jól felöltöztetett, jól táplált és jól fizetett katonaság, biztonságos szállások és őrhelyek, ahol a pogyász hátrahagyható, ha kivonulunk valamiféle vállalkozásra.

2. Már korábban liszttel, kétszersülttel, takarmánnyal, fával, [kézi]malmokkal és sütőkemencékkel ellátott raktárak.

3. Lapátok, kapák, hegyes csákányok, acélozott vasú lapátok.

4. Sátrak a katonáknak, mivel nincs mindig lehetőségünk, hogy barakkokat építsünk.

5. Patkók acélozott patkószegekkel a lovaknak.

<sup>281</sup> Október 26.

<sup>282</sup> November 11.

<sup>283</sup> M: Ebben az időszakban a törökök teljesen megtagadják a katonai szolgálatot. *Stat. imp. turc. ex offic. Elzev.* [98.] — Montecuccoli apró kiegészítéssel idézi.

6. Bor, pálinka, ecet, rizs és kétszersült.

7. Szánkok a tüzéség számára azokra az időkre, amikor mély a hó.

8. A sereg fele a tél egy részében teljesít szolgálatot, amíg a másik pihen, majd ez cserél az első résszel a keményebb évszak hátralevő részére.

9. Az újoncok folyamatosan igyekeznek oda, hogy mint egy élénken áradó forrás, az ezredeket felfrissítsék, amelyeknek az efféle kemény erőfeszítések nyomán sok veszteséget kell elszenvedniük.

10. A fát az erdőkből és a falvakból a folyókön kell odaszállítani, amelyektől nem szabad túlságosan eltávolodnunk. Nemde a velenceiek egészen Kandiaig el tudták szállítani [a fát]?

### Harmadik szakasz

#### A helyekről

#### XLVIII.

A törökök összefüggő [területeket] hódítanak meg, nem ugrásszerűen [foglalnak el helyeket], és nem hagyják, hogy meg nem hódított [területek] ékelődjenek be közéjük.

1. Egy igazi birodalomnak ez az egyik alapfeltétele, amely legyen bár nagy kiterjedésű, de ha megosztott [területű], könnyen szétesik. Ha azonban összefüggő [területű], rövid idő alatt, nehézség nélkül, a teljes haderővel bárhová oda lehet érni, ahol arra szükség van, mert az [összeköttetési] vonalak a centrumtól a perifériáig rövidek.

2. Az idegen országokon való átkelés veszélyes és zavart keltő dolog, különösen akkor, ha úgy haladunk előre, hogy nincsenek a kezünkben erődítmények, amelyek a hátunkat és az összeköttetési vonalakat fedezik. Nem is okos tanács, hogy azokat kérjük vagy elvegyük tulajdonosaiktól, mert ez gyűlöletet kelt, és nyílt vagy titkos ellenségeket szerez nekünk.

#### XLIX.

A törökök nem várják meg a háborút [ti. hogy hozzájuk érjen], hanem mások hazájába viszik el azt.

1. Az összefüggő területek és az állandó hadsereg ezt minden nehézség nélkül lehetővé teszi számukra. Otho elhatározta, hogy egészen Franciaországig<sup>284</sup> elébe megy Vitellius haderejének, amint azonban megtudta, hogy Caecina már átlépte az Alpokat, megszállta a Pó partját,<sup>285</sup> az államhatárt, és védelmezte azt. Sulpicius Galba egyik beszédében arra szólította

<sup>284</sup> Értelemszerűen ezen a római kori Gallia értendő, de az eredeti olasz szövegben is „Francia” áll.

<sup>285</sup> M: Annius Gallust előreküldték a Padus partvonulatának megszállására, mivel az első haditervek meghiúsultak: átkelt már az Alpokon Caecina, noha [Gallus] azt remélte, hogy még Gallia határain belül megállítja. *Tacitus, Historiarum, lib. 2. cap. 11. [jav. 2-ről]* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással közli.

fel a rómaiakat, hogy tegyék át a háborút Makedóniába.<sup>286</sup> Az okok világosak, mert ha saját országunkban győztesek vagyunk, semmit sem nyerünk, de ha veszítünk, elveszítjük magát az államot. Több elszántságot mutatunk, ha támadunk,<sup>287</sup> mint ha kivárunk. Aki saját hazájában visel háborút, azt kevesebb elszántsággal teszi, mert a remény, hogy a közeli erődítményekben<sup>288</sup> biztonságba jutunk, a védelem határozottságát csökkenti. A másik esetben [ti. ha idegen földön hadakozunk] az ottani elégedetlenek is fellázadnak [az ott lévő uralkodó ellen], és nekünk nyújtanak valóságos és tényleges támogatást. [Ebben az esetben] az emberek, a pénz és a hadianyagok áramlása csak a háború sújtotta területeken apad el.<sup>289</sup>

## L.

A háború megvívására a legelőnyösebb terület számunkra a Duna két oldalán elterülő vidék.

1. A hadi eszközök, az élelmiszer és a muníció könnyen szállítható a folyón. Az általános szabály azt kívánja, hogy uraljuk a folyókat, főleg a nagyobbakat. Ezáltal fedezzük az örökös tartományokat, a hadi vállalkozások számára pedig összefüggő, folyamatos utánpótlási vonalat biztosítunk. Ezek azok az utak, amelyeken előnyösen használhatjuk a gályákat és a csajkákat, amelyek a vízi hadműveleteket támogatják. Ezek lehetővé teszik, hogy hidak, bárkák, pontonok vagy dereglyék segítségével kedvünk szerint egyik vagy másik parton működjünk azért, hogy a sereg mindig biztonságban legyen, hogy több élelmiszert szerezzünk, és több szabadságot a hadműveletek megválasztásában. Ha így teszünk, a háború kevesebbe kerül, mint máshol, miközben a segélycsapatok eljuthatnak a birodalomból a sereghez úgy, hogy mindvégig alszanak.

2. A Száva és a Dráva folyása kelet felé irányul, ami az utánpótlásunk számára kedvező, a törökök számára azonban előnytelen.

## LI.

Működjünk tehát a Duna mentén, helyezzük át oda a hadszínteret, és támadjuk meg az [ott levő] ellenséges erődítményeket, mégpedig azért,

1. mert itt azonnal cselekedni tudunk anélkül, hogy hosszú menetelésekre vesztegetnénk az időt, továbbá a Felső-Magyarországgal való összeköttetést is működésben tartjuk; mert így a királyság nagy részét megszabadítjuk a töröknek fizetendő hadiadótól; mert ha rögtön az ellenség területére nyomulunk, akkor saját területeinket nem

<sup>286</sup> **M:** [De az a kérdés], hogy Macedóniába küldjétek-e át a légiókat, vagy pedig Italiában fogadjátok-e az ellenséget. S hogy ez milyen nagy különbség, ha máskor nem is, a legutóbbi pun háborúban bizonyára megtapasztaltátok. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 31. [cap. 7.]* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró eltérésekkel idézi.

<sup>287</sup> **M:** Annival vakmerőbbek és bátrabbak leszünk a küzdelemben, amennyivel nagyobb remény és harci kedv szokott lenni a támadóban, mint a védekezőben. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 21. [cap. 44.]* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró eltérésekkel idézi.

<sup>288</sup> **M:** És a menekülésnek minél több reményével kecsegtettek Cremona közeli falai, annál kevésbé lelkesítettek ellenállásra. *Tacitus, Historiarum, lib. 3. cap. 18.* — Borzsák István fordítása.

<sup>289</sup> Azaz a külföldi terület nem tudja ezt biztosítani, ahol folyik a háború, de a mi, a saját, háború által nem sújtott országunkból mindezt biztosítani tudjuk.



károsítjuk a meneteléssel; mert elvágjuk [az ellenséget] a tőle távol fekvő erődjeitől; mert biztonságosan cselekedhetünk, mivel mindig a mi szándékainkon múlik, hogy szembeszállunk-e az ellenséggel és megütközünk vele, vagy kitérünk-e előle, hogy halogatással törjük meg támadását.<sup>290</sup>

2. Ha egy erődítmény ostromára vállalkozunk vagy állást foglalunk előtte, úgy nem annyira annak leggyengébb pontjaira kell figyelniük, mint inkább az [erődítményen] kívül található dolgokra: az ostromárkok, az ütegek és más szükséges anyagok megközelíthetőségére és biztonságára, továbbá a megfelelő és előnyös terepre. A hadvezetés során egyformán kell figyelniük arra, hogy magyarazzuk jól el parancsainkat, vigyük véghez eltervezett szándékainkat, valamint hogy eközben az ellenség minden kihívására is reagáljunk. Ugyanilyen módon cselekedtek a rómaiak is, midőn táborot vertek, vagyis inkább mindenkor következetesen egy, a fekvésénél fogva kevésbé előnyös helyet választottak, amely azonban lehetővé tette, hogy megőrizzék táborverésük szabályosságát, mint egy másik előnyös helyet, amely azonban arra kényszerítette volna őket, hogy e szabályokat megszegjék.

## LII.

Az összeköttetési vonalakat jól meg kell szervezni és biztosítani.

1. Számos példa van arra, hogy némelyik hadsereg anélkül mozog, hogy az összeköttetési és kapcsolattartási vonalakat nyitva tartanak és biztosítanak, és úgy menetel, mintha csak a szakadék szélén tántorogna, és a saját pusztulását keresné.

2. Ha az állati szellem,<sup>291</sup> amely a fejtől az idegeken keresztül az egész testre kiterjed, valamely testrészen valamely akadály miatt megszakad, rögtön elveszti érzékelési és mozgási képességét. Hasonlóképpen, ha az élelmiszer és más szükségletek szállítására, a segélycsapatokkal és csapatkiegészítésekkel való egyesülésre, végszükség esetén pedig a visszavonulásra szolgáló utak nincsenek biztosítva, ha a raktárak, kórházak, hadszertárak, öntödék, ruházati raktárak és menetállomások nincsenek tartósan kijelölve és jól elhelyezve, akkor a sereg nem lesz hosszú életű, és mindenkor külső szerencsétlenségek fogják fenyegetni. Ilyen összeköttetésekre van szükség az egyes vidékek, erődítmények és a hadsereg egymástól távol levő részei között. Mert ha az anyagot korábban nem készítjük elő, lehetetlen, hogy megfelelő formába hozzuk, mert a dolgok természete olyan, hogy időre és munkára van szükség ahhoz, hogy azokat egyik állapotból a másikba áthelyezzük.

3. Ahhoz, hogy Erdélyben szerencsésen vívjunk háborút, szükséges, hogy Felső-Magyarországon mindent teljesen rendbe tegyünk. Ehhez azonban előbb Alsó-Magyarországon kell rendet tennünk. Ezért az erődítmények legyenek egymáshoz közel, ne legyen köztük egyetlen ellenséges erődítmény sem, olyan sűrűn álljanak, hogy egymást

<sup>290</sup> M: A barbárok heves fellángolásai a késlekedéstől lelohadnak. *Tacitus, Annales, lib. 12. cap. 12.* — Borzsák István fordítása.

<sup>291</sup> Montecuccoli itt Descartes terminológiáját használja, aki szerint „az állati (élet) szellemek (esprits animaux) keletkezése a legnevezetesebb; olyanok ezek, mint a legfinomabb szellő vagy jobban mondva, mint a legtisztább s legélénkebb láng; folyton folyvást nagy mennyiségben a szívből az agyvelőbe szállnak, innét pedig az idegeken át az izmokba s így mozgatják mind a tagokat.” (*Értekezés a módszerről*)

kölcsönösen támogatni tudják, legyenek ellátva minden szükségessel, ami az élelmiszerek, a muníció, a tüzezség és a betegek biztonságához, valamint ahhoz kell, hogy a sereget bármilyen zavarból kiségsítsék. Legyenek alkalmasak arra, hogy erős őrséget [fogadjanak be], hogy a [mezei] sereget támogassák, megerősítsék és fedezzék, valamint tartsanak készenlétben erőket a segítségnyújtásra a vállalkozásokhoz, és hogy kihasználják a kedvező alkalmakat, ha ilyen adódna.

4. Lipótvár a Vágnál, Győr Alsó-Magyarországon, Kassa Felső-Magyarországon, Szatmár a Tiszántúlon, Sárvár a Rába folyónál, a Bányavidéken Besztercebánya, ezek olyan központok, mint a szív, ahonnan a lélek minden környező testrészebe szétáramlik. Ezek [a városok] ugyanis tágas, előnyös helyen fekvő, erődítésre alkalmas helyek, és rendelkeznek középületekkel a kereskedők, az árusok és a kézművesek számára. Termékeny, legelőekben módfelett gazdag területen fekszenek, ahol a vízimalmok és más szükséges eszközök segítségével egy repülő tábort fenn lehet tartani. Az ellenségnek [az erődítmények] nagy hátrányára lehetnek, ha az rajtuk keresztül akar betörni az országba, és maga mögött akarja hagyni ezeket. Ezért hát ezeket [a helyeket] valóban meg kell erődíteni, raktárakkal, hadszertárakkal, löpormalmokkal, [ágyú]öntödékkel, kórházakkal és minden szükséges hadfelszereléssel. A köztük levő kapcsolatot [Sáros] Patak, Tokaj, Ecsed, Trencsén, Fülel és Eperjes biztosítja.

5. A Tiszántúl felé egy másik átjárót is kell nyitni Ung és Zemplén vármegyén keresztül, inkább a hegyek, semmint Apáti felé, mert ez az útvonal rövidebb, biztonságosabb, Váradtól távolabb lesz, és a Kraszna folyó is fedezi. A Tokajtól Szatmárig terjedő, túlságosan hosszú szakaszt úgy kell módosítani [értsd: lerövidíteni], hogy a fában és legelőben gazdag Apátinál, a Tisza, a Kraszna és a Szamos összefolyásánál egy erődöt kell építeni. Mivel azonban ez a hely mély fekvésű, tehát ki van téve az áradásoknak, időbe és pénzbe kerül azt megerősíteni. Ha azonban egyszer ez megtörténik, annál inkább biztonságban lesz a támadásokkal szemben, mivel az árvízről nem a védőknek, hanem a támadóknak kell majd tartaniuk.

### Negyedik szakasz A támadó háborúról

#### LIII.

Törjünk be hirtelen az ellenséges területre, és foglaljuk el Esztergomot és Budát.<sup>292</sup> (27. és 28. kép)

<sup>292</sup> Ez Esztergom esetében tulajdonképpen megvalósult, mivel az 1683. szeptember 12-i kahlenbergi győzelmet követően a Sobieski (III.) János vezette lengyel és a Lotharingiai Károly vezette császári seregek, üldözve a visszavonuló törököket, betörték Magyarországra, és az október 9-i győztes párkányi csata után ostrom alá vették a várat. A harc azonban nem tartott sokáig, a védők, kilátástalannak ítélve helyzetüket, október 26-án feladták az erősséget. Buda azonban keményebb diónak bizonyult, az 1684-ben elszenvedett súlyos kudarc után csak 1686. szeptember 2-án, 72 napi ostrom után, rohammal sikerült bevenni a várat. A győzelem az ostromban részt vevő mintegy 100 ezer keresztény katona közül kb. 20-30 ezer életébe került.

1. Ilyen módon nem hagyunk magunk mögött ellenséget, a Dunán pedig lehetővé válik számunkra a szabad hajózás.<sup>293</sup> A sereg eljut Magyarország közepére, és szükség esetén minden irányban egyformán segítséget tud nyújtani.

2. Elfoglalásuk nem lesz túlságosan nehéz, mivel ezekben az erősségekben nincsenek valódi szárnyak, ahol hatalmas ellenütegeket lehetne telepíteni.<sup>294</sup> Lehetőségünk van arra, hogy az ostromműveletekhez annyi anyagot szállítsuk le a folyón, amennyit csak akarunk, főleg a közelítőárkokhoz és a [deszka]fedezékekhez.

3. Az ostrom ideje alatt uralnunk kell a környéket vagy azáltal, hogy a török sereget előbb csatában legyőzzük, vagy, mint Mansfeld 1595-ben,<sup>295</sup> azelőtt kezdjük meg az ostromot, hogy az ellenség felvonulna, vagy csak azután, ha az már visszavonult.<sup>296</sup>



27. kép

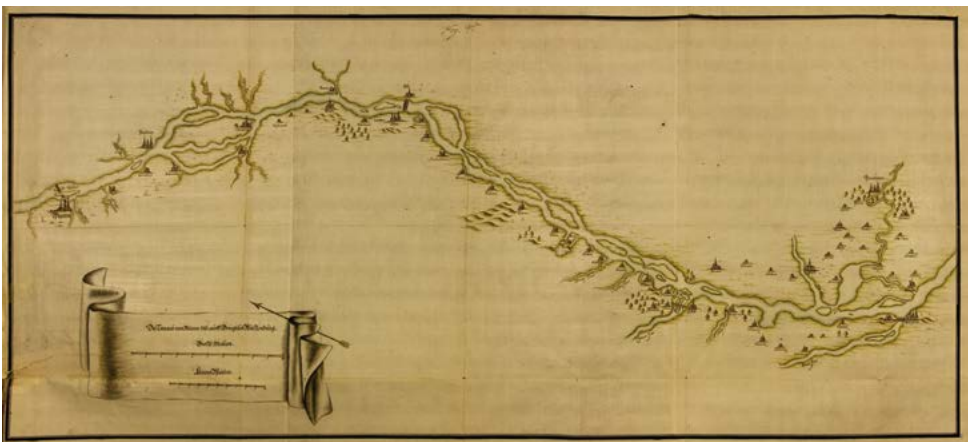
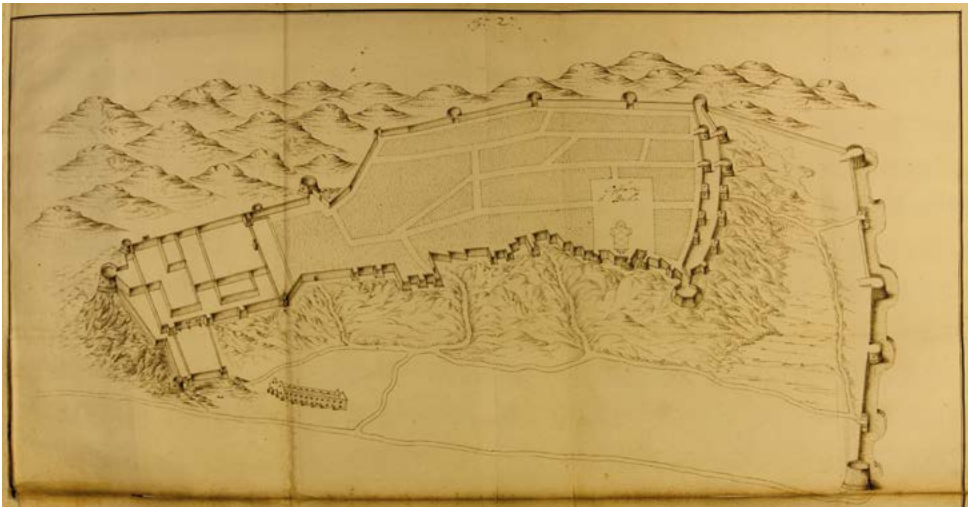
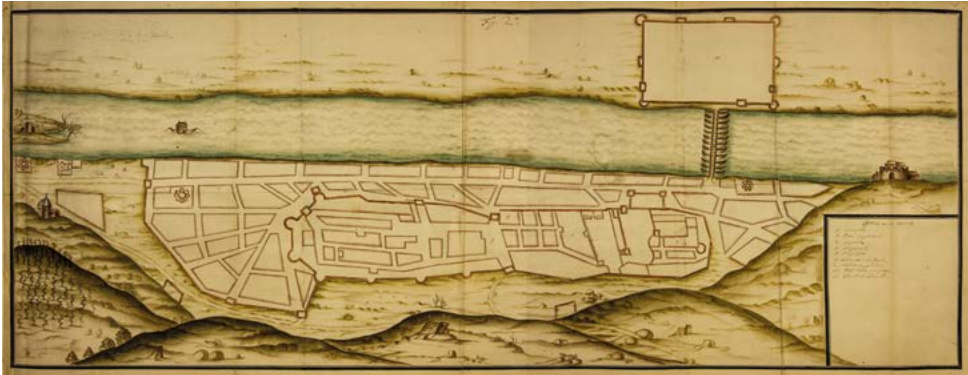
<sup>293</sup> Kérdés, Montecuccoli miért nem gondolt a török kézben levő Érsekújvárra, amelyet az 1684-ben Buda alatt elszenvedett kudarc után épp azért vettek ostrom alá 1685-ben, hogy ne veszélyeztesse a szövetségesek összeköttetési vonalait. Talán úgy vélte, hogy a Komárom, Léva, Nyitra és Pozsony által közrefogott erődítmény nem jelent túl nagy veszélyt? Mindenesetre alább, a LV. caput első mondatában erre utal.

<sup>294</sup> Montecuccoli itt körülírva utal arra, hogy egyik vár sem rendelkezik modern, olasz rendszerű védművekkel, ahol a bástyaszárnyakon telepített, kazamatákba rejtett ágyúk ugyancsak meg tudták keseríteni a támadók életét. Ennek ellenére Buda elfoglalása csak a legnagyobb erőfeszítések árán sikerült. Lásd a 292. jegyzetet.

<sup>295</sup> Utalás Esztergom 1595. évi ostromára, ahol a keresztény sereg parancsnoka Karl Mansfeld volt.

<sup>296</sup> Buda alatt 1684-ben jelentős részben a felmentő sereg hatékony működésének eredményeként fulladt kudarcba az ostrom. 1686-ban a török felmentő sereg az ostrom közepén bukkant fel, de képtelen volt segítséget nyújtani a védőknek, és végül augusztus 14-én tett bágyadt kísérlete, hogy megvívjon a keresztényekkel, vereséggel végződött.

A DISZPOZÍCIÓRÓL



28. kép

## LIV.

Mialatt a főszereg a Dunánál működik, addig Horvátországban és Felső-Magyarországon a zsoldos végvári katonaság és a nemesi felkelés száll táborba.

Így történt ez 1566-ban is, amikor miközben Miksa császár a Dunánál állt, Felső-Magyarországon egy 22 ezer fős, a Dráva és a Mura között pedig egy 13 ezer fős hadtestet állítottak fel. 1601-ben Mercoeur herceg az egyik sereggel Székesfehérvárnál állt, Giorgio Basta egy másikkal Erdélyben, Ferdinánd főherceg pedig egy harmadikkal Kanizsát ostromolta.

1. Ezen a módon a királyság legtávolabbi részeit is fedezhetjük, az ott szolgáló katonákat pedig utánpótlás nélkül is eltarthatjuk, és hasznosabb szolgálatot teljesíthetnek ott, mint másutt, mivel ismerik a vidéket, annak fekvését és az ellenséget. Ha a törökök megtámadnák őket, akkor ellenállást tudnának tanúsítani, ha pedig a számkra létfontosságú Duna ellen fordulnának, akkor a végváriak az ellenséges területen tudnának portyázni, legvégső esetben pedig csatlakozhatnának a mieinkhez.

2. Beolvasztásuk a seregbe [ti. a zsoldos végvári katonaságnak és a nemesi felkelésnek] a fenti okok miatt kevés haszonnal járna: csak fogyasztják az élelmet, és csupán rövid ideig vannak arra kötelezve, hogy [otthonukon] kívül szolgáljanak. Ha az lejár, hamar szétszélednek. Továbbá alkalmazásuk, fegyelmük és harcmódjuk különbözik a miénktől, és ezért semmi értelme sem lenne ilyen különböző természetű dolgokat összekegyíteni.<sup>297</sup> Így van ez a különböző alkotórészekből összerakott gyógyszereknél is, amelyekben az egyik [alkotórész] gyakorta csökkenti a másik hatását ahelyett, hogy növelné azt, és ezáltal az egész gyógyszer hatása csökken, holott külön-külön az alkotórészek sokkal hatásosabbak lennének, mint együtt.

## LV.

A félreeső fekvésű török erősségek, mint Érsekújvár és más hasonlók sem az előrenyomulásunkat nem tudják feltartóztatni, sem az összeköttetési vonalainkat nem tudják fenyegetni, ezért esetükben tulajdonképpen nincs is szükség formális ostromra. Elég, ha blokáddal zárjuk körül ezeket, környéküket a gabonaérés idejére elpusztítjuk, és összeköttetéseiket az övéikkel elvágjuk, hisz ezáltal rákényszeríthetjük őket arra, hogy maguktól is feladják ezeket.

1. A sereg mindenütt vesse meg szilárdan<sup>298</sup> a lábát, és biztosítsa a hátát,<sup>299</sup> ellenőrizze a folyókat és a szorosokat,<sup>300</sup> terjessze ki a megszállást, fokozatosan tolja előre biztosított

<sup>297</sup> **M:** Végül: akármibe fogsz, legyen egyszerű, váljon egészszé. *Horatius, De arte poetica* [23.] — Bede Anna fordítása.

<sup>298</sup> **M:** Les armées ne vont pas en poste (a sereg nem megy az állásba). *De la Noue, Discours politique et militaire, [XII.]* — Az eredeti francia szöveg kontextusából derül ki, hogy a fenti mondat jelentése: a sereg nem kapja készen az állásait, azokat neki magának kell kialakítania.

<sup>299</sup> **M:** A háborúban a vigyázatlanok nem biztosítják a hátukat, ahol egyébként, ahogy Sertorius is mondta, legyen négy szemünk, míg a homlokunkon amúgy kettő is elég. Egyesek ráadásul tábori és valóságos erődítményeket hagynak maguk mögött, és annak ellenére, hogy nincs elegendő erejük elfoglalni azokat, annyira eltávolodnak tőlük, hogy egyszer csak az ellenséges országban körülzárva találják magukat, és nem tudják, hová forduljanak. *Bart. Ricre. del Savio, lib. 1. cap. 16.*

<sup>300</sup> **M:** Hogy biztosítsa magának a Hispaniát és Galliát összekötő hegyszorosokat. *Livius [Ab urbe condita, lib. 21. cap. 23.]* — Muraközy Gyula fordítása.

állásait, és hozzon létre új határvonalat. Amint megszállunk egy helységet, tüstént erősítsük meg szabályszerűen, földsáncokkal, ha ez lehetséges, amelynél a földet szilárdan döngöljük le, vagy borítsuk gyepetglákkal, mert ily módon olcsóbban és gyorsabban készülünk el, mint a kőfallal. [A helységeket] erős őrséggel kell ellátni, annak egy részét a környező területekre kell kiküldeni és a településeken elhelyezni, vagy pedig a régi lakosokra tizedet kell kivetni.

2. A sereg mindig vigyen magával nagyobb mennyiségű fegyvert, mint amennyire szüksége van, azért, hogy a bosnyákokat, a görögöket és másokat felfegyverezhesse, akik mivel torkig vannak a török igával, könnyen fellázíthatók a törökök ellen.<sup>301</sup>

3. Ha átkeltünk a Száván és megszálltuk Belgrádot (29. kép), úgy vagy nyomuljunk a fő útvonalon tovább, Szófián, Philippopolison és Hadrianopolison át a szokásos futárúton vagy mellékutakon, Albánián és Macedónián<sup>302</sup> keresztül, vagy a Duna bal partján Erdélyen és Havasalföldön át, a bulgáriai Brăilánál<sup>303</sup> keljünk át a Dunán, mindkét partját erősítsük meg, mint a rómaiak, majd szálljuk meg a Haemus-hegység szorosait és átjáróit, melyet a világ láncának vagy Derbentnek is neveznek.

4. Ne tűnjön senki számára különösnek az, hogy sok helység elfoglalására a sereg nem veszteget időt, mert ha egyszer a határ közelében fekvőket megszerezzük, a többinek már nincs jelentősége, ahogy ez világosan látszik a Bécstől Belgrádig terjedő vonalon is, ahol Eszék, Mohács és Temesvár (30., 31. és 32. kép) a legfontosabb helyek. Tehát minden szándékunknak, tudásunknak és fáradozásunknak arra kell irányulni, hogy nyílt csatában vívjuk ki a győzelmet. Ha ugyanis egyszer a régi gyalogságot<sup>304</sup> legyőzzük és szétverjük, akkor mindenkinek, akinek van némi tapasztalata [ti. a hadakozás terén], világossá válik, milyen nehéz lesz [a törököknek] a sereget újból felállítani, bátorságot önteni a [katonák] lelkébe, és mennyi idő kell majd ahhoz, hogy hozzászokjanak [a harchoz] azok, akik még soha nem vettek részt hadjáratban. Így lesz ez főképp akkor, ha mi nem adunk nekik időt, hogy ellenálljanak, és ott, ahol nem akadályoznak minket az erődítmények, mindig a nyomukban leszünk, folyton üldözve őket, lélegzetvételnyi időt sem hagyva nekik.

5. A Magyarországon történtek világosan megmutatták, hogy az idegen segélycsapatok jelentette terhet nem lehet a magyarok nyakára tenni anélkül, hogy az ne menne tönkre, vagy ne esne a zavargások<sup>305</sup> áldozatául.

<sup>301</sup> Ez bizony nem következett be, csupán néhány 100 ezer ember, főként szerbek települtek át a déli területekre.

<sup>302</sup> M: *Petancio, de itin. aggr. Turc. pag. 610–615.*

<sup>303</sup> Brăila nem Bulgáriában, hanem Romániában, Havasalföld keleti részén, a Duna mellett található.

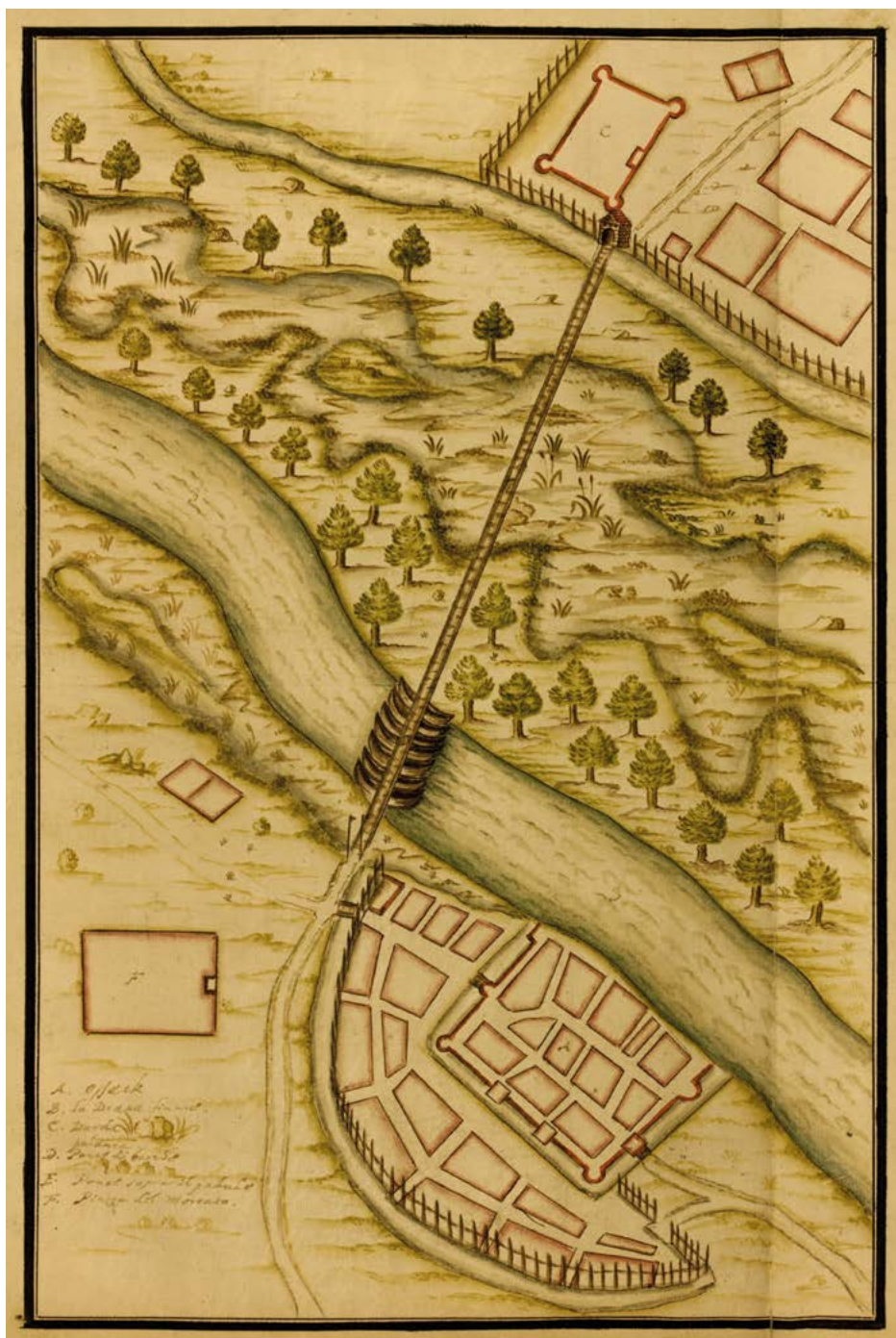
<sup>304</sup> Feltehetően a janicsárookra gondol.

<sup>305</sup> M: Ezt a különféle népekből összeszedett hadat, amiképpen a szerencse tartja együtt, úgy a kudarc fogja szétszórni. *Tacitus, Agricola, cap. 32.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltéréssel közli.



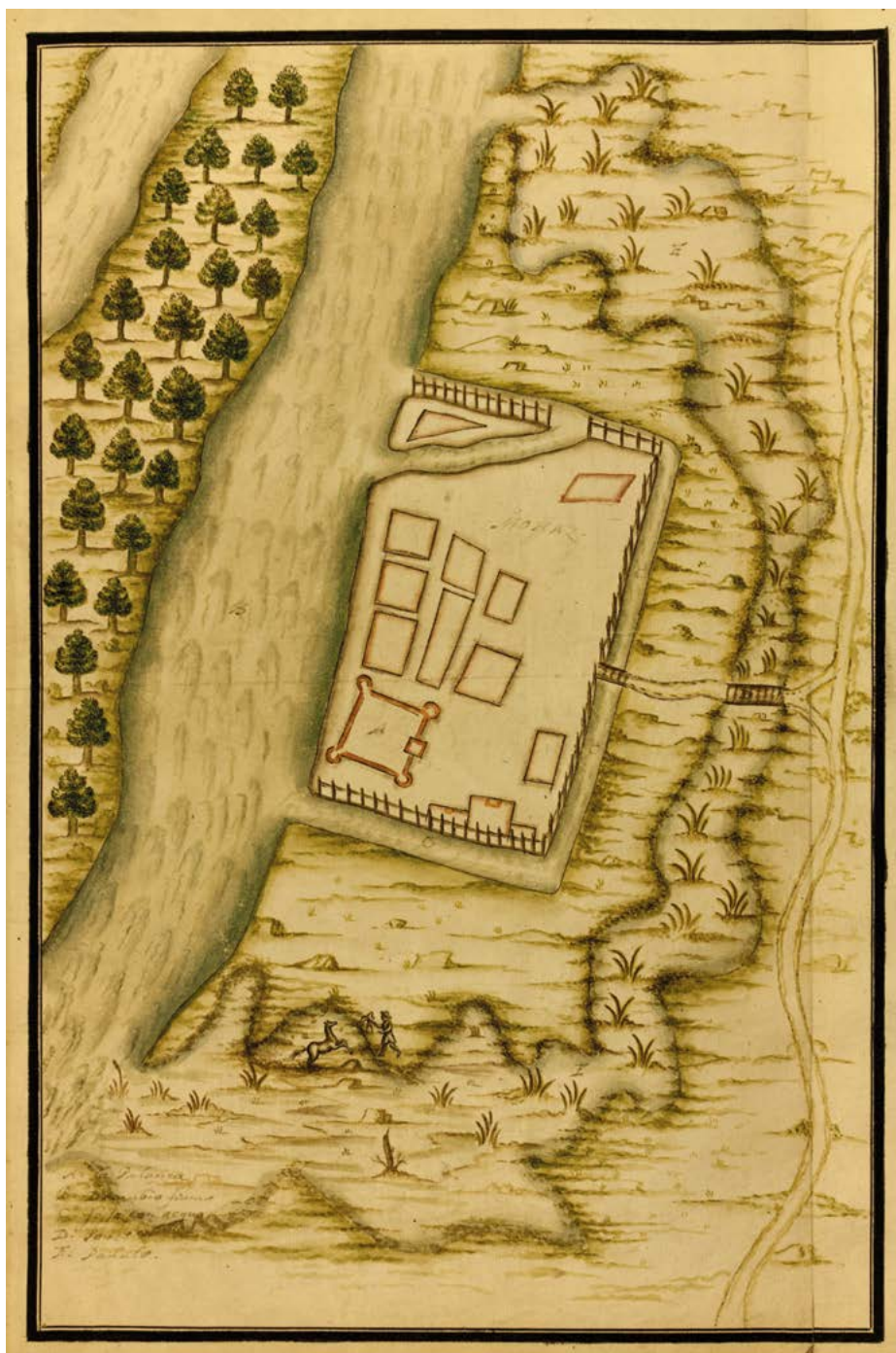
29. kép

A DISZPOZÍCIÓRÓL

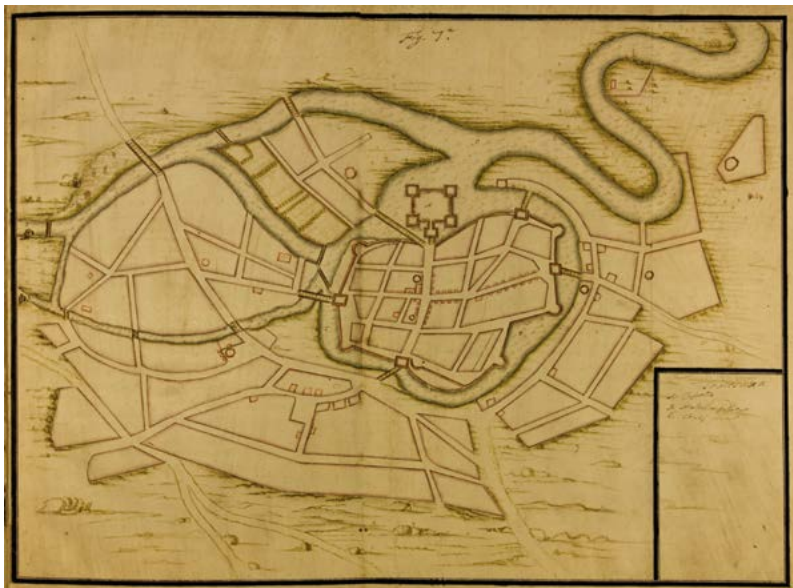


30. kép





31. kép



32. kép

## LVI.

Hogy a törököket minél hamarabb és minél könnyebben legyőzhessük, ahhoz az kell, hogy a segélyhadak diverziókat<sup>306</sup> hajtsanak végre, melyek során az ellenséget saját hazájában, különböző irányokból, vízen és szárazföldön támadják meg, és miként azt egykoron Nagy Károly szokta tenni, osszák meg erőit.<sup>307</sup> Ily módon, aki amit meghódított, azt meg is fogja tartani. Így mindenki nagyobb gondot fordít az előkészületekre, minden szükségletet kellőképpen számításba vesz, és a vitákat, véleménykülönbségeket és meg hasonlításokat el fogják kerülni, hisz ezek, ha különböző nemzetekről, hadseregekről és érdekekről van szó, szükségszerűen felütik a fejüket.

1. A lengyelek, a moszkvaiak és a perzsák tudnák ezt a leghatékonyabban megtenni. A havasalföldieket, a moldvaiakat és az erdélyieket is könnyű lenne a mi oldalunkra állítani. A tatárokkal vagy az erdélyiek szálljanak szembe, vagy beszéljük rá őket [ti. a tatárokat], hogy ők is forduljanak a törökök ellen.<sup>308</sup>

<sup>306</sup> **M:** Módfellett tanácsos dolog az ellenséget tőlünk elvonni a saját javai védelmére; így hát be kell törni az ő területére. *Thuküdidész, [Isztoria tou Peloponnésziakou Polemou] lib. 2.* — Az idézet tényleges helye Danaeus könyve. DANAËUS 1626, 13. Montecuccoli kihagyással közli.

<sup>307</sup> **M:** [Nagy] Károly elkezdte a háborút, és hogy szokása szerint megossza az ellenséges erőket, átadta Theoderichnek a sereg Szászországból és Frieslandból összeszedett részét, hogy a Duna északi partján törjön előre, mialatt ő maga a másik részt a déli parton, Bajorországon keresztül vezette. *Bussières, Historia Francica, lib. 4. num. 22.* [295.] — Montecuccoli apró eltérésekkel idézi. — [Nagy] Károly seregét három részre osztva küldte a livóniaiak, a hunok és a bretonok ellen. *Bussières, Historia Francica, lib. 4. num. 24.* [305.]

<sup>308</sup> **M:** Bölcsen teszi a hadvezér, ha széthúzást szít az ellenségei között. *Vegetius, [De re militari] lib. 3. cap. 9.*

2. Már X. Leó pápa uralkodása alatt is készült egy ehhez hasonló terv.<sup>309</sup> Eszerint a császár Bosznián, Szerbián és Thrákián át, a francia király Brindisi kikötőjéből kiindulva, Albánián és Görögországon keresztül, a spanyolok Karthágóból kiindulva a Gallipoli-szoroson át (a Dardanellák erődjeinek elfoglalása után), a pápa pedig Anconából kiindulva vonult volna Konstantinápoly ellen.

3. De la Noue-nál<sup>310</sup> és Péréfixe-nél<sup>311</sup> két másik terv található.

4. A velenceiekkel 1658 végén egy másik [tervről] is megállapodtunk, melynek értelmében a Földközi-tengeren egy flottát állítanának fel havonta kibérelt kalózhajókból (a törökök leggyengébb része a tengeri erő), amelyeket ők [a velenceiek] ingyenesen beengednek kikötőikbe. Midőn a török flotta Kandia felé vitorlázna, azok [ti. a kibérelt kalózhajók] a velencei saját flottájának támogatásával a Dardanellákon át Konstantinápoly felé törnének át, lezárnák a csatorna bejáratát, s abban portyázva megakadályoznák, hogy élelmiszert vigyenek a városba. Ágyúkkal, bombákkal és tűzzel [ti. gyújtógolyókkal] lőnék, és megpróbálnák lángba borítani azt [ti. a várost], tekintve, hogy a házak nagy része fából épült. Közben ugyanezt kellene tenni a kozákoknak is a Fekete-tengeren, és miután megvetnék a lábukat a várostól [Konstantinápoly] nem messze fekvő parti sziklákon, az éhínség, a tűzvész és a félelem révén valamiféle felkelést kellene kirobbantaniuk ott. Ugyanebben az időben Rákóczi az erdélyiekkel, Konstantin és István fejedelmek a havasalföldiekkel és a moldvaiakkal szárazföldön betörnének a törökök területére, akiknek a haderejét Hasszán pasa ázsiai felkelése kötné le. De a tervezetek közepette [Hasszán] pasa és Rákóczi meghalt, így a vállalkozásból nem lett semmi.

5. Minél egyszerűbb egy eszköz, annál könnyebb, kezelhetőbb, és kevesebb zavarra ad alkalmat, ezért úgy vélem, hogy szárazföldön csak a császárnak és a lengyeleknek, vízen pedig csak az itáliaiaknak (ezalatt a pápát, a szárd királyt, a spanyol királyt, a velenceieket, a genovaiakat és a máltaiakat kell érteni) kellene támadólag harcolni a törökökkel. A [Német-római] birodalom arra szorítkozna, hogy a császári országok hátát fedezze.

## Ötödik szakasz

### A védekező háborúról

#### LVII.

Abban biztosak lehetünk, hogy a törökök meg fognak támadni minket, abban viszont nem, hogy hol szándékoznak összecsapni velünk. Ezért – feltéve, hogy nem áll rögtön rendelkezésünkre egy olyan sereg, amely egyenlő eséllyel bocsátkozik csatába [a törökkel] – a keresztény repülő hadtest számára a [törökkel szembeni] ellenállásra

<sup>309</sup> M: Guicciardini, *hist.* I. 13.

<sup>310</sup> M: De la Noue, *Discours politique et militaire.*

<sup>311</sup> M: Péréfixe, *Histoire du roy Henry le Grand.*

a legjobb a Magyaróvár és Győr erődítménye közötti terület lenne. Itt mindig rendelkezésre állnak a Csallóközbe vezető és mindkét Dunaág partjait összekötő hidak, emellett ez a terület mint centrum az ország távoli pontjaitól egyforma távolságra van, ezért onnan egyszerre tudnánk segítséget nyújtani mindenhová, és tudnánk fedezni a tartományokat.

1. Ha az ellenség magát a győri erődítményt támadná meg, akkor a seregünk közel lenne a segítségnyújtáshoz, és szükség esetén közbeavatkozna.

2. [Ha az ellenség] megpróbálná seregünket legyőzni, akkor ez a vállalkozása balul ütne ki, mert mi a Rába, a Duna és a Rábca között erős állásban lennénk, ahol az élelmiszer- és hadianyag-utánpótlásunkat nem tudná elvágni. Ez egy olyan előny, amellyel egy sebtében megerősített tábor nem rendelkezne, amelynek felépítéséhez vagy az idő hiányozna, vagy a gyalogság, vagy az anyag. [Egy ilyen erődítés] különben is csak egy gyenge mellvéddel ellátott kis árok lenne, mely egy nagy roham erejének nem lenne képes ellenállni. [Az ellenség] vagy áttörné a vonalakat, vagy körülzárná a tábort, ostrom alá venné és kiéheztetné azt.

3. [Ha az ellenség] be akarna törni a területre, ezt frontális [támadással] nem tudná megtenni, mert a repülő hadtest már védelemre készen állna a Rábánál és a Rábcánál, azoktól védelmezve. Éppoly kevésbé tudnának a szárnyak felől [támadni], mert Győr és a Rába folyó mentén rézsút, ívben, azok kerületén kellene mozogniuk, így túl későn érkeznének [ti. a kijelölt céljukhoz], mialatt a mi repülő hadtestünk, amely a [Rába által alkotott] ív húrján vagy átmérőjén, azaz Győrön keresztül át egyenesen mozogna és a folyó mögött menetelne, így mindig mindenhova időben odaérne, hogy szembe szálljon [az ellenséggel], miközben a folyó egészen Stájerországig fedezne minket.

4. [Ha az ellenség] át akarna kelni a Dunán, és annak bal partján meg akarná támadni valamelyik erődítményt, vagy el akarná pusztítani a területet, akkor a repülő hadtest nagyon egyszerűen meg tudná ezt előzni azzal, hogy a legrövidebb úton átvágna a Csallóközön keresztül, és így a támadásnak kitett helyre erősítést juttatna, és minden további ellenséges kísérlettel a Vág mögött szállna szembe.

5. [Ha az ellenséggel] a Vágon túl, az Erdély felé eső részeken viselnénk háborút, úgy a Nyitra, az Ipoly, a Tarna, a Bodrog és a Tisza folyókra kellene támaszkodnunk, továbbá Szatmár, Ecsed, Tokaj, Kassa, Patak és Fülel erődítményeire, valamint a hegyes területekre és Árva, Murány, Léva és Nyitra váraira.

## LVIII.

Amint a törökök szándéka egyértelműen nyilvánvalóvá válik, időben meg kell szállni a védelmi vonalakat, és meg kell erősíteni a védelmet.

1. A Győr és a Fertő tó közötti terepszakasz a Rába, a Rábca és Magyaróvár révén nagyon erős. Egyik oldalról a Dunára támaszkodik, míg a másikat a Lajta folyó mossa, amelyek szigetként zárják közre [a területet]. [A Lajta] lassú, szinte mozdulatlan folyása révén mocsárrá alakítja a síkságot, egészen a Rábcáig, s még azon is túl, a [Fertő] tóig terjed, csupán egyetlen utat hagyva szabadon, amely átszeli a mocsarat.

Ezt csak a parasztok ismerik, és a mellette fekvő vár felügyelete alatt áll. Amennyiben ennek a mocsári útnak a végét [ti. a bejáratát] tönkretesszük, vagy a Lajtát ott, ahol a Dunába ömlik, egy gáttal elzárjuk, a visszaduzzasztott folyó úgy megárad, hogy rendkívül kevés emberrel és egy rövid keresztsáncsal az egész területet hozzáférhetetlenné és kiválóan védhetővé tesszük.

2. A Rába folyót csak a sok mocsár, illetve Kapuvár és Sárvár erősségei teszik erőssé. A Rába folyásának többi részét a stájer határig Körmennd és Szentgotthárd várai védik.

3. A Csallóközt, vagyis a Duna által képezett szigetet kívülről természetes fekvése és Komárom erődítménye kellőképpen megvédi.

4. A Duna bal partját a Vág folyó fedezi, ennek mentén található Gúta, Sellye, Semppte, Lipótvár és Trencsén erősségei.

## NEGYEDIK FEJEZET A HADMŰVELETEKRŐL

### Első szakasz

#### A döntésekről, a titoktartásról és a gyors végrehajtásról

#### LIX.

A törököknél a hadvezetést határozottság, titoktartás és gyorsaság jellemzi, mivel az despotikus, továbbá a hadsereg vezetője abszolút, korlátlan és független [hatalommal rendelkezik]. Ez megszünteti az okokat, amelyekből természetüknél fogva a tanácskozások, konferenciák, kifogások, civakodások, véleménykülönbségek és féltékenykedések erednek, és így következképpen nem történnek titoksértések,<sup>312</sup> továbbá nincs határozatlanság, egyenetlenség, késlekedés és lassúság a végrehajtásban.

#### LX.

A mi módszerünk se nem határozott, se nem titkos, se nem gyors, mert

1. egy sereg, amely németekből, magyarokból, franciákból, itáliaiakból, svédekből stb., továbbá saját [azaz császári-királyi] és segélycsapatokból áll, ahol minden [sereg] rész több egységre oszlik, melyeknek különböző előjogaik, céljaik és parancsnokaik vannak, az [a sereg] szükségszerűen lassan jut elhatározásra, és lassú lesz a végrehajtásban. Az ugyanis, hogy magát mozgásba hozhassa, többek egyetértését igényli,

<sup>312</sup> Vajon minden hír nyilvános meghallgatása, minden tervnek valamennyiünk jelenlétében való megtárgyalása összefér-e a dolgok természetével és a gyors helyzetfelmérés kívánalmával? Bizonyos dolgokat tudjanak a katonák, másokat ne tudjanak; ha minden katona megkérdezhetné a parancsokát, az engedelmesség megszüntetével együtt a hadvezetés is csődbe jutna. *Tacitus, Historiarum, lib. 1. cap. 83.* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli kihagyással és eltérésekkel közli. — A katonáskodás alapja inkább az engedelmeskedés, mint a vezérek parancsainak firtatása. *Tacitus, Historiarum, lib. 1. cap. 84.* — Borzsák István fordítása. Montecuccoli apró kihagyással közli.

olyanokét, akik természetük, szokásaik és céljaik [különbözősége] miatt rendszerint nem egykönnyen értenek egyet. A titkokat pedig nem lehet megőrizni, mert a tanácskozáson sokan vesznek részt, akik folyton versengenek egymással.

2. Ennek az lenne az ellenszere, hogy vagy egy fő[vezér]re ruházzuk rá az abszolút hatalmat, vagy melléadunk egy kicsiny, de megbízható, hűséges és tapasztalt emberekből álló tanácsot. Így cselekedtek a rómaiak is vészhelyzet esetén, amikor a diktatúrához fordultak. De még a szabadságára oly féltékeny Velencei Köztársaság is vagy kevés polgárnak tartotta fenn a legfőbb hatalmat, akik vészhelyzetben minden további tanácskozás nélkül egyedül is tudtak cselekedni, vagy teljes egészében átadták azt [ti. a legfőbb hatalmat] egyetlen tábornoknak.

## Második szakasz A menetről

### LXI.

Amíg az ellenségtől távol vannak, addig a törökök több oszlopban, kényelmesen és éjszaka menetelnek, az ellenség jelenlétében vagy közelében pedig egyesülve és szoros rendben. Az elővédjük nagyon erős, ha pedig a tatárok épp velük vannak, ők szolgálnak elővédként.

1. Így vonult vissza 1661-ben Ali pasa a keresztény sereg megérkezésekor a Tiszától Erdély felé, tíz mérfölddel Kolozsváron túlra, mindig egyetlen oszlopban és szorosan együtt menetelve. Ebből a hadtestből a tatárokon kívül senki nem különített ki egyetlen járőrt sem.

2. Midőn a nagyvezír 1663-ban Esztergom felé közeledett, elővédként előre küldte Ali pasa seregét, hogy állítsák fel a tábort, és foglaljanak állást. Amikor elvonult Érsekújvárról, az alleppói pasa [parancsnoksága] alatt hátrvédként hátrahagyta a tatárokat, a havasalföldieket és a moldvaiakat.

### LXII.

A keresztény sereget menetben tartsuk együtt, előre és oldalra pedig küldjük ki felderítőket. A csatarend szárnyait a terep és a természet előnyeinek kihasználásával fedezzük, vagy mesterséges úton, láncokkal, szekerekkel, cölöpökkel és hasonlókcal. Ugyanabban a rendben meneteljen, amelyben harcolni szándékozik. Az egyik táborból a másik táborba érkezés idejét úgy határozzuk meg, hogy menetelés közben a törökök ne támadhassanak meg bennünket, ha csak már előre nem az volt a szándékunk, hogy megütközzünk velük.

Harmadik szakasz  
A táborról

LXIII.

A törökök a táborot nem erődítik meg, mivel

1. bíznak saját erejükben;
2. a tábor nagysága miatt nem tudnák azt körülsáncolni;
3. tekintettel a tábor kerületére, nincs elég gyalogságuk a vonalak fedezésére;
4. keresik a folyókat, vagy kútásókat küldenek előre, mert kevés víz ekkora létszámú seregnek nem elég.

5. [A tábor] őrzésére 5-6 ezer fős lovashadttesteket állítanak ki, valamint körös-körül járőröket küldenek ki; emellett további erősítések állnak készenlétben, hogy közbeavatkozzanak, ahol valami lárma hallatszik. Ezek csak annyira távolodnak el a tábortól, hogy oda a legrövidebb idő alatt visszatérhessenek, és ott együttesen egy 15-18 ezer fős lovas egységet tudjanak formálni.

LXIV.

A táborozás során mi a következőképpen járjunk el:

1. válasszunk magunk számára előnyös terepet, azaz olyat, amely a lovasság [mozgására] alkalmatlan, mivel a törökök e [fegyvernem tekintetében] túlsúlyban vannak; sáncoljuk el, és szekérvárral, valamint paliszádokkal kell fedoznünk magunkat;
2. olyan állást kell választanunk, amelyben az ellenség nem tud körülfárni bennünket, sem pedig elvágni a víztől, a gabonától, a fától, az élelemtől és a muníciótól;
3. hátul vagy oldalt mindig tartsunk nyitva egy átjárót az utánpótlás szállítására, ha pedig az szükséges lenne, az útszakaszt egymástól muskétalövésnyi távolságra lévő, kicsiny földsáncok sorával is biztosítani kell;
4. egyetlen fontos helyet sem szabad a hátunk mögött az ellenség kezén hagyni.

Negyedik szakasz  
A csatáról

LXV.

Vagy az erődítmények körül harcolunk, vagy a nyílt mezőn.

ÖTÖDIK FEJEZET  
AZ ERŐDÍTMÉNYEKRŐL

LXVI.

A törökök erődítményei nem olyan jók, mint a mieink.

1. Ezeket nem az új módszerek<sup>313</sup> szerint erődítik meg, nincsenek [bennük] valódi [bástya]szárnyak, szűkek, a külvárosok nyitottak, a házak többnyire fából [épültek], és vagy a várfalra támaszkodnak, vagy kis távolságra vannak attól.<sup>314</sup>

2. Egyedül gyalogságból és lovasságból álló megszálló katonaságuk nagy létszámára hagyatkoznak,<sup>315</sup> valamint állandó hadseregük<sup>316</sup> erejére, mely mindig készenlétben áll, hogy egy pillanat alatt a harcmezőn teremjen.

LXVII.

Ostromoknál a törökök a következőképpen járnak el:

1. Nem ugrásszerűen hódítanak, hanem lépésről lépésre. Szulejmán szultán is csak akkor támadta meg Bécset, miután Győr és Magyaróvár elfoglalásával a hátát már biztosította.<sup>317</sup>

2. Nem vesztegetik idejüket és erejüket jelentéktelen vállalkozásokra és küldetésekre.

3. Táborukat nem erődítik meg circumvallációs vonallal, inkább nagyszámú lovasággal biztosítják és fedezik magukat.

4. Közelítőárkaikat nem a legrövidebb úton vezetik, helyenként zárt sáncokkal fedezve, hanem rézsútosan görbe árkokat ásnak, párhuzamosan a megtámadott résszel, többszörösen egymás mögött, úgyhogy az erődítményből semmilyen módon nem lehet azokat pásztázni vagy ágyúval rombolni.

5. A futóárkokat a mieinknél sokkal mélyebbre és szélesebbre építik, és ellátják minden kényelemmel és biztonsággal. A mellvédbe kis fülkéket vájnak, hogy jobban védekezzenek az eső ellen. A futóárkok közötti összeköttetés könnyű és biztonságos.

<sup>313</sup> Az eredeti szövegben az *alla moderna* kifejezés szerepel, és olaszul ma is úgy nevezik az általunk „olasz várépítészeti rendszernek” nevezett módszert, hogy *fortificazione alla moderna*.

<sup>314</sup> Montecuccoli itt arra utal, hogy a falak előtti területet szabaddá kell tenni, hogy a védők tüzefegyverei akadálytalanul pásztázhassák az előterepet, illetve hogy az ellenség ne találjon fedezéket a romok közt.

<sup>315</sup> **M:** Sem Esztergom, sem a többi török erődítmény nem erős, mert a törökök ugyan ostrom esetén nyomban beszállásolnak a megtámadott erődítménybe 8-10 ezer embert, de amúgy az erődítmények megerősítésével mit sem törődnek. *De la Noue, Discours politique et militaire*.

<sup>316</sup> **M:** A törökök általában nem erősítik meg erődítményeiket, már csak azért sem, mert szinte senki sem merészeli a jelentősebbeket ostrom alá venni, mert ha ezt tenné, rögvest egy hatalmas török [felmentő] sereg vetné rá magát, és ez arra kényszerítené, hogy a remélt zsákmányt futni hagyja. *De la Noue, Discours politique et militaire*.

<sup>317</sup> Montecuccoli itt téved, mert bár az oszmán haderő eljutott Bécsig, hogy megostromolja azt, de eközben a hátsószágot még nem tartotta szilárdan a kezében. Részben épp a Bécs alatt elszenvedett 1529. évi, majd az 1532. évi kudarcok miatt döntött Szulejmán Buda és vele Magyarország jelentős részének megszállása mellett.



6. A törökök nem váltják le az öröket és a munkásokat. Akit egyszer valahova odaállítottak, az ott marad az ostrom végéig. [Seregük] minden része nagyobb létszámú, mint az egész ellenséges helyőrség együttvéve, és ezáltal egyformán erősek elől, hátul és oldalt is. A kenyeret, a vizet, a fát és más szükségleteket odaszállítják nekik.

7. Ütegeikből folyamatosan rombolják a falakat, és ehhez nagyszámú és nagy kaliberű tüzérséget használnak. Az árkokat betöltik, miközben a vizet leeresztik belőlük. Megtöltik homokzsákokkal, gyapjú[val töltött]zsákokkal, rőzsekötegekkel, fűzfafonatokkal és más anyagokkal. Fedett folyosókat építenek, és egész hegyre való földet halmoznak fel maguk előtt, amely több lövegnek biztosít helyet, ugyanolyan magas, mint az ostromlott erődítmény falai, vagy akár felül is múlja azokat. Egyszerű, dupla vagy tripla aknákat készítenek,<sup>318</sup> nagyon mélyeket, egyiket a másik felett, melyeket aztán megtöltenek 120, 150 vagy még több löporos hordóval, vagy a rómaiak módja szerint a fal alapja alá ásnak, majd fával alátámasztják a falat, amelyet azután meggyújtanak, és a fal egy nagy darabját egyszerre leomlasztják. A védőket állandó, dühös rohamokkal nyugtalanítják.

8. Ezek a munkálatok, amelyek másoknak elviselhetetlen megterhelést jelentenek, a törököknek sáncmunkásaik óriási tömege révén könnyen elvégezhetőek. A haderő a sáncmunkásokat e célra részben magával viszi, részben a környékről szedi össze őket, részben pedig a hadsereg önkénteseiből, valamint adóköteles parasztokból kerülnek ki, akiket megfizetnek, vagy ajándékokat adnak nekik. Ali pasa például Nagyvárad ostrománál az árkokért és más munkákért 50 ezer tallért fizetett ki. Amíg az árkok készülnek, a janicsároknak nem kell mással törődniük, mint a harccal (kivéve az árkok megnyitását és az állások elfoglalását, ahol követniük kell az agát, aki elől megy a zászlóval), mert minden más munkát, az árkok kimélyítését, kiszélesítését és fedezését a sáncmunkások végzik.

## LXVIII.

Ahhoz, hogy a törökök ostromait kivédhessük:

1. Az erődítményeket legalább egy fél évre minden szükségessel el kell látni. [Az erődítmények] legyenek nagyok, elég tágasak a nagyszámú katonaság számára, legyenek jó külső védművekkel és ütegekkel megerősítve, hogy az ellenséget távol tartásák, és fedezzék a fő szárnyakat.<sup>319</sup> Emellett rendelkezzenek fedett úttal, hogy végszükség esetén [a katonák] biztonságosan visszavonulhassanak, és ha azt feladták, aknákkal repítsék a levegőbe. Az erődítményeket folyamatosan erősíteni kell egészen a teljes befejezésig, nehogy holnap romba dőljön az, amit ma felépítettünk, és mindig mindent előlről kelljen kezdeni. Az egyszer meghatározott tervet ne változtassuk meg minden

<sup>318</sup> Értsd: egy, két vagy három aknakamrával készített aknák.

<sup>319</sup> Szó szerint *fianchi capitali*. Montecuccoli itt valószínűleg különbséget tett az elővédműveken és a főfalakon levő szárnyak között.

egy- egyes mérnök vagy parancsnok hangulata szerint, hanem ragaszkodjunk hozzá, és ne tegyünk úgy, mint Pénélopé a szötteivel.<sup>320</sup>

2. A védműveket teljes egészükben el kell látni ellenaknákkal, hogy az ellenség óvatosabban és lassabban jusson előre, dühét és hevesességét vissza kelljen fognia, és előrehaladása közben időt veszítsen. Az aknafolyosóknak, túljutván a *contrascarpán*, ott és a terepen<sup>321</sup> is el kell ágazniuk, ahogy ezt Győrnél és utóbb Kandianál is tették. Mert ha a törökökkel a föld felett nem tudunk felérni, akkor arra kell figyelni, hogy ezt a föld alatt kiegyenlítsük, ahol nem tudnak több embert munkába állítani, mint mi, nem beszélve arról, hogy így elveszítik előnyüket a tűzérés terén. Nem nehéz [a törökök] egyik vagy másik árkát egy aknával eltalálni, mivel azokat keresztben, két- vagy háromszorosan vezetik.

3. Az erődítményeknek nagy szárnyakkal kell rendelkezniük, hogy sok löveget állíthassunk oda, a törökök nagyszámú ágyúja ellenében. Továbbá *cavalier*eket kell emelnünk, hogy a magas [török] ütegeket és az általuk épített, már említett földhegyeket felülmúlhassuk. Ugyancsak készítenünk kell szóróaknákat és oldalazó földsáncokat.

4. Sok tüzes szerszámot dobjunk árkaiba, mivel ezek szoroson egymás mellett fekszenek és összekapcsolódnak egymással, és ha tele vannak katonákkal, nem könnyű veszteség nélkül kiüríteni azokat. Ezt tettük Zrínyi-Újvárnál is, amely természeténél<sup>322</sup> fogva a legtökéletlenebb [erődítmény] volt, de mindazonáltal több mint három hétig tartotta magát.

5. Az ellenségtől vegyünk el annyi földet és minden más anyagot, amennyit csak lehetséges, mert különben az a sáncmunkák révén mindent a saját előnyére fog felhasználni. Aknáival a föld alatt menjünk szembe, romboljuk szét azokat, vagy szedjük ki a lőport belőlük.

6. Az erődítmény ellenséges ütegeknek legjobban kitett részein a falakat és a mellvédeket három-négy lábbal vastagabbra kell építeni, mint a rendes keresztmetszet, hogy az ellenséges tűzérésnek, amely a mienkénél nagyobb kaliberű és erősebb lőportöltetet használ, ellen tudjon állni.

7. Kitöréseket a legnagyobb elővigyázatossággal vagy egyáltalán ne hajtunk végre, mivel a törökök sokkal erősebbek a futóárkokban, kölcsönösen jól támogatják egymást, mivel csapataik közel vannak, és ha egyszer benyomulunk az árkokba, nem könnyű azokból újból megszabadulni és kijutni. Ha a hátsó árkok mögé akarnánk kerülni, akkor az ellenséges lovasságba ütközünk, és nem tudunk visszavonulni. Ha kezdetben úgy is tűnne, hogy a törökök visszavonulnak, akkor ez csak hadicsel, mert

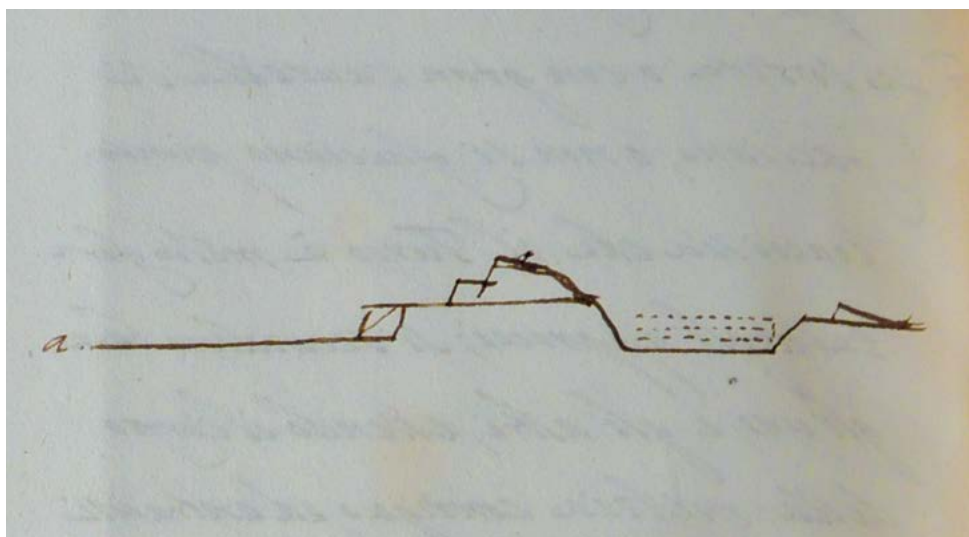
<sup>320</sup> A bolyongó Odüsszeuszt hazaváró felesége, Pénélopé, az öt folyton házassági ajánlatokkal ostromló kérőknek azt mondta, hogy akkor fog újra férjhez menni, ha az özvegyi fátyla elkészül, és ha addig nem érkezik haza férje, Odüsszeusz. Pénélopé azonban, amit nappal megszöött a fátylából, azt éjszaka visszabontotta.

<sup>321</sup> Vagyis a vársík alatt.

<sup>322</sup> Montecuccoli itt valószínűleg a vár elhelyezkedésére gondolt, amely valóban felvetett néhány komoly problémát. Lásd erre: a II. könyv XLVI. fejezetét, továbbá Domokos 2012, 44. skk.

ha az árkok élénél betörünk, akkor karddal a kézben kézitusára kerül sor, ahol az erődítmény ágyú- és muskétatüze mit sem ér, ők pedig, mivel nagyon bátrak és sokkal erősebbek, mint mi, ezért a legnagyobb hátrányunkra visszaűznek bennünket, és akkora kárt okoznak nekünk, ami a védők csekély számát tekintve sokkal nagyobb, [mint amit ők elszenvednek].

8. A falak mögötti elsáncolásoktól és keresztváncoktól nem szabad túl sokat várni, mert ezeket [a falakat] Magyarországon a régi módszer szerint, azaz az erődítmény építési alapszintjénél<sup>323</sup> jóval magasabbra emelik, így azok [a sáncok] sokkal mélyebben fekszenek [a szokásosnál], és a falak elvesztése után [az ellenség] felülről uralni fogja a sáncokat.



<sup>323</sup> Montecuccoli e helyhez egy rajzot készített a 162v-n, lásd fent.

LXIX.

A török erődítmények megtámadásáról és ostromáról.

1. Ne hagyjunk ellenséges helyet a hátunkban, különösen a hajózható folyóknál,<sup>324</sup> nehogy megakadályozzák a szállítást, és elkerüljük annak veszélyét, hogy bekerítenek bennünket.

2. Legyen a táborban annyi élelem és hadianyag, amennyi az egész ostrom idejére elegendő anélkül, hogy további utánpótlásra szükségünk lenne, elővigyázatosságból arra az esetre, ha az ellenség az utánpótlást elvágna.

3. Fordítsunk időt, pénzt és fáradságot nemcsak a hasznos, hanem a jelentékeny helyek elfoglalására is, főleg ha azok egymáshoz közel és nem szétszórta fekszenek.

4. Nagy ütegeket építsünk, hogy lefogják a szárnyakat, amelyeket könnyen le lehet szerelni,<sup>325</sup> mivel:

5. főként aknákat kell használnunk és sok deszkamellvédet, minthogy a megfelelő szárnyak<sup>326</sup> hiányoznak, ezért mihelyst [a támadók] elérik a falak alját, a védelem szeméből és felülről történik és hideg fegyverekkel.

6. Tüze[s szerszámoka]t és bombákat vessünk [az erődítményen belülre], mivel e helyek szűkek, és a házak nagyrészt fából épültek, ezért meggyulladnak, és így sok kárt okoznak a katonák között, akik sokan és zsúfoltan vannak.

7. Dupla, zezzugos futóárkokra<sup>327</sup> van szükség.

A nagy kitörések ellen zárt sáncokkal és ütegekkel védjük azokat.

8. Egy jó *circumvallációt* kell építeni, mert az ellenség, főként annak lovassága, uralni szokta a terepet.

9. A Dunán legyen egy flottánk, amely támogatja az ostromot.

10. Az elfoglalt erősségeket az újabb eljárások<sup>328</sup> szerint kell megerősíteni, amely-nél a környék adóköteles parasztságát dolgoztassuk, a szükséges felszerelést pedig haladéktalanul szállíttassuk oda, a környék [lakosait] adóztassuk meg, és a bevételek egy tizedét fordítsuk a helyőrség ellátására.

<sup>324</sup> Esztergom, majd Buda elfoglalásával valójában az egész Duna szabaddá vált, le egészen Belgrádig.  
<sup>325</sup> Ez némileg ellentmondásos, hiszen ha nincsenek valódi szárnyak a védműveken, akkor minek a nagy üteg. Mindemellett Érsekújvár 1685. évi ostrománál pontosan így tettek, gyakorlatilag lelőtték a török tüzérséget a falakról.

<sup>326</sup> Az eredetiben *fianchi reali* szerepel, amelyet úgy lehet értelmezni, hogy a magyarországi várak általánosságban nem rendelkeznek olyan alaprajzi elrendezéssel, amelyben a szárnyak kellően nagy mére-tűek ahhoz, hogy elegendő számú löveget fogadjanak be a hatásos oldalazáshoz és keresztűzhöz.

<sup>327</sup> Azaz mindkét oldalán legyen mellvéd és lövészpad.

<sup>328</sup> Azaz az olasz rendszer szerint.

HATODIK FEJEZET  
A NYÍLT TEREPEN FOLYTATOTT HARCRÓL

Első szakasz  
A korlátozott összecsapásról<sup>329</sup>

LXX.

A törökök nem küldenek ki maguktól sok járőrt és portyázókat, mert:

1. sosem távolodnak el messzire a tábortól;

2. ezt átengedik a tatároknak, havasalföldieknek és moldvaiaknak, miként ezt a büntetőhadjáratoknál is láttuk, amelyeket 1529-ben az Ennsen túli területre vezettek, vagy 1663-ban, a tatárok morvaországi betörésekor, amikor a törökök csupán arra szorítkoztak, hogy [a tatárokat] elkísérjék a Vágig, támogassák őket az átkelés kikényszerítésekor, azután viszont helyben maradtak, hogy amazok hátát fedezzék, és a visszavonulást biztosítsák.

3. A törökök olykor egy egész országrészt elpusztítottak maguk mögött, midőn visszavonultak, hogy az ellenséget az éhínség révén megakadályozzák a betörésben vagy az üldözésben, vagy hogy újból visszaverjék, ha már betört volna. Már a régi germánoknál<sup>330</sup> is szokás volt, hogy magunk és az ellenség közt egy földsváot elpusztítsunk, de manapság is alkalmazzák ezt a perzsák<sup>331</sup> és a svédek is, akik Svédország és Litvánia között alakítottak ki egy ilyen elpusztított részt.<sup>332</sup>

LXXI.

A mi részünkről a portyázások és a területek elpusztítása általában semmilyen haszonnal nem jár, a következő okokból (kivéve persze a különleges helyzeteket):

1. A vidéken csak keresztények vannak, tehát az okozott kár legfőképpen a keresztényeket érinti, és csak ritkán a törököket.

2. Ha ezek [a portyák] gabonaérés idején történének, úgy részben valóban elvennénk az ellenség megélhetését. Erre azonban ebben az időszakban nem vállalkozhatunk, mivel a táborba szállt törökök ezt megakadályoznák, így télen hajtjuk végre, amikor a legcsekélyebb hasznot sem hozzák.

3. Ha azonban véletlenül szükség lenne a fosztogatásra és a portyázásra, akkor ezt a magyar könnyűlovasság hajtja végre, amely erre a szolgálatra a német nehézlovasságnál alkalmasabb és ügyesebb.

<sup>329</sup> Lásd I. könyv, Hatodik fejezet, Első szakasz.

<sup>330</sup> M: *Tacitus, De moribus Germanorum.*

<sup>331</sup> M: *Busbequius.*

<sup>332</sup> M: A litvániai fal.

4. Csak ritkán hagyjuk magunkat nagyobb csatározásokba belekeverni, mert ezeknél az előny túlságosan is a törököknél van, mivel ez éppen az ő sajátosság harcmódjuk.<sup>333</sup> Lovaik ugyanis fürgébbek és fordulékonyabbak, mint a mieink, és kevésbé terhelik azokat poggyással, kantárral, nyereggel és felszereléssel.

Második szakasz

A csatáról

LXXII.

A csatához a törökök:

1. mint mi, a gyalogságot középre, a lovasságot pedig a szárnyakra állítják;
2. nagyon nagy svadronokat és zászlóaljkat képeznek, mint a görög falanxok;
3. sík terepet keresnek, hogy nagyszámú lovasságukat bevethessék;
4. széles frontot alakítanak ki több, félholdként hátrafelé ívelő vonalból, hogy szélesebb teret fogjanak át, és egyszerre több harcost vessenek be, hogy ha összecsapnak az ellenséggel, csatarendjük szárnyai annak oldalába és hátába kerüljenek;
5. erős csapatokat küldenek ki, amelyek miközben a harc tombol, a saját szárnyaikról az ellenség hátába kerülnek, hogy a poggyászt megtámadják,<sup>334</sup> és megpróbáljanak zavart kelteni;
6. félelmetes üvöltéssel és ordítással<sup>335</sup> támadnak, hogy az ellenségben félelmet keltsenek, és az övéik bátorságát feltűzeljék;
7. támadnak és visszavonulnak vagy menekülnek, jönnek és mennek, hogy az ellenséget arra késztessek, hogy üldözze őket, s ezzel lesre csalják. Megpróbálják akár kétszer,

<sup>333</sup> **M:** A briteket többnyire a lovasságban helyezik el. Ez a nép ugyanis hozzászokott a szélesebb lovaihoz, s azok futásához és különféle kanyarodásaihoz igazították tevékenységüket és harcmódjukat: hol odavetett szárral, jégesőként zúdulnak az ellenségre, majd egy pillanat alatt elkanyarodnak és heves rohammal oldalba támadják őket, azután pedig hátat fordítva tettett menekülésbe fognak, a parthusok és a tarajos sülők módjára hátrafelé dobálják dárdáikat, késleltetik üldözőiket, majd miután összezavarták soraikat, szembefordulnak velük, s az ellenséget újabb játszadozással fárasztják és gyilkolják. A frankokat ezzel az új harcmóddal összezavarják, mert ők az állóharchoz értettek, és ez a szétszóródással járó, változékony küzdelem megdöbbentette őket: mindenfelől támadták őket, s nem ők támadtak, hiszen helyükön maradvá könnyű célpontok lettek a hajító-dárdáknak, s amikor üldözésbe fogtak, akkor sem tértek ki előlük; soha nem érték utol az ellenséget, s a haldoklók jobbiban vértelen maradt a haszontalan kard. *Bussières, Historia Francica, lib. 6. num. 4. [412–413.]* — Tóth Gergely fordítása. Montecuccoli kihagyásokkal idézi.

<sup>334</sup> **M:** Mint a mohácsi csatában.

<sup>335</sup> **M:** Összecsapás, harci zaj, ezek rémítik meg leginkább őket. *Caesar, De bello Hispaniensi, cap. 4.* — Hoffmann Zsuzsanna fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyásokkal idézi. — Rádásul katonáinkat megrémítette a hátuk mögül felharsanó láрма. *Caesar, De bello Gallico, lib. 7. [cap. 84.]* — Szepessy Tibor fordítása. Montecuccoli apró eltéréssel idézi. — S nemhogy a punok rohamát, de még harci kiáltását is képtelenek voltak elviselni. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 26. [cap. 2.]* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli apró eltéréssel idézi.

háromszor is így becsapni az ellenséget, majd amikor elérkezettnek látják az időt, vagy mert a mieink [sorai] megbomlanak, vagy mert szétszórták őket, akkor váratlanul megfordulnak, üvöltve rájuk támadnak és bekerítik őket;

8. svadronjaikat széles arcvonalon állítják fel, és ahol rés támad [ti. a csatarendben], ott egy pillanat alatt, született ügyességükkel szárnyat képeznek,<sup>336</sup> és benyomulnak a részbe;

9. az ellenséget valóságos vagy áltámadás esetén ágyúikkal folyamatosan nyugtalanítják, hogy ne hagyják egy pillanattig se megpihenni, és a kifárasztással legyőzzék, mert ők a kifáradt csapatokat katonáik nagy száma révén fokozatosan frissekkel tudják felváltani, amit viszont mi nem tudunk megtenni.

10. Ha a törökök nem tudják a keresztény tábornokot lerohanni, akkor a [keresztény] sereg és a raktárak között helyezkednek el, hogy elvágják az élelemtől és a takarmánytól, és ezáltal kiéheztessek.<sup>337</sup>

### LXXIII.

Ami a csatát illeti, részünkről elsőként azt a kérdést kell felvetni, vajon előnyös-e számunkra vagy sem, ha az bekövetkezik? Az elutasítás mellett szólnak a következő érvek:

1. Kitésszük magunkat annak a veszélynek, hogy mindent egyszerre elveszítünk.

2. Szerencsétlen végkifejlet esetén egész Magyarország fellázadhat, és az örökös tartományok egyszerre hadszíntérré változhatnak, és viselniük kellene a háború terhét.

3. A történelem azt tanítja, hogy a törökökkel vívott csaták közül csak rendkívül keveset nyertünk meg, annál többet elvesztettünk, úgyhogy a győzelem<sup>338</sup> reménye nem ér fel a vereségtől való félelemmel.

4. A pfalzi választófejedelem a Prága mellett vívott egyetlen csatában<sup>339</sup> elvesztette koronáját és országát, Lajos király Mohácsnál az életét és országát, a császáriak Lipcsénél<sup>340</sup>

<sup>336</sup> Azaz az arcvonalon keletkezett rés két oldalán állók a rés irányába fordulva új arcvonalat képeznek.

<sup>337</sup> **M:** A törökök ennek révén kényszerítették Mercoeur herceget 1600-ban, hogy Kanizsa felmentéséről mondjon le.

<sup>338</sup> **M:** A jó hadvezérek csak kedvező alkalom esetén vagy a legvégső szükségben vívnak csatát. *Vegetius*, [De re militari] lib. 3. cap. 26. — A hadvezér csak a legvégső szükségben bocsátkozzék harcba, vagy ha nagyon kedvező alkalom adatott neki: ha nagyobb a siker reménye, mint a veszteségtől való félelem. [Suetonius, Vita divi Augusti, cap. 25.] — Montecuccoli átfogalmazva közli a szöveget. — Botorság elszánt kevesekkel szembeállítani bizonytalanok sokaságát. *Tasso*, [Gerusalemme liberata, 2, 67.]

<sup>339</sup> Fehérhegy, 1620. november 8.

<sup>340</sup> Montecuccoli itt a breitenfeldi csatára utal, amely 1631. szeptember 17-én zajlott le, és amelyben a Tilly vezette császári haderő a harmincéves háború egyik legnagyobb vereségét szenvedte el a Gusztáv Adolf által irányított svéd seregtől. Breitenfeld ma Lipcse közigazgatási területéhez tartozik. Ebben a csatában már Montecuccoli is részt vett.

mindent, amit a [német] birodalomban birtokoltak, a svédek Nördlingennél<sup>341</sup> sok várat és tartományt, a lengyelek Varsónál<sup>342</sup> 1657-ben csaknem az egész országot, a svédek Fünen szigetén<sup>343</sup> minden német hódításukat, a franciák Itáliában a Nápolyi Királyságot és Milánót.<sup>344</sup>

#### LXXIV.

A csata igenlése mellett a következő érvek szólnak:

1. Képtelenség, hogy bebeszéljük magunknak, hogy harc nélkül lehetne győzni, mivel annak, aki háborút visel, akinek harcolni kell, az a célja, hogy megnyerje a csatát. Az, akinek ehhez nincs bátorsága, az céltalanul háborúzik, és azt ugyan gyakorta láttuk, hogy egy gyenge sereg legyőzte az erőset, de azt még sosem láttuk, hogy egy elsáncolt állásban levő sereg legyőzte volna azt, amely megtámadta őt. Ahhoz, hogy a támadó győztesnek mutakozzon, elegendő, hogy a végrehajtott több támadásból legalább egy sikerüljön. A megtámadottak azonban minden reményüket a sáncokba helyezik, és ha látják, hogy az ellenség akár csak egyetlen ponton is áttör, a bátorságuk mindenütt elvész, és mindent veszni hagynak. Ha azonban visszaverik a támadókat, azok könnyen újrendezik soraikat és megújítják a támadást. Végül pedig egy, a saját [védelmi] vonalai mögött küzdő sereg szerencsés lehet abban, hogyha nem győzik le, de nem abban, hogy győzzön. [Szerencsés] lenne, ha kilépne vonalai mögül, hogy nyílt csatában mérkőzzön meg az ellenséggel, ha az már elfáradt a végrehajtott támadások során, és meggyengült.

<sup>341</sup> Az 1634. szeptember 6-án vívott nördlingeni csatában a császári csapatok súlyos vereséget mértek a svéd és a velük szövetséges német protestáns erőkre. A csata következtében a svédek egész Dél-Németországot kénytelenek voltak kiűriteni, és számos protestáns csatlakozott a császárhoz, amit az 1635. május 30-án megkötött prágai békében szentesítettek. A békekötés azonban kiváltotta Franciaország belépését a háborúba a meggyengült svédek oldalán, ami a háború elhúzódásához és annak egyik legvéresebb szakaszához vezetett.

<sup>342</sup> Montecuccoli itt téved, a varsói csata 1656. július 28–30-án zajlott le a lengyel–litván és a velük szövetséges krími tatár csapatok, valamint a svéd–brandenburgi haderők között. Ez volt a második északi háború (1655–1660/61) egyik legnagyobb csatája, amelyben a jóval kisebb létszámú svéd–brandenburgi csapatok súlyos vereséget mértek számbelileg jóval erősebb ellenfelükre. A lengyel területi veszteség minimális volt, bár a győztesek kirabolták Varsót, viszont II. János Kázmér lengyel király az 1657. szeptember 19-én aláírt wehlai szerződésben kénytelen volt lemondani a porosz hercegség feletti fennhatóságáról, és átadni azt Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelemnek, aki viszont cserébe szövetségre lépett a lengyel királlyal X. Károly Gusztáv svéd király ellen.

<sup>343</sup> Lásd 103. oldal, LI. caput.

<sup>344</sup> Utalás az 1494–1559 között lezajlott itáliai háborúkra, amelynek kiváltó oka az volt, hogy VIII. Károly bejelentette igényét a nápolyi trónra. A küzdelem azonban valójában a Franciaországot bekerítő Habsburgok és az ezt megakadályozni akaró Valois-k között zajlott. A háború a Chateau-Cambrésis-i békével ért véget, amelyben Franciaország valamennyi itáliai területi igényéről lemondott, viszont megtarthatta az 1552-ben elfoglalt metzi, toulai és verduni püspökségeket. A béke következtében Franciaország elvesztette nagyhatalmi státuszának nagy részét, és hamarosan bele-süllyedt a hugenottákkal vívott belháborúba.



2. A rómaiak példamutató módon, röviden és nagyszerűen vívtak háborúkat, ez azonban csata nélkül lehetetlen.

3. A törökök a csatákban a sáncmunkások és a fegyvertelenek tömegét, akik a sereget követik, nem tudják használni, és ezek az emberek számukra éppúgy haszontalanok és hátráltatóak, mint ahogy más hadi vállalkozásokban, például ostromok és hasonlók során hasznosak.

4. Ha a törökök észreveszik, hogy a keresztény seregnek nincs kedve harcolni, akkor magabiztosak lesznek. Körülzárják azt, elvágják az utánpótlástól, és szinte harc nélkül megsemmisítik. A [keresztény sereg] ezáltal a győzelem reménye nélkül felörlődik, míg ellenkező esetben, ha harcol, akkor legalábbis reménykedhet abban [a győzelemben].

5. Egy csata megnyerésével egész tartományokat foglalhatunk el, ahogy a fentebb megadott példák<sup>345</sup> is mutatják, mivel azok a helyek, amelyeket a törökök megszálltak, nem túlságosan erősek, és nincs jelentőségük, kivéve Kanizsát, Érsekújvárat és Szigetvárat. Budától Konstantinápolyig egyetlen igazi erődítményt sem találunk,<sup>346</sup> amelyek csupán kicsiny szárnyakkal rendelkeznek, amelyek nem tudnak sok tüzérseget befogadni, így azokat könnyű lerombolni, támadáskor pedig rohamtetőkkel védhetjük magunkat; vagy pedig [ezek a nem „igazi” erődítmények] fából épültek, és ezért ki vannak téve a bombáknak és tüzes szerszámoknak. Ezenkívül a törökök által leigázott népek nyugtalanul vágnak a lehetőségre, hogy az igát lerázzák és arra, hogy ehhez támogatást kapjanak, különösen ott, ahol sok keresztény él közöttük, mint például Görögországban, Dalmáciában stb. Ha egyszer táborán kívül, csodálatra méltó nagysága ellenére legyőzzük az ellenséget, könnyű lesz számunkra a hódítás, de ezt a főlényt a hadjárat során [nyílt] csata nélkül nem lehet elérni.

6. Azok kifogásaira, akik nem akarnak csatát, azt felelhetjük:

(1) Egy vesztes csata következtében keletkező károk mindenképpen hatalmasak lennének. Szükséges azonban, hogy akkora haderőnk és annak olyan diszpozíciója legyen, hogy okosan és valószínűsíthető módon számítsunk arra, hogy harc révén elérhetjük a győzelmet. Jó okkal remélhetjük ezt, hacsak nem esünk bele abba az öt fő hibába, amelyek az elmúlt időkben a csatavesztéseinket okozták. Ezek a következők:

<sup>345</sup> M: Közismert dolog, hogy hány erődítményt foglaltunk el 1659-ben Pomerániában, ahol a hadszíntér urai voltunk.

<sup>346</sup> Montecuccoli itt megfeledezett Belgrádról.

(2) Teljesen elégtelen erővel bocsátkoztunk csatába, sokak ellenében.<sup>347</sup>

(3) Hagytuk magunkat a túlságos igyekezettől elragadtatni,<sup>348</sup> a sikerre való ki-látás nélkül.

(4) Átadtuk magunkat a zsákmányolásnak,<sup>349</sup> mielőtt az ellenséget teljesen legyőz-tük volna. Hogy ezt elkerüljük, inkább fel kell gyűjtani [a zsákmányt].

(5) Felbomlasztottuk a rendet, miközben a menekülő ellenséget túlságos hevület-tel üldöztük,<sup>350</sup> így csapdába estünk, vagy nem tudtuk [az ellenséget] feltartóztatni, ha az hirtelen visszafordult.

(6) Szükségtől<sup>351</sup> kényszerítve hagytuk magunkat rávenni, hogy inkább kétségbe-esésből, semmint meggyőződésből bocsátkozzunk harcba.

(7) A harc szükségszerűsége feltétlen és értelemszerű, mert másképp nem tudjuk befejezni a háborút. Háború nélkül sem lehetünk meg, mert különben állandóan félnünk

<sup>347</sup> **M:** Ők (a keresztények Miksa császár alatt Szulejmán ellen) úgy vélték, hogy el kell kerülni a csa-tát, egyrészt mert egyetlen ütközet révén, amelynek kimenetele mindig bizonytalan és ingadozó, az egész birodalmat veszélybe sodorták volna, másrészt mivel nem volt készenlétben akkora seregük, hogy az ellenséggel a nyílt mezőn szembeszállni merészelték volna. *Petrus Bizarus, Bell. Pannon. pag. 496.* (Bongars, 1600) — Montecuccoli kiegészítéssel idézi.

<sup>348</sup> **M:** Mivel a franciák túlságosan merészen támadást intéztek az ellenség elővédje ellen, mielőtt a néme-tek falanxa, továbbá magyar és cseh lovasság megérkezett volna, Bajazid félhold formájú alakzatban bekerítette, és részben lekasabolta, részben foglyul ejtette őket. *Lonicer, Chronica Turcica [fol. 13r]* — Montecuccoli kihagyásokkal közli. — 1409-ben a keresztények gondatlansága folytán a győze-lem a törököké lett, mert amikor a keresztény lovasság vak hevességgel rárontott az ellenségre, súlyos veszteséget szenvedett, mielőtt az őket követő gyalogság támogatást nyújthatott volna nekik: így hadrendje felbomlott, helyéről elűzetett és megfutamodott. A gyalogosok, amint a lovasság mene-külését észrevették, szintén összezavarodtak, hátat fordítottak az ellenségnek, ám bekerítették őket, és a török lovasság nyilaitól eltalálva valamennyien elesetek. *Uo.* — Montecuccoli kihagyásokkal közli. — Ugyanolyan merészen hívják ki a veszedelmet, majd ha már a nyakukon van, ugyanolyan riadtan visszakoznak. *Tacitus, Agricola, cap. 11.* — Borzsák István fordítása.

<sup>349</sup> **M:** Zsákmányolási vágyukban, a poggyász súlyától roskadozva szinte helyükre szögezve hullot-tak a csapások alatt. *Tacitus, Historiarum, lib. 1. cap. 15.* — Borzsák István fordítása nyomán. Montecuccoli kihagyással idézi. — A barbárok egy pillanat alatt szándékosan meghátráltak, mintha legyőzték volna őket; a meghátrálókat üldözi a győztes; már közel érkeztek egy szűk hely-hez. Ekkor a barbárok felveszik a harcot, és újrakezdi a csatát. A barbárok egy csapata lesből támadva, rettenetes ordítással ráveti magát az alant levő tömegre, így azt legyűri a nagyszámú ellen-ség. *Bizar. lib. C.* — Tóth Gergely fordítása. Az idézet tényleges helye: *Lonicer, Chronica Turcica [fol. 25v]*. Montecuccoli kihagyásokkal idézi. — Gyászos módon kifosztotta őket. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 3. [cap. 3.]* — Kis Ferencné fordítása nyomán. Montecuccoli apró módosítással idézi. — Nehogy a hal fogja ki horoggal a halászt. [*Francia közmondás.*]

<sup>350</sup> **M:** Midőn a törökök az első támadásra menekülést színleltek, a franciák diadalt ültek és biztosak vol-tak a győzelmükben, de ekkor Bajazid a még érintetlen lovasságával bekerítette őket, és bármennyire is bátran harcoltak, mindet lemészárolta. A franciákkal megesett szerencsétlenségtől megriadva a többiek is megfutottak. *Lonicer, Chronica Turcica [fol. 13r]* — Montecuccoli kihagyással idézi.

<sup>351</sup> **M:** Egy okos hadvezér nem hagyja magát egy olyan szűk helyre vezetni, ahol akarata ellenére arra kényszerül, hogy az ellenséggel megküzdjön. — Minden bizonnyal maga Montecuccoli alkotta ezt a szentenciát.

kellene tőle, következképpen állandóan az elviselhetetlen háborús terhek alatt kellene nyögnünk, amelyek kimerítik az országot, és romlásba taszítják Magyarországot.

LXXV.

A már felsoroltakon kívül az alábbiakat kell még figyelembe vennünk ahhoz, hogy esélyünk legyen megnyerni a csatát:

1. El kell kerülnünk a már említett hibákat.

2. Az ellenséget arra kell kényszeríteni, hogy ő jöjjön a mi állásainkhoz, ami nem lesz olyan nehéz, vagy azért, mert a takarmányhiány következtében nem sokáig tud kitartani a jelenlétünkben, és így nyugtalanná válik, vagy azért, mert kénytelen lesz egy általunk szorosan körülrárt erődítményt felmenteni, vagy azért, mert szégyelli, hogy visszavonuljon anélkül, hogy bármit is végzett volna. [A törökök] ugyanis mindig az előrenyomulás szándékával érkeznek, így az egy helyben toporgás is<sup>352</sup> már visszavonulást jelent nekik. Ezért veleszületett büszkesége folytán ráront az ellenségre, ahogyan a vadkan is nekirohan az ellene tartott vadászgerelynek.

3. Az ellenséget akkor kell megtámadni, amikor vagy ostrommal van elfoglalva, vagy épp átkel egy szoroson, vagy erői szét vannak osztva,<sup>353</sup> vagy kedvezőtlen helyen táborozik,<sup>354</sup> vagy rendezetlenül menetel, vagy amikor más, ehhez hasonló, kedvező alkalom adódik.

4. Ügyelni kell arra, hogy ne kerítsenek be bennünket, tehát biztosítsuk szárnyainkat.

5. A csatarend ne legyen túl széles, mert az erőt<sup>355</sup> belül sem nélkülözheti, és mind a négy oldal szembe tudjon szállni [az ellenséggel]. A hadvezér álljon a csatarend közepén, hogy mindent szemmel tartson.

6. Kürasszírjainkkal<sup>356</sup> támadjuk meg az ellenséges gyalogságot, amely nem használ pikát. A mi pikásaink és muskétásaink tartóztassák fel és üzzék vissza az ellenséges lovasságot; a mezei ágyúk és más lövegek, amelyektől a törökök kiváltképp félnek, úgy

<sup>352</sup> **M:** A punokat, mivel nem győztek, már legyőzötteknek tekintették. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 21. [cap. 9.] De Saguntinis* — Muraközy Gyula fordítása nyomán.

<sup>353</sup> **M:** Hegyszorosokban és szűk helyen kell a kis seregnek megküzdenie a naggyal, nem pedig egy lapos síkságon és nyílt terepen, nehogy a kis sereget bekerítse a nagyobb. *Hérodotosz, [Historiai] de Graecis Thermopylam occupantibus* — Az idézet tényleges helye Danaeus könyve (312.).

<sup>354</sup> **M:** Akkor kell leginkább megküzdeni az ellenséggel, amikor a katonák (nem az újoncok, hanem a harcedzettek) buzgó szívvel követelik, valamint ha a helyszín jellege és alkalmassága nekünk kedvez, az ellenség pedig készületlen, alszik; akkor kell megtámadni őket, azon a részen, ahol táboruk vagy hadseregük a leggyengébb. *Xenophón, [Anabaszisz] lib. 1.* — Tóth Gergely fordítása. Az idézet tényleges helye Danaeus könyve (80–81.). Montecuccoli két idézetből olvasztotta össze a szöveget.

<sup>355</sup> **M:** Belül nem szilárd és erős. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 25. [cap. 21.]* — Muraközy Gyula fordítása nyomán. Montecuccoli apró eltéréssel közli. — A rómaiak lerohanták a toszkánokat, mert azoknak nem voltak segélycsapataik. — Mivel az első csatort nem segítették pihent tartalékok. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 9. [cap. 32.]* — Muraközy Gyula fordítása. — A toszkánokról szóló olasz szöveg a Livius-szöveghelyre vonatkozik, de nem Livius-idézet, csak annak parafrázisa.

<sup>356</sup> **M:** A törökök ellen ólomlábakon és vaskézzel kell masírozni. *De la Noue, Discours politique et militaire.*

az ellenséges gyalogságot, mint a lovasságot szakadatlanul löjék. A janicsárok ugyanis pika nélkül nem tudnak ellenállni gyalogságunk vagy lovasságunk lökésének, éppoly kevésbé, mint ahogy a páncélzat nélküli szpáhik a mi kürasszírjainknak és muskétásainknak, vagy mint a lovak, tevék és elefántok a gránátok tüzének és dörrenésének. A kis ezredágjuk ugyanolyan gyorsan mozogjanak, mint ahogy a csapatok menetelnek.

7. Rendeljünk ki lovasscsapatokat, akik hátul vagy ahol ez szükséges, állandóan járőröznek, és adjuk a katonák tudtára, hogy azok mindenkit levágnak, aki menekülőre<sup>357</sup> fogja, vagy elhagyja a csatateret.

8. Az erődítményeket nem szabad teljesen kiüríteni, mert ha a szerencse megfordul, a szétvert sereg maradéka, amely különben ezeken a helyeken védelmet szokott keresni, és a helyőrséget szokta megerősíteni, ezt ebben az esetben nem tudja megtenni, mivel visszavonulásukat a török könnyűlovasság elvágja. Emiatt ezek az erődítmények helyőrségeit sosem erősítik meg, amelyek mégis a szent horgonyok, amelyek az országokat tartják.

9. De mindenekelőtt vessük minden reményünket Istenbe, aki nélkül a remény csalfa és hiábavaló dolog lenne. Bátor tetteket<sup>358</sup> csakis az ő segítségével lehet véghez vinni, mert nélküle minden cselekedetünk csak magunk érdem nélküli túlbecsülése és az ő megkísértése lenne. Ő azonban azt kéri, hogy mi minden erőnkkel<sup>359</sup> együttműködjünk vele, mert akkor nem kételkedhetünk többé a teljes győzelemben, annak a kezéből, aki csodálatos hatalmának bizonyítékaként a világ előtt gyakorta a gyengéket választotta arra, hogy az erőseket megszégyenítse.<sup>360</sup>

<sup>357</sup> **M:** A segédcsapatokat a carthagóiak csatasora elé [állította], hogy a valamennyi népből összevegyült embertömeg ne találhasson alkalmat, ha kedve úgy hozza, a megfutasra. *Livius, [Ab urbe condita] lib. 30. cap. 35.* — Muraközy Gyula fordítása. Montecuccoli kihagyásokkal közli.

<sup>358</sup> **M:** Abias Istenben reménykedett és imádkozott. Mivel 40 ezer harcedzett és válogatott emberrel bocsátkozott csatába, legyőzte Jeroboamot. — Montecuccoli ismét csak szabadon idéz a *Vulgatából*. Az eredeti szöveg: „És mikor hadat indított volna Abia és 400 ezer hadakozó és válogatott férfiai volnának, Jeroboam sereget rendele ellene 800 ezer férfait [...] megveré azért őket Abia, és az ő népe nagy csapással. 2Kro, 13:3, 17. — Attól, aki megteszi azt, ami tőle telik, Isten nem tagadja meg kegyelmét. *Teológiai axióma.* — Ha nekünk, rómaiaknak vannak bőséggel fegyvereink, különösen rengeteg nyíl és hajtódárda, továbbá van rengeteg harcra kész emberünk, s vannak megfelelő katonai terveink és erőfeszítéseink ellenük, akkor sem az isteni segítségtől, sem a rajtuk aratott győzelemtől nem esünk el. *Leo, Taktika, cap. 18. punct. 132. [308.]* — Tóth Gergely fordítása. Montecuccoli apró kihagyással idézi.

<sup>359</sup> **M:** A mennyek országa [...] erőszakot szenved, és az erőszakosok ragadják el azt. *Mt, 11:12.*

<sup>360</sup> **M:** Isten azt választotta ki, ami a világ előtt győngye, hogy megszégyenítse az erőseket. *Paul. 1Kor. 1, 27.*

Vákát oldal

# FÜGGELÉK

Vákát oldal

# KATONAI RANGLISTÁK

## LOVASSÁGI ÉS GYALOGSÁGI RANGOK<sup>1</sup>

<b>magyar</b>	<b>olasz</b>	<b>német<sup>2</sup></b>
fő[had]parancsnok	<i>tenente generale</i>	<i>Generalleutnant</i>
fő[had]parancsnok-helyettes	<i>luogo tenente generale</i>	<i>General-Leutnant</i>
főhadparancsnok	stato generale, generalissimo	Feldobrister, Feldhauptmann
főhadparancsnok-helyettes	<i>luogo tenente generale</i>	Feldobrister-Leutnant, Feldhauptmann-Leutnant
tábornagy	maresciallo di campo	Feldmarschall (General-Feldmarschall)
lovassági tábornok	generale della cavalleria	General der Kavallerie (Generalkommissar von der Reiterei)
táborszernagy	generale dell' artiglieria	General-Feldzeugmeister (General vom ganzen Fußvolk)
altábornagy	tenente maresciallo di campo	Feldmarschall-Lieutenant (General-Marschall- Leutnant)
vezérőrnagy	sergente generale di battaglia	General-Feldwachtmeister (General-Major)

<sup>1</sup> Az olasz rangelnevezéseket az eredeti bécsi kéziratból, a német elnevezéseket Veltzé fordításából vettük át, de ez utóbbiak mellé zárójelbe odatettük a *Besondere und geheime Kriegsnachrichten* meghatározásait is, lévén ez időben jóval közelebb van az eredeti mű keletkezési idejéhez. VELTZÉ 1899–1900, II. 210–211.; *Kriegsnachrichten* 1736, 5–6.

<sup>2</sup> Dilich ranglistája még teljesen eltér a Montecuccolinál találhatóétól. DILICH 1607, 25–52. Böckler ranglistája: Generalissimus vagy Feldherr, Generalleutenant, Generalfeldmarschall, General über die Kavallerie, Generalfeldzeugmeister, Generalfeldmarschallleutenant zu Pferd, Generalfeldmarschallleutenant zu Fuß, Generalmajor vagy Generalwachtmeister zu Pferd, Generalmajor vagy Generalwachtmeister zu Fuß, Generalkommissarius, Generalquartiermeister, General-Auditor, General-Adjutant, General-Vikarius, Generalproviandmeister, Generalsecretarius, Generalfeldmedicus, Generalgewaltiger, Generalwagenmeister, Generalstabfurier. BÖCKLER 1668, 37–38.



A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

hadsereg-főfelügyelő	generale commissario	General-Kommissar
főszállásmester	quartier maestro generale, generale quartiermaestro	General-Quartiermeister
főhadbíró	uditor generale	General-Auditor
fővikárius	vicario generale	General-Vikar
főkáplán	cappellano generale	General-Kaplan
főhadsegéd	generale aitante	General-Adjutant
főélelmester	generale di viveri	Generale des Proviants (General-Proviant- Meister)
főpoggyázmester	generale dei carriaggi	Generale des Trains (General-Wagen-Meister)
főhadmérnök	generale ingegnieri	Generale der Ingenieure
főtitkár	generale segretario	Generalsekretär
főporkoláb, „rendészeti felügyelő”	generale profosso	General-Profosß
főfelcser	generale medicine	General-Feldscher
fősebész	generale chirurgo	General-Apotheker <sup>3</sup>
ezredes (lov., gyal.)	colonello	Obrist
alezredes (lov., gyal.)	tenente colonello	Obristleutnant
főstrázsamester, őrnagy (lov., gyal.)	sergente maggiore	Obristwachtmeister
szállásmester (lov., gyal.)	quartiermaestro	Quartiermeister
hadbíró (lov., gyal.)	uditore	Auditor
káplán (lov., gyal.)	capellano	Kaplan
porkoláb (lov., gyal.)	profosso	Profoss
szekerézmester (lov.)	maestro dei carri	Wagenmeister
hadsegéd (gyal.)	aitante	Adjutant
titkár (gyal.)	segretario	Secretär
élelmester (gyal.)	proviantmaestro	Proviantmeister
ezreddobos (gyal.)	tamburo maggiore	Regimentstambour

<sup>3</sup> A *chirurgo* nem jelent gyógyszerészt, tehát rossz a német fordítás.

## KATONAI RANGLISTÁK

kapitány (lov.)	capitano	Rittmeister
százados (gyal.)	capitano	Hauptmann
hadnagy (lov., gyal.)	tenente	Leutnant
zászlós (lov.)	cornetta	Kornett
zászlós (gyal.)	alfiere	Fähnrich
strázsamester v. őrmester (lov., gyal.)	sergente	Sergeant (lov.), Feldwebel (gyal.)
káplár (szakaszvezető) (lov., gyal.)	caporale	Korporal
? (lov., gyal.)	forriero	Fourier
? (gyal.)	?	Fourierschütze
fegyvermester, hadszertáros	capitano d'arme	Rüstmeister
tizedes	decurione, capofila	Rottenmeister, Gefreiter

## TÜZÉRSÉGI RANGOK<sup>4</sup>

<b>magyar</b> tábornok	<b>olasz</b> generale	<b>német</b> (General, Generalfeldzeugmeister)
ezredes	colonello	(Obrist, Artillerieobrist)
alezredes	tenente colonello	(–, Obristleutnant)
főkapitány	–	Oberhauptmann
kapitány	capitano	(Hauptleute, Stückhauptmann)
felügyelő	commissario	(Kommissäre, Kommissarium)

<sup>4</sup> A német megnevezéseknél a Veltzé-féle és az 1736. évi fordításban szereplő rangok (ebben a sorrendben) zárójelben állnak, bár az utóbbi nem mindegyiket adta meg. VELTZÉ 1899–1900, II. 247.; Kriegsnachrichten 1736, 41.

Böckler ranglistája: Obrister, Obristleutenant, Kommissarius, Stückhauptleute vagy Stückkapitän, Kaplan vagy Feldprädiger, Zeugwart, Ingenieurs, Zeugschreiber, Zeugdiener zu Pferd, Zeugdiener zu Fuß, Geschirrmeister, Geschirrknechte, Petardierer, Minierkorporal, Proviantoffizier, Conestabel vagy Büchsenmeister, Handlanger, Schmidtmeister, Schmidtknechte, Petardiermeister, Brückenmeister, Schantzmeister, Wagenmeister, Wagenmeisterleutenant, Wagenmeistersknechte, Zimmermeister, Sattler, Furier, Quartiermeister, Profoß, Artillerieknechte. BÖCKLER 1688, 38–39. Lásd még: FRONSPERGER 1596, II. XXXVIv–XLv.; DILICH 1607, 24–26., 53–57.

A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

szállásmester	quartiermaestro	(Quartiermeister, Quartiermeister)
hadbíró	uditore	(Auditor)
porkoláb	profosso	(Profoss)
tüzérapród	–	Stückjunker
furir	foriero	(Fouriere)
hadszertári írnokok	–	Zeugschreiber
mérnökök	ingegneri	(Ingenieure)
hadszertárnokok	–	Zeugwart
[munka]vezetők	conduttori	Werkmeister (Conducteurs)
lőportáros	–	Krautverwalter
káplárok	caporali	(Korporale)
tűzmesterek	connestabili	Büchsenmeister (Constabler, Constable)
segédek	–	Handlanger
petárdakészítők	pettardieri	(Petardierer)
aknászok	minatori	Bergknappen (Minier)
gránátkészítők	granatieri	(Grenadiere)
árkászok, utászok	guastatori	Pionier, Schantzgräber
tűzmesterek	–	Feuerwerker
szekerészek	–	Fuhrleute
üteg mesterek	–	Batteriemeister
fogat mesterek	–	Geschirrmeister
szekérmesterek	–	Wagenmeister
hídmesterek	–	Brückenmeister

## SZAKSZAVAK MAGYARÁZATA

**alabárdos, rondaccia, Schildträger:** Az olasz *rondaccie* szót a német kiadások *Schildträger*nek fordították. A gyalogság történetéről szóló egyik legfontosabb szakmunka szerint azonban: „A *Rundtartschier* megfelel a landsknechtek korában a spanyol terciókban harcoló, rövid szálfegyverrel felszerelt katonáknak (*Kurzwaffenräger*), azaz a német csapatoknál a pikások mögött álló alabárdosoknak.” SCHWARZ 1977, 238. Lásd még: uo. 213. Ennek alapján alabárdosnak fordítottuk. Ez annál inkább megfelelőnek tűnik, mivel Montecuccoli az adott helyen (I. könyv XXI/1.) a lovasság feltartóztatásáról beszél, ez pedig kis, kerek pajzsokkal, valljuk be, több mint kétséges eredménnyel járna, míg a megfelelő hosszúságú alabárddal erre már jobbak az esélyek. Eredetileg valóban léteztek ily módon felszerelt katonák: „Egy ilyen *Rundtartschier*nek (*rondolero, rondachier*) át kellett bújni a pikák alatt és az ellenséges alakzatba beverekednie magát. Ez a 'fegyver' a spanyoloknál a 17. századig használatban maradt.” ORTENBURG 1984, 91. Ugyanakkor Dilichnél a *Rondartschierer* →félpikával és pajzsral felszerelt, →félvértet és →moriont viselő katonatípus, aki szükség esetén a →félpika helyett kardot is tud húzni. DILICH 1689, 102 [nyomdahiba az eredeti kiadásban, helyesen 120.]–121. (DILICH 1607 átdolgozott kiadása)

**arkebúz, archibugio, Arkebuse:** Sima csövű (huzagolatlan), elöltöltő kézi tűzfegyver. A kifejezés a 15. század közepén jelenik meg a kanócos elsütőszerkezetű, 5–9 kg tömegű kézi tűzfegyverek jelölésére. A 16. század elején már a muskétánál könnyebb, 4–7 kg tömegű lőfegyvereket értettek alatta. A 16–17. század fordulójára fokozatosan elmosódik az arkebúz és az újabb keletű muskétaelnevezések közötti különbség.

**arcvonat, fila di fronte, Front:** Egy sereg, egy ezred, egy zászlóalj vagy egy század első sora. „A katonáknál a frontot képezni [...] azt jelenti, amerre arcukkal fordulnak vagy néznek.” FÄSCH 1735, 332.

**bástya, bastione, baluardo, Bastion (Bastei, Bollwerk):** A 15–16. század fordulóján, a tüzérségi támadás elleni hatékony védekezés igényeinek megfelelően, a védelem tűzfegyvereinek célszerűbb elhelyezésére, a korábban azonos céllal alkalmazott rondella fogyatékoságainak kiküszöbölésére kialakított, az erődítmény főfalából (az erődítmény zárt, közvetlen támadástól védett, legbelső védelmi vonalából) előrenyúló, rendszerint annak sarkain elhelyezett, négy sík felületből álló, ötszögű védmű. Az előterep felé néző, csúcsban összefutó két síkot homlokvonalnak, a kurtinához csatlakozó két

síkot →szárnynak nevezték. A bástya biztosította a várvédelemben egyre fontosabb szerepet játszó tüzérség védett elhelyezését, →kazamatái révén akár több szinten is. Formai kialakítása lehetővé tette, hogy a homlokvonalain és körülötte, a kurtinák sorakozó ágyúk az erődítmény egész előterét akadálytalanul és holttérmentesen végigpásztázhassák. A →szárnyakon felállított ágyúk eredményesen fedezték a kurtinát és a szomszédos bástyák feléjük eső homlokvonalát. A bástya, megnövekedett tűzereje és oldalazó-fedező képessége révén a védelem súlypontjává vált, így az ostromlóknak elsőként a bástyákat kellett semlegesíteniük, mert enélkül rohamozó gyalogságot a bástyák kereszttüze teljesen felmorzsolhatta. Fejlődése során a bástya, alapvető formai jellemzőinek megtartása mellett, jelentős változásokon ment át. Ezek közül az első és legfontosabb az →olasz rendszerű várépítészetben a 16. század elején kialakított fülesbástya (→bástyaszárny) létrejötte. A bástya a 16. század első évtizedeiben, Itáliában nyerte el alapformáját, majd az itáliai mesterek révén alkalmazása Európaszerte elterjedt, s csaknem négy évszázadra az erődépítészet legfontosabb elemévé vált. A 16–17. század alaptendenciája a bástya méreteinek fokozatos növelése, a jelentőségét veszítő →kurtina hosszának csökkentése. FÄSCH 1735, 73–74.; HALE 1965.; Glossarium Artis 1979, 30. skk.; ДОМОКОС 1986, 48–75.; ДОМОКОС 2000, 11–29.

**bástyacúcs, angolo del bastione, Bastionsspitze:** A →bástya terep felé néző legkülső pontja, ahol a két →homlokvonal találkozik. Glossarium Artis 1979, 30.

**bástyacúcsszög, angolo del bastione, Bastionswinkel:** A német és olasz kifejezések kizárólag a bástyacúcs, azaz a két →homlokvonal találkozásának szögét jelölik, jöllehet a →bástyának további sarkai vagy szögei is vannak. FÄSCH 1735, 1003.; Glossarium Artis 1979, 71.

**bástyafül, orecchione, Bastionsohr (orillon):** Akkor keletkezett, amikor a →bástyaszárnynak a →kurtinához közelebb eső részét hátrébb vonták, hogy az így keletkezett beszögellésben elhelyezett oldalazó lövegeket a →bástyaszárny helyén maradó része, a bástyafül fedezze az →ostromtüzérség belövéseitől. Glossarium Artis 1979, 34., 67.

**bástyaszárny, fianco del bastione, Bastionsflanke (rég. Streichwehr, fr. flanc):** Az →olasz várépítészeti rendszer talán legfontosabb eleme, a →bástyának a →kurtinához csatlakozó, erre merőlegesen vagy tompaszögben álló oldalai. A rajtuk elhelyezett tűzfegyverek feladata a mellettük levő →kurtinák és a szomszédos bástyák feléjük eső →homlokvonalainak védelme, a kereszttüzhatás biztosítása az előttük húzódó →várárokszakaszon. Az →olasz várépítészeti rendszerben, és az azon alapuló francia, német és németalföldi módszerekben változatos formái alakultak ki. Montecuccoli három típusát említi. Ezek közül az **egyenes szárny** mibenléte egyértelmű, a →kurtinára merőlegesen álló szárnyat jelöli, amelynek nincs hátravont része. A *fianco obliquo* vagy *fianco secondo*, azaz a **ferde szárny** vagy **második szárny** helyzete már kérdéses.

Montecuccoli megfogalmazásából – *il fianco obliquo detto secondo* (I. könyv, LXXII/6/3.) – az derül ki, hogy a két elnevezés szinonima. Az olasz katonai szótár szerint ez az átellenes →homlokvonal meghosszabbítása és a →kurtina metszéspontja, illetve a szárny és →kurtina csatlakozási pontja közti kurtinaszakasz, és akkor keletkezik, ha a →bástya →homlokvonala nem esik egybe a →védvonallal. Ezért nevezik *fianco della cortina*-nak is. Ez tehát az **egyenes szárnyra** merőlegesen áll. Csakhogy a német terminológia szerint ez az ún. **mellékszárny** (*Nebenflanke*), a **ferde szárny** viszont a →védvonalra áll merőlegesen. Montecuccoli is említi ez utóbbi elrendezést, de nem ad neki külön nevet (*un altro [fianco] perpendicolare su la linea di difesa* [I. könyv, LXXII/9.]). FAULHABER 1703, fol. 6r.; FÄSCH 1735, 310–311., 796–797.; Gran dizionario 1836. 317.; ZASTROW 1839, 44–46., 68.

**bástyatengely, capitale, Kapitale:** A →bástyatorok közepét a →bástyacsúccsal összekötő képzeletbeli egyenes, modern szóval **Bastionsachse**. Elfogadott magyar neve nincs, a szövegben az utóbbi kifejezés szó szerinti fordítása szerepel. FÄSCH 1735, 148.; Glossarium Artis 1979, 30.

**bástyatorok, gola, linea di gola, Kehle, Kehllinie:** A →kurtinák és a →szárnyak két csatlakozási pontja közé húzott képzeletbeli egyenes, tulajdonképpen a →bástya ötödik oldala. Glossarium Artis 1979, 64.

**belső poligon, poligono interiore, innere Poligon:** →poligon

**caponiera, Kaponniere:** A →fedett útban, illetve (→várárok) aljában épített védelmi állás, amelyből a →fedett út adott szakaszát, illetve a szárazárok (→várárok) alját lehetett pásztázni. Alapvetően egy árok, egyik vagy mindkét oldalán mellvéddel, lőrésekkel, vastag kőboltozattal vagy gerendákkal és az azokra szórt földdel védve. Más változata a fal vagy a →contrascarpa elé kinyúló kazamatázott lőállás, az előbbivel azonos feladattal. Elfogadott magyar neve nincs, olykor **árokoldalvédnek** mondják. FÄSCH 1735, 149–150.; Gran dizionario 1836, 160.; Glossarium Artis 1979, 129.

**cavaliere v. cavaliere, Kavalier (rég. Katze):** Az erődítmény stratégiai fontosságú pontjain elhelyezett, a várfalak szintje fölé magasodó lőállás, melynek célja, hogy a rajta elhelyezett tüzefegyverek az előterepet jobban uralhassák. Ha →bástya tetejére építették, gyakorta védett árkot vontak köré. Elfogadott magyar neve nincs, **magasított ágyúállásként** lehet lefordítani. FÄSCH 1735, 164.; Glossarium Artis 1979, 134.

**circumvalláció, circonvallazione, Circum- vagy Zirkumvallation:** Az ostromlók által a kívülről jövő támadások, felmentési és segélynyújtási kísérletek ellen a tábor köré épített sáncrendszer. FÄSCH 1735, 178–179.; Glossarium Artis 1979, 171.

**citadella, cittadella, Zitadelle:** Egy erődítmény vagy sokkal inkább egy erődített város önálló, elkülönített, zárt védelmi egysége, gyakorta valamely, a környéket uraló magaslatra telepítve. A várostól többnyire egy sík, jól belőhető terület (→vársík) választja el, ugyanakkor a város a citadella felé szinte mindig nyitott, hogy a város lakosságának lázadása vagy annak elfoglalása esetén ne lehessen azt védelmezni. Glossarium Artis 1979, 80.

**cofano, linea a traverso del fosso, Koffer, Grabenwehr:** Modern kifejezéssel **Flankierungskasematte**, a szárazárkon (→várárok) keresztül a →kurtina közepe elé épített folyosó, amelyből a →várárok alját lehet fedezni. Mindkét oldalán mellvéddel, felülről vastag deszkákkal és azokra szórt földdel védték. Létezett nyitott változata is. A →caponierától abban különbözik, hogy míg a *cofano* teljesen átéri az árkot, addig emez csupán benyúlik abba. Elfogadott magyar neve nincs, olykor **árokoldalvédnek** mondják. FÄSCH 1735, 182–183.; Glossarium Artis 1979, 60–61., 135. Másutt együtt említik a két fogalmat. Uo. 129.

**colubrina, Schlange:** Ezt az elnevezést a tüzérségi tipológiában a 8-10 fontnál nagyobb űrméretű, nagy →kaliberhosszúságú →mezei ágyúkra alkalmazták, de Montecuccolinál, megfogalmazásaiból következően, a →mezei ágyúk kategóriáját is jelenti. DOMOKOS 1986, 77–81.; DOMOKOS 2005, 3.1.3.2. fejezet.

**contrascarpa, Konterscarpe:** A →várárok külső, az esetek többségében kőből kiépített vagy földrézsűvel megtámasztott partja. A gyakorlatban sokszor beleértették a →fedett utat a →fegyverterekkel, a →vársík mellvédjét és lövészpadját. Elfogadott magyar neve nincs, olykor **árokellenlejtnek** mondták. FÄSCH 1735, 198–199.; Glossarium Artis 1979, 135.

**cunetta, Künette:** A szárazárok (→várárok) alján, középen húzódó, mély, de tulajdonképpen egyszerű vízelvezető csatorna. Arra szolgál, hogy megnehezítse az ellenség átkelését az árkon és az aknázást. Elfogadott magyar neve nincs. Glossarium Artis 1979, 125.

**csatarend, battaglia, Schlachtordnung:** „...Ordre de Bataille [...] így nevezik azt az elrendezést, amelybe akkor állítják a sereget, amikor az ellenséggel meg kell vívnia.” FÄSCH 1735, 772.

**disznónyárs, ?, Schweinfeder:** Eredetileg a muskétások által használt, mindkét végén kihegyezett vagy hegyes vascsúccsal ellátott, 1,5-2 m-es farúd, amelyre középtájon egy kampót erősítettek, hogy tüzeléskor azzal támasszák alá a muskéta csövét. Szükség esetén a lovasság támadásának elhárításában is jó szolgálatot tett. Később inkább a →spanyollovasnak nevezett akadály része. FÄSCH 1735, 792.

**dragonyos, dragone, Dragoner:** A dragonyosok elsőként 1550–1560 körül jelentek meg az úgynevezett piemonti háborúban. Fegyvernemi besorolásuk eleinte bizonytalan volt, részben olyan könnyűfegyverzetű egységnek tekintették, amely mind lovon, mind gyalogosan tud harcolni, részben viszont csak a gyors mozgás miatt lóra ültetett, de gyalogosan küzdő katonatípusnak. Ez utóbbi nézetet képviselte a korszak egyik legjelentősebb katonai teoretikusa, Johann Jakobi von Wallhausen, midőn a dragonyosokat a gyalogsághoz sorolta. A Habsburg Birodalom haderejében 1602 telén jelentek meg, amikor az Udvari Haditanács parancsot adott négy, egyenként százfős dragonyos kompánia felállítására. MEYNERT 1868, 302.; KELENIK 1991, 113–115.; BAGI 2011, 113–115.

**egyenes szárny, fianco retto, gerade Flanke:** →bástyaszárny

**ellenakna, contramina, Kontermine:** Az ostromlók támadásának elhárítására a védők által ásott akna. Fúrhatták az akna alá, mellé, hogy az „lyukat kapjon”, azaz a robbanás erejét elvezessék vagy azzal szemben, hogy az ellenség aknászait megöljék vagy a már behordott lőport megszerezzék. Olykor más ostromművek (→ostromárkok, →ütegek) ellen vetették be. Eleinte alkalmoszerűen készültek, később már tudatosan előre megépítették, elsősorban a →külső védművek alá, azon céllal is, hogy ha azok elesnek, fel tudják azokat robbantani. FÄSCH 1735, 198.

**ellenüteg, contrabatteria, Konterbatterie:** Az erődítmények védelmében, az ostromlók tüzérsége ellenében, főként a →szárnyakon és a →homlokvonalakon felállított lövegcsoportosítás. Az ellenség sáncainak rombolására, ágyúinak kiiktatására a legnagyobb kaliberű lövegeket használták, míg a kisebbeket az élőerő ellen fordították. FÄSCH 1735, 196.

**elsáncolás, ritrinciamiento, Abschnitt (retranchement):** Adott védelmi pozíció fedezésére, ellenséges támadás ellen épített, mellvéddel ellátott árok, amelyet nagyobb egységek (század, zászlóalj) őriznek. Ugyanígy nevezték egy ostromlott erődítményben az ellenség által elfoglalt védművek elszigetelésére létesített elsáncolást, amelyet a mellvéd mellett sánckosarakkal és paliszáddal erősítettek meg. Sok szempontból azonos a →zárósánccal. FÄSCH 1735, 714.

**elővédmű:** →külső védművek

**ezredágyú, pezzetto, Regimentstück:** A csapatok (ezredek, zászlóaljok) mellé közvetlenül beosztott, könnyű, néhány mázsás, nagy →kaliberhosszúságú, 3–6 fontos kaliberű lövegek. Alkalmazásukat Gusztáv Adolf vezette be, mivel az egy-két ló vontatott ezredágyúk követni tudták a csapatok mozgását, ugyanakkor tüzerejük közvetlenül és hatékonyan támogatta a csapatok harcát. Kiszolgálásukhoz két-három ember is



elegendő volt. FÄSCH 1735, 705. Technikai jellemzőit összefoglalta: MIETH 1683, 91.; BRAUN 1687, 86–88.; FAULHABER 1702a, fol. 183v–186r.; Gran dizionario 1836, 505.

**építési alapszint, orizzonte basso, Bauhorizont:** Az erődépítészetben a tulajdonképeni alapszint. Elméletileg e fölött magasodnak a falak, alatta húzódik a →várárok. Glossarium Artis 1979, 101.

**falkonéta, falconetto, Falkanett:** A típus neve lefordítva *sólymocská*. Kis kaliberű, 2-3 fontos →mezei ágyú, amelyet a 16–17. századi magyar várleltárak a német elnevezés magyarításával neveztek falkonétának. DOMOKOS 2005, 3.1.3.2. fejezet.

**falkony, falcone, Falkaun:** A név jelentése: *sólyom* (az elnevezésekre lásd az I. könyv XXXIII/1. pontját), kis kaliberű, 6–8 fontos, nagy →kaliberhosszúságú →mezei ágyú, amelyet a 16–17. századi magyar várleltárak a német elnevezés magyarításával az itt használt módon neveztek. DOMOKOS 2005, 3.1.3.2. fejezet. Leírását lásd: MIETH 1683, 90.

**falsa braga, Niederwall, Unterwall:** Franciául *fausse braye*, a német fordítások is gyakorta ezt a kifejezést használják. A főfal tövében, a →várárok belső oldalán körben, az →építési alapszinten vagy kevéssel a felett húzódó, mellvéddel ellátott folyosó, ahonnan a muskétások az egész árkot, valamint a fedett utat is tűz alatt tarthatták. Alkalmazása elsősorban a németalföldi erődépítészetre jellemző. Magyar neve nincs, a funkciója alapján **alacsony árokpáasztázó folyosónak** fordíthatjuk. FÄSCH 1735, 280–281.; Glossarium Artis 1979, 166.

**fedett folyosó, galleria, Galerie:** Alapértelmezésben az ostromlók által a váráron történő átkelés biztosítására földből, kövekből, rőzsekötegekből épített, gerendákkal, földdel fedett átjáró, az árok aljának szintjén, vagy abba beásva. Tágabb értelemben az erődítmény falaiba, töltéseibe rejtett, boltozott közlekedőjáratok. FÄSCH 1735, 341–342.

**fedett út, via coperta, gedeckter v. bedeckter Weg:** A →várárok külső oldalán, a →vársík tetejének magas pereme mögött, annak fedezetében körbefutó védelmi létesítmény, amely egyrészt előretolt védőállásként szolgált, másrészt biztosította a csapatok rejtett mozgását a védelem első vonalában. FÄSCH 1735, 84.

**fegyvertér, piazza d'arme, Waffenplatz:** Alapvetően bármely olyan teret jelent, ahol a katonák összegyülekezhetnek. Fegyvertereket építettek az erődítményeken belül, például a bástyákban, a fedett útban, de akár a szárazárok is szolgálhatott e célra. Az ostromok során az árokrendszerben is kialakítottak ilyen helyeket, némi sánccal védve, a rohamokhoz gyülekező csapatok számára vagy a nagyobb létszámú, a kitörések ellen készenlétben tartott egységek számára, természetesen a védők lövegeinek hatókörén kívül. FÄSCH 1735, 978–979.

**félgégyű, mezzo canone, halbe Karthaune:** A megnevezés a tüzérség korai időszakára nyúlik vissza. Akkoriban a legnagyobb méretű lövegeket nevezték egész ágyúnak, németül *Hauptbüchsenek*, és a kisebb példányok ehhez viszonyított ürméretét jelölték a fél, negyed, nyolcad jelzőkkel. A 16. század közepére a 48 fontos *canone intieri* vált alaptípusná, amely a német *Ganze* → *Karthaune* típusnak felelt meg. Ehhez aránylott a többi, így jelen esetben a félgégyű 24, a negyedágyú 12 fontos kaliberű volt. E felosztásra lásd: FAULHABER 1702a, fol. 33v.; SCHMIDTCHEN 1977, 84–89., 98–102.

**félbástya, mezzo bastione, Halbbastion:** A félbástyának csak egy →szárnya és egy →homlokvonala van. Elsősorban →külső védművekben, a →szarvműben és a →koronaműben alkalmazták. Ugyanakkor az erődítményekben is megtalálhatók, ahol a szabálytalan alaprajzi elrendezésből adódó problémákat oldották meg velük, mint például a túl hosszú →kurtina lerövidítése vagy adott védműszakasz lezárása, ahol egy egész →bástyának már nem maradt hely (folyópart, szakadék pereme stb.). FÄSCH 1735, 73.; Gran dizionario 1836, 85.

**félhold, mezza luna, Halbmond:** A →bástya csúcsa elé épített, nyílhegy alakú, mindössze két →homlokvonalból álló, mellvéddel és lövészpaddal ellátott védőmű, melynek elsődleges célja a →bástyacsúcs fedezése a réstöréstől, emellett a védelem további szakaszolása. Alkalmazása főként a németalföldi erődépítészetre jellemző. A francia hadiépítészetben viszont a →ravelint nevezték így, az azonos funkciójú védművet pedig *contregarde*-nak. FÄSCH 1735, 197., 225.; Glossarium Artis 1979, 83., 85.

**félpika, mezza picca, Halbpike:** →pika

**félvért, mezza corazza, halbe Kürasse:** →teljes vértezet

**ferde szárny, fianco obliquo:** →bástyaszárny

**formális ostrom:** Így nevezték az ostromtechnika teljes fegyvertárának felvonultatásával végrehajtott, szabályszerű váróvívást, amely három részből tevődött össze: körülzárás (táborverés, circumvalláció és kontravalláció építése), megközelítés (árokrendszer, ütegek kiépítése), döntés (aknázás, réstörés, roham).

**furir, foriero, Furier:** Lefordíthatatlan és vitatott, illetve több jelentést hordozó elnevezés. A franciásan *fourier* Fronsperger szerint a szállásmesterek segédje, beosztottja, akit a közkatonák közül választanak, és aki a közkatonák elhelyezését intézi. FRONSPERGER 1596, I. LXXXVr-v. Lásd még: DILICH 1607, 38., 42., 51. A későbbi szótárakban is hasonló meghatározást találunk: *furiero* = *Fourier, Vorläufer*, mely utóbbi előfutárt jelent. Nuovo dizionario italiano-tedesco 1786, 711. hasáb. *Foriere* az, aki a katonák megérkezése előtt a szállást elrendezi. Italienisch Deutsches und

Teutsch Italienisches Wörterbuch 1759, 399. Egy másik szótár a *foriere*, *foriero*, illetve *furiere*, *furiero* alatt együtt említi a *Furiert* és a *→Furierschützöt*. Für Anticorriere, ein Vorläufer, Vorbote. Foriere maggiore, der Quartiermaister. Vollständiges italienisch-deutsches Wörterbuch A–L 1831, 425., 441. Rüstow szerint „a *Fourier* egy altiszt, aki minden gyalogszázadban megtalálható [...] miként eredetileg a landsknechtek zászlóaljaiban is, aki a szállás dolgait felügyelte, illetve aki meneteléskor az elszállásolást intézte, egyebekben pedig különféle írnoki feladatokat látott el.” Rüstow 1858, 284. Ez utóbbi funkcióját emeli ki Fäsch, amikor mustraírnrökként (*Musterschreiber*) magyarázza e funkciót. FÄSCH 1735, 327. A magyar nyelvben is többnyire a francia–német kifejezést használták, olykor azonban **előjárónak** fordították.

**Fourierschütze:** újabb lefordíthatatlan és vitatott értelmű elnevezés. Rüstow szerint ez csak a német seregekben ismert beosztás, és a szállásmesterek, valamint a *→furir* mellé segítségül rendelt közkatonát jelentette, de osztrák nyelvterületen így nevezték a tisztiszolgát is. FÄSCH 1735, 327.; RÜSTOW 1858, 284. Lásd még: GRIMM Bd. 4. Sp. 753, 19.

**gránát, granata, Granate:** Vasból, üvegből, agyagból készített, üreges, lőporral vagy bármilyen gyújtó-, égő- vagy robbanókeverékkel megtöltött lövedék. Gyújtását kanóccal vagy gyújtócsővel (egyfajta időzítő) oldották meg. A nagyobb, nehezebb példányokat mozsarakból vetették, illetve haubicokból lötték, a kisebbeket, a kézigránátokat, kézzel hajították. FÄSCH 1735, 370–371.

**hajólafetta:** *→lafetta*

**haubic, petriero, Haubitz:** a *Haubitz* rövid csövű, hosszához képest nagy *→kaliberű* (azaz kis *→kaliberhosszúságú*), eredetileg valóban kőgolyóra járó ágyútípus, ám ekkoriban már leginkább kartács és különféle robbanólövedékek (*→gránát*, tüzesszerszám) kilövésére használták, elsősorban a várak védelmében. Jellegzetessége a csőfurnatnál szűkebb lőporkamra. Lásd *→kamrás ágyú*. Gran dizionario 1836, 505.

**homlokvonat, face, faccia, Gesichtslinie, Face:** *→bástya*

**kaliber, calibro, Kaliber:** A tüzfegyverek űrmérete, avagy a fegyver csövének belső átmérője.

**kaliberhossz, calibro, Kaliberlang:** Tipikusan tüzéségi mértékegység, mely a löveg hosszát a csőfurnat átmérőjének szorzatával adja meg. Az ebből kapott érték meglehetősen bizonytalan, mivel többnyire csak a kilőtt golyó átmérőjét ismerjük, azt is fontban, amelyből sokfélét használtak. A golyó átmérője azonban ebben a korszakban mindig kisebb valamennyivel a kalibernél, mivel a korabeli ágyú- és golyóöntési technika, valamint a lövegcső felfúrása viszonylag durva felületet eredményezett,

amely könnyen a golyó beragadásához, ez pedig csőrobbanáshoz vezethetett, ha a golyó és a csőfurat között nem volt elég nagy a különbség. Épp ezért az általános gyakorlat szerint például a 48 fontos golyóra járó egész →Karthau nékat 54 fontosra fűrták fel. A problémára Montecuccoli is utalt az I. könyv XXXIX/2. pontjában. A téma részletes korabeli kifejtését lásd: FAULHABER 1702a, 34v–37v.

**kamrás ágyú, canone incamerata, Kammerstück, -geschütz:** Azokat a lövegeket nevezték így, amelyek löporkamrájának átmérője kisebb volt a csőfuraténál. E típusok még a tüzérség fejlődésének korai szakaszából maradtak meg. A kisebb átmérőjű, de viszonylag hosszú löporkamra kevesebb löpört igényelt, amely kezdetben rendkívül drága volt. Az ebben az időszakban használt kőgolyók kilövéséhez azonban ez is eleendőnek bizonyult. A 16–18. században is találkozunk még e lövegekkel, de ekkoriban már elsősorban kisebb tömegű lövedékeket, kartácsot, bombákat lőttek belőlük. Az előbbihez való löveget →haubicnak nevezték (sem az egykorú, sem a modern tarackkal nem azonos), az utóbbihoz valót pedig →mozsár(ágyú)nak. MIETHEN 1683, II. 5–6.; SCHMIDTCHEN 1977, 12–18., 78–79. Képét lásd: CAPO BIANCO 1647, 4r.

**kanócos lakat:** Egyszerű mechanikus elsütőszerkezet, melynek használatkor a serpenyőbe töltött löpört egy izzó kanóc (másként gyújtózsínór) gyújtotta be. Európában a 15. század első felétől a 18. század elejéig volt használatban, Ázsia egyes területein még a 19. században is használták.

**karakol, caracollo, Karakol:** A *caracollo* szó szerint azt jelenti, hogy a lovak körbe futtatása; azonos a gyalogság →kontramars taktikai elemével. A karakol során az alakzatban előre mozgó lovasság első vonala sortüzet adott, majd az ellenség sorai előtt elfordulva hátralovagolt tölteni. Az alakzat mélysége alapvetően az újratöltés gyorsaságától függött. FÄSCH 1735, 151.; Gran dizionario 1836, 165.

**Karthaune:** Az elnevezést leggyakrabban a latin *quarta*, olasz *quartana* = negyed-rész szóból eredeztetik, mivel a 15. században ezen lövegfajta kalibere a teljes méretűek negyedét tette ki. A 16. századra a méretek általános csökkenése, a fő lövegtípusok elkülönítése folytán ez lett az ostromágyúk alapvető fajtája. Lásd még: →félágyú. SCHMIDTCHEN 1977, 86., 209.

**kazamata:** Az erődítményekben kialakított bombabiztos, pincyszerű építmény, amely rombolástól, tűzcsapástól védetten biztosította a felhalmozott élelmiszerkészletek és a muníció tárolását, a pihenő csapatok elszállásolását. A →bástyákban, a →kurtinákban és a →*contrascarpák*ban levő ún. védőkazamatákban fedett lőállásokat létesítettek a tüzérség és a gyalogság tüzfegyverei számára, oldalazó feladattal és az alacsony árokpáasztázás céljából. A kazamaták az ostromlók aknamunkálatainak figyelemmel kísérésére is alkalmasak voltak. Glossarium Artis 1979, 59–61.

**keresztzánc, traversa, Traverse, Zwerchwall:** A kifejezés különböző helyeken alkalmazott, különbözőféle védműveket jelentett. 1. A →fedett útban a →fegyverterek két oldalán, illetve a töréspontokban elhelyezett keresztfalak, amelyek az oldalazó belövésektől védték a katonákat. 2. Hasonló funkcióval építettek ilyeneket az erődítmények főfalain, különösen akkor, ha a közelben a fal tetejét meghaladó magaslat emelkedett. 3. Így nevezték a →várárokban a támadók által ásott, kétoldalt mellvéddel ellátott árkot, amely a →bástyaszárnyakról érkező tűz ellen fedezte a katonákat. (A →*cofanótól* annyiban különbözik, hogy ezt a védők, a *travesét* a támadók építették.) FÄSCH 1735, 921–922., Glossarium Artis 1979, 163–164.

**keréklakat** (dörzskerék): A 15–16. század fordulóján megjelenő, bonyolult és drága mechanikus elsütőszerkezet. Az elsütőbillentyű meghúzásakor a vaspírt izzó szikrákat hasított le a forgó acélkerékről, melyek a serpenyőbe hullva begyújtották a lőport. Használata a 18. század közepéig jellemző.

**kettős árok:** mindkét oldalán mellvéddel és lövészpaddal ellátott árok.

**kontramars, contramarcia, Kontremarsch:** A gyalogságnál a muskétások harceljárása, azonos a lovasság →karacol taktikai elemével, melynek során a több sor mélységű alakzat első sora sortüzet ad, majd hátraarcot csinál, és a saját oszlopa végére megy, ahol megkezdí a töltést. Az alakzat mélysége alapvetően az újratöltés gyorsaságától függött, s az a kezdeti 10-12 sorról a fegyverek és a kiképzés javulásával négy sorra csökkent. Lásd: KELENIK 1990, 92–93.

**koronamű, opera a corona, Kronwerk:** A →külső védművek egy fajtája, amelynek fő frontja egy (vagy több) középső →bástyából, kétoldalt két (vagy több) →kurtinából és az azokhoz csatlakozó két →félbástyából állt. Két oldala többnyire merőlegesen állt a főfalra, ahonnan fedezésüket biztosították. Glossarium Artis 1979, 83.

**kovás lakat:** A 17. század elején megjelenő mechanikus elsütőszerkezet, melynek általános használata a 19. század első felében-közepén szűnt meg. Az elsütőbillentyű meghúzásakor az acélnak csapódó kova izzó forgácsokat hasított le, melyek a serpenyőbe hullva gyújtották be a lőport.

**kurtina, cortina, Kurtine:** Két kiugró védművet (például →bástya) összekötő, mellvéddel és járőfelülettel ellátott egyenes falszakasz. A bástyás rendszerekben a kurtina mérete és jelentősége a korábbiakhoz képest mindinkább csökkent, mivel a védelem fő súlya fokozatosan a →bástyára helyeződött át, a kurtina pedig egyre inkább csak a →bástyák közti összeköttetés fenntartására szolgált. Az elnevezés az olasz *cortina* = *függöny* szóból ered, régebben ezért magyarul **függőnyfalnak** is nevezték. Glossarium Artis 1979, 66.

**külső poligon, poligono esterno, äussere Poligon:** →poligon

**külső védművek, opere esterne, Außenwerke:** Az állandó erődítésekben a →vár-síkon belül, de a főfalon kívül fekvő, ez utóbbiról teljes egészében pásztázható, fedezhető védelmi létesítmények. Az erődépítészetben ezeket a 16. század közepe óta használták azzal a céllal, hogy egyrészt az erődítmény főfalát a közvetlen lövetéstől, főként a réstöréstől óvják, másrészt az előterepet tűzgyegekkel pásztázzák, lefogják, harmadrészt a főfalak ellen irányuló támadást magukra vonva azt lassítsák, kivéztessék. Fejlődésük során számos típusuk jött létre. Formai kialakításuknál fokozatosan alapvető szabállyá vált, hogy ne akadályozzák a főfalak lövegeinek szabad kilövését, viszont onnan fedezhetők legyenek, végül egymást is tűzzel támogathassák. Külső védművet elsőként az →olasz rendszerű várépítészetben használtak, a →ravelint a →bástya-szárnyak, illetve a →kurtina védelmére, ez utóbbi elé telepítve. Ám a →bástya →homlokvonalai még mindig fedezetlenek maradtak, ezért a későbbi erődépítészeti rendszerekben azok elé is egy, a →ravelinhez hasonló, →félholdnak nevezett védművet építettek. Ezeken kívül a leggyakrabban előforduló külső védmű a ravelin és a kurtina között elhelyezett →ollómű, valamint a németalföldi várépítőkre jellemző →szarvmű és →koronamű.

**kürasszír, corraze, Kürassier:** A kürasszírokat vagy vértesslovakat, a 16. század végi hadseregek legnehezebb fegyverzetű katonáit a lándzsával harcoló lovagi nehézlövasság utódjainak tekinthetjük. A kürasszírok az 1590-es évekre addigi fő fegyverüket, a lándzsát teljesen elhagyták. A 16. század végén fegyverzetük két pisztolyból, nehéz, egyes pallosból, valamint nehéz páncélzatukból, a kürasszból (→vértesz) állt. Hogy ez a lovas csapatnem a lándzsával együtt nem tűnt el a hadszínterekről, annak köszönhető, hogy a 16. század közepén mind a nyugati hadszíntereken, mind pedig az oszmán had-erővel vívott harcokban fokozott igény jelentkezett egy nagy lököerőt képviselő, ám a német lovasokhoz vagy lovas lővészekhez képest közelharcban nagyobb védettséget élvező lovasságra. KELENIK 1991, 111.; BAGI 2011, 112–113. Míg a lovasság esetén a 16–17. század fordulóján négy csapatnemet találunk a harctéren, addig az 1640-es évekre már csak kettő maradt: a vértessék vagy kürasszírok és a dragoonosok. WREDE 1901, III. 8.; CZIGÁNY 2004, 99.

**lafetta, lafetta, Lafette:** Az ágyúcső alátámasztására, hordozására szolgáló, kerek szerkezet. A lafetta részei a két oldalfal, amelyeken a cső az oldalsó csapok révén nyugszik, az oldalfalakat összekötő, nagyméretű fagerendák, a tengely, a kerekek és az ezeket védő erős vasalások. A kerek lafetta jelentősége, hogy lehetővé tette a lövegek gyors mozgatását, illetve a korábbinál jóval egyszerűbb és pontosabb célzást. Az ostrom- és a tábori tüzéség által használt típusú tábori lafettának is nevezték, ennek oldalai hosszan hátranyúltak, mintegy megtámasztva az egész szerkezetet, nagyméretű, széles kerekei pedig megkönnyítették mindenfajta mozgást, mozgatást. Ezzel szemben

a hajólafettával csaknem azonos kialakítású várlafetta jóval kisebb méretű, alacsonyabb, rövidebb, igazodva a rendelkezésre álló szűk helyhez, falai, apró, tömör kerekei igen vastagok, vasalásai rendkívül erősek, hogy az igénybevételt elviseljék.

**lándzsa, lancia, Lanze:** A kopjánál nehezebb, hosszú szűrőfegyver (lehet lovassági és gyalogsági, illetve hadi- és vadászeszköz is).

**második szárny:** →bástyaszárny

**mellékszárny:** →bástyaszárny

**mezei ágyú, cannone di campagna** (Montecuccolinál pezzetti), **Feldgeschütz:** A korabeli tüzérség hármas felosztásában (→ostromágyúk, mezei ágyúk, vetágyúk [→haubic, →mozsár]) a könnyebb, kisebb →kaliberű (1-2 fontostól a 18-20 fontosokig), de nagy →kaliberhosszúságú lövegek kategóriája, amelyeket, lévén tüzerejük a védművek rombolására nem elegendő, elsősorban az élőerő ellen vetettek be, várharcban és csatában egyaránt. A kategóriák illetően elhatárolása persze a gyakorlatban nem volt egyértelmű, mivel a legnagyobb kaliberű mezei ágyúk már akár réstörésre is alkalmasak lehettek. Домокос 1986, 77–81.; Домокос 2005, 3.1.3.2. fejezet.

**morion:** Nyugati sisaktípus, széles, elől és hátul felkunkorodó fémkarimával, magas taréjjal. Formailag keresztben félbevágott szilvamagra emlékeztet.

**mozsár(ágyú), mortaio, Mörser (Böller, Pöller):** Rövid csövű, kis →kaliberhosszúságú, →kamrás lövegtípus, amely magas, többnyire 45 fok feletti íven vetette lövedékeit, elsősorban különböző robbanóeszközöket (→gránát, tüzes szerszám). Mivel ebben a korban még nem ismerték eléggé a hajtási görbét, a mozsarak találati pontossága meglehetősen alacsony volt, ezért inkább nagy felületű célok ellen vetették be, mint egész városok, erődítmények, ellenséges táborok, ostromárokszerkezetek rombolására, az ellenség demoralizálására, fárasztására, nyugtalanítására.

**muskéta, moschetto, Muskete:** Sima csövű (huzagolatlan), elöltöltő kézi tüzfegyver. A kifejlesztés a 16. század legelején jelenik meg az arkebúznál nehezebb harceszközök jelölésére. A század végére azonban elmosódik a különbség a muskéta és az arkebúz között, sok esetben szinonimáivá válnak egymásnak. A leghosszabb ideig rendszerben tartott puskatípus a történelemben. Döntő többségében kanócos lakattal szerelték fel. Súlya, hossza és kalibere igen tág határok közt mozgott, ennek megfelelően hatásos a lőtávolsága is.

**olasz várépítészeti rendszer, fortificazione alla moderna, Italianische Festungsbau-system:** Az erődítmények fejlődésében fordulópontra jelentő, a 15. század második felétől Észak-Itáliában kialakult várépítési eljárás. Az olasz várépítészeti rendszer

elsőként próbált megfelelni a tüzfegyverekkel vívott ostromok tapasztalatai alapján megfogalmazott új elveknek. Eszerint az erődítmény alaprajzi elrendezésének lehetővé kell tennie, hogy valamennyi falszakasz, miközben tűz alatt tartja az előtte húzódó tereprészt, tüzfegyvereivel valamely más falszakaszt is fedezni tudjon. Ezen alapelvnek a gyakorlatba történő átültetésével jött létre a →bástya. Az olasz várépítészeti rendszer kezdeti időszakában azonban egyrészt a kis, csekély tűzerejű →bástyák még távol helyezkedtek el egymástól, így a köztük levő →kurtina hossza gyakran meghaladta a tüzfegyverek hatásos lőtávolságát; másrészt a →bástyaszárnyat az azt fedező →bástyafül sokszor akadályozta a szabad kilövésben. E két alapvető konstrukciós hiba következtében a →bástya sem a →kurtinát, sem pedig a szomszédos bástyák →homlokvonalát és előterét nem tudta eredményesen fedezni. E hiányosságokat eleinte egy, a →kurtina közepén elhelyezett segédbástyával (*piattaformával*) próbálták kiküszöbölni.

Az olasz rendszer a 16. század folyamán spanyol, illetve németalföldi közvetítéssel szinte egész Európában elterjedt. Ezt a korábbi technikákkal szembeni nyilvánvaló fölényének köszönhette, ám időközben felszínre kerültek hibái is. A német és németalföldi erődépítészetben alkalmazott újítások visszahatásaként a 16. század második felétől kifejlődött a javított változat. A →kurtina itt rövidebb lett, így a fölöslegessé vált *piattaforma* helyett egy →ravelint (→külső védművek) telepítettek a →kurtina elé, hogy azt a töretéstől védelmezze. A →bástyák nagyobbak és hegyesebbek (optimális esetben derékszögűek) lettek, ami javította fedezhetőségüket. Ezzel a homlokvonalak hossza is megnőtt, s ez a korábbinál kedvezőbb feltételeket teremtett ahhoz, hogy az előterepet hatásos keresztűz alá vonják. Ezen újítások mellett az olasz várépítészeti rendszerhez fűződik a →vársík és a →fedett út első alkalmazása is. Jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy a németalföldi és a francia rendszerű várépítészet szinte teljes egészében ezen alapul.

**ollómű, tenaglia, Zangenwerk (Schere):** Többféle külső védművet is ekképp neveztek, de mindegyikük lényege, hogy frontjukat két, az előterep irányába nyitott, tompaszögben álló fal képezte, amelyek keresztűz alatt tartották az előttük húzódó területet. *Glossarium Artis* 1979, 86–89.

**orgona(löveg), organo, Orgelgeschütz:** Több, egymás mellé vagy több sorban egymás fölé fektetett muskétacsövekből összeállított tüzfegyver. Általában várvédelemben használták a rohamozók tömegének megbontására. A csöveket gyors egymásutánban sütötték el, rendszerint a gyúlyukakat összekötő fémvályúba szórt gyújtópor segítségével. Bár kétségtelenül nagy pusztítást tudott végezni, újratöltése nagyon sokáig tartott.

**ostromágyú, cannone intiero, Belagerungsgeschütz:** A korabeli tüzérség hármas felosztásában a →mezei ágyú és a vetágyú [(→haubic, →mozsár)] mellett a nehezebb,



nagyobb →kaliberű (12–16 fontostól kezdve bármekkora), közepes →kaliberhosszúságú lövegek kategóriája, amelyek tűzerejük révén alkalmasak a védművek rombolására, réstörésre. Alapvető típusa a német tipológiában a →Karthause. DOMOKOS 1986, 77–81.; DOMOKOS 2005, 3.1.3.1. fejezet.

**oszlop, fila di fondo, Rotte, Reihe:** „...egy egyenes vonal, amikor a katonák egymás mögötti sorban állnak...” FÄSCH 1735, 706. „...a katonák, akik egy egység alakzatában annak arcvonalára merőlegesen, egymás mögött állnak, oszlopot (Rotte) képeznek; az oszlopban annyi ember van, ahány sorból (Glieder) az alakzat áll.” RÜSTOW 1859, 177.

**palisád, palizzata, Pallisade:** Védelmi céllal szorosan egymás mellé levert, egymáshoz rögzített, vastag, kihegyezett fakarókból álló fal. Olykor az egyes karók közt helyet hagytak mintegy lőrésként a lövészek számára. A gyakorlatban bármely védelmi pozíciót meg lehetett velük erősíteni.

**pantallér, bandoliera, Bandelier:** A muskétások vállán keresztbe vetett széles bőrvö, amelyre az előre kimért lőport, valamint a golyót és a fojtást tartalmazó kis fatokokat, a töltéstartókat függesztették, 8-14 darabot.

**patron, patrone, Patron:** Ebben az időben a papírba előre becsomagolt, pontosan kimért lőport és golyót jelentette. A lövész fogával feltépte a papírhüvely végét – állítólag ezért vettek fel szigorúan csak jó fogatúakat muskétásnak –, a lőport a csőbe töltötte, a papírt összegyűrve a csőbe nyomta, fölébe a golyót, majd a töltővesszővel az egészet rányomta a lőporra, tömörítve azt, végül még néhányszor még rávert az ólomgolyóra, hogy az eldeformálódva a csőfalhoz szoruljon, és jobban tömítsen.

**peloton, plotone, Peloton:** „Így nevezik a gyalogosok egy kisebb csapatát, mintegy 40-50 embert, akiket a svadronok közé állítanak a lovasság támogatására. Állítják ezeket tartalékba, lesállításba, szorosokba vagy szűk utakhoz, ahol nincs szükség egy egész ezredre.” FÄSCH 1735, 643. Egyszerűbben fogalmazva, a feladatnak megfelelő létszámú, annak célja alapján összeállított gyalogsági taktikai egység.

**petárda:** Különböző akadályok, például kapuk, palisádok, kerítések áttörésére szolgáló robbanóeszköz, mely rendszerint egy erős, deszkákból összerótt alaplól és az arra vaspántokkal rögzített, kúpos, mozsár formájú fém robbanótestből állt, mely utóbbi lőporral töltötték meg. A petárdát a falnál fogva rögzítették a céltárgyon, majd begyújtották.

**piattaforma:** A kurtina közepén elhelyezett, csúcs nélküli, azaz lapos bástya, oldalazó védmű. FÄSCH 1735, 74., Gran dizionario 1836, 84.

**piazza bassa, tiefer Platz** (place basse): Egy adott védmű, például →bástya vagy →ravelin tömegébe vágott, annak felszínénél mélyebben fekvő, nyitott terek, jellemzően a →szárnyakon elhelyezett lőállások. Az erőd belseje felé az összeköttetést a fal földtöltésébe vágott alagutakkal, folyosókkal oldották meg. Grassi 1833, III. 215–216.; Gran dizionario 1836, 511. Zastrow egyszerűen *alacsony* →szárnynak nevezte. ZASTROW 1839, 38.

**pika, picca, Pike**: A 16–17. századi nyugati gyalogság (landsknechtek, spanyol terciók) alapvető, 3-5 m hosszú, rombusz alakú hegygel ellátott döfőfegyvere. A tűzfegyver sem tudta könnyen kiszorítani, mert támadásban, közelharcban nélkülözhetetlen volt. A nyugati pikás gyalogság a 17. századig megtartotta, amikor is szerepét a puskaszurony vette át. A félpika a pikánál vagy rövidebb, vagy könnyebb, esetleg másfajta hegygel szerelt szálfegyver.

**poligon, poligono, Polygon**: Poligonnak az →olasz rendszerű várépítészetben az erődítmény alaprajzát meghatározó sokszöget nevezzük. A külső poligon a →bástyák csúcsait összekötő sokszög, a belső poligon a →kurtinák vonalához igazodik, csúcsai a bástyák torkában, a szomszédos kurtinák meghosszabbításának metszéspontjaiban, az ún. torokpontban (→bástyatorok) vannak. FAULHABER 1703, fol. 5v.; FÄSCH 1735, 646–647.

**poligonszög, angolo della circonferenza, o della figura, o del poligono, Polygonwinkel**: A →poligon két szomszédos oldala által bezárt szög, az →olasz rendszerű várépítészetben a tervezés egyik legfontosabb eleme, adata, amely számos további elem elhelyezkedését és méretét befolyásolja. FÄSCH 1735, 1003.

**profil, profilo, Profil**: Egy adott védmű vagy falszakasz keresztmetszete. Glossarium Artis 1979, 100–101.

**ravelin, rivellino, Ravelin**: A →várárookban a →kurtina elé épített, háromszögű vagy ötszögű, vagy gyémántformájú →külső védmű, melynek feladata a →kurtina és a →bástyaszárnyak fedezése az ostromtüzérség támadása ellen, valamint a védelem szakaszolása. Magyarra olykor **pajzsgátként** fordítják. FÄSCH 1735, 695.; Glossarium Artis 1979, 85.

**sor, fila di fronte, Glied**: „...így neveznek egy bizonyos számú katonát, akiket egyenes vonalban egymás mellé állítottak...” FÄSCH 1735, 366.

**spalla, Schulterwehr**: Olyan sánc, amelynek két vége tompaszögben hátrafelé megtörik, mintegy szárnyat képezve. Gran dizionario 1836, 679.; Glossarium Artis 1979, 147.

**spanyollovas, cavagliere di frisia, spanische Reiter, friesischer Reiter** (cheval de frise): Egy gerendából és a belé fúrt lyukakba egymás mellé helyezett, egymáshoz képest 90 fokkal elforgatott →disznónyársakból álló akadály, a szögesdrót egyik elődje.

**svadron, squadrone, Schwadron:** A vértesekből és dragonyosokból álló lovasság esetében Raimondo Montecuccoli pontosította az eszkadron vagy svadron fogalmát. Eszerint immáron kizárólag csak két század alkothatott egy-egy ilyen egységet. Ennek megfelelően az általában 10 századból, illetve 5 svadronból álló regiment 800–1000 főből állt. Az új háborús tapasztalatoknak megfelelően, 1701-ben az Udvari Haditanács valamennyi lovas regiment századainak számát 12-re növelte, amelyeket 6 eszkadronba osztott. Előbbiek létszámát pedig átlagosan 90 főben és – a lovasságnál jellemző módon – 90 lóban határozta meg. WREDE 1901, 13., 44–45.

**szakasz, squadra, Korporalschaft:** Dilichnél a 190 fős lovasszázadban három szakasz (Cornet) van, Wallhausen idején a 300 fős „gyalogosszázad” (Fähnlein) három „szakaszra” oszlott, s mindegyik élén egy káplár (Korporal) állt. Böckler szerint viszont a század (Compagnia) már csak 144 fő (a tisztekkel és tiszthelyettesekkel együtt 156), amely négy muskétás és két pikás szakaszra, azon túl 18 tizedaljára bomlik. A 24 fős szakasz egy káplárból (Korporal), három tizedesből (Rottmeister vagy Gefreiter) és 20 katonából állt. WALLHAUSEN 1615, 29–30.; BÖCKLER 1668, 572. Lásd még: RÜSTOW 1859, 177.

**szarvmű, opera a corno, Hornwerk:** A →külső védművek egy fajtája, amelynek fő frontja két →félbástyából és az azokat összekötő →kurtinából állt. Két oldala többnyire merőlegesen állt a főfalra, ahonnan fedezésüket biztosították. Glossarium Artis 1979, 82.

**szárny, fianco, Flanke:** →bástyaszárny

**szárny, ala, Flügel:** Az ala „der dritte Teil der Kompanie, Squadron, Flügel oder Trupp.” Tehát nem az egész sereg jobb-, illetve balszárnyáról van szó. SCHWARZ 1977, 236. Rüstow szerint „Im 16. Jahrhundert nannte man Flügel (manche, manica) die gewöhnlich, doch nicht durchgehends, aus Schützen gebildeten Abtheilungen, welche man rechts oder links den Pikenierbataillonen anhängte, um deren Front zu verlängern und die Piken durch Feuergewehre zu verstärken... Als die flachere Aufstellung in Aufnahme kam, hießen die Musketierdivisionen, welche rechts und links der Pikenirdivision eines Bataillons standen, gleichfalls Flügel, ...” RÜSTOW 1858, 280.; WALLHAUSEN 1615, 5. rész, 6. fejezet.

**szárnykülönítmény, manica, Flügel:** Megfelelő magyar szakkifejezés hiányában alkalmazott szó; a katonai szótárban a manica (fr. manche) címszó alatt a következő található:

„Meghatározott számú muskétás vagy arkebúzos, akiket a csata napján a pikás század sarkaira vagy elejébe helyeznek, hogy tüzelésével távol tartsa az ellenséget. Ez az elrendezés, melyet már a 16. században alkalmaztak, az ingujj formájáról kapta nevét. Az ingujj közepén a svadron helyezkedett el. A manica katonáit, az akkori [16–17. századi] szokás szerint hat vagy több sorból álló szakaszokba osztották. Minden sorban nyolc vagy kilenc katona volt, akik folyamatos tüzeléssel szétzúzták a svadron elejét. A sorok egymás után lőttek: a lábon álló sorok lőttek és újratöltöttek, az elől lévő sorok addig letérdeltek, míg a mögöttük lévők lőttek. A muskétásoknak ez a harcmodora vezette győzelmre Bicocánál Davalos di Pescara márkit. Néha körívet leírva a manicák hátravonultak az újratöltés végett, máskor pedig szétszóródva a svadronok elejét lőtték. A 17. század közepéig egy manica 200 vagy több emberből állt. A század végére, amikor minden gyalogos már puskát (fucile) használt, a manicákat felszámolták. Ezután ezzel a szóval nevezték a zászlóalj két szélét. Az elnevezés a 18. század végén, a porosz taktika megszűnésével együtt tűnt el. Ezek után a manicákat szárnyaknak nevezték.” Gran dizionario, 413. Lásd még →szárny. WALLHAUSEN 1615, 82. skk.

**századtörzs, prima plana, Prima plana:** Fäsch úgy fogalmazott, hogy ez „hadi [mű] szó, és magába foglalja a század minden tisztjét és altisztjét, a kapitánytól a dobozig bezárólag, [...] továbbá még a [század]törzs alacsony [rangú] beosztottjait, mint a mustraírnok, a furir, a felcser stb.”. FÄSCH 1735, 663.

**szóráokna, fogada, Fladdermine, Streichmine, Sprenggrube (fougade):** Egy kisméretű, 1-1,5 m átmérőjű, 3-3,5 m mély, ferdén a földbe vágott akna, amelynek alját löporral töltik meg, fölé fojtásként földet hordanak, erre kisebb-nagyobb köveket, végül ismét földdel borítják és álcázzák. Begyűjtása távolról, gyors égésű gyújtózsínorral történt. Elsősorban a →vársíkon, a →fedett útban és más külső védművekben alkalmazták, részben a gyalogsági rohamok ellen, részben hogy az adott védmű elvesztésekor a magát oda befészkelő ellenségnek minél nagyobb károkat okozhassanak. FÄSCH 1735, 298.; Gran dizionario 1836, 323.

**tábori ágyú:** →mezei ágyú

**tized(alja), decuria, fila, Rotte:** Dilichnél a 190 fős lovasszázad három →szakasza 10 fős tizedaljakra oszlott, élükön a tizedessel (Rottmeister). Wallhausen szerint a 300 fős „gyalogosszázad” (Fähnlein) három →szakaszból (Korporalschaft) állt, amelyek további 14-15 hatfős tizedaljára oszlottak. Ezeket egy-egy tizedes (Rottmeister) vezette. Böckler szerint a 24 fős →szakasz (squadra, Korporalschaft) négy hatfős tizedaljból állt, ebből hármat a tizedesek (Rottmeister) vezettek, a negyediket a káplár. WALLHAUSEN 1615, 31.; BÖCKLER 1668, 573.; DILICH 1689, 39.

**trombon, trabocco, Donnerbüchse** (fr. *trabute*, span. *trabuco*): Rövid csövű, nagy kaliberű puska vagy pisztoly, kiszélesedő csőszájjal, amellyel sörétet löttek nagyobb tömegre, emellett egyfajta gránátvető.

**tüzes szerszám, fuoco d'artificio, fuoco artificiale, Feuerwerk:** Bármely égő vagy robbanó, kézzel vetett vagy tüzfegyverből kilőtt eszköz összefoglaló neve.

**üteg, batteria, Batterie:** 1. Az ágyúk számára létesített árokkal, mellvéddel, paliszáddal védett lőállás. 2. Adott céllal felállított lövegsoportosítás. A korabeli ostromtechnikában funkcióját tekintve megkülönböztettek réstörő, leszerelő, oldalazó stb. üteget. FÄSCH 1735, 76–78.

**vassulyom, tribolo, piede di corvo, Fußangel:** Egy olyan négyágú, hegyes tüskékből összeállított vasszerkezet, amelynél bármely három tüskén állva a negyedik függőlegesen felfelé mered. Gyalogság, lovasság ellen egyformán hatásos, ember, állat belelépve harcképtelenné válik. Gyakorta készítettek szakállt a tüske végére, hogy ne lehessen kihúzni.

**várárok:** A talajba vágott, hosszan elnyúló, mesterséges mélyedés, mely a védelmi létesítmények előtt húzódott. A várárok megnehezítette a támadók számára a falak megközelítését, a benne elhelyezett →elővédművek pedig az erőd beljebb álló építményeit fedezték az ostromlók lövegei elől. Az innen kitermelt földből épültek a védművek földtöltései. A várárok két alapvető fajtája a vizes- és a szárazárok. A vizesárok az átkelést nagyon megnehezítette, az aknázást pedig szinte lehetetlenné tette. A víz lecsapolása után azonban, hatékony kiegészítő védművek hiányában, a támadóknak már jóval kisebb akadályt jelentett. A vizesároknál sokkal mélyebb szárazárok viszont szilárd összeköttetést teremtett az erőd és az elővédművek között, biztosította a védők egységeinek gyors és észrevétlen mozgását, átcsoportosítását. A szárazárokban levő →elővédművek tüzfegyverei, valamint az aljába, oldalába telepített oldalazó lövészállások holttérmentesen tűz alatt tudták tartani az egész várárokrendszert. A várépítéssel fejlődése során az utóbbi alkalmazása egyre gyakoribbá vált.

**várlafetta:** →lafetta

**vársík, spalto, Glacis:** A →*contrascarpán* létesített, lövészpaddal és mellvéddel ellátott magas földsánc, valamint az annak pereme előtt az előtér felé hosszan elnyúló, abba belesimuló, tüzfegyverekkel akadálytalanul pásztázható sík lejtő. A vársík a késő középkori városerődítések idején fejlődött ki. Kialakításánál az a cél vezette a várépítésszeket, hogy a legkülső védművek előtt húzódó területet a védők lövegei számára szabadon belőhetővé tegyék, rákényszerítve ezzel a támadókat, hogy nehéz, időrabló munkával beássák magukat. Az olasz várépítészeti rendszerben pedig a vársík lejtését

és a védművek magasságát összhangba kellett hozni úgy, hogy a falak tetején levő ágyúk lövései alig valamivel a lejtő felett, azzal párhuzamosan repüljenek. FÄSCH 1735, 365.; Gran dizionario 1836, 680.

**védvonal, linea di difesa, Defens-, Streich-, Verteidigungslinie:** A szárny és a kurtina csatlakozásától a szomszédos bástya csúcsáig húzott képzeletbeli egyenes, amely a szárnyon levő tüzfegyverek oldalazó tüzeinek irányát határozza meg. Akkor tökéletes, ha a lövedék röppályája a bástya homlokvonalával párhuzamosan, közvetlenül a fal előtt halad el, lehetetlenné téve a közvetlen támadást a homlokvonal ellen. Hossza kezdetben az ágyúk, majd egyre inkább a kézi lőfegyverek hatásos lőtávolságához igazodott, tehát többnyire nem haladta meg a 300 m-t. FÄSCH 1735, 219–220.; Gran dizionario 1836, 397.

**vértetzet, corazza, Kürass:** A teljes vértetzet az egész emberi testet (vagy annak majdnem teljes felületét) beborító lemeztértelemek összessége. Az elemek listája koronként változott, de sisakot, fegyverderekat és végtagelemeket mindig magában foglalt. A **félvért** az emberi testet csak részlegesen takaró lemeztértelemek összessége. Az elemek listája koronként változott, de sisakot, fegyverderekat és legalább néhány végtagelemet mindig tartalmazott. A **kürassz**, magyarul a fegyverderek, a mellvért és hátvért összekapcsolásával kialakult törzsvédő vértetzeti elem.

**vonat, linea, Linie:** Az erődépítészetben a vonal fal, védelmi állás, sánc értelemben használatos. Számos további értelmezésére lásd: FÄSCH 1735, 500. skk.; Gran dizionario 1836, 397. skk.

**zárósánc, ritirata, tagliata, Abschnitt** (coupure, retraite, retraite, retranchement): Sánc, elsáncolás, amely általában két, a támadás irányában tompaszögben csatlakozó homlokvonalból áll. Rendszerint az ostromlott külső védművekben vagy a →bástyák torkában építették, hogy ha a támadók az első védelmi vonalat áttörik, legyen egy második, amely mögé vissza lehet vonulni. Szerkezetileg lehetett egy jó előre megásott árok mellvéddel, szükség esetén azonban bármely ideiglenes megoldás megfelelt, így földdel borított rőzsekötegek, földdel töltött sánckosarak, hordók, zsákok, földhányás mögé levert karók (→paliszád) is megtették. A *tagliata* emellett az utak, szorosok lezárására létesített zárósáncot is jelentette. Sok szempontból azonos az →elsáncolással. Elfogadott magyar nevük nincs, fordításuk többféleképp lehetséges: átvágás, hátravont sánc, de a védmű feladatát figyelembe véve a *zárósánc* tűnik a legmegfelelőbbnek. FÄSCH 1735, 4–5.; Gran dizionario 1836, 586., 707.

**zárt sánc, ridotto, Redoute** (redoute): Sok és különféle védmű neve mind az állandó, mind a tábori erődítésekben. Alapvetően egy kisebb, négyszögű, zárt sánc, amely emiatt csupán frontális védelemmel rendelkezik. Feladata minden esetben valamely

taktikailag fontos pont őrzése, védelme, például →circumvallációban, az árokrendszerben, átjáróknál, szorosoknál, magaslatokon stb. FÄSCH 1736, 699–700.; *Gran dizionario* 1836, 575–576.; *Glossarium Artis* 1979, 90.

**zászlóalj, bataglione, Bataillon:** A gyalogság esetében, a regiment alegységeinek megnevezésében már a harmincéves háború időszakában felváltotta a zászlót (Fahne/Fähnlein) a század (Compagnie). Erre már a tizenöt éves háborúban történt javaslat, ám ekkor még nem vezették be. A harmincéves háború időszakában és azt követően először átmeneti jelleggel, majd Montecuccoli hathatós közreműködésével a regimenteren belül öt vagy több századból egy-egy zászlóaljat (das Bataillon) szerveztek. A francia eredetű szó csatarendet jelentett, azaz a gyalogságnak a harchoz történő felállítását nevezték így. 1695-től valamennyi gyalogos regiment tizenkét kompániából kellett álljon (egyenként 150-150 fővel), amelyekből három zászlóaljat formáltak. WREDE 1898, I. 32., 34–35.

## MÉRTÉKEGYSÉGEK

font	1 rajnai font = 0,467711 kg. EINSLE 1846, 99. A Habsburg Birodalomban általánosabban alkalmazott bécsi font 0,56122 kg. BOGDÁN 1991, 443–444. A tűzészeti szakkönyvekben viszont gyakorta a nürnbergi tűzészeti mértékeket vették alapul, ahol 1 font = 0,5099 kg. SCHMIDTCHEN 1977, 97–98.
hüvelyk (Zoll)	1 bécsi hüvelyk = 2,634 cm. BOGDÁN 1990, 142.
láb	1 rajnai láb = 0,313853 m. LITTTROW 1844, 11. A Habsburg Birodalomban általánosabban alkalmazott bécsi láb 0,316 m. BOGDÁN 1990, 149–150.
lat	1 bécsi lat = 1/32 bécsi font = 17,5381 g. LITTTROW 1844, 58.; BOGDÁN 1991, 451–452.
lépés	1 lépés = rendszerint 2,5 láb, míg a nem mindig megkülönböztetett kettős lépés 5 láb.
mázsa	1 mázsa = rendszerint 100, olykor 120 font.
mérföld	1 porosz (rajnai) mérföld = 24 460 bécsi láb = 7729,36 m. LITTTROW 1844, 13. A poroszok 1816-ban vették át az addig is kiterjedten használt rajnai mértékegységeket. EINSLE 1846, 37. 1 osztrák mérföld = 7585,9 m. BOGDÁN 1990, 169.
öl	1 öl = 6 láb. 1 bécsi öl = 1,89648 m. BOGDÁN 1990, 177.
pint	1 bécsi pint (Maß) = 1,4147 l. LITTTROW 1844, 24.; BOGDÁN 1991, 246.
rőf	1 bécsi rőf = 0,7775 m. BOGDÁN 1991, 191.
rajnai rúd	Littrow pontosan meghatározta, hogy 1 rajnai láb 0,313853 méter, odébb pedig közli, hogy a porosz vagy rajnai rúd 12 lábra számítva 11,914 bécsi lábbal egyenlő. A végeredmény a két számítási mód szerint közel azonos: 3,766, illetve 3,765 m. LITTTROW 1844, 11., 15.
rúd (Ruthe, Verga regana)	3,766 m
uncia	1 bécsi uncia = 0,063 bécsi font = 35,35686 g. LITTTROW 1844, 80.
véka (Scheffel)	1 porosz véka = 0,9293 l. LITTTROW 1844, 26., 39.



Vákát oldal

## RÖVIDÍTÉSEK

cap.	caput
fol.	folio
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien)
HKR Zst.	Akten des Wiener Hofkriegsrates, Zentralstellen
KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Wien)
lib.	liber
ÖNB HS	Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung (Wien)
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
SHAT	Service Historique de l'Armée de Terre (Vincennes)
SHD	Service Historique de la Défense (Vincennes)

Vákát oldal

# IRODALOM

## MONTECUCCOLI MŰVEINEK KIADÁSAI

*L'Attione bellica del Conte Montecucoli prencipe del Romano impero, e luogotenente generale delle armi dell' imperatore* (1692). Torino, Gioanni Battista Zappata.

*Arte universal de la guerra del principe Raymundo Montecucoli teniente general de las armas del emperador* (1693). Trad. Bartolomè Chafrion. Milano, Marco Antonio Pandolfo Malatesta.

*Arte universal de la guerra, del principe Raymundo Montecucoli, teniente general de las armas del emperador* (1697). Trad. Bartolomè Chafrion. Barcelona, Rafaél Figuro.

*Memorie del general principe de Montecucoli, che rinfermano uns esatta instruzione de i generali ed ufficiali di guerra ... e particolarmente le massime politiche, militari e stratagemmi da lui praticanti nelle querre d'Ungheria, d'Italia e contro li Suedesi in Germania...* (1704). Cologne, Compagnia de i Librari.

*Mémoires de Montecuculi generalissime des troupes de l'Empereur ou pricipes de l'art militaire en général* (1712). Paris, Muzier; (1734) Amsterdam, Aux depens de la Compagnie; (1746), (1752) Amsterdam, Wetstein; (1756) Amsterdam–Leipzig, Arkstée & Merkus; (1735) Strasbourg, Doulssecker; (1751) Paris, Barois; (1760) Paris, Chez Bauche.

- Commentarium 1716 *Commentarium Generales Artis Bellicæ Aphorismos Continens a. R. principe Montecuccoli* (1716). Gratz, F. M. Lehner.
- Commentarii bellici 1718 *Commentarii bellici Raymundi ... principis Montecuccoli...* (1718). Wien, R. P. M. Bonbardi.
- Kriegsnachrichten 1736 *Besondere und geheime Kriegsnachrichten des Fürsten Raymundi Montecuculi* (1736). Leipzig, Weidmann.

- Commentaires Sur Les Mémoires De Montecuculi, Généralissime des Armées, & Grand-Maitre de l'Artillerie de l'Empereur; par Monsieur le Comte Turpin de Crissé...* I–III. (1769). Paris, Lacombe.
- Mémoires De Montecuculi, Généralissime Des Armées, Et Grand-Maitre De L'Artillerie De L'Empereur avec les commentaires de Monsieur le Comte Turpin De Crissé...* (1770). Amsterdam–Leipzig, Arkstée & Merkus.
- GRASSI 1821 *Opere di Raimondo Montecuccoli. Corrette, accresciute ed illustrate da Giuseppe Grassi.* Vol. I–II. (1821). Torino, Favale; Seconda edizione (1831). Milano, Silvestri.
- FOSCOLO 1852 *Opere di Raimondo Montecuccoli, annotate da Ugo Foscolo e corrette, accresciute ed illustrate di Giuseppe Grassi.* Vol. I–II. (1852). Torino, Tipografia Economica.
- VELTZÉ 1899–1900 *Ausgewaehlte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feldmarschall* (1899–1900). Bearb. von Alois Veltzé. I–IV. Wien und Leipzig, Braumüller.
- LURAGHI 1988 *Le opere di Montecuccoli* (1988). Ed. Raimondo Luraghi. I–II. Roma, Stato Maggiore dell' Esercito.
- TESTA 2000 *Le opere di Montecuccoli* (2000). Tome III. Ed. Andrea Testa. Roma, Stato Maggiore dell' Esercito.
- Memorie del general principe di Montecuccoli* (1704). Cologne et Ferrare, Filoni.
- Mémoires 2017 *Mémoires ou Principes de l'art militaire* (2017). Ed. Tóth, Ferenc. Budapest–Paris, Institut de stratégie comparée.

A MONTECUCCOLI ÁLTAL IDÉZETT/HIVATKOZOTT SZERZŐK ÉS MŰVEK

- Aeneas comm. → Maurus Servius Honoratus
- Aen. Poliorc. = Aineiasz Taktikosz: Poliorchétika. Magyarul: AINEAS TAKTIKOS (1999): Hogyan védekezzenek az ostromlottak? Ford. Ritoók Zsigmond. In NÉMETH György szerk.: *Görög történelem szöveggyűjtemény.* 2. kiadás. Budapest, Osiris. 243–259.
- Aeneas Tacticus, Polybius, Claudius Aelianus = *Viri illustris Flavii Vegetii Renati, et Sex. Iulii Frontini viri consularis, De re militari opera. Ex recensione Petri Scriverii. Accedunt alia eiusdem argumenti veterum scripta* (1645). Leiden, Joannes Maire.

- Aeneas Tacticus: *Scriptores veteres de re militari quotquot extant, nunc prima vice in unum redacti corpus. Flavii Vegetii Renati Institututorum rei militaris libri V. Sexti-Julii Frontini Strategematum et strategicon libri IV, Claudius Aelianus. De instruendis aciebus. Modestus. De vocabulis rei militaris. Polybius. De militia et castramentatione Romanorum. Aeneae. Poliorceticus seu de toleranda obsidione. Incerti auctoris de re militari opusculum. Accedunt Godescalci Stewecheii commentarius, ejusdem conjectanea, Francisci Modii notae et Petri Scriverii animadversiones* (1670). Wesel, Andreas ab Hoogenhuysen.
- Ammianus Marcellinus: *Rerum gestarum*. Magyarul: AMMIANUS MARCELLINUS (1993): *Róma története*. Ford. Szepes Gyula. A jegyzeteket és az utószót írta Adamik Tamás. Budapest, Európa.
- Annotat. in Evang. Matth. = *Iacobi Tirini, Commentariorum in Scripturam [...] Novum Testamentum explicatur* (1632). Antverpiae, apud Martinum Nutium.
- Appian. Alex. De bello civile = Appianus: *De bello civile*. Magyarul: APPIANOS (1967): *A római polgárháborúk görögül és magyarul I–II.* (Görög és latin írók, 12–13.) Budapest, Akadémiai.
- Appianosz: *Romanorum historiarum, Punica, Parthica, Iberica, Syriaca, Mithridatica, Annibalica, Celticae et Illyrica fragmenta quaedam, item De bellis civilibus libri V. Henr. Stephani annotationes.* [s. l.], 1592.
- Ariosto: *Orlando furioso*. Magyarul: ARIOSTO, Ludovico (1994): *Az eszeveszett Orlando. I–II.* Ford. Simon Gyula. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Arisztotelész: *Ethica Eudemia = Eudemoszi Etika (Nagy Etika)*. Magyarul: ARISZTOTELÉSZ (1975): *Eudemoszi etika/Nagy etika*. Ford. Steiger Kornél. Budapest, Gondolat.
- Arisztotelész: *Metaphysica / Meta ta phüszika = Aristotelis opera, quae extant omnia, brevi paraphrasi*. Tom. 5. *Metaphysica* (1668). Roma, Bernabò. Magyarul: ARISZTOTELÉSZ (2002): *Metafizika*. Ford. Halasy Nagy József. Budapest, Lectum.
- Arisztotelész: *Magna Moralia = Nagy Etika*.
- Arisztotelész: *Ethica Nicomachia / Éthika Nikomakheia = Nikomakhoszi Etika*. Magyarul: ARISZTOTELÉSZ (1987): *Nikomakhoszi etika*. Ford. Szabó Miklós. Budapest, Európa.
- Arisztotelész: *Politika*. Magyarul: ARISZTOTELÉSZ (1994): *Politika*. Ford. Szabó Miklós. Budapest, Gondolat.
- Arisztotelész: *Analytica priora / Analütika prótera*. Magyarul: ARISZTOTELÉSZ (1979): *Organon*. Ford. Szabó Miklós, Rónafalvi Ödön. Budapest, Akadémiai. [Folytatása nem jelent meg.]
- Arisztotelész: *Analytica posteriora / Analütika hüsztera*.
- Arisztotelész: *Rhetorica / Rhétorika*. Magyarul: ARISZTOTELÉSZ (1982): *Rétorika*. Ford. Adamik Tamás. Budapest, Gondolat.

- Augustin. SS. Ambr. Hymn. = Szent Ambrus himnuszai. Magyarul: *Himnuszok könyve* (1943). Ford. Sik Sándor. Budapest, Szent István Társulat. 54–75.
- Avidius Cassius
- Aytóna, Discurso militar = MARQUÉS DE AYTONA (1653): *Discurso militar; proponense algunos inconvenientes de la milicia destes tiempos y su reparo*. Valencia, Nogués.
- Balzac, Aristippe = BALZAC, Jean-Louis Guez de (1658): *Aristippe, ou de la cour*. Leide, Elsevier.
- Barclay, Argenis = BARCLAY, John (1621): *Argenis*. Paris, Buon.
- Bartol. ricreat. Sau. = BARTOLI, Daniello (1659): *La ricreatione del savio in discorso con la natura e con Dio*. Roma, Lazzeri.
- Bartoli, Dell'uomo di lettere = BARTOLI, Daniello (1645): *Dell'huomo di lettere difeso ed emendato*. Roma, Corbellesti.
- Beaumont, Histoire du roy Henry le Grand = BEAUMONT, Péréfixe de (1661): *Histoire du roy Henry le Grand*. Amsterdam, Chez Louys & Daniel Elzevier.
- Bethlen, res. transylv. = BETHLEN János (1663): *Rerum Transylvanicarum libri quator*. Cibini, [s. n.]. (1664) Amsterdam, [s. n.].
- Bias = Biasz (Kr. e. 590 k. – 530 k.) a hét ókori bölcs egyike. Nem lehet eldönteni, hogy Montecuccoli milyen kiadásból idézi mondásait.
- Bigbaeus, de anima ration. = DIGBY, Kenelm (1664): *Demonstratio immortalitatis animae rationalis, sive tractatus duo philosophici...authore Kenelmo equite Digbaeo, Carolo Primo Magnae Britanniae regi a secretiori conclavi etc.* Francofurti, [Wust].
- Bizarus, Petrus, De bello pannonico = BIZARUS, Petrus [Pietro BIZZARRI] (1573): *Pannonicum bellum sub Maximiliano II Romanorum et Solymano Turcarum. Imperatoribus gestum*. Basileae, Sebastianus Henricipetri.
- Boccalino, Ragguagli di Parnasso = BOCCALINI, Traiano (1612): *De' Ragguagli di Parnaso*. Venezia, Farri.
- Bodin, Les six livres de la république = BODIN, Jean (1579): *Les six livres de la république*. Lyon, Jacques du Puy. Magyarul: BODIN, Jean (1988): *Az államról*. Ford. Csűrös Klára, Máté Györgyi. Budapest, Gondolat.
- Bonfini, Historia Pannonica = BONFINI, Antonio (1581): *Rerum Ungaricarum decades*. Francoforti, Wechelus. Magyarul: BONFINI, Antonio (1995): *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, Balassi.
- Busbequius De re mil. c. Turc. = BUSBECQ, Ogier Ghislain de (1663): *Exclamatio sive de re militari contra Turcam instituenda consilium*. [s. l.], [s. n.].
- Bussières, Historia Francica = BUSSIÈRES, Jean de (1661): *Historia Francica a monarchia condita*. Lugduni, Barbier, Girin & Comba.
- Caesar: Commentariorum de bello civili. Magyarul: *Iulius Caesar feljegyzései a gall háborúról, a polgárháborúról*. Ford. Ürögdi György. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/05000/05020/05020.htm#10> (A letöltés időpontja: 2018. 12. 01.)
- Caesar: Commentariorum de bello gallico.
- Caesar: De bello Africo.

- Caesar: De bello Alexandrino.  
 Caesar: De bello hispaniensi.  
 Campanella, Monarchia Hispanica = CAMPANELLA, Tomasso (1641): *De monarchia hispanica discursus*. Amsterdam, Elzevir.  
 Caram. tom 1. theolog. reg. epist. ad Dianam. = CARAMUEL Y LOBKOWITZ, Juan [Ioannis Caramuelis] (1645): *Theologia moralis ad prima atque clarissima principia reducta*. Leuven, Zangrius.  
 Carolus Sigonius = SIGONIO, Carlo [Carolus Sigonius] (1556): *Fasti consulares ac triumphati acti a Romulo rege usque ad Tiberium caesarem*. Venetiae, Manutius.  
 Casaubonus in praefat. ad philos. ex poeta satyrico. = CASAUBONUS, Isaacus (1605): *De satyrica Graecorum poesi et Romanorum satira libri duo*. Paris, Drouart.  
 Cassiodorus = Cassiodorus: *Variae epistolae*.  
 Ciamp[poli], Prose = *Prose di monsignor Giovanni Ciampoli* (1661). Venetia, Conzatti.  
 Cic. de off. = Cicero: De officiis. Régies magyar fordítása: CICERO, Marcus Tullius (2013): *A kötelességekről*. Ford. Szalay László. Budapest, Históriaantik. [Az 1857-ben Pesten, Hartleben kiadásában megjelent kiadás reprintje.]  
 Claudian. De bello got. = Claudius Claudianus: De bello gothico. Magyarul: *Claudianus versei* (1988). Ford. Mezei Balázs. Budapest, Európa. 111–136.  
 Claudius Aelianus: *Tactica* = Aelianus Tacticus: *Tactica / Taktika*.  
 Clavius in sphaer. = CLAVIUS, Christoph (1596): *In Sphaeram Ioannis de Sacro Bosco Commentarius*. Venetia, Basa.  
 Cod. 9. tit. 7. Pietro Matthei Vita di Villeroy. → Pietro Matthei, Vita di Villeroy.  
 Cominaeus = PHILIPPUS COMINAEUS [Philippe de Comines] (1640): *De rebus gestis à Ludovico XI. et Carolo VIII. francorum regibus*. Amsterdam, Blaeu.  
 Contzen, pol. = CONTZEN, Adam (1629): *Politica politicorum libri decem*. Cologne, Kinckius.  
 Cornelius, epist. ad Rom. = Marcus Cornelius Fronto: *Epistulae*.  
 Curtius, Historiarum Alexandri Magni libri = Quintus Curtius Rufus: *Historiarum Alexandri Magni libri decem*. Magyarul: Q. CURTIUS RUFUS: *A makedón Nagy Sándor története*. Ford. Kárpáty Csilla. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/02600/02652/02652.pdf> (A letöltés időpontja: 2018. 12. 02.)  
 Curtius, Ferdinand (†1659): Lásd 36. oldal, 4. jegyzet.  
 Danaeus = DANAEUS, Lambertus [Daneau, Lambert] (1623): *Aphorismi politici*. Lugduni Batavorum, Marcus.  
 Dante, Inferno = Dante Alighieri: *La divina commedia*. Magyarul: DANTE ALIGHIERI: *Isteni színjáték*. Ford. Babits Mihály. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/00300/00362/html> (A letöltés időpontja: 2018. 12. 01.)  
 Demost. exord. = Demosthenes: *Exordia / Prooimia*.  
 Diod. = Diodorus Siculus: *Bibliotheca historica*.  
 Diogenes, apud Laertium/Diog., Laert., in vita Arist. → Laertius, *De Arcesilao*.  
 Dion = Dio Chrysostomus.



- Egesip. = Hégészipposz, athéni szónok.
- Erasmus = ERASMUS, Desiderius (1520): *Collectanea adagiorum veterum*. Strasbourg, Froben.
- Florus, *Epitomae de gestis Romanorum* = Lucius Annaeus Florus: *Epitome de gestis Romanorum*. Magyarul: FLORUS, Lucius Annaeus (1979): *Róma háborúi*. Ford. Havas László. Budapest, Európa.
- Frontinus, *Strategemata* = Sextus Iulius Frontinus: *Strategemata*.
- Gassend. phil. mor. = Nem lehet megállapítani, hogy pontosan melyik Pierre Gassendi-műre gondolt Montecuccoli.
- Grotius, Hugo, *De jure belli ac pacis* = GROTIUS, Hugo (1625): *De jure belli ac pacis*. Paris, Buon.
- Guicciardini, hist. = GUICCIARDINI, Francesco (1561): *La historia d'Italia*. Firenze, Torrentino.
- Guise herceg emlékiratai = *Les mémoires de feu monsieur le Duc de Guise* (1668). Paris, Martin.
- Hardouin, *Histoire de Henry IV.* = PÉRÉFIXE, Hardouin de (1661): *Histoire du roy Henry le Grand*. Amsterdam, Elzevier.
- Hérodotosz = Hérodotosz: *Hisztóriai*. Magyarul: HÉRODOTOSZ (1998): *A görög-perzsa háború*. Ford. Muraközy Gyula. Budapest, Osiris.
- Hirtius, *De bello, Alex.* = Aulus Hirtius: *De bello Alexandrino*.
- Horatius, *Epist. ad Pison/Horatius, De arte poet./Horat. Poet.* = Horatius: *Epistula ad Pisones*. Ismertebb címe: *De arte poetica* vagy *Ars poetica*. Magyarul: *Quintus Horatius Flaccus összes versei* (1961). Ford. Devecseri Gábor. Budapest, Corvina.
- Hieron ad Eustach = Hieronymus: *Epistulae* (Szent Jeromos levelei). Magyarul: SZENT JEROMOS (2005): *Levelek I–II*. Ford. Puskely Mária, Takács László. Budapest, Szentár.
- Istvánffy, *Historiarum de rebus Ungaricis* = ISTVÁNFFY Miklós (1622): *Pannoni historiarum de rebus Ungaricis. Coloniae, Hierati*. Magyarul: *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában* (2009). Budapest, Balassi.
- Jovius, Paulus = kideríthetetlen, hogy Paolo Giovio (1483–1552) melyik művére hivatkozik pontosan Montecuccoli.
- Justin. in Cod. = Codex Justinianus.
- Justin. = Justiniani Institutionum.
- Justin. ad Mennam = *Epistula Justiniani ad Mennam*.
- Justus Lipsius, *Della milizia romana*, in: *Politica*, lib. 5. → Lipsius, Justus
- Kirch. in magnet. = KIRCHER, Athanasius (1667): *Magneticum naturae regnum*. Amstelodami, Jansson a Waesberge & Weyerstraet.
- Laertius, *De Arcesilao* = Diogenes Laertius: *Vitae philosophorum*. Magyarul: DIOGENÉSZ LAERTIOSZ (2005): *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei I–II*. Ford. Rokay Zoltán. Budapest, Jel.

- Lampridius, de Alexandro Severo Aelius [Commodus, Diadumenianus, Elegabal].  
Leo, Tact./Leo, Imp. in Apparatu bel/ Leo. in. prolem. = Bölcs Leo: Taktika.  
Magyarul: BÖLCS LEÓ (1986): Taktika. Ford. Moravcsik Gyula. In GYÖRFFY  
Miklós szerk.: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest, Gondolat.  
108–114.
- Lipsius, Pol. ex Laert. in Cleob. = LIPSIUS, Justus (1589): *Politicorum sive civilis  
doctrinae libri sex*. Leiden, Plantin.
- Lipsius, Praefatio in Annalibus Taciti = C. *Cornelii Taciti Opera quae exstant. Justus  
Lipsius quintem recensuit* (1598). Leiden, Plantin.
- Livius = Livius: Ad urbe condita. Magyarul: TITUS LIVIUS: *A római nép története  
a Város alapításától*. Ford. Kis Ferencné és Muraközy Gyula. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/06200/06201/html> (A letöltés időpontja: 2018. 12. 02.)
- Lonicer, Chronica Turcica vagy Turcorum = LONICER, Philipp (1584): *Chronicorum  
turcicorum in quibus turcorum origo, principes, imperatores, bella, praelia, caedes et  
caetera huc pertinentia exponuntur*. Francofurti, Feyerabend.
- Macchiavelli, discorso = MACHIAVELLI, Niccolò (1531): *Discorsi sopra la prima deca  
di Tito Livio*. Firenze, Bernardo di Giunta. Magyarul: MACHIAVELLI, Niccolò  
(1979): Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről. Ford. Lontay László.  
*Niccolò Machiavelli művei I–II*. Budapest, Európa. 87–442.
- Macchiavelli: *Lásino d'oro*.
- Macchiavelli, Arte della guerra = MACHIAVELLI, Niccolò (1521): *Dell'arte della guerra*.  
Firenze, Heredi di Filippo di Giunta. Magyarul: MACHIAVELLI, Niccolò (2001):  
*A háború művészete*. Ford. Majtényi Zoltán. Szeged, Szukits.
- Macrobius Ambrosius Theodosius, Saturnaliorum Libri Septem.
- Martialis
- Mascardi, Augustino, Arte istorica = MASCARDI, Agostino (1636): *Dell'arte historica  
trattati cinque*. Roma, Facciotti.
- Melzo, Lodovico, Regole militari della cavalleria = MELZO, Lodovico (1611): *Regole  
militari del Cavalier Melzo sopra il governo e servizio della cavalleria*. Anversa  
[Antwerpen], Trognaesius.
- Montalbani = MONTALBANI, Giovanni Battista (1630): *Turcici imperii status seu  
discursus varii de rebus Turcarum*. Lugdunum Batavorum, Elzevir.
- Nicol. Belli, pol. franc. 1615. = LUNDORP, Michael Caspar (1615): *Politicarum  
dissertationum de statu imperiorum, regnorum, principatuum, & rerumpublicarum,  
tomi 4. Et primum quidem tomus continet fundamenta dominationis, ... Nunc opera  
& studio Nicol Belli editi*. Francofurti, Schönwetter.
- Noue, Discours politique et militaire = LA NOUE, François de (1587): *Discours  
politiques et militaires*. Basel, Forest.
- Palemonio = PALEMONIO, Giovanni Giacomo (1666): *Gli affetti*. Venezia, Brigonci.
- Pasch. leg. = PASQUALE, Carlo (1612): *Legatus: Opus Caroli Paschali*. Paris, Chevalier.

- Péréfixe, Histoire du roy Henry le Grand* = PÉRÉFIXE, Hardouin de (1661): *Histoire du roy Henry le Grand*. Amsterdam, Elsevier.
- Petancio, de itin. aggr. Turc. = PETANČIĆ, Feliks [Petancius, Felix] (1522): *De itineribus in Turciam libellus Felice Petancio cancellario Segniae autore*. Viennae, Singrenius.
- Petr. Arbitr. = Petronius, Satyricon. Magyarul: T. PETRONIUS ARBITER (1963): *Satyricon*. Ford. Horváth István Károly. Budapest, Helikon.
- Petrarca, Canz[oniere].
- Petr., greg. de rep. = GRÉGOIRE, Pierre [Gregorius, Petrus] (1596): *De republica libri sex et viginti*. Lyon, Buysson.
- Pietro Matthei, Vita di Villeroy = *Osservazioni di stato, e di historia sopra la vita, e i servizi del signor Villeroy, di Pietro Mattheo. Tradotto di francese in italiano da incerto* (1619). Venezia, Gio. Battista Ciotti. A francia eredeti szerzője: Pierre Mathieu (1563–1621).
- Plato./ Plato, de legibus. /Platon, De republica = Platón: Az állam. Magyarul: PLATÓN: *Az állam*. Ford. Jánosy István. Elérhető: <http://mek.niif.hu/03600/03629/03629.htm> (A letöltés időpontja: 2018. 12. 02.)
- Plautus, capt. = Plautus: Miles gloriosus (A hetvenkedő katona). Magyarul: T. MACCIUS PLAUTUS: *A hetvenkedő katona*. Ford. Devecseri Gábor. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/00400/00462/00462.htm> (A letöltés időpontja: 2018. 12. 02.)
- Plinius Secundus/Plin. paneg. ad Traj. = Plinius Secundus: Epistularum ad Traianum Liber Panegyricus. Magyarul: C. PLINIUS SECUNDUS (2006): *Panegyricus – Traianus császár dicsőítése*. Ford. Hoffmann Zsuzsanna. Budapest, Lectum.
- Plut. in. Epam. = Plutarkhosz: Epaminondas (Párhuzamos életrajzok).
- Polübiosz, Hisztoriai = Polübiosz történeti könyvei. Magyarul: *Polübiosz történeti könyvei* (2002). Ford. Muraközy Gyula, Forisek Péter, Kató Péter, Sipos Flórián, Patay-Horváth András. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.
- Polybius, Della milizia romana = CAVALCANTI, Bartolomeo (1539): *Discorso circa la milizia Romana dal sesto libro delle Istorie di Polibio*. [s. l.], [s. n.].
- Pontanus, Introductio ad Florum = PONTANUS, Johannes Isaacus (1616): *Oratio isagogica, sive Introductio ad Florum Romanamque historiam. Habita in Auditorio Publico Gymnasii Gelrovelavici Hardervicia*. [s. l.], [s. n.].
- Pontanus, Ex Marco Tullio = Ioh. Isaci Pontani oratio isagogica sive introductio ad Florum... In *Lucii Annaei Flori Rerum Romanarum Libri IV. Ex Museo Iohannis Isaci Pontani. Accedunt eiusdem breves notae...* (1635). Amsterodami, Janssonius.
- Saavedra, Emp. Pol. = SAAVEDRA FAJARDO, Diego de (1640): *Empresas Políticas, Idea de un príncipe político cristiano*. Monaco, N. Enrico.

- Sabellicus: De vetustate Aquileiae = SABELLICO, Marco Antonio (1502): *Opera Mar. Ant. Sabellici: Quae Hoc Volumine Continentvr : Epistolarum familiarium: libri xii. Orationes. xii. De situ Venetæ urbis: libri tres. De Venetis magistratibus: liber unus. De prætoris officio: liber unus. De reparatione latinæ linguæ: libri duo. De officio scribæ: liber unus. De Vetustate Aquileiæ: libri sex. Poemata. Genethliacum Venetæ urbis unum: De apparatu Venetæ urbis poema unu[m]. De Vicetiæ ortu & vetustate unum. De Italiæ tumultu unum. De Coriolani luctu unum. De Munitione sontiaca unum: De cæde sontiaca unum. De incendio carnico unum. De barionæ Cymba unum. De Hunnii origine unum. De inuentoribus artium unum. De laudibus Deiparæ uirginis Elegiæ. XIII. Venetiis, Lisona.*
- Sallustius, De coniuratione Catilinae vagy Bellum Catilinae. Magyarul: C. SALLUSTIUS CRISPUS: *Catilina összeesküvése*. Ford. Kurcz Ágnes. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/06200/06280/06280.htm#1> (A letöltés időpontja: 2018. 12. 02.)
- Sallustius, Bellum Iugurthinum. Magyarul: C. SALLUSTIUS CRISPUS: *Jugurtha háborúja*. Ford. Kurcz Ágnes. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/06200/06280/06280.htm#2> (A letöltés időpontja: 2018. 12. 02.)
- Sambucus, De rebus Hung./Johannes Sambucus in rerum hungaricarum Appendice = Antonii Bonfinii *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia. His accessere Ioan. Sambuci aliquot appendices, & alia: unà cum priscorum Regum Ungariæ decretis, seu constitutionibus* (1581). Frankfurt, Wechelus. Lásd: Antonio Bonfini: *Rerum Ungaricarum*.
- Lazarus von Schwendi, Consilium = BUSBECQ, Ogier Ghislain de (1663): *Exclamatio sive de re militari contra Turcam instituenda consilium*. [s. l.], [s. n.].
- Schwendi: Consilium = In *De bello contra Turcas prudenter gerendo libri varii, selecti et uno volumine editi cura Hermanni Conringi* (1664). Helmeštadi, Müller.
- Scotus, In quolibetis = TEULI, Bonaventura (1664): *Scotus scripturalis in quo omnes auctoritates ex Santa Scriptura decerptæ, quæ in quatuor libris sententiarum, et quolibetis adnotantur, ordinate, exacteque iuxta doctoris vel sensum, vel relatum, habentur*. Velitris, Moneta.
- Sen. = Seneca: De constantia sapientis. Magyarul: L. ANNAEUS SENECA (2004): *A bölcs állhatatossága*. Ford. Bollók János. In *Seneca prózai művei II*. Budapest, Szenczár. 29–54.
- Seneca, De clementia. Magyarul: L. ANNAEUS SENECA (2004): *A nagylelkűségről*. Ford. Szóke Ágnes. In *Seneca prózai művei II*. Budapest, Szenczár. 157–198.
- Seneca, Epistulae moralis = Seneca: Epistulae morales. Magyarul: L. ANNAEUS SENECA (1975): *Erkölcsei levelek*. Ford. Kurcz Ágnes. Budapest, Európa.
- Seneca, Naturales questiones. Magyarul: L. ANNAEUS SENECA (2004): *Természettudományos vizsgálódások*. Ford. Kopeczky Rita. In *Seneca prózai művei II*. Budapest, Szenczár. 501–698.

- Seneca, tranquill. = Seneca: De tranquillitate animi. Magyarul: L. ANNAEUS SENECA (2004): A lelki nyugalomról. Ford. Bollók János. In *Seneca prózai művei II.* Budapest, Szenczár. 199–234.
- Seneca, vit. beat. = Seneca: Vita beata. Magyarul: L. ANNAEUS SENECA (2004): A boldog életről. Ford. Bollók János – Takács László. In *Seneca prózai művei II.* Budapest, Szenczár. 265–298.
- Silius = Silius Italicus: Punicorum libri septemdecim.
- Solon
- Stat. imp. turc. ex offic. Elzev. = MONTALBANI, Giovanni Battista (1630): *Turcici Imperii status seu Discursus varii de Rebus Turcarum.* Lugduni Batavorum, Elzevir.
- Stratag. → Frontinus: Strategemata.
- Suetonius, in Caligula/Suetonius, in Tiber. = Caius Suetonius Tranquillus: De vita caesarum. Magyarul: C. SÜETONIUS TRANQUILLUS (1975): *A Caesarok élete.* Ford. Kis Ferencné. Budapest, Helikon.
- Szent Bernát (Sancti Bernardi) = *Sancti Bernardi Claraevallensis... Opera omnia* (1640). Lutetiæ Parisiorum, Henault.
- Tacitus, Agricola. Magyarul: P. CORNELIUS TACITUS: *Iulius Agricola élete.* Ford. Borzsák István. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/04300/04353/html/01.htm#1> (A letöltés időpontja: 2018. 12. 02.)
- Tacitus, Annales. Magyarul: P. CORNELIUS TACITUS: *Évkönyvek.* Ford. Borzsák István. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/04300/04353/html/02.htm#11> (A letöltés időpontja: 2018. 12. 02.)
- Tacitus, De moribus Germanorum. Magyarul: P. CORNELIUS TACITUS: *Germania.* Ford. Borzsák István. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/04300/04353/html/01.htm#2> (A letöltés időpontja: 2018. 12. 02.)
- Tacitus, Historiarum. Magyarul: *Tacitus összes művei I–II.* (1980). Ford. Borzsák István, jegyz. Zsolt Angéla. Budapest, Európa.
- Tasso = Tasso, Torquato (1580): *La Gerusalemme liberata.* Venezia, Molinari. Magyarul: TASSO, Torquato (2013): *A megszabadított Jeruzsálem.* Ford. Hárs Ernő. Budapest, Szent István Társulat.
- Tertullianus: Ad Scapulam. Magyarul: *Tertullianus művei* (1986). Ford. Vanyó László. Budapest, Szent István Társulat. (Ókeresztény írók 12.)
- Testi, Fluvio = TESTI, Fulvio (1666): *Delle poesie liriche.* Venetia, Conzatti.
- Thuküdidész. Magyarul: THUKÜDIDÉSZ (2006): *A peloponnészoszi háború.* Ford. Muraközy Gyula. Budapest, Osiris.
- Traité de la guerre = HAY DE CHASTELET, Paul (1668): *Traité de la guerre, ou politique militaire.* Paris, Girard.
- Varro, De lib. educ. = Marcus Terentius Varro: *Disciplinarum libri IX.*
- Vegetius: De re militari.
- Vitruvius

Vulgata = a Montecuccoli által idézett bibliai helyeket Káldi György fordításában hozzuk: *Szent Biblia, az egész keresztyénségben bevött régi deák bötüből magyarra fordította [...] Káldi György (1626). Bécs, Formika.*

## KORTÁRS KATONAI SZAKIRODALOM

- ALGHISI 1570 ALGHISI da Carpi, Galasso (1570): *Delle fortificationi [...] libri tre.* [Velence], [Percacino].
- BASTA 1617 BASTA, Giorgio (1617): *Il maestro di campo generale.* Oppenheim, De Bry.
- BÖCKLER 1668 BÖCKLER, Georg Andreas (1668): *Schola militaris moderna oder neu vermehrte Kriegs-Schule, darinnen von den nothwendigsten Sachen, die zum Krieg gehören [...] gehandelt wird, als da seynd: Geld, Volck, Geschütz, Munition [...] mit beygefügeten unterschiedlichen nutzlichen Kriegs-Künsten [...].* Frankfurt am Main, Götz.
- BRAUN 1687 BRAUN, Ernst (1687): *Novissimum Fundamentum & Praxis Artilleriae Oder Nach itziger besten Manier Neuvermehrter und gantz Gründlicher Unterricht...* Danzig, Beckenstein. Elérhető: <http://digital.slub-dresden.de/id277862930> (A letöltés időpontja: 2016. 10. 04.)
- CAPO BIANCO 1647 CAPO BIANCO, Alessandro (1647): *Corona, e palma militare di artiglieria, et fortificationi.* Venetia, Bariletti. Elérhető: <http://dx.doi.org/10.3931/e-rara-13781> (A letöltés időpontja: 2016. 07. 07.)
- CELLARIUS 1645 CELLARIUS, Andreas (1645): *Architectvra Militaris, Oder Gründtliche Vnderweisung der heuttiges tages so wohl in Niederlandt als andern örtern gebräuchlichen Fortification oder Vestungsbau.* Amstelodami, Ianssonius.
- COLLADO 1606 COLLADO, Luys (1606): *Prattica manuale di Artiglieria.* Milano, Girolamo Bordoni, e Pietromartire Locarni. Elérhető: [www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10211404-1](http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10211404-1) (A letöltés időpontja: 2012. 12. 01.)
- DE VILLE 1628 DE VILLE, Antoine (1628): *Les fortifications du chevalier Antoine de Ville, contenans la maniere de fortifier toute sorte de places tant regulierement, qu'irregulierement en quelle assiete qu'elles soient...* Lyon, Irene Barlet.

- DILICH 1607 DILICH, Wilhelm (1607): *Kriegsbuch, darin die Alte und Neue Militia eigentlich beschrieben un[d] alle[n] Krißßneulinge[n], Bau und Büchsenmeistern, zu nutz und guter anleitu[n]g in Druck geben und fertiget*. Kassel, Wilhelm Wessell. Elérhető: [www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10805511-9](http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10805511-9) (A letöltés időpontja: 2012. 08. 14.)
- DILICH 1689 DILICH, Wilhelm (1689): *Wilhelmi Dilichii, Weyland verschiedener Chur- und Fürsten gewesenem weitberühmten Ingenieurs und Bau-Meisters, Hochvernünftig gegründet- und auffgerichtete, in gewisse Classen eingetheilte, bißher verschlossen gelegen, numehr aber Eröffnete Krieges-Schule*. Franckfurt am Mayn, J. D. Zunner. Elérhető: <http://digital.slub-dresden.de/id276708601> (A letöltés időpontja: 2009. 05. 28.)
- FÄSCH 1735 FÄSCH, Johann Rudolph (1735): *Kriegs- Ingenieur- Artillerie- und See-Lexicon*. Dresden und Leipzig, Hekel.
- FAULHABER 1702a FAULHABER, Anton – FAULHABER, Johann Matthäus (1702a): *Vollkommene Büchsenmeisterey, Geschütz- und Feuwerks-Kunst. III-IV*. [Proportionierung und Gebrauch der Geschütze, Ernst- und Lustfeuerwerk.] BSB Cod. icon. 227a. Ulm, 1680–1702. Elérhető: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0005/bsb00052318/images/index.html?seite=00001&l=de> (A letöltés időpontja: 2012. 02. 06.)
- FAULHABER 1702b FAULHABER, Anton – FAULHABER, Johann Matthäus (1702b): *Figuren deß Dritten Theils Der Artillerie Kunst*. BSB Cod. icon. 227b. [Ulm,] 1680–1702. Elérhető: <http://nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb00056247-8> (A letöltés időpontja: 2012. 07. 20.)
- FAULHABER 1702c FAULHABER, Anton – FAULHABER, Johann Matthäus (1702c): *Figuren deß Vierdten Theils Der Artillerie Kunst*. BSB Cod. icon. 228 [Ulm,] 1680–1702. Elérhető: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0005/bsb00052319/images/index.html> (A letöltés időpontja: 2012. 02. 06.)
- FAULHABER 1703 FAULHABER, Anton – FAULHABER, Johann (Matthäuse): *Fortifikation. Manual zu den Grundregeln der Ingenieurskunst. Textband*. BSB Cod. icon. 229a. 1703. Elérhető: <http://nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb00056251-1> (A letöltés időpontja: 2016. 08. 09.)

- FREITAG 1631 FREITAG, Adam (1631): *Architectura militaris nova et aucta, oder neue vermehrte Fortification, von Regular Vestungen, von Irregular Vestungen und Aussen wercken, von praxi offensiva und defensiva*. Leyden, Elzevier.
- FRONSPERGER 1596 FRONSPERGER, Leonhard (1596): *Kriegsbuch*. Bd. I–III. Frankfurt am Main, Sig. Feyrabends seligen erben. Elérhető: I. köt.: <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0008/bsb00086738/images/index.html?seite=00001&l=de>; II. köt.: <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0008/bsb00086739/images/index.html?seite=00001&l=de>; III. köt.: <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0008/bsb00086740/images/index.html?seite=00001&l=de> (A letöltés időpontja: 2017. 11. 29.)
- FURTTENBACH 1627 FURTTENBACH, Joseph (1627): *Halinitro-Pyrobolia. Beschreibvng einer Nevven Büchsenmeisterey...* Ulm, [s. n.]. Elérhető: <http://digital.slub-dresden.de/id278988520> (A letöltés időpontja: 2009. 05. 01.)
- LORINI 1597 LORINI, Buonaiuto (1597): *Delle fortificationi libri cinque*. Venezia, Rampazetto.
- LORINI 1609 LORINI, Buonaiuto (1609): *Le fortificationi*. Venezia, Rampazetto.
- MAROLOIS 1627 MAROLOIS, Samuel (1627): *Fortification ou architecture militaire tant offensive que deffensive*. Amsterdam, Janssen.
- MELDER 1661 MELDER, Gerard (1661): *Kurtze jedoch Grundmässige Unterweisung Der Regular und Irregular Fortification Mit deren Aussenwercken. Von Praxi Offensive et Defensiva. Wie man eine Compagnie, Regiment, und Läger zu Pferd und zu Fuß logiren, auch auff verschiedene Arten in eine gute Schlachtordnung zu stellen [...] ordnen muß*. Osnabrück, Schwändern.
- MELDER 1664 MELDER, Gerard (1664): *Korte en klare Instructie van Regular en Irregular Fortificatie met hare Buyten-Wercken*. Amsterdam, Johannes van Waesberge.
- MELZO 1611 MELZO, Lodovico (1611): *Regole militari sopra il governo e servitio particolare della cavalleria*. Anversa, Troгнаesio. Későbbi német kiadása: *KriegsRegeln von der Reüterei* (1625). Jena, [s. n.].
- MIETH 1683 MIETH, Michael (1683): *Artilleriae recentior praxis, oder neuere Geschütz-Beschreibung*. Franckfurt–Leipzig, [s. n.]. Elérhető: <http://dx.doi.org/10.3931/e-rara-9276> (A letöltés időpontja: 2012. 07. 25.)



- RUSE 1664 RUSE, Hendrik (1664): *Praxis fortificatoriae*. Osnabrück, Schwändern.
- SARDI 1618 SARDI, Pietro (1618): *Corona imperiale dell' architettura militare divisa in due trattati*. Venetia, [s. n.].
- SIEMIENOWICZ 1650 SIEMIENOWICZ, Casimir (1650): *Ars magnae artilleriae*. Amsterdam, Jansson. Elérhető: [https://books.google.hu/books/about/Ars\\_magnae\\_artilleriae.html?hl=hu&id=SDUVAAAQAQAJ&utm\\_source=gbplus-share](https://books.google.hu/books/about/Ars_magnae_artilleriae.html?hl=hu&id=SDUVAAAQAQAJ&utm_source=gbplus-share) (A letöltés időpontja: 2016. 10. 17.)
- SPECKLE 1599 SPECKLE, Daniel (1599): *Architectura von Vestungen, wie die zu unsern Zeiten, an Stätten, Schlössern und Claussen, zu Wasser, Land, Berg und Thal mit ihren Bollwercken, Cavaliren, Streichen, Gräben und Läuften mögen erbawet, auch wie solche zur Gegenwehr wider den Feindt, sampt dem hiezu gehörigen Geschütz, ordentlich und nützlich sollen gebraucht werden. Jetzt aber auff's new übersehen, mit Fleiss verbessert, auch vielen anderen Visierungen vermehret*. Strassburg, Lazarus Zetzner.
- THETI 1575 THETI, Carlo (1575): *Discorsi delle fortificationi: ove diffusamente si dimostra, quali debbano essere i siti delle fortezze, le forme, i recinti, fossi, baloardi, castelli, & altre cose a loro appartenenti, con le figure di esse, con gli elenchi di tutti i capitoli, & tavola di tutte le materie, che in essi si trattano*. Venetia, Zaltiero.
- UFANO 1621 UFANO, Diego (1621): *Archeley, Das ist Gründtlicher vnnd eygentlicher Bericht von Geschütz vnnd aller Zugehör...* Frankfurt am Main, Kempffern. Elérhető: [http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10211441\\_00001.html](http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10211441_00001.html) (A letöltés időpontja: 2011. 06. 17.) Eredeti spanyol kiadása: *Tratado dela artilleria y uso della platicado por el capitan Diego Ufano en las Guerras de flandes* (1613). Brüsszel, Momarte.
- WALLHAUSEN 1615 WALLHAUSEN, Johann Jacob von (1615): *Kriegskunst zu Fuß*. Oppenheim, De Bry. Elérhető: [http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10872386\\_00001.html](http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10872386_00001.html) (A letöltés időpontja: 2017. 02. 15.)
- WALLHAUSEN 1616 WALLHAUSEN, Johann Jacob von (1616): *Kriegskunst zu Pferd*. Frankfurt am Main, Jacobi. Elérhető: [http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11348290\\_00001.html](http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11348290_00001.html) (A letöltés időpontja: 2009. 05. 27.)

- WALLHAUSEN 1617 WALLHAUSEN, Johann Jacob von (1617): *Archiley Kriegskunst*. Hanau, [s. n.]. Elérhető: <http://digital.slub-dresden.de/id266520979> (A letöltés időpontja: 2009. 05. 27.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ARNOLD 2001 ARNOLD, Thomas F. (2001): *The Renaissance at War*. London, Cassell.
- ÁGOSTON 1992 ÁGOSTON Gábor (1992): A török hadsereg löporellátása a 16–17. századi magyarországi hadjáratokban. *Zalai Múzeum*, 4. sz. 65–72.
- ÁGOSTON 2005 ÁGOSTON, Gábor (2005): *Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge, Cambridge UP.
- B. SZABÓ 2017 B. SZABÓ János (2017): A diversio és distractio stratégiája és az 1663–1664. évi oszmán háború. In BUJDOSÓNÉ PAP Györgyi – FEJÉR Ingrid – H. SZILASI Ágota szerk.: *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában*. Eger, Dobó István Vármúzeum. (Studia Agriensia, 34.) 199–216.
- BAGI 2001 BAGI Zoltán (2001): Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés és a török kérdés. *Világtörténet, Új folyam*, 2001. tavasz–nyár. 81–87.
- BAGI 2011 BAGI Zoltán Péter (2011): *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekvényesítés, reformkísérletek*. Budapest, Históriaantik.
- BAGI 2013 BAGI Zoltán Péter (2013): A 16. század végi német hadbíráskodás meghatározó iratának, az Artikelbriefnek rövid vizsgálata. In BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária szerk.: *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, SZTE. (Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tomus LXXV.) 41–58.
- BAGI 2017 BAGI Zoltán Péter (2017): Jean-Louis Raduit de Souches hadjárata 1664-ben Alsó-Magyarországon. In BUJDOSÓNÉ PAP Györgyi – FEJÉR Ingrid – H. SZILASI Ágota szerk.: *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) idejében*. Eger, Dobó István Vármúzeum. (Studia Agriensia, 34.) 75–92.
- BAGI 2018 BAGI, Zoltán Péter (2018): *Stories of the Long Turkish War*. Beau Bassin, GlobeEdit.

- BENE 1999 BENE Sándor (1999): *Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*. Debrecen, Kossuth. (Csokonai Könyvtár, 19.)
- BENEDICT 1989 BENEDICT, Philip ed. (1989): *Cities and Social Change in Early Modern France*. London, Unwin Hyman.
- BOGDÁN 1991 BOGDÁN István (1991): *Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Budapest, Akadémiai.
- BOIS 2004 BOIS, Jean-Pierre (2004): Montecuccoli: un précurseur de la pensée militaire moderne [Montecuccoli, a modern katonai gondolkodás előfutára]. In TÓTH Ferenc – ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs szerk.: *Szentgotthárd–Vasvár 1664. Háború és béke a XVII. század második felében*. Szentgotthárd, Önkormányzat. 27–37.
- CAMERON 2006 CAMERON, Euan ed. (2006): *The Sixteenth Century*. Oxford, Oxford UP. (The Short Oxford History of Europe)
- CAMPBELL 2011 CAMPBELL, Heather M. ed. (2011): *The Emergence of Modern Europe, c. 1500 to 1788*. New York, Rosen Education Service. (A History of Western Civilization)
- CAMPORI 1872 CAMPORI, Cesare (1872): *Il Generale Ernesto Montecuccoli. Atti e memorie delle RR. Deputazioni di Storia Patria per le provincie Modenesi e Parmensi*. Vol. VI. Modena, Vincenzi. 227–232.
- CAMPORI 1876 CAMPORI, Cesare (1876): *Raimondo Montecuccoli, la sua famiglia e i suoi tempi, del marchese commendatore Cesare Campori*. Firenze, Barbèra.
- CASTELLI 1759 CASTELLI, Nicolò di (1759): *Dizionario italiano-tedesco e tedesco-italiano*. Leipzig, Weidmannsche Buchhandlung.
- CJH *Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytár 1608–1657. évi törvényczikkek* (1900). Fordították és utalásokkal ellátták Dr. Kólosvári Sándor – Dr. Óvári Kelemen, magyarázó jegyzetekkel kíséri Dr. Márkus Dezső. Budapest, Franklin-Társulat.
- CORVISIER 1993 CORVISIER, André ed. (1993): *Les Hussards et la France*. Paris, Complexe.
- COUTAU-BÉGARIE 2011 COUTAU-BÉGARIE, Hervé (2011): *Traité de stratégie*. Paris, Economica.

- CZIGÁNY 2004 CZIGÁNY István (2004): *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700.* Budapest, Balassi. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára, 4.)
- CZIGÁNY 2015 CZIGÁNY István (2015): A militarizált társadalom rétegződése és szerepe a felső-magyarországi végvidéken a 17. században. In BERECZ Mátyás – BUJDOSÓNÉ PAP Györgyi – PETERCSÁK Tivadar szerk.: *Végvár és mentalitás a kora újkori Európában.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (Studia Agriensia, 31.) 41–65.
- CZIGÁNY 2017 CZIGÁNY István (2017): A furcsa oszmánellenes háború, 1661. Tévhitek és valóság. In BUJDOSÓNÉ PAP Györgyi – FEJÉR Ingrid – H. SZILASI Ágota szerk.: *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) idejében.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (Studia Agriensia, 34.) 7–35.
- CZIGÁNY 2018 CZIGÁNY István (2018): Az elátkozott hadjárat, 1661. In TÓTH Ferenc és ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs szerk.: *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Expansion Ottomane – coopération européenne.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 43–71.
- DEÁK 1883 DEÁK Farkas (1883): *Egy magyar főúr a XVII. században – gróf Csáky István életrajza.* Budapest, Ráth Mór.
- Dizionario 1847, 1849 *Gran dizionario teorico-militare* (1847, 1849). Vol. I–II. Firenze, G. Celli.
- DOMOKOS 1986 DOMOKOS György (1986): Várépítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 99. évf. 1. sz. 47–109.
- DOMOKOS 2000 DOMOKOS György (2000): *Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon.* Budapest, Balassi.
- DOMOKOS 2005 DOMOKOS György (2005): *Inventáriumok a Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben a 16–17. században: váraink fegyverzete és hadfelszerelése.* In *A hódoltság kora. Szakkönyv- és tanulmánygyűjtemény a törökkor történelméből.* PC-CD-ROM. Budapest, Arcanum Kiadó.

- DOMOKOS 2012 DOMOKOS György (2012): Zrínyi-Újvár építése és pusztulása. In HAUSNER Gábor – PADÁNYI József szerk.: *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest, Argumentum. 34–65.
- EICKHOFF 2010 EICKHOFF, Ekkehard (2010): *Velence, Bécs és a törökök. A nagy átalakulás Délkelet-Európában (1645–1700)*. Ford. Katona Tamás. Budapest, Európa.
- EINSLE 1846 EINSLE, Leopold (1846): *Systematische Zusammenstellung der vorzüglichsten europäischen Maße, Gewichte und Münzen*. Kempten, Kösel.
- ESSENWEIN 1969 ESSENWEIN, August (1969) [1877]: *Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen. Textband und Tafelband*. Leipzig, Brockhaus. Reprint: Graz, Akademische-Druck-u. Verlagsanstalt.
- FABÓ 1873 FABÓ András (1873): *Az 1662-diki országgyűlés*. Budapest, Athenaeum.
- FOSCOLO 1807–1808 *Opere di Raimondo Montecuccoli illustrate da Ugo Foscolo (1807–1808)*. Vol. 1–2. Milano, Mussi.
- FÖRKÖLI 2016 FÖRKÖLI, Gábor (2016): La préface à Montecuccoli, militaire érudit: entre humanisme et savoir technique. In *Genèse des corpus littéraires à l'âge classique*. Paris, Université de Paris – Sorbonne (Paris IV). 57–65.
- GAT 2001 GAT, Azar (2001): *A History of Military Thought*. Oxford, Oxford UP.
- GHERARDI–MARTELLI 2009 GHERARDI, Raffaella – MARTELLI, Fabio (2009): *La pace degli eserciti e dell' e conomica. Montecuccoli e Marsili alla corte di Vienna*. Modena, Mulino.
- Glossarium Artis 1979 HUBER, Rudolf – RIETH, Renate red. (1979): *Glossarium Artis. Wörterbuch zur Kunst. Band 7. Festungen. Der Wehrbau nach Einführung der Feuerwaffe*. Tübingen, Max Niemeyer.
- Gran dizionario 1836 *Gran dizionario teorico-militare (1836)*. Napoli, Carlo Cataneo.
- GRASSI 1833 GRASSI, Giuseppe (1833): *Dizionario militare italiano*. Vol. I–IV. Torino, Società Tipografico-libreria.
- GRIMM GRIMM, Jacob – GRIMM, Wilhelm (1854–): *Deutsches Wörterbuch*. Bde. 1–15. Leipzig, Hirzel.
- HALE 1965 HALE, John R. (1965): The Early Development of the Bastion. An Italian Chronology, c. 1450 – c. 1534. In HALE, J. R. – HIGHFIELD, R. – SMALLEY, B. eds.: *Europe in the Late Middle Ages*. Evanstone, Northwestern University Press. 466–494.

- HAHLWEG 1987      HAHLOWEG, Werner (1987): *Die Heeresreform der Oranier und die Antike. Studien zur Geschichte des Kriegswesens der Niederlande, Deutschlands, Frankreichs, Englands, Italiens, Spaniens und der Schweiz vom Jahre 1589 bis zum Dreissigjährigen Kriege.* Osnabrück, Biblio.
- HANLON 1998      HANLON, Gregory (1998): *Twilight of a Military Tradition. Italian Aristocrats and European Conflicts, 1560–1800.* Halifax, UCL Press.
- HAUSNER 2013      HAUSNER Gábor (2013): *Márs Könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom.* Budapest. Argumentum. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- HAUSNER 2017      HAUSNER Gábor (2017): „Elméleti ellentéte Montecuccolinak?” A Zrínyi-próza és az egyetemes hadtudományi irodalom. In BENE Sándor – FODOR Pál – HAUSNER Gábor – PADÁNYI József szerk.: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 95–122.
- HAYNE 1783      HAYNE, J. C. G. (1783): *Abhandlung ueber die Kriegskunst der Tuerken...* Berlin–Stettin, Nicolai.
- JANKO 1871      JANKO, Wilhelm Edlen von (1871): *Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II.* Wien, Wilhelm Braumüller.
- JORDAN 2003      JORDAN, Klaus (2003): *Bibliographie zur Geschichte des Festungsbaues von den Anfängen bis 1914.* Marburg, Deutsche Gesellschaft für Festungsforschung.
- KÁKÓCZKI 2013      KÁKÓCZKI Balázs (2013): Vegetius hadtudományi munkájának hatása Zrínyi Miklós hadügyi reformjaira. In FARKAS István Gergő – SZABÓ András szerk.: *Res Militares Antiquae. Ókori hadtörténeti és fegyvertörténeti konferencia tanulmányai, Pécs, 2013. február 22–23.* Pécs, PTE BTK TTI Régészet Tanszék. 129–144.
- KANYARÓ 1887      KANYARÓ Ferenc (1887): Montecuccoli és Zrínyi vitája. *Történelmi Társulat*, 10. évf. 4. sz. 641–652.
- KELENIK 1990      KELENIK József (1990): A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenötéves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi sereg valós katonai értékéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. évf. 3. sz. 85–95.

- KELENIK 1991 KELENIK József (1991): A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt-éves háború éveiben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. évf. 3. sz. 80–122.
- KELENIK 2012 KELENIK József (2012): Az elárult erőd. Gondolatok Zrínyiről és Zrínyi-Újvár katonai szerepéről. In HAUSNER Gábor – PADÁNYI József szerk.: *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest, Argumentum. 17–33.
- KENYERES 2002 KENYERES István (2002): A végvári és a mezei hadak élelmezési szervezete a XVI. században. *Fons*, 9. évf. 1–3. sz. 163–202.
- KLANICZAY 1964 KLANICZAY Tibor (1964): *Zrínyi Miklós*. Budapest, Akadémiai. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 14.)
- KŐSZEGHY 1890 KŐSZEGHY Sándor (1890): Montecuccoli Raymond császári vezér és Zrínyi Miklós horvát bán között az 1661-iki erdélyi hadjárat tárgyában folyt vita iratai. I–II. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. évf. 1. sz. 125–135., 434–444.
- LITTROW 1844 LITTROW, Joseph Johann von (1844): *Vergleichung der vorzüglichsten Maße, Gewichte und Münzen mit den im österreichischen Kaiserstaate gebräuchlichen*. Wien, Beck.
- LURAGHI 1988 LURAGHI, Raimondo (1988): Introduzione. Raimondo Montecuccoli, l'azione e il pensiero. In *Opere di Raimondo Montecuccoli. A cura di Raimondo Luraghi*. Vol. I. Roma, Stato Maggiore dell'Esercito Ufficio Storico. 9–122.
- MARTELLI 1990 MARTELLI, Fabio (1990): *Le Leggi, Le Armi e il Principe. Studi Sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli*. Bologna, Pitagora.
- MEARS 1970 MEARS, John A. (1970): Count Raimondo Montecuccoli. Servant of a Dynasty. *The Historian*, Vol. 32, No 3. 392–409.
- MEARS 1988 MEARS, John A. (1988): The Thirty Years' War, the "General Crisis" and the Origins of a Standing Professional Army in the Habsburg Monarchy. *Central European History*, Vol. 21, No. 2. 122–141.
- MEYNERT 1868 MEYNERT, Hermann (1868): *Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa*. Vol. II. Wien, Beck.
- MICHAUD 1854 MICHAUD, J. Fr. ed. (1854): *Biographie universelle*. Tome 42. Paris, Desplaces. 1854.

- MIHÓCZI 1914 MIHÓCZI Rezső (1914): *Zrínyi és Montecuccoli polémiája*. Budapest, Neuwald.
- F. MOLNÁR 2016 F. MOLNÁR Mónika (2016): *Olasz haditörök és generálisok Bécs és Isztambul között. L. F. Marsigli és kortársai*. Budapest, Reciti.
- MURPHEY 1999 MURPHEY, Rhoads (1999): *Ottoman Warfare, 1500–1700*. London, Rutgers UP.
- NAGY 2003 NAGY Levente (2003): *Zrínyi és Erdély. A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel*. Budapest, Argumentum.
- NAGY 2018 NAGY Levente (2018): Montecuccoli, a magyarok és Szentgotthárd. In TÓTH Ferenc és ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs szerk.: *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Expansion Ottomane – coopération européenne*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 107–122.
- NAGY–HAUSNER 2011 NAGY Levente – HAUSNER Gábor (2011): Raimondo Montecuccoli és a magyarok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. évf. 3. sz. 679–740.
- Nuovo dizionario 1786 *Nuovo dizionario italiano-tedesco. Composto ... Francesco Alberti di Villanuova. Neues italienisch-deutsches Wörterbuch, bearbeitet ... Francesco de Alberti (1786)*. Leipzig, Schwickert.
- OESTREICH OESTREICH, Gerhard (1969): Der römische Stoizismus und die oranische Heeresreform. In OESTREICH, Gerhard: *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Gesammelte Aufsätze*. Berlin, Duncker u. Humblot. 11–34.
- ORMI *Opere di Raimondo Montecuccoli. A cura di Raimondo Luraghi (1988)*. Roma, Stato Maggiore dell'Esercito Ufficio Storico.
- ORTENBURG 1984 ORTENBURG, Georg (1984): *Waffe und Waffengebrauch im Zeitalter der Landsknechte*. Koblenz, Bernard & Graefe.
- PAULER 1867 PAULER Gyula (1867): Zrínyi Miklós és Montecuccoli Raymond. *Budapesti Szemle*, 11. évf. (Új f.), 9. köt., 28. sz. 4–40.
- PÁLFFY 1995 PÁLFFY Géza (1995): *Katonai igazságszolgáltatás a Királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára.



- PÁLFFY 1997 PÁLFFY Géza (1997): Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 39. évf. 2. sz. 257–288.
- PÁLFFY 2012 PÁLFFY, Géza (2012): The Habsburg Defense System in Hungary Against the Ottomans in the Sixteenth Century: A Catalyst of Military Development in Central Europe. In DAVIES, Brian J. ed.: *Warfare in Eastern Europe, 1500–1800*. Leiden–Boston, Brill. 35–61.
- PERJÉS 1961–1962 PERJÉS Géza (1961–1962): A „metodizmus” és a Zrínyi-Montecuccoli vita. I. rész: *Századok*, 95. évf. 4–5. sz. 507–533.; II. rész: *Századok*, 96. évf. 1–2. sz. 25–44.
- PERJÉS 1963 PERJÉS Géza (1963): *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélemezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715)*. Budapest, Akadémiai.
- PERJÉS 1974 Montecuccoli, Raimondo: Első Könyv. A hadművészet rövid tételei (1974). Ford. Perjés Géza. In GOTTFREICH László – HONFI József – RÁZSÓ Gyula – WINDISCH Aladárné vál.: *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi. 209–235.
- PERJÉS 1981 PERJÉS Géza (1981): A szentgotthárdi csata (1664. VIII. 1.). In KUNTÁR Lajos – SZABÓ László szerk.: *Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok*. Szentgotthárd, Szentgotthárd Nagyközség Tanácsa. 117–174.
- PERJÉS 1999 PERJÉS Géza (1999): *Seregszemle*. Budapest, Balassi.
- PERJÉS 2004 PERJÉS Géza (2004): A szentgotthárdi csata (1664. VIII. 1.). In TÓTH Ferenc – ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs szerk.: *Szentgotthárd–Vasvár 1664. Háború és béke a XVII. század második felében*. Szentgotthárd, Önkormányzat.
- PIERI 1955 PIERI, Piero (1955): *Guerra e politica negli scrittori italiani*. Milano–Napoli, Ricciardi.
- POLLMANN 2005 POLLMANN Ferenc (2005): Conrad, Clausewitz és a háború. In HAUSNER Gábor szerk.: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, Argumentum. 539–544.
- RAIMONDI 1964 RAIMONDI, Ezio (1964): Per un’edizione delle opere del Montecuccoli. In *Atti del Convegno di Studi su Raimondo Montecuccoli nel terzo centenario della battaglia sulla Raab*. Modena, Mucchi.

- RAPETTI 2004 RAPETTI, Gianni (2004): Il difensore dell'Impero: la vittoria di Montecuccoli a San Gottardo. *Storiadelmondo*, No. 28, 2004. 07. 19. Elérhető: [www.storiadelmondo.com/28/rapetti.montecuccoli.pdf](http://www.storiadelmondo.com/28/rapetti.montecuccoli.pdf) (A letöltés időpontja: 2007. 04. 15.)
- ROTHENBERG 2005 ROTHENBERG, Gunther Eric (2005): Nassaui Móric, Gusztáv Adolf, Raimondo Montecuccoli és a 17. századi „hadügyi forradalom”. In VESZPRÉMY László szerk.: *A korai stratégiai gondolkodás*. Budapest, Zrínyi. 33–60.
- RÜSTOW 1858 RÜSTOW, Wilhelm (1858): *Militärisches Handwörterbuch*. Bd. I. A–L. Zürich, Schulthess.
- RÜSTOW 1859 RÜSTOW, Wilhelm (1859): *Militärisches Handwörterbuch*. Bd. II. M–Z. Zürich, Schulthess.
- SANDONNINI 1914 SANDONNINI, Tommaso (1914): *Il Generale Raimondo Montecuccoli e la sua famiglia*. Modena, G. Ferraguti e C. Tipografi.
- SCHÄRLIG 2008 SCHÄRLIG, Alain (2008): *Compter en 1619: le livre d'arithmétique de Johan Rudolff von Graffenried*. Histoire des mathématiques. Lausanne, PPUR.
- SCHMIDTCHEN 1977 SCHMIDTCHEN, Volker (1977): *Bombarden, Befestigungen, Büchsenmeister. Von den ersten Mauerbrechern des Spätmittelalters zur Belagerungsartillerie der Renaissance*. Düsseldorf, Droste.
- SCHREIBER 2000 SCHREIBER, Georg (2000): *Raimondo Montecuccoli. Feldherr, Schriftsteller und Kavalier*. Graz–Wien–Köln, Styria.
- SCHWARZ 1977 SCHWARZ, Herbert (1977): *Gefechtsformen der Infanterie in Europa durch 800 Jahre*. München, Selbstverlag.
- SUDÁR 2012 SUDÁR Balázs (2012): Török források Zrínyi-Újvár bevételéről. In HAUSNER Gábor – PADÁNYI József szerk.: *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest, Argumentum. 66–68.
- SUDÁR 2018 SUDÁR Balázs (2018): Egy kisiklatott hadjárat. Fázil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadműveleteiről. In TÓTH Ferenc és ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs szerk.: *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Expansion Ottomane – coopération européenne*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 275–286.

- TESTA 2009 TESTA, Andrea (2009): Le opere e diari di viaggio di Raimondo Montecuccoli. In PINI, Andrea ed.: *Montecuccoli, Raimondo: Teoria, pratica militare, politica e cultura nell'Europa del Seicento*. Modena, Azzi, Pavullo nel Frignano.
- THIRIET 1989 THIRIET, Jean-Michel (1989): Les Italiens au service de Léopold Ier. In STOLWITZER, Gertrude ed.: *Le Baroque autrichien au XVIIe siècle*. Rouen, PU Rouen. 43–52.
- THIRIET 2000 THIRIET, Jean-Michel (2000): Montecuccoli, humaniste, tacticien et stratège. In COLSON, Bruno – COUTAU-BÉGARIE, Hervé eds.: *Pensée stratégique et humanisme. De la tactique des Anciens à l'éthique de la stratégie*. Paris, Economica.
- TÓTH 2007 TÓTH, Ferenc (2007): *Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne*. Paris, Lavauzelle.
- TÓTH 2009 TÓTH, Ferenc (2009): La petite guerre et la reconquête de la Hongrie au XVIIe siècle: le débat entre Zrinyi et Montecuccoli. *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, No. 85. 175–190.
- TÓTH 2011 TÓTH Ferenc (2011): Ibrahim Müteferrika, egy oszmán diplomata a magyar függetlenség szolgálatában. *Magyar Tudomány*, 172. évf. 1. sz. 38–47.
- TÓTH 2012 TÓTH, Ferenc (2012): Ibrahim Müteferrika, un diplomate ottoman. *Revue d'histoire diplomatique*, Vol. 125. No. 3. 283–295.
- TURPIN DE CRISSÉ 1769 TURPIN DE CRISSÉ, Lancelot (1769): *Commentaires sur les Mémoires de Montécuculi*. Tom. I–III. Paris, Lacombe.
- TURPIN DE CRISSÉ 1770 TURPIN DE CRISSÉ, Lancelot (1770): *Commentaires sur les institutions militaires de Végèce*. Tom. I–III. Montargis, Lequatre.
- TURPIN DE CRISSÉ 1785 TURPIN DE CRISSÉ, Lancelot (1785): *Commentaires de César*. Tom. I–III. Montargis, Lequatre.
- VERESS 1924 VERESS, Andrei (1924): Pribegia lui Gligorașcu Vodă în Ungaria și aiurea (1664–1672). *Academia Română Memoriile Secțiunii Istorice*, Vol. 3, No. 2. 296–336.
- WREDE évszám, kötetszám WREDE, Alphons von (1898–1988): *Geschichte der K. und K. Wehrmacht*. Bd. I–VI. Wien, Seidel & Sohn.
- ZACHAR 1989 ZACHAR, József (1989): Les houssars hongrois du roi de France (1692–1789). In CHAUNU, Pierre – BÉRENGER, Jean eds.: *Le soldat, la stratégie, la mort. Mélanges André Corvisier*. Paris, Economica. 207–219.

- ZASTROW 1839      ZASTROW, Adolf Heinrich von (1839): *Geschichte der beständigen Befestigungen oder Handbuch der vorzüglichsten Systeme und Manieren der Befestigungskunst*. Leipzig, Köhler.
- ZEKI VELIDI TOGAN 1949      ZEKI VELIDI TOGAN (1949): Kayseri ve Bursa'daki Bazı Yazmalar Hakkında [Néhány Burszában és Kayseriben őrzött kéziratról], *Tarih Dergisi*, Vol. 1, No. 1. 67–76.
- ZMÖM      RÉZ Pál szerk. (1958): *Zrínyi Miklós összes művei*. I–II. köt. Budapest, Szépirodalmi.
- ZMVL      *Zrínyi Miklós válogatott levelei* (1997). Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bene Sándor és Hausner Gábor. Budapest, Balassi. (Régi Magyar Könyvtár, Források 6.) *Italienisch Deutsches und Teutsch Italienisches Wörterbuch* (1759). *Vollständiges italienisch-deutsches Wörterbuch A–L* (1831).

Vákát oldal

## SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

(A személy- és helynévmutatóban a kenyérszövegben található összes név szerepel, a jegyzetekből azonban csak azok, amelyek Montecuccoli korával vagy saját tevékenységével, ismereteivel, tapasztalataival kapcsolatosak.)

Aelianus 50, 51, 61, 240, 268

Aemilius 265

Aesopus 40

Aldringen, Johann Reichsgraf von (1588–1634), császári tábornagy a harmincéves háborúban 255

Alghisi, Galasso (Galeazzo da Carpi, 1523–1573) itáliai várépítő mester 130

aleppói pasa 309

Ali pasa 179, 180, 309

Ali pasa († Buda, 1664) 287

Ambiorix, Kr. e. 54/53-ban a kelta ebur törzs két királyának egyike, a római uralom elleni felkelés vezetője 183, 252, 255

Andrimont (Andremont), Johann, Freiherr von, kaiserlicher General-Feldwacht- und Quartiermeister (Colonello e General-Quartiermaestro) 142, 227

Antiokhosz (ógörögül Ἀντίοχος, latinosan Antiochus), III., Nagy (242–187), a Szeleukida Birodalom királya (Kr. e. 223–187) 263, 289, 290

Apafi Mihály, I. (1632–1690), erdélyi fejedelem (1661–1690) 173, 183, 187–189, 192

Apis 170

Ariszteidész (ógörögül Ἀριστείδης, Kr. e. 550 k. – 467 k.), athéni államférfi, a marathóni csata idején (Kr. e. 490) sztratégosz, 489/488-ban arkhón 266

Arisztotelész (ógörögül Ἀριστοτέλης, Kr. e. 384–322), görög filozófus és természettudós 37, 38, 40, 41, 49, 50, 92–95, 104, 109, 124, 128, 162, 180, 241, 243, 244, 249, 260–266

Aschemberg 196

Aurochs kapitány 203

Baden tábornagy/bádeni (Lipót) őrgróf →bádeni Lipót Vilmos

Bádeni Lipót Vilmos (1626–1671), őrgróf, 1663–1664-ben birodalmi főparancsnok, császári tábornagy, a szentgotthárdi csatában a birodalmi csapatok parancsnoka 180, 182, 216, 226, 227

Banér, Johan (1596–1641), svéd tábornagy a harmincéves háborúban 12, 24, 71, 73, 155, 156

Bánffy Dénes (1630 k. – 1674), erdélyi főúr, a fejedelmi tanács tagja 175

Barcsay Ákos, nagybarcsai (1619–1661), erdélyi fejedelem (1658–1660) 173

Bar-le-Duc →Errard de Bar-le-Duc, Jean

## A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

- Basta, Giorgio (1540–1607) itáliai származású császári tábornok, diplomata és szakíró 24, 56, 255, 275, 300
- Batthyány (II.) Kristóf (1637–1687), dunántúli kerületi főkapitány (1659–1685) 210, 215, 219, 220
- Beauvisé 226
- Bernát, weimari herceg/Bernhard Herzog von Sachsen-Weimar (1604–1639), a svéd hadsereg egyik vezére a lützeni csatában 1632-ben 160, 165
- Bisterzky dragonyosezredes 182
- Bouillon, Gottfried, franciául Godefroy de Bouillon (1060 k. – 1100), az első keresztes hadjárat egyik hadvezére, Jeruzsálem elfoglalása (1099) után a Jeruzsálemi Királyság első vezetője 273
- Breda, Johann Ludolf Freiherr von (1595–1640), császári vezérőrnagy 117
- Brisac (azonosíthatatlan) 184
- Busbecq, Ogier Ghislain de, latinosan Augerius Gislenius Busbequius (1522–1592), I. (Habsburg) Ferdinánd és II. (Habsburg) Rudolf diplomatája, humanista, botanikus, író 208, 228, 244, 258, 259, 268, 274, 275, 286–288, 292, 316
- Buttler 218
- Caecina = Aulus Caecina Alienus (?–79 k.), római politikus és hadvezér 42, 100, 294
- Caesar = Julius Caesar (Kr. e. 100–44), római államférfi, hadvezér, triumvir, consul, dictator 37, 39, 75, 94, 95, 97–100, 105–107, 109, 111, 112, 115–123, 125, 155, 162, 163, 167, 169, 175, 180–186, 188–190, 193–199, 202, 204, 205, 217, 230, 238, 242, 249, 250, 252, 260, 264–266, 273, 284, 317
- Caprara lovasezred, 1629–1701, tul. Ludwig Hieronymus Graf von Caprara ezredes (1656–1663), Aeneas Silvio Graf von Caprara tábornagy (1663–) 195
- Caraffa lovasezred, 1659–1660, tulajdonosa és parancsnoka Ludwig Graf von Caraffa ezredes 194
- Cellarius, Andreas (1596 k. – 1665), német csillagász, matematikus, földrajztudós 131
- Centenius Penula, római centurio a második pun háború idején 209
- Claudius Marcellus, Marcus (Kr. e. 268 k. – 208), római hadvezér a második pun háború idején, Szürakuszai meghódítója, többszörös consul 101, 162
- Coligny-Saligny, Jean de, gróf (1617–1683), az 1664-es magyarországi hadjáratban a francia segélycsapatok parancsnoka 216, 226, 227
- Condé herceg = Lajos, (II.) Condé hercege (1621–1686), francia tábornok, *le Grand Condé* 25, 27, 154
- Corbulo, Gnaeus Domitius (Kr. u. 7 k. – 67), római politikus, senator, kitűnő hadvezér 94, 199, 213, 260, 261, 267
- Corvin János = Hunyadi János (1407 k. – 1456), Magyarország kormányzója (1446–1453), országos főkapitány, temesi ispán, erdélyi vajda 274
- Crassus, Marcus Licinius (Kr. e. 115 k. – 53) római hadvezér és politikus, → Caesar és Pompeius mellett az első triumvirátus tagja 276
- d'Aubusson, François (III.), La Feuillade grófja, majd hercege (1631–1691), XIV. Lajos marsallja 226, 227
- d'Avancourt báró 214, 218
- della Torre, gróf 108, 155
- Deville, Antoine (v. de Ville, 1596–1657), toulouse-i születésű francia hadmérnök, várépítész 128, 131

## SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

Domitianus = Titus Flavius Caesar Domitianus Augustus (51–96), római császár (81–96), Vespasianus császár fia, a Flavius-dinasztia utolsó tagja 100

Donep ezredes 155

Dögen, Matthias (1605/6–1672), brandenburgi származású matematikus, hadmérnök és diplomata, a korai németalföldi erődépítészeti iskola képviselője 128

Drusus = Tiberius Drusus Iulius Caesar (Kr. e. 15 – Kr. u. 23), Tiberius császár fia, római politikus és hadvezér 124, 261

egri pasa 180, 190

Errard de Bar-le-Duc, Jean (1554–1610), francia várépítész, a francia erődítési iskola „atyja” 25, 128

Fabius Dictator → Fabius Maximus

Fabius Maximus = Quintus Fabius Maximus Verrucosus (Kr. e. 280 k. – 203), római államférfi és hadvezér, Kr. e. 221-ben és 217-ben dictator, →Hanniballal szembeni halogató taktikája miatt a Cunctator melléknevet kapta 41, 97–99, 163, 169, 193, 263–265, 292

Fabri ezredes 186

Fabri lovasezred, 1659–1663-ban a spanyoloktól kölcsönvéve, tul. és pk. →Fabri ezredes 194

Ferdinánd főherceg = Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), Stájeró., Krajna és Karinthia főhercege, cseh király (1617), magyar király (1618), német-római császár (1619) 165, 208, 300

Forgách Ádám (1601–1681), gróf, Érsekújvár parancsnoka, bányavárosi főkapitány (1644–1663), tárnokmester (1663–1679), országbíró (1671–1681) 18, 197, 198

Fournier, Georges (1595–1652), jezsuita matematikus, földrajztudós és hadmérnök 128

Freitag, Adam (v. Fritag, Fritach, 1608–1650), Lengyelországban született, német nemzetiségű, Németalföldön és Lengyelországban tevékenykedő orvos és hadmérnök 128, 129, 131

Frigyes, V., (1596–1632) pfalzi választófejedelem (1610–1623), Csehország királya (1619–1620) 125

Frigyes Vilmos (1620–1688) brandenburgi választófejedelem (1640–1688) 14, 319

Frontinus, Sextus Julius (Kr. u. 40–105) mérnökíró 51, 95, 97, 99, 100, 185, 205, 222, 276

Fülöp király = Philipposz (ógörögül Φίλιππος, latinosan Philippus), II. (Kr. e. 382–336), Makedónia királya 99, 188, 218, 238

Gallas, Matthias, eredeti nevén Matteo Gallasso (1584–1647), birodalmi gróf, a Katolikus Liga itáliai származású tábornoka a harmincéves háborúban, a Habsburg hadak főparancsnoka a Német Birodalomban (1634–1635, 1637–1639, 1643) 24, 116, 117, 160, 162, 165, 290

Gerhard, Jakob, ezredes 188

Ghica, Grigore (1600–1664), havasalföldi fejedelem (1659–1660) 203, 204, 219, 239

Gusztáv Adolf, II. (1594–1632), svéd király (1611–1632) 24, 96, 127, 128, 155, 156, 204, 251, 318

Hasdrubal Barca (Kr. e. 245–207), pun hadvezér a második pun háború idején, →Hannibal öccse 99, 102, 228, 248

Hannibal Barkasz (Kr. e. 247–183), pun hadvezér a második pun háború idején 97, 99–102, 164, 176, 177, 209, 228, 231, 236, 243, 248, 250, 263, 284



## A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

- Hasszán, ázsiai pasa 306
- Hatzfeld = Melchior Graf von Gleichen und Hatzfeld (1593–1658), a Katolikus Liga tábornagya a harmincéves háborúban, majd vezértábornagy a svéd–lengyel háborúban 1657-ben 14, 71, 155
- Heidemann, Christoph (?–1684) bajor származású hadmérnök és várépítész 128
- Heinrich kapitány 203
- Heister lovasezred, 1655–1679 (más egységbe beolvasztva), tul. Gottfried Freiherr von Heister tábornagyszernagy 199
- Heister, Gottfried Freiherr von (1609–1679), vezérőrnagy, Szatmár kormányzója, 1664-től altábornagy, 1672-től tábornagyszernagy, az Udvari Haditanács alelnöke 178, 204, 219, 232
- Henrik, IV. Bourbon (1653–1610), francia király (1589–1610) 238, 247
- Herold, Balthasar, ágyúöntő 77
- hesseni tartományi gróf = Hessen-Darmstadt II. György (1605–1661, ur. 1626–1661) 107
- Hohenlohe, Julius gróf (1622–1698) német birodalmi hadvezér, a Rajnai Szövetség 1664-ben Magyarországra küldött seregének parancsnoka 208–211
- Hollach →Hohenlohe
- Holst, Jacob von, ezredes, hadmérnök 82, 136, 214
- Holstein lovasezred = Schleswig-Holstein lovasezred, 1662–1679 (más egységbe beolvasztva), tul. Philipp Ludwig Prinz von Schleswig-Holstein altábornagy (1662–1672) 60, 195
- Homonnai Drugeth György, 1659–1661 között felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány 18, 178, 181
- Horn af Björneborg, Gustav, gróf (1592–1657), svéd tábornagy 165
- Hölzel, császári hírvivő 201, 204
- Höning alezredes 203
- Ibrahim pasa 274
- Ismael budai pasa 180
- István fejedelem = Gheorghe Ștefan, moldvai fejedelem (1653–1658) 306
- János Kázmér, II. (1609–1672), lengyel király (1648–1668) 319
- Jupiter 264
- Károly, V. Habsburg (1500–1558), német-római császár (1530–1556) 26, 28, 52, 53, 268, 273
- Károly, VIII. Valois (1470–1498), francia király (1483–1498) 319
- Károly Gusztáv, X. (1622–1660), svéd király (1654–1660) 14, 96, 104, 118, 255, 281, 319
- Károly, Nagy (742–814) frank király (768–800), római császár (800–814) 41, 305
- Kászoni Márton 175
- Katzianer, Hans von (1491 k. – 1539), szlavón származású hadvezér a Habsburgok szolgálatában, Krajna kormányzója 283
- Kemény János (1607–1662), erdélyi fejedelem (1661–1662) 15–17, 173, 177, 180–182, 184–190
- Kielmannsegg gyalogezred 225

## SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Knigge, Friedrich Ulrich Freiherr von (1618–1683) császári lovas ezredes, kölni választófejedelmi kamarás 191
- Knigge lovasezred, 1657–1775, tul. Jobst Hilmar Freiherr von Knigge altábornagy (1657–1669) 195
- Konstantin fejedelem = Constantin Șerban (?–1682), havasalföldi fejedelem 1659-ben 306
- Konstantin I. (Nagy) (272–337), római császár (306–337) 36
- Kuschenitz horvát ezredes 221
- Kücsük Mehmet jenői bég, majd váradi pasa, aki a nagyszöllősi csatában legyőzte Kemény Jánost; később újvári, temesvári, majd ismét újvári és váradi beglerbég lett 189, 192
- la Corona császári gyalogezred 226
- la Feuillade → d'Aubusson
- la Noue, François de, hugenotta vezér és katonai szakíró (1531–1591) 273, 283, 300, 306, 311, 322
- la Tour → Turenne
- la Valette, Louis de Nogaret de (1593–1639), bíboros, altábornagy 155
- Lajos, II. Jagelló (1506–1526), magyar király (1516–1526) 271, 274, 318
- Lajos, XIV. Bourbon (1638–1715), a Napkirály (Roi-Soleil), francia király (1643–1715) 105, 107, 238
- Leó, X. (1475–1521), pápa (1513–1521) 306
- Leó, VI. (866–912), bizánci császár (886–912) 51, 53, 240, 241, 262, 270, 323
- Leslie, Jacopo, gróf, Spick ezredbeli alezredes 215
- Licinius konzul = Publius Licinius Crassus Dives († Kr. e. 183), a Kr. e. 205. év egyik consulja, Kr. e. 213/212-től haláláig pontifex maximus 101, 276
- Lipót Vilmos, Habsburg (1614–1662), osztrák főherceg 143
- Lippay György (1600–1666), esztergomi érsek (1642–1666) 177, 205
- Livius = Titus Livius római történetíró (Kr. e. 59 – Kr. u. 17) 39, 66, 92, 97–103, 111, 117, 140, 143, 144, 151, 157, 162–165, 168–171, 176, 184, 185, 196, 209–211, 216, 217, 223–225, 227–231, 234, 236, 240–248, 250, 252, 259, 261–265, 272, 273, 284, 289, 290, 295, 300, 317, 321–323
- Lorini, Bonaiuto (1542/1544?–1611?) firenzei születésű építőmester, vízépítő és hadmérnök 128, 131
- Lotharingiai Károly (1643–1690), herceg, császári és királyi tábornagy, a török elleni visszafoglaló háború hadvezére 23, 26–28, 297
- Lothringen lovasezred, 1636–1775, tul. Karl (V.) Herzog von Lothringen und Bar tábornagy (1664–1677) 226, 227
- Lucullus = Lucius Licinius Lucullus (Kr. e. 109? – 59–56 között), korának egyik legkiemelkedőbb római hadvezére és politikusa 196
- Lükurgosz (ógörögül Λυκοῦργος, latinosan Lycurgus), a Kr. e. 8. században élt spártai törvényhozó, a spártai „katonaállam” megreemtője 290
- Machau, máltai lovag 226
- Marolois, Samuel (kb. 1572–1627) francia származású németalföldi matematikus és hadmérnök 128, 129
- Mascardi 40

## A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

- Mansfeld zu Friedenberg, Karl, gróf (1543–1595), császári tábornok, Esztergom visszafoglalója 1595-ben 298
- Mátyás, Habsburg (1557–1619), főherceg, 1608-tól II. Mátyás néven magyar király 271, 274, 279
- Medici, Lorenzo de (1449–1492), II Magnifico, itáliai államférfi, a Firenzei Köztársaság *de facto* uralkodója, bankár, a reneszánsz művészet bőkezű támogatója 276
- Mehmed, III. (1566–1603), török szultán (1595–1603) 271
- Melder, Gerard, németalföldi hadmérnök és várépítész 128, 129, 141
- Melzi, Lodovico (1558–1617) spanyol szolgálatban álló itáliai származású tábornok, a könnyűlovasság parancsnoka 255
- Mercoeur herceg →Philippe-Emmanuel de Lorraine
- Miksa, II., Habsburg (1527–1576), német-római császár (1564–1576), cseh király (1562–1576), magyar király (1563–1576) 46, 47, 52, 91, 130, 273, 275, 300, 321
- Miltiadész (ógörögül Μιλτιάδης, latinosan Miltiades) (Kr. e. 555/550–489), athéni hadvezér, a marathóni győző 266
- Minacci, Giuseppe, Montecuccoli titkára 82
- modenai herceg = Francesco I. d'Este (1610–1658) 11–13, 160
- Mohamed nagyvezír = Köprülü Mehmed (1580–1661) nagyvezír (1656–1661) 239
- Montecuccoli lovasezred, 1632–1734, tul. Raimund Graf Montecuccoli vezérőrnagy, majd tábornagy (1645–1680) 195
- Morshausen, svéd hadmérnök 128
- Morzin (Marazin, Marazini, Marrazino, Marzin, Marotzin, Morazin), Camill Rudolf Freiherr auf Hohenelbe, Eglitz und Platten, Graf von († 1646), császári ezredes, szász választói tábornagy 156
- Murád szultán = II. Murád (1404–1451), oszmán szultán (1421–1444, 1446–1451) 228, 274
- Nádasdy Ferenc (1623–1671), gróf, országbíró 18, 215, 220, 231, 232
- Nassau ezredes 225
- Nassau gyalogezred 225
- la Noue, Françoise de →la Noue
- Oglu, ázsiai pasa 180
- orániai herceg = Oranien-Nassau, Friedrich Heinrich, Graf von (1584–1647), 1625-től haláláig az Egyesült Tartományok helytartója 98, 139, 143
- Orchanes = I. Orchanes, Orhán gázi (1281 k. – 1362), I. Oszmán szultán fia és utóda (1323/4–1362) 241
- Otho, Marcus Salvius (32–69), a „négy császár évének” (69) egyik császára 294
- Pagan, Blaise François, comte de (1604–1665) francia hadmérnök 128
- Pappenheim, Gottfried Heinrich Graf zu (1594–1632), a harmincéves háború kiemelkedő császári tábornoka, aki a lützeni csatában, az általa vezetett, a küzdelmet eldöntő lovasroham során kapott halálos sebet 290
- Pénélope (ógörögül Πηνελόπη, latinosan Penelope), Odüsszeusz felesége, Heléné unokatestvére 313
- Péréfixe, Paul Philippe Hardouin de Beaumont de (1606–1671), francia történész, Párizs érseke 238, 306

## SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Pfalzi V. Frigyes, pfalzi választófejedelem (1610–1623), cseh király (1619–1620), „téli királynak” is nevezték, mert mindössze egyetlen télen át uralkodott 125, 318
- pfalzi választófejedelem →Pfalzi V. Frigyes
- Philippe-Emmanuel de Lorraine (1558–1602), Mercoeur hercege, a hugenotta háborúk egyik katolikus vezére, Bretagne kormányzója, →IV. Henrik királytól 1598-ban elszenvedett veresége után II. Rudolf szolgálatába állt, 1601-ben bevette Székesfehérvárat 283, 300, 318
- Pio császári gyalogezred, 1642–1769 (utána 8. gyalogezred), tul. Herbert Marchese Pio di Savoya tábornagy (1661–1676) 227
- Plautus = Titus Maccius Plautus (Kr. e. 254 k. – 184 k.), római köztársaságbeli komédiaszerző 175
- Pompeius = Cnaeus Pompeius Magnus (Kr. e. 106–48) római hadvezér és politikus a késői Római Köztársaság idején 75, 94, 105, 115, 119, 120, 163, 185, 188, 189, 195, 228, 230, 284
- Porcia gyalogezred 194
- Post ezredes 192
- Potier d’Estein, Michael (1564–1634), francia matematikus 126
- Prométheusz (ógörögül Προμηθεύς, „előrelátó”), a görög mitológia egyik alakja, egy titán, aki ellopta a tüzet az istenekről az embereknek 194
- Promnitz gyalogezred 195
- Próteusz (ógörögül Πρωτεύς), tengeri isten a görög mitológiában, Poszeidón fia, aki bármilyen alakot képes öltetni 127
- Puchheim, Johann Christoph III. von (1605–1657), császári tábornagy 204
- Püthagorasz (ógörögül Πυθαγόρας, latinosan Pythagoras), (Kr. e. 570 k. – 495) ión származású prezsókratikus filozófus és matematikus, a püthagoreus filozófiai iskola megalapítója 38
- Pügmalión (ógörögül Πυγμαλίων, latinosan Pygmalion) legendás ciprusi szobrász, akit Ovidius *Átváltozások* című műve tett híressé; beleszeretett saját szobrába, és imáját meghallgatva a szobrot az istenek életre keltették 194
- Rákóczi György, II. (1621–1660), erdélyi fejedelem (1648–1657) 15, 173, 196, 237, 306
- Rappach lovasezred, 1643–1679 (más egységbe beolvastva), tul. Ferdinand Karl von Rappach ezredes (1662–1664), Johann Schmidt vezérőrnagy (1664–1679) 195, 227
- Redani, David, alezredes, Kolozsvár német helyőrségének parancsnoka 185, 192
- Reich, császári hadmérnök, később főszállásmester és General-Feldwachtmeister 128
- Remling 218
- Reniger von Reningen, Simon, konstantinápolyi Habsburg rezidens (1649–1666) 195, 234
- Rhédey Ferenc (1610 k. – 1667), erdélyi fejedelem (1657–1658) 173
- Rossy 218
- Rottal, Johann Anton Graf von (1605–1674), császári megbízott 18, 190
- Ruis →Ruse, Hendrik
- Ruse van Rysensteen, Hendrik (1624–1679) németalföldi hadmérnök 129
- Sardi, Pietro (1561–?), római születésű tüzér, hadmérnök és szakíró 131
- Sattelmacher, Andreas, Kassa polgármestere 190

## A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

- Sándor, Nagy = Alexandrosz (ógörögül Αλέξανδρος, latinosan Alexander), III. (Kr. e. 356–323), makedón király 74, 97, 111–114, 116, 117, 121, 174, 183, 188, 193, 198, 200, 201, 205, 207, 209, 228, 250, 264, 273
- Schmidt lovasezred, 1663–1665, tul. és pk. Johann Schmidt ezredes 225, 226
- Schneidau ezredes 186, 192, 199
- Schneidau lovasezred, 1656–1679 (más egységbe beolvasztva), tul. Franz Freiherr von Schneidau vezérőrnagy (1656–1674) 226, 227
- Schönaich gyalogezred 194
- Schwarzenberg, Adolf von (1547–1600), császári hadvezér 274, 275
- Schwendl, Lazarus Freiherr von (1522–1583), császári hadvezér, katonai teoretikus 24, 74, 291
- Scipio Africanus, Publius Cornelius (Kr. e. 235–183) római hadvezér és államférfi, →Hannibal legyőzője 99–103, 170, 217, 228, 229, 242, 263, 284
- Sempronius = Tiberius Sempronius Gracchus (Kr. e. 163–133 júliusa), római politikus 242, 292
- Slang, svéd ezredes 196
- Sobieski (III.) János (1629–1696), lengyel király (1674–1696) 28, 297
- Souches, Louis Radiut de (németül Ludwig Radwig von) (1608–1683), táborszernagy, 1664-től tábornagy 19, 20, 186, 219, 239
- Spacker főhadbíró 182
- Sparr császári gyalogezred, 1661–1769 (utána 54. gyalogezred), tul. Wladislaw Graf von Sparr altábornagy (1661–1669) 226
- Sparr, Otto Christoph Freiherr von (1599/1605 – 1668) brandenburgi tábornagy, 1663–1664-ben a Magyarországon harcoló brandenburgi csapatok parancsnoka 218
- Speckle, Daniel (v. Specklin, 1536–1589), strassburgi születésű német várépítész, hadmérnök és térképész 128, 131
- Spieckh gyalogezred, 1662–1769 (utána 24. gyalogezred), tul. Lukas Ritter von Spieckh zu Uibergau und Langenau vezérőrnagy (1662–1665) 227
- Sporck, Johann Graf von (1601–1679), császári altábornagy 182, 199, 201–203, 224, 228
- Sporck lovasezred, 1634–1679 (más egységbe beolvasztva), tul. Johann Graf von Sporck lovassági tábornok 227
- Starhemberg, Johann Reichard Graf von (1608–1661), 1657-től vezérőrnagy, 1660-től altábornagy 178
- Stauffenberg 227
- Stevin, Simon (1548–1620), flamand matematikus, fizikus és hadmérnök 128
- Strozzi lovasezred 215
- Strozzi, Peter Graf von (1626–1664), császári altábornagy 211, 213
- Sulpicius Galba = Lucius Livius Ocella Servius Sulpicius Galba (Kr. e. 24 – Kr. u. 69), a „négy császár évének” (69) egyik császára (68–69) 44, 294
- Syphax, az ókori Numidia egyik törzsének királya, a második pun háború résztvevője 102, 228, 242
- Szinán pasa (1506–1596), nagyvezír (1580–1596), Győr elfoglalója 271, 274, 279
- Szulejmán, I. (1494–1566) (Nagy, Törvényhozó/Kanuni), török szultán (1520–1566) 162, 271, 274, 311, 321

## SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Tacitus = Publius (vagy Caius) Cornelius Tacitus (55/56 – valószínűleg 117 és 120 között) római történetíró 23, 39, 40, 42, 44, 92, 94, 96–98, 100, 102, 105–107, 112, 117, 121–123, 156, 162, 163, 165, 169–171, 181, 183, 189, 193, 194, 196, 198–201, 203, 206, 207, 213, 224, 225, 227, 228, 230, 234, 241, 242, 244, 245, 250, 252–254, 257, 260, 261, 264, 266, 267, 270, 272, 273, 276, 277, 284, 288–290, 294–296, 301, 308, 316, 321
- Tasso császári gyalogezred 226, 227
- Tasso, Strozzi ezredbeli alezredes 185, 215, 218
- temesvári pasa 180
- Theti, Carlo (1529–1589), itáliai várépítész és szakíró 131
- Tigranész, II. Nagy (Kr. e. 140 k. – 55), Armenia Magna uralkodója 196
- Tilly, Johann T'Serclaes, Graf von (1559–1632), a harmincéves háborúban a Katolikus Liga seregeinek főparancsnoka 24, 254, 318
- Tiridatész, II. pártus király (ur. Kr. e. 30–25) 252
- Torstensson, Linnart (1603–1651) svéd marsall és hadmérnök 71, 143, 155, 282
- Traianus = Imperator Caesar Nerva Traianus Augustus (53–117) a Római Birodalom császára 98-tól haláláig 261
- Turenne, Vicomte de, Henri de la Tour d'Auvergne, (1611–1675) francia tábornok, majd Franciaország marsallja (1643) 25, 154, 276
- Ulászló, I. Jagelló (1424–1444), 1434-től lengyel, 1440-től magyar király, a várnai csatában esett el 274
- Ulrich württembergi herceg = Ulrich, Herzog von Württemberg-Neuenbürg (1617–1671) vezérőrnagy, a harmincéves háború, valamint a francia–spanyol háború veteránja 231
- Vegetius, Flavius Renatus (Kr. u. 4. sz.), római hadászati író 35, 44, 51, 53, 74, 90, 93, 97, 110, 119–121, 123, 126, 143, 144, 157, 162–164, 166–168, 205, 206, 240, 242–244, 246, 249, 253, 254, 256, 261, 267, 276, 291, 305, 318
- Vitellius, Aulus (12/15–69), a „négy császár évének” (69) egyik császára 169, 294
- Waldeck, Georg Friedrich von (1620–1692), brandenburgi hadvezér, 1684-től németalföldi főkapitány 224
- Wallenstein, Albrecht Wenzel Eusebius von (1583–1634), császári fővezér a harmincéves háborúban 24, 47, 56, 156, 254, 255, 290
- Wassenhoven, Guislain Segers d'Ideghem von, császári hadmérnök 211
- weimari herceg →Bernát, weimari herceg
- Wittenberg, Arvid (1606–1657), svéd tábornok 139
- Wrangel, Karl Gustav (1613–1676), svéd birodalmi admirális, főnemes, államférfi, hadvezér 103
- Zahel, ázsiai pasa 180
- Zeiss lovasezred, 1619–1867 (utána 8. dragonyosezred), tul. Christoph Zeiss ezredes (1661–1673) 195
- Zrínyi Miklós (1620–1664), gróf, horvát bán 9, 16–23, 196, 203, 206, 209–215, 233

Vákát oldal

# HELYNÉVMUTATÓ

- Afrika 101, 102, 174, 263, 290  
Albánia 195, 301, 306  
Alpok 111, 294  
Alsen, ma: Als, dán sziget Fyntól délnyugatra 103, 196  
Alsó-Ausztria, az Ennsen túli terület, tartomány (Niederösterreich) 13, 175, 248  
Alsó-Magyarország, nagyjából a Fülel vonalától nyugatra, a Dunától északra eső terület 192, 195, 296, 297  
Amersfoort, Hollandia 11  
Ancona, Olaszország 306  
Angol Királyság 125  
Anklam, Németország 103  
Apáti, ma: Olcsvaapáti 297  
Appenninek 176  
Aranyosmegyes, ma: Medieșu Aurit, Románia 181, 187  
Arras, Franciaország 154, 159, 185  
Árva, ma: Orava, Szlovákia 200, 307  
Árva vármegye 197  
Ausztria 139, 177, 197, 221, 248, 275  
Ázsia 104, 174, 180, 195, 209, 228, 232, 279, 287, 306
- Babócsa 212  
Balaton 220  
Banja Luka (Бања Лука), Bosznia-Hercegovina, a boszniai Szerb Köztársaság fővárosa 278  
Bányavidék 297  
Bazin, ném. Bösing, ma: Pezinok, Szlovákia 202  
Bécs, ném. Wien, Ausztria 15, 18, 19–22, 28, 47, 78, 186, 204, 213, 252, 271, 279, 301, 311  
Bécsújhely, ném. Wiener Neustadt, Ausztria 220  
Belgium 105, 107, 124, 241, 267  
Belgrád, ma: Beograd (Београд), Szerbia 237, 278, 279, 283, 301, 315, 320  
Belső-Ausztria (Innenösterreich) 22, 248  
Bernburg, Németország 106, 121, 155  
Berzence 210, 212  
Beszterce, ném. Bistritz, ma: Bistrița, Románia 187  
Besztercebánya, ma: Banská Bystrica, Szlovákia 297  
Bethlen, ma: Beclean, Románia 186, 204  
Bizánc 99



## A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

- Bodrog folyó 187, 307  
Bois-le-Duc, ma: 's-Hertogenbosch, Hollandia 139, 140, 143  
Borosjenő, ma: Ineu, Románia 173, 239  
Bosznia 287, 306  
Brăila, Románia 301  
Breisach (am Rhein), Németo. 12  
Breitenfeld, Németo., ma Lipcse része 12, 60, 165, 318  
Brindisi, Olaszo. 306  
Buda 16, 23, 80, 177–179, 186, 209, 237, 278, 287, 297, 298, 311, 315, 320  
Burgundia 273
- Cambrai, Franciao. 154  
Cannae, mára elpusztult ókori római település, Olaszország Puglia régiójában, Bari és Barletta között, az Ofanto torkolatánál 170, 228, 250, 273  
Carthago Nova, ma: Cartagena, Spanyolo. 284  
Chateau-Cambrésis, Franciao. 319  
Cham, Németo. 155  
Champagne 245  
Chemnitz, Németo. 156
- Csákány 220, 221, 233  
Csallóköz, ném. Schütt 197, 202, 203, 206, 232, 275, 307, 308  
Cseh Királyság 175  
Csehország 71, 73, 155, 158, 246–248  
Cseklész, ném. Lansitz v. Landschütz, korábban Čeklís, ma: Bernolákovo, Szlovákia 200, 201, 204
- Dachau, Németo. 13, 155  
Dalmácia 237, 320  
Damme, Németo. 103  
Damgarten, Németo. 103  
Dánia 14, 36, 104, 178, 247, 250  
Danzig, ma: Gdańsk, Lengyelo. 160  
Dardanellák 306  
Demmin, Németo. 103  
Derbent →Haemus-hegység  
Dnyeper folyó 160  
Dráva folyó 19, 23, 209, 215, 216, 295, 300  
Duna folyó 19, 20, 23, 177, 178, 196–198, 200, 202, 203, 206, 208–211, 213, 232–234, 237, 274, 279, 281, 282, 295, 298, 300, 301, 305, 307, 308, 315  
Dunkerque, ném. Dünkirchen, Franciao. 238  
Dyrrhachium, ol. Durazzo, ma: Durrës, Albánia 284

## HELYNÉVMUTATÓ

- Ecsed, ma: Nagyecsed 297, 307  
Eger 246, 271  
Egyiptom 40, 93, 170, 174, 179, 281, 283  
Elba folyó 12, 268  
Erdély 9, 15–18, 124, 173–175, 177–181, 183–188, 190–192, 195, 237, 239, 255, 276, 283, 296, 300, 301, 305–307, 309  
Érsekújvár, ném. Neuhäusel, ma: Nové Zámky, Szlovákia 19, 27, 143, 196–200, 204, 206, 207, 219, 233, 239, 259, 275, 281, 287, 298, 300, 309, 315, 320  
Eszék, ném. Esseg, ma: Osijek, Horváto. 19, 209–212, 237, 278, 301  
Esztergom 16, 19, 20, 27, 177–179, 197, 198, 205, 206, 211, 232, 233, 274, 275, 290, 297, 298, 309, 311, 315  
Európa 22, 24, 27–29, 96, 174, 214, 239, 249, 271
- Fehérhegy, ma: Bílá Hora, Prága része, Cseho. 125, 318  
Fehérhegy, Weissenberg (a Kárpátok része) 201  
Fehértemplom, szerb Бела Црква (Bela Crkva), ném. Weißkirchen, román Biserica Alba, Szerbia 197  
Fehérvár → Gyulafehérvár  
Fekete-tenger 306  
Felső-Ausztria (Oberösterreich) 175, 248  
Felső-Magyarország, nagyjából Fülek vonalától keletre, a Fülek–Szatmár vonaltól északra, az erdélyi határig terjedő terület 16–18, 178, 179, 190, 192, 195, 199, 295–297, 300  
Fertő tó 307  
Flandria, a mai Belgium, Észak-Franciao. és Hollandia egyes részeit magában foglaló egykori grófság 139, 208, 247, 285  
Fogaras, ma: Făgăraș, Románia 186, 187  
Földközi-tenger 306  
Franciaország 28, 29, 100, 105, 124, 176, 185, 208, 241, 245, 251, 290, 294, 319  
Friedrichsöde, egykori dán erődítmény, ma: Christianpris, Friedrichsort, Kiel, Németország 116, 138  
Fülek, ma: Filákovo, Szlovákia 19, 179, 297, 307  
Fünen, dán sziget, ma: Fyn 103, 108, 319
- Galgóc, ném. Freistadt, ma: Hlohovec, Szlovákia 200, 201, 203, 233  
Gallipoli-szoros 306  
Garz, Németo. 103  
Germánia 26, 40, 198  
Glogau, ma: Głogów, Lengyelo. 143, 281  
Göding, ma: Hodonín, Cseho. 175  
Görögország 41, 104, 111, 306, 320  
Graz, Ausztria 15, 20, 22, 213  
Gúta, Gutta, ma: Kolárovo, Szlovákia 200, 203, 308  
Győr, ném. Raab 15, 20, 23, 134, 196, 197, 199, 200, 204, 220, 232, 271, 274, 275, 279, 281, 284, 297, 307, 311, 313

## A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

Győr vármegye 197

Gyulafehérvár, ném. Karlsburg, vagy Weissenburg, ma: Alba Iulia, Románia 184, 277

Hadrianopolisz, Drinápoly, ma: Edirne, Töröko. 239, 301

Haemus-hegység = Balkán-hegység 301

Halle, Németo. 290

Havasalföld 173, 174, 177, 186, 187, 192, 195, 200, 201, 203, 204, 219, 234, 239, 252, 274, 283, 301, 305, 306, 309, 316

Héthárs, ma: Lipany, Szlovákia 191

Hollandia 107, 245

Holstein, a mai Schleswig-Holstein német tartomány Kiel vonalától délre eső része 273

Hont vármegye 197, 200

Hradisch, Magyarhradis, ma: Uherské Hradiště, Cseho. 175

Huszt, ma: Хуст, Ukrajna 181, 187

Ipoly folyó 307

Itália 9, 13, 22–26, 30, 77, 101, 102, 122, 124, 162, 194, 197, 216, 238, 250, 277, 285, 295, 306, 308, 319

Jablunka, ma: Jablůnka, Cseho. 175

Jankau, ma: Jankov, Cseho. 71

Jenő →Borosjenő

Jüterbog, Németo. 159

Jütland, Dánia középső része 103

Kairó 174, 281, 287

Kaiserslautern, Németo. 12

Kandia, ma: Iráklío, gör. Ηράκλειο, Kréta, Görögo. 96, 104, 124, 237, 293, 294, 306, 313

Kanizsa 19–21, 121, 138, 210–214, 220, 283, 300, 318, 320

Kapuvár 308

Karinthia 248

Karthágó, latin Carthago, ősi város Észak-Afrikában, közel Tunézia fővárosához, Tuniszhoz 101, 102, 170, 217, 240, 248, 250, 263, 289, 306, 323

Kassa, ném. Kaschau, ma: Košice, Szlovákia 24, 178, 181, 187, 190–192, 284, 297, 307

Kassel, Németo. 107

Kis-Ázsia 104

Kolozsvár, ném. Klausenburg, lat. Claudiopolis, ma: Cluj-Napoca, Románia 16, 17, 182–187, 192, 193, 288, 309

Komárom, ném. Komorn, ma: Komárno, Szlovákia 16, 23, 175, 178, 179, 186, 196, 197, 200, 203, 204, 206, 275, 284, 298, 308

Konstantinápoly, a Bizánci Birodalom fővárosa, ma: Isztambul, Töröko. 174, 186, 229, 239, 278, 287, 306, 320

## HELYNÉVMUTATÓ

- Koppenhága, Dánia 14, 281, 282  
Korpona, ném. Karpen, ma: Krupina, Szlovákia 197  
Kotariba/Kotori, ma: Kotor, Horváto. 215, 220  
Körmend 117, 221, 231, 233, 308  
Kőszeg 231  
Kővár, mára rommá lett vár, Berkeszpataka, rom. Berchezoaia község határában 178, 182, 187  
Krajna 248  
Kraszna folyó 181, 182, 297
- Lajta folyó 307, 308  
Laufnitz folyó 231  
Lech folyó 160  
Légrád, ma: Legrad, Horváto. 220  
Lengyelország 14, 36, 82, 96, 104, 108, 118, 173, 178, 196, 219, 245, 247, 276  
Léva, ma: Levice, Szlovákia 19, 180, 197, 219, 239, 298, 307  
Lipcse, lásd még Breitenfeld 60, 165, 318  
Lipótvár, ném. Leopoldstadt, ma: Leopoldov, Szlovákia 297, 308  
Liptó vármegye 197  
Litvánia 316  
Loitz, Németo. 103  
Lützen, Németo. 56, 96, 254, 255, 290
- Maas folyó 139  
Maastricht, Hollandia 152  
Magyar Királyság 15, 197  
Magyarország 9, 11, 15, 16, 18, 22–24, 26–29, 37, 38, 90, 117, 172, 175, 176, 185, 192, 198, 206–208, 237, 241, 247, 256, 271, 274, 284, 288, 291, 297, 298, 301, 311, 314, 315, 318, 322  
Magyaróvár, ném. Ungarisch Altenburg, ma: Mosonmagyaróvár 196, 197, 199, 200, 232, 279, 307, 311  
Makedónia 250, 295  
Mantova, Olaszo. 123  
Máramaros 181  
Marburg, Németo. 107,  
Marosvásárhely, ma: Târgu Mureş, Románia 183, 187  
Martos, település a Nyitra bal partján, nem sokkal a Zsitva torkolata előtt 178  
Meggyes →Aranyosmeggyes  
Melnik, Németo. 73  
Metz, Franciao. 273, 319  
Mezières, Franciao. 155  
Milánó, Olaszo. 26, 160, 247, 319  
Mittelfahrt, ma: Middelfart, Dánia, Fyn szigetének nyugati, a dán szárazföldre legközelebb eső pontján 103

## A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

- Modor, ma: Modra, Szlovákia 202  
Mohács 39, 274, 301, 317, 318  
Moldva 174, 177, 195, 200, 234, 252, 283, 305, 306, 309, 316  
Morvaország 13, 139, 202, 248, 275, 316  
Munkács, ma: Мукачево, Ukrajna 181  
Mura folyó 210, 212–220, 268, 300  
Murány, ma: Muráň, Szlovákia 307  
Muraszombat, ma: Murska Sobota, Szlovénia 220
- Nagybánya, ma: Baia Mare, Románia 181, 182, 187  
Nagyszeben, ma: Sibiu, Románia 184  
Nagyszombat, ma: Trnava, Szlovákia 175, 202, 275  
Nagyvárad, ném. Großwardein, ma: Oradea, Románia 173, 187, 287, 312  
Nápolyi Királyság 319  
Navarra 245  
Németalföld 11, 27, 99, 100, 105, 107, 123, 124, 211, 238, 241, 269  
Németország 26, 40, 124, 319  
Német-római Birodalom 15, 247, 306  
Neuburg, Németo. 196  
Neumarkt →Marosvásárhely  
Nógrád vármegye 19, 197, 200  
Nola, Olaszo. 101  
Normandia 245  
Nördlingen, Németo. 12, 144, 154, 156, 165, 319  
Nürnberg, Németo. 87, 106, 154, 156, 204, 273  
Nyitra, ma: Nitra, Szlovákia 19, 197, 233, 275, 298, 307  
Nyitra folyó 178, 200, 233, 307  
Nyitra vármegye 197, 200  
Nymwegen, holl. Nijmegen, Hollandia 139
- Ocker folyó 138  
Odera folyó 155  
Ohlau, ma: Olawa, Lengyelo. 155  
Oliva/Oliwa, Lengyelo. 15, 104  
Ostende, holl. Oostende, Belgium 141
- Pápa 197, 274  
Parchim, Mecklenburg, Németo. 129  
Párkány, ma: Štúrovo, Szlovákia 198, 200, 297  
Patak, ma: Sárospatak 297, 307  
Pécs 210, 212

## HELYNÉVMUTATÓ

- Peene folyó 103, 117, 160  
Pera, ma: Isztambul Beyoğlu városrésze, Törökó. 278  
Philippopolisz, ma: Plovdiv, Bulgária 301  
Piemont 245  
Pikárdia 245  
Pinka folyó 231  
Pó folyó 294  
Pomeránia, ném. Pommern, a Német-római Birodalom Dániától keletre fekvő, Balti-tenger-parti tartománya 12, 14, 99, 103, 117, 138, 160, 178, 273, 320  
Pozsony vármegye 197  
Pozsony, ném. Preßburg, ma: Bratislava, Szlovákia 15, 18, 154, 193, 199–204, 206, 232, 234, 275, 284, 298  
Prága, Cseho. 71, 125, 136, 143, 255, 281, 318, 319
- Rába folyó 21, 220, 221, 224, 227–229, 231, 233, 268, 297, 307, 308  
Rábca folyó 307  
Radkersburg, Ausztria 284  
Rajna folyó 13, 160  
Regensburg, Németo. 12, 20, 174, 211  
Rimaszombat, ma: Rimavská Sobota, Szlovákia 192  
Róma, Olaszo. 13, 37, 49, 50, 95, 102, 176, 245, 263
- Sárvár 221, 297, 308  
Segesd 210  
Segesvár, ma: Sighișoara, Románia 188  
Sellye 308  
Sempte, ma: Šintava, Szlovákia 175, 206, 308  
Sitnica folyó 274  
Sonderburg, ma: Sønderborg, Dánia 160  
Sopron 220, 231  
Sopron vármegye 197  
Spanyolország 246, 251, 267  
Speyer, Németo. 47, 52, 74, 160  
Stájerország 21, 195, 203, 210, 214, 221, 248, 275, 284, 307  
Stettin, Pomeránia, ma: Szczecin, Lengyelo. 12, 73, 138  
Stralsund, Németo. 103  
Svájc 123, 245, 257, 270  
Svédország 14, 40, 107, 127, 208, 316
- Szakolca 175  
Szamos folyó 187, 297

## A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

- Szamosújvár, ma: Gherla, Románia 178, 182, 187  
Szamosszeg 187  
Szatmár, ma: Satu Mare, Románia 16, 82, 178, 181, 187, 284, 297, 307  
Szászföld 187  
Szászország 290, 305  
Száva folyó 295, 301  
Székelyföld 187  
Székelyhíd, ma: Săcueni, Románia 178, 186, 288  
Székesfehérvár 231, 232, 290, 300  
Szenc, Warburg/Wartberg, ma: Senec, Szlovákia 200, 203  
Szentgotthárd 21, 22, 28, 82, 219, 221, 223, 226, 233, 240, 308  
Szentgyörgy, Sankt Georg, ma: Svätý Jur, korábban Jur pri Bratislave, Szlovákia 202  
Szentjobb, ma: Siniob, Románia 186  
Szerbia 283, 287, 306  
Szicília 101, 104  
Szigetvár 210, 212, 320  
Szilézia 13, 108, 139, 155, 248, 276, 281, 290  
Szófia, bolgár София, Bulgária 301
- Tangermünde, Németo. 155  
Tarentum, ma: Taranto, Olaszo. 284  
Tarna folyó 307  
Tata 29, 178  
Tatárföld 124  
Temesvár, ma: Timișoara, Románia 180, 186, 193, 195, 204, 278, 301  
Ternia (azonosítatlan) 216  
Tessin folyó, ol. Ticino, Olaszo. 160  
Thrákia 250, 306  
Tisza folyó 23, 173, 177–181, 186, 187, 297, 307, 309  
Tiszaladány 180  
Tokaj 16, 82, 180, 181, 187, 297, 307  
Trencsén vármegye 200  
Trencsén, ném. Trentschin, ma: Trenčín, Szlovákia 200, 297, 308  
Treptow (an der Rega), ma: Trzebiatów, Lengyelo. 103  
Triebel, Németo. 155, 158  
Troppau, ma: Opava, Lengyelo. 13  
Túróc vármegye 18, 197, 200  
Tuttlingen, Németo. 72
- Új-Karthágó lásd Carthago Nova 284  
Újudvar 220

## HELYNÉVMUTATÓ

Ung vármegye 297

Utica, ókori karthágói település a tunéziai Bizerta közelében 102, 249

Vág folyó 197, 200–202, 232–234, 297, 307, 308, 316

Vál 186

Valenciennes, Franciaország. 142, 154, 159

Várad →Nagyvárad

Várna, ma: Варна, Bulgária 274

Varsó, lengyel Warszawa, Lengyelország. 14, 96, 319

Vas vármegye 197

Velence, ol. Venezia, Olaszország. 40, 96, 104, 123, 124, 237, 289, 291, 294, 306

Velencei Köztársaság 259, 309

Veszprém vármegye 197

Vöröskő vára, német. Bibersburg, ma Červený Kameň, Szlovákia 202

Wittstock, Németország. 12, 71, 165

Wolfenbüttel, Németország. 138

Wolgast, Németország. 103

Wollin, ma: Wolin, Lengyelország. 103

Wolmerstädt, ma: Wolmirstedt, Németország. 155

Zala vármegye 197

Zemplén vármegye 297

Ziegenhain, Németország. 107

Zilah, német. Zillenmarkt (korábban Waltenberg), ma: Zalău, Románia 187

Zólyom vármegye 197

Zrinyi-Újvár 20–22, 210–212, 214, 268, 313

Zusmarshausen, Németország. 13

Zsámbék 186

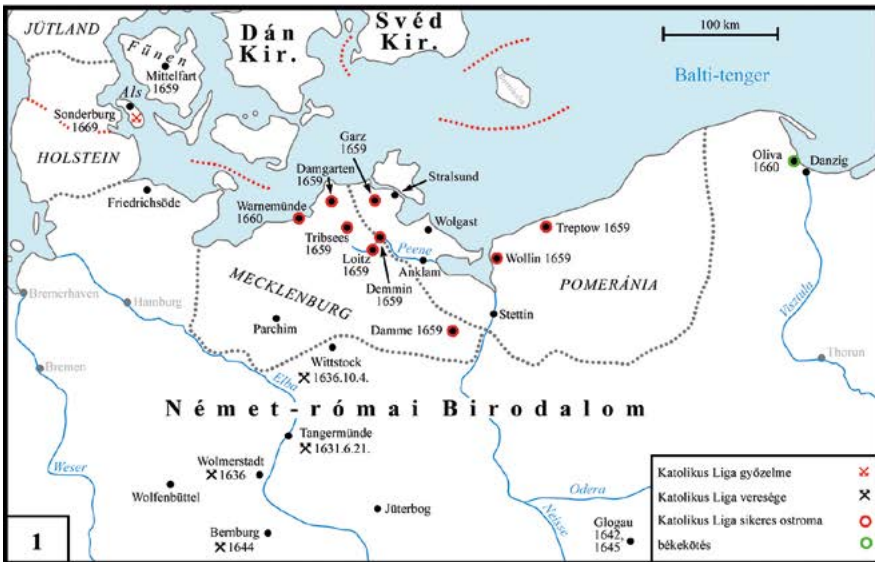
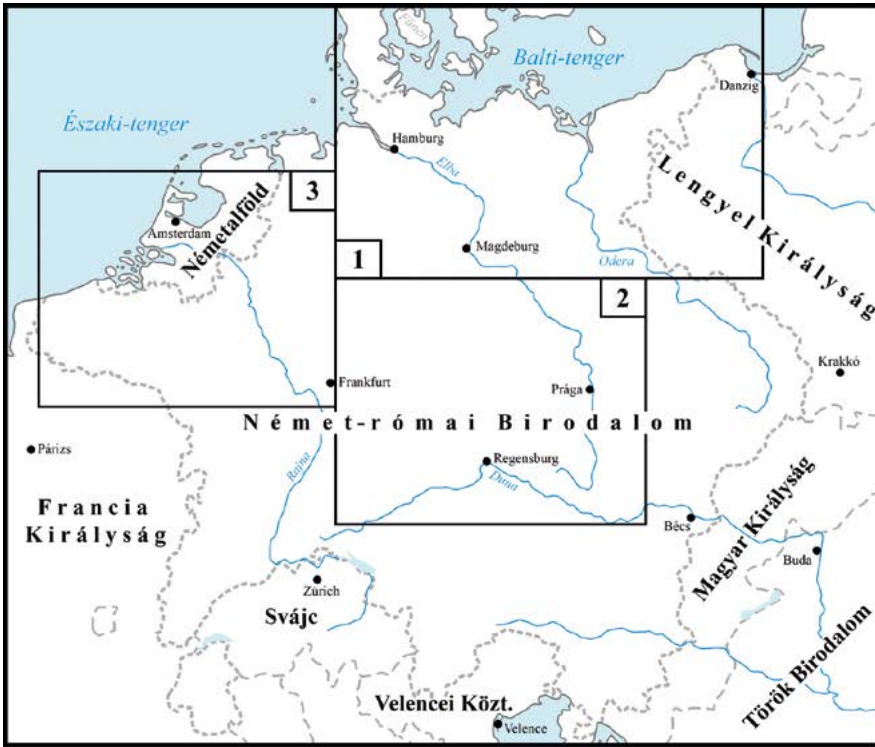


Vákát oldal

# RAJZOK, ÁBRÁK, TÉRKÉPEK

Vákát oldal

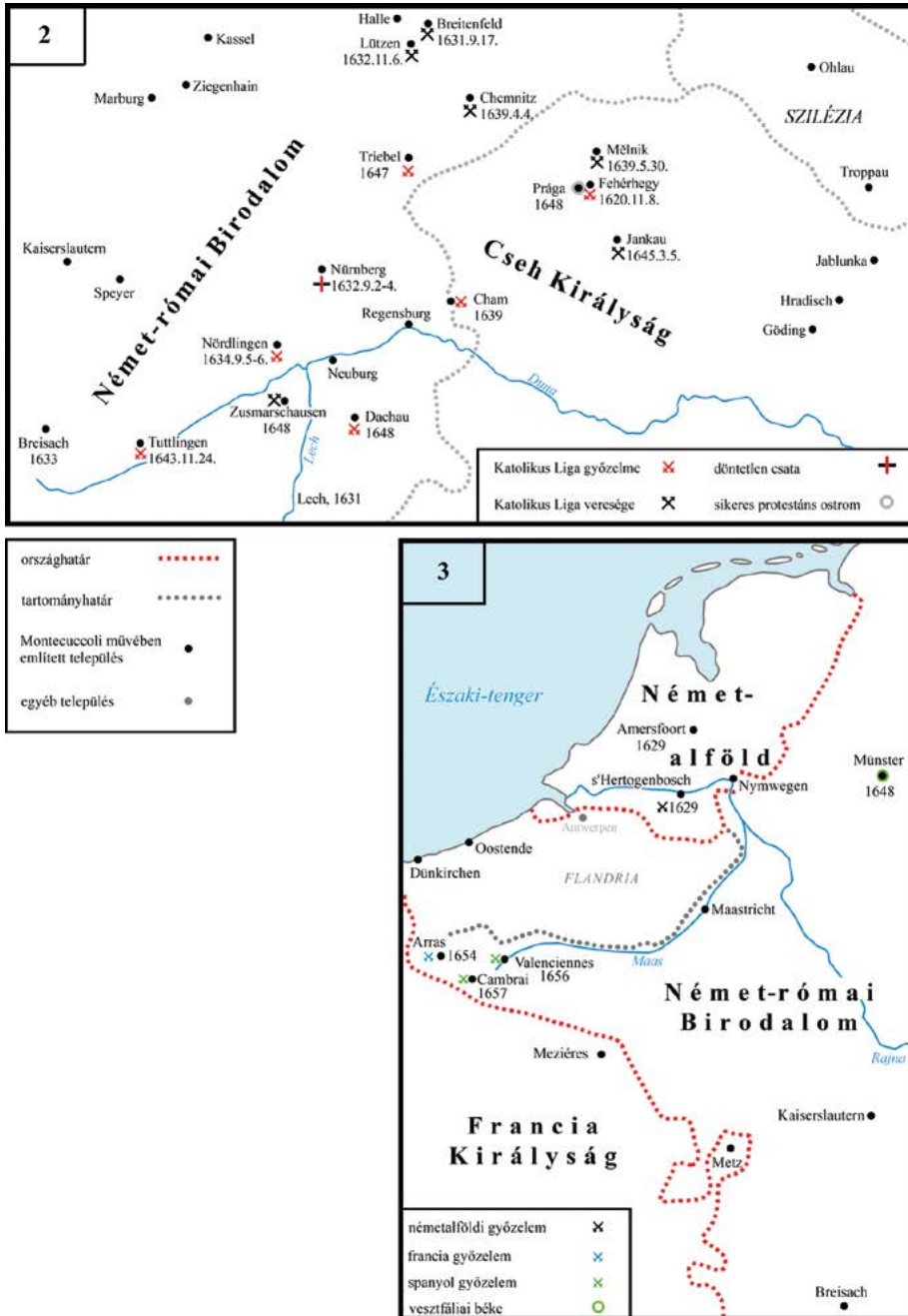
RAJZOK, ÁBRÁK, TÉRKÉPEK



1. ábra

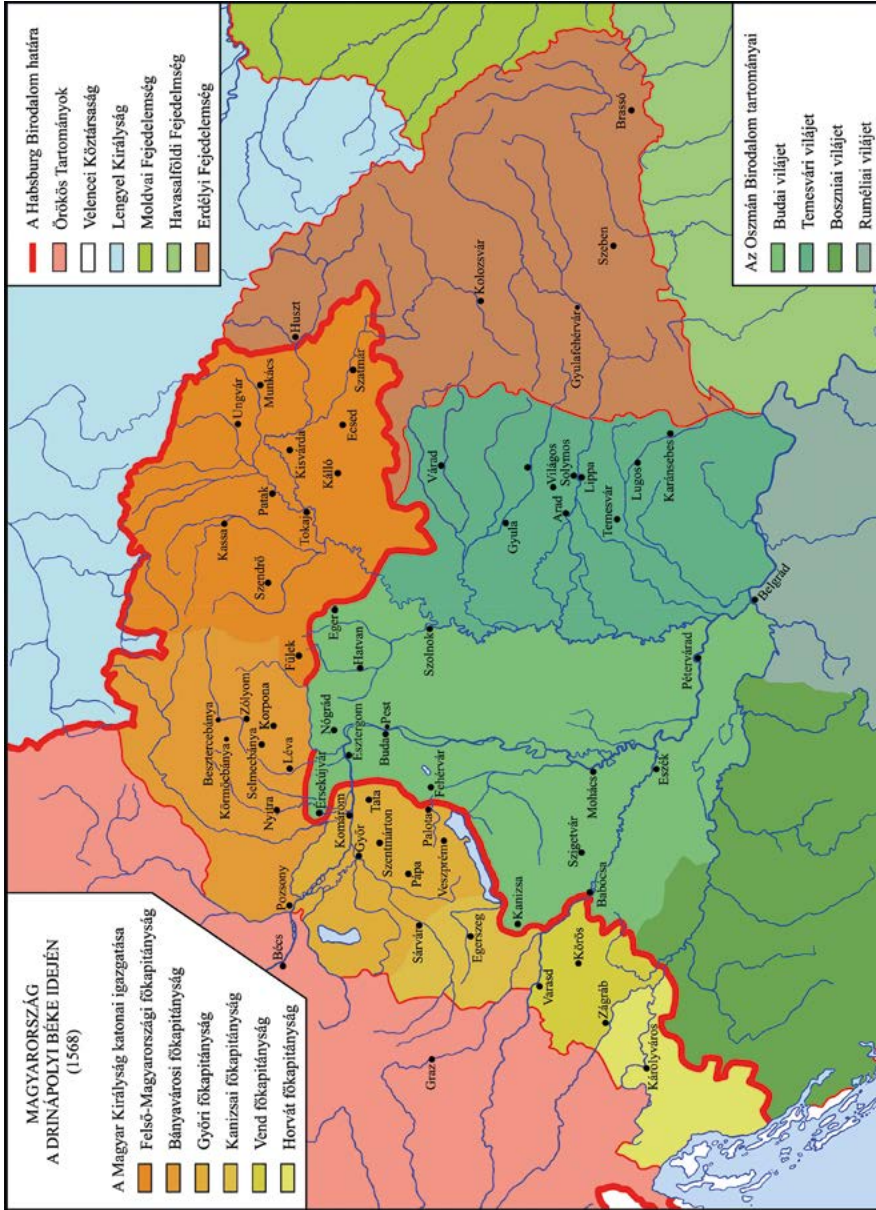
A Montecuccoli által katonaeletével, hadi tapasztalataival kapcsolatban vagy példaként említett, Magyarországon kívüli helynevek térképei I.

## A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL



2. ábra

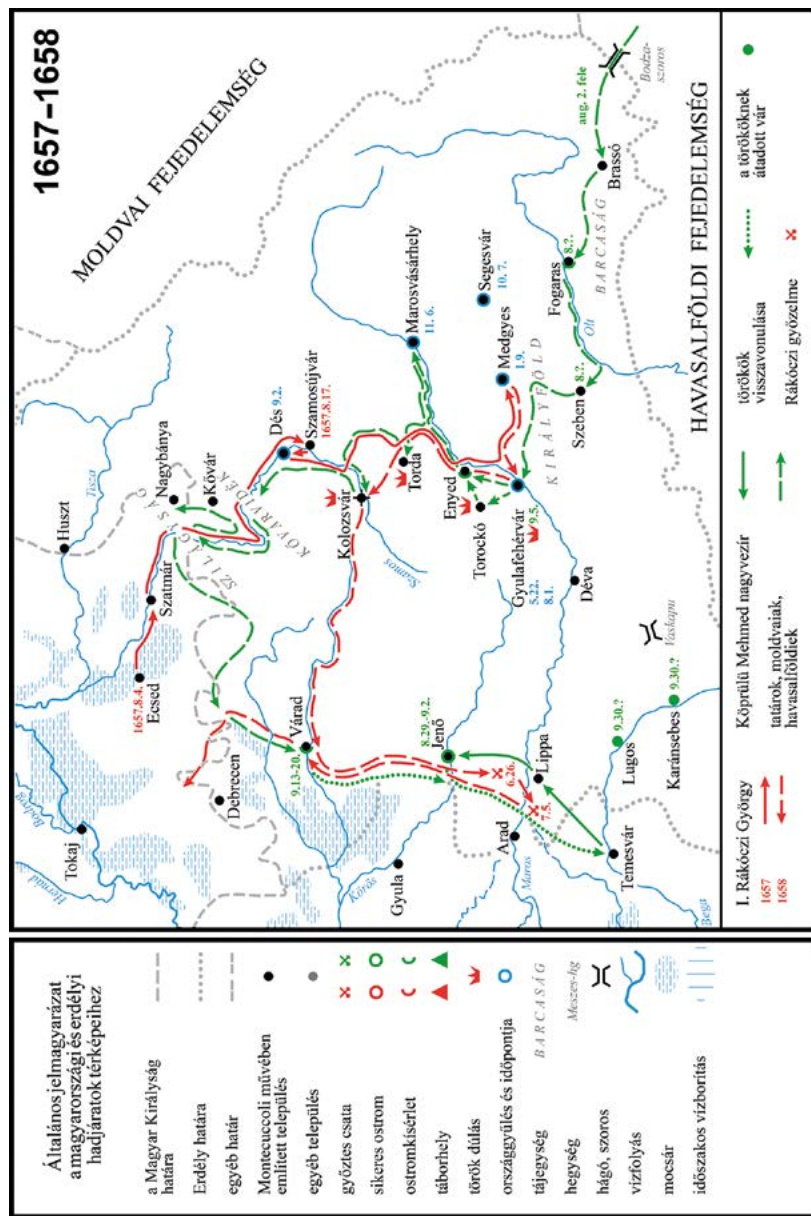
A Montecuccoli által katonaeletével, hadi tapasztalataival kapcsolatosan vagy példaként említett, Magyarországon kívüli helynevek térképei II.



3. ábra

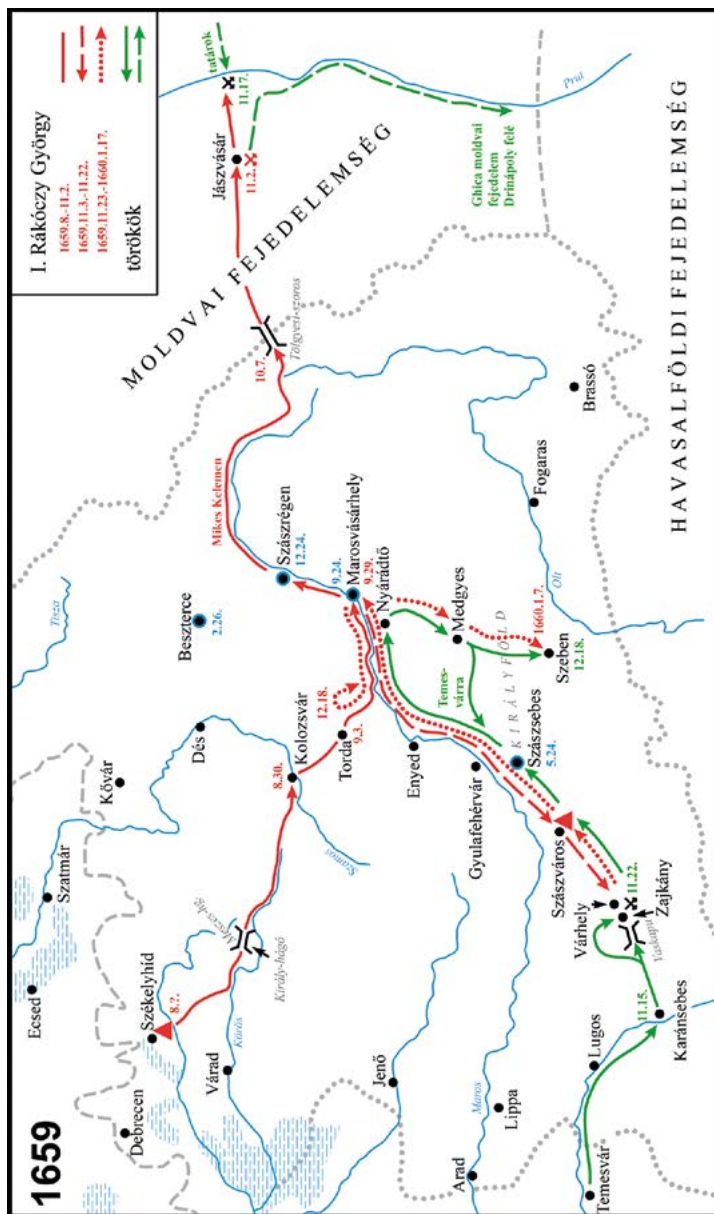
A Magyar Királyság törökellenes védelmi rendszere a 17. század közepén

A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL



4. ábra

Az 1657–1658. évi hadi események Erdélyben  
(A Montecuccoli által leírt 1661–1664. évi események előzményei)

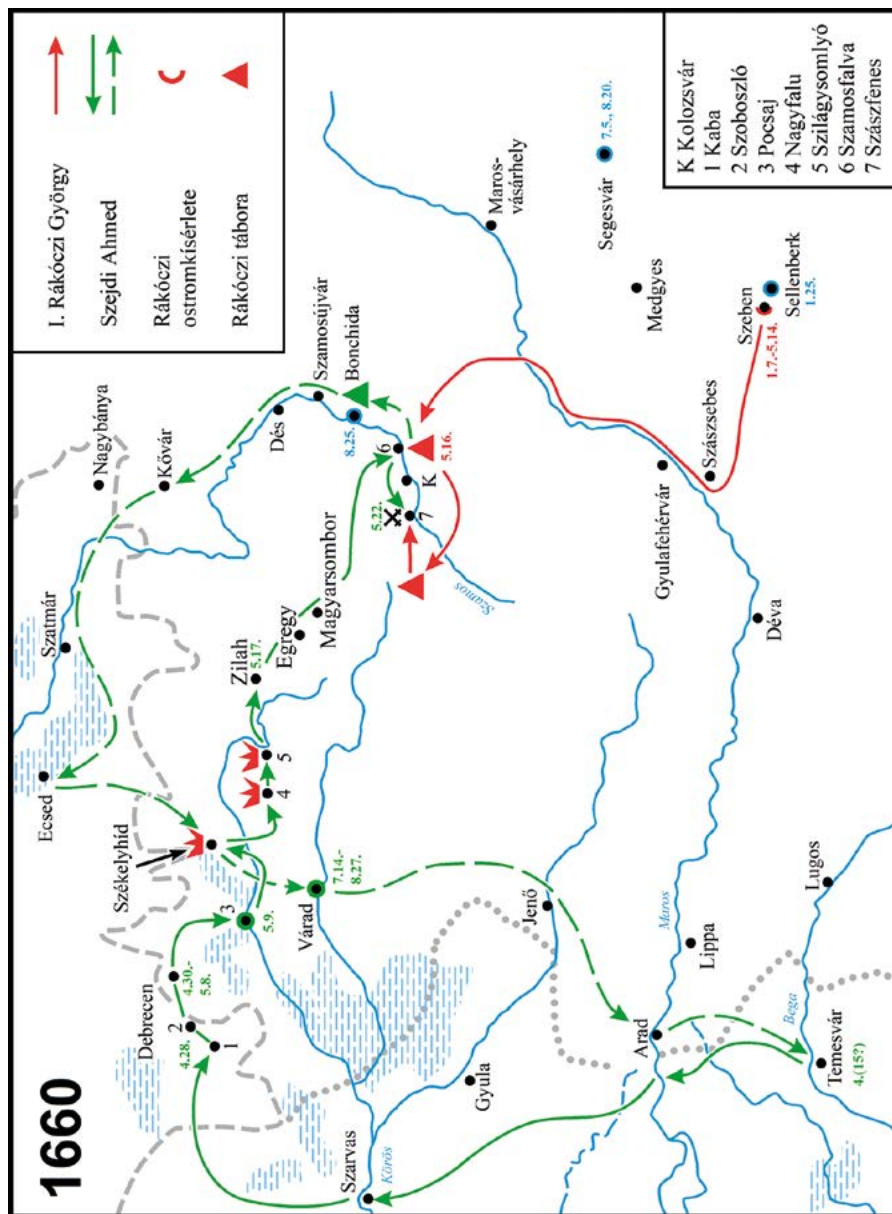


5. ábra

Az 1659. évi hadi események Erdélyben  
 (A Montecuccoli által leírt 1661–1664. évi események előzményei)



# A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

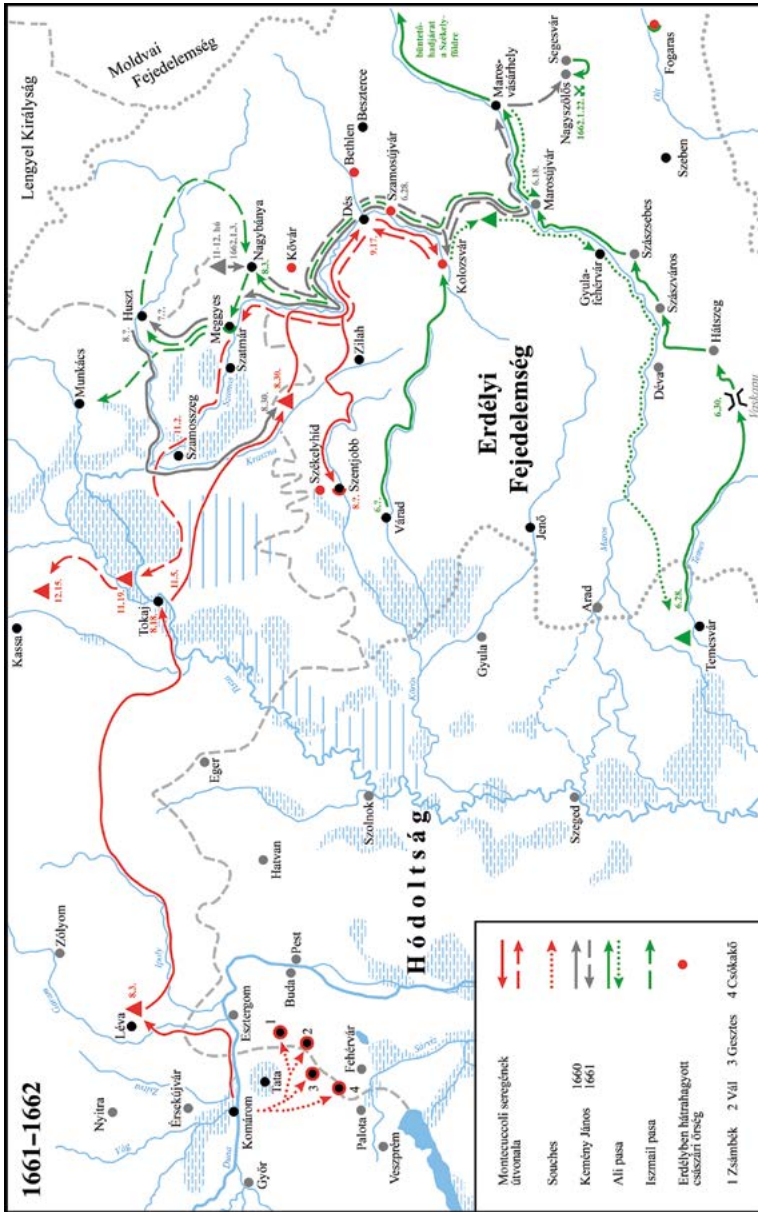


6. ábra

Az 1660. évi hadi események Erdélyben

(A Montecuccoli által leírt 1661–1664. évi események előzményei)

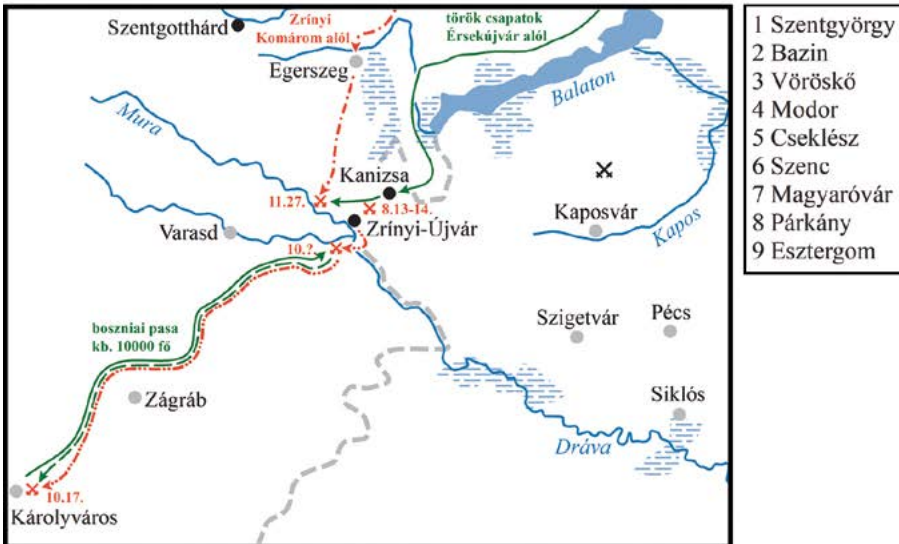
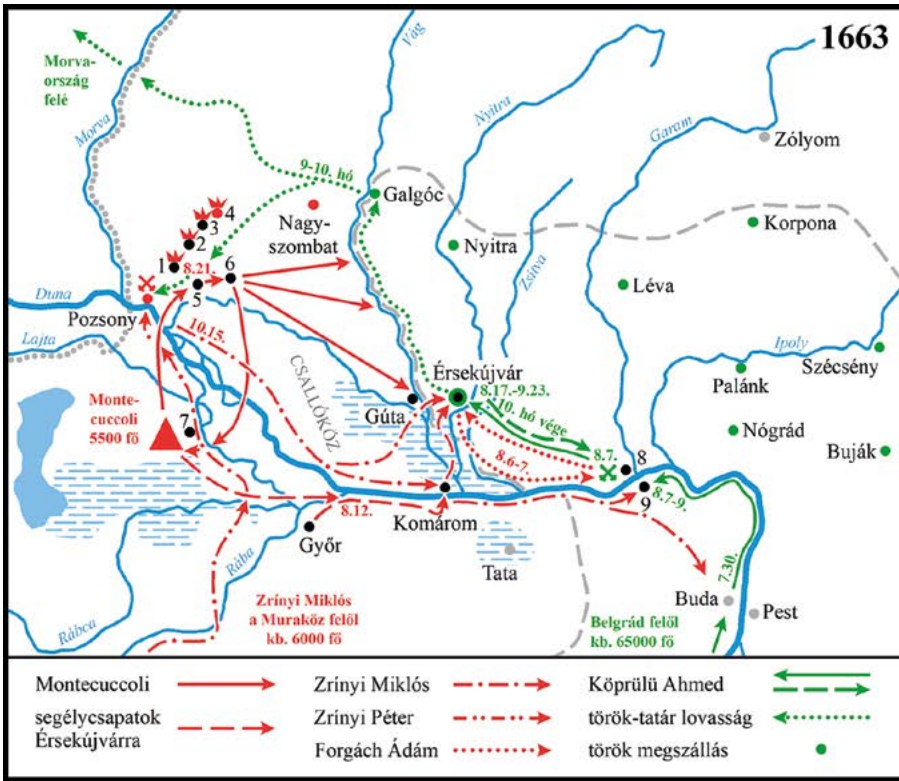
RAJZOK, ÁBRÁK, TÉRKÉPEK



7. ábra

Az 1661–1662. évi hadi események Magyarországon és Erdélyben, Montecuccoli erdélyi hadjárata

A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL

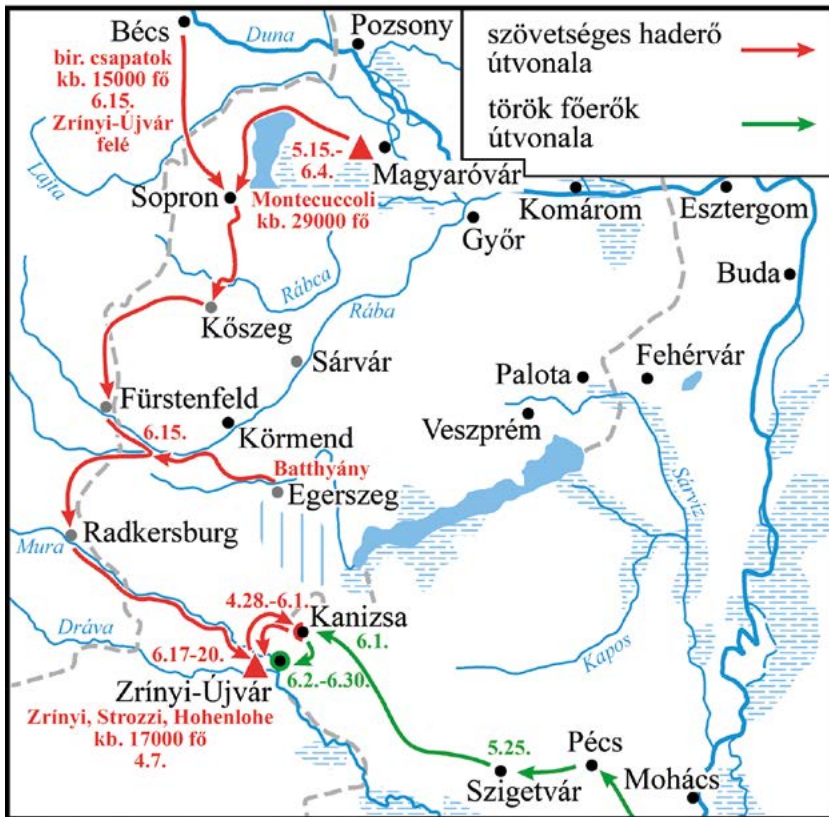
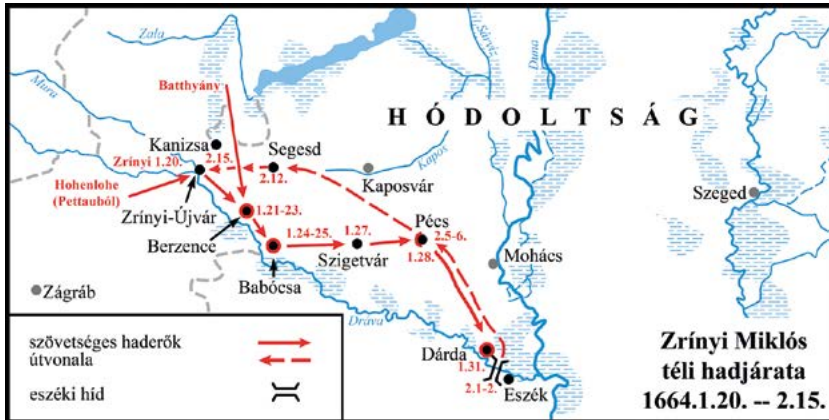


8. ábra

Az 1663. évi hadi események Magyarországon, illetve a horvát–vend végvidéken



A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL



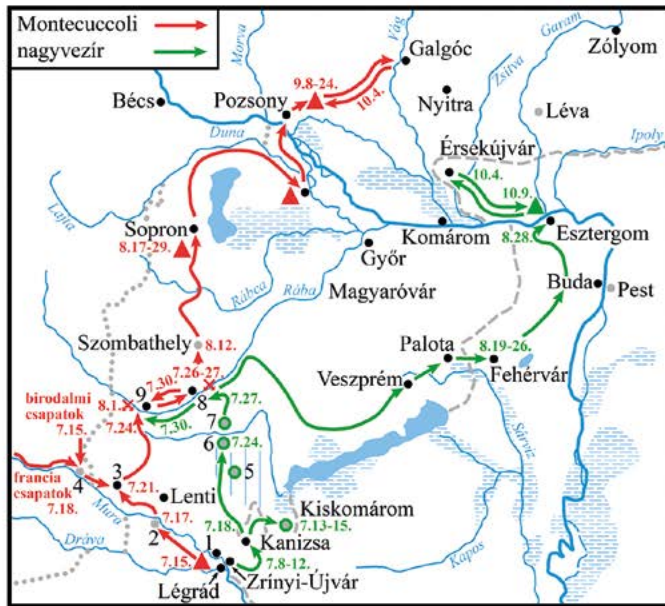
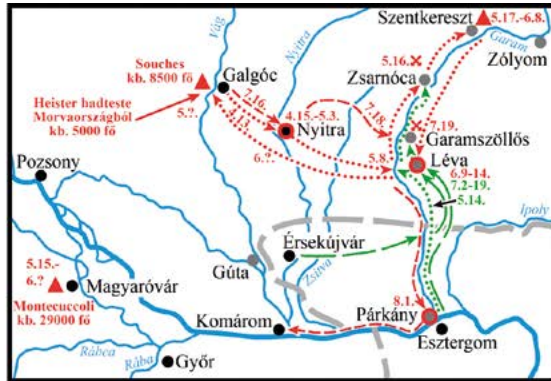
10. ábra

Az 1664. évi hadi események Magyarországon I.

(fent) Zrinyi Miklós és Julius Hohenlohe téli hadjárata és az észéki híd felégetése  
 (1664. január 20. – február 15.)

(lent) Az 1664. évi hadi események Magyarországon Zrinyi-Újvár elestéig

RAJZOK, ÁBRÁK, TÉRKÉPEK



- 1 Kotori
- 2 Muraszerdahely
- 3 Muraszombat
- 4 Radkersburg
- 5 Pölöske
- 6 Egerszeg
- 7 Egervár
- 8 Körmen
- 9 Szentgotthárd

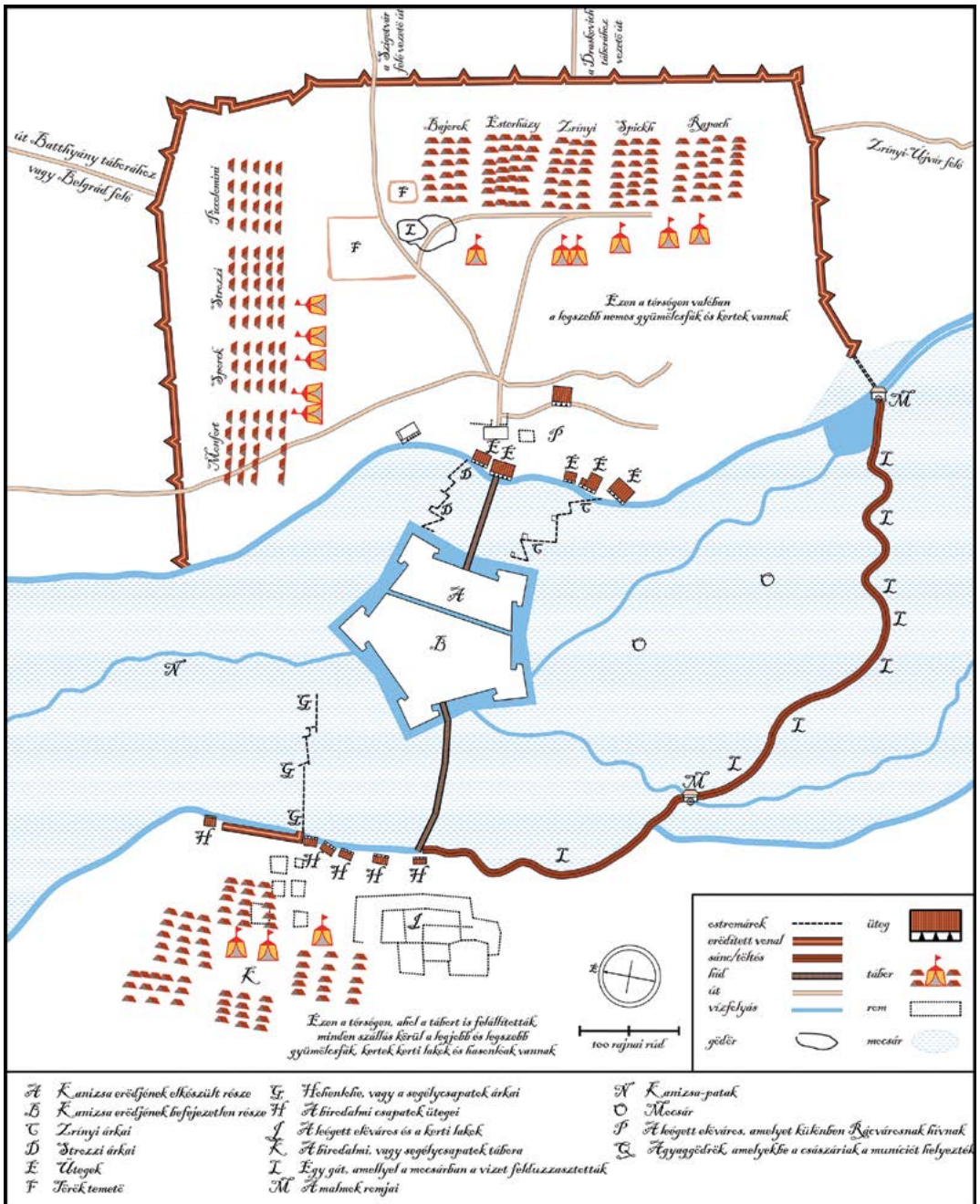
11. ábra

Az 1664. évi hadi események Magyarországon II.

(fent) Souches tábornagy alsó-magyarországi hadműveletei

(lent) Az 1664. évi hadi események Magyarországon Zrínyi-Újvár eleste után

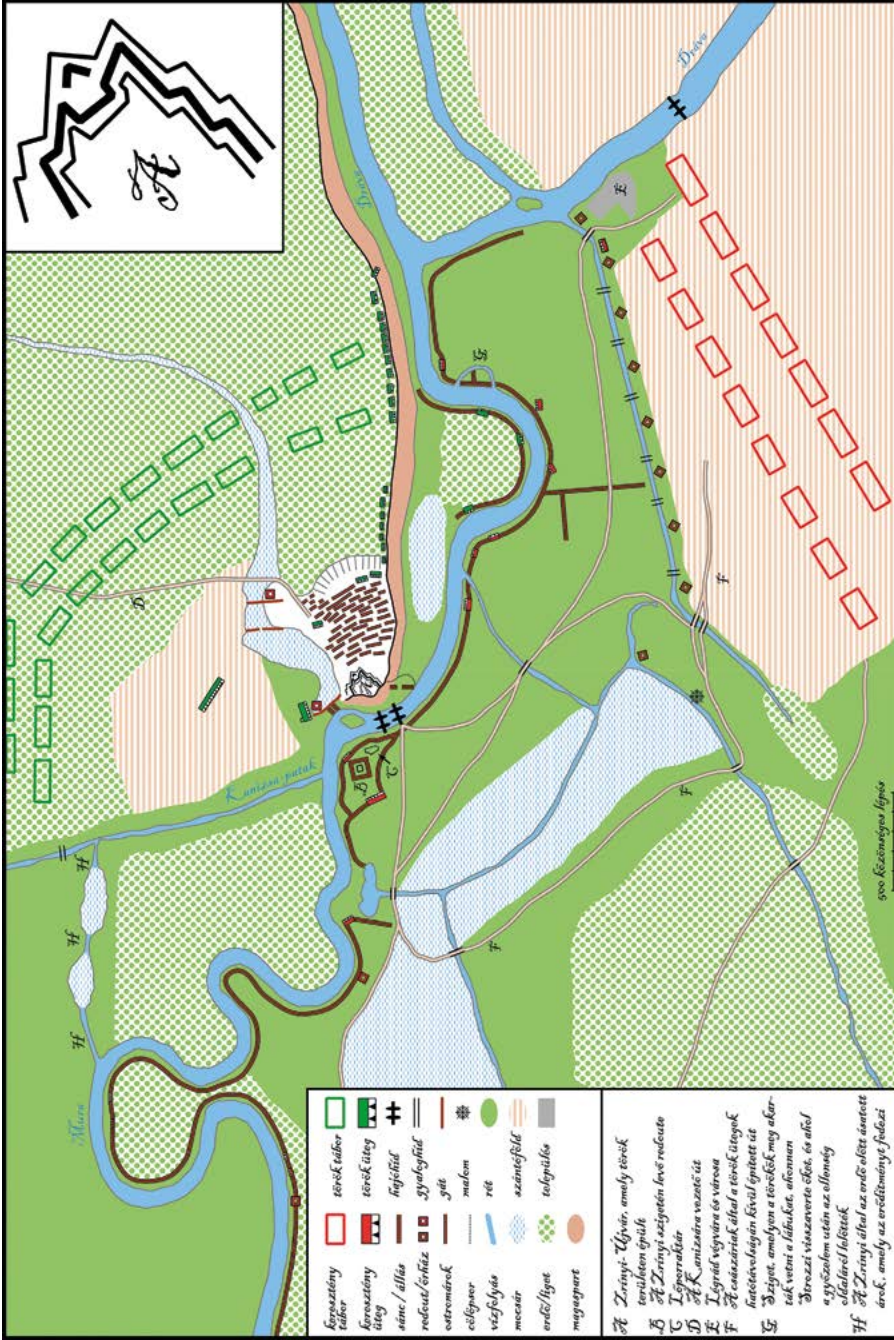
A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL



12. ábra

Kanizsa ostroma egy korabeli rajz nyomán, módosításokkal.

Eredetijét lásd: ÖStA KA Kartensammlung H III c 29

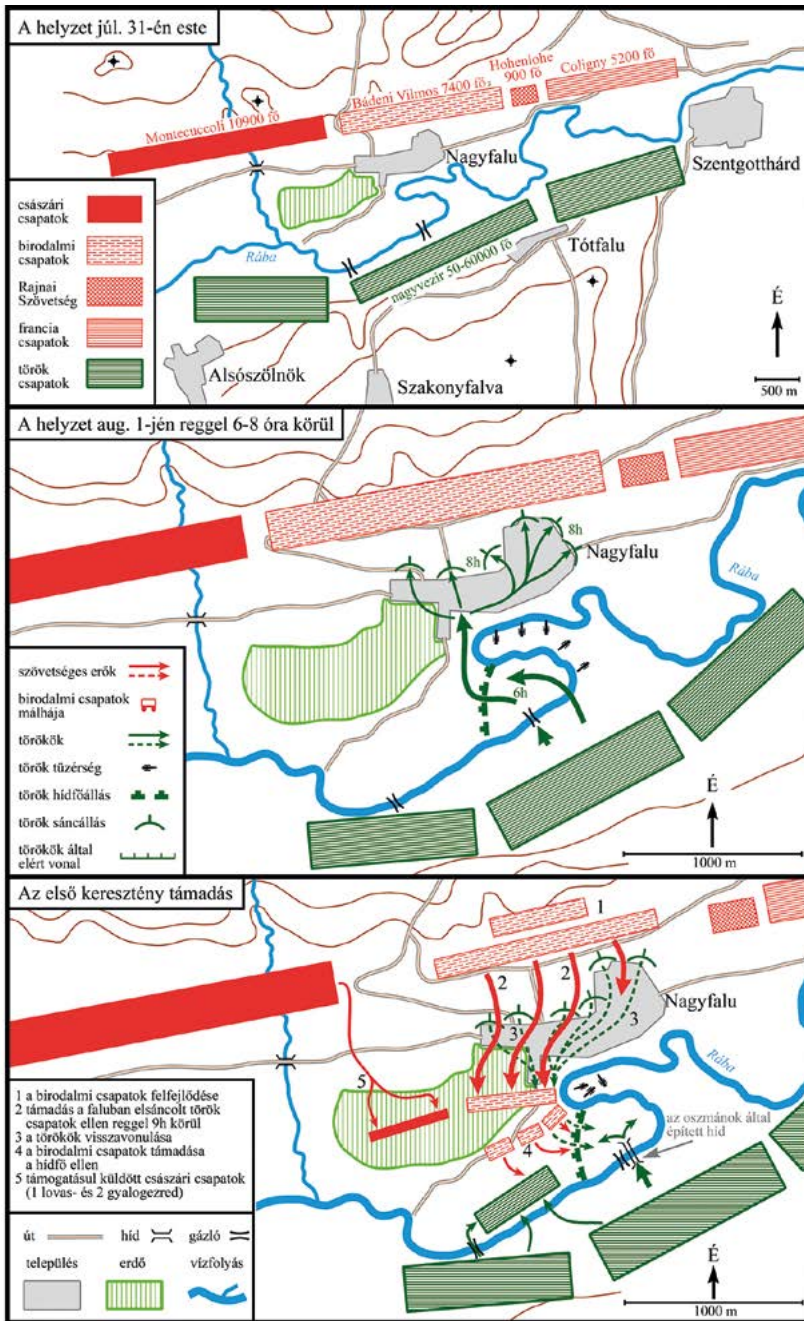


13. ábra

Zrínyi-Újvár ostroma korabeli rajzok nyomán, módosításokkal. A felhasznált térképek: Relazione della campagna dell'Armata Cesarea nell'Anno MDCLXIV. ÖSTRA KA AFA 1664/13/29. Beilage A.; ESTERHÁZY Pál (1989): *Mars Hungaricus*. Budapest, Zrínyi Könyvtár. III. 160–161. A rajz eredetijét lásd: MNL OL T. 2. XXXII. réka, 1064.; PRATORATO, Galeazzo Gualdo (1670): *Historia di Leopoldo Cesare, Continente le cose piu memorabili successe in Europa dal 1656 fino al 1670*. II. Wien, Hacque. 405.



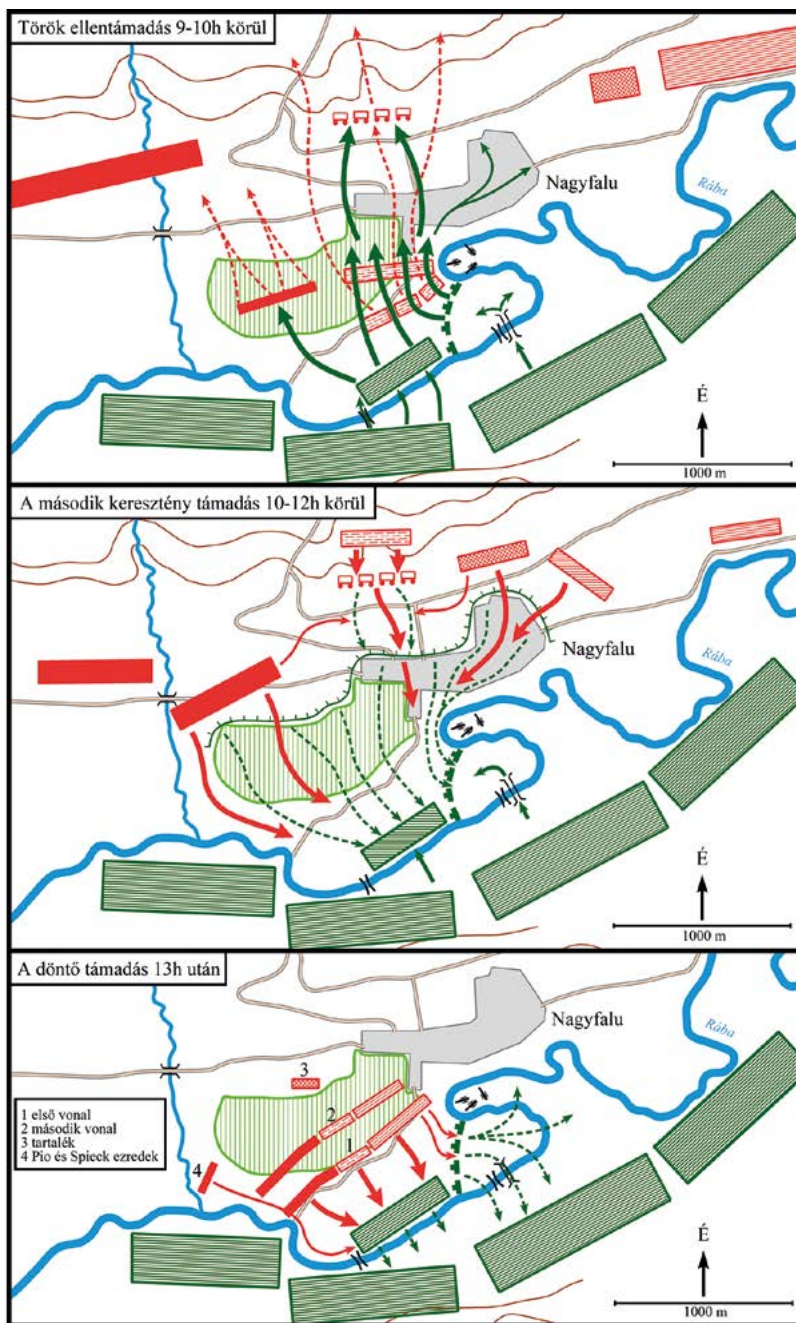
A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚKRÓL



14. ábra

A szentgotthárdi csata (1664. augusztus 1.) I.

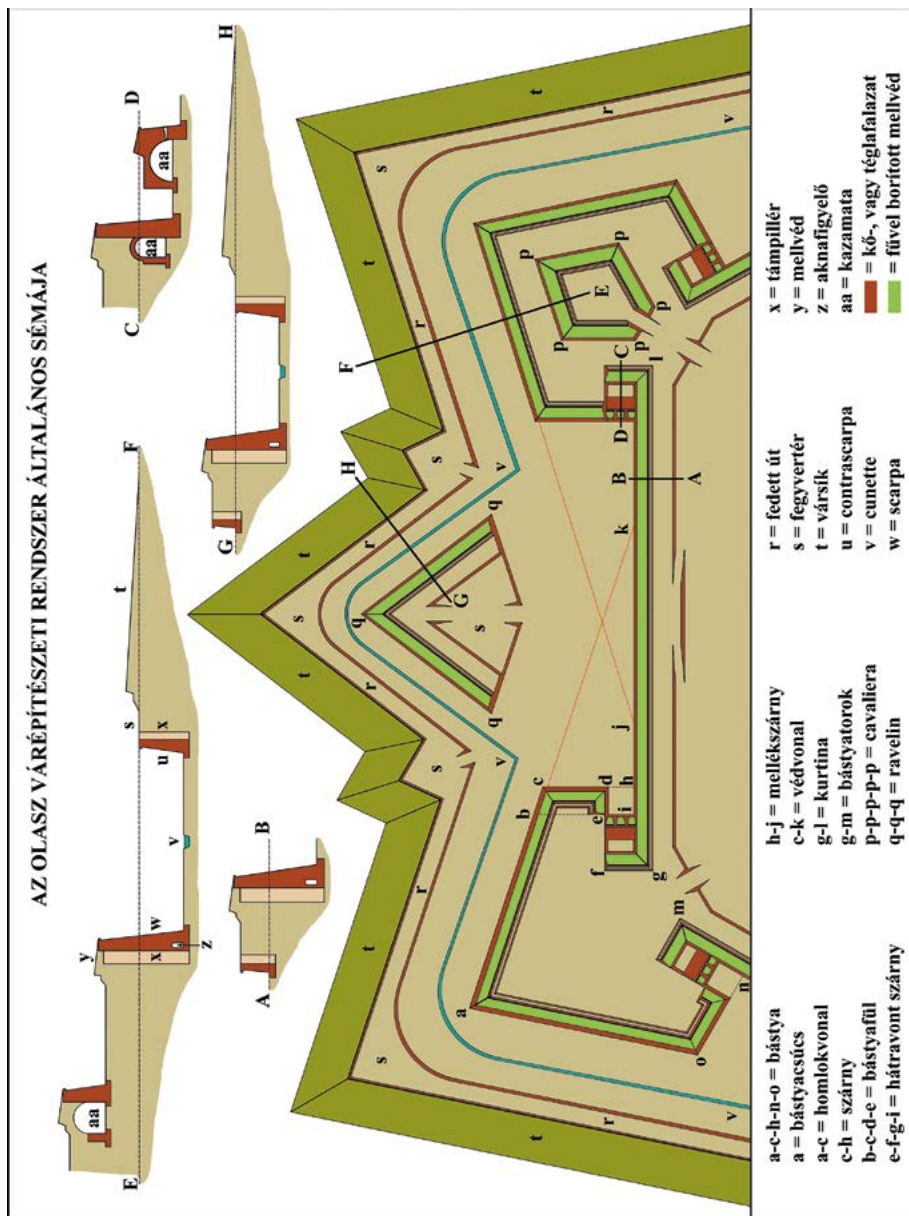
Készült Perjés Géza vázlatainak felhasználásával. PERJÉS 1981, 117–172.



15. ábra

A szentgotthárdi csata (1664. augusztus 1.) II.

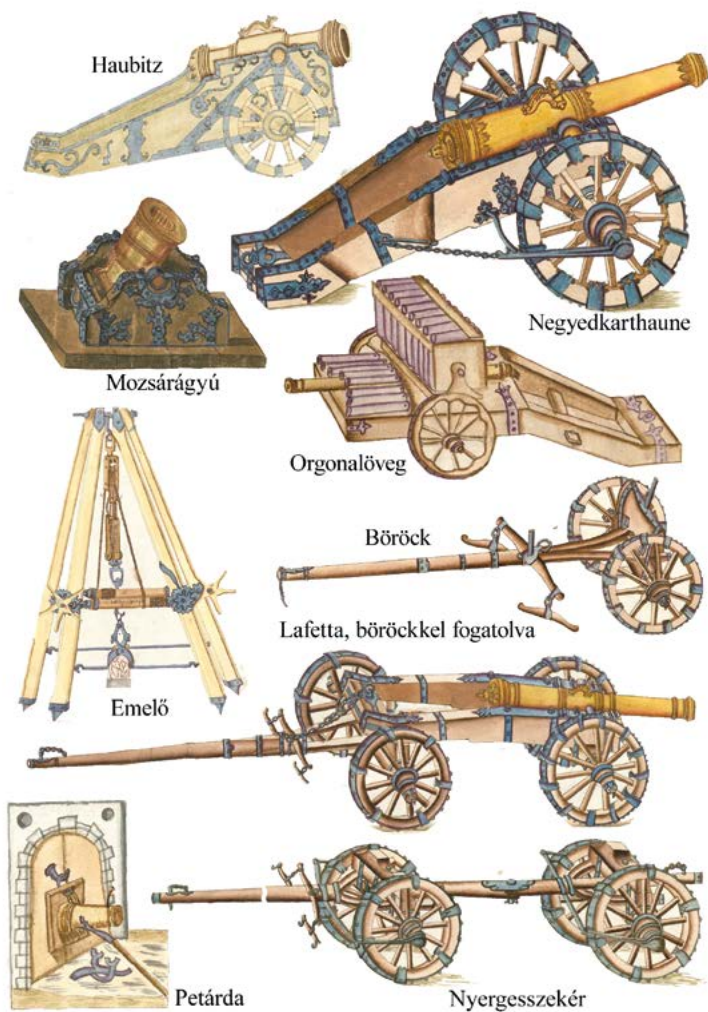
Készült Perjés Géza vázlatainak felhasználásával. PERJÉS 1981, 117–172.



16. ábra

Az olasz rendszer sematikus ábrázolása Zastrow nyomán.  
 ZASTROW 1839, Tafelband, Tab. II.

## Tüzérség



17. ábra

Tüzérség.

A képek forrása: FAULHABER, Anton – FAULHABER, Johann Matthäus von (1671–1702): *Artilleriekunst II. Tafelband*. Ulm, [s. n.]. Bayerische Staatsbibliothek, Cod. icon. 226.; FAULHABER, Anton – FAULHABER, Johann Matthäus von (1670–1702): *Artilleriekunst III. Tafelband*. Ulm, [s. n.]. Bayerische Staatsbibliothek, Cod. icon. 227b; FAULHABER, Anton – FAULHABER, Johann Matthäus von (1674–1702): *Artilleriekunst IV. Tafelband*. Ulm, [s. n.]. Bayerische Staatsbibliothek, Cod. icon. 228.

A Dialóg Campus Kiadó a Nemzeti Közszolgálati Egyetem könyvkiadója.



Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó  
www.dialogcampus.hu • www.uni-nke.hu  
1083 Budapest, Ludovika tér 2.  
Telefon: (30) 426 6116 • E-mail: kiado@uni-nke.hu  
A kiadásért felel: Petró Ildikó ügyvezető  
Felelős szerkesztő: Kilián Zsolt  
Olvasószerkesztő: Kutas Éva  
Kiadványterv és tördelés: Kilián Zsolt  
Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.  
Felelős vezető: Simon László vezérigazgató

ISBN 978-615-5945-06-9 (nyomtatott)  
ISBN 978-615-5945-07-6 (elektronikus)

ISSN 2630-9386

Hadtudományi és történeti forrásként egyaránt páratlan jelentőségű munkát vehet kezébe a tisztelt Olvasó. Az 1670-ben elkészült *Della guerra col Turco in Ungheria* (A magyarországi török háborúkról) szerzője, az itáliai származású Raimondo Montecuccoli a kor egyik legtapasztaltabb hadvezére, akkor már a bécsi Udvari Haditanács elnöke, akinek a művén keresztül bepillantunk az 1661–1664. évi erdélyi és magyarországi török háború katonai részleteibe, egyúttal a császári és királyi fővezérnek a török elleni hadviselés általános kérdéseiről és a 'háború' törvényszerűségeiről vallott nézeteibe. Képzettsége, műveltsége, a *Della guerrában* is érvényesülő rendszerező hajlama és tudományos igénye alapján a nemzetközi szakirodalom joggal tekinti Montecuccolit az újkori hadtudomány megteremtőjének és klasszikusának. Legjelentősebb hadtudományi művének – a Pro Militum Artibus sorozatban most először megjelenő – teljes fordításával és szakszerű kommentálásával a magyar tudományosság régi adósságát törleszt.

A kiadvány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001  
„A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés”  
című projekt keretében került kiadásra.

**SZÉCHENYI**  2020



MAGYARORSZÁG  
KORMÁNYA

**Európai Unió**  
Európai Szociális  
Alap



**BEFEKTETÉS A JÖVŐBE**